נדפס בבית־הדפוס של שְׁפַּמֶר בליפסיה
בהשגחת הצַיָּר וַלְטֶר בּוּהִי

שלשת הרומנים הקצרים: ,בסתר רעם׳, ,בית תבנה׳ ו,גרי רחוב׳, נכתבו בנוה־שלום בשנות תרע״ט—תר״ף ונדפסו ב,התקופה׳ (,בסתר רעם׳ ו,גרי רחוב׳) ו,במקלט׳ (,בית תבנה׳). — הספור ,קלונימוס ונעמי׳ נדפס ב,הבקר׳, ,נדויה של מתה׳ ב,השלח׳ של ביאליק, ,דור הולך׳ במאסף ,הזמן׳, פטרבורג, ,האיבה׳ במאסף ,שלכת׳, ,בין החיים והמתים׳ ב,האשכול׳, כרך ה׳, ,בעמק׳ נדפס ב,הבקר׳, ,קיץ וחורף׳ ו,את קרבני׳ ב,המעורר׳. כל אלה נקבצו אחר־כך בקובץ־הספורים ,מעמק החיים׳ ובקובץ ,מהעבר הקרוב׳. יתר הספורים נדפסו לכתחלה בקובצי־הספורים ההם, מלבד ,הכיור האחרון׳, שנדפס בקובץ ,משני עולמות׳ (הוצאת ,תושיה׳).

נמשכים ממעל והארץ מתחת ורגליו כבדות· הוא נזכר, שברח מאמו זה עשר שנים, ולא תדע איהו· לו הרגש, שעליו לראותה עוד היום והוא יורד וממהר ללכת, אבל מיד נטה מן הדרך ופנה לעבר השני· הצהרים הגיעו· הוא נוטל את אבק הטבק מצלחתו ומעשן בחזקה· הוא הולך הלאה, והנהו עומד לפני הנחל וקפץ בבגדיו המימה; הוא מצא הפעם את המות בין גליו· נתן וַסיל לשר־המים את שלו···

מהלך מיל מטרובה נפתחה מחלקה חדשה לבי־דואר של סוסים· היו ימי מדידת חבל האדמה זו, ועל הפקידים היה לנסוע בכל פעם ממקום למקום. וַסיל אברמוב היה שומר הסוסים ויהי משכמו ומעלה גבוה מכל האנשים. הוא אכל לפרקים גם לחם לבן בשכרו, וימשוך את עיני הבריות במנעליו השחורים, שהביא עמו מארצו הרחוקה· בכל יום ויום הוא בא לטרובה, להשקות את הסוסים; והביטו בו ואמרו: איש־צבא הוא זה או מִשנה לפקיד· ובימים האלה גבר החום מאד; והעם לא הרהיב בנפשו לרחוץ בנהר, כי עוד לא נטבעה בו בהמה גם אדם, ויירא כל אחד ואחד פן תבוא עליו פקודת הנחל· ויחר לוַסיל הדבר, כי לא האמין בכאלה, וימהר ויפשוט את בגדיו ויקפוץ המימה, ויתפשו גל אחד ויאמר להורידו מטה, ויאָבק וַסיל עמו, כפשע היה בינו ובין המות· הוא התאזר חיל, והגל רודף אחריו· וישחה בחזקה· הנה הוא בא בין שיני המים; לו הדבר כאילו דגים אוחזים בכפות רגליו ומושכים אותו למטה· הוא יגְבר וישחה הלאה· הוא נמלט לעבר השני — ולבו בל עמו·

רד היום· וַסיל שאל מאת אכר היושב לא־הרחק מהחוף מכנסים וכתנת בד· שמם עליו וילך לדרכו למצֹא את הנתיב להגשר· לו הרגש, שפניו פרועים והוא מכסה בידיו את לחייו הרטובות· הוא עובר את הגשר המתנועע תחת רגליו ובא אל המקום אשר שם פשט את בגדיו והם נעלמו· הוא יושב על אבן, כי עיף הוא, ומביט לפניו· אותו הרגש שיש להם לבני־אדם הנמלטים מסכנה, אין לו; אדרבה, איזה דבר בוחן אותו ולבבו תועה·

כה עבר עליו אותו יום והיום שלאחריו· נשמע הדבר, כי נמלט מן המים, ויתפלאו על זה, שאלו אותו לגוף המאורע, והוא רק מנענע בראשו ואינו עונה· חדל גם לאכול· כמו סר צלו אשר אתו· —

היום היה יום מעונן· וַסיל קם ממשכבו וירגש, כי באה עתו· שָׁלֵם היה בגופו ואין לו מיחוש, אבל איזה דבר דוחף אותו· הוא נזכר, כי חלום רע בעתהו, כי שני דגים גדולים קרעו אותו חיים וירגיש בבשרו את שניהם הקרות· הוא טפס על גג האֻרוה ויבט לכל צדי השמים

את קרבני

טרובָה, כפר דל בפודוליה העליונה, רחוק שנים־עשר מיל מדרזנה העיר, על יד מזבז עיר הצבא. הטבע לא הראה שם את ידו הנדיבה. לא רב הוא הדגן אשר יגדל שם, דלים הם תפוחי־האדמה אשר יצמחו, והאנשים – קטנים הם מאחיהם בני רוסיה האדומה. לא שחורה היא האדמה שם, לא מרחיב הוא אופק השמים, ועצי היערות צנומים המה ובפניהם שֻׁלח רזון. לאשר יקראו כאן בתים, הנה זאת באוקרינה אֻרוה לבהמה דקה או לחזירים. אנכי אקרא להם מלון לקשי־רוח, גם את האהל של תבן קל לא ידעו פה. מספר הצאן והבקר ימעט משנה לשנה.

עִוֵּר הוא הלילה בטרובה, אין בית מצית נר; כל יושבי המקום הוזים שוכבים מעבודת היום, לא נתנה טרף, ונבחת הכלבים הרעבים עולה בקול יללה נפסקת. מי מלל, כי לפני ארבעים או חמשים שנה משל בככר ההיא אציל פולני ממשל רב וימלא את כל המקום בשטף חיתו? הארמון הגדול מעשה־אבן כבר נחרב. הראיתם שלד שנשרו שיניו? יש לחיים מפלצת, והעוני שבא בידי אדם הוא גדול מזה שבא מן הטבע; זה עושה את כל אשר מסביב חרש ואין שומע...

לעז אני מוצא. הנחל אשר היה שם אינו חרש. איני מדבר משלהי־דחורף, בעת יפרוק מצודת־הקרח מעל גבו וישטוף בשצף קצף להסעיר בקול סואן, אז יִשָּׁמַע למרחוק, אך גם בשאר ימות השנה לבו לא יִרָגַע. דוקא בבוא הקיץ, ימי מרפא לכל חי, בקרבו כנשמת חיה סוערת שואפת לחיי בן אדם או בהמה, וחוק מימים ימימה, שיטבע בו אז בעל חי ויבלע בו. יודעים הם כל גרי הכפר תפקידו זה. ואם לא יצוד נפש חיה, אז הוא מכה גלים ומתירא כל אדם לרחוץ במימיו, פן יִמָּשֵׁך בציצית ראשו תהומה. כאמור, זה חוקו מימים ימימה, ואיש לא בא אל סודו...

רוחה. מאחרת היא לקום משנתה ומאחרת היא בנשף. היא ראתה את אָסיף לא פעם אחת ולא שתים ותפן לו ערפה — או גם עמדה ותעצום עיניה. היא חלמה פעם, שהקיאה דם; גם חלמה, כי עלה הלהב ושרף את בית אביה וינהמו הסוסים והבהמות ממחנק העשן; חלמה כי לקחה כלב בין ידיה ותפילהו ממורד ההר על הסלע ונשברו עצמותיו, ותקם ותלך בכל בֹּקר ובֹקר לשאוב מים, ותקם ותלך בכל ערב ועמדה מאחורי הגדר. פעם נצבה על הגבעה בקצה הכפר, ותקח חלקי אבנים ותשליכן אחת אחת המימה. היא ישבה על הצור ותבט על מרחבי הנחל לאור הלילה.

ואָסיף נִתק ביום ההוא ביד נעלמה ממקומו ויחץ את היער לארכו ולרחבו והגרזן בידו להכות אילן אילן על דרכו, לעורר אותם משנתם. הוא אמר ללכת לאומַן העיר, ללון שם הלילה. שלשה שקלים הפעם באמתחתו בכסף טהור וגם מספר פרוטות של נחושת קלל. הכסף מצלצל בכיסו, לשוא ישנס את רגליו ללכת למחוז חפצו. כמו במעגל קסם הוא אחוז, הוא תוחב את ידו לכיסו וממשש במטבעות... והוא הולך ושב, הולך ושב, הולך ושב, עד כי נקרב שוב לכפר ונפשו כמו מריחה הֵד חיים מרחוק. צלה של מרתה מרחף לפני עיניו. לו הדבר, כמו קפץ בפעם אחת חצי מיל והוא עומד מאחוריה. יושבת היא המכשפה על הגבעה — ויתפש אותה אָסיף בראשה. לבבו נרעם, כֹּחו יגאה. קפצה הנערה ותאמר להשמט ממנו; והוא אמר להשליך אותה המימה, אם לו תשָׁמע לו. הבריק הטבע עוד פעם אחת, ויתעורר הסתיו לחרדת עולמים, ותהי כל הככר ללהב והנחל נתר ממקומו. כֹּחות שנים נלחמים ונשמעים זה לזה. — — —

ואָסיף לא יסף לדעתה, כי נשבע נשבע לה, כי יעָלמו עקבותיו עוד בלילה הזה וילך לו מהכפר ולא ישוב ולא יראה אותה לעולם. והיא שבה בית־אביה ותהר ותלד לחריקת שן הוריה. ותניק את הילד ותקחהו על שכמה ותאָרש לאיש רוסי גדול, שעבר דרך שושקה וירא אותה ויקחה לביתו. ותלך אחריו, כאשר ילך הכלב את האדון.

סוס־דוהר, עובר דרך הכפר לעיר־המחוז, נשאה את רוחו. ופעם ראה בחזון, כי לקח את הנערה בציצית ראשה ויסחבה סחוב על נקרת הצור, ויחָבקו שניהם יחד, ותצעק המכשפה ויפתח את סגור לבבו ויתן לה למאכל . . .

בעלותו אל מגדל בית־התפלה למשוך בפעמון בעת עבודת־המשיח, כמו נקהל כל אשר בו להריע משוגתו, הפעמון מרעים, ישמיע את קולו, ובדמיונו כמו פעמון המגדל של הכפר השני יענה לעומתו, וגם אותו של הכפר השלישי יתן קולו; והיו יהיה הצלצולים לתרועה רבה — והוא את כל הפעמונים יחד הוא מושך, כל החבלים כמו רֻתקו יחדו בידו והיה לחבל אחד, והוא מחזיק בו, את שיניו הוא תוקע בו, גם ברגליו אוחזו, ולשונות־ברזל יכו בחזקה במכסה־הנחושת המוצק, ויִשָמע קול אדיר, קול יוצא אחרי קול, וקול עולה על קול, המיה גדולה מנסרת ברקיע, והקולות יהיו לחרדת־אלהים, לשגעון־אהבים; כל העם בבית־התפלה נופלים על פניהם ויתמוגגו וינשקו את האדמה, אשר מתחת לרגליהם. סערת הנפש כי תצא ממחבואה מי יעצור בה ומי יציב לה גבולות!

מחריש ומשתאה עמד הלילה בערב ראשית הסתיו. הטבע, אשר חגג חג בריתו בימי האביב ולבש מעטהו בשדמות הקיץ ויתן מזון ומחיה לכל בריה, חום וקיץ לכל נפש — עושה הכנות לשבַּתו הגדולה. — עוד אוכלים השור והפרה את קציר העשב וילקטו את הספיחים — בחדריו פנימה של הטבע תנעלנה הדלתות לשנת החורף... ומלאכי היער מתגנבים ובאים במערותיהם והאילנות עומדים אלמים, בהמות־שדי חולמות חלום האופל והכלבים תולים את זנבם אחור. מנוחת הנחל כמו מכבידה על הלב, כל הארץ מלאה איזה משא קשה, והשמים והכוכבים אשר ממעל ישמרו את הסגור בם. יום ה׳ לשבת החורף והסתיו, יום ה׳ לשכון בערבה. — — —

ותעֹה תעתה מרתה בלילה ההוא ותסובב את הגבעה הנשקפת על פני הנחל. מימים ימימה אשר קול הפעמון יחריד את נפשה בכל פעם. עשרים שנה גדלה כצמח השדה ויהי לה לילה ללילה ובקר לבקר; ובהחל שנת העשרים ואחת, בשלהי הקיץ, כמו רוח אחר בא אִתה, כמו איזה סוד מוזר בנפשה משליך מעליו קליפתו, לבבה תוהה ומבקש דבר נחרץ. — חליל הרועה יקרא באזניה איזה דבר פלאי, וגם המית גלגלי־הריחים תניע את

ידיה אִתּה להטות את הסוסים גם בשפולי ההר וכאחים ישמעו לה· לקול מצהלה יחרד כל גבר ולנהם סוסיה יִתּר הלב· היא ידעה את הבֹּקר ואת הערב, כאשר יֵדע החי את מועדי הטבע· את החלב שתתה בלגימות ואת הלחם חתכה בסכין כגבירה· את השכנות הרעימה בכל פעם ותעָלם פתאום, בעת הביטו אחריה· או להפך: כמו להָשֵם כל עובר ישבה בכתנתה המבריקה על כרכוב של בית אביה· כוכבו הקבוע של הכפר היתה ופליאת כל לב· — —

בין מלכא למלכא היה הדבר· העם נהרו המונים המונים לבית־התפלה להִשבע שבועת־אמונים למלך החדש, שעלה על כסאו, ומרתה יושבת על עץ כרות לפני סף הבית לבושה לבגדי־שבתה האדום עם כתנתה מעשה־אורג· כל עובר עשה אות־הצלב במחשבתו בראותו אותה· כקסם הופיעה אותו בֹּקר בהוד יפיה, פלחה את הלבבות· פעמון המגדל של בית־התפלה הרעים בקולו כביום תרועה, והקול חזק ומרעיש· הוי כשופי־אשה! רעם היופי! המושך בפעמון דבקה נפשו בה·

אָסיפּ בּוֹשנקוב, איש בלי אב ואם ואסופי מן השוק, גדל פרא, ויהי רועה חזירים, מנהל סוסים ועוזר לנפח· הוא עבד בצבא וידע מעט לכתוב, והיה איזה זמן מעין מזכיר בבית־הפקודות, אשר בכפר פיליפיה הסמוך; נכשל בדבר ונפטר מעבודתו, ויחי ימים רבים חיי צוּעני, הלך מכפר לכפר, עבד יום או יומים, או בקש חסד· אחר־זה היה לרצען ומכר את המנעלים, שנתנו לו לתקון· בימים ההם נפגש את כהן שושקה, האב קונסטנטין; והלז, במות עליו אשתו ואסור לו לישא אשה אחרת, לקח אותו לו לעבד· וייטב לאָסיפּ בבית הכֹּהן ונפשו מצאה שם מנוח· מקום משכבו היה באגף השמאלי ושם לו גם שלחן וארגז לנכסיו· ואחרי ימים נתעלה במשרתו להיות מושך בפעמון בבית־התפלה ויחבב את מלאכתו זו· הוא שתה כדת, אבל רק לפרקים השתכר· לפעמים לקח את המכמרת וילך לצוד דגים בנהר ויבוא עד טבורו במים· ואם לא היטיב בעיניו את אשר צדה, אז קרע את הדג חי וישלך את הקרעים המפרכסים המימה· ובאלה הימים כבר נִשבה לבבו ממרתּה ומפחד יפיה והוא משתוקק לה כאשר יתאו הארי לטרף··· את מוסדות הבית היה יכול לעקור בעת נצבה בצלם לפניו· נפשו התעלפה מחמדת־בשרים, בעת נפגש עמה ברחוב או אצל שוקת המים; וכל המית

לכל אחד מהאכרים ההם נחלה ובית, אשה ובנים, שור וסוס, כבשים ועגלי־בקר; את החזיר ינחרו פעם בחודש; ויהבהבו את שערותיו באש, ועלה יעלה עליו הלהב, והיה יום הנחירה לחג קטן. ואת האוזים ובר־אוזים, תרנגולים ותרנגולות יביאו בכל יום־השוק העירה ויחליפו אותם בכסף. כעמהם כן יעשו עם הביצים, תפוחי־אדמה, בצלים ואבטיחים וירקות, עם פרי העץ בעתם ותבואת השדה. עובדי אדמתם לא ישבעו תמיד לחם; היי"ש חביב עליהם, והוא המלאך המלַוה אותם גם בשנה מלֵאה גם בשנת בצֹרת. כשהם שותים שכור אז צועקים ומריבים איש את אחיו או כורתים ברית ונושקים איש לרעהו. וכשהם נותנים בשיר קולם, בשובם הביתה באישון ליל – הרי זה קול ענות בני־אדם, שלהם קֶשור עם האדמה אשר מסביבם. וזאת למודעי, ספורי הוא מאלה הימים, שבית־המרזח עוד פתוח היה לרוָחה. איש איש יושב על־יד שלחנו ועל־יד כוסו ושותה לשמו ולשם החבורה. לא ככה היום, שהיי"ש נמכר בבקבוקים חתומים העומדים כאלמים שורות שורות כסמים בבית־מרקחת... הימים הראשונים היו טובים מאלה!

מרתה, הבת השניה של וַסיל קוטשרנקא, שאחוזתו במורד המגרש המוביל אל הנחל, היתה מלכת־היופי שבכפר. קומתה גדולה, לפָניה ולמִבנה גוה תכונת אֲדנות. אמה שרתה בבית־אצילים ימים רבים. – דמה היה היסוד הזה האחד בשלות הכפר. לוית־חן למהלכה ורשמי פניה הבהירים הרעידו את לב כל איש, שהיה נפגש עמה, מנער ועד זקן. ולַדימיר חדוֹביק, בחור חסון כאלון, כמעט נשתגע, בראותו אותה מרקדת בין רעותיה במגרש בית־המרזח, ובשלחו ידו לחבקה, דחפתו בחזקה, עד כי נפל מלוא־קומתו ארצה, ויצא לבו וימצאו אותו ביום ההוא נחנק באבנט מכנסיו באֻרות סוסי אביו – ויהי הדבר לשיחה בכל הכפר. מקסים דוברוביץ רעהו רדף אחריה, בהיותה בשדה לבדה; ותקח מרתה את החרמש להכותו נפש, והוא השתטח לפניה ויתחנן, שתדרוס עליו ברגלה... בבוא האביב וכל בהמה חיה ועוף ועץ־השדה יחדשו נעוריהם, באו זאטוטי שושקה ויזמרו בחלונה בליל: „קומי, נצא אחריך, נרוצה!" שמה היה בפי כל איש ואשה; ותקנאנה בה הבנות, ויאהב אותה כל בחור. היה היה הדבר, כמו צִלה מרחף בכל מעשה־אהבים וקסם־מראה חָרות במוחות ובלבבות. גם הכלבים לא יחרצו לשונם לה, הפרות הולכות אחריה, וכי תשב בקרון אביה,

קיץ וחורף

שושקה — כפר גדול ורחב באוקרינה היפה, בעמק עקלתון על־יד רוכסי־הגבעות ועל־יד היער הגדול הנשקף ומשתרע לשני צדי דרך המלך עד אומן רבתי, משוש כל הישובים מסביב. ונחל יַתְּרַן מפַלג את העמק ועושה אותו לשתי חלקות־אדמה או שדות. השדמות מתחילות מיד בצאתנו מלודיזין העיר, והן הולכות ונמשכות לאורך ולרוחב, והעין לא תשבע לראות בקמה. משם יפלס לו הנחל נתיב, הולך וסובב, פעם יֵרָאה מאם הדרך, פעם יעָלם תחת גבעה נשאה, עד כי בשושקה ימצא כר נרחב, בטרם הלוך ילך מזה להתאחד עם נהר אומַן ולהִבלע עמו ולרדת בבוג. — פה, בשושקה, תלוה את היַתרן עוד חזות של תמהון ופניו לא יחָלפו, רק בגיחו מהקרח והכפור במות החורף ויבוא האביב. הנחל לא ישקה את הגנות והשדות, כי הגשם ממעל עושה את מלאכתו באמונה, אבל הוא יוסיף להם רויה. הדבר אשר יעשה בתמידות הוא — להניע בכחו את הריחים של מים ולטחון את החטים ואת הדגן ואת הכוסמים, שמביאים האכרים מרחוק ומקרוב טעונים בעגלות שקים שקים. את בית־הריחים בנו אדוני הכפר שושקה אבני גזית מאבני המקום; והיה יהיה עם קול אופנים ומשברי־המים אשר מסביבו לעורק החי אשר בכפר ולהשמעת־דפקו...

וכל אשר נרחיק מן הריחים ולמעלה, תקטן בת־קולם, עד כי יאָלם הַדם ויקָבר במנוחת הבתים הנמוכים. נטועים הם הבתים עם גגות התבן וגדרי עץ או אבן שלהם, ובכל אחד נראה יד עושהו. איזו דומיה שוררת שם, גם אם תחָצה כפעם בפעם מנביחת הכלב או מעגלה טעונה עוברת. האדנות הפולנית כבר חדלה והכפר הוא ממשלת־עם וישוב־עם. אכרים פשוטים יושבים בו, אכרים עמלים להוציא מהאדמה את יבולה, ואם שנת שובע לא תבוא, אז יעבדו ביער הסמוך בגזרת עצים, או נשכרים הם להוביל את העצים הנגזרים בקרונות למרחקים. ובאומַן אין מסלת־הברזל בימים ההם, וכל המשאות יטענו על עגלות ההולכות לשדה־לבן מהלך שבוע, כעוברי שיָרה במִדבר.

את לבו, ויאספו עצים דקים יבשים ויעשו מהם עֲרֵמה ויעלו מדורה. ורושם האש המבוערת, בשעה זו, כשעת משרפות עצמות בעולם העתיק בימי קרבנות אדם...

*

בקום החתן משה־אברהם ממחרת הבֹּקר וילבש ויתעטף בטלית החדשה ממעל לראשו, מצא מעין מגן ומחסה... הוא עומד על יד הקיר ומתפלל בסירוגין. החלו האנשים להתנער ולבוא החדרה אחרי השכרון והחדוה של ליל המשתה מתמול, שעבר בהוללות, ברקוד ומצהלות. גם הנשים באו, למלא אחרי המנהגים הנהוגים באסרו־חג של יום החופה, והכלה עוד איננה.

כל שעת הבֹּקר יושבת אמה במלונה, אשר נִתַּן לה בבית האכר השביעי, ותפצר בה לקום, ופני העלובה מוסבים אל הקיר. — — —

ואחרי הצהרים, כאשר אחד מן הקרובים העשירים אץ לדרכו, והטרדה היתה רבה, קמה הכלה ממטתה, כי חשה בראשה, עזבה את בית־מלונה ותמהר ותרד שנית אל מימי הנהר — ולא עלתה.

עוד בערב ההוא הוציאו גופה מן המים. כל הלבבות נקשים מאבל ואין אומר. איש לעברו, גדל הכאב!

ולאט לאט עזבו בני המחנה את העמק. בשורה אחת באו ובשבעה שבו, כי נכלמו. השמשים היו לשומרי המתה. החתן מוכה תמהון!

ויאסרו ביום השני בבֹּקר שתי פרות בעגלה וישימו עליה את המשויה ממים. ויצא שמריהו־אביגדור הוא ורעיתו העירה לקבור את מתם. ותגעינה הפרות בדרך. נתנו לה, לפלאיה, אנשי באר־שדה אחוזת קבר ולא דברו דבר.

ויהי חוק מימים ימימה, כי יבואו איש ואשתו פעם בשנה, לתנות להולכת ולא שבה.

לרבים מן האורחים פִנו את בתי האכרים אשר מסביב למלון, פִּנו גם את האסם, ה„לצים“ והאברכים שמחי־הלב העמידו עגלה מול עגלה ומרכבה מול מרכבה ועשו אהלים עליהם. העבירו גם אֵש בחוץ ובשלו וצלו תחת כִּפת השמים, ויהי המראה כמראה חונים במדבר.

ואחרי־כן, כאשר נחו הבאים, רחצו והחליפו מלבושיהם, קיימו מצד הכלה ענין קבלת פני החתן; ומצד החתן באו גם הם לראות את הכלה. וכאשר צעדו הראשונים על מפתן הבית וראו את המיועדה יושבת בתפארתה כחלום בת ציון, נבהלו, ולא האמינו למראה עיניהם; כי אמנם תומת־יופי כזאת תפול בחלקם.

והלילה בא, „ליל מחול“ היה מוקדש למין הנשים. ורק בסעודה והמשתה אחרי זה נאספו גם הגברים. שמריהו־אביגדור היה בחדותא דלבא. נדמו החצוצרות, והחל בעל החליל להשתַפך בקולו ולזמר נגון „כל נדרי“... והעם שומע. כבר חצות־הליל. מבעד החלונות של האהל הגדול כוכבים נתזים.

ושֵנה רבה נפלה על האורחים, כאשר חדלה הסעודה ומהרו איש איש לנוח בפִנתו. בחלומות של אלה לא אפלס לי דרך. החתן ישן על מטה ושנתו ערבה לו.

זרח הבֹקר, ועיני איש לא ראו את המראה, כי הרחק מעט מן המושב עלה כוכב מאוחר מן המים... ושתי נשים זקנות עומדות ומשגיחות עליו...

יום צום לחתן עם הכלה. הבדחן יתַנה קנים לפי דרכו והכלי־זמרים מלוים אותו. וכסו בצעיף את פני הכלה בצהרים; יושבת היא כשיש על הכסא באמצע האולם והנשים מסביבה עומדות ומתאוננות.

בין־הערבים! השמים התאדמו ובא השמש ונשקפו מגרשי האדמה בשטח הנהר. העמידו החופה בפאר. אנשים ונשים נושאים אבוקות, שחור הבגדים נוצץ, החצוצרות תוקעות. גם אכרים ואכרות באו לראות במחזה. הרועים מעבר לנהר אחרו להשיב עדריהם. ויחנו הם ובקרם לרגלי הגבעות. איש עומד על יד איש. הכלה העטופה עומדת באמצע כאלילה הודית. סובבים אותה בהקפות. קדושין כדת! — קורא הרב את הכתובה ושובר את הכוס. קריאת „מזל טוב“! מרעים התוף, המצלתים רועשים. והנה אש מתלקחת עולה מרחוק ומאדים האויר. ידידי שמריהו־אביגדור האכרים בקשו לשמח

ותמהר שמה, פתחה את ספר התחנות והחלה להרצות בהן ולצקת נפשה, בתחלה על קבר האב, ואחר־כך על קבר האם. היא בכתה מִשנה והורידה דמעות יותר מבכל השנים, מבלי שידעה מה עתה ללבה. — החזן „שפל הברך", המפגר אחרי המתפללות, חזר על „המלא" כדרכו. ולא המתים ולא החיים יענו לו. אפס חזון!

כלה הקיץ, גם החורף הבא אחריו עבר. האביב, שהביא רב מנוח, גם הוא פנה; ואנו עומדים שוב באמצע הקיץ, ימי הגבלת הנשואין במועד שבת־נחמו, ימים אשר האבלות והקינות עם „הנזיפה למקום" כבר חדלו בהם ואינם, ותחתיהם באות חתונות ושמחות־מצוה ליהודים. אין שכונה בעיר ישׂראל, שלא יחוגו בה חתונה, וכן היה גם בבאר־שדה עירנו. ברחוב זה יקָרא חתן לתורה, ברחוב אחר מכינים את עצמם לקבלת חתן. אהלים רבים נטוים, שמשים רצים הנה והנה, העיר כמו מתנועעה ולה עתה פנים אחרים. גם האנשים, שלא ישיאו את בניהם, הלא קרואים הם לשכניהם ולקרוביהם. נערה אחת מבקשת בגד חדש מאביה, ואסמו דוקא אינו מלא... צריך להעניק „מתנת־דרשה" להרבה פְּנות. אין חשבון בעת כזאת ואין גם קֶמוץ. בני־ישראל מכניסים בניהם ובנותיהם לחופה. העם יגל וירנן!

ובשבוע כזה נועדו בני ראובן עם בני יהודה יחד, לנסוע לעמק נחלון, לחתונת משה־אברהם בן נפתלי עם הכלה חולדה בת שמריהו. גם אחד מהם לא נפקד עתה. ויצאו הם ונשיהם, בניהם ובנותיהם בשורה של מרכבות ועגלות. ויהי המחנה גדול. גם תזמורת שלֵמה יצאה עמהם; נלוו אליהם רב ושו״ב ושלשה שמשים. לאות חדוה רכבו גם איזה חתנים צעירים ואמיצי־כח על סוסים, אחד מהם נשא דגל בידו; וכה הלכו כל הדרך בשאון ורעש. ובני הכפרים אשר עברו בהם יצאו לראות וישתוממו לכל הכבוד והיקר העובר לפניהם.

ובהגיע המחנה לדרך המשופע שלחו רצים לבני העמק, להודיע להם את בואם, ויצאו אלה לקראתם מבית הכלה בתופים. בני־משפחת המחותנים התוַעדו. צהלה וזמרה! קולות הידד, הדגל מתנוסס, החתן יובל כמלך בגדוד. ותחרד כל הככר, כי לא ראתה פנים חדשות כמו אלה מעולם.

זרה, אבל הוא בלה ימיו אצל מלמדי גפ״ת, ויהי שם ל,פועל בטל, ולבחור עברי מהמין הידוע, שמבלה זמנו בשעמום מאפס מעשה.

צריך אני להזכיר, כי מסורה אחת, מסורת־בית, היתה למשפחות ראובן ויהודה, להשתדך על־פי רוב זה בזה. כשגדלה בבית אחד מהם נערה יפה או ראו בן חריף מתפתח, היה בא אח או בעל אחות האב ויאמר לקרובו: תנה את בתך לבני או את בנך לבתי, מדוע יֵצאו החוצה ומגורל נחלתנו יגָרע? רק אם להפך, אם לא יפה היתה הבת, שהגיעה לפרקה, או כשלא היה כשרון רב לבן המיועד, כי אז חפשו להם נכבדות מן החוץ. כה השאירו לבני משפחתם את העידית ואת הזבורית או הבינונית נתנו חוצה. אמנם החתן משה־אברהם לא היה מן הזבורית, אבל גם מן העידית לא היה, והוא עתה הארוס של חולדה בת־פלאים. כן כתוב בגליון התנאים בחצי קנס ובכל תוקף אָלת הברית.

נִתּן להאמר, כי ברכה, אֵם החתן, לא ראתה עוד את הכלה. ובהגיע ימי אלול ועשתה את ה,חתך' בחיי יום־יום שלה, עזבה כל עניני החנות והבית לבעלה ונסעה לעיר אחרת על ,קבר אבות', כמנהגה אחת לשלש שנים, עשתה את דרכה גם לבית מחותנה ותבוא לשם ביום אחד בצהרים.

בינה לבין עצמה לא היתה דעתה נוחה מן השדוך, אם גם האמינה בעניני ,זווג' מצד השמים. לה לא הספיקה מכסת הנֶדה בעד בנה הבכור; צר היה לה גם לתת את בנה ללכת לכפר, להיות סמוך על שלחן חותנו כמדובר. כה העמידה פנים, בצעדה על סף המחותנים הבודדים. אבל לבה התרכך למראה הסדר והנקיון שבבית.

חולדה עוד לא נכנסה אל החדר. אמה דברה על לבה, כי תלבש את המלבושים של שבת. וכאשר נפתחה הדלת ונראה אורה בבית, עמדה המחותנה כתומר מקשה מהשתוממות ומפחד, כי לא ראתה מין יופי כזה עלי ארץ. אבל התאזרה עוז לגשת אל הכלה ותעבר בידה על ראשה ותשק לה. גם בשבתה אל השלחן לאכול ממתקים ופירות וחולדה נשענה אל המטה לנגדה, לא נגולה האבן מעל לוח לבה. לו מצאה במיזעדה אחת מעשרה היה די לה...

עוד ביום ההוא מסרה לכלה את המתנה; אצעדה ושרשרת זהב, נפרדה בשלום ולא בקשה להשאר, למרות ההפצרות שהפצירו בה. וכשבאה ביום המחרת לאותה עיר, אשר בשדה־הקברות שלה מצאו הוריה את משכנם,

וליהודה אחד־עשר — השתנה גם המזל: בני ראובן הוסיפו להצליח ולהרבות קנין, והם גם עשירי העיר עד היום; ובני יהודה, אם אמנם החזיקו מעמד, הנה נחשבו רק לבעלי־בתים אמידים. קנאה מסותרה היתה שוררת בין שני האגפים האלה, אבל כלפי חוץ היו שלמים יחד והיו מתאחדים תמיד בימי ,שמחה׳ או ,חתונה׳ בבית אחד מהם וימלאו במצהלות ששונם את אויר העיר.

לעיר ההיא היה בא שמריהו־אביגדור לעתים, לסַדר סחר הקמח שלו, או לקבל מִלוה לצרכיו — ב,ימים נוראים׳ התפלל בכפר גדול, אשר שם בית־משרפות היין והצטרפו שם בני אברהם למנין עשרה — ובבואו העירה סבבוהו השדכנים, בדבר הנכבדות, שהציעו לפני בתו עם אחד מבני יהודה אשר ידעהו. בת שמונה־עשרה לחופה ובת שש־עשרה לאירוסין! ככה הקוק במנהגי היהודים. והנה הבטחת נדן משני הצדדים, משפחת החתן היא משפחה רבה, כאשר תדעו, וגם את הכלה מהללים. שמריהו כבר דִבּר עם רעיתו על־אודות הדבר הזה והיא אמרה הן: שבירת קערות. ,המגיד מראשית אחרית׳! חולדה מאורשה לבן באר־שדה. בואי כלה, לך ולחידת־יפיך אכרע ברך, ואַתְּ כסי בצעיף פניך!

נפתלי בן יהודה, הבן השביעי בשדרת האחים, התיק זה ימים את מסורת משפחתו ויעזוב את המסחר, שהראה לו פנים זעומות, ויאָחז בחנות לממכר בד וצמר וגם משי לבגדי־שבת ויום־טוב. אמנם בני משפחת יהודה, אשר הטו לו חסד קרבה, לא מצאו אצלו את כל המינים הנאותים להם, ובנסעם לעיר המחוז, או גם לעיר הפלך, בִּכּרו את החנויות אשר שם על חנותו; אבל הרי בבאר־שדה ובסביבה יהודים למרבה. והנה ימי־שוק למכור, והנה סמוך לעיר גם בית למעשה־נופת ובו פקידים ובני פקידים. בקצרה, היה לו לנפתלי מעמד בחיים והוא גם איש ישר ונאמן. הוא מצא גם עזר באשתו ברכה. ברכה היתה אשה צנומת הפנים ודקת הבשר, אבל דברנית היתה וידעה להתהלך את הקונים בין מבני ברית ובין משאינם בני ברית.

החתן, משה־אברהם שמו, היה בנם בכורם, בן שש־עשרה וגדול כבן עשרים. לא היתה לו נטיה רבה ללמוד ובחלל החנות לא היה זמורה

וגרזן. ומחשבות כבדות עולות על לבבנו, בלכתנו לבדנו ואין איש אתנו. אולם כי נעבור את היער הזה עד תומו, והעולם פתוח שנית לפנינו, יקל לנו. השדות משתרעים לכל עבר, והדרך משם והלאה כבר מרוצפת ומיושרה, אחת למאה פסיעות אבן נטועה מן הצד, ועליה סימני המספר מסומנים. הולכים אנו באיזו מנוחה, — שכחה מעמל החיים כבר ימצא האדם במרחב! — ואחרי שעה אנו עומדים לפני מבוא עיר גדולה ליהודים, עיר פרזית נודעה, אם גם אינה עיר־המחוז.

בבאר־שדה אנו — העיר בעלת הרחובות הארוכים והבתים הרחבים, שנשקפים מהם דלתות וחלונות לכל עבר. צר המקום לאוכלוסי העיר המרובים, כי מוגבלה היא במצריה, ולכן ידבקו בית בבית ואגף באגף. כל אב בונה דירה קטנה בשביל בניו ולוקחי־בנותיו בחצרו או באסמו וישבו צפופים יחד איש על יד אחיו, ונשאו בעול הארץ, במסים ובארנוניות, בין להממשלה המרכזית בין להאדנות הפולנית המקומית, אשר לה שייכים העיר וכל הקרקע מתחת מושב רגלי בני־אדם. ועבדו עם זה לאלהי ישראל ועשו הכל ככתוב בתורה וכמצוה; ומעולם לא אמר אדם שם: רבה העבודה, אבקש בחיי שכר מִשנה.

אנשי באר־שדה היו יהודים טפוסיים נודעים; גלגלי החיים שם היו כמו גלגלי־היד. אין פירוד דעות, אין מפלגות ואין תהום רב בין מעמד למעמד. בבתי־מדרשות הקטנים, הפזורים בכל אפסי העיר, ימצא כל אחד את מקומו אצל חברו. לחריצות אין צורך, תחת ההתלהבות העברית מושלת כאן איזו קרירות ואין שום נתיב לילדי הדמיון.

מה לאדם שיבוא אחרי המלך, מלך קונה שמים וארץ, ואיזו ,תכלית' ישיג, אם יעמיק לחקור ולעיין.

שונה לגמרי מתכונת היושבים האלה היתה תכונתן של שתי משפחות גדולות שבעיר וקרובות זו לזו, הלא הן: בני ראובן ובני יהודה, והנה אלה נוגעים לנו.

ראובן ויהודה אחים היו ופעולתם נִכּרת בזמן שעוד לא נשברה זרועה של ממשלת פולין כלה, ויעשו מסחר גדול עם האצילים רודפי התענוגים ויתעשרו ויצא להם שם. בחייהם לא הכריעה כף האחד את הכף של חברו, ולא היה עושר האחד רב מעשרו של השני. אבל במותם ובהֵחָלק הירושה בין בניהם אחריהם — לראובן היו תשעה בנים ולוקחי בנות

מעט מתומת פני האם וקצת מטבע האב; אבל ברובה נשתמר בה חלק מאגדת־עם. בפנה מעולפה כמו זו גדלים נטיעים כאלה, והדם בא מרחוק. —

ולחולדה חליפות ברוחה, לפעמים עזרה בכל צרכי הבית, עסקה בחליבת הפרות ובללה גם מספוא לסוס, בטרם בוא העבד; ולפעמים לא עשתה שום דבר, כל היום ישבה על סף בית־הריחים ושמעה לשירת האופנים, או עברה את הגשר הצר ותעתה יחפה על הגבעה. היא לא ידעה כתוב וקרוא בספר, כי לא למדוה דבר, ובקול שיר בודאי לא נתחנכה וכל השירה אשר בנפשה מצאה מפלט בדלוגים וקפיצות או בגלגול גופה מראש הגבעה לתחתיתה; ובקומה אחר זה ותתנער מן האבק בנגינה קלה, אז נתמלאה הארץ מעין הד גן־עדן, לפני בוא החטא.

מקלעות שערותיה נוצצו כזהב, מעיניה נשקף טהר של שמי־צהרים בימי הספירה; וכשהטתה את ראשה ונראה צוארה הארוך, רשמה כמו אילת צביה בת־שנה המתמלאה תמהון בחדות היער.

היא מצאה פעם נחש זוחל על האדמה, הרימה אותו ותעש ממנו ענק לגרגרותיה, ולא היה פחד בלבה. כי ראה אותה איש זר עובר ושב, היה תוהה עומד ומביט בה ויהי כנדהם בנפשו. בלילות יפים לנתה בחוץ תחת כפת השמים, לא כבנות ישראל, ואיש לא הזיד לנגוע בה. קרה מקרה, כי שנים מזאטוטי הכפר התחרשו עליה יחד לענותה במקום אשר עין לא תראם; ובבוא המועד ויראו אותה שוכבת מרחוק על מצע דשא ככוכב תועה — ולא קם בהם רוח.

ככה היתה בת פלאים הרחק משאון בני־אדם ומִמגע אדם, עד אשר בא היום ובאו הצללים...

בוא אתי קורא ואנהלך לעולם אחר.

כי נעזוב את העמק ונעלה אל הכפר הסמוך ונעבור בו עד שערו, עומדים אנו על פרשת דרכים: הדרך האחד פונה לימין, והדרך השני ימשך באלכסון לצד שמאל. ואנחנו הולכים בדרך ההוא כשלשה רבעי שעה ונבוא שוב לכפר קטן, שבתיו כאהלים קטנים. מעבר לכפר ההוא הולך ומשתרע יער גדול מהלך שעה וחצי באורך. אילן עומד על־יד אילן משני הצדדים והענפים משולבים איש באחיו, כי לא היו שם יד אדם

בימות החול לא היה לו פנאי לחשוב מחשבות או להגות בספרים, אבל דרך יראי חרישי רחף על כל מעשיו. בכניסתו לבית־האוסם וראה את השקים המלאים דגן או קמח מסודרים איש על גבי רעהו, אז היה נופל פסוק לתוך פיו, קצת מעין המאורע כמו: ברכי נפשי את אדני, או ברכת תודה פשוטה בלבו. ביום השבת, שבו שבתו הריחים באמת, בו שבת גם עבדו וסוסו, היה נזכר לרוב בפרשה השש־עשרה שבספר שמות, כי לא ירד המן ביום השביעי, ונתן להם לבני־ישראל לחם משנה מקודם, ואיך יצאו בני־אדם ללקוט ולא קראו שבת שבתון לה׳. ובמוצאי־שבת בריש החודש, כי הגיע זמנו של קידוש הלבנה בחדושה ושתיקת זהרה נשפכה על־פני כל הככר ההיא, היה זוכר בדברי תהלות: הוד והדר לבשת! הטבע אשר מסביבו לא ידע פדות בין חי ומדבר, בין אדם לאדם וישמור את מועדי העולם. השמש יצא ויבוא, הכוכבים יאירו. בקיץ יעטפו הגבעות עשב ודשא ורעו עליהן פרות ועזים וכבשים למיניהם, יאכלו וישבעו באין מחריד. להפך, יתכסו השדות בימות החורף בשלג עולמים. הנהר יקרש עד מבוא הריחים, מתחבאים המים התחתונים ונוזלים חרש. בין צפרי כנף אין אומר אז תפלת שחרית, כי נסעו לבקש את האלהים בארצות החמות. ובין חליפות הזמנים האלה מצא לו בן־ברית כאן משכנו. בימי קדם יצא עם אבותיו מעבר לנהר, חי בהרי יהודה, בבבל, בפרס, בספרד, בכל ארצות הגולה, ועתה פה קנו!

ומלכישוע רעיתו, שגם הורתה ולידתה היו במושב ההוא, לא התמזגה בכל־זאת היטב עם האויר מסביבה, איזה דבר נשאר ברוחה בלי מנוח. — היא היתה אשה יפה ולא חבבה את העבודה ככפרית. יראה היתה את ה׳; אבל לפעמים צר לה ביתה. בימי נעוריה, כאשר עלתה כפורחת, שאפה לבוא העירה. לא אזכיר ראשונות.

וכאם כן שתי בנותיה הבכירות והנשואות, שרה ולאה; כתאומות היו ביפין ובבנין גוין. שנה שנה ילדו והיניקו בנים וגדלו אותם, אין שכולה בהן, ובפניהן לא נדעך הנער. בעליהן, בני סוחרים אמידים, היו עוסקים במסחר העצים, ראו ברכה במעשיהם והיו מחבבים את נשותיהם. לשמריהו ולמלכישוע נחת־רוח מאלה.

ועוד להם בת אחת צעירה, שמה מתקופת זמן המקרא: חולדה, והיא שונה מאחיותיה בארח יפיה. חנה רב וקסם במהלכה. אמנם הכירו בה

בעֶמק

בעמק נחלון, הנקרא על שם נחל גדול, הסובב שורה של רכסי גבעות קטנות ברוסיה הלבנה, ורחוק מכפר המושב הראשון יותר ממהלך רבע מיל ורק בכבדות נבוא שמה בדרך משופע, יש ישוב קטן של שבעה בתי־אכרים, ארבעה עובדי־אדמה, נפח אחד ושני עובדים, נושאי־סבל, וכל הבתים האלה משתרעים מסביב לבית רחב לבן עם גן משולש לפניו, השייך לאחוזת הריחים של אבן עם שני בתי־האוסם שלהם, העומדים על אשדות הנחל כראשי מצודה. והבית היה מאז ומקדם מִשכן לאיש עברי, שמריהו־אביגדור לבית נחום־שלמה, שהוא השוכר את הריחים מאת אדוניו היוני, ונחל את ה„חזקה" עליהם מאבי אשתו מלכישוע.

אמנם בית־הריחים לא היה בנוי לפי תכנית חדשה, אולם מִלא את תפקידו באמונה. מימיו נאמנים הם ורבים ולא יכזבו; טחן בו שוכרו גם על חשבון עצמו; קמחו היה נמכר בשער, בו מצא בעלו את מעמדו ופרנסת ביתו.

הגלגלים של הריחים סבבו על צירם. אכרים באים ושבים. עומדות עגלות, שמביאים בהן בר לטחון או מטעינים שקי קמח עליהן. לא רחוק משם מחַזק הנפח במסמרות את פרסות הסוסים והפטיש הולם. שומר־הריחים ונושאי־הסבל עסוקים במלאכתם ושמריהו עומד על משמרתו מבֹקר ועד ערב. עד ארבע פרסאות מסביב למושב הזה אין יהודים; עסקו עם בני הנכר. הוא מדבר בלשונם, מכיר את כל אחד ואחד בשמו ובשם משפחתו ובקרבו יושב אֵל אחר, שומר ישראל!

שמריהו־אביגדור היה איש גבה־קומה, לחייו רזות וזקנו קצר וחד, בשעה שדִבר הניע גופו מעט, והוא נוח לכל אדם. לא כעס אם גם לא נעשה דבר כהוגן; ולא חִזק דבריו בשבועות וחרמות. הוא היה זריז בהשכמת הבקר ובהשגחה על הריחים, זהיר בתפלה ובאכילה כיהודי וזהיר גם במשא ומתן. מבית אביו הביא לו סאה של תורה ויראה, מחותנו למד לדעת את יגיעת־כפים ועבודת האדם לצרכיו; ובטבעו התמזג הכל לאחד.

ויוטה ישבה בעזבו את הבית ותבט מאחריו. — עיניה התחילו זולגות דמעות, והיא עוצרת בעדן, כדי שלא לחטוא נגד ה׳, שרצונו בכך. — היא נשענת על הספסל וידה נתונה על לבה הכואב.

הדבר היה בצהרים. בניה משחקים בחול, השעון משמיע את השעה השלישית וקורע את עקת הדממה...

יוטה לא יכלה עוד להתאפק, ותשא קולה ותבך.

את בניו חנך רק מעט, ואל הבנות לא שם לבו.

ותהר יוטה ותלד עוד ותקש בלדתה; ובקומה לא היו לה עוד פניה היפים.

בימים ההם שרתה שפחה נאה בביתם. פעם אחת... למה אספר לכם אותו דבר? יוטה התאבלה במסתרים.

כשלא היה לדוד־שמואל מה לעשות, הכה את הבנים על לא דבר. פעם שבר גם כלים בחמתו; ויוטה לא הוכיחה אותו בדברים. גם בבוא הוריה העירה ובהציקם לה בשאלותיהם היא שותקת: אין דבר.

...מתו הזקנים. — האשה מתה קודם לבעלה שלמה: בַּצַּוָּאה היה כתוב, לחַלק סכום מה לעניים, גם קרן־קיימת השאירו לעירוב בעיר. — ויתר הפליטה אכל דוד־שמואל כשנתים ימים.

כל ימי הירושה התנהל הבית באיזו הרחבה, ואחר־כך, כשכלו המזומנים, החל שמואל־דוד לעבוט את החפצים.

בתחלה מכרו את התכשיטים, ואחר־כך את כלי־כסף. ויהי מחיר חפץ אחד לרבע שנה, חפץ לחודש, חפץ לשבוע...

ואז שותה דוד־שמואל יותר מדי צרכו... יודע הוא כי בזמן לא רב לא ישאר לו ולביתו מאומה; והוא ממהר להחיש את העת, כמו מוכרח הוא לכך, על־פי איזה כח רשע, המושל בו...

וליוטה קשה מאד להפרד מן הכלים והחפצים אשר טפחו הוריה. רואה היא בהם מעין שארית נשמה, מעין „קדישׁ" לדורות...

ושמואל־דוד כועס עליה בהִודע לו, כי מסתרת היא הימנו איזה דבר יקר לה, וכמעט אמר להכותה פעם בשביל זה...

כן כלו כל כלי הבית אחד אחד, ולא נשארו רק שני כיורי הנחושת, שעמדו זה בצד זה בשורה אחת על הקיר והיו משוש הזקנים בחייהם.

ויהי כיור אחד לשבוע, כיור לשבוע, למחצית שבוע... ובאחד מן הימים הגיע־זמנו של הכיור האחרון, שארית השארית.

לשוא התחננה יוטה לפני בעלה, שלא ימכור את הכיור הזה ויניחו לה. הוא אינו שומע בקולה ועיניו מלאות כעס.

פעם לקח דוד־שמואל את הכיור מתחת למדיו וירץ לבית־הפקדונות לעבוט אותו ולהנקם גם בו.

שבוע שלם נעשו ההכנות לדרך· מהפכה בכל החדרים· פותחים הארגזים ומוציאים את החפצים גם מתחתיהם· סדינים לבנים פרושים על הקרקע ועליהם מונחים תלי תלים של בגדים; מטלטלים ושאר דברים נאגדים יחד ובכל פִּנה מתגוללות חבילות חבילות· כל הידים עסוקות והרגלים רצות לעזור במשא· שלש עגלות טעונות כל טוב עומדות לפני הבית· קשה היתה הפרידה··· יונקה יושב על העגלה הראשונה· כובעו השעירי על גבחתו והוא מכה את הסוסים אחת ושתים· אחת ושלש· הסוסים הולכים בכבדות···

···ותהי יוטה כמתפלאת בבואה אל המקום החדש· אֻוה אותו בעלה למושב להם· בעיר הדברים שונים מאשר בכפר· אין שם נחל ואין ריחים· האנשים ממהרים בלכתם· והנשים מגביהות קולן כשהן מדברות· — בצאת השמש כמו גחים הילדים מחוריהם ופניהם מלאים אבק· — הגשם לא יברך ברדתו· והבֹּקר מתאחר לבוא··· כשכלבים נובחים בורחים הנערים מפניהם· המים נקנים הין הין···

אביה קנה להם בית ברחוב התיכונה ואינם דרים בשכונה· הבנים הולכים לחדר· בכל שבוע ושבוע שולחת אמה עופות ודגים· קמח· תפוחי־אדמה וירקות· דוד־שמואל עוסק באיזה מסחר· כלומר· מכלה ממון בידים·

אין מזל להתן שלמה· אומרים הבריות· ועם זה יחשבוהו לכת הנגידים· אינם מכבדים את דוד־שמואל בעיר· אבל יראים הם ממנו·

כשכלו מסחריו בענין רע נתן לו חותנו פרס קבוע מדי חדש בחדש; והוא החל להורות לקח לבני העשירים· יוטה התביישה בדבר· אבל הלא בעלה אינו מלמד פשוט· רק מורה לשני בחורים העומדים לנשואין פרקי תנ"ך עם ביאור רד"ק· הפלא ופלא· דוד־שמואל יודע גם כן מעט בספר „חכמת השיעור"·

אבל הנה ההורים בכפר אינם מרויחים עוד ברב· צנור השפע נפסק· — לפעמים הם נאנחים ומתחרטים על זה מידי· מהו ילוד־אשה בלי בטחון? —

ואז· כשכלו המתנות הרגילות לבוא· סר רוח דוד־שמואל מרעיתו ויענה אותה עוד יותר· לעתים בא אל ביתו מעט שכור· הוא התפאר· כי מוחו סובל יי"ש בלי מִדה···

רעיתו מדברת עמו רַכּות והוא מתקצף ואומר לה· שאביה הוא שוטה···

יוטה נראתה על הסף. מטפחתה הלבנה על ראשה מכסה את מצחה, כתועה היא עומדת ··· שם הכל כמו מרחוק ··· מה עתה? — היא תִשָׁעֵן על ציר הדלת, האדמה כאלו תשופע ··· הם שוחקים ··· השמש חודר — אחד המנגנים מכין את חצוצרו: תָּ־תָּ־תַּ ··· הקול רועד ··· נפסק ··· נבלע ···

עשר שנים רצופות עָנה דוד־שמואל את חותנו וחותנתו, עת אכל על שלחנם וכל צרכו עליהם. ויוטה הרתה ותלד, הרתה ותלד ולה בנים ובנות שבעה. כשהלתה ועל בעלה היה להשגיח על הילדים, להלבישם ולהנעילם בבֹּקר, היה קוצף על זה. — הוא לא היה לומד הרבה, אם כי הספרים היו מונחים על שלחנו, ספר על גבי ספר. הוא היה גוער בעבד ובאמה ויהירתו עוברת כל גבול. ידעו הזקנים מה טיבו, מי הוא בעל בתם היחידה, אבל לא דברו נגדו, אף שלא בפניו. — בענין ההשגחה אסור לבן אדם להרהר. הקדוש־ברוך־הוא הוא הקדוש־ברוך־הוא ···

ויוטה גם היא נשתמטה לשבת עם אביה ואמה בחדר, באין תינוק ביניהם ··· בעת שפניה רעים והיו שואלים אותה: מה לך בתנו? לא ענתה מאומה ותדום. — במעשי בעלה לא התערבה ולא אמרה לו דבר מטוב ועד רע. ה׳ הוא ה׳ ··· הבנים קטנים ורכים הם ··· ישראל׳קל בכורה הוא חלש ··· היא אֵם לילדיה ··· אִמה היא גם כן אם, אבל אין לה ילדים קטנים ··· בעלה שוחק על הרבי, והוא הלא למדן הוא ··· כשהיא ישנה בערב, היא חולמת שמדברת היא עמו ···

ודוד־שמואל כמעט אינו מְדַבר עמה כלל. הוא רק שואל, מבקש ותובע. — הוא כבר החל לעסוק במסחרים שונים ויאבד כספו וכסף חותנו. הוא כמעט הפיל את בית־הריחים למשואות בהמצאותיו לפרקים, לוּ לא התעקש הזקן בכל כחו שלא לתתו להתערב עוד בדבר ··· ויקצוף דוד־שמואל מאד ורק בחזקה נשא בשרו בין שניו ··· בכל אשר יפנה הוא רואה היזק, אם כי חכם הוא בעיניו ממשיבי טעם. הוא כבר קבל שלש פעמים נְדה בזה אחר זה, וכל הסכומים האלה היו לו לטרף.

יום ירדוף יום וזמן זמן, ותקצר רוח דוד־שמואל לשבת בכפר הקטן ויגמר אֹמר לצאת העירה. — הזקנה מצטערת, לב הזקן כבד: איך תִפָּרֵד בתם היחידה מהם ולא ישישו עוד בבניה? אבל עָנו אמן בעל כרחם.

מכל הסביבה, הם ונשותיהם ובניהם, יושבים צפופים ואוכלים ושותים... כלי הזמרים, מנגנים... עצובים הם הקולות... ביותר ישתפך הכנור... יוטה היא כנדהמה... היא לובשת בגדים חליפות... אמה מנשקת אותה ועיניה זולגות דמעות... מצלצלים ומרקדים... אבוקות בידי אנשים... על פניה פרוש הסינר... רגליה כאבנים... סובבים מלפניה ולאחריה, הרב מברך, הכוס נשברה...

החתן והכלה יושבים בראש השלחן... המרק ירוק הוא ועיני השומן צפות על פניו... בחצר הכל מתהולל ושמח... מכריזים על „מצד החתן" ו„מצד הכלה"... הכלה עומדת באמצע האולם ואוחזת בקצה מטפחת לבנה; בקצֶה השני אוחזים אביה, אמה, הקרובים אחד אחד... המה סובבים עמה, רִקוד הוא זה... „מי שברך"...

חדל החָזון, הכלה אינה רואה מאומה... בחדר הם לבדם... הנר דולק... נכבה...

והשחר עלה למחר כאחר שֵנה ארוכה... האויר וכל אשר בו מלאים הֵד הבֹּקר, פרוש הבֹּקר על הנחל, על הגשר, על האילנות אשר מסביב לבית ועל בית־הריחים שהלבין מזֹקן, העצים הגזורים רטובים הם מטל; אי־אפשר לעבור עליהם, שלא לנגוע ביד במקום החתך — יונקה כבר קם ומטפל בסוסים, החתול שוכב על אבן שבורה מאבני הריחים. עיפים הם האנשים מהמשתה דאתמול, אחדים מבליעים את התפלה. המחותן שלה לבוש שמיכתו השחורה יושב נשען על אצילי ידיו. הוא זוכר את הימים שעברו כשנשא הוא... זמרת הכנור מאתמול נכנסה אל לבו... בתו עוד ילדה היא... והוא, החתן, אינו ילד, כחוש הוא.

השפחות מטהרות את הכלים ומנקות, התנור בוער עוד הפעם, הזקנה הולכת הנה והנה, איש עני אחד נושך בחמדה בחלה לבָנה, כאיש שעושה זאת בפעם הראשונה בחייו; נותנים לו דגים, חתיכת עוף ומרק... כהן הכפר שלח זה עתה את ברכתו...

השמש כבר עומד ברקיע, האויר חם. האילנות מתנועעים מרוח קל, ילדה קטנה לבושה לבנים קרעה בגדה; תרנגול הֹדו מתנפח בגאון — האֻמלל הזה לא ידע, שמוכן הוא לשחיטה עוד היום.

לנסוע נותנים להם הורי יוטה ברכת הדרך ביד רחבה, כלומר: מעניקים להם בצלים, ביצים, תפוחי־אדמה ושאר ירקות. ויוטה יושבת אז בגן, או היא עומדת ומסתכלת בעצים הגזורים המונחים בשורה ומוכנים להסקה...

ובאחד הימים גם נתארסה. הודיעו לה זאת בבואה מהחצר וראשה עטוף מטפחת לבנה. בלב מלא בושה ותמהון שמעה את הדבר, ותגש אל תנור־החורף ותחל להחליק בידה את לְבֵניו. — בצהרים של היום הזה נשאה עיניה והנה עגלות רבות עומדות לפני הבית... „כלי הקדש" מטרנוה באו וְעמם עוד אנשים... בבית שוררת ערבוביה... אמה לבשה שמלת־משי שחורה, ואביה שם על ראשו כובע של שבת. שותים אורחי העיר ומטיבים את לבם והערלים גם הם שותים בחוץ... השמש מבהיק וחודר בעד החלונות... שני השלחנות מכוסים לבנים ובקבוקים נוצצים עליהם... שתי נשים, שלא ראתה אותן מעולם, עוזרות בבית ורצות הנה והנה... איש ידוע חולי, החזן, יושב בראש השלחן וכותב... אביה עומד עליו ולוחש לו באזנו... יוטה לא תבין מכל אלה מאומה, אבל בלבה מְקשה מעט... התגנבה כרגע מבין המסובים ועומדת על יד הפתח... הגשר נראה מרחוק... רוח קל עובר על שטח המים, נוגע ואינו נוגע... הסוּף הירוק מתנועע. — בחֻבּה רגש כמו לפני הבכיה... בידיה מכסה היא את עיניה... אומרים: כי האלהים שוכן שם ממעל...

שנה שלמה עברה מאז בהכנות לַחתונה, בעשית־בגדים ובתפירת לבנים. אביה ואמה נוסעים העירה כמעט מדי שבוע בשבוע ומביאים צרורים של פשתן, צמר, משי ועוד. יוטה כבר יודעת, כי שֵׁם החתן, אשר באה עמו בברית, דוד־שמואל ושהוא עלוי גדול ולמדן כמו הרב בעצמו...

ודוד־שמואל החתן היה באמת אחד מהבחורים החריפים. שכלו חד: לנתח כל דבר ולהקיש דבר לדבר. התלמוד כלי אומנתו היה, אבל לא נגע בלבו. נעלה ממנו הוא „המורה" והרלב"ג. אבל גם האכילה והשתיה טובה היא וכשתסתיעא מילתא... איני מוצא לעזי, הוא כבר היה למעלה מעשרים שנה, והיצר־הרע לכל הדֵעות יושב על שני פתחי הלב...

רונו שמים וארץ! הנה ימי החתונה באו... חתונה רבה כזאת ומשתה גדול כזה לא היו לעולמים בטרנוה וכפריה... היי"ש והיין נשפכים כמים... עופות למאות נשחטים... שור ופר ושני אֵילים ועזים שלשה גועים בדמם... התנור בוער ככבשן ובו אופים ומבשלים... אנשים

הריחים לא ישבות עתה מעבודתו, מפני ששייך הוא ליוַּנקה, שומר הסוסים, העבד התמידי שלהם, שקנה אותו בשטר מכירה. יונקה היה בעיקר בעל מזג טוב, רק ,שותה' היה לפרקים יותר מדאי; וכשהוא ישן בעגלה על עֲרֵמה של תבן הוא שוכב פרקדן. האם יכולים בני־אדם כאלה, בני־אדם בלי נשמה, לעשות אחרת?

ויוטה, הבת היחידה של שלמה וזוגתו, היתה המאור התמידי שבבית. ירקרקת היתה, אבל חוט של חן מתוח עליה. כשדברה עם איש הביטה בפניו. היא לא עשתה כל עבודה וישנה היא עד ד' שעות ביום. — הוריה שמרו אותה כבבת עינם; חשוכי בנים היו שנים רבות, ואחר־כך נולדה להם המרגלית הזאת.

רואה היא אנשים בעלי סוגים שונים... יש אנשים נושאים בגדים ארוכים והם מעטים, ויש אנשים מלובשים בגדי צמר גס או פשתן לבן והם הרבים... האכרים אוכלים ובולעים כמעט את המאכל. וכשאוכלים המזומנים אצלם לסעודה לעתים רחוקות, הם מביטים אל הקערה פנימה ומנענעים בגבות עיניהם... הוריה נוסעים לעתים תכופות העירה. הרב מטרנוה, המבקר אותם לפרקים, ייטיב לרוחה, קולו רך...

ביום השבת היא מבינה את הוריה יותר מבימות החול, ולה אוזן קשבת ליהדות שאינה כתובה בספר... בין־הערבים, כשהיא יושבת לבדה על הסף, שומעת היא את המית הנחל... בעברה על הגשר המשופע, כשפני השמש מתאדמים במים אשר מתחת, תעמוד ותסתכל בהם... הסוסים הם שונים מהעזים, המה יפים... השכוי והתרנגולת מנקרים באשפה, בערב מקרקרות הצפרדעים, כשכלבים נובחים, לא תירא מהם: גם המה בעלי חיים.

לה יִנָּתן תמיד לחם־לבן רך ועליו מרוחה חמאה, ועל השלחן מונחת פת קיבר. פת יותר שחורה מזו אוכלים הערלים. הסֵּה שהיא שותה מהול הוא בנופת; בתחלה הוא רותח, וכשעומד שעה קלה על השלחן יתקרר... הדגים צפים במים והצפרים עפות באויר.

ותגדל יוטה ותגיע לפרקה. שדכנים באים מהעיר והולכים, באים והולכים. תור זהב כזה לא היה להם מעולם; איך שיהיה, הם ממלאים כרסם וכיסם בבית התמימים האלה. גם בשעה שכבר הם יושבים בעגלה

הכיור האחרון

שלמה הזקן, המחזיק את הריחים של מים בכפר הקטן דַרְיָה במחוז לַדינה, היה איש נדיב ונשוא־פנים, ירא את ה׳, עושה צדקה וחסד בכל עת, ושייך לרכוש הרוחני של העיר רוחניה הסמוכה. שלמה היה ראש המנדבים לכל דבר שבצדקה. כשנשרף בית־המרחץ תקן את הגג על חשבונו; וכשנתבגרה בת השו״ב דמתא או בת שאר אחד מהיראים היה מקיים מצות ,הכנסת כלה׳ כהלכתה. בבוא שלמה העירה היה מלוה ונותן לכל פושט יד; ובבוא אליו איש הכפרה, עשיר או עני, מודע או זר, האכילהו והשקהו, כמעט עד לצבות בטן ולחלי־מעים. גם אכרי המקום לא יצאו מביתו ריקם, ושַלם ישלם להם בעין טובה בעשותם אצלו מלאכה, כוס יי״ש וחתיכת חלה הם מצאו תמיד מוכנים לפניהם.

גם אשתו זֶלדה היתה אשה כשרה ונדיבת־רוח מאד. לבבה לא ידע רע, ואת בני ישראל חשבה לצדיקים וחביבים לפני ה׳. אמנם בעלה לא מלומדי־התורה הוא, אבל הוא חובב ומוקיר רבנן; הקדוש־ברוך־הוא ומלכו של עולם יודע אותם, אם גם יושבים הם בכפר... לפנים היתה נוסעת העירה בכל ליל־טבילה, ותעניק ביד נדיבה לאשת הבלן, לַמסיק ולמתקנת. בלבה היו תמיד חִבה וכבוד לשלמה וידעה כי כשימותו שניהם, תנתן להם פִּנה אחת בגן־עדן: היא צריכה לשבת עמו גם שם, כדי להביא לו את החמין בבֹּקר ולשרת אותו בכֹּל.

שם בשמים הכל כשבת אריכתא דמיא... וכאן אחרי כל קבלת שבת באים מלאכי־השרת לברכם... בכפר דרים רק ערלים, אף עברי אחד אין עמהם והמה, זרע ברוכי יה, שמחים על החלות, על הדגים וקדוש היין... ביום הזה נחים המה מעבודתם, הם ישנים בצהרים וקוראים אחר־כך בספרים. שלמה קורא בפרשת השבוע וההפטרה, והיא — ב,צאינה וראינה׳ ו,נופת צופים׳ — ובספרים אלה גדולה המנוחה עוד יותר, ומלאכים יוצאים ובאים בהם כבבתי בני־אדם... השבת מתנה היא רק לבני־ישראל; בית־

כמו חרסי חרש על עיניו ועל פיו ועפר על גבו ··· את גזר־דינו כבר שכח. אם גם יבין, מדוע ולמה הוא בכאן. מַתֶּקָה יחשבהו לאיש מוזר, שעובד על אחת שבע ושכר לא יבקש. אמנם לפעמים מתירא הוא, פן יקום הגבר הלז ויצית אש בַדִיש ובגורן. בלילה התגנב בלאט לראות, אם יצקא אינו שותה מעטיני הפרות את חלבן, כדי לכשפן ···

והנה פעם אחת נסע מַתֶּקָה לטרוצה בליל חורף ושלגים, ויקח אתו את יצקא בעגלת־החורף והסער סוער, רק בקושי הולכים הסוסים, תעו מן הדרך ויסבבו עד חצות הליל, עד כי הגיעו לפני שער קרמזינה. ויספר מַתֶּקָה ליצי בדרך, את אשר קרה אותו לפני שלש שנים, בהיותו תועה פעם אחת בכמו ליל כזה, איך כמעט קפא מקור, בדפקו על דלתי בית יהודי אחד, והוא התרשל לפתוח לו. אז חרד יצי חרדה גדולה, בשמעו את הספור הזה מפי האכר, ולא יכול להתאפק ויאמר: אני הנני היהודי הזה ואנכי הסבותי בכל אלה; ועתה שא־נא חטאתי וסלח לפשעי, כי לא אדע את לבי. נרעש מפחד ומבהלה נדרש מַתֶּקָה לשאלת עבדו ובקול כאוב מארץ ענה ואמר: „אמנם כן, הנני סולח לעונך; אבל אם שד אתה, אל נא תזיקני ···" ואז נפתחו חרצֻבות יצי ונתקו מוסרותיו ויעָלם מעל העגלה לעיני האכר.

ובלילה הזה דפקו בחלון שומר בית־הקברות והושבו לו מנעליו וכובעו ואדרת־השער אשר לו; ובקום וַסיל משנתו, מצאם מונחים לפני הסף, כאשר נשאלו ממנו אז, ולא נשתנה בהם מאומה במשך שלש השנים, כאילו לא נגע בהם איש, ותפָּעם רוח השומר עליו ויעש מהרה את סימן הצלב בידו וישאל לירינה אשתו: „איזה יום בשבוע היום?" וישב לאכול אל השלחן כמקדם. גם ליצי־נחמן בקברו המנוחה. — — —

חזה, ויחפש את בגדיו בכל ירכתי החדר, והנה מנעליו וכובעו ואדרת־השער אשר לו אינם בבית. ויספר לאשתו את הדברים אשר קרוהו, ותפחד מאד. ובוא וראו: הבגדים החדשים שהשיג וַסיל לא החמו לו.

לא סר מלבו גם אותו התמהון, אשר נשאר לו מהלילה ההוא. בערב, כאשר שכב על מטתו, עת נח גם יצי מעבודתו — הוא היה לפועל בביתו של האכר אלמוני — לב וַסיל לא ידע רע, כאילו לא קרה דבר. אבל בבקר, כאשר קם ממשכבו, עת גם יצי קם, וישם עליו את אדרת השער השאולה, אז החל רוחו של וַסיל לתעות ולא ידע את נפשו... ובהגיע הלילה ובעלותו על משכבו, אז כמו הוסר ממנו קשה־רוחו ורָוַח לו; ובבקר השכם, עוד הפעם כמו איזה דבר יחל לענות אותו. ויהי למשא על אשתו ועל בניו. האכרים שכניו חשבוהו למשוגע וצעירי בית־המדרש התלוצצו בו בבואו לשם לבקע עצים, באמרם, שנכנס זבוב במוחו... הוא דרש במכשף ולא מצא תרופה; וילך אל כהן־המקום להתוַדות ולא מצא מנוחה. גֵוו שלו ורוחו איננו שלו. לעתים הוא חושב, שפשטו אותו ערום, ושעליו להתחבא מפני הבושה. כי עוסק הוא בעבודתו יפנה אנה ואנה, מיראתו פן יחספו מידו את המחרשה או את הגרזן. פעם שכח את שמו שני ימים רצופים. פגשו הבלן ויאמר לו: היה שלום, וַסיל! ויהי הדבר בעיניו לפלא, כי שמו וַסיל ולא נַאום... מוכה־אלהים היה והוא חף מפשע.

ה

משפט רשעים בגיהנום שנים עשר חודש, אבל שנתים ימים ומחצה עבד יצי־נחמן בטלקה בחצר האכר איבַן מַתֵּקָה בקרמזינה, ויהי משגיח על הסוסים ועל השורים ועוזר בכל עבודה בבית ובשדה. גם את אשר לא יכול יצי לעשות בחייו, היה יצקא, כמו שמתקרי עתה, עושה היום; את הפת יאפה לו בעצמו, גם יבשל לו את תפוחי־האדמה, אם גם אינו אוכל ואינו שותה. פטור הוא מכל המִצות וימים רבים ישכח לגמרי, שיצקא הוא. הוא רק אורח בהאי עלמא; ובנשוב הרוח ויפשל את אדרתו ויראה את תכריכיו נוצצים מתחתה, יזכור לרגע, כי מן המתים הוא.

שוכב הוא בלילה באֻרות הסוסים. לא יחם לו בקיץ ובחורף לא קר לו; בשרו אינו מרגיש באיזמל ואת החלום אינו יודע, רק לפעמים ירגיש

הסתיו. וימת בחורף הבא ויצו לביתו אחריו: „עבדו את האדון הלאה ואל תרעו בעבודתכם, את עזבוני חלקו ביניכם: בני יקבלו פי שנים, חתני אך שליש; חמשים רו״כ לבית־המדרש של טלופה, וחמשים רו״כ לבית־המרחץ אשר שם. תנו גם כן עשרה רו״כ בשביל ה„תלמוד תורה" ועשרה רו״כ לשם העירוב; ואותי תקברו בבית־עלמין הישן, לא הרחק מהרב רבי יצחק שמלקיס וכסף תתנו בעד זה ככל אשר ישיתו עליכם." ויהי הדבר כן.

בית־דין של מעלה פתוח גם בימות החורף, וכיון שאין שם משוא־פנים, קראו את יצי־נחמן לדין תיכף אחרי קבורתו, ואם אמנם מִצותיו לא מעטות היו והכריעו על עונותיו וגם זכות־אבות היתה לו וגומר, לא עצר הסניגור כֹּח למחוק אותו העון, שנחרת בהקשותו לבו להאכר ולא מהר לפתוח לו. ויצא דינו ללכת ב„עולם התהו", לבוא לחצרו של אותו הנכרי, שחטא לו בלילה ההוא, ולשרת אותו כעבד, עד כי ימחול לו את אשר עשה. ברוך דיין צדק!

ד

ליל חורף היה. קור גדול שרר ויקפא כל בשר. קְרוש היתרן, הגבעות תעטנה מכסה לבן, ובית־הקברות קבור בערמות שלג, ורק פה ושם יֵרָאה עץ שבור, או גם ראש מצבה נוצצת לנוגה הירח. והנה נפתח קבר אחד ומת שחוח לבוש לבנים זחל ממנו, קם על רגליו והלך לאטו עד קצה הגדר הפרוצה, ומשם בא לפתחו של השומר. חצות־הליל הגיעה. כוכבים שנים קופצים, המת נשא את עיניו וירא את כל הככר ההיא, אין מסלה ואין דרך, והתכריך הלבן הנהו אך כסרח העודף של כתנתו. הוא דופק על דלת השומר פעם ושתים, ועד מהרה כבר נצב וַסיל לפניו ויכירהו ויחכך בראשו ואמר לו: „האמנם יצי אתה? בוא הביתה, כי קר לך." „לא אוכל לבוא אליך, השיבהו המת, אבל אם לבך טוב עלי, השאל לי את מנעליך וכובעך ואדרת־השער שלך, אתן לך סימן לאשתי בזרקובה, וקמת בבֹּקר והלכת שמה ותקבל כסף מזומן מחיר בגדיך. וימלא וַסיל בקשת הגבר המוזר ולא דבר עמו עוד דבר.

נתן המת את המנעלים ברגליו, ואת הכובע השחור חבש לראשו ואת אדרת־השער עטף על תכריכיו ויֵעלם כמעט רגע ולא נודעו עקבותיו בשלג. ויהי בבֹּקר השכם ווַסיל קם ממטתו והוא מוכה־תמהון, חלום קשה

מעבודת היום של הריחים··· אם מקבל אתה שכר מאת אדונך, היה מרגלא בפיו תמיד, עליך להיות מסור לו בכל לבבך· אבל באחת היה עוסק על־יד מלאכתו· הוא הִרבה להתפלל, לא שהפסיק מדבריו והתפלל, אלא התפלל בתוך עניניו· התפלל גם באיזו כוָנה; ושניהם, עניני־חול וקודש, אינם מתערבים זה עם זה··· היה הדבר, כאילו היה לו לב בתוך לב ונפש בתוך נפש· יצי־נחמן גם כועס היה לפרקים, אבל התעמל תמיד להיות נוח לבריות, מפני שכתוב בספרים, שטוב לעשות כן· גם לנכרי יתן את שלו ולא יגנוב את דעתו, מפני שזה אסור·

ג

חורף קשה היה, מונח היה השלג חמרים חמרים ויכסה את הדרכים· כל עובר ושב בלילות ואף ביום היה בסכנה, כי הסערות לא חדלו והסוסים נטו מני דרך· בליל סועה וסער כזה, נסעו בניו של יצי־נחמן לעיר, התניו לנו בבית־הריחים, כי שמירה מרובה היתה צריכה אז, והוא עבד כל היום קשה וינוח על משכבו· — הפעמון של בית־תפלה לנוצרים השמיע השעה השתים־עשרה· חצות הליל! אכר אחד נוסע בעגלת־חורף תעה בדרכו ויגיע עד ביתו של הנאמן· רגליו קפאו, הסוסים עיפים; והוא דופק בחלון העברי, להעיר אותו משנתו· יצי־נחמן אמנם שומע במקצת את הקול הדופק, אך שנתו ערבה עליו· בקש היצה״ר להטרידו מן העולם! הוא שוכב על מטתו ואינו פותח· רשע! — הוא טוען עם לבו — בן־אדם עומד בחוץ בקור־הליל, ואתה לא תכניסו הביתה! הוא אומר להכעיס את היצר הארור, וקופץ ממטתו; אבל כל זה רק נעשה בדמיונו· ראה האכר, כי אין עונה לו, קלל את המזל, משך בסוסים העיפים וינהלם הלאה· יצי־נחמן ירד ממטתו, נטל את ידיו ויפתח את הדלת בקושי, כי הסוגר קפא על צירו, אבל הסער כבר הפריד בין קולו ובין עגלת האכר· הוא רק שומע נחרת הסוסים או יללת הסער ותמונה אינו רואה· והנכרי תעה כל הלילה וכמעט קפא בקור· ויך לב יצי־נחמן עליו· במרום נכתב עליו הדבר לחטא· פוקד אלהים כל בשר···

למה אאריך? יצי־נחמן לא הוציא את שנתו· הריאה שלו כבר היתה חלושה זה ימים רבים; יש אומרים, כי נתקרר בעת שטבל בַיַּתרן הקר בימי

מזרע היהודים. והלך וַסיל לבקשה וימצאֶה ויבוא על שכרו. בבוא החורף יבקע עצים בעזרת בית־המדרש הגדול ויקבל רו״כ שלם בעבודתו. גבאי הקהלה השתמשו בו לכל דבר עומד על הפרק. בערב־פסח קונה וַסיל את כל החמץ של העיר בעד רבע שקל וירויח בכל העסק הגדול הזה במזומנים כארבעים פרוטות ושתי צלוחית יי״ש. וביום־הכפורים הוא מכַבה את הנרות המעשנים וממלא את אמתחותיו שעוה מן ההקדש... בכלל, בדיני שלי ושלך היה וַסיל מן המקילים, ואמרו עליו, שפעם גנב פשוט תכריכי מת אחד וימכרם, ויהי הדבר לנס, שלא ירא מן המת. אבל הדבר הזה היה בשכבר הימים. את אשתו ירינה לא הכה כנהוג, אבל גם לא חִבבה הרבה. הוא התיחס בכלל לכל דבר בשויון נפש. בקיץ היה לבוש מעיל ישן קרוע של צמר; ובחורף היה מתעטף באדרת־שער של עז עם עור לבן ממעל; באדרת זו היו משתמשים גם אשתו ובניו בלילה וביום. אשתו תקנה בעד הסוחרים שקים ישנים לפני הקציר, למלא אותם בתבואות השדה, ותהי עוזרת בכֹל לכלכלת הבית.

המתינו קוראי! עלי להניח לעת־עתה את שומר בית־הקברות וַסיל ולסַפר לכם על אדם אחר מבני היהודים, שיש לו קשור לדברים שבכאן. את כפר זרקובה כבר הזכרתי, שמה נלך עתה לרגל ספורנו.

ב

יצי־נחמן, ה„נאמן" בבית־הריחים של האציל הפולני לבית ודיסלויף בכפר הנ״ל, היה איש ישר וירא את ה׳. את דבריו עשה באמונה, לא לקח שוחד מאת ה„טוחנים", כדי שיבואו על מלאם; חס היה על כל דבר של אדונו ויסתפק בשכרו הקצוב לו ולביתו. בנים שנים לו וחתנים שלשה, וכלם מצאו את עבודתם בבית־הריחים. הוא היה יודע תורה בימי נעוריו, וזה שלשים שנה רצופות, שלא פתח ספר גם ביום השבת, פן יבלבל אותו בימות החול; והוא הלא „שכיר יום" הוא ואסור לו להתרשל בעִסקי שוכרו. — גם בעת נשואי בניו, בשעת ארוסין או ביום ברית־מילה, לא שכח את ענין הריחים. בעבור הרב דטלוּפה או השו״ב דרך זרקובה, לגבות כסף לשם „מעות חיטין" או צדקה אחרת, או אם גם גבאי של הצדיק מטלנא בא בקץ השנה לגבות את ה„מעמדות", היה יצי־נחמן נותן ונותן, אבל לא הסיח דעתו

בין החיים והמתים

א

באשדות הנהר יַתרן, בעברו דרך כפר זרקובה ובעברו אל העיר טלופה, מתנשאות גבעות ירוקות מעבר האחד; ומעבר השני, בשפולי השדמות הזרועות פשתה, ישתרע בית־הקברות ליהודים הישן במצבותיו מעשה עץ ואבן, שהרבה מהן נפלו וחציר עלה בהן. בית־הקברות הזה לא יִפָּתח עוד למתים, השער סגור ומשולב בקרשים; והיה כל הבא מן החיים על קבר אבותיו, באלול או בשאר ימות־השנה, עליו לטפס על החַיִץ השבור, שגבהו אמה. בכל שנה ושנה, בהִמס הקרח של הנהר הזה ויצא וישטוף גבולותיו, יחתוך לו רצועת אדמה משולי בית־הקברות ויבלע גם סכום עצמות נרקבות. דומית המות שוררת פה בכל תקפה, כאילו התאחדה מאז גם עם הטבע, כאילו שכחו הנקברים את כל אשר ראו בהיקף חייהם... רק זעיר שם זעיר שם, לעתים רחוקות מביאים שמה שוב מת חדש; אחד מזקני העיר, שקנה לו שם בשכבר הימים קבר משפחה, שב אל אבותיו. גם הרב דמתא צוה לפני מותו, שלא יקברוהו בבית־העלמין החדש, רק בבית־העלמין הישן, על יד קבר הרב הקודם לו רבי יצחק לבית שמילקס ז״ל.

ושומר בית־הקברות, הגר שם בבית הקטן, קנין קהל היהודים, שמו וַסיל. הוא בעל אשה וארבעה בנים ושני כלבים ועז אחת; פרה אין לו בעניו. העז תרעה בבית־הקברות באין מחריד ותאכל את החציר לשובע; והכלבים הרעבים קופצים על כל איש עובר, להחרידו בקולם. רק בקושי יעצור בהם נער או האשה, בבוא אחד מהעברים לבית־הקברות וחמש אגורות בידו. השכר המעט אשר השיג השומר, הגן לתפוחי־אדמה ולאבטיחים ולבצלים, מעט חלב העז ועבודה בת־יום נתנו לבני המשפחה את לחמם בדוחק; דגים קטנים צדו מהנהר הסמוך. לפעמים תתע פרה

ספורי כפר

„כלי־זמר" נקראו׳ התופים מכים׳ כמו בחתונה׳ ותִּבָּקע הארץ לקולם׳ כפולת צהלה ושמחה!

והכלה הדסה כמלכת־השבת בשמלת־המשי הלבנה ובפניה המאירים כאור הירח׳ כחולמת היא בשאון הגדול ונפשה שומעת ענני שמיא רוכבים מרחוק׳ — — —

ותרא את „החתן" יושב בראש הקרואים ותשתומם׳ כי לא ידעה איש׳

ותבוא אמה אליה בחלום הליל ופניה כנזעמים׳ — ותיקץ הכלה בבקר בהכנות המחותנים לדרכם ותאמר: ראשי ראשי!

מי יפתור את החידה? מי ידע פשר מסבת ההשגחה? הכלה מתה לפנות ערב׳ כי אחזה השבץ׳ וירד שלמה־נחמן ביגון שאולה׳ — —

ותאמר: בתי, בתי, מי יתן מותי תחתיך! וישָׁמע הדבר במרום ויכָּתב לזכרון בספר...

ותקם הילדה ותחיה לשמחת כל הבית; והם לא ראו את הצל המסתתר. — — —

ויהי מקץ השנה ויבוא מלאך־המות לגבות את חובו. גם לבבו חרד לַמראה הנורא — לגזול את האם מהבת. אבל מה יעשה? שלוח הוא ממרום.

טהרה! נושאי המִטה עושים תפקידם. תֵּבת הצדקה מקשקשת. חמש ושלשים שנה של חיי אשה כשרה יורדות דומה. צדוק הדין! ימי אבלות! והאבל כבד מאֹד בלב שלמה־נחמן ובלב כל אנשי הבית.

וידר שלמה־נחמן נדר בלבו על קבר אשתו, שלא לישא אשה עוד, וישמור את הדבר.

ותגדל היתומה הקטנה ותיף בהדרה לשמחת כל רואיה ולמנוד ראש, כי כן יתומה מאמה היא.

בהיותה בת עשר שנים לא שבעו העינים לראות את יפי הנערה, ובהיותה בת ארבע־עשרה שנה כל רואיה יעמדו ויאמרו: הזאת בת שלמה־נחמן, שכנסיכה מלדה היא צועדת...

ושלמה־נחמן חי רק בעבורה, וכל משאלות נפשה לא מנע ממנה. בכל עת יבוא הביתה יביא לה מתנה ולא יעזוב את הבית בטרם ישקנה. ברכת נפשה בלבבו תמיד, ובחשבו בה, גם במעשהו ישכיל. בשכבו ובקומו רק תמונתה לנגד עיניו, ובנוחו מטרדת העסקים יחלום עתידותיה: בן־מלך ינתן לה לבעל או בן עשיר מופלג.

שישי ושמחי בת כפולת! שלמה־נחמן שדך את יתומתו העדינה לבן יחיד אחד ממשפחת נַתָּנזון המפורסמת. אזרחים נאמנים הם לדורותם ושותפים הם לבית־חרושת הסוקר הגדול. זהו השדוך היותר גדול, ש,עשתה' כפולת באחת מבנותיה. וידבר כל העם בהצלחת שלמה־נחמן. ה' לא יקפח שכר של בשר ודם. בידו האחת החסיר אותו ובידו השנית ימלא את החסרון...

חלמא טבא חזית שלמה־נחמן, חלמא טבא חזית.

ויחוגו חג ה,תנאים' בשמחה ודיצה, ולעניי כפולת היתה אורה ורוחה. וישחטו עֶגְלָה אחת לסעודה ושנים כבשים ועופות עשרים, ויין ושכר נשפכו כמים וישתו לשכרה וישתוללו.

חַג המות

כמעט בכל שנה ושנה בבוא הקיץ, עלה המות בהלוני שלמה־נחמן לבית נתן־אברהם בעיר כפולת ויקח לו ילד או ילדה מבניו ובנותיו הקטנים. בית שלמה־נחמן וסחר העצים והקרשים שלו היו בקצה העיר, הגדר משתרעת עד חלקת בית מועד לכל חי, והחומה פרוצה...

שלמה־נחמן טרוד כל הימים במסחריו, לקנות ולמכור, ללוות ולשלם ולמלא מזמן לזמן את ה„חור" הגדול בכיסו על־ידי הוצאות ביתו הרבות. בין עשירי העיר הוא נמנה כל הימים, בעלותו גם ברדתו, וביתו לא ידע זעם.

אשתו שולמית בצניעות יפיה, שומרת היא בבית ותשא אֶבל בלבה על פרי־בטנה הנקטפים בלא עתם. היא מאמנת בתהלוכות ההשגחה העליונה בצדק ובמשפט ולמדה בספר „צאינה וראינה" לא אחת ולא שתים את המקרא: ה׳ נתן וה׳ לקח! אבל נפש האֵם לא ידעה מנוחה. עינים הללו, שנפתחו לראות את העולם, למה יכבו? התינוקות הללו מה חטאו?!

ותהר ותלד, ותהר ותלד ותינק את הוְלָד, ובעבור שנה או שנתים הכריע המות את החיים הרכים ויעש את מלאכתו באמונה. אם רחמים בלבו או משפט, הוא עושה את תפקידו.

ותהר עוד הפעם ותקש בלדתה. שלשה ימים ושלשה לילות נאבקה עם צירי הלידה, ובאחרית המליטה בת בטוב. שתיהן נגאלו.

ותגדל הילדה בירחים הראשונים, ותאמרנה כל השכנות שכמוה לא ראו ליופי.

ושולמית מתפללת על חיי הילדה ואריכות ימיה, כי דבקה נפשה לאהבה אותה יתר שאת על כל הנפשות ההולכות לפניה; ותאמר בלבה, אם יזכני ה׳ לגדלה וידעתי, כי נרצה עוני.

וה׳ לא נרצה לה. ובעבור שנתים ימים נפלה הילדה למשכב ותחלה, והרופאים אמרו נואש לחייה. ותבך שולמית מרה ותפול לרגלי המטה

שמעון האב נשא בחֲבּו את זכרון אשת נעוריו ובת אדוניו, וידידיה הבן, שהיה כבן שתים־עשרה שנה במות אמו, נושא את זכרונה בשאון מעשיו וסחרו.

ושניהם לא למדו ספר ושניהם לא ידעו, כי על פי דינא גזרה היא על המת שישתכח מן הלב!

גזרה היא על המת שישתכח מן הלב. וצללי העבר חיים בלב שניהם, ושומרים אותם שניהם, והם מזדמנים פעם בשלש שנים שניהם יחדו, והצער ירים אותם ויקדש אותם. — — —

השעה, קלים היו הסוסים, ומהרה באו לגלונה. וחוה שמה עליה את מטפחת־הקיץ ותעל על העגלה בשמחת־לב, והסוסים הפכו את פניהם טלושה. ובצאתם משער העיר והאויר קליל והשדמות נותנות ריח, זחה דעתו של שמעון עליו ויצו לרַכָּב לפנות לו את מקומו; והוא לקח את רסן הסוסים בידו וישרוק להם וירומו רגליהם ויטושו כנשרים, ושמעון מרגיש מרום כחו. כברק רצה המרכבה ותכָשל באבן במורד הדרך ותהָפך ותשָבר, ויפלו היושבים בה, וחוה נפלה על מפרקתה והנפילה היתה חזקה ותפוצץ את חייה...

ויחרדו הנוסעים עד להומם, ויתחזקו וירימו את המרכבה וישכיבו בה את החולה, וישָאר שמעון אִתה והרַכָּב התיר סוס אחד וירכב עליו העירה, להבהיל את הרופא, והבעל כורע לשמרה. צללי ערב! וכוכב אחד עולה ברקיע ומביט לארץ בהוד עצב. חידת עולמים!

וממחרת היום כבר נחשבה חוה במתים. ויהי אֵבל גדול ובכי רב בין השכנות ורעש בעיר. טהרה! לויה! קבר ישראל! יתגדל ויתקדש שמיה רבה! — ושמעון הלך אחרי המטה ונשא את צערו בדממה. אין מלים כנגד מר המות!

*

ומהימים ההם סר או הסיר שמעון איש־שלום הצלחתו ממנו בידים. הוא לא חדש את שכירת בית־המשרפות, כאשר כלה המועד; וסחרו החל להתמעט ולהתקטן, עד כי כמעַט חדל.

אמנם הוא נשא אשה אחרת, כדרך היהודים, ויולד בנים ובנות, אבל בקרבו פנימה לא ידע נחמה, וחדר אחד בלבו סגר בעד אחרים, וישם שם את זכרונה למשמרת...

בניו גדלו ויעשו איזה שנויים בקצה הבית הארוך שבתוך החצר, אבל בחדר הגדול, הפנוי אל הרחוב, לא נתן לנגוע, ויהי הכל שם מצבה לחוה. —

הוא גדל את בניו, שנולדו לו מאשתו השניה, כדרך כל הארץ אשר בגלונה, רק בידידיה היתום בחר וישלחהו לקרוב אחד, ללמדו מסחר.

וידידיה למד ועשה חיל וישא אשה ויתישב בקיוב. ובין קיוב וגלונה, הרחוקות זו מזו, קשר חיי המתה.

הכו שורש בלבה וימי־המשבר הוסיפו לה, כאמור, איזה תמהון ויופי. אם הרגישה הנפש הזאת אהבה או רק קרבה לשמעון, — מי זה יבין ללב בת־ישראל מהימים ההם ומהדור הצנוע שעבר. נפשות כאלה הנן מקצת חלום בהקיץ, מקצת אגדת־עם, שקרמה בשר, ובביתם שוררים חוקים ישראלים של כשר וטרפה, של חג המצות ושאר ימים טובים ושבתות, והבעל בעל ואוהב אותה כערכה; והנה גם בן להם והבן הולך ובא אל החדר, גדל ונעשה יפה. גם בידידיה, בנה היחיד, ניצוץ מאבי אמו!

*

ימי קיץ ושובע.

והימים ההם היו ימי פסגת הצלחתו של איש־שלום. עשרת אלפים רו"כ הרויח באותו זמן, כי עלה השער ולו הרבה יי"ש באסמיו. ואז יִפה את ביתו מבית ומחוץ, וגם השלים את ארון כלי הכסף היקרים, שהיו משושו ומשוש חולמת הבית. — —

עד הימים ההם היה רגיל לשבת בטלושה כל ימות החול ולבוא לביתו לגלונה בכל ערב־שבת. ובהרחבת דעתו גדלו גם געגועיו ויבוא לבַקר את נוהו גם באמצע השבוע, או שלח את מרכבתו להביא את חוה הכפרה אליו, והיא שמחה לסובב ולראות בחמדת הכפר, שיושב בשפולי נהר ואיזו שלוה ונועם מרחפים עליו.

שם באגף השמאלי של חומת בית־משרפות היי"ש, פִּנו לה חדר מלבב, לשבת בו במנוחה, ושמעון, כשהיה מכלה עבודתו, יושב עמה ומדבר בנחת. החלון פתוח למרחבי הקיץ והמיחם של נחשת מעלה אור ומבשל את המים לחמים. הגחלת בוערת ומאירה...

מנוחה של אושר, תומת נפש של אשת פלאים; ולב שמעון נמלא איזה רגש של מציאות, שלא ידעו אותה אבותיו ואבות אבותיו. איש אסיר בחבלי דת, יהודי יושב על אדמת נכר לפנינו, וחוקי החיים לא יֵדעו פדות ונותנים לכל נשמה את שלה. —

היה יום חם ויפה, יום רביעי לשבוע. שמעון צוה לרתום את המרכבה, להביא את חוה הכפרה. הרַכָּב כבר ישב על מושבו ויַחזק ברסן הסוסים ויקפוץ שמעון לתוך העגלה לנסוע גם הוא, לקחתה אליו. ארכה לו

ולכֹל זמן. אין דבר עומד תחת השמש! באחד הימים נשבר מעמד כל הבית הזה, באין חשבון מונה הוצאותיו והכנסותיו. אכלו ביה יחיאל קורצה, כי מעלים הוא המס ונתפש בעונו ונסתם המעין. ויבואו בעלי החובות לגבות את שלהם ולא מצאו ויתמרמרו ויביאו את הדברים בערכאות. כל קניני יחיאל נמכרו בפומבי, והוא הושם במאסר, עד כי יֵצא דינו – ובצאתו לחפשי אחרי שנה וירחים שלשה לא נשאר לו, כי־אם עורו על בשרו. רעיתו ושלש בנותיו שראו עוני, לא הבינו טיבו ותתמהנה תמוה על חזות קשה זאת, שלא ידעו פשרה...

ולשמעון איש־שלום היתה אז משרה קטנה בבית־משרפות היי״ש וגם ידע לכתוב, ויהי עובד את אדוניו באמונה וישמור על כל שהיה תחת ידו ולא ידע, כי כל הסחר הגדול עומד על עברי פי פחת. – ובבוא יום המשבר הגדול, השתומם גם הוא למראה עיניו, אבל תחת להמלט מן המהפכה, כשאר העובדים הגדולים והקטנים, נשאר הוא קרוב לבית היורד וירחם את האשה ואת הבנות ואת אדוניו במאסרו, ויפקוד אותו מדי פעם בפעם.

ובאחד הימים נשא את הבכירה לו לאשה, כאשר מת אביה בקשי־לבו, והיא האמינה בו, כי יהיה לה לבעל.

לפני שלש שנים לא פלל איש, כי יהיה כדבר הזה. וכעבור עוד שלש שנים, כבר הגיע שמעון למעמד נכון בחיים וההצלחה האירה לו פנים.

וכעבור עוד שָנים שלש, נתמנה להיות המנהל בבית־משרפות היי״ש של האציל פוטוצקי, בכפר טלושה, ואז נטע ביתו בגלונה הקרובה, אותו הבית אשר נדע עתה בחדריו ובכליו; הוא כבר החזיק את בית־המשרפות והוא הרויח הרבה והוציא הרבה.

שמעון לא היה פזרן בטבעו, רק אוהב חשבון, אבל על־ידי חוה אשתו הרגיש כמו טבע אחר בנפשו.

חוה צריכה היתה לראות אצלו חיים, כמו אלה שראתה אצל אביה. הוא מכַבד אותה ואת אביה באיזו יראה־עילאה, והוא נושא בחִבו על־ידי בואו בברית עמה איזו ירושה מאביה.

וחוה בחלום יפיה ירשה דבר־מה מאביה. היא אשה יושבת בגלונה ונחשבת למשפחת העשירים, והבלתי־מבינים אולי לא ידעו להבדיל בינה ובין רעותיה, אך בקרב לבבה היתה כמלכה... ימי הגדולה של אביה

וראשה פרוע, שלא כדת ישראל, ובקשה אשה זו למנוע את בעלה, שלא יסע מקיוב לאביו הישיש, ולא שמע ידידיה בקולה.

מי הוא ידידיה? מי הוא שמעון איש שלום? מה יקשר את האב והבן יחדו? מה נושאים הם בחֻבם כל הימים ומה ישָמר בלבם?

הבה ואספר לכם.

*

בעברנו את גבול פלך קיוב ונבוא על אדמת פודוליה ונעבור את עיר המחוז הקרובה רייסין הלאה לעבר הבוג, נבוא לעיר רדוזין, היא עיר בינונית, יושביה כשמונה מאות משפחות עבריות וגם נכרים בה מעט. סחר העיר הוא קטן, אבל התושבים לא יִכָּתבו בכתב עניים, יען יש שם גם עשירים, ופנת־בית קטנה ומעט פרנסה, אשה ובנים כבר עושים את האדם לאמיד שם. מעין רוח אלמי שורר בכל העיר. אין פרץ, אין מקרים גדולים. והדבר הזר האחד שם הוא, מה שעוד רבים שם היום מחסידי ה,בחור'. ואת ה,בחור' הלא תדעו, הוא היה בחור מגושם ונושא־סבל בריחים, וגם את ה,אלף בית' לא ידע וייקץ בבֹּקר אחד משנתו, כי לן בבית־הריחים לשמרו, ותהי עליו רוח חדשה ויחל להתפלל וללמוד, ויהי מקהיל קהלות ברבים ודורש, ויתפרסם ויעש נפלאות ויהי לצדיק מפורסם — למנוד לב הצדיקים בני־אבהן, שדברו בו סרה. — —

ועוד אחת, לפני ימים רבים חי שם מעבר לנהר הפרור רון העשיר יחיאל מרגלית, שהחזיק בית־משרפות היי״ש ויעשה עושר ויחי כרוזן ויפזר כסף לכל צד, בניו ובנותיו אמונים עלי תולע ואשתו כשָׂרה. ואז היתה הככר ההיא חיה ומלאה חיים: סוחרים, עגלונים, סרסורים וגם פקידים ממונים על המס היו יוצאים ובאים. בית־המשרפות הזה לא פסק מעבודתו יומם ולילה ויעש יי״ש הרבה, והוא נתון בחביות גדולות וטעון על עגלות, שמובילות אותו למקומות הקרובים והרחוקים. וככל אשר הוסיף יחיאל להרויח, כן הוסיף לפזר, אין כסף נחשב בעיניו למאומה. בבית הזה היו אצילות ונדיבות כאחת, שפחות ומשרתות רבות, והכל פתוח לרוָחה וכל הרוצה ליטול בא ונוטל, כרעב כשָׂבֵעַ! ובית־תפלה מיוחד בנה לו יחיאל בפרורו ולו מנין מיוחד, ומנגנים באים אליו בכל מוצאי־שבת וילַוו לרוב את המלכה בתופים ובמצלתים!

והרופאים לומדים חכמת הרפואה וכהני הנוצרים לומדים את תורת דתם, ובימי התעניות ינהרו הולכי רגל לאלפים ולרבבות להשתטח שם על קברות הקדושים...

ונהר גדול ורחב יחצֶה את העיר הפלאית הזאת, ועליו גשרי ברזל תלויים באויר ואניות עוברות מתחת להם. האניות הולכות למרחקים, אל הים הגדול, ומשם אל ים אוקינוס, שמעבר השני ארצות ומלכיות שונות, וגם שם מלכים ושרים מדברים בלשונות שונות, הכל ככתוב בספרי דברי הימים...

וקיוב ידועה לנו גם מזכרונות בני־ישראל, ממלכי הכוזרים ופליטיהם ומהמקרא שנאמר אז: כי מקיוב תצא תורה! ובקריה זו יושב ידידיה בן שמעון איש־שלום, ולבוש הוא חדשים ובא לגלונה אחת לשלש שנים ליום־שבת אחד, לבקר את אביו. — — —

והיה לי היום הזה, מדי בואו לעירנו ליום־אגדי רב ברחשי לבי, ולא משתי בבית־המדרש כל השעה ההיא מחזות פני הגר הזר, היושב על יד אביו ושפתותיו נעות כמתפלל, ואני מביט בו ומבקש לעמוד על אפיו.

ושמעתי אומרים, כי מדי בוא בנו זה לאביו, יסָגרו יחד בחדר הגדול, הנקרא אולם הבית, ושם ישוחחו כל היום, ואיש לא יֵדע מה הם משוחחים...

ושמעתי אומרים, כי ידידיה זה לא ישעה אל אחיו ואין לו דבר עם אחיו, וגם מתנות לא יביא זולתי לילדים הקטנים שבבית.

ושמעתי אומרים, כי ,יראת הרוממות' לאב ביחס אל בנו הגדול. והנה זה יושב בקיוב ומדַבר בשפת הארץ, והלז בגלונה.

ושומר הוא ידידיה את מועדו לבוא לעיר אביו אחת לשלש שנים, וכל דבר שבעולם לא יעצרהו.

ומעשה, שהיו גשמים מרובים, ארובות השמים נפתחו ויהי כמבול על פני האדמה והנהרות עברו על גדותם וישטפו חבל אדמה גדול ויקלקלו את הדרכים. — וידידיה היה אז בדרך, והוא נוסע אל אביו, וישלם חמשה עשר רו"כ במחיר מרכבה וצמד סוסים, אשר הביאוהו לגלונה; ובשלש פעמים חמשה עשר רו"כ כבר משיאים בגלונה נערה יתומה...

וכאשר מתה אשתו הראשונה של ידידיה ונשא אשה חדשה, שיוצאת

ובכל־זאת לא הוציא מפיו גם נדנוד רע נגד „החדשים", בעת שהחלו למרר את לב אנשי העיר בתהלוכותיהם, שלא נשמעו עד אז, על נקודת מבט המשכיל דמתא, שכִּפֵּר בכל והיה מוחרם ושנוא לכל, בודאי לא עמד, ובכל־זאת דִבֵּר עמו בשובה ובנחת...

איש־שלום היה בעל אשה פשוטה, אשה שניה היא לו, והיא גבוהה ממנו ודקת בשר, שקועה תמיד בחליבת פרותיה האדומות ובעשית הגבינה והחמאה, וגם לפעמים — דבר שאינו לכבוד כלל — במכירת אלה לאחרים... בניו, מלבד נפתלי שהזכרתי, פשוטים היו ובנותיו פשוטות וחתניו לוקחי בנותיו פשוטים, כלם הם טוחנים בריחים, מוכרי קמח ודגן ו„אנשי השוק" בפה מלא, אין גם אחד מבניו, שעומד על ימינו במזרחו של בית־המדרש, ושיהיה ראוי לכך; אין גם אחד, שטפל שמעון בחנוכו ובנשואיו בחִבּה יתרה, ואין אחד בהם ששואל את פי אביו במעשיו.

בגלונה אומרים: שמעון איש־שלום אינו „מוצלח" בבניו מאשתו השניה, שמע מינה, שבבני אשתו הראשונה ראה ברכה, ובזה יכונו דבריהם על בנו הבכור ידידיה, מושלם ועשיר מעט וגדול מאחיו, והעיקר שמקום מושבו היה בקִיוב. — —

אנו, שכבר ראינו עירות גדולות וארצות שונות, בודאי השם קיוב אינו אצלינו מפלאי התבל. אבל ציירו לעצמכם אנשי גלונה הקטנה, פִּנה בירכתי הארץ המופרשה מן העולם הגדול; ציירו לכם אנשים, שעיר המחוז היא בעיניהם המדרגה היותר גבוהה ביופי ובעושר, וכל מי שבא לשם ליום אחד, יש לו לסַפר נפלאות לחודש ימים; ציירו לכם עיר, שאין גם אחד בה, אשר הרחיק לנסוע יותר מעשרים מיל. ומסלת־ברזל לא היתה בימים ההם, גם היציאה לאמריקה לא נודעה, שֵׁם ארגנטינה לא נשמע עוד, וארץ־ישראל אך כאגדה רחוקה היתה: שם ישבו האבות ודוד המלך, והיום יושבים בה גם איזה יהודים ספרדים, שנושאים מצנפת אדומה על ראשם ומדַברים בלשון הקודש...

וקיוב היא בירת שר הפלך, מִשנה למלך יושב בארמון של נחושת ודרכי חייו כמלך. אלפים רחובות בעיר, ומגדלים רבים ובתי־מקלט ובתי־תפלות שגגיהם מצופים זהב. שם רחוב אחד נפלא מאד ביפיו, ואסור ליהודי לצעוד בו; ואשר ימרה את הפקודה הזאת דמו בראשו. שם יושבים כל פקידי הארץ וחשובי המלכות. שם בתי־המשפט העליונים וראשי הצבא

ותתערבנה במוחי כל האגדות האלה על־דבר האציל הפולני עם כבוד עשרו הרב של שמעון איש־שלום מלפנים, יחד עם ארמונו המלא כלי כסף ויתר החמודות שבביתו, והיו לאגדה אחת חיה, ואבקש למצוא בתָוֵי הפנים שלפָני את חידת האיש הזה. ואמנם שמעון איש־שלום היה נשוא־פנים ומכובד על הבריות, אם גם הורע מעמדו כבר ובמספר העשירים בעלי המזומן לא יִמָנה.

בזקנו הקצר, שכבר זרקה בו שיבה, בהליכתו האטית ובדבורו המתון לקח לב. דרכו היה, שלא להתערב בעניני העיר, כגדול וכקטן; הוא היה באמת איש שלום. בבית־המדרש הוא יושב לו תמיד על מקומו ליד ארון־הקודש, עטרת טליתו על ראשו ומתפלל בנחת, בלי אשר ישיח שיחות חולין. איש לא יזיד להפריעו ולבלבלו, ולא מיבעי – לכבדו אחרי התפלה בכוס של ,תקון' מ,הזכרת נשמות'... מעולם לא קרה, שישדי תגרא, כי ידברו עליו אנשים סרה, כי ימנו את חובותיו ויאמדו את מעמדו. הוא איננו הולך ל,שמחות' ואינו קורא אליו אנשים ב,ימים טובים', לבד שכן אחד או שנים. את הרב דמתא יְבַקר רק פעם אחת בשנה, ב,ערב פסח' בבֹּקר, כדי למכור את חמצו, כלומר, לתת לו חצי שקלו דמי הרֶגל... וגם אז הוא עושה אך את שלו ולא ישתמש בשעת־הכושר לטייל את הרב הטרוד בשיחות ארוכות וקצרות כנהוג. שמעון איש־שלום אינו יודע ספר; ואם מבין הוא מעט ב,פירוש המלות' אין זה אלא בקושי גדול, אבל על דעת כל איש לא יעלה לחשוב אותו ל,עם הארץ' ושלא לנהג בו כבוד חברים. לא פעם ושתים קרה, שבדברי ריבות גדולים וסכסוכי נחלאות ו,ירושות' פנו אליו שני הצדדים ויבקשו ממנו שיפשר ביניהם, בסמכם על יושר לבו יותר מעל ,דין תורה', והוא לא נאות לקחת דבר כזה על עצמו, וגם זאת לא עשה ברמות־לב ובאיזו יהורה, כי־אם בענוה ובלי דברים הרבה. לא אחת ושתים בקשו למנותו ל,גבאי', להשליש בידו כסף הקהלה, דבר חשוב לגבי כל איש גלוני, ודוקא בשביל שאין ההשבה לקהל באותו משקל כלקיחה, והוא נער חצנו מזה... ואם הגביר דמתא מאסף לו רוב דעות לאיזה דבר, שהתעקש בו, ועושה כל אחד מאנשי העיר כמו שנוח לו לגביר בזה, בשמעון איש־שלום לא ינסה זדון לבו. ואם ,רביי בא לעיר ומבקש לו תגבורת, יודע הוא, כי שמעון הולך לו בדרכו. – שמעון הלא בודאי מן החרדים היה ולא פעם אחת שמעתיו בוכה בתפלתו,

עומד בשורה שוה עם יתר הבתים, כי נוטה הוא כאמה וחצי לפנים. וכל אלה יתאחדו לרושם דמיוני, שיבוא בלב כל עובר; ואם זר הוא, ישאל: למי זה הבית? —

ואני גם את פנים הבית ידעתי. אם הלכתי בשליחות אבי, או ענין אחר הביאני שמה — איני זוכר; אבל זוכר אני, כי כמו חלום בהקיץ היה לי, כאשר נפתחה הדלת ואני באתי לחדר גדול ונמוך, ששלחנו וספסליו וכסאותיו מכוסים ומעוטפים תכריכים לבנים ושני ארונות כבדים עשוים עץ שחור עומדים בירכתים והרצפה חלקלקה ושחורה, וכמעט שנשקפים הפנים בה. שם ראיתי גם ארון זכוכית, בו כלי־כסף הרבה נוצצים סמוכים זה לזה, ועל הארון ממעל ארבע או חמש קדרות נחושת קלל עומדות בשורה וכיור צהוב עם כנו ושני לוחות־ראי שם ותמונה של קן ירק ארוגה־משי, גם ,מזרח' מרוקם במסגרת זהב סדוקה תלוי על הקיר. — אבל החדוש היותר גדול בעיני היה העמוד העגול של שיש כֵּהה, כעין אותו שנוהגים לקחת למצבת בן או בת שנקטפו באבם, והוא עומד בקרן זוית. נגשתי אליו ומששתי אותו מכל־צד, והיתה לי קרירותו כמגע בעולם, שלא ידעתי פירושו... ואשאל את פי נפתלי חברי, בן הבית, ויספר לי, כי עמוד זה בא במתנה לאביו מאת האציל פוטוצקי משכבר הימים. ויספר לי את כבוד עשרו של אביו בימים ההם, כשהיה המנהל של בתי משרפות־היי״ש של האציל הזה בכפר טלושה, ושכר אז אותם לעשר שנים וירויח לאלפים ויהיו להם סוסים ומרכבה וכל תענוגות בני־אדם. —

והאציל הפולני פוטוצקי ידוע לנו מבית חדרנו בארמונו הנפלא, במוצאי עיר שירנבקי, שבו מאתים חלונות, והוא וארוותיו עתה מושב לשֵׁדים... הוא, האציל, שהיו לו עשרת אלפים נושאי סבל ויעבדו באבן ובעץ עשרים שנה רצופות לשכלל ולנטוע את גן הקסם סופיה בעיר המחוז אומן. והגן הוא אחד מפלאי אוקרינה, ועוד היום יהריש וישתאה כל הבא שעריו ולא יאמין, כי הוא רואה כזאת עלי אדמות. הוא, פוטוצקי, שכפריו ונחלותיו בכל חבל הארץ עלו למספר אלף שלם וימכור אחד מאלה לאחרים, לפי שמספר אלף יאָמר בנשימה אחת, לא כן המספר תשע מאות תשעים ותשעה...

וגם זאת שמעתי, כי לאותו אמן מצוין, שעשה פַּוָנים למטעי הגן ולתכניתו, נקרו אחר־כך שתי עיניו, למען יהיו מעשי ידיו להתפאר רק פעם אחת בעולם ואין דומה להם. — — —

או לקנות, ללוות או לשַׁלֵּם, ובכלל לעשות מסחר ולהביא לחמו, אל תאמין, שכלו נתון לדברים הללו ולא נשארה בו איזו מחשבה בדבר שכלול ביתו ועצמיותו, ואפילו זה שאינו מקפיד על בגדיו ליפותם, מְיַפֶּה הוא את ביתו; ואפילו זה שחושב כל קשוט למעשה „יצר־הרע", מקשט הוא את ביתו, ודוקא בלי יצר־רע, כי־אם במעט יצר טוב...

הרחוב האוּמָני בעיר מולדתי גלונה היה חביב עלי ביותר. משם עולה דרך המלך לעיר־המחוז, והוא גם הרחוב האחד, ששֵׁם נִתַּן לו ונקרא בשם. —

הרחוב הזה היה משכן נגידי העיר, וכל מי שממונו עובר או עבר את האלף השני, שָׁם שָׂם קנו. לא רב הוא מספר הבתים, העומדים בשתי שורות, זו כנגד זו, אבל מרחב בין בית לבית, ומרגישים אנו, שאין שם זרת בערכך אמה. אין מסחר ברחוב זה, אין בו גם פנה אחת לחנות, ואיזו מנוחה חופפת עליו תמיד. יחס אותו רחוב לשאר חלקי העיר הוא כיחס שבתות השנה לימות־החול. ואם אמנם הרחוב הזה אינו מרוצף אבנים, קרקעו מוקשה ועליו מפוזר חול, והיה כי ירד הגשם, עוד יוסיף לו נקיון.

הרחוב האומני הוא רחוב הטיול לאנשי גלונה. ואם חפץ אתה להנות ממלוא זיוו, כונן צעדך שם בלילה, בשעה שכל החלונות מאירים והפנסים לפני בית־החולים ולפני בית־המרקחת דולקים. לבבי היה הולך שבי אחרי בית הגביר יחזקאל, שהציץ מבין האילנות הגבוהים בעלי הענפים הרחבים, שרידי היער, שהיה לפנים במקום ההוא ועתה בו מושב לבני־אדם.

ויהי לי הבית הזה וסתריו בגעגועי נפשי כאגדה מטיבה לרוח באמצע עיפות הלמוד בבית רבי...

ובאחרית הימים החלותי להתחקות גם על ביתו של שמעון איש־שלום, בית, שמשונה היה בתבניתו משאר אחיו בזה, שאורך כלם לאורך הרחוב, והוא פונה אל הרחוב ברחבו וכל ארכו נבלע בחצר הגדולה; בעוד שגגי הבתים האחרים מכוסים ברזל או פחים, או גם אבן טיח, גג הבית הזה הגדול ומשופע מצופה טבלאות קטנות, ששחרו ואזוב עלה בהן מזֹקֶן. הדלת מצד הרחוב ישנה ושני חלונותיו מימינו ומשמאלו מכוסים תמיד וילון לבן וחַיִץ קטן מעצים דקים גזורים עגולים ממעל, ולפני דור שלם היו משוחים תכלת, מבדיל את הבית מהרחוב. נוסף לאלה, אין הבית

צללי־ערב

כשאנו, יושבי כרכים, עוברים ברחובות קריה ואנו רואים את הבתים הגדולים; בתי־החומה בעלי עליות רבות, — הלא כמצודות בעלי חלונות הרבה הם בעינינו. גם לעין היותר בהירה קשה להפלות בין בית לבית ובין שער לשער. תכנית אחת לכלם, כלם נבנו על־פי מדה אחת וסדר אחד, בלי עצמיות מיוחדת ובלי נפש. גם שוכרי הבתים, שוכרי הדירות בבתים, באים ויוצאים חליפות, זה יגור שנה וזה שנתים ימים; במקום שגר איש בעל בנים, יגור אחר־כך חשוך־בנים, במעון זה גרה אלמנה ושתי בנותיה, אשר נהנו מיגיע כפיהן ותחיינה בשלום, ועתה הוא משכן למשפחה שחצנית וצעקנית. בעליה זו פרחה תומת נערה יפה, פרחה הילדות, ועתה יושב שם איש זקן, שהוא למשא על בניו... גם ליושבי המעונות והדירות בעצמם קשה להטביע חותמם על משכנם. מספר חדרים עושה דירה אחת, החלונות שוים, הקירות שוים, התקרות והרצפות שוות, במה אפוא יעשה היחיד את ביתו שונה מחברו? —

אחרת היא העיר הקטנה, שם השמים רבים והאויר רחב. אין בית דבק בהברו. אין רחוב מאפיל על חברו. איש איש בונה בשלו, ברשותו — כחפצו. לפי צורת הבית ואפן בניתו, כבר נדע את היושב בו. ואפילו בעירות הקטנות, מושבות בני־ישראל, ששם אין עושר ויכולת חומרית גדולה, אלא מסורה רבה ודברים משותפים יהודיים הרבה, אפילו בעירות הקטנות הללו יש לכל אחד ואחד פנאי לתת מעט עצמיות לביתו, זה נִכר בגגו וזה בחצרו, זה בחלונותיו וזה בדלתותיו, זה במעלות של אבן או של עץ וזה במעקהו או בכרכובו, זה יצפה גגו ברזל אדום, שחור או ירוק וזה ברעפים אדומים או נסרים קטנים, זה עושה אותו תבן וזה סוף, זה אוהב את הצבע הלבן וזה את הכחול או את הירוק והאדמדם. ואם תראה איש, שטרוד הוא בבית־המדרש בעניני התפלה, טליתו על ראשו ועיניו לספר התהלים, או להפך, תראה איש שקוע בעניני דארעא, רץ ברחובות למכור

כה עברו שלש שנים· הסחורות נתקלקלו מרוב שביתה· הקונים אצלם אך מעטים היו· סרה ההצלחה מעליהם· וסוף הדבר היה· שבא המשבר להם· הזקן מת בינתים והלך לעולמו·

וישעיה־דוב סלח להם· מה יעשה עם בן־יחידו· שהגיע אל מעמד ללא לחם? נתקבל הוא ורעיתו שוב בחנות להיות לעזר ומשכורת להם· האבות שונים הם מהבנים!

סבל ומשליך התבה מעל שכמו, והסחורה נשפכת לארץ. דברי קצף וקללות! אם לא יפרידו בין הקרובים, תהיה יד איש באחיו. מיום שעמדה העיר על תלה, לא היתה שערוריה כזו. —

בלב מלא בושה השכים ישעיה־דוב ביום־המחרת, בשבת הריב והפירוד הגמור כבר יצא אל הפועל, וירא בחורבן החנות, אין תֵּבה שלא נתרוקנה, אין בקבוק עומד על עמדו. לקח לקח יוצא־חלציו את כל המוכן ואותו הציג ככלי ריק. — ובאותה שעה החל בנו לסַדֵּר את הסחורות בחנותו השכורה לו; אבל עיף הוא וקולו נחר מאתמול. לא שָׁלֵם גם הוא ברוחו. בּוּר גמור הלא אינו ועל כבוּד־אב נאמר בספרים...

אמנם רעיתו נסתה להשתיק מוסר כליותיו; והלא בימים הראשונים לשכלול החנות טרדה יתרה וה„מוח חושב" בדברים שונים: צריך לבוא ביחס עם פלוני ועם אלמוני; צריך לרכוש קונים חדשים; חנות של פינחס הנאמן ידועה היא וחנותו של יחיאל חדשה היא מקרוב באה. —

והבריות דרכן לבוא במקום שכבר רגילות הן. בחנות הנאמן ובנו יש קונים למרבה, אבל אין סחורה למדי; וכאן הנה סחורה רבה וקונים רק מעט מזעיר... אנשים רבים בעיר, שהרשיעו את יחיאל על מעשיו נגד אביו וחשבו לחובה לפסוח על חנותו. גם האכרים מסביב והפקידים המעטים באו לחנות האב וזנחו את הבן.

אבל מה יתנו רוב החוזרים לקנות, אם כמעט אין מה למכור. מכל סחורה נדרשה יש רק מעט, וכסף עובר לִמְלוה בעיר ההוא אין; ובעיר־המחוז אין נותנים סחורה בהקפה רק במדה מעטה. צריך אתה ל„שבור את מוחך" בכל יום, להשיג סכום כסף, וגם זה לא יספיק. סדר לא טוב בעולם! כה מתנהל הענין ביגיעה שבוע שבוע. ישעיה־דוב לוה לפעמים גם סחורה משכניו, ומשחיר את פניו. הוא מנסה להחזיק מעמד, וגם יחזיק. — ובנו לא יחזיק, אם גם יסודו עמו. מה תועיל הסחורה הרַבה וסדורה במשטר, אם אין קונים דיָם, אם אתה מכין למדי בכל עת ואין פדיון כראוי. עונש אלהים הוא זה! אמנם רעיתו אינה מאמינה בכאלה, אבל בבוא יום־השוק וכל החנונים מוכרים הרבה, והיא אך היא מוכרת אך מעט חושבת גם היא בזה. מי יודע תהלוכות מעלה? בספרי התפלות יש רמז על זה... לוּ לא היו עקשנים, היו מתרפסים לפני בעל־ריבם. אבל המה, שלהם הרכוש וחנות מלאה, עשׂה יעשו כזאת.

מורד באביו, כלה בחמותה! אשתו של ישעיה־דוב שלחה את האמה החנותה לקחת איזו ליטרות נופת ולא רצו לתת לה. שערוריה. ישעיה־דוב התעבר ויאמר, כי יגרש את עז־הפנים מן החנות, ובנו טוען: אני אדון החנות, לי הכסף ולי שייך הכל! הוא כבר החזיק במפתחות החנות. הוא פותחה בבֹּקר והוא סוגרה בערב ואוצר הפדיון בידו תמיד. – נסו נא לגדור הדרך בעדו ולא להניחהו לעשות כזאת.

והנה הגיע התור אצל ישעיה־דוב לשַׁדך בת אחת. עליו היה להבטיח נֵדה, לתת מתנות ולהכין את דברי הנשואין, כי בגרה הנערה. הוא יחשוב ובנו ישים מעצורים לפניו ואומר להעמיד את כל ההוצאות האלה על שליש. גם את חלק הֶרוח שעולה על חשבון אביו – ומאז הכניסו את הממון החדש בחנות עלתה ותביא גם רֶוח רב – חשב לגזֵלה. ואם תטעון עמו ותוכיח לו, כי לא לו הצדקה, יקללך בפניך. אִלֵם לבו... האב והבן כבר לא ידברו ולא ישיחו יחד. פני הזקן שחורים מעצב, אם גם מחשה הוא. אומרים בעיר, שפעם חפץ יחיאל, בעת התקצף, להרים ידו באביו. השמעתם כדבר הזה בין היהודים?

ובימי מחלוקת אלה נפלה מלה אחת בחנות – לא ברור מי הוציאה בראש – והיא אומרת: יחלוקו! אין אפשרות לשני הצדדים לחיות עוד יחד בחנות אחת, ואם יחלוקו, יקח הלז מה שהכניס ויצא וישארו אלה בחנותם כבתחלה.

יחלוקו! אבל כשיצא יחיאל, יצא עמו גם ממונו, יצאו עמו רוב בנין ורוב מנין של סחורות החנות ושני כֹחות חרוצים חסֵרים. יחלוקו! ולאידך, מה יעשו אלה בממונם או גם בסחורתם בלי חנות. חושבים ושוקלים בדבר מעבר מזה ומעבר מזה. יחיאל אינו איש כזה, שאפשר לסַדֵר עמו ענין; ונפשו של ישעיה־דוב מרה עליו. בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי. האם לא נתקיים בו מקרא זה במלואו?

וסוף־כל־סוף היה, שחלקו במוסד. יחיאל שכר לו חנות אחרת, ויחל להוציא את שלו ולהסיע סחורות רבות לנחלתו, ובא אביו ובני ביתו ולא הניחו אותו לעשות כזאת; גם הזקן השותק תמיד נשתנה היום ויקרא לנכדיו: „הרף! מרבים אתם לקחת. התערבו השכנים בדבר ותהי מהומה רבה. שוד בצהרים! נושאים תבות מלאות סחורות. נערים וכל הולך ושב מתקבצים לראות במחזה. ישעיה־דוב רודף אחרי נושא

כה הכניס יחיאל את כספו, בהגיע מועדו לעסוק במסחר ובקנין אחרי התיעצות ארוכה עם חותנו, לחנות אביו וזקנו ונעשה שותף שלישי...

ולחנות אורה ורוָחה. תִּקנו את הבקעים, לִבנו את הכתלים, רִצפו גם את המגרש לפני החנות; וקנו הפעם סחורות חדשות מכל המינים; ולא אך לעיר המחוז הסמוכה נסעו כמו עד עתה, כי גם עד ברדיטשוב באו.

ויחיאל, שמעולם לא ישבה הרוחניות שלו בלבו, למד להיות חנוני בזמן קצר, פשט את מלבושיו החמודים, לבש בגדים פשוטים ועמד כל היום בחנות, מהבקר עד הערב; ורעיתו למדה את המלאכה, למכור ולשקול ולדבר תכופות אל הקונה. המה שכרו להם מעון קטן בשכונה וישבו שניהם כל היום בחנות. גם ארוחת־הצהרים אכלו במקום ההוא ולא הסיחו את דעתם מצרכי החנות אפילו שעה אחת.

לא עברו ימים רבים, והנה החדשים האלה, שמקרוב באו, אמרו גם להיות אדוני החנות בכֹּל. — בקול הזקן חדלו לשמוע זה כבר ויהי בעיניהם ל.משרת ולא כבדוהו; וזה נשא הכל בחֻבּו והצדיק עליו את הדין. אבל גם על אביו החל יחיאל לחרוש רעה. עינו צרה ויתלחש תמיד עם רעיתו, אם ראה אביו נוטל כסף מן החנות לצרכיו.

והנה החלו דברי ריבות. יחיאל דרש מאביו, כי כל ההוצאות תהיינה לשעורין ושהכל יהיה נכתב בפינקס ויעלה בחשבון, וישעיה־דוב טען ואמר: אין בן־חורין נעשה עבד ואין בן פטרון למולידו. לקחו חלק בזה אחדים מתושבי העיר ויאמרו לתַוֵּך בין המתקוטטים ולא עלתה בידם. יחיאל ורעיתו מוצאים בכל יום תואנות חדשות. — ציירו לעצמכם, האב הזקן, שחמשים שנה רצופות נתן את נפשו, גֵוו ורוחו לחנות, אינו מבין להתהלך את הקונים; ואלה בני־הצאן, שעוד לפני זמן מה לא ידעו אף את האלפא־ביתא בקניה ומכירה, המה ילַמדו אותו בינה... יחיאל מוכיח גם את אביו ומתוכח עמו קשה. האיש שהיה בנך, הלקית אותו ברצועה, חנכתו ולמדתו והיה ברשותך ימים רבים ונכנע, יחל למרוד בך, חושב עצמו ליותר מבין ממך והוא אדון לך. מי יכול לראות כאלה? הגידו בעצמכם.

לשוא שפך ישעיה־דוב את מרי־שיחו, בתחלה אך לפני רב העיר, ואחר־כך לפני מתי־סודו ואחר־כך לכוליה עלמא... אין שומע לו. בן

ושחור׳ — לאביו היה׳ בטרם זרקה שיבה בו׳ זקן אדום — והיה לבוש בטעם ונוהג סלסול בעצמו. הוא הִתוכח גם עם הרב׳ התקוטט את השובי״ם דמתא׳ ואת משכילי העיר התחרה בידיעה מעטה בתכונה ובחשבון. גם היה יודע נגן מעט׳ מחבב את קולו והיה גם בעל־תפלה משובח. יש שעבד ירח שלם בחנות ויכלכל הכל במשפט׳ ואחר־כך בטל ממלאכתו וישב בבית־המדרש ללמוד והתפלפל עם הבחורים והאברכים. הוא לא היה איש נאמן כאביו׳ מתרחק היה מן האמת ומעיד על דברים שלא קרו מעולם; — אבל לא מצד חִבת השקר עשה כזאת׳ כי־אם מצד הדמיון וצד החֵרות׳ שיש בכגון דא על דברים אמתיים מוגבלים... לו היתה אשה נאה׳ נאה מאד׳ ולה טעם וסדר בהנהגת הבית ובהעמדת הכלים בשורה. כל מי שנכנס לחדריה הרגיש מיד מעין הֵד שירה. בבית ישעיה־דוב ורעיתו פֶּריל היו גם מקבלים בסבר פנים יפות את כל המבַקר אותם. עונג היה לשתות שם חמים מהמיחם הנוצץ ומצלוחיות מאירות כבדולח. ואז היה ישעיה־דוב׳ בעל־הבית׳ משיח בלי־הרף ומרחף ממעשה לדמיון. — — —

ובנו יחיאל׳ בנו יחידו של ישעיה־דוב׳ לא היה בעל־דמיון כלל. בו היה מהיבשות של אבי אביו׳ גם גבה־הקומה היה כמוהו. אבל רוחו עקש. תשוקת אביו היתה לעשות אותו ללמדן; והוא לא אהב את הלמוד׳ אבל נמנה בין הבחורים החשובים. ביד ישעיה־דוב עלה להביאו בברית עם בת איש אמיד אחד׳ ויקבל נֵדה אלף וחמש מאות רו״כ׳ סכום גדול בעירות האלה! אמנם הכלה לא היתה יפה כל־כך׳ קטנה היתה וגם שחצנית. אבל לא זה הוא העיקר.

לא אאריך׳ יחיאל ישב שנתים ימים אחר נשואיו על שלחן חותנו ושנה אחת על שלחן אביו. לו כבר כסף שני אלף רו״כ ויותר׳ ועליו לְהַתחיל במסחר; רב בעדה לא יהיה׳ זה ראו כוליה עלמא׳ ולמה יבלה זמנו לריק?

ובימים ההם כבר זקן פינחס׳ והנה על בנו ישעיה־דוב לְקַבל עליו את עול החנות כלו׳ על החנות לפרנס שני בתים והצרכים מרובים. עניני החנות התהלכו בטוב. משכימים הקונים ובאים אליה בחפץ. אבל חסרו שם לרוב מינים הרבה. אחרי יום מבורך בפדיון מתרוקנים הארונות׳ כי לא רבו הסחורות בהם. לקנות סחורה במדה גדולה דרוש כסף הרבה׳ וכסף מזומן לא היה לבעלי החנויות. זה כבר תבינו. — — —

צוררים

בטבור העיר עמד בית וחנות־מרכולת של פינחס ,נאמן׳, ונראה היה למרחוק בכתליו הלבנים ובגגו הירוק. הבית טפל היה לחנות, ובו אך שלשה חדרים קטנים; תחת־זאת החנות רחבה היתה ורוָחה בה. אך באיזו מעלות עולים אליה; ובבוא אדם פנימה, ראה מיד את החיים השוררים בה. פינחס ,נאמן׳ היה ,בעל־שפע׳ מימים ימימה, אבל מתינותו לא עזבתו, וברוח שקט היה מוכר ומודד לקונים, לא דִבר הרבה, אך הידים עסקניות. סחורתו אשר מכר היתה טובה ומשובחה, משקלו צדק והִין שלו צדק; ועל־כן כנוהו ,נאמן׳. הוא היה גבה־הקומה וצנום־הפנים. על מלבושיו היה מונח אבק הקמח — גם מיני קמחים היה מוכר, — מנעליו ישנים, לו אין הצטרכות... בששת ימי המעשה עמד בחנותו מבֹּקר עד הערב, תפלתו ואכילתו היו בקצרה. לא שהה באכילתו, ולא היה לו עסק הרבה אפילו עם פלג־גופו, הלא היא חיה, חיה׳לה הגבאית שבעיר. והיא אשה קטנה היתה וכעורת־הפנים; היא הסירה מעליה זה רבות בשנים את עול הבית וחנות גם יחד; סובבת כל היום בעיר, לבושה בגד של משי שהור נושן ועטופה מטפחה ירוקה ככרתי, לאסוף נדבות ולחלקן. היא מאספת ממון ל,תלמוד־תורה׳, ל,הקדש׳ ולתמחוי; מגדלת יתומים, משיאה בנות עניים, שהגיעו לפרקן, ואין לה שום רעיון אחר במוחה, מלבד קבוץ צדקה ועשות חסד. ולהיותה חוזרת באלה בכל יום נהגו בה גם קלות־ראש; אבל היא לא השגיחה על כבודה, וליום מחרת כבר דפקה על דלת אותו בית, שעוד ביום אתמול השיבו שם את פניה ריקם.

לפינחס ולחיה׳לה היה רק בן יחיד, ושמו ישעיה־דוב, ובנים אחרים לא נולדו להם.

ישעיה־דוב דר מימי נשואיו בבית מיוחד, ולו בנות רבות ובן אחד, וכל יהבו על אביו. הוא גם סִייע בעניני החנות והיה בעל־שכל, אבל איש נמהר ויהיר. לא גדל־הקומה היה, אבל יפה־הפנים ובעל זקן עגול

ומלבושיו אינם מחודשים זה ימים רבים. כאֵל הוא מתהלך עלי אדמות. אין צדק בעולם. בני־אדם יעותו משפט, איזה ערך יש לעולם זה? מנחם, הוא מנחם בן משולם־יהודה, בין עניים יתחשב, ושונאיו בנפש עולים מעלה. השמעתם ממין משטר כזה? בושה היא. בעלי־חובותיו יאיימו עליו, כי יניחו חותם על הנותו. נוגש אחד הציע לו, שישכיר לו ביתו, ושהוא יסתפק במדור האחרון... את דמו מוצצים ממנו. בבית־המדרש הוא שומע, כי מתלחשים על־אודותיו. הוא ומצבו הם לשיחה בפי הבריות!

בא אחד מקרוביו והזיד לְיָעֵץ אותו, כי ישלים את אחותו, אולי יבָּנה, — ויירק בפניו מרוב כעס. מי שמע עזות נוראה כזאת? הוא יצעד על סַף הזֵדים! הוא יעשה כזאת! מוטב לו לחזור על הפתחים; יכירו וידעו כל באי־עולם לאיזו מדרגה הביאו אותו קרוביו. מי שהָגה ברוחו את הרעיון הזה, מותר לקרעו כדג. חא, חא, חא! צחוק פרוע התפרץ מפיו. בלילה על משכבו הוא יושב במטתו ורואה בחָזון. היעקר את שנאתו מחֻבּו ויִכָּנע? בשעת עמידת האדם לפני התהום גם בקעי מחשבה כאלה עולים בו. אפל מסביבו, אפל ותמהון גם יחד...

סוף דבר היה, שחנותו של מנחם נסגרה. וביתו, בית אביו, שבָּנה לדורי דורות, עמד על השער להִמכר ולצאת לרשות אחר. סאת עוני־נפשו נתמלאה ואחזו השבץ, וירד שאולה עני ומת — ואינו עוד בן חמשים. —

– את אחותך?׳ – „לכי מזה, לכי מכאן!׳ הוא קורא. עיניו מלאו דם. הוא מלא חֵמה וזעם. אם עוד רגע תשָׁאר בבית, אז לא יעצור ברוחו עוד. „לכי מכאן׳, הוא חוזר על דבריו, „סורי מזה׳. דבורה עמדה שוממה ורגליה מעדו. אחר זה פנתה ותעזוב את החדר בפחי־נפש. הנה רוח חזק ינשב בחוץ ובבית מנחם עקה חשאית. הוא יושב על הכסא וראשו נשען על ידיו. רעיתו פתחה את הדלת ותאמר: „מנחם, מה עשית?׳ והוא לא יענה לה. צללים שחורים הוא רואה – – –

לאחר שבעת ימים שבקה אלישבע, בת־רעננים זו, חייה ונקטפה באבה, ותהי תאניה ואניה בכל הרחוב. כל אנשי העיר דִברו באותו מאורע; וכלם נדו ראשם ויאמרו: קשה־לב כזה עוד לא היה בישראל!

גם בלב ברכאל בא מאז פרץ ושעמום. שעות שלמות היה יושב בחדר וחושב. בעת הסעודה היה כמבולבל ושותק; אביו מדבר אליו והוא אינו שומע...

ו

יום ירדוף יום, ושנה שנה, והחֵמה העצורה אוכלת משני העברים. אמנם על הפרצה בחומה האחת עלה לכאורה איזה קרום; אין פנאי לחשוב בזה בימי המעשה, בעת שגלגלי המסחר מתנועעים. הם גם יתעשרו ויתעצמו מיום ליום, אבל בעומק הלב בוער הכאב. אין סליחה. ומנחם בודאי לא ידע סלוח. מי אשם במזלו? מי שם בסד רגלו, ואין מוצא ואין מבוא, אם לא הם. חנות עומדת מול חנות! למתחריו ואויביו בנפש מביאים בכל פעם סחורות חדשות, ופרקו מעל העגלות את הצרורות הכבדים תאוה לעין; ואצלו הכל – כסתיו ארוך... כבכוכי־קברים מונחים בחנותו הצמר והפשתן, ואת הכל יכסה האבק... חדלו הקונים לבוא אליו זה כבר. מוחרם אתה מה׳ ואדם. קום וחצוב לך גם אתה קבר בחיים!

לא! הוא לא יתן למוט רגלו! הוא ינקום משוטניו את נקמת חייו, הוא יַצית אש בביתם ובחנותם, יקעקעם, ירמסם. תנו לו כחות שבעתים מאשר לו. הוא מכה בידו על השלחן, בעת יזכור שמם. שנאתו עוברת כל גבול!

מנחם ירד עוד מטה. את ביתו כבר נתן בעבוט, חנותו ממושכנת אצל אחרים. נתרוקן מכל כלי־הכסף והתכשיטין. לחייו נמקו ועיניו בולטות.

והנה באו גם לדבורה ונתן השלוים ימי־עברה וזעם. אלישבע, הבת הנחמדה מחמד נפשם, נפלה למשכב. בתחלה אמרו אין דבר ועסקו רק ברפואות־בית. אבל היא חלתה מאד; ויחישו את הרופא, וישכם ויערב ולא עצרו סמיו כח להושיע לה. אמרו „תהלים" בצבור; שלחו „פדיון" לרבי; מדדו את בית־העלמין בפתילות ועשו מהן נרות לבית־המדרש, חלקו צדקה ברבים; התנפלו גם לפני „ארון הקודש", וילל ובכו לפני יושב־מרום. זה ימים, שלא דרכה כף רגלם בחנות. „משוש חייהם" צפוי למות. למה להם הונם גם רכושם? —

ובבית שוררת מהומה. הדלת נפתחה בכל פעם, שכנות באות לעוץ עצות וגם לנוד ראש. הרופא יגרשן בחמתו, על אשר יפריעו את מנוחת החולה — ואין שומע לו. פני דבורה נפלו מאד; ונתן, בעל הלב העז, נמס, ובמסתרים הוא מוריד דמעות ובוכה כילד...

הסכנה הגיעה עד למעלה ראש. נִטל כח־הדבור מאלישבע, ותבערת הקדחת בוערת בה בלי הרף. מלאכי מרום, בַּקשו רחמים מלפני אל שדי ואל תתנו לקדוח את הנשמה בת־יונים! רָצו אל בית מנחם ו„בִקשו ממנו מחילה" על עלבון הריב המגונה, שעשה שַמות בשני הבתים, התרפסו לרגליו; ורצה דבורה גם היא לשם. בלב דבורה הבריק הרעיון, כי אם יסלח לה אחיה הפעם, אז יסור שבט אלוה מאת בתה ותחָלם.

בליל סגריר וקר באה האחות עטופה לבית אחיה ואיש מלחמתה. מי האמין, כי כזאת עשה תעשה, ותבקש ותתחנן לפני מנחם, כי ישלים עִמה ולא יטור לה. ותשבע האשה שבועת־אמונים, כי תתעמל מעתה לְיַשֵר ההדורים, אם אך יאמר, סלחתי. ומנחם עמד על־יד השלחן, הסתכל בה בעינים מוזרות ורוחו סוער. בידו היא עתה. אם לשבט אם לחסד. אחותו, שהיה מוכן שבע פעמים ביום לרצחה נפש, אותה ואת בעלה, נצבת עתה לפניו. והוא לא יכול סלוח לה. נמאסים אתם לי ונתעבים, קרא בלבו. זה חצי דור שהם לוחצים אותו, את בִלעו מוציאים מפיו. הוא נולד לעמל והם אשמים בדבר, הם. אחותו תפשה אותו בבגדו, היא לא תרף ממנו, אם לא יאמר שלום. האם אין אלהים מזמותיו? האם לא אב אחד ילדם? „מנחם, אחי, מנחם, אל נא תדחה את אחותך מאתך, רחם עלי, עלינו!" ולב מנחם לא התרכך; פתאום התחיל לקרֹא בקול משונה: „הרפיני, הרפיני ועזבי אותי, לעולם לא אתן לכם ידי!" קולה רתת: „תגרשני מביתך, אותי

עולם אי־צדק! ואתה אינך יכול לשנות בזה, אם גם תקרא לאֵל־מרומים ואם גם נפשך סובלת.

ובתוך־כך גדלו בניהם של אלה, אלישבע וברכאל; ופה נראתה יד אחרת – שווי־משקל שרר מעבר מזה ומזה. אלישבע, הבת הבכירה של נתן ודבורה, כל רואיה יהללוה. נערה בריאה ויפה עומדת לפנינו, והיא בעלת־בינה. נסו־נא לשוחח אִתה, והיא תשיב לכם על אחת שבע; וכי תצהיל פניה, ותמַלא שחוק פיה ונעו שערותיה האדומות כזהב, חי אלהים, אם ישאר ענן בחביון לבכם! עלה הקיץ גם בסביבה מלאה רק עבודת הממון. וברכאל שאר־בשרה, הבן הבכור לדודה, גם לו נתן הטבע תרומה. אל תביטו לאמו, המתנַונת והולכת, לאביו, האוכל את בשרו בשנאה ובאיבה – זה נער־החמד ממין אחר הוא, הוא בעל־קומה ולו לב משכיל. בעיני מנחם היתה בת־אחותו מכשפה קטנה, ולא יכול לראותה בשלום, וגם דבורה עוינה את ברכאל. צללי משטמה יקיפו את הנפשות הצעירות, והן תשגשגנה ותגדלנה...

ברכאל, בשמעו בכל סעודה וסעודה חרפת דודו, כמעט נשאהו לבו להאמין גם הוא באלה, אם גם בסתר נפשו התאוה, שתהיה אלישבע אחותו ותשב עמו... ואלישבע, היא גם היא, לא מאסה בברכאל, אבל עמדה על יד אִמה במלחמתה את אחיה, מלחמת־מגן ומלחמת־תגרה. תום ואהבת ההורים! דודה נכשל פעם אחת באבן והלך איזה זמן כחגר מעט; ובכל עת ראתה אותו צולע על רגלו חשבה, כי חורש הוא רעה על אביה. אמנם גם היא בחזון נפשה חשבה: לוּ היה ברכאל אחיה, כי אז דברה עמו הרבה, ושאלה אותו דברים רבים...

ה

האֶמנה את המאורעות אחד אחד? מנחם נִסה להטות לו לב המשרת, אשר עבד אצל אחותו ולשכרו לחנותו, למען ידע על ידו צפונות אנשי ריבו. וגם הצד השני חרש לו רעה. פעם בא הדבר, כאשר בגד קונה־ותיק בחנותו של מנחם והתחיל לקנות בחנות אחותו, לידי מהלומות. מהלומות במשפחת נגידים ולא בין המון־העם. הדבר היה לשיחה במלוא העיר.

שנאה בין אחים, והדרך לא סלולה, זה עולה וזה יורד. כי קמו נתן ורעיתו בבֹּקר למעשיהם ידעו כי הכל נכון לפניהם; ומנחם נלחץ תמיד אל הקיר...

לומר ,הֵן׳, אבל עוד מסופק הוא בדבר. המסחר הוא קרוב לשכר ורחוק מהפסד, אבל עוד היום גדול! כל הממהר סופו להכשל, אדם שכמותו צריך לעיין עוד בדבר ולחשוב היטב. כה עברה עליו שנה תמימה ללא עבודה מסוימת. ומי יודע, אם הגיע לזה, לו לא הראו לו אויביו, אחותו וגיסו, את הדרך.

דבורה ונתן כוננו להם על־יד סחר הרבית חנות גדולה לצמר ולפשתים, למשי ולאדרות־שער בטבור העיר, והיתה החנות, הנועדה בעיקרה בשביל אצילים, לכסות־עינים וגם לאמצעי רב לסחרם מכבר. — מה עשה מנחם? הלך ופתח לו גם הוא חנות כזאת מעבר לרחוב... פזור־נפשו מצא עתה שוב נקודה חיה. ואמנם המעשים התכופים: שכירת החנות, הנסיעה לעיר הגדולה לקנות סחורה, הבאת הסחורות וסדורן, כמו שנו את טבעו. תוכן בקש למחצית ימי חייו והנה כזה עתה לו. הוא משכים ומעריב לחנותו, עומד על המעלות ומחכה לקונים ומדבר עם קונים. גם אשתו החולנית באה אחרי הצהרים החנותה. לפעמים יאכלו שניהם בחנות גם את ארוחת־הצהרים. בקיצור, מנחם הוא חנוני כדת והוא גם מוכר כדת. אנשים, שכבדו את אביו חוזרים על חנותו. מנחם לא רמאי הוא; ואם מחזק הוא את דבריו בשבועה, אין זה רחוק מאמת. מה שהקניט אותו במלאכתו, היה דְבַר ההִתחרות את אחותו ואת גיסו. הוא לא בא להסיג גבולם, כי־אם הם מתחרים עמו. הוא רואה בכל מעשיהם מעין מזמה נגדו; וכל קונה שצעד על סף חנותם נחשב בעיניו לגזול מאתו. חדל מנחם להיות צופה בדברי חנותו ותהלוכותיה כלפי חוץ. — הוא, שכמעט התחיל זה עתה ללכת בחיים, חפץ לחתור חתירה תחת רגלי אנשים, ההולכים לבטח דרכם, ויודעים מה התוו להם. צפור דרור נלחמת את בני הנשר!

עברו ימים והנה החלו גיסו ואחותו לעסוק גם בענף מסחרי אחר: הם הקימו להם מחסן של קרשים ושל עצים לבנין. מה עשה מנחם? השתתף עם איש אחד וגמר להתחרות עמהם גם בסחר עצים. אצל נתן ודבורה סובב ומסב מסחר את מסחר, כשן גלגל את חברתה במכונה חיה. לעֻמת זה החריב מנחם את חנותו, בהעבירו חלק מממונו למסחר החדש. זו תבקשו חשבונות, לדבורה ונתן שוחק המזל, ולמנחם אין מזל... גיסו ואחותו עוד מַלוים כסף לאחרים, ועליו ללוות כסף, כדי להחזיק מעמד. לרשעים ואכזרים — רק בשם זה כִּנה אותם — תבוא הצלחה במעשיהם.

התפללו על החולה ואמרו תחנונים בעדו; וביום השביעי בבֹּקר כבר מונח מֵת על הקרקע, ונרות דולקים למראשותיו ומרגלותיו. הכינו עצמכם ללויה ולצדוק־הדין!

ומנחם הבכור הוא עתה העסקן והאָבל הראשי. הלא הוא אומר ה,קדיש'! הלא הוא הבן והוא היורש! ה,מנין' בימי השבעה בבית מרובה הוא באוכלוסין: מת איש שוע ונכבד ליהודים. הכל מספרים בשבחו של המת; שָׂמים בדיוק את ההון הנשאר, וכל אחד ואחד מצדיק את השערתו בעקשנות מרובה. מנחם מוקף מלחכי פינכא, אנשים מתראים כאוהבים לו ויועציו האמיתיים. דבוֹרה רוצה גם היא חלק הגון בנחלה, עוד יותר ממשפט הבנות, והיא גם עצם מעצם המת ובשר מבשרו; ומנחם ממאן בזה ומתרגש. הוא נרעש מן השנוי בגבולו ואינו יכול לקשר את רעיונותיו ולהסב אותם למטרה אחת; הוא רץ מחדר לחדר, פותח כל ארגז וארון וסוגרו מיד, מטפס הוא גם על עלית הבית, יורד למרתף; בַּכֹּל יָשים עינו, אבל חסר לו ההיקף. האָמה מודיעה לו, כי בא הרב דמתא לבקרו, באו גם השובי"ם ושאר הנכבדים לשיח עמו וגם לתַוֵּך בינו ובין אחותו. דבורה אומרת להגיש הדבר לערכאות, ובני העיר אינם רוצים, כי יבוא לידי חלול־השם...

והריב התפרץ. פעם אחת בין ערבים חָדרה דבורה לחדר האוצר והשכינה אצלה כל כלי־הכסף והתכשיטין שבבית; קפץ מנחם וקרא, כי יפוצץ את מוחה, אם לא תשיב את הגזלה מיד, וישַׁבּר ראי בחדרה. שומעים את הקללות ברחוב. הריב התגלע בכל כעורו.

לא אאריך. משך ירחים אחדים אכלו המדנים האלה שני הצדדים ויערבבו גם את לבות בני העיר ויושביה. עסק רב ואהבת הנצחון; קנאה ואיבת קרובים. עצמותיו של מת מתנועעות ונגררות על פני קרקע...

עזבו דבורה וחיים־נתן בעלה חדר מושבם וישכרו להם בית מיוחד. כבתה האש המרכזית הבוערת בכל יום, ונשארו גחלים עוממות... כחולמים חלום קשה עומדים הכֵּלים הכבדים בכל החדרים, יַתמי דיתמי ואין כח מניע, אין עוד גם שאון החלוקה. בגוף סדור עניני הכסף לא ידע מנחם כַּלכל דבריו. הוא מאסף את החובות – הוא מונה וחושב, ובינתים הוא גם מוציא הרבה לצרכיו. מציעים לפניו הצעות למעשים ולמסחרים שונים, ואינו שב מבית־התפלה יח׳די בלי לויה של איזה סרסור, עליו אך

ג

מות! מעומק המות רב־פלאים החלו לדפוק על דלת הבית הזה, והקריאה היא לראש המשפחה. איש קרוב לשבעים ואזרח הגון בעיר, איש יושב בין אוצרי קניניו, אשר אסף והניח אחד אחד, נזכר פתאום בשנוי יסודי תהומי... מדַברים החכמים בספריהם על מהות המות, וזהו גם בגדר השכל האנושי ומן המעשים בכל יום; אבל כל זה כאין הוא מול זה המות, הקרוב לך ממש, וחרבו שלופה בידו...

משולם־יהודה, איש מוצק כארז וחושב שעוד ימים רבים יחיה, התקרר ועלה בלי־רצון על מטתו. ביום הראשון לחליו התנחם ויאמר: גם זה יעבור. הוא הסתַכל באצילי ידיו, בשכבו רק בכתנתו לבשרו, וירא עדי הבשר ויאמר, מוג־לב הוא זה שיפחד כמעט קט, אבל ביום המחרת כבר נחלש, באמת כבדות ואי־מנוחה בגֵוו ואגלי זיעה יורדים ממצחו... בעיני שממון מביט הוא על קירות החדר ועל התקרה, והנה אינם כתמול שלשום. מקנח הוא את הזיעה, לפתע הבריק בו רעיון נבהל לאמר: אלה הם אגלי שאול!

מות! וזהו דבר אחד מן האמירות התדירות בימים הנוראים: מי בקצו ומי לא בקצו! לוקחים בלי־רַחם את האדם מעל פני האדמה, יובילו גופו למקום חושך, ואת הנשמה מביאים לפני כסא־המשפט, מביאים את המשכיל והמשיג לפני הנאצל הראשון, שלית מחשבה תפיסא ביה, ותופסים בו ובאים עמו בהשבון... הולך, הולך לו הפרט למשכיות נצח. ופה בארץ מטה באים יוצאי חלציך ללחך את אשר אספת בעמל בתור בן־חומר ונצים הם על כל כלי וכלי, על כל כוס וגביע; והיה הנותר בהאי עלמא למהומת אחים. מירוק העון! תשובה מן הלב בנשף החיים, חרטה ועיון בכל מעשיך בעולם, שאך דרך כסל לו, תובעים במרומים על כל מעשה ועל כל מחשבה; ואלה מטה מתכנשים לקרוע אבר אבר, אבר מן החי ואבר מן המת...

וכך היה. מלאכי־המות לא עזבו את המִטה ריקם. ששה ימים סבבו אותה ועמדו על המשמר. לא עשב וענף היה לקטוף פה, כי־אם להַסיע אילן ולעקור אותו משרשו. בא הרופא ואמר להמציא לחולה תרופה בסמיו, היה גם בקור־חולים כדבעי. אנשים יוצאים ובאים, יוצאים ובאים, אפילו

בעדה? מי לא ישנא בני־אדם כאחותו וגיסו, שבלבבם אך החפץ להתעשר ולהרבות את הונם בכל. גם את יוצאי חלציהם הוא מתעב, גם את הנפש הרכה והתמה, את בתם היחידה אלישבע. — הוא רוקע ברגליו, אם רואה הוא, כי מתרועעים הילדים שבבית יחד...

ובימים כאלה ישבו חיים־נתן ורעיתו דבורה בחדרם וחשבו לתכליתם... חיים־נתן לא היה מבני־אדם אלה הבהולים על ממונם, וגם לא מאלה הזהירים בממונם, אבל מן אלה, היודעים טעם הממון והחזוק שבממון. הוא לא הלך לאט לאט, בדרך הכבושה, כחותנו, כי־אם נטה לפעמים גם הצדה והכניס תחת זה כפלים. — ה,מחשבה' שבממון לחוד וה,עסק' לחוד. נפתחו לפניך תאי נפש איש, כשהוא נצרך לך ולקופתך; הנהו בידך כחומר ביד היוצר, ומְשחק הן לך גדלותו ויראתו גם יחד. ממון מושך ממון וכסף כסף. זהו הכח הפנימי המושל. והרי הכל שלך — והוא נתון בידי אחרים. אנשים מחוצה לך הם שומרי כספך בפירותיו ופירות־פירותיו. היש דרך מסוכן מזה? ואף־על־פי־כן אתה הולך בו, אתה הולך בו בקורת־רוח ובלי עקימת הפנים. אומר הלוֹה לרמותך, בונה לו בנינים; ואתה הנך יושב בביתך, ויודע את אשר יאָרג בלבו. הבא לעשות אתו עסק ידַבר. לפתע יפסיקו, ושואל לו לדָבר שלא מן הענין, ונבהל הלז והשיב דוקא מן הענין... חיים־נתן לא היה מַלוה, כי־אם חוקר־דין. הוא בנה את היכל מעמדו אבן לאבן ויסוד ליסוד. שטרותיו היו לו מעין וגם אוצר: כל חתימה וחתימה על טופס של שטר היא רבת־ענין. לא אותיות מתות הן אלה ולא דבר ריק כתוב על גליון נייר בגושפנקא דמלכא: אנכי החותם מטה הייב לפלוני ופלוני, ואני הנני אותו פלוני. אני אדונכם ואתם עבדי!

ובדבורה רעיתו לו אשה כערכו. שנים, כי יתחברו ולהם דרך אחת, יעשו יותר מאחד. אהבה, תאמרו, קיום־המין. אולי כאן גם מושג זכר ונקבה. אבל יותר הוא חפץ לעשות כסף: רוח אחד בגופים שנים. — —

והתגלגלו שתי המכונות. זו בפנה אחת של הבית, ולה מעשה ארג ועסק עם רוב אנשי העיר, לעומתה זו בפנה השניה, משמיעה קול נחר... ובשתי הפנות חורשים רעה, האחד על השני. למה לזכר תרבו נחלתו? — ולאידך, למה יעָשרו אלה גם בלי נחלה?

כה התבצר באותו בית על־יד ה,גרמים השמימיים' מצד אחד, ורוך נפשות פורחות מצד שני, ענין־חיים פשוט וכל ההתפרצות שבחיים. — —

ממש; ובני־עלמא סכלים המה, חוטפים וקונים, וכורים בזה קברים לעצמם...

אתם לא תדעו מה ביכולת מנחם לעשות, לו רק צייתו לו ושמעו בקולו. הוא היה מעריך את כל המקחים. במסחר העצים הוא יודע, במיני לֶבֶד וצמר הוא בקי, בעסקי הלואות מי ישוה לו? הוא נותן עצות לצאת מכל מיצר; יודע הוא, למי נוכל להאמין על דברו, ולמי לא נוכל להאמין; ואף־על־פי־כן הוא בעצמו אינו יכול להרויח כלום... הוא מקדים לעשות, ונמצא מְאַחר. הוא חשב בדבר היטב מרישא לסיפא, ודוקא בזה שקרה ואתא לא חשב מראש. הוא האמין לשותפו ואין אמון בו. באותו בקר, שצריך היה להשכים ולנסוע לכפר לרגלי איזה עסק, הוא ישן דוקא ושנתו ערבה לו. את שלו לא יחטפו ממנו – וחטפו את זה. כה הלכה וחלפה שנה אחר שנה. הוא כבר כבן שלשים, ופניו וגופו כשל בן ארבעים. הוא אינו מכניס ומוציא לביתו. חי הוא לכאורה בֶרוח. גם חלק מהון אביו יספיק לאמידות הגונה, אבל אותה אמידות אינה כמו זו, שנעמול לה... ומנחם, האם לא עמל הוא כלל? האם לא טרוד הוא, גם בלכתו כפועל בטל? לו אין פנאי תמיד, הוא קם והולך, משיח עם אנשים ומפסיק, כי עליו לעשות מה; ובאמת לא עשה דבר מימיו, ואף אם התחיל מה לא סיים. שמא תאמרו, לא היתה כאן אהבת־הממון, שאלו אותו לערך העבודה, ויגיד לכם על אחת שבע, ויבאר לכם הכל. בעיקר איש נבון הוא, וגם חושב וזן על־אודות מעשי אחרים. את אביו בודאי כִבד, אבל באיזה צד גם זה הוא ענין... למשל יכול הוא לצייר בדמיונו, שהלז כבר הלך לעולמו. הוא בן ששים עכשיו, יחיה עד שבעים – יאריך ימים עדי עד, בלבו אין גם חפץ כל שהוא, כי יפַנה לו אביו מקום, – אבל סוף כל אדם למות. רואה אתה את הזקן, שומר את המפתחות – וביום אחד יובל לקברות, והמה ישארו תועים לשעה, באין להם מנהיג... ואז יקום הוא ויקחם לידו! ואת אחותו ובעלה יַשליך אז החוצה. משומדים וכלבים הם אלה, שעל־פי דינא הם בבחינת עצמו ובשרו. אומרים על שנים, שהם קרובים יחד, כי הן אֵם אחת ילדה אותם, ומה רחוקים הם! כל אחד בעיר קרוב הוא לו למנחם יותר מאחותו ובעלה. נקעה נפשו מהם! מתועבים המה בעיניו! לחנק אותם הוא רוצה! היתכן, כי איש יהודי יקום ויעשה רצח, הידיו תגואלנה בדם? אבל שנאה שבלב, מי יעצור

בבית־המדרש התפלל מנחם על־יד אביו בכותל המזרח, והיה מתערב בכל דבר ובכל מאורע בעיר; הוא היה נוח להתפעל ומסתמך על עוז אביו. תחת זה התפלל חיים־נתן גיסו בצד דרום, גומר את הנאמר בתוך הסדור ושב לביתו ולמעשהו. מנחם הוציא הרבה ולא ידע בעמל הכסף; וחיים־נתן סופר ומונה רו״כ לרו״כ, עשרה לעשרה ומאה למאה. הוא ידע, כי סיָג לעושר שתיקה, והיסוד לאדם נעשה בחשאי ולא ברעש.

ותלדנה הנשים בשתי הפנות: אשת מנחם ילדה בן ושתי בנות, והבן הנולד אחריהן לא ראה מהעולם, כי־אם את עריסתו משך שלשה ימים, ויעזוב אחר־כך את החלל הצר, וילך למקום אל־מות. ותלד דבורה גם היא בת אחת ושני בנים. בת הרב חלתה תמיד איזה ירחים לפני הלידה ואחריה, וציריה קשים עליה: עליה להביא לתחומי ההויה חי מדַבר, ולה אין אונים. לאידך, עשתה דבורה את שלה מבלי טענות ומענות. כאשר אכלה ומחתה פיה כן ילדה, ותביא את פרי־בטנה לעולם, ונצבה אחרי שמונת ימים קוממיות — ועוסקת במעשיה.

מנחם יושב בחדרו כל הימים באין תכלית לפניו. פתאום תבוא הרוח עליו לשנות את סדרי הכלים, והוא קורא לָאָמה ולַשפחה לעזור לו, אשתו החלשה, היושבת על יד החלון וטוה פוזמקאות, תקום ממושבה, לפעמים יקראו גם שכן קרוב להשתתף בדבר, — מסיעים ארון כבד ממקומו, כל אחד מחזיק בקצהו והחזה נושם בחזקה. זה הדומם יסודו מעץ, גדול הוא על כלם וחזק מכלם. ואחר־כך, כאשר יעמידו אותו בפנה חדשה והחבורה מתפרדת, חושב מנחם בלבו: למה היה כל העמל הזה? רוחו מְפָעם בקרבו כאיש שתעה מני דרך; והוא מתחיל להתוַכח את פלג־גופו על־אודות בני־אדם, שלא ידעו תפקידם, מדַבר סרה באביה, שלא ידאג לה, וחושב ש,העולם הבא׳ שלו כבר פוטר אותו מכל חובותיו לה. ולפתע יקום ויחל ללַמד את בנו יחידו ובכורו ברכאל את החומש...

הוא מגביה קולו ומושך בשפתיו את המלים אחת אחת. הנער הנחמד עומד ומסתכל בו ויָרא לנפשו; וכשהאב חוזר בביאור מלה קשה, והוא לא יבינה, יתפרץ בבכי, אמו קמה אז ואומרת: ,מה לך, מנחם, לעמוס עליו כל־כך, בבא עוד ילמד תורה׳. בכעס עצור עוזב מנחם את החדר, יוצא החוצה, ויחל לדבר עם מי שעובר לפניו בחוץ על־אודות מקח החטים והשעורים, שעלה היום בשער, ולמחר יֵרד, — יֵרד עד חלק שלישי

עברה רשות אחת את גבול חברתה· בבֹּקר הלוה ככום כסף בדעה צלולה ומיושבת לאציל בטוח, בעל נכסים רבים, התנאים היו מדויקים והכל כתוב ומפורש בשטר מיוחד; אחר־כך הלך להתפלל בבית־המדרש, עמד על מקומו הקבוע ודייק בבטוי המלים, לפי חוקי הלשון, שלא זרים הם לו, ונתן ליושב עולמים ומְצַוה על התפלה את שלו ברוב חפץ· אחר־כך שב לביתו, אכל סעודת־צהרים מספקת ויברך כהוגן לפניה ולאחריה· נח כשעה על מרבד רך, קם ונטל ידיו, שתה חמין מצלוחית זכה, הסתכל כשעות שתים בפנקסי חשבונותיו··· סגרם ונטל בנטות היום את ספר ישעיה עם המלבי״ם ולמד בו פרשה, עמד על ,ביאור המלות' ועל ,ביאור הענין'; אחר זה הלך עוד הפעם אל בית־המדרש להתפלל תפלת מנחה וערבית מרוחב לב, דִבּר שם עם איזה אנשים מעט במילי דעלמא ובעניני חכמה, שב לביתו, שתה צלוחית חלב ואכל רקיק קל· כן מעשהו יום יום· ובלילה, כשאנשי הבית כבר היו פנוים ממלאכתם, לקח ספר עיוני, והיה מעיין בו בדבר ה,גרמים השמימיים', או בדבר ה,שכל הנאצל'···

אשתו מרים ממשפחה ידועה היתה; וגם היא צופיה הליכות הבית ביושר ותום, ותכבד את בעלה כמלאך אלהים·

ובנים להם שנים: בן ובת· שניהם כבר נשואים היו, ואחרים לא נולדו להם עוד· הם גם תכלית ספורנו·

ב

הבן הבכור של משולם־יהודה מנחם שמו, ושֵם אחותו דבורה· מנחם היה נוטה לצד אִמו, כי נחל ממנה איזה רוך, וגם בלבנת פניו מעין קלסתר פני אשה; ולהפך נחה על דבורה מעין רוח אביה, ותהי מוצקה בגופה, וידעה מה הוא היקום לאדם עלי אדמות··· למנחם נתנו אשה מבית רבנים; ודבורה נִשאה לבן־אמידים, שאמנם ידע גם הוא בתורה בימי נעוריו, אבל ידע גם לסגור את הספר לאורך ימים, ולעשות תחת זה עושר· שמו היה חיים־נתן·

עוד בשבת שני הזוגות אל שלחן אחד לאכול לחם, היה האח עוין את אחותו ובעלה· חיים־נתן התעמל לקנות לב חותנו וגיסו הלך בו רכיל· חדריהם היו סמוכים זה אצל זה, גג אחד משופע על שניהם והלבבות רחוקים·

זה כאשר נסיר מאילן חזק איזה עלים כמושים — ושרשיו יַכּו עמוק בארץ, והוא עוד יגדל ויעשה צמח.

ומה ששמר עוד יותר את רוחו ונתן לו אותו האומץ, שנכר במהלכו ובדבורו עם הבריות, היה הסדר והמשטר בטבעו, זו המתינות הנראית בו ומשקל־הנפש בכל אשר עשה, אם דבר קטן או גדול. כל ימיו התרחק מהפסד וגם משכר בָּהול. לא עשה דבר היום, מה שיכול הוא לעשותו למחר; אבל גם לא דחה דבר, שצריך היה לְהֵעָשות מיד. הוא לא פזר ברב, ורחוק היה מהוציא כסף על מותרות, אבל בהכנת צרכי־הבית אהב את המרחב. למשל, כשהיו מסיקים אצלו בימות־החורף את התנורים בששת חדריו, היה משגיח על זה, שלא יבעירו עצים יותר מן השיעור. אבל בחצרו היו מוכנות שדרות־שדרות עצים להסקה, שהיו מספיקים לְהָחֵם בית גדול שנים רבות; ואם נאכל מהם הרבה בימות־החורף הקשים, מלא חסרונם בבוא הקיץ. בעומק המרתף שלו היו קבורים הרבה בקבוקי יין, אם גם יותר מ„קידוש" ו„כוסות" לא שתה מימיו. פָּרותיו היו שמֵנות ובריאות, ובחלבן רב עושר. שני סוסים להובלת מים מן הבאר היו עומדים באֻרוה שלו, וכל אחד מהם עבד בשעתו. בחצרו היו גם לולים של תרנגלות, פנות לאוזים ובנות־אוז, אוצר שלם של תפוחי־אדמה, פירות מכל המינים, נופת ודבש היה מוכן אצלו, — ולא תאמר האָמה לקנות כל דבר מצרכי הבית יום יום!

ובבית גופא עומדים כֵּלים מכלים שונים. מארונות של זכוכית נשקפים כלי־כסף מעשה חול וקודש. כלי נחושת וסירי נחושת תלוים על הקירות. — בכל אשר נפנה נראה שכלול וסדר. ועוד זאת, מלבד הכסף העובר מיד ליד, לו צרור מטבעות ושטרי כסף בתֵבה מיוחדת של עשת; מונחים המה לכאורה לבטלה, כי אינם עושים פירות, אבל את החִזוק שיתנו לנפש, יודע רק מי שמפתחם בידו...

וזה הדבר: משולם־יהודה היה לא רק בעל איזה אלפים שקל, כאחד מבני הדור הזה, שבן־אדם יושב כאן עם ממונו, ולמחר יקח את צרור הכסף בידו, או בשטר, וירחיק ללכת, כעצם מטולטל ממקום למקום. הוא היה דר בעירו וגדל בעירו, וכל אשר רכש — היה קיים ואיתן. הוא עמד באמת על רגליו, והנחלה, אשר ברכהו בה השם, היתה לו למעוז נפש. הוא היה „חי בעד עצמו ובעד אחרים", חי למקום ולבריות, ולא

האיבה

א

מלאכתנו, מלאכת המסַפרים, היא ברוב לשיח על דרכי האהבה ועל־אודות קשרי הנֹער, בעוד שבחלל החיים גם הפירוד והריחוק יכבשו להם מקום וארחותם הם בני־חָזון. ואכן כדאי הוא לראות ולהתבונן לנפתולי בר־אנוש במלחמות חייו, ולתִגרת האדם באדם ולכל זה, אשר בין אחים יַפריא...

בעיר אחת, אשר ברוסיה הדרומית, חי לפני ימים איש זקן ונשוא־פנים, ושמו משולם־יהודה לבית יעקב, והיה ידוע בקהלתו, בתור אחד מנגידיה, שועיה וחכמיה, כי נוסף לעשרת אלפי השקל שלו (בסכום זה ערכו את עשרו) וביתו הגדול והרחב עם הגג האדום והכבד, שנראה למרחוק כמו גבעה, בהתאדם דשאה בחום הקיץ, היה משולם, — או כמו שקראו אותו במלואו: רבי משולם־יהודה, — איש חכם ויודע תורה ומבין גם במחקר ולשון. הוא היה עוסק בהלואות ב„רבית־אצילים", אבל הכל עשה אך במדה אחוזה, בלי לטמא נפשו. — יחד את סחר־הכסף, בתור יסוד האדם וחייו, עסק גם בשכלול רוחו והטבת מעשיו, וידע, כי לא דבר ריק הוא מאדם, להיות חי משכיל ולצעוד במסלת יושר ודעת.

גֵוֹו החזק, זקנו הגדול, חדריו המשוכללים, הרוחב שבכיס, וביותר אוצר ספרי העיון בביתו מימים שעוד ידעו בני־ישראל מדברי־חכמה והגיון, נתנו לו איזו הרמה על שאר בני עירו. הוא חִבב את התורה הכתובה וכִבד כל נקודה ממנה, אבל כבר עמד למליץ לה הרד"ק בביאוריו הישרים. מספרי הלכה בִכּר את בנין משכיותיו של הארדיכל הגדול משה בן מיימון; וכשהיה מעיין בדברי אגדת־חכמים, לא היתה נפשו סולדת גם מדברי ה„בונה"... ואל תאמינו, כי רופפו בזה עמודי אמונתו אף במה, לא כן! הוא עמד על עמוד חזק וישר; ואם הסיר איזו אמונות טפלות מלבו, היה

כמדומה ש,חתונהי בביתו· – והוא יודע אשר לא כן – אשר לא כן הוא···

יום החופה בא! כל היום מנשה הוא כמתמיה· קול המנגנים ישמע··· וייקץ··· אמנם··· אמנם כן··· ראש חדש היה· ופסוק עולה על לשונו: יקר בעיני אדני המותה לחסידיו···

הוא פתח את תיק הטלית והתפילין שלו· ויקח משם את האבנט המשזר ואת סדורו להתודות··· אחרי־כן עלה הגגה· בן־אדם· צו לביתך! — —

ד
יחד נפגשו

ותשתומם העיר לקול השמועה ולא אבו לתת אמון בזה. האמנם יארש בן אייזיק־הירש את בת מנשה לבית טוביה? האמנם כן יהיה הדבר? —

בכל פנות העיר עומדות חבורות אנשים בעגול ומדברות ומתוכחות. העיר כמרקחה. לא שער בן־אדם כזאת מראש.

ואנשי הקלויז נבהלים. היה היה הדבר, כמו גזר־דין קשה נחרץ פתאום. ספר־תורה, כי נפל לארץ, והתענו כל אשר היו אז באותו מעמד ארבעים יום וכפר להם; אבל מי יקים את סוכתם הנופלת?

ומנשה מוכה בשממון. בשעה שחרב חדה היתה מונחת על צוארו אנוס היה לומר הן; ובאמת גאל אותו אייזיק־הירש מעקה רבה, כי הלוה לו את דמי־החוב, אבל נפשו פרועה. התולעת שבלב אוכלת, אוכלת את הנפש ואת הבשר. שעות שלמות הוא יושב מַשמים בלי דַבֵּר דבר. כל הנותן את בתו לעם הארץ, הקדוש־ברוך־הוא כופתו ואליהו רוצעו, רוצעו!...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

הוא קם בבקר אחד משנתו והיה לו כאילו רק בחלום היה הדבר, רק בחלום ארס את בתו, חלום רע הפחידהו. השמש היה בוער בעד החלון. הוא נגאל...

יודע הוא היטב, כי בתו יחידתו לא נתארסה לבנו של אייזיק־הירש, אבל איזה רגש יעצור בו מהגיד כזאת בגלוי. בחוץ עוד מאמינים בזה וישחקו לו. מה לו ולהם? די לו, שהוא יודע את האמת, רגשי תודה בלבו להשם יתברך, שחלץ אותו מיד צר; אבל נשמר הוא מלהתערב עם אנשים.

ימי־הנשואין ממשמשים ובאים, ההכנות לחתונה כבר התחילו, והוא באחת: חלום היה הדבר, חלום ודמיון שוא. יושבים החייטים בביתו ותופרים את המלבושים לכלה והוא מתפלא על זה. השתומם עוד יותר, בראותו ב,שבת שלפני המחול, אנשים באים לביתו ושותים יי"ש ואוכלים מטעמים. מתירא הוא לברר להם את טעותם...

אַתם, הצעירים לימים, שדרככם לנסוע ממקום למקום, מעיר לעיר, לא תרגישו מה זאת לאיש בן חמשים לצאת ממקום, אשר חי בו יותר משלשים שנה רצופות, מיום בואו מעיר־מולדתו בתור חתן הדומה למלך, שנות אושר ושנות רעה. אמנם הוא ירד מנכסיו, אולם המקום שהוא גר בו עדיין שלו הוא. על השלחן העגול, העומד על יתדות לפני הפרוזדור, שותה הוא חמים בימות־הקיץ, וזה ממלא עוד היום מקום גן. — הנה מאחורי ביתו חַיִץ וגדר גבוהה מבדילה בין רשותו ובין מגרש הפנוי לימי השוק; ידיו לא תעשינה עוד במסחר וקנין; אבל אפס־מעשה יתן לו גם איזה מרגוע. כשאין לאדם במה לעסוק עוד עושה הוא את חשבון הנפש. — יש פנאי למנשה להתפלל בדחילו ורחימו ולטפל גם בלמוד הגמרא. הש"ס שלו הוא מדפוס זיטומיר, וכאשר יפתח את הגמרא היפה וחוזר על דברי אביי ורבא, רבי יוחנן וריש לקיש, יש לו קורת־רוח. המורים הללו היו חכמים גדולים ומופלגים בדעת, והוא מנשה בן ראובן, יושב כאלף שנים אחריהם או יותר (במהלך הדורות לא היה בקי הרבה) בקצה עיר לודיזינה ולומד מה שאמרו הם עם פירוש רש"י...

ובוא וראֵה, גם התורה אינה מגינה ביום עברה.

המועד האחרון לשלום החוב של היורד הגיע ובידו אין מאומה. אנה יפנה עתה? ואיה ילין עם בני ביתו בערב חייו! — רוחו מרה עליו. הוא ראה עמל הרבה, בהלקח ממנו עשרו חלק חלק, במות עליו אשת נעוריו ובנו הבכור; אבל בעיניו הכל רק מזל רע... יד אדני היתה בו... ואולי גם חטא לפני השם יתברך ולא התנהג כהוגן. מי בן־אדם יתכן את דרכו ויאמר ,ישרה דרכי? אבל עתה הרגיש, כי לא המזל הרע, כי־אם דבר אחר ירע ויציק לו, יד אדם בו, יד קשה־לב. — אמנם חייב הוא כסף לאחר, אבל הבית ביתו... גזלה הוא רואה בזה, לקיחת כבשת הרש...

הוא נסע לעיר אומַן, לדַבֵּר עם בני שיפמַן. מה נשתנו עתה פני העיר! רחובות חדשים יפים, והוא הולך לאטו. בני שיפמַן מתגוררים לא הרחק מגן סופיה המהולל בהדרו, ומסביב לעציו הרעננים אין מקום לאנקת בני־אדם...

אומן! זו גולת־הכותרת של ערי אוקרינה, עיר היושבת על ההר ונשקפת מרחוק עם ארמנותיה, מגדליה וטירותיה כמלכת־אגדה. מנשה היה הראש והראשון בכל דבר שבעיר. בשעת הפנאי גם למד גמרא עם הרב. בו נתקיים: תורה וגדולה במקום אחד!

ועתה מה נשתנו הדברים! אשתו, שולמית נדיבת־לב, מתה בנעוריה. אשתו השניה היא מרת־נפש. בניו עזבוהו. בנותיו נלקחו בקושי לאנשים והצעירה, נערה בתומת יפיה ויתומה חיה, יושבת בביתו.

בית־החולים עם החיים המוזרים נוטע בשכנים רגש של תמהון, הדוחק אשר בבית אביה ימלא אותה רוח חרישית. רגשי רחמים מתעוררים בלבה, כשהיא רואה את אביה לוקח מתוך ארונו ספר גדול כרוך בעור אדום, פותחו ויושב לפניו... האם החורגת עובדת בבית, והיא גם עוזרת על־ידה, אבל כמעט לא תדברנה יחד...

אייזיק הרין ראה את הנערה, בעברו על פני הבית, והיא יושבת על הספסל הארוך אשר לפני השער המוכן לחולים, המיחלים אל הרופא, וירא כי טובה היא. אחרי ירחים שלשה או יותר עלתה המחשבה על לבו, לקחת את הנערה הזאת לאשה לבנו, ויתהולל ברעיון הזה. הוא ידע את התהום הרובץ בינו ובין מנשה, וכי קשה יהיה להוציא את הדבר אל הפועל, — אבל הוא רוצה בזה וגמר אומר להשיג את הדבר. — — —

ג

אנקת אסיר

ימים רעים באו אז למנשה. חובותיו עצמו וכבדו עליו. ביתו נתון בערבון, ושכר־הדירה לא היה מספיק ללחם ולרבית הקצוצה. אמנם הנושים חמלו עליו ולא הזידו לקחת ממנו את המקור האחרון למחיתו ולקפד כפתיל את חייו; אבל הנה האיש, אשר לו היה חייב את רוב הכספים, מת, ויורשו לא ידע את כבודו לפנים ויחל לתבוע ממנו בחזקה תשלום החוב ויאיים עליו להשמיטו מעל נחלתו.

והרעיון, שיהיה מוכרח לעזוב את מקום מפלטו, החריד אותו עד מות, — והוא אז למעלה מחמשים שנה וכבר שיבה נזרקה בו.

מקצה העיר יצא זה להשתרר, והוא גבר אלים, איש תקיף בדעתו. אביו נפח היה ובית עבודתו בכפר. גם הוא למד את המלאכה לעשות פרסות ברזל לסוסי האכרים ולהכות בפטיש, אבל לבו נשא אותו הלאה. הוא החל גם לסחור בסוסים ויעש עושר גם בהיתר וגם באסור... במות אביו קנה לו את כל החלקה מאת אחיו, שהיה היורש השני עמו, הרס את בית־המלאכה ויבן לו במקומו את הבית הזה. הוא בעצמו עשה בחומר ובלבנים, הקציע אבנים, ועשה את היסוד אבני־גזית.

הוא היה גם המצביא על הנגרים והכל נעשה בטעם ובשכלול. כאשר עלה במעמדו הזיל מכיסו גם לתקון בית־המדרש, גם נדב לבית־האלהים את הבימה העשויה ברזל. אולם את כל יראי־שמים שנא. הוא שנא את האנשים המביטים לארץ בלכתם ואת היגעים בחיים. — חולנית היתה אשתו, והוא לא שם לבו לזה. כשבריאה היתה, עבדה כשפחה חרופה מהבֹּקר עד הערב. כשהיה פנוי היה דרכו לשבת על המעלות שלפני ביתו ולהביט לפניו. — וכשקצרה לו השעה, אסר את סוסו וירכב עליו איזה מילים רחוק מן העיר, בלי כל מטרה. נראה הדבר, שכאשר ישב על אוכף סוסו, עלה בדמיונו הרעיון הזר: להביא בברית את בנו הבכור גדליהו, בור גמור, אם גם כבר למד בחדר, עם בתו הרכה והיפה של מנשה־שלמה לבית טוביה.

ומנשה־שלמה יחסן בן יחסן היה וחתן גביר־העיר מלפנים. גם הוא ירד מנכסיו, ולולא בית־החומה, שנשאר לו בירושה, המושכר עתה לבית־חולים לנוצרים, היה מחוסר־לחם. הוא בעצמו מתגורר באגף קטן בחצרו. עוד נשארה במעונו שארית מן הימים שעברו: שלחן גדול עגול ממלא כמעט את שליש החדר, ומכסהו הלבן יורד עד הקרקע, ושלשה כסאות גדולים עטופים לבנים עוטרים אותו ונזקפים עד למחצית החלונות. נמצא בחדר גם ארון־של־ספרים סגור ומורה־שעות מן הימים הקודמים תלוי על הקיר, והעוצב הדומם על פני כלם הביע דבר מימי קדם...

לפני ימים ישב בבית הגדול, הבית היה פתוח לרְוָחה, ואנשי העיר רגילים אצלו, באים אליו לשתות חמים, או ללוות מעות ב„גמילת־חסד". ביתו היה מבוא „לחדשות", לספורים על־דבר צדיקים או על־דבר פזרונות של אצילים. — בימים ההם היה מנשה נוסע במרכבה רתומה לשני סוסים והיה מבקר גם את פקידי הארץ. היה לו אז גם משא־ומתן עם מַלוי אומַן.

שיחרה להם, הוא, שעוד היום בני הנגידים שעברו מונים את עצמם לחשובים לפני ה׳, יען כי צועדים הם פסיעות קטנות ומדודות, כשהם נראים בחוץ, ומתפללים באריכות מעט. ומה שיחרה להם עוד יותר, הוא זה, שגם להם לעצמם יש איזו ,דרך־ארץ׳ לפני נגיד וחשוב כזה מאז. נבהלים הם קצת, אם יקרה הדבר, שאחד מאלה נגש אליהם ... הן בידם עתה פרנסות־העיר; אבל בסתר נפשם ירגישו, שחסר להם איזה דבר הנתון לבני מעלה, דבר שאי־אפשר להם להביע אותו ואת מהותו בפיהם — וזה ממרמר אותם מאד. למשל, נגש היורד אל העולה וקורא אותו לוי סתם, או איצי, שמעון, נחמן, והם משיבים ואומרים: רבי שמחה, רבי אברהם, רבי מטיל, רבי חיים ... אמנם להם עתה הכסף והכח, — אבל הכנוי ,רבי׳ זה דבר הנופל בירושה ...

ובתוך כך הם, הפשוטים, חיים בְרֶוח, אוכלים ושותים כבני־אדם, בעוד שבעלי התואר ,רבי׳ מלאים דאגות, ,חיים מן האויר׳ ואין להם על מה שיסמוכו. — לרובם אין שום מסחר, והעוסקים גם הם אינם עושים מעשיהם בעוז ובבטחה.

כשרֶוח בא לעיר יעלה בגורל בעלי העיר החדשה. כשגשמים יורדים בעתם והשנה היא שנת שובע גם אז אנשי עיר הישנה אינם מבורכים. ובבוא השמש, הפרות שבות מן המרעה ועטיניהן מלאים חלב — הן משמאילות, ועיני יושבי הימין רואות וכלות ...

ב

מזה ומזה

בעברך את העיר החדשה אל המורד המוביל עד הגשר הגדול אשר לרוחב הנהר, וראית מעבר השני גבעה רחבה ועליה בנוי הכפר, וקמת ועברת והנה נצב שם בית טוח לבן וגגו עשוי ברזל. במעלות אבן עולים אליו, ובעמדך עליהן ועיניך נטויות אל העיר, והנה הכל כתמונה רבתי, כאשר יֵראה אותה הצייר. לב עובר־אורח, אשר לא ידע את חיי יושבי העיר ואת גורל מושביה, ימָלא מהמחזה. אל תראני מקרוב — ראני מרחוק.

בבית היפה הזה, בכפר, יושב איש עברי. שמו אייזיק הירש, ובכתב עמים יכָּתב: אייזיק הירש חָרין.

הקדושה׳ ,להלכות ,כלבו׳ וה,אור זרוע׳ להרי״ף עם נושאי כליו; הם אינם צריכים לבן ציצית־הכסת׳ ולרבי שמעון בן יוחאי ולמהרי״ל מפראג; די להם׳ שמשה רבנו׳ שהיה בודאי איש ישר ונבון׳ כתב את התורה׳ ושגם הם קרואים עתה לעלות לתורה ולברך עליה׳ וכי נודרים בשבת׳ משלמים הם לגבאי מה שמנדבים עוד באותו שבוע׳ בלי דחיות׳ כמו שעושים אנשי הקלויז וכמו שעשו גם בימי עמדתם··· להמון יש מוסר אחר׳

ועוד אחת: העיר בעצמה נתרחבה עתה׳ פשוט׳ לפנים׳ בשעה שהעליונים היו עוד למעלה׳ אז היה הדבר מובן מאליו׳ שבמקום אחד הנה תמיד טבור העיר ושבקצה הנה סוף העיר׳ ועכשו שהדבר כך׳ בודאי אי־אפשר שיהיה באפן אחר··· העם פרה ורבה ויהי לו צורך בכל פעם בדירות הדשות; אבל מעולם לא עלה על דעת אחד׳ לקנות לו קרקע בתולה מחוץ לעיר ולבנות לו שם בית; כי־אם בנו אגפים בתוך המגרשים הנושבים והוסיפו על יד הבתים הישנים חלקים חלקים׳ עד שהגיע בית בבית וחלון בחלון׳ אמות אחדות של קרקע נחשבות היו לנדה׳ מכל ארוה או בית־אוצר לתבן עשו חנות או דירה לשבת בה׳ כך היה העולם נוהג מקדמת דנא׳ אבל כיון שירדו המיוחסים מעל הבימה׳ ועל מקומם עלו בני־ההמון׳ שמו עיניהם אל הככר הרחבה הפנויה׳ אשר מסביב לעיר; ויקומו לבנות שם בתים והעמידו שם גם חנויות׳ שחקו להם היהודים לאמר: מי סכל יאבה לבנות בית ולהוציא הוצאות לבנין עומד רחוק מן העיר? ואולם בעלי־ההמון לא שעו אליהם ויבנו שם בתים חדשים שורות שורות; לא עברו ימים והנה עיר חדשה ויפה ורחבה עומדת על תלה׳ ולא עוד אלא שהקונים מבני חוץ׳ שהיו אנוסים לקנות מימים ימימה את צרכיהם בטבור העיר הצר׳ החלו לקנות עתה בסביבות העיר׳ והחנויות אשר בתוך העיר גופא נשארו שוממות ונתרוקנו אחת אחת לתמהון החנונים׳ שחשבו אותן למקור עפרות־זהב לעולמי עד׳ גלגל החוזר!

והאיבה השוררת בין שני המעמדים האלה מדור דור׳ עוד גדלה׳ המיוחסים חשבו את הדבר לחלול־השם׳ שאריה ליב בן פסח השומר הוא עתה קצין־העיר׳ או שגם שלמה ביק הבור׳ הוא הנותן בכל יומא דשוקא ,גמילות חסדי׳ לאנשים מחוסרי כסף׳ דבר שעשו הנגידים מאז׳ ולהפך׳ שונאים שלמה ביק ואריה־ליב בן פסח ודומיהם את ה,קצינים׳ ,כביכול׳ הלובשים עוד בגדים של משי ביום השבת׳ בעוד שהכתונת מטולאה׳ מה

בהיותם בני י״ז או י״ח, זהיו אוכלים עם נשיהם הצעירות על שלחנם כיד המלך? — כתלי הקלויז לא טוחו זה ימים רבים; הספרים בארונות בלו ונקרעו; תנורי־החורף נתקלקלו, ולפעמים אין גם במה להסיק בהם; חייך קודמים, ואם בבית גופו כבר חסרים עצים, בקלויז מנין? —

ובוא וראה: באותה מדה, שיד אלהים היתה בחשובי העיר, להשפילם ולהביאם לידי חיי־צער ומחסור, — במדה זו היתה ידו להיטיב עם האנשים הפשוטים שבעיר, הלא המה אלה, שעמדו עד עתה בדיוטה תחתונה ויחוסם ליקירי־קרתא היה עד אז כיחסו של הבד העב, המושם מעבר הפנימי של הבגד, אל הצמר אשר ממעל... חוטבי־עצים ושואבי־מים מלפנים, סוחרי־סוסים ומוכרי־זפת, נושאי־סבל ומוכרי־קדרות, אנשים לא קריין ולא כתבין, שגם את ה,עברי׳ הם אומרים בכבדות, התחילו לעלות בסֻלם הפרנסה, לחיות ברֶוח ולקבץ ממון. לזה כבר יש חמש מאות רו״כ במזומנים, ורכושו של זה עולה גם לשבע מאות. את הונו של שלמה־דוב כבר מעריכים לאלף רו״כ; ועל נתן הבַּלן אומרים, כי עשרו עוד רב מזה...

אמנם לא נִכּרים עוד בחיצוניותם; בימות־החול הם עוד לובשים בגדים פשוטים, ואין להם פנאי להתיהר — אבל הנה ביתם מלא. הבתים מיופים ונקיים, גם החלונות כבר נפתחים.

ואלה, שלפני כמה היו לגבי העומדים על גבם בבחינת ,גבעונים׳ שבעיר, המה עתה כמעט יסוד הקהל ותומכי הקופה של העיר. בית־המדרש הישן והרעוע, שהיו מתפללים בו, נתחדש וקירותיו משוחים בסיד. החזן עובר לפני התיבה גם אצלם ולא אך בהקלויז, כאשר עשה לפנים; השוחטים באים גם לביתם במועדים וימים־טובים; ובבוא רבי לעיר, הלא זה דרכו מאז לבקר גם אותם.

בקצרה, לבני־ההמון הפשוט עתה הגדולה והגבורה, להם העושר וההרחבה, אם כי ידיהם עוד עבות ולא יתביישו גם עתה לחפור באדמה מסביב לביתם, או לשאת שק קמח על כתפם. במדות היראה ובגוף המִצות, שהחזיקו בהן ישראל, לא נשתנה דבר; אלהים הוא אחד גם בקלויז וגם בבית־המדרש. אבל דבר אחד נשתנה בו... הוא חדל מהיות רק רוכב בערבות והוא מסתופף עתה, לא רק במקום הספירות והעולמות הנאצלים, כי־אם גם בבתי־ישראל פשוטים. אנשי־ההמון אינם צריכים לנפלאותיו של רבי יוסף דילה־רינה, לתוכחות ה,שבט מוסר׳ ו,שער

דור הולך

א

עולים ויורדים

עולם הפוך ראיתי בלודיזינה, עליונים למטה ותחתונים למעלה. גלגל החוזר! בעלי־הבתים והנגידים, החסידים וטובי העיר, שעמדו זה דור שָׁלֵם במדרגה העליונה — והם היו הנדיבים, היראים, הפרנסים והגבאים, הם היו הממנים את הרבנים והשוחטים, והם, כשבא רבי לעיר, היו הראשונים לרואי־פניו, — בקצרה, אנשי הקלויז ירדו רובם מנכסיהם. חדלו עסקי ,הטחינות הגדולות' עם משלוח הקמחים למרחקים, תמה חכירת בתי־משרפות יין־דגן, בטלה החזקת הריחים וסרסרות הנופת, חדלו ההלואות, שהיו עושים בעיר הגדולה הסמוכה, חדלה גם החשיבות בעיני האצילים הפולנים, שהם המושלים בכִּפּה בכל הכפרים מסביב. עוד איזו פליטה נשארה לנשואי־קרתא אלה: לזה נשארו עוד איזו כַּפּות ומזלגות של כסף; לזה עוד כוס משובחה לקדוש והדס, עשוי מעשה־רשת, להבדלה; לזה עטרה מתנוצצת על גבי טליתו ובגד־שער, אשר בטרם התחילו שערותיו נושרות עלה בדמים כך וכך; לזה עוד מרכבה ישנה, העומדת בחצר מאחורי הפרגוד, ואצל זה — עוד איזה אילנות בודדים וערומים, העומדים ברשותו. הכלב הגדול והלבן, שהיה אסור בשלשלת לפני הפרוזדור של בית הגביר, הלך לעולמו, והגביר, כשמת לא היה עוד גביר... סוד זה גלוי הוא לכל.

איה הם בעלי־הכרש? אנה פָּנו הפוזמקאות הלבנים, הפאות המסולסלות והירמולקאות לשם גאות? איה האבנטים של משי, ואיה אותה החדוה הידועה בשעת התפלה, שהיתה סימן לפרנסה בְּרֶוַח? איה הן הנשים הנגידות והעשירות, שהיו יוצאות בשבת במלבושים יקרים ובנטיפות וחרוזים של מרגליות על צוארן? איה האברכים הרכים, שהיו יושבים בבית חותניהם,

את הילד, ובשכר זה יתפללו על נשמתה וימציאו לה מנוחה; ושושנה גם לדברי אבי הבית־דין לא תשמע, אזניה אטמו. החל בעל החוקים והתורות לְדַבֵּר קשות, כי יחרים אותה, והוא מתרה בה לבל תמרה את פיו. השטן עומד לראשה.

ויתאזר הרב עוז ויקח את השופר בידו ויתקע תקיעה אחת ויחרד כל הבית ויחרדו האנשים שנתאספו מבית ומבחוץ, ותפול עליהם אימה ופחד. קץ העולם בא!

ומקול השופר חרדה שושנה גם היא: חצי שעה לפני קבלת־שבת ילדה המנודה ילד מת, והילד כמעט שחור ככושי. וימהרו הנשים לטהרה עוד הפעם וירחצו את בשרה במים. התכריכים היו כבר תפורים מבעוד יום. ה„מטה" מוכנת גם היא והקבר הנה נחצב... וארבעה אנשים אמיצי כח לקחו את ה„מטה" עם האם ועם הבן וישאו אותם מבית יהונתן לבית־הקברות. שאון ורעש. אביגיל נפלה מתעלפת על הסף.

למרות קִרבת השבת רבה הלויה. היום כבר רד. הקבורה היתה מהירה וחטופה. והקדיש נפסק. הבכיות והיללות גם כן פוסקות... מהרו בני־ישראל! עם רב שב מבית־מועד לכל חי, רוחץ את ידיו ורץ לבית־התפלה.

קבלת השבת. רוצו לקראת כלה! — עלה המות בחלונינו.

ו

מחלה מתדבקת התהלכה בקדרון העיר· בימי הסתיו מתו ילדים הרבה, מתו אנשים, מתו נשים· בירחים שנַים עלה מִספר המתים כמעט לעשרים נפש, והעיר לבשה עצבת· גזרו תענית, נאמרו מזמורי תהלים ובקשות ותחנונים· נעשה לשם סגולה בגחלת קו שחור מסביב לכתלי הבתים, כדי להבריח על־ידי זה את מלאך־המות·

היה ערב שבת מעונן, יום קר ולח· ביום הזה מת איש אחד ושני ילדים; וכיון שנִתן רשות למשחית הלך ושם ידו המגואלה גם בפלאות־העיר·

וצעקה גדולה מחרדת אזנים נשמעה מבית יהונתן· כל אנשי הרחוב הרימו קול תאניה· נשים סופדות, אנשים רצים ונרעשים; שושנה היפה מתה! עוד לפני יומים ראו אותה בחלון הבית, אתמול נפלה למשכב והיום שבקה חיים·

והפחד עוד יגדל, כי נשמע לאמר: הנה שושנה הרה ללדת·

יודעים אתם כי לא יקברו בישראל אשה הרה, שמתה בטרם ילדה·

עברו שעה ושתים· הנה כבר השעה השלישית בצהרים; באו מילדות ונשים זקנות בקיאות בדברים האלה· שמו את הגוף המת הטהור באמבטי של מים חמים, הניעו ונדנדו אותו· שושנה המתה לא תוציא את הילד·

היום קצר והזמן אץ, ומדַברים על לבה של שושנה, והיא אינה שומעת· מי פלל לעקשות כזו·

הגיעה השעה הרביעית· מקבלים את השבת בשעה החמשית וחצי· והנה אבי יהונתן, ראובן הזקן, עומד על יד שושנה, שמונחת על מרבד מכוסה סדין לבן, ומדבר אליה: שמעי־נא בתנו, למה נחלל את השבת ומצאנו עון· הוציאי פרי בטנך ונקברך· והנה דבריו לא נשמעים, גם אליו לא תשמע· עוד שעה אחת נשארה לעניני הקבורה, חרדת־השבת מרחפת על כל יושבי העיר, המעט חטאים בעיר, כי יבוא גם זה ונוסף עליהם·

אל אלהים! הנה גם שעה זו פוחתת, פוחתת והולכת· הרב דמתא ושאר „כלי־הקודש" אנוסים להשתמש בכלי זינם· — באו הרב ובית דינו עטופים בטליותיהם לבית יהונתן ומתו והשופר בידם! והנה נגש מאריה דאתרא אל המתה וידבר אליה רכות, כי תרחם על עדת ישראל ותלד מהר

שושנה היפה בבנות כלתו של יעקב· אל תשאלו לפשר המזל, הוא יחוד לנו הידות·

את החתונה, שנעשתה בקרוב, חגגו בפאר והדר ובכֵרות גדולות לעניים ולעשירים· שושנה לבושה כבת מלכים, ותפליא כל עין· גם הפולנים, חורי הארץ ואדוניה, שבנותיהם נודעות בהדרן, השתוממו על יפיה של הכלה היהודית ואמרו, אין זו בת־אדם, כי־אם אגדה·

ושושנה היא כחולמת מבלי דעת אשר מסביבה· אצל מעניה לפנים למדה על־ידי עבודתה הקשה לדעת את העולם המוחשי, אבל מאז הוסר שבט מוסר מעליה ונכנסה בקִרבת בני־אדם, היה לה הכל כמו בחזון· קדרון העיר, הבית שבו תגור ויושביה יחד כמו צללים בעיניה והיא אינה מבינה טיב כל אלה· בגן הבית ישבה כמעט כל היום ותבקש את המלכות שבנפשה· —

אביגיל שמרה את שושנה כאישון בת עינה; ויהונתן כמעט קִנא בה· כל בני הבית נכנעים לה· איש איש עמל לשרת בת־אלים·

ה

בסתר כל אדם יושב איזה דבר, אשר לו לבדו הוא, אלהים דִבּר ויעמוד, הוא חִלק את הנשמות גזעים גזעים, והוא לוקח אחת מהנה ויעטרֶהָ הוד מלכים· סוד שדי הוא!

והן צֵל אדם גם מלַוה את שושנה תמיד, והיא יראה ממנו· עם החתן יעקב תִסָגר בחדר אחד, עליו לדַבּר עמה, ככל אשר תלמדהו אמו, והנערה גם אינה שומעת· מה טיבו של זה בגבולה? אחרי גמגמו שתים מלים הוא יושב ומסתכל בה בעינים כחיה···

גם יעקב פחד לראות את קלסתר הפנים, שגם באֹפל הליל הוא מאיר· — והן עוד לפני שבועים לא היתה במחיצתו, והוא מתחיל לתאוה תאוה, וגם מזה יראה·

מתלחשים כל בני הבית, האמהות והשפחות· אביגיל הסירה עדיה מעליה· ל,חיה' שבאדם לא היה מרגוע· —

שמים וארץ כַּסו על עלבוני!

ד

כאשר יתעמל האמן בשיש הקשה, להקציעו ולשכללו ולפסלו, כן נלחמה אביגיל את הטבע ותעמד את נפשה לעשות את בנה לאיש. היא לִמדה אותו הלכות דרך־ארץ, ישבה בחדרו ותדבר עמו. השתדלה לרכוש חברים ורֵעים ליעקב; והיה כי בִקר אותו נער אחד, צהלו פניה ותקבלהו בחִבה ותבַלה גם היא בחברתו ותשיב על כל שאלה במקום בנה. היא התפקחה בזה ברוב הימים.

ובינתים היה יעקב לבן שמונה־עשרה. כבר הגיע התור לדַבר בו נכבדות. ושדכני המקום, שידעו היטב את אביגיל ותום לבה, באו ויציעו לה שדוכים שונים בשביל בנה מארבע כנפות הארץ. שתית חמין מהולים בנופת ורו״כ או חצי רו״כ היו שכר השיחה בלבד... הללו כתבו מכתבים חצָים בדוים וקראו את התשובות באזני אביגיל והיא הקשיבה להן רב קשב. שדכן זה נכנס להציע בעד יעקב בת עשיר גדול, וזה הציע בעדו בת רב גדול, זה הביא בידו חמדה גנוזה ממשפחה יחסנית, וזה השיא את אביגיל עצה, שתקח לבנה כלה מכרכי הים. מדוע לא כן יהיה? הלא כל ביתה ונחלתה נִתנו לנַדה לנער; גם חלק גדול בירושת האב הזקן העשיר יפול בחלקו.

ויהונתן לא התערב בדבר, כל הדברים מסורים רק בידי רעיתו. היא אמרה שכלת יעקב צריכה להיות יחידה במינה וכל כֹפר לא נחשב בעיניה למאומה!

ובעת שמבקשים נערה מצוינה על ימין ושמאל, נודע לה לאביגיל דבר מציאת נפש־הפלאים של שושנה בעיר רחוקה מהלך חמשים מיל מקדרון. ותרץ כמו על כנפי נשרים אל העיר ההיא. בראותה את הנערה פנים אל פנים שקלה זהב מחירה. בשעות מועטות נעשה כל הדבר. לקרובי שושנה לא היה גם פנאי לחשוב בענין. למראה ברק הזהב על שלחנם וההבטחות הנמרצות היו כנדהמים. ואביגיל גם לקחה את הנערה עמה מיד, כי רחצה למשעי, ותמהר את לעזוב העיר. לאושר האם אין קץ!

ובבואן קדרונה ותהום כל העיר. שכרו מעון לנערה אצל החזן דמתא, ה„תנאים" נכתבו בהלולא ביום המחרת. ואביגיל היא ה„אם" משני הצדדים. „המגיד מראשית אחרית הוא יתן שם טוב ושארית"! — וכן היתה

על ימי מריו מקדם. יהונתן התגעגע שתלד לו אביגיל בן ויחכה ליום שבו יזכה לחבק פרי בטנה; אבל ה׳ לא כן זמם וימנע לו בנים ממנה. אמנם אביגיל אשתו היתה טובה לו מעשרה בנים, והאור אשר בנפשה האיר לו תמיד; אבל הוא חשב בבן, שיוכל להעביר אליו את נחלתו מבנו הבכור.

ואביגיל הצטערה מאד בנפשה על זה. בטֹהר לבה ידעה את קפוח הצדק שבדבר ותתגנב מזמן לזמן להיטיב לַנער הנדח, שלא מדעת בעלה. מזמן לזמן שלחה מתנות למחנכיו והריצה אליהם מכתבים, שישגיחו עליו ויעשוהו לאיש. כשנסעה בירח אלול לבַקר „קברי אבות" באה חרש אל העיר אשר הנער יושב בה ותלבישהו ותנעילהו, ותשלם גם „שכר־למודי" בעד זמן הבא, אבל נתקיים בו ביעקב: הבור ריק ואין בו מים. ויצר הדבר לאביגיל, ויצר לה מאד.

וירבו הימים ואביגיל לא ילדה, ויהונתן כבר התיאש מזה וקבל עליו את גזר מזלו; אז החלה רעיתו להציק לו, כי יקח את בנו היחיד לביתו. וימאן יהונתן לעשות את הדבר; אבל היא דברה אליו יום יום, עד כי נתרצה לה ואמר „הן", ולאביגיל היה היום הזה ליום פדות... היא ראתה בכל המקרים האלה יד השם ועינו הצופיה; ולו ידעה, כי אם תלד עתה, יחזור יהונתן מֵהסכמתו, היתה בוחרת להיות עקרה. היא הרגישה חובה להיות אֵם ואומנת ליתום הזה. הוא נפרד מאמו על־ידי טירוף דעתה, אביו יקשה את לבו — מה אשם הנער? ואם הטבע גם הוא לא העניק לו מטובו, צריכה היא, אביגיל, לתת לו מה שנחסר לו...

וכן שב הנער יעקב באחד הימים בצהרים לבית אביו. אביגיל שלחה עגלה להביאו, ויהונתן כמעט ירא לְהִפגש עם בן השנואה. רק ברבות הימים, כאשר ראה, איך מתאמצת רעיתו להיטיב לבנו ואיך היא מתחננת כי ישיב לבו אל הנער, החל להתרגל אליו. יד האהבה רב תעשה!

ואביגיל עמלה להרים את רוח יעקב ולעשותו לבן־אדם. היא הלבישה אותו בגדים נאים ותשתדל ליפותו. בבגדו התפור בטעם, במנעליו השחורים, במצנפתו של משי ובכתנתו החלוקה ובמקל התפארה אשר בידו תמיד, כבר הצטיין בקדרון, והיא גם שכרה לו את המורים בעיר לתנ״ך וילמד גם חכמת הכתיבה ממורה מיוחד. פנו לו לנער חדר נאה, שכלים נאים ותמונות בכל קירותיו. ויהי הדבר לחמדת עין.

ג

בקצה העיר קדרון, במקום אשר הדרך עולה אל פרור הנוצרים והעין לא תפגוש מעצור כי תפנה למרחב, עומד בית אדום, שצבעו לא התחדש זה דור שלם. הגג היה מצופה רקועי פחים, החלונות שקופים אטומים ותריסין כבדים עם מטילי ברזל תלוים משני צדדי החלון. מרחוק נראה הבית כמו טירת־מושב לאחד האדונים הפולנים מימי העבר. פני הבית כלפי המגרש הרחב; והבא מן הפרור אל קרית היהודים, וראה את הבית הזה בראשונה. מאחוריו היה נשען אל גן אילן משתרע עד הנחל הירוק והקצר, המפסיק בין עיר היהודים לנוצרים. ומפני שפרור הנוצרים בנוי על גבעה משופעה, היה נראה לעומד מאחורי הבית כאילו שם קץ העולם. רק אם יטה אדם את אזנו היטב, בלכתו בגן, ישמע את חִיות הנחל הקטן, כהברה בדממת עצב...

ובבית זה לא יגור מחזיק בית־הדואר לסוסים או חוכר המכס, או גביר באחיו, כי־אם יהונתן בן ראובן לבית רפאל, איש אמיד, הנחשב על נגידי העיר, אם גם לא היה לו יסוד, וכל אשר לו לקח תמיד מבית אביו העשיר. מוכר־יין היה יהונתן, רוב החוזרים אצלו היו אצילים ופקידים ובעלי בתי־משרפות הנופת אשר באגף העיר, והיה ידוע בישרו. אבל כל כסף הפדיון עלה לצרכי ביתו; ובהגיע התור לנסוע לקישינוב או גם לקרים לא נשאר בידו אף אלף כסף לקנות את היין החדש; והיה אביו ראובן, שנתעשר באמצע ימיו, נותן לבנו ממון מחדש. כן היה הדבר נוהג מימים ימימה.

יהונתן לא היה הבן היחידי של ראובן, לו היו עוד שני בנים ובת אחת; אבל את יהונתן חבב ביותר, וגם נתקרב לו על־ידי מזלו. כעשר שנים התגלגל יהונתן עם אשתו החולה במחלת־הרוח ולא יכול לגרשה, רק אחרי שהשיג, בעמל רב ובנדודים רבים, היתר של מאה רבנים, ואחרי הניחו סכום של כסף להספקתה. גם קודם שחלתה האשה, שנא אותה ולא יכול דַברה לשלום; ואת הבן היחיד שילדה לו לא בקש לגַדל בביתו ויתנהו לאחד מקרוביו לחנכו. להנער לא היה כל כשרון והבנה, פניו עבים ומגושמים ונראה כ„בעל חושים".

וישא יהונתן אשה אחריה ושמה אביגיל, והיא היתה בת משפחה מיוחסת ואשה טובת־לב ויפת־מראה, ויאהב אותה ויתחבבה מאד; בה גם מצא נוחם

את גוף המת ליהודים, לא השיגה יד קרובו לתת דמי קבורתו, ויִקָבר כעני מלֻדה על חשבון הקהל. ככה היתה בו יד ה׳, ואיש לא ידע דרכי ההשגחה ומסבותיה עד היום, מדוע הרימה אותו בתחלה וכה הורידה אותו, — ואולי כל אלה לה למשחק?

וראו זה, גם ביורשיו היתה יד אלהים, ובכל אשר עשו רבצה הקללה. דלים ורשים היו וחיים רק מעזרת אחרים. ידעו מקור מוצאם וכבודם מלפנים — והשממון בנפשם גדול. כה מתו בעוני אחד אחד, וגם הלז, שמצא לו מפלט בין עדת צדיקים, אף הוא מת בלא עתו. — —

ב

נערה קטנה בת עשר שנים מצאצאי בנו הבכור, והיא יתומה מאביה ואמה, התגלגלה אל איזה ,קרובי רחוק, שלְקָחה אל ביתו. והנערה יפה מאד, ותהי ככוכב שנפל מן השמים להתהלך בארץ. ובבית אשר באה, לא הבינו לזה. בלב מגינה היה כמעט כעין משטמה על אבי אביה, על אשר לא הצליח בידו להתחזק ולהיות למטע עושר למשפחתו, ויקח נקם מהנפש הפורחת הזאת לענותה, הוא ואשתו, לא כזרע היהודים. הנערה נקתה את הבית, עזרה בבית־המבשלות. היא, הענוגה במבנה גוה, נשאה את העצים להסקה, שאבה מים מן הבאר. אומרים, שבשביל שטוהר פניה ועבודתה הקשה היו שני הפכים, משחו את פרצופה באפר, לא רחצו אותה ולא כבסו בגדיה, וינהגו בה מנהג אכזריות, הכל ככתוב בספרי־עם על בנות מלכים, שנשבו לאמות ולשפחות . . .

וככל אשר הוסיפו קרוביה לענותה, להאכילה לחם צר וגם להשכיבה על הארץ, בלי רחם, הוסיפה היא יופי; ולמרות כֻּתנתה המגואלה, בִּגדה הנושן, עשתה רושם על כל עובר. וידברו בה השכנות, ויספרו על־אודותיה, ותדע כל העיר, כי איזה דבר־סתר בה. לעתים החלה שושנה, כך היה שמה, לתת בשיר קולה, וקולה היה ערב. אין זו אלא מכשפה, היו אומרים עליה קרוביה, ויוסיפו לעבוד בה. החיה שבאדם איומה היא: הרע ישנא את הטוב והכעור יצמא לדם היופי.

נניח לשעה את שושנה ואת עניה ולמקום אחר נשים פנינו.

במשתה הגדול, לאחד מפלאי חבל האדמה ההיא, וישוחחו בה כל בני הדור ההוא כמו באגדת שלמה המלך, שהקריב אלף פרים ביום אחד.

מדרכו של הקצין יעקב־יוסף, שלא לחשוב את חשבונותיו ולסכם הוצאותיו והכנסותיו. הוא סמך על איזה כח נסתר ועל אמונת בני־אדם בו. ארגז הכסף שלו היה באמת כאוצר לא יכזב. יפיו, הצלחתו, קומתו ולבנת זקנו הארוך, וביותר, ידיו הרכות והיפות לבלי ערוך, נתנו לו קסם של נשיא בעמו. עיני הנשים של האצילים הפולנים לא שבעו מהביט בהדרת פניו; הוא אינו רק עשיר, הוא כאחד מפקידי הארץ. הוא היה יושב בבקר על יד שלחן מסחרו, והיום יום תשלומים של חמשים אלף רו"כ; ותיכף החלו האלפים לעוף אליו בשפע: סוחר זה בא והביא לו עשרים אלף, אחר בא והביא לו עוד יותר. הביאו לו פקדונות, ולפנות ערב סלק כל התשלומים ועוד נוסף הרבה כסף בקופה. כה היה עומד ונשען על מרום עשרו; והוא מיטיב לעניים, סומך נופלים, מנדב לצרכי עירו, ושמו מהולל בפי כל. ובאמת לא קם כמוהו שר ורוזן בישראל זה כמה.

אבל לא לעולם חוסן! ביום אחד נשבר כל הבנין הזה. סר צל הנדיב מעליו. החובות רבו בלי מספר והמסחרים נפלו אחד אחד. התחילו לבוא תביעות מכל עבר ולא נשתלמו; פקידיו ומשרתיו ראו את המשבר וימהר כל אחד לשים בכליו בעוד מועד וירעש העולם למפלתו של יעקב־יוסף. — בעלי־החובות מהרו למקום המעשה וימנו גזבר אחד לסַדר המסחרים המתמוטטים ולאסוף את שארית הפלֵטה. ואת הלפרן הושיבו בבית עשיר אחד, ולא נתנו לאיש לבוא אליו. כשני ירחים ישב במסגרו, ואחר־כך נמלט וישב לביתו. בהדרת פניו הטיל פחד על הגזבר, לפנות לו עוד הפעם כסאו; ויחלו האנשים עוד הפעם לציית לו ולשמוע בקולו, וכרגע אמרו, כי ישיב את הכל על כנו. ככה משל עוד עשרים יום; והיו הימים האלה כמאת־הימים של שיבת נפליון לעיר הבירה פריס, לאחוז שנית בקרן ממשלתו. אבל הנה בא הדבר בערכאות, ויעקב־יוסף נמלט והיה תועה מעיר לעיר מבלי הגד את שמו האמיתי. ונודד היה ממכיר למכיר, אשר ידע כי לא יסגירו אותו. אחר־כך נתפש ויבוא במאסר, וישב שם כשנתים ימים וימת.

רכושו המעט כבר נחלק, נמכרו הבתים והארמונות, נמכרו הכלים והקרקעות ולא נותר לבני־ביתו אף מאומה, עד כי במסור פקידי בית־האסורים

נדויה של מתה

א

לפני ימים רבים, בימי הקיסר העריץ ניקולי הראשון, חי בעיר ברדיטשוב אלוף מרומם, קצין ושוע, ושמו יעקב־יוסף הַלפרן. הוא היה גביר אדיר, מסחריו עלו למאות אלפים וישתרעו בכל נפות הגליל ההוא; ויצא שמו למרחוק בתור נדבן וטוב לב ובתור איש, שאין מספר לאוצרותיו. כמושל עברי ישב על כסאו בארמונו היפה ויסדר עסקיו הרבים והשונים; אצילים ופקידים באו אליו והשלישו ממונם בידו. סוחרים, סרסורים, קבלנים, חוכרים השכימו לפתחו, לעשות עמו מסחר, ללוות מידו או להפקיד בידו. – הוא קנה יערות אין מספר. החזיק בתי־משרפות רבים לייי"ש ולנופת. לו עֲבדה רבה ועל יותר ממאה בתי־ריחים גדולים נקרא שמו. דבור אחד מפיו היה לרוח החיה בכל מסחר חדש; ולא היה דבר, אשר נבצר ממנו לעשותו. הוא יסד בתי־מלוה, העמיד בתי־סוכנות, גם כונן חברות של שותפים; ובכל המסחרים הרבים האלה היה הוא הראש והמפקח. הוא האדון והוא המצַוה. לא עשרו הרב הביאו עד הלום, כי־אם איזה כֹּח פנימי יוצרי בלתי־מצוי. הוא גם לא התעלה מעלה לאט לאט, כי־אם כנחל שוטף גאה פתאם, גאה ושטף ברבבותיו ובמעשיו, ויהי לנס. הוא גר כמעט בחצרות מלכים. לו עבדים ושפחות וארבעה סוסים היו עומדים באֻרוותיו, לו גם שתי מרכבות. בנסעו דרך העיר היה זורק כסף לעניים בעד חלון המרכבה, ויהי מפזר על ימין ושמאל. בבואו לקיוב הבירה היה מבקר גם את שר הפלך ומתרגם ביניהם, מפני שלא ידע שפת הארץ. הוא היה גם אחד מן השלשה, שנקראו לעיר המלוכה לחַוות דעתם בעניני שאלת־היהודים; ושני חבריו באותה מועצה היו החכם הגדול רבי יוסף זכריה שטרן ורבן לעדת החסידים רבי מנחם מנדיל מליבַּביץ. ליעקב־יוסף הלפרן עלה גם להתחתן במשפחה העשרנית והפזרנית של מלך החסידים, הוא הצדיק הגדול הרבי מרוזין; ותהי החתונה הגדולה הזאת, שמספר המנגנים לבד היה בה יותר ממאה, ועשרים אלף איש לקחו חלק

עומד דומם בלי נוע, ופני הכלה מכוסים, אם גם ירימו את הצעיף. מי זה יקום עתה ויברך: „אחותנו אַת היי לאלפי רבבה‘?!

כל ימות־החורף ישב הזוג על שלחן הוריהם. אמרו על קלונימוס, כי התחיל לעסוק ב„תשובת המשקל‘; והוא ישב בכל לילה ולילה עד אחרי־חצות על ספריו, ולפעמים גם ישן הוא בבית־המדרש. הוא קם ורוחץ את פניו במים של הרבים ונשאר עד ארוחת הצהרים. הכל סגור בקרבו ולא יבקש חבר...

וכשהגיעו ימי האביב פסקו המזונות. שכר לו קלונימוס מעון במדור תחתון ברחוב משופל בעיר ונעשה למלמד. ואנשי שלֵוה, וביותר העניים, שאין להם עסק בנסתרות, כמעט שכחו את מריו לפנים ושלחו לו את עויליהם.

ימי דור שלם ישב קלונימוס במעון זה וילמד לנערי בני־ישראל בלב מת מקרא וגמרא, וגם הורה להם מעט כתיבה וחשבון. ונעמי אשתו אופה ומבשלת לפי מעוט צרכיהם, וזה את זה לא מרו.

ויום יום לפנות ערב, בעזוב התלמידים את החדר והלכו לביתם, נשען המורה באצילי ידיו על השלחן. החלל ריק... ונעמי היא ישבה בחדר־המבשלות, בכלות מלאכתה, והביטה על הקיר. – אפל החיים!

לשאב בצלוחית מים מן החבית, והיא פנתה אליה ותאמר: „אֵם!" בא גד; שב לה, לאִמללה, כח הדבור. —

נעמי למדה ללכת מעתה ולהתלבש כראוי. היא עזבה את הפִּנה בבית־הבשול ותשב מעתה בחדר, כבר שבה לדעת את אנשי הבית ויכלה מקץ ימים גם לעשות איזו שֵׁרוּת. סרה ממנה היד הקשה והיא שבה למין האדם...

החייטת באה לבית אברהם ותפרה לה בגד חדש, הסנדלר עשה נעלים לרגליה. ובנעלה נעמי את אלה, עשתה את שערותיה ותצא אחרי הפסקה של איזו שנים על סף הבית. התפלאו האנשים־ברחוב ולא הכירוה. פניה מוצקים וגופה התעבה, והיא עמדה מול מרחבי יה, ראתה את השמים הטהורים. נפשה בריאה, ואולם מעופה אין אִתה.

ואמנם נשארה נעמי מוגבלה בשכלה, במשך ימי עלטת רוחה לא למדה דבר בחיים. היא תעשה מלאכה בבית ובבית־המבשלות ואוהבת היא את השתיקה. כשהיא פנויה מעבודה, היא יושבת בפנה ועוסקת במעשה־יד.

י

ואת סוף המעשה הלא תבינו. עברו איזו שנים בלי תמורות, ורק זאת, שאברהם נתדלדל במצבו. קלונימוס כבר היה לבן עשרים וחמש ועוד לא נשא אשה. ונעמי — השם הנעים זה הוא האחד שנשאר לה מימי עלומיה — היא כבת עשרים וארבע ומראֶהָ כאשה. הם נועדו שניהם לחופה!

את החתונה חגגו בכפר הסמוך, בלי כלי־זמר ובלי מצלתים ובלי שום הכנות ל„משוש חתן עם הכלה". הכל היה כאשר יקדש אלמן אלמנה, וכל קשור הברית הוא בן שעה מעטה, נעשה במנין מצומצם, שבו נמנה גם בעל המלון הבור ומשרתו. —

ביום ראש חודש אלול היו הנשואים, יום מעונן וזועף; ובקרא הרב את הכתובה וברך בשם ומלכות: „אשר צונו וכו' ואסר לנו וכו' והתיר לנו", נשמע כעין קול דופק בחלון; מהרו לצאת ובקשו בכל עבר ולא מצאו דבר, מלכה נזכרה ביום־חופתה היא, ודמעה נתלתה בעפעפיה; ואברהם, אם כי לבוש היה מלבוש משי שחור של שבת, בלבו כמו שבת־חזון... החתן

ואחרי שבוע ימים, בערב אחד, בא שליח מנהרים לשלוה ובידו צרור חתום. ואת הנמצא בו, הלא תבינו: בו היו מונחות המתנות לכלה, ששלחו אותן בחזרה. בו היו כרוכים גם ה,תנאים׳...

ט

סר וזעף התהלך קלונימוס מעתה. הוא התרחק מחבריו והתרחקו גם המה ממנו. הוא לא שח עם אביו, ואביו לא שח עמו. גם ארוחת־הצהרים לא יאכלו יחד בימות החול. עקת רוח תמלא את הבית!

אברהם לא יתמהמה בקלויז אחרי התפלה. אינו מתוכח בקול רם כמנהגו וחדל להיות מוכיח. ומלכה לא תציע גם היא דברי מועצות לשכנותיה. גם ריבה׳לה אינה רצה לרעותיה. בבית־המבשלות שורר משטר ונקיון. האמה מרגשת דבר־מה באויר ולהתגבר על הדוחק ידיה מלאות עבודה. חדל השוחט לבוא לבית אברהם, משה־חיים המלמד אינו נכנס עוד לאכול סעודת מלוה־מלכה במוצאי־שבת.

קלונימוס שב ללמודיו, אבל הוא עזב את המחקר העיוני ויחל להשתקע בעניני תכונה וחשבון. שקידתו היא עצומה עתה. הוא ממלא גליונות במספרים ותוים שונים, אבל לא יְדַבֵּר על אלה.

נכבדות חדשות לא דברו בו, ועל לב שום שדכן לא עלתה המחשבה לגול את האבן הזאת. ואביו, גם אם החל לשיח עמו מעט, התיאש מלבנות עתיד לו ויניחהו לנפשו. קלונימוס היה נזוף ויגַדל גם שערות ראשו; לא הקפיד מעתה על מלבושיו, זקנו החל לצמוח ובלכתו תפוש בשרעפיו ומצנפתו הישנה נוטה הצדה עשה רושם משונה.

וחדשה הנה באה. במשך הימים, שקלונימוס נבדל מן החברה שבעיר וחי לעצמו, נעשה איזה שנוי בנעמי אחותו החורגת. היא התחילה לאכול מזונות מבושלים. היא יושבת כבר ולא רק שוכבת תמיד. לפעמים תנסה גם לקום, תתמוך ידיה בכותל ועושה איזו פסיעות. קולה אינו עוד כקול חיה, נסו בני הבית לשים על כתנתה מעיל תחתון, והיא אינה מוחה בזה. האָמה תסרק שערותיה ותקלע אותן. היא כבר שוכבת על המטה לישן ויושבת ביום על צדי המטה. השמש יאיר לה! החתול הלבן שבבית יושב לנגדה, והיאִ מחליקה בידה על גבי ראשו. אמה באה לבית־המבשלות

הוא חושב באלעזר בן חנוך, ששלחו בית־דין והניחו אבן על ארונו. אליעזר בן הורקנוס לא קם בפני חבריו. בקשו לנדות את רבי עקיבא, גם את רבי מאיר. אין תקומה!

הוא הולך הלאה. כבר התרחק מן העיר פרסה. תמונת אבנר, זה התלמיד הרשע של הרמב״ן, נצבת לנגד עיניו ומענה אותו קשה. כנגד מי התקינו תפלת ,ולמלשינים.?

הוא יברח מכאן. הוא ילך לעיר פלונית וישכיר את עצמו לעבודה. יהיה לבעל־מלאכה, לשמש. פאתי הדמיון שלו נקצצו. הוא כאדם שסר רוחו.

הוא סר מן הדרך וישב על גבעה קטנה לנוח. רעב הוא ללחם, לוקח הוא אבן חדה, שמונחת לנגדו, ומנקה בה את נעלו האחת מטיט שדבקה בה.

שורה של עגלות טעונות שקים, רתומות לפרים עוברות, אכרים אחדים קוראים באזניו דבר־מה, והוא לא יבין לשונם... שממון במוחו, הוא לא ידע אנה יסור עתה וילך, לימין או לשמאל, לדרום או לצפון. הוא מנסה לחשוב על־דבר חייו, לבקר אחרי בני עירו ודרכם. — כרגע התעורר. וברגע השני הוא כבר בלי אונים. מצא עמק לפניו והשתרע עליו, הוא שוכב נשען על שתי ידיו ופניו למטה. אפל מסביבו, הוא בוכה חרש...

וכאשר היום הלך ורד וקלונימוס לא נמצא בבית התחילו לחפש אחריו במפח־נפש. הקול יצא בעיר, כי בן אברהם נעלם, ויתלקטו נערים פוחזים לדלוק אחריו ולבקשו בכל עבר. באו איזה קרובים לאברהם, לדַבר עמו. אם־חורגתו, מלכה, עמדה על הסף ומעטפה לצוארה. סביביה נשים רחמניות, ששאלו את פיה על־אודות המאורע עם בנה ונדו לה.

בינתים מצא נער אחד את קלונימוס תועה בשדות, ויודיע לחבריו, ותשמע מלכה ותצא אחריו ותפצר בו עד בוש, כי ישוב הביתה. וישמע בקולה וישב עמה העירה.

נערים הולכים חלוצים לפניהם ואחדים מלוים אותם מאחור. ובעברם את השער ויהיו כמעט למחנה קטנה. כל עובר עומד ורואה, מביטים דרך החלונות, בלבב קלונימוס מעין אותו רגש של חוטא בימי הבינים, בעת יד הקהל עוד תקיפה, והוא מובל בקלון. — — —

וממחרת היום עוד נתגדל רושם המאורע, ולא שקטה המהומה. אברהם לא דבר עם רעיתו על־אודות זה, אבל היא הרגישה, כי נושא הוא בלבו דבר־מה. הוא התיעץ בחִבו, אם ללכת להתפלל או לא, ויתגבר על דעתו וילך. שום איש בקלויז לא נועז להסתכל בפניו, ובכל עת התפלה עמד וטליתו על ראשו כביום הכפורים...

כנזוף ישב קלונימוס בסעודה השניה, אחרי אשר הפצירה בו אם חורגתו לבוא אל השלחן. אין דובר ואין מוציא הגה. מלכה תנסה להוציא איזה דבר מפיה, כדי להתיק את הדומיה הכבדה, ולא יכלה. שבת כבֵדה. יום מעונן. גם איש אחד בעיר לא ישן היום שנת צהרים.

ובצאת השבת, והבדיל אברהם על הכוס כחוק, מצא אמתלא לשלוח את מלכה ורבה׳לה לבית שכן אחד במלאכות איזה דבר. ובצאתן, עלה הגגה ויקח חבל עב כאצבע איש, שהיה מונח שם, ויעש בו קשרים וירד ויבוא אל החדר הגדול, שבו ישב קלונימוס על המרבד וראשו שקוע בין כתפיו; וירם את החבל בכעס עצור ויחל להכות בלי חמלה בבנו וימטר את המכות על ראשו ועל פניו ועל גבו ועל ידיו. הוא מכה בכל כחו בלי הרף; והמוכה נושא את עונו ומדביק שניו אלה אל אלה, שלא לצעוק מכאב. ועצירה זו עוד הוסיפה חמת אביו וישלך את החבל מידו ויכהו בידיו, תלש בשערות ראשו וינע את גבו באש קנאתו. נוקם הוא את נקמת האל, ושכח, כי בתורת חכמיו נאמר: אל תכה את בנך הגדול.

מלכה שבה הביתה ותרא את הדבר ותהי נבהלה. — — —

ח

מוכה ופצוע עמד קלונימוס למחרת היום, לבש את בגדיו ומבלי משים עזב את הבית דרך מבואו מאחוריו. השמש מכוסה. פעמון המגדל של בית־תפלת הנוצרים משמיע קול, — יום שבתון ומנוחה להם.

הוא עבר את המגרש הרחב, אשר מאחורי העיר. העשב הירקרק עוד רטוב הוא. צפור יחידה תחצה את האויר במעופפה. הריחים של רוח, הנשענים על ארבע עמודי עץ, לא יניעו היום את כנפיהם. משם והלאה משתרע שדה־המתים לנוצרים. במקום מצבות ליהודים עומדים פה צלבים של עץ ואבן דוממים.

אמת ··· הוא נסה, בהביטו מסביב כי אין איש, לפתוח את ספר התהלים, ושם, לפי הנאמר, חומה בצורה לאדם, אבל הוא עומד מבחוץ ···

ובימי־המצרים האלה לנפשו, נזכר ברעהו מנחם, הגדול ממנו בשנתים ימים, ושגם הוא הרהיב בנפשו עוז לפעמים להסתכל ברד״ק, ותבוא מחשבה בקרבו לפתוח לפניו סגור לבבו.

ערב שבת! יום הכנה וטרדה. גם תינוק לא ינוח בעריסתו. חתול הבית יגורש ממקום למקום. עופות מבושלים. חלות נאפות. דגים מטוגנים. מכינים את היין ליום השבת וטומנים החמין לשבת. כל יד עוסקת, כל פה קורא או עונה. גם המסחר והלמוד נעשים בקצור. אין פנאי! זה צריך להשחיז את הסכינים וזה ליטול את צפרניו, או גם לגוז שערות ראשו. בבית־המרחץ מזיעים בני־אדם על האצטבות העליונות, כמו בגיהנום התחתון, ואף־על־פי־כן קוראים לזה גן־עדן. איש איש לובש אחר־כך לבנים, משחיר מנעליו ומחליף את בגדיו. עם־ישראל מכין את עצמו לקראת מלכו, מלכו של עולם!

קלונימוס ומנחם מטיילים לפני בוא השבת, לבושים בגדי שבת, מסביב לקלויז, שעומד בירכתי העיר, ומסיחים. קלונימוס רוצה להגיד לרעהו דבר־מה; והוא חוזר ומחניק את המלה שבלבבו, בטרם יוציאה. מות וחיים ביד הלשון! אולם הוא אינו יכול לעצור עוד ברוחו וקורא לרעהו, עם דמדומי חמה: מנחם! דבר לי לגלות לך, עמוד עמי רגע. החלותי לפקפק, לפקפק במציאות השם ···

ופני מנחם עֻותו ויוציא קול משונה, ויברח ממנו הלוך וקרוא באזני האיש הראשון מאנשי הקלויז שנפגש עמו: קלונימוס בן אברהם אינו מאמין במציאות השם! הוא הגיד לי עתה כזאת, באזני שמעתי כאלה! נתאספו אליהם עוד אחרים ותצלינה אזניהם משמוע זאת. התפשט הדבר מהרה בכל הקלויז ומסביב, ויתגעשו האנשים, ספקו כף, השתוממו ופחדו לנפשם. המאחרים לבוא מוצאים עוד את העמוד ריק, וכנופיות כנופיות עומדות ומשיחות ודנות במאורע האיום. ואחדים גם עומדים אלמים מבלי דַבר. קטרוג גדול יבוא על העיר בלי ספק. מלאכי השלום, פניכם מה חפו!

קלונימוס שב נדהם הביתה. אביו קדש על היין יחידי, ומלכה ישבה בבית־המבשלות, על יד הנרות הדולקים בפנת ביתה השוממה, ובכתה חרש ···

שורש פורה־לענה זה, והוא אין־איל ··· הוא מרים את המִכסה ויושב על הכר. הכל שומם וריק. אין מחויב המציאות אתו בחדר. הוא בקש לקפוץ מעל המטה ולצעוק!

ז

רצוץ־אברים קם קלונימוס בבֹקר, וכמעט לא יכול להסתכל בפני איש. המחותן כבר נחפז לדרכו. הוא עומד עטוף בטלית על יד החלון, והמרכבה רתומה. אחרי התפלה הגישו לו חמין ורקיקים; ומלכה אמרה לבקש אותו, שישָאר עוד בביתם לארוחת הצהרים; והלז כופל ומשלש, שאינו יכול לעשות כדבר הזה. אברהם יושב ומסתכל בספר במנוחה, ובלבו הוא נמלך, אם יבקש הוספה לנֵדה של בנו ··· כי מאותה שעה, שהגבילו את החתונה, עגמה נפשו עליו, לתת את בן יקירו לחוץ, מבלי מתת כפלים. —

נשאו את אמתחת המחותן אל המרכבה, והוא נגש אל חתנו העומד בפנה, פתח את כיסו ויוצא משם שטר כסף של עשרים וחמשה רו״כ ויתנהו לו במתנה, כי יקנה לו במחירם ספרי „טורים" ··· ידי קלונימוס רעדו, וכמעט הפיל את הכסף ארצה. מחותנו לא התבונן אל זה בטרדתו, וישק לו בפניו לפרידת־שלום. ובאותו רגע התרגש גם אותו הלב הקשה, שזה עשרים שנה רצופות לא ידע אחרת, כי־אם לאסוף הון ולאסוף. רבה׳לה, שעמדה נגדם אז, אמרה אחרי נסעו, כי ראתה דמעות בעיניו. כן, ללב האדם אין סגור!

שלשה ימים ושלשה לילות נשא קלונימוס את הגיונו המענה ופניו נשתנו, כמו ישב בתענית. בבית התפלאו על זה. ובתוך כך כבר החלה השיחה בלי הפסק על־דבר ההכנות לחתונה. מלכה, כאֵם ממש, מוסיפה על מִספר הבגדים, שאומרים לתפור לחתן, ואברהם מוחק. והיה כאשר ישבו שניהם בחדר, הוא ורעיתו, ודברו על ההוצאות, פסק הוא באמצע ואמר: „התדעי? כמעט לא אאמין, כי אמנם חתונה קרובה לבוא בביתנו". ותשחק מלכה לדבריו.

קלונימוס נלחם עם האפס אשר בקרבו, ואינו יכול לצאת מן המבוכה. לשוא לקח בלילה את ה„מורה" ויסתכל בפרקים הבאים וישנן לעצמו את ה„מופתים" ··· נדמה לו, כי אין אלה מופתים כלל ולא נאמרו מלב

הציעו את המטה היום בחדר־האוכל· כל בני הבית ישנים· שתיקת מנוחה! אור הלילה יחדור אל החלון, ולב קלונימוס הוא מלא· בקיץ הזה יחוג את נשואיו· הוא לא יגור עוד פה, בשלוה, כי־אם שם, בנהרים; הכל לו כמו בחלום· יעקב עבד בעד רחל, והיא באה עם הצאן ··· בקרוב יעמידו אותו תחת החופה והכלי־זמרים ינגנו ··· רחשי־קִרבה הוא מרגיש לנפש, אשר נפלה בחלקו, לכלתו; והוא לא ראה אותה עוד· הוא פה, והיא שם, ואחרי־כן יהיו שניהם יחדיו ··· ממגלת „שיר השירים", אשר קרא בפסח האחרון, נכנס ברוחו המקרא: יונתי בחגוי הסלע· ממי באו הדברים האלה? — — —

הוא עומד על יד ארון־הספרים וחושב: מעשה בבן אדם שנשבה ··· המושכל הוא תוצאת השכל ··· הוא ילך לנהרים, חדשה היא העיר והאנשים חדשים· — ערבוביה במוחו; הוא נזכר ב„מורה", שכבר עמד בו בהתחלת החלק השני· היביאהו עמדו שמה? — הוא לוקח את הספר והופך בו במקום שהפסיק· לפניו נצבות המלים לאמר: „ההקדמות, שצריך אליהם בקיום המציאות האלוה יתברך"· הוא מעיין בנרבוני וסוגר את הספר ··· מוחו יעונה· אינו יכול להשאר עוד בחדר· והוא יוצא החוצה· משתרע העולם לרום ולעומק· הכוכבים תועים ··· בלבו הרגש, כמו נאלם פתאם הכל ··· בן־אדם נברא בצלם, והצלם הוא הדמות ואינו דמות אלא בקירוב ··· מי אמר לתבל ותהי? מי שם החלקים הטבעיים לאחד? ואם האחד הוא באמת הכל? — — —

ולפתע עבר רעיון כברק ויאמר: מי יודע, אם יש אלהים אחד? אם יש אלהים? אם יש מחויב המציאות? ··· הוא קפץ פסיעה לאחור, כאילו נשכו נחש, והרעיון אינו סר מנו, נורא מראהו ומשחת: אכן אין אלהים עליון במרומים, אין מרומים, והכל הוא אויר מתנועע והולך ממזרח למערב וחוזר כל הימים· — המָהות היא המהות בלי מניע, והשמים עומדים מחרישים ומשתאים לעזות בר־אינש· האדמה לא פתחה את פיה! —

בפחד מוקשה התגנב קלונימוס הביתה· פשט מהרה את בגדיו וישכב במטה ויפרש את השמיכה על פניו ···

והמחשבה האיומה לא עזבה אותו ולא היתה בת־רגע כללי· הוא נלחם עמה, הוא דחפה מאתו; את נפשו היה נותן, לו היה יכול לעקור מקרבו

בעניני־דעלמא, ושאֵלה על שפתיו, אף־על־פי שהבליע אותה: אם חביב עליו ממון? משה־חיים שואל: האם גם אנכי קרוא הנני?' — ,בודאי', השיבה מלכה, ,נא, רחצו ידיכם, כי כבר הכל מוכן לסעודה'.

האָמה הגישה מים בספל של נחשת. רחצו את הידים ונגבו אותן במטפחת טהורה. השלחן מכוסה מפה לבנה. המלמד הוא מלא הדוה. ריח המרק החם היה לריח ניחוח. הלחם הלבן נוצץ, כמו ביום השבת. אוכלים בהרחבה ומדברים בחדשות ובגזרות על ישראל. נפתחה הדלת ויוחנן, איש גדָל־קומה, מלובש בגדים פשוטים, וראשו הגיע עד התקרה, בא ומריע בקולו: ,ערבא טבא!' אברהם שואל אותו: אם חפץ הוא ללכת אל מרתף פלוני, לקנות יין? ,ומדוע לא אלך? אצל מי אקנה, אצל דוד־יעקב או אצל שמואל? ואם יין לבן או אדום אביא?' ,קנו יין לבן ואדום יחד'. הוא הולך, ואחריו בא השוחט־ובודק דמתא, אדם בעל־שבר וצבוע. שלום עליכם! קרא ועיניו שואלות לטיב האורח. ,זה המחותן שלי', אומר אברהם. מלכה, שלא אכלה עם האורחים יחד, נכנסה להגיש את הבשר ואמרה לשוחט: ,רבי משה, מה שלום זוגתכם?' ,לה ימי חוש בגרונה — השיב — היא התקררה; דור הוא עתה: כל אדם מתקרר'. — ,שבו רבי משה'. — ,הלכתי מיוסל־נחמן — הוא אומר — וראיתי אור גדול בחלונכם ואמרתי: אבוא ואראה מה פה. האם נהיה קרואים בקרוב אל חתונה?' ,כן, רבי משה — ענתה מלכה — ברצון ה' בסוף הקיץ'. ,ולמה זה תאחרו ולא תעשו ב,שבת־נחמו'? קלונימוס — הוא פונה אל החתן — תן לי את הספר ,פני יהושע' לכתובות, צריך אני לעיין בו דבר קשה־הבנה... הוא משמיע שיעול בפיו. יוחנן כבר בא מן החוץ עם בקבוקי היין ושולי בגדיו קרועים. ,כלב עז פנים קפץ עלי, בשלוה הכלבים בלילה המה בעלי־הבתים שבעיר'. נמלאו הכוסות. היין הלבן חריף הוא. המחותן מהלל ומשבח אותו. הם שותים ל,חיים'; והמלמד כשהוא מגיע לכוס השנית כבר הוא מבוסם ומתחיל לזמר נגון מקוטע: ,בים־באם! בים־באם!'

ו

לפני חצות! המסובים כבר קמו ממקום שבתם. השוחט והמלמד והשליח של היין שבו לביתם. לַמחותן פִּנו את החדר הגדול למשכב, ולקלונימוס

– למה תעמידו פניכם, מחותנים? כשאני לעצמי הייתי רוצה, שתהיה החתונה בשבת שאחרי שבועות.

קפץ אברהם ממקומו ואמר: „מה אתם חושבים, מחותן? להתל בנו באתם, תודה לאל, בני אינו יתום". ומלכה, כמשלימה תמיד עם רצון בעלה, ענתה גם היא ואמרה: „אין אנו חפצים למהר כל־כך, כי עוד לא מוכן הכל". החל משא־ומתן בין הצדדים כרגיל.

והתערב המלמד בדבר ואמר: „מנהג ישן הוא בישראל לעשות פשרה, אם שנים חולקים. הצד האחד אומר: שבת אחר שבועות, והצד השני רוצה לדחות לאלול או ל„שבת בראשית", מה תאמרו, אם אפסוק ואומר, כי תתפשרו ל„שבת נחמו"? וכפי אשר אדע, אין חתונות רבות בעיר למועד ההוא".

וקלונימוס שומע את הדבר ומשתאה. הוא עזב את החדר לרגע. והמחותן נפנה אל אברהם ויאמר: „לא אכחד מכם: בנכם נראה לי הוגה מחשבות ביותר... מלמוד התורה לא אירא, אבל מספרי־מחקר אירא... עליכם להשגיח בזה"... ואברהם חציו זועם, כי לא ניחא לו, מה שמתערבים בחנוך בנו, וחציו מקוטע: „ומה שייך מחקר? הוא אדם בעל־שכל!"

בא גם כאן המלמד משה־חיים כמתוך. הוא עומד נשען על־יד השלחן ואומר: „שמעו אלי, רבי שלמה! – שם המחותן היה שלמה – ידעתי את הנער ותכנתי את רוחו במשך שנתים, שלמד אצלי. אני אומר לכם: בעל־תפיסה כמוהו לא תמצאו, ואיך הוא משיג עצם דבר. אבל הוא בעל־דמיון, וגם מחזיק הוא טיבותא לנפשיה. מקצת מזה טוב לאנוש. בטוב תוכלו לפעול עליו. רוח היא באדם! וכך היה בכל הדורות וגם בזמן הרמב"ם... כשיגדל יקבל גם הוא עליו את העול ולא יפליג יותר, אוכל להשבע בזקני ובפאותי כי יהיה כדבר הזה. ועתה הניחו לו, הן גם בן הרב מטריסק הסתכל בימי־נעוריו ב„חובות הלבבות", ורבנו בחיי יקָרא בשם ה„חסיד"... אצלי בודאי למד אך גמרא ותוספות. אנכי אומר לאברהם תמיד: לא טוב עשה שפטרו מן החדר בעוד מועד ויעזבהו בין לומדי הקלויז". –

קלונימוס שב לחדר. נפסקה השיחה. מלכה באה גם היא וקראה את השחים לסעודת־הערב. המחותן קם, והוא מסיח קצת עם קלונימוס

נא אלי ואחזה בך היטב׳. אברהם יושב על כסאו בקורת־רוח ואומר: ,קלונימוס הואביישן׳. מלכה באה ותביא מרקחת ומים זכים בצלוחית על טס נחושת ותעמידם על השלחן, ובלב טוב של אם אמרה: ,איך ימצא החתן חן בעיניכם, מחותן? אין לנו להתבייש בבנים׳, ובלבה התרחש דבר־מה. — אברהם מחליק את זקנו והמחותן אומר: ,שב לימיני, קלונימוס, אנכי חשבתיך גדול מאשר הנך, מרים כלתך היא גדולה ממך׳. ולזכר השם הזה נתאדם קלונימוס וירגש כמו רגש אחוה מרחוק. המחותן הניח ידו העבה על שכמו. הם נפגשו עתה יחד; והוא לא ראה אותו בעת הנכבדות, כי־אם שלח את דודו לתהות על קנקנו.

וישב האיש והתחיל לספר למחותנים את כבוד ביתו ועל־דבר ההכנות, שכבר הוא עושה בעד הבנים. מלכה קמה ממושבה, והוא מוסיף לְדַבר ואומר: ,אתם לא תדעו, מה נפל בחלקכם. אלהים ואנשים מקנאים בי. מרים בצאתה הן אין ערוך לחִנה, ובבית צופיות עיניה והיא יודעת כל מלאכה. בנות אחרות אצל בני־גילי, בהחלן להתבגר, קוראות לָאב: הב! הב! ולא תדענה ספוק בבגדים, אבל לה חביב ממוני; וסוף כל דבר, יחידה היא לי, בשביל מי אני מאסף וקובץ? ולמי אעמול כל הימים?׳ ופתח אברהם את פיו ביהירות להלל בפניו את בנו, היושב שותק ומביט, לאמר: ,זו תורה וזה שכרה! וכי מלתא זוטרתא היא, להיות חורש בש״ס ובמפרשים ובשני חלקי יורה־דעה?׳ והתחיל הוא בעצמו לומר חדושי־תורה מעט, מאשר העלה במזלגו בימים האחרונים... וחפץ המחותן להראות, כי בימי נעוריו הסתכל גם הוא ב,אותיות הקטנות׳ וידע פירוש בגמרא. — בינתים בא חיים־משה מלמד, יהודי צנום הפנים ובעל זקן קצר; ובברכו בברכת־שלום את האורח החשוב, נפנה למלכה ויאמר: ,אשת ר׳ אברהם, אשה חכמה כמוכן יודעת, כי אף בחול אין מברכין על המים׳. שבה מלכה להביא לו יין־שרף ועוגות מתוקות, מעשה מאפה ידה. החלה שתיה: לחיים! לחיים! שתו, מחותן! אכלו! הן לא באתם בצל קורתנו לרעב ולצמוא.

— ועדיין לא דברנו על־דבר זמן החתונה — הפסיק המחותן — ולתכלית זו באתי הנה.

— עוד אין אנו חושבים בזה — השיבו אברהם ומלכה כאחד — כמדומה לנו, שעוד יש פנאי לדבר.

יום מעונן היה אחרי עשרים לעומר· השמש עמדה כמו תחת מחצלת של קנים· איזה כובד באויר· אחרו בתפלה של שחרית· לאות וחוסר־פדיון בחנויות ועיפות שוררת בחדרים· סדרת השבוע: וידבר ה׳ אל משה ··· דבר אל אהרן אחיך ··· ואל יבוא בכל עת ··· כי בענן אֵרָאה ··· ופרשת הגמרא סנהדרין פרק שביעי: המגדף אינו חייב, עד שיפרש את השם ··· מתגרדים המלמדים בפדחתם· יום פלאי היום!

בבית אברהם התחילה הילדה הקטנה — בינתים ילדה מלכה לאברהם — לבכות ולא יכלו להרגיע אותה· — לְעֻמת זה היה החתול מתרחץ בקרקע וינַבא, כי אורח יבוא גם היום· מלכה התאוננה, כי אין הכל מוכן אצלה כדבעי· קלונימוס פתח מבלי־משים ספר גדול מאד, ספר ,שאגת אריה׳, שהיה מונח בקצה השלחן, ויסגרהו מיד· אכר מלובש אדרת־שער לבנה ומצנפת של חורף הביא בַר־אוז לבן למכירה· שכנה באה בבקשה, להשאיל לה נפה לקמחה, ותסתכל בעוף הבריא בקנאה· שיחה החלה ביניהן, ונודע, כי אסתר בת מרים קבלה את התנאים מהחתן בחזרה ותְעָגם· עני זר פתח את הדלת, והושיטו לידו פרוטה של נחושת וילך· האָמה אשר בבית נראתה ותשאל: ,מה נתנו לה עתה?׳ ופני מלכה קדרו ···

קלונימוס לקח את ה,יורה דעה׳, ונכנס לחדר השני, המוכן לקבלת־אורחים, להגות בו, ובין דפיו פתוח ספר קטן ,עגולת הרעיונות׳, ויעיין בו, אבל האותיות כמו מרקדות לפניו· הוא פסק מלקרֹא ויעמוד על יד החלון· כלב צהוב רץ לדרכו, אחריו יבוא איש פסח נשען על מטהו· ,הסבה הראשונה היא העילה והיא המתעלה׳, עולם קשה הוא עולם המושכלות!

בערב ההוא, כאשר שב קלונימוס מהקלויז מתפלת־ערבית — אביו התפלל היום בבית־המדרש — ראה את החלונות בכל החדרים מוארים, כמו בליל־חג· והנה גם מרכבת־כבוד עומדת לפני הבית, הוסר הרסן מפי הסוסים, והם עומדים ואוכלים לתיאבון· רבה׳לה אחותו רצה לקראתו ובשרה לו: ,התדע, קלונימוס? הנה המחותן שלך בא היום׳· אמו־חורגתו קוראת לו ומרמזת לו, כי יתקן את מלבושיו· הוא רחץ גם את פניו ויעש את פאותיו, לבש בגד אחר, ויצעד בלב דופק אל החדר הגדול·

אדם אדמוני ועשיר, כבן ארבעים, ואיש בריא, קם ממושבו ויושט לו את ידו לשלום; ויחשוב בלבו: זה המחותן· ,מה מעשיך, קלונימוס? קרב

ה

עברו ימי החורף הקשים, נמס כל כפור ותיבש האדמה. העולם כמו מתעורר, ממרחק בא חלום הקיץ, ובאדם ובבהמה תבוא השאלה והתשוקה העולמית לחיים ולחביון החיים.

יהודים, כי נאספים בקלויז, אינם עומדים צפופים כדרכם בין מנחה למעריב לשמוע חדשות ולשיח בעניני העולם, כי־אם פותחים את חלונות בית־האל המפולשים לרחוב, או נצבים ועומדים על המעלות ומסתכלים בשמים הטהורים ומונים מספר לכוכבים. האשה העבריה, אם גם ילדה והניקה בנים ששה וטרדות הבית ובית־המבשלות עולות למעלה ראש, תתגנב לרגע ותעמוד על סף פתח הבית לשאף רוח צח. עזים ופרות עומדות בחצר, מתגרדות ואוכלות מזונות הערב, פוסקות מלאכול וחושבות. —

ורוח קלונימוס לא ידע שָׁלֵו זה כמה. ממרום המחשבה בא לידי מועקה, וחידת הנוער התחילה להביא בו שממה. חג החרות עם חוקיו הרבים כתב על לוח לבבו שאלות משאלות שונות... ימי הספירה נמנים; והוא סופר ומונה: יום ראשון לגאולה או לבריאה, יום שני, ולפני אלה היה עולם התהו. — — —

שעות שלמות ישב לפני הגמרא ויחשוב במה למעלה ובמה לפנים. בסעודת הצהרים היה לו הכל תפל מבלי מלח, וימלח כל פרוסה וחתיכה פעמַים ושלש, להניחה אחרי־כך על־השלחן. „קלונימוס אינו בהאי עלמא", התלוצץ בו אביו במעט כעס עצור. וכשנזדמן אורח הגון וכבדוהו בברכת המזון ופתח ואמר: „רבותי, הבו ונברך"! ישב קלונימוס דומם ולא ענה דבר. כמתוּכת אמרה האם החורגת: חש בראשך אתה, קלונימוס, כי אחרת לשבת בלילה אחרי חצות, שכב על המרבד ותנוח.

ואת המנוחה לא מצא!

כנטות צללי ערב היה סובב בככר הדשא, אשר מאחורי העיר, היה משיח עם עצמו בעניני המושכל, והשמים יליטו פניהם... על משכבו בלילות הסתבך בדמיון עליון, מחריש היה קם בהיות הבקר.

„ה' הוא רוכב בערבות, והוא נאצל מן המציאות. נער, אשר לא כלו לו עוד שמונה־עשרה שנה, דופק על פתח העולם, והוא נלחץ אל הקיר. — — —

כבהמה. קללת אלהים! כל רואיה פחדו לנפשם. על מצע של תבן שכבה בפִנה של בית־המבשלות, רק כתנתה לבשרה, ושערות ראשה פרועות. וכאשר עבר הקיץ בלי שנוי ואחריו באו ימי הסתיו ואין תמורה במצב נפשה, התרגלו בבית גם לַדבר זה. מי יאמר לאֵל אלהי עולם: מה עשית בבן־אדם?

בֹּקר בֹּקר העמידו לה מדת תפוחי־אדמה לאכול ומים במשורה. ומדי ערב־שבת בערב־שבת החליפו את שקה, רחצוה ונקוה מעט והלבישוה כתונת חדשה. — וכאשר חלף היום, ובכל בית ישראל היו מכינים עצמם לקבלת שבת־מלכתא, לקחה אמה שני נֵרות תחובים בחֵמר ותציגם על החלון על יד פנתה, ושם ברכה עליהם לקדוש היום ותַּזל דמעות לקרבן לה. ואז גם אז בא כמעט רוח חדש בקרב החולה ונסתה לשבת...

בַּנפש הנדעכה של מוכת־האלהים הזאת עוד היה חי ומעולף וצרור איזה שיור בתוך התהום... את אשר יַחלום אדם אחר בבירור, עלה בה רק קטעים קטעים... בחצות הלילה, כשרוח סועה היה סוער והבריאה מנהמת, הרגישה כמו דג זוחל במעיה... לפעמים היא צוללת במים, ולפעמים הכל מסביבה כאבן... היא ראתה פעם חיה שולחת לשון למולה, וגם היא היתה של אבן. וכשיבוא הבקר והשמש מאיר ודוקר את עיניה, הכל סובב עליה... פעם ראתה, כי נשבר החלון והיא אכלה את הזכוכית... היא הושיטה את ידה ויבוא נחש לצחק בה.

ומכל האנשים, אשר ידעה לפנים, אינה יודעת עתה כלום. נמח כמעט כל זכר מקרבה, אינה מרגשת ישותה, אינה מרגשת קִרבת האם ואינה שומעת אל דברי האָמה אשר בבית, כי תדבר אליה. רק צֵל אחד מרחף במוחה לפעמים, והוא קרוב לדמות אחיה החורג; וכשהוא בא אל בית־המבשלות, היא מתהפכת על צדה ותשא את עיניה אליו...

וקלונימוס יושב כל ימי־הרעה האלה והוגה בספרים כבתחלה. החליפות אשר בבית לא שנו בו דבר, ורוחו מבקש נתיבות במרומי על...

ובלילות הארוכים, בשעה שהוריו הלכו לישון בחדרם, ושאר כל בני הבית הוזים שוכבים, הדליק הוא את הנר וישב לקרא בספר־מחקר. ראשו מוטה על אצילי ידיו ועיניו מחפשות. ואז קרה לפרקים, כי נעמי היתה זוחלת על האסקופה ומסתכלת בנר וביושב לפניו. את יחוד האלהים בשמי מרום יבקש בכור־הבית, ושם בפנה נשמת־אדם נופלת. — — —

לא יִפָּלא הדבר, כי רבים בעיר ראו בשניהם זווג בבא. נעמי וקלונימוס היו נאהבים ונעימים; ובשעה שישב הוא, קורא בספר על השלחן, והיא עמדה על צדו, נשענת עליו ומטה ראשה לראשו, היתה נחת לעין לראותם יחד.

ומלכה חשבה לא אחת ולא שתים בדבר, כי יתחברו בניה יחדיו בברית; וביותר היה זה שיח־לחשה בשעת הדלקת הנרות ליום השבת, בשעה שידיה מכסות את עיניה ולבה פנוי אל צור־העולמים, אבי היתומים.

ונפלא דרך נשים כאלה. כאשר החלו לדַבּר נכבדות לקלונימוס מעיר אחרת, ורצה אחד העשירים, שלו בת יחידה טובת מראה, לקחתו לחתן ולתת אלף רו"כ נֵדה, וסִפר אברהם לרעיתו את הדבר הזה ויתיעץ עמה, לא אמרה ,לא'; — וכאשר נגמר השדוך הזה, נסעה היא עם אברהם ותעמוד לימינו כמחותנת, וכל פה יודה, כי התנהגה אז כאֵם ממש. נסעו ל,ימי התנאים' גם אחיות קלונימוס, רבקה ונעמי. רק את קלונימוס לא לקחו בחבורה, כי לא יעָשה כן בישראל בימים ההם!

ותקנא נעמי בעת הסעודה בכלה ולבבה קשה... ובשוב כל החבורה בקְרון הביתה, ישבה כל הדרך ושתקה... היא שבה לשלֵוה ופניה לא היו עוד...

לא אאריך. נעמי הנחמדה חלתה במחלת־הרוח. נסעו עמה, לפי מנהג המקום, אל הרבי, ולא עלתה לה ארוכה. מדי פעם בפעם היתה בורחת מן הבית, ותהי תועה בשדות ימים ולילות; וכשתפשוה והביאו אותה אל הבית וסגרו אותה בחדר שברה כל אשר בו לרסיסים; כֹּחה התגבר, כאילו הרבה רוחות רעות עזות אוו להן את נפשה למשכן. פניה התעבו וצלם אלהים, אשר בו חוננה למרבה, לא היה לה עוד, סר מעליה.

אז הביאו אותה לבית אוסף לחולי־הרוח, ותשב אחרי זמן־מה שלֵמה ובריאה; ורק נשארה כבדת־רוח. ובימי הקיץ השני, כאשר יצאה החמה מנרתיקה ברוב עוז בתקופת תמוז, שוב נשתגעה וימסרו אותה עתה לטטרי אחד רופא חולי־רוח, היושב בכפר רחוק, ויצא שמו לתהלה. ותהי אצלו ששה שבועות ויך אותה מכות רצח ויאסור אותה בעבותים.

וחדשה באה בנעמי בימי הסתיו. היא החלה, בשובה משם הביתה, לאכול דברים לא־מבושלים, ואם נתנו לה מאכל מבושל לא נגע אליו פיה. מאכלה היה מעתה תפוחי־אדמה כצאתם מן האדמה. נִטל ממנה במשך הזמן כח־הדבור וגם הכח להלוך על שתים, ותהי זוחלת על ידיה ורגליה, וקולה

לה גם בעל חשוב יחסן ותורני גדול. ולו רק בן ובת מאשתו הראשונה, אשר מתה עליו בנעוריה.

ד

שלֵוה היה שֵם העיר, אשר נִשאה עתה שמה לאישה, ובה כחמש מאות משפחות יהודים. שֵם אישה אברהם מגיד, והוא נקרא מגיד, כי ,הגיד' מזמן לזמן דברי־תוכחה בצבור, והיה חשוב ומכובד בעיר.

ויחבב אברהם את מלכה, כאשר הכיר בה יותר, כי קודם החופה רק ראה אותה לרגע, כדי לקיים מצות חכמים, וירא בה נאמנת־בית ואשה מוצאת חן בעיני כל יושבי העיר.

אברהם היה אז כבן ארבעים, בעל־בשר מעט ויודע את מעמדו ושומר את צעדיו. מלכה, שהיתה מקיפה את פניה היפים במטפחת של משי, עשתה רושם כמו רבנית; ובעלה מרגיש את עצמו כרב, בשעה שהוא עומד על הבימה ודורש לפני הקהל. ובדבר זה לקח גם את לבה.

ותתקן מלכה כל אי־סדרים, אשר באו לבית בעלה במשך ימי אלמנותו, ותיטיב לבנו ולבתו ותהי להם לאֵם.

שֵם הבן מן האשה הראשונה, והוא הבכור, היה קלונימוס. ושֵם הבת רבקה. רבקה היתה ילדה בינונית בטבעה ולא מכוערה, והיא אינה נוגעת לספורנו. תחת זאת היה קלונימוס נער בעל־דמיון, טוב־רואי ובעל־כשרון. הוא חבב את הספרים ויעש חיל. ותרא אותו נעמי בת מלכה, בימים הראשונים לבואה, יושב והוגה בספר גדול בלילה לאור הנר, ויקן את לבה. — —

המה היו אז כבני שלש־עשרה ויגדלו יחד, ותאהב נעמי את אחיה ולא הכעיסה ולא הרעימה אותו. כל אשר לה חִלקה עמו ושמרה עליו מכל משמר.

ובהיות קלונימוס כבן חמש־עשרה היה רשמו כאיש בעל מחשבות; ביום השבת לבש בגד משי ויחגור אבנט ויתפלל בסלסול ובקול נעים. ויצא שמו לעלוי ולמושלם, כי ידע גם לכתוב היטב ולקרֹא בתורה; ונברכו בו כל האמהות בשלֵוה.

ונעמי עלתה כפורחת. בקומתה, בקלות מהלכה ובחִנה הרב היתה מוצאת חן בעיני כל רואיה; היא גם טותה בצמר כאֵמה והיתה מושלמת בכל עניני הבית.

כי בא כפעם בפעם רגש הבדידות, וביותר בימי מועד ושבת, לענות את הנפשות האלה קשה.

ככה עלה בלבם הרעיון, לקרא את מלכה אליהם; ואם גם באֵבל ובצניף־אלמנה באה, חדר עמה רוח חיים לַבַּית. משתי נפשות חיות זו בצד זו זה ימים רבים נתהותה משפחה. ומצאה מלכה את מנוחתה בבית הזה; ואם גם עזרה לדודתה בכל עבודה, היו עתותיה בידיה להשגיח על בנותיה הקטנות ולחנכן לפי רוחה.

הקטנה, מיכָל, היתה שתקנית ועצלה מעט. אבל נעמי הבכירה היתה רבת־חן ותעל וַתִּגדל. כי מָלאה נפשה היתה נותנת בשיר קולה ורקדה. במשך שנה למדה להלוך ברגל שלש פרסאות הרחק מן הכפר ולא יראה מבני הכפרים; וכשעיפה, ישבה על גבי סלע על אם הדרך ותסתכל בשדות והעמקים כחולמת...

ומלכה ראתה את מנוחתה בבית הזה. דרך הנשים העבריות לשכוח את העבר ושלא לחלום קשה. בשעות הפנאי היה לה הסדור למנה, ותקרא בספריה היהודיים בפרשת השבוע ותספר מזה לקרוביה בימי שבתות, כשישבו לאכול והסעודה ארכה. – ואם האושר לא בא בגבול נפשה, מצאה רוָחה בזה, כי ראתה בדברי חכמים את ארחותיו של רבון העולמים...

כה ישבה ארבע שנים בכפר ולא היה לה גם יום אחד למשא. אמנם דודה ודודתה חשבו, כי טוב שתנשא שנית, כמעשה כל בת ישראל במעמד זה; ועם כל זה היה משוש הפצם, כי תרבה לשבת עמהם. לא ברור היה להם הדבר.

והנה קרה אסון. הנערה הקטנה השתקנית הלכה לרחוץ בנהר, כי חם היום, ולא הגידה לאמה ותטבע. צעיר נכרי ראה מרחוק, כי משכו אותה הגלים, ויקפוץ בבגדיו המימה, אבל הוא אחר לבוא. – ויוציאו אותה גועת מן המים ויספדו אותה ויובילו את המתה העירה לקברות. וכעבור ימי ה,שבעה׳, החלה מלכה לחשוב מחשבות לצאת לעיר, כי לא אבתה להשאר במקום, בו מצא אותה אסון.

כה נסתבב הדבר, שדוקא בימי אֵבל החלה לשמוע אל הנכבדות, אשר הציעו לפניה. היא קבצה בכפר גם מִכסת־כסף, כי סחרה את האכרים לפרקים; והיה זה עם הסכום אשר הביאה אתה לנֵדה מסוים. אשה יפה מאד במיטב שנותיה, בת איש נכבד, ולה רק בת אחת כרוכה אחריה, מצאה

אביה קרא את בעלי־החובות אליו, ויועדו יחדיו, ויתפשר עמהם. אלה קבלו שליש מאשר נשו, ואלה רבע. הסחורה נמכרה כלה, וכן נמכרו החפצים היתרים ונשאר בעד האלמנה וילדיה רק מעט.

ואז בא הגואל השני למלכה. דוד חשוך־בנים מכפר רחוק, עשיר קצת ומחזיק בית־הריחים שם; והוא, בשמעו את שמע מיתת קרובו שמואל, הציע לפניהם, כי תבוא אליו עם ילדיה. והיא לא חשבה הרבה ותאמר הן. ויקח אביה את בנה אליו לחנכו, חמיה לקח אל ביתו את הבת השניה, ומלכה ושתי בנותיה הרכות יצאו מזה אל הכפר.

וילַוו אותה כל השכנים והשכנות ובית חותנה. רבים נָדו לה בלבם. ובעיני אבשלום־מאיר ורעיתו נראו דמעות. מלכה כסתה בצעיף את פניה, עדי עזבה את שער העיר. אבל בחלל הרחב בין שדמות בר הוקל לה. רוח האדם יודע חליפות!

ג

הכפר, אשר בו התגורר דודה של מלכה, אברהם־מאיר לבית חיים, היה נאחז ברצועה ארוכה בין שתי אחוזות של אצילים, ואכרים בו מעט. והם לא עובדי־אדמה, כי־אם חוטבי־עצים, עגלונים וגם בעלי־מלאכה. על יד הנהר הרחב, המפריד את הכפר משדה־מִרעה רחב, עמדו ריחים לפי תכנית ישנה, ואותם הריחים היו שייכים להדוד לצ"ט שנה...

אברהם־מאיר היה גדל־קומה, איש פשוט ובעל לב ישר. רעיתו היתה ממשפחה יותר טובה ממנו, והיא נתחנכה ימים רבים בעיר וידעה מעט בספר וחשבון. בנים לא היו להם ואת האהבה לא ידעו. אבל בעלה כִּבד אותה ויחשבֶהָ לחכָמה, והיא מצאה בו איש עושה כל משאלות לבה. ובשבתם הרחק מן שאון החיים, עבדו ועשו הרבה. אברהם עבד כל היום בריחים, ולפעמים גם לן שם. ושרה, כך היה שֵם אשתו, עבדה בבית והיתה צופיה הליכותיו. בֹּקר בֹּקר שטפה את קרקעיות החדרים, נקתה את הכלים ותעמִיד הכל על מכונו. אחרי־כן הכינה את ארוחת־הצהרים; ואחרי הארוחה עבדה בקיץ בגן הקטן, המקיף את הבית, ובימות־החורף טותה ותתפור לבנים. מה מאושרה היתה, אם בא אורח יהודי אליה לפרקים, והיא יכולה לשרת אותו ולהראות לו כבוד ביתה ונחלתה ולספר באזני אדם על־דבר הוריה; אבל עוברים ושבים יהודים היו שם רק מעט; ולא יפלא,

מן המסובים, מטה מוצעת לבנה כשלג, ואיש קטן ממנה, הוא החתן, בפנים אי־יפים עומד בפתח, והיא לא ידעה אותו אל נכון ולא דברה עמו דבר עד היום...

והכָּלוי בחדר השני החל לנהום. היא קפצה ממקומה ותחפוץ לבוא שמה, ותמצא את הדלת סגורה. השעה היתה העשירית בלילה, מורה־השעות משמיע אחת ושתים, וכל דפיקה והשמעת־קול כמו חודרת לתהום הנפש.

ותקם ותשב על המטה ותִּשָּׁען, ולא פשטה בגדיה מעליה. נר חלב דולק על השלחן, מנורה אין בימים ההם, והאפל אשר בחוץ יגיח מבין החלונות. כלב נובח ברחוב ואחר עונה לעֻמתו. מלכה הרימה ראשה; היא עמדה ותרכן ראשה לדלת... הקישה באצבעה עליה; וקול לחש עונה לה מבעד לדלת: „הסי!' הוא ישן. שריד־הנר הבריק. היא ישבה על חודה של המטה וראשה בין ידיה. בכי גדול התפרץ ממנה והדמעות יורדות בלי הפוגות. היא בוכה על ימי נעוריה...

אחרי ימים הובא שמואל לבית חולי־הרוח אשר בעיר המחוז הסמוכה. והקדמת מעשה זה, שפסחו על צירופי אומנות של נשים זקנות, צדיקים וקוסמים, עלתה בחלקו של אבשלום־מאיר.

שם ישב החולה ירחים שמונה. הרופאים אמרו, כי אין לו תרופה. עוצב דִכּא את אור שכלו, וימק בשרו. הוא לא הכיר את אביו, כי בא לבקרו ושוכבת חיקו היתה לו לזרה; וכאשר באו השומרים ואמרו לו: „מלכה רעיתך מחכה לך בחצר!' ישב וגרד בכותל.

ובהודש התשיעי נפדה מעקתו. הוא התקרר בגן בית־המקלט ותאחזהו קדחת וימת. וביום מותו הובא לשם חולה אחר ויירש את מקומו...

ותשָּׁאר מלכה אלמנה. ובחנותה היו „בקיעים' הרבה. רבו החובות וכחה לא היה עמה כמלפנים לעמוד על המצפה.

ויבוא אביה מויניצה לשבות אצלה שבת. ובמוצאי־שבת נפגשו ה„צדדים' יחד עוד הפעם... בא אבשלום־מאיר וטען, שטוב לה להשאר בלוטן ולחנך את הבנים. ומלכה אמרה, כי לא יכולה להשאר עוד בעיר. אביה לא ידע לשית עצות בנפשו ובתוך כך פתח את ספרי החשבונות. חשב ומנה וראה את ה„לקוי' הגדול, אשר בחנות ועסקיה, וירא, כי לא תהיה לה תקומה... ובכן עלה בגורל מלכה לצאת מפה.

שבבית ובחנות; ועוד זאת, אם לא האיצו בו לאכול, לא דרש אחרי מאכל. בשבת, בעמדו על מקומו בבית־התפלה, לא דִבר את חבריו; וקרה פעם, כי עמד הקהל לתפלת שמונה־עשרה בלחש, והוא נשאר — יושב...

ואת היום הזה לא תשכח מלכה לעולם. היא שבה לפנות ערב הביתה ותמצא את בעלה יושב על־יד השלחן, מתופף באצבעו ומזמר; והוא לא שעה אליה בבואה. ותגש אליו ותאמר לו: „מה לך שמואל?" ולא ענה לה דבר. כה עמדה רגעים אחדים בתמהון ולא ידעה מה היה לו. והוא קם, פשט את מעילו ויחל לרקד באמצע החדר. היא נבהלה לראות זאת ואין איש בבית להושיע לה. והוא מרקד סביבה, עיניו בולטות ושולח את לשונו לנגדה. פחד לבה ותהי כנדהמה... ובעלה החל לצעק: „אש! אש!" וינהם, ויתגעש, וימהרו לקול הצעקה אנשים שכנים מן החוץ, ותהי מהומה גדולה. והוא הכה כל אשר בא נגדו. ויעבתוהו בעבותים ויאסרוהו אל המטה. שמואל בן אבשלום־מאיר ובעל מלכה יצא מדעתו!

ב

את מלכה העניה הוציאו בחזקה מן החדר. את הבנים הובילו לבית חותנה. ושומר אחד נשאר עם המשוגע בחדר. ויבוא הלילה ויפרוש כנפיו על עיר ויושביה. בבתים רבים ישבו דריהם לאכול ארוחת־הערב, ובין לגימה ולגימה שחו במאורע של שמואל. נזכרו יושבי לוטן, שמעיקרא לא היה ה„זווג" הגון, וינודו לגורל מלכה. אחדים בקשו למצֹא טעם לשגעונו של שמואל; ורבים האמינו, כי הרביים, או הטטרים להבדיל, עוד ימציאו לו מזור.

ובשעה זו ישבה מלכה מוטה על כסא עץ והצער מצא פתח רחב ללבה. בפעם הראשונה בחייה חשבה על ימיה לפנים ולאחור, ואיזו שאלה נשארה תלויה בצרורות נשמתה: „מדוע יסרני ה׳?" ותחשוב מחשבות על גמול־שדי, על אמה שמתה ועל־אודות אביה ודרכו. נדמה לה, כי עוד בימי החתונה ראתה בפניו והנה אינם שלֵוים. מדוע היה אז לבה כבד כאבן? והיא כבת־מלך היתה ביום ההוא. שמעה אומרים מאחוריה, כי „כלה" יפה כמותה עוד לא נראתה. ואיך פחדה ורעדה, שעה אחרי החופה כאשר חדלה ההמולה וקולות כלי־הזמרים נדמו, והיא יושבת בחדר לבדה הרחק

כי לא שאלו את פיה בדבר הנכבדות, אף־על־פי שבת־ויניצה היתה — דבר זה מובן מעצמו בתנאי הימים ההם. ובהזכירנו את המלה ויניצה, כבר יש לנו גם פתח למצֹא את הפתרון, איך התרצה אביה נתן, שהיה מרבה עיון בדברים ואדם לא נקל להעבירו על דעתו, לתת את בתו האהובה לו לאיש בלי מעלות יתֵרות. הוא נֵאות לזה, יען כי חפץ שבִתו תצא מעיר גדולה, ששם החלה היהדות להתפורר, ותנשא ותלד בנים בעיר קטנה, כי שם יש לעניני הדת מעמד יותר... ואם גם לא בפירוש אמר כזאת לעצמו, מכללא איתמר. ואתם אל תתמהו על זה.

ותבוא מלכה ללוטן בתור כלת אבשלום־מאיר ואשת שמואל ותשב על שלחן חמיה. וידברו כל יושבי העיר ביפיה ובמעלותיה ויהללו אותה כל רואיה; ובכל מקום, אשר נראתה, היתה לשיחה. גם ליושבי עיר קטנה עינים ליופי!

ושלש שנים אחרי נשואיה כבר היו לה שתי בנות. ואז בנתה לה בית ותפתח, היא ובעלה, בדמי הנֵדה בית־מרכולת בטבור העיר. ותהי מלכה אֵם ואשה, מוכרת בחנות וצופיה הליכות ביתה, ומיפיה לא יחסר.

אמנם את בעלה, אף־על־פי שלא היה לו כשרון רב למלאכתו, כבדה, משום שהוא בעלה ואחרת לא יכלה... והוא — כאן צריך אנכי לגלות מעט ממסתרי לבו של שמואל — הוא קנא ביפי אשתו וחשק לפעמים, כי יתמעט. לוּ היתה יפה רק חלק אחד מעשרה, כי אז לא חשב מחשבות רבות והיה רואה חייו במדה שהם נתונים לו; אבל את העודף לא יכול נשוא — ולא פעם אחת באו בו הרהורים להשחית את תארה. עוני רב היה לו, בשעה שבא אציל לקנות סחורה בחנותו, והוא חשדו כי יהנה בעיניו מזיו תואר אשתו; ובצאת הקונה, היה מרים את משקולת־הברזל והעמידה בחזקה על השלחן, עד כי חרד השלחן וכל ארוני החנות. אש קנאת אדם אל תהי קלה בעיניכם!

ומלכה ילדה עוד בן ובת. ההוצאות בבית גדלו והליכות החנות לא היו על נכון. חסר היה לשמואל בעלה האומץ לעמוד מול מתחריו. לא שלם חובותיו במועדם, ועל־כן לא הִלוו לו בנפש חפצה; ובאו ימים, שבחנותו, שנחשבה באיזו מדה בין הגדולות, חסרו מינים הרבה.

ובמשך הימים בא שנוי נמרץ בטבע שמואל. הוא החל לישון הרבה, יותר ממה שהיה רגיל. עצל נעשה בתהלוכותיו, ולא חשב הרבה במה

ולנתן היו במשך חייו שלש נשים· אשת נעוריו חנה הרפה מתה בנעוריה והניחה לו שתי בנות יפות, את מלכה ואת פנינה· אשתו השניה, שנשא אחריה, לא היתה יפה, וגם היא לא האריכה ימים והניחה לו שתי בנות לא־יפות, ורק גדולות־קומה היו· ואשתו השלישית לא ילדה לו כלל ואהבה להתהדר הדור חיצוני ולהחליף מלבושיה, לפי המודה החדשה כפעם בפעם, ולבה לא היה נתון, לא לבעלה ולא לבנותיו; אולם את פניה העמידה, כאילו היא דואגת להן· היא היתה נוסעת מזמן לזמן ללוטן, עיר מולדתה, וישבה שם בבית אביה· וכאשר הגיע תור מלכה, הבת הבכירה, להִנשא ותיף במַראֶהָ ובקומתה, היתה גם היא, אם חורגתה, המתַוכת בעניני הנכבדות, ותיעץ לבעלה, כי יתן את בתו זו לבן אבשלום־מאיר מעירה·

אבשלום־מאיר, איש לוטן, היה ההפך מנתן הלוי· הוא היה מחזיק את מכס הבשר בעירו והיה עריץ במקצת· את התורה לא ידע, במִצות לא היה עוסק; ואולם היה איש רֵעים להתרועע· לו היו ארבעה בנים; הוא לא חנך אותם ברב וגם לא מצא לו פנאי להשגיח עליהם· הם למדו אצל מורים פסוק, מעט גמרא, לשון רוסית וחשבון, ובעיקר לא למדו כלום·

מאלה נוגע אלינו רק האחד, הבכור – שמואל, – ואותו אתאר· שמואל היה גבה־קומה, בעל שערות שחורות ופניו היו מלאים אבעבועות· בטבעו היה איש נמהר ולא חשב הרבה בדבר לעשותו; ואם החל לעסוק באיזה ענין, נלאה במהרה ולא סיימו· למין הנשים לא הרגיש קִרבה יתרה, וגם לא התהדר בפניהן; ובזה היה שונה לגמרי מאביו ומאֶחיו·

לוּ גם נשא שמואל בן אבשלום נערה בינונית לאשה לא היה חלקו רע· איזה חשבון היה לאם החורגת, שיקח הוא דוקא את מלכה היפה, איני יודע·

ומלכה לא לבד, שהיתה יפה ורבת־חן, כי־אם היתה גם אומנת במעשה־ידה, ובכל אשר עשתה וטותה היה רוח שירה· חסר היה ליפיה איזה חלום ועוז; תחת זה היה לה לב פתוח· ערפלי־המחשבה של אביה לא חדרו לנפשה, וגם לא בא בה דבר מבין־הערבים של דור הולך; בֹּקר היה בסביבה, בלי־דעת צעדה בחדר אביה, בעת באו אליו אנשים, דִברה ושחה עם רחוקים כעם קרובים ולא הרגישה, איך רוה כל לב למראה קומתה· ואין זאת סתירה ברוחה, כי היתה עם זאת גם יראת ה׳: היא ידעה קצת בלשון־הקודש לקרֹא ולכתוב, למדה להתפלל, והיא נערה ולא נשואה·

קלונימוס ונעמי

א

לא על מאורעו ומזלו של אחד יסופר בזה, כי־אם של שנים ושלשה, והם באים איש אחרי אחיו ומשולבים הם איש באחיו. יש חליפות לחיים, אולם הם בלי חֵרות; היד הכבֵדה המונחת עלינו, אותה לא נסיר כל הימים.

באבי אמה אתחיל, בנתן הלוי.

נתן הלוי היה איש גדל־קומה, בעל פנים כֵּהים ומלאי־מחשבה, והוא מכובד על הבריות ונודע לאחד מן השלֵמים. הוא היה בן־תורה, יודע חשבון ותכונה, והיחיד בעיר, שהבין את סוד־העבור וקדוש־החודש. גם מליץ היה, עושה חרוזים, כדרך הפייטנים, חד חידות חריפות, וכתב־ידו היה יפה עד להפליא. לו היתה נטיה וכִשרון גם לציור; ורגש היופי היה נִכּר גם בהִדור לבושיו ולבניו, שהיה מקפיד בהם, שלא כדרך היראים. בימי נעוריו הפליג בקבלה ובספרי־מחקר והגיע עד „שער היחוד"; ובימים ההם היו לו וכוחים רבים עם אחדים מחבריו, שהתחילו להתחמץ, ולבו היה נגרש. אחר־כך, כאשר הלכו הם, אחד אחד, אל מקום שמשם לא ישובו, וענייני־החיים באו להטרידו, חדל גם הוא מהעניָנים העיוניים והקדיש את עתותיו המעטות לתורה הגלויה, שהיא גם לחם האדם...

נתן הלוי היה רואה־חשבון בבית־אוצר־כסף של איש עברי, הרחוק מעמו ועושה את מסחרו גם ביום השבת. אבל לו, ליהודי האחד מדור הישן, שכִּהן שם, נתנו לשבות את שַבתו ולשמור את ימי המנוחה, כי כבדו אותו. לחמו מצא והכניס רב יתר בערך, מאשר יכניסו יהודים כגילו; אבל הוא הוציא הכל על יפוי ביתו. סביבה של כלים נאים, הנהגת־בית ביד רחבה ואיזה הֶד של עושר היו לו לצורך־נפשי, כמו שהיה לו צורך להשכים בבקר ולהתפלל לפני אלהיו; ב„ימי הקבלה" והעיון התעצם בערך טהרה...

ספורי תוגה

אך בריות שפלות אנו· גלמודה אנכי, אָרון, מיום עזוב עזבתני· מה שכלי ומה תבונתי? והן גם עונותי רבים ופשעי מי ימנם? בַּקש בעדי מאל־סליחות, שיקבל ברחמים וברצון את קרבני וקרבן כל בית־ישראל בעגלא ובזמן קריב· אנא ה׳, שמע בקולי, רחם על אמתך וברך אותה; ואל תתנני להתהלך בין הבריות בבשת־פנים; ויכירו וידעו כי גדולים מעשיך מעָל ואין כל בריה מתחת עושה דבר שלא גזרת עליה· שלום לך, בעלי ואישי! שלום לכן, נשמות הטהורים! — זרם מים ירד מעיניה והיא מקנחת במטפחת את הדמעות ונאנחת ומתחזקת· דוממים דוממים עומדים ציוני הקברים, רובם מעשי עץ ומועטם מעשה אבן· עולם שוקט למתים ועולם מלֵא־מעקשים לַחיים·

לא אאריך· עוד לא עברו שנים־עשר חֹדש, וגם רב ודַיין עוד לא נמנה, והנה נפוצה השמועה בעיר: בתו של הרב רבי אָרון נתארסה עתה למשה, בנו היחידי של נתנאל· וירננו העם באהליהם, מלבד אותו חתן, שקבל מנה יפה···

החומה של נתנאל; וגם בעדו לא סגרו את הפתח· בסבר פנים יפות קבלו אותו באולם הגדול ושמו לפניו חמין ורקיקין· העשיר ישב על ספסל רך ושח עמו במתינות, ולא הורה אף ברמז קל, שָׁעַת לקום··· בערב השני עלה שנית באותן המעלות, שח ודבר עם אדון בית־החומה· ועוד באותו שבוע הרים פעמיו למשכן חותנתו החורגת· והיא, אם לא חביב היה בעיניה כלל, ישבה גם־היא ושחה עמו· פניה נהפכו לירקון, בשמעה את דבר הרעיון החדש על־דבר קשור־בתה יוצא מפי הדובר· בפני אָרון בעלה בוַדאי לא הֵעֵז לומר כזאת, ולוּ הֵעֵז, כי עתה שחק לו כל עובר· היא ישבה כנדהמה···

ביום המחרת בא שוב חתן הרב בדבר אותו ענין, וכה מעשהו מעתה יום יום· והוא מרחיב בכל פעם את משאו· ולאט לאט התרגלה חותנתו להטות אזנה מעט· אֵם לבת שנתבגרה ואשה אלמנה, אם גם אלמנת הרב, הן דואגת לפרי־בטנה· אָרון היה נרתע מזה בגלל עסקי המשפחה, והן לו היתה מגלת היחש· אבל, לאידך, שמא דוקא זה הוא זווג מן השמים· מי־זה יחדור לדרכי ההשגחה? ומי יתַכֵּן ארחותיה?

לילה לילה התהפכה האלמנה על משכבה ותשקול במאזנים את הצד לכאן ואת הצד שכנגד· נגד ה,קרן' אין שום אדם יכול להטיח· והוא בן עשיר גדול וירושה רבה צפונה לו· אבל הנה גם הכף השנית טעונה משא רב···

בימי קדם היו אומרים: נקרא לנערה ונשאל את פיה· עתה אין זה מנהג בישראל· היא יראה להודות לעצמה: לא פעם התבוננה, שבשעה שעובר אלמוני הבחור ברחוב מול ביתה, הוא שוהה בלכתו ונושא עיניו אל הפתח, שלעתים עומדת לפניו בתה, והיא גם מבטת אחריו· — עיני נשים מכירות באלה!

ותשכם האלמנה בבֹּקר אחד, שמה מעילה עליה ותתעטף ותלך לבית־העלמין, אשר לא רחוק היה משער העיר· היא קרבה אל ציון בעלה והחלה לדבר ולשיח עם המת בלשון של תחנונים: עננִי־נא אישי ממנוחת משכבך והושיעני ממצוקת לבי· אלהים בוחן כליות, מדריך ומנהיג כל חי בארץ, נותן לבהמה לחמה ושולח לכל נפש את בת־זוגה· אתה תחסה בצל כנפיו בין שְׁאָר יראים ושומרי תורה, חזק אותי ועמוד לימיני, לבלתי אכשל ואכלם· גדול הוא ה' ולגודלתו אין חקר, ואנו שוכני־ארץ

הרב הזה, שלא הניח אחריו כמותו. והשאלה על כל לשון ובכל לב: מי יעלה על כסא הרב ומי ימלא מקום התורה באמונה? פטרוני־נא מלתאר לכם גם את ענין הירושה והסכסוך הנהוג בין החולקים בנחלה. לא אערב דברי־חול בקדש.

ו

עברו ימי ה„שבעה", עברו ימי השלשים והתחיל ענין בחירת רב וכהן. אם ימנו עתה אב״ד חדש בקהלה, לכגון זה צריך יהיה לשלם „שכירות" מדי שבוע בשבוע, ואין מוסד נכון בעיר לכך, הלא אין גם קופה קבועה. יש צורך, שיהיה הרב גם איש גדול בתורה ויודע לנהל את העדה. הדור מתמוטט...

אמנם על דעתם של מתי־מספר מיושבי העיר עלה לפרקים רעיון: אולי ינסו להציע לבחור לרב ביקותיאל, הלמדן הגדול והבקי בש״ס ופוסקים? אבל מיד התבוננו וראו, שזה אינו בגדר האפשרי. לא אך מפני שהוא אב לבן שיצא לתרבות רעה, אלא – וזה עיקר גדול – מפני שהוא בן העיר גופא. – מה שייך? היאבו בני־אדם מישראל להרים ביום אחד איש מקרב העדה, עצם מעצמיהם, למנותו לרב ונשיא עליהם? לא רחוק מאותה העיר היתה עיר אחרת, ושם כֹּהן רב נודע בשערים, ולו נכד חריף ובקי, הפוסק גם שאלות. ופה היה יכול לעלות רעיון של קִשור, שלא היה בגדר הנמנע... אולם גם בקצה אותו רחוב שתארתי דר איש אחד, עשיר וכהן, שאם גם לא היה מן התורנים דוקא, היה לו שֵׁם ומקום בעדתו. ותמת אשתו אז והניחה לו בנים חמשה. ויהי כי התנחם והשדכנים החלו לדפוק על דלתותיו, גִלה רצונו לקחת בתולה בעמיו, כחוק שבטו. אם גם חשב במסתרי לבו על בת הרב, מי־זה ישא עליו חטא? –

אבל רעיון אחר לגמרי, רעיון שיצא אל הפֹעל, החל לנצנץ במוחו של אחד מחתני הרב המנוח, איש שכבר אבד כספו וכסף אחרים פעמים אחדות בענין־רע, והיה בכלל גבר לא־אמון בו ולהוט אחרי כל רֶוח ממון, אם בהיתר ואם גם לא בהיתר. מדוע יהי שונה בזה משאר בני־אדם, השקועים בים הפרנסה עד הצואר וצדים כל מה שיעלה בחַכתם? בקצרה, בנשף אחד עלה במעלות של אבן המובילות לבית־

מתוַדה בדמעות שליש ובנפש שבורה לרסיסים דקים ואומר מלה אחרי מלה: אשמתי, בגדתי, גזלתי, דברתי דפי, העויתי, הרשעתי וגומר. הוא מבקש סליחה, מחילה, כפרה מאל־חסד, רחום וחנון ושומר ליראיו; והוא מוחל לכל בן־ישראל שהכעיסו והקניט אותו וחטא נגדו בין בגוף בין בממון, בין בדבור ובין במעשה, בין בגלגול זה, בין בגלגול אחר בדור עבר וחולף. הוא מתאמץ לזקוף גופו מעט וקורא שלש פעמים בזו אחר זו: ה׳ אלהים אמת ותורתו אמת ומשה נביאו אמת! ה׳ הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד! הוא היה, הוה ויהיה!

עוד רוח בו, עוד כח־מה בחולה, והוא מתחיל לפרוט חטאיו ולשקר בכדי: אשמתי אשמות רבות; אכלתי בלי נטילת ידים; בזיתי מִצותיך; בטלתי תלמוד־תורה; גליתי סוד חברי; דברתי אחד בפה ואחד בלב; דברתי על שוכני־עפר; הלכתי במושב־לצים; תעבתי, תעיתי, תעתעתי; אוי לי ואבוי על שברי! — הוא מְשַׁעֵל בחזקה, הוא מתיַגע להגיע לשלש־עשרה־מדות. נפשו, רוחו ונשמתו קוראות בכל עוז פרקי ,אני מאמין׳. הוא מוסר את עצמו על קדושת שמו יתברך. החדר מתמלא חברים חגורים אבנטים וסדורים בידיהם... החולה קורא ,שמע ישראל׳ בכל כחו. הוא מתאזר עוז וקורא: ה׳ אחד, יחיד ומיוחד! — ונופל שוב על הכר וגוסס כאיש שנגעה המאכלת בצוארו. הנאספים מרמזים זה לזה ומדברים בחשאי. חודרים כל בני הבית אל המקום הצר ומתפרצים בבכי. זקן אחד נגש אל הַמִּטה ומכסה בשמיכה את הגוף המתכַּוֵּץ. יוצאת הנשמה כנדהמה, עלובה ורצוצה. — והקהל עונה מתוך הסדור: חזקי ואמצי, אל תערוצי ואל תחתי. ימין ה׳ רוממה, עורי צפון ובואי תימן. היתומים הגדולים קורעים בבגדיהם שיעור טפח. מרימים את הרב המת ומשימים אותו על הקרקע. מדליקים הנרות למראשותיו, והקהל קורא שוב: בית יעקב לכו ונלכה. אֶל אלהים דַּבֵּר!

האתאר את עניני הטהרה, את הרעש בעיר ואת דבר הלויה הגדולה בסגירת החנויות ובצאת כל העם למגדול ועד קטן עם נושאי המטה לבית־מועד לכל חי. אין מספידים בעירות אלה, אבל בוכים ומיללים, קוראים כל נוסחאות ,צדוק־הדין׳. אחר־זה מתחיל ענין נחום־אבלים. מתכנסים לתפלת־שחרית בבֹּקר ולתפלת מנחה ומעריב אנשים לעשרות, להתפלל בחדר הרב בצבור ולהקריב שם לה׳ אלהי־צבאות את מנחתם בדברים. נלקח נלקחה עטרת העיר, בהסתלק

בריאה, צרבת בלב או חמץ נוקשה של ארס בגרון··· הנך שוכב על המטה, אך כתנתך לבשרך, טלית קטנה מצויצת תלויה עליך ומְכסה דק דבוק לראשך; אויר מחניק בחדר, בקבוקים קטנים מלאים רפואות וטפות מרות עומדים על שלחן קטן; והאשה או בן ובת צועדים צעדים קלים בחדר ושואלים בנפש נכאה, אם קר לך, אם המכאוב לא הוקל או אם עיפה נפשך. אין שלטון בימים כאלה! בחוץ תתגלגל תבל. הלא יש צבא לשמים ונתיבות לעולם. עשרה מילים מזה וחמשה מילים מזה, הנה שוב עיר אחרת, כפר או ישוב. שם עושים בני־אדם את מלאכתם, רצים לעבודתם כתמול שלשום ואינם יודעים כלל על־אודותיך ועל כאב בטנך או הפצע האנוש ברגלך. עולם כמנהגו! ואתה הנך מתהפך מצדך האחד על השני, ראשך כבוש בכר, וכי גם לא תסגור את עיניך הנה אֹפל, אֹפל שאפשר למששו בידים ולהשיגו גם בשאר החושים··· המות לא נברא אף בימי הנחש, הוא אינו קדמון, כי־אם הוא שותף רביעי לשלשה שותפים שבכל יצור; וכי יבוא מועד ויגבה הוא את חלקו, אז גם שאר החלקים מתפוררים גם מתפוררים···

רבי אָרון מְשַעֵל, מְשַעֵל בחזקה וגופו הרזה מפרכס מדי פעם בפעם. באים טובי־העדה לבקרו ולקיים את המצוה הכתובה של ,בקור־חולים', בבֹּקר יבקרוהו בניו ואחרי הצהרים מתאספות הבנות ודאגה מרחפת על פני כלן. מעיני איזו מהן גם דמעה נוזלת. אשת הרב באה והולכת. הלא דברים רבים מוטלים עליה לעשות. גם הרופא, איש לא מזרע היהודים וחי בעולמו, יבוא אף־הוא אל בית־החולה פעמַים בשבוע; ימשש בדפקו, ירשום דבר־רפואה עלי גליון בכתב רומי ויקבל שכרו בכסף, מעבר מזה טבוע בו ראש המלך ומעבר מזה נשר.

בערב־שבת אחד, בעלות הבֹּקר, התעורר החולה וירגֵש בחוש, כי הוא ,שכיב־מרע' אמתי. צוה להביא לו מים לרחוץ את ידיו, דבק ברעיונו באלהי־מעל ויאמר במורא וברעדה: עֲנֵני, אלהי צדקי, חנני ושמע לתפלת עבדך! —

הוא כבר רואה את עצמו עומד לפני בית־דין העליון, לפניהם יתן חשבון על כל מעשיו ועל כל עונותיו ועל כל חטאיו ועל כל פשעיו ואשמיו, הן לשמים והן לבני־אדם, הן במזיד והן בשוגג, הן בתור יחיד והן בתור שליח הרבים, הן באקראי והן מצד טבע הלב. והוא

עיני דותן, ששב אָז מאהל החטא. ובחָדרו בנשף הלילה אל הבית הזה לא מצא את הפתח נעול. — בנות לוט שתו יין במערה עם האחד שנמלט מכל אנשי הארץ ויהי להן לחטא ולזרע. התגעש הליל. נלחמה הצעירה עם הבכירה ותחוללנה משכרון־אהבים עד הבֹּקר. עוד לא עָברו שלשה חדשים, ויחלו לרנן בכל פנות העיר לאמר: בנות נתנאל בן־ירוחם הרות לזנונים.

שתי הנערות נסעו לעיר אחת בפלך אחר אשר במדינה הגדולה ותשבנה שם שבועות אחדים. אחר־זה שבו לבית אביהן ערירות ופניהן לא היו להן עוד. — ביום חורף אחד קשה התקרר אחיהן הבכור ישראל, הגישו לו רפואה משונה והיתה לו למאֵרה; וימת או נחטף מן העולם, מבלי שראה את מאורו. אביו נתנאל היה אומר אחריו את הקדיש כדין.

ה

סתיו קשה בא וילחץ כל לב. גשמים קרים ירדו בלי־הרף, קלקלו את החוצות, רככו את הגגות, שטפו את החֵמר מעל גבי הקירות ובאו במרתפים ובכל בקע מבלי רַחם. ליותר ממחצית בני העיר שאלת ההסקה לימי החורף ושאר צרכיו היא כריחים על הצואר. מתחילים לקרֹא בתורה מבראשית. שם נאמר, כי נקוו המים, כי נראתה היבשה ותוצא הארץ כל דשא ועשב ויאמר אלהים יהי אור וירא כל אשר עשה והנה טוב; ובפרשת נח הסמוכה — כבר נשחתה הארץ וגשם מכַּלה יורד ממעלה לילה ויום, לילה ויום, וכל אשר נברא בששת ימי־המעשה, בעוף, בבהמה ובאדם הולך הלוך וגוע, הלוך וגוע...

הרב רבי אָרון היה מזכיר ליצרו בכל יום כעצת החכמים את „יום־המיתה". אדם יסודו מעפר וסופו לעפר. בבֹּקר עוד זורח השמש ובערב בא אחד ממלאכי־זעם ולוקח את נפשך, להעמידה לפני כסא הדין, והגֵו יורד לקרקע ומתענה בכל פרטי חבוט־הקבר. קִראו בספרי־יראים, פִּתחו את המסכת הקטנה, נקובה בשם מסכת גהינום, הלא כל לב ימס, כל נפש גאה מתמוטטת, וכל רושם של תאוה מיד נמחק. אבל מה כל־אלה מול צללי המות גופו! מה הוא שבט המיַסרים, המוכיחים וחוזרים ומוכיחים מדברי התורה, ממשאות הנביאים ומפתגמי הכתובים, מול נקב אחד

מה שלבם חפץ. הוא היה משחק בקוביא, שותה עם מרעיו בבית־המרזח האחד שבעיר ומַתנה אהבים בלילות. זה־כמה חדל להתפלל, ליטול ידיו לסעודה, גם לא שמר את יום השבת; ובאכלו חוץ מבית אביו לא היה מבדיל בין טמא לטהור ויהנה מן האסור בלי־מעצור. — מלב אמו לא נמחה, למרות פחזותו, ואביו חדל זה־כמה לכהות בו. אלהים הוא אדון בשמים ועל הארץ מורדים בו, ויש כאלה, שלא ילכו בדרכיו. וכי גדול הוא מדָוד נעים־זמירות, ואף לו היה בן כאבשלום!

בימי־קיץ לא לן דותן בבית, או היה שב לחדר משכבו בעלות הבֹּקר והיה ישן עד אחר הצהרים. הוא חדל לבוא לבית־התפלה אף בימי־מועד. ואך בליל יום הכפורים, בעת ינוע כל בשר בישראל מפני פחד ה׳ ומשפטו האיום, היה מתעכב בעזרת בית־התפלה כשעה חדא עם שאר חבריו הריקים; ואחר־זה הלכו כלם מזה באשר הלכו...

לא תאמינו, אף בליל חג־הפסח, בהתקדש ביתו של יקותיאל, לפי מנהג אנשי־מעשה, היה הבן הזה בא לַבַּיִת אחרי אשר נערך הסדר, ישב אל השלחן הערוך ואכל מהנותר. בימי המקרא היו מקיימים בכגון זה דין „בן סורר ומורה", אבל בדותן לא תפשו אביו ואמו. עוד יש להודות לאל־ישועות, על אשר יעצור בו, כי לא יֵצא מן הדת. —

ימי אלול הגיעו. באו ימי תקון והתחלה לאמירת סליחות ודויים אין־ספור למלך העולם. והטבע שכח את מועדי השנה. חום נעים מלא את היקום. שב הקיץ כמעט לימי האביב. ספיחים צצים באדמה ועולים מאליהם, עשבי השדות גדלים. הצאן והבקר רועים במגרָשים הרחבים מחוץ לעיר ואוכלים לשבע.

ויהי בשבוע האחרון וכבר החלו ימי הסליחות ממש, קם נתנאל ויצא עם שני בניו, ישראל ומשה, לעיר משכן הרב המת. ואשתו גם היא נסעה זה כשבועַים לעיר רחוקה אל „קבר אבות" ולא שבה עוד. ותשארנה שתי הבנות, מלכה ולאה שמותיהן, לבדן. ימים בין אָמה לאָמה היו, נפש אחרת לא היתה אתן בבית.

כענבים בשולות ביער לא עבר בו איש היו שתי הנערות בבית־החומה הנצב בודד באמצע העיר. אמנם כתמי המשפחה רחפו ממעל כפרקי עננים בשמים לא־ברזל, אבל דמן לא נדעך... האם יד המקרה היתה בזה? עיני המיַחלות בעמדן היום על המעקה בבֹּקר נפגשו עם

אדון הבית היה יקותיאל בן ירוחם, איש לא עשיר, אבל בעל־בית חי לפי ערך מעמדו, ומעולם לא שָׂם בכליו משל אחרים. הוא היה ממַצע בין סוחרים, היה „בורר" או „שליש" בעניני ירושות; לעתים רחוקות לקח גם חלק בדברי שדכנות למשפחות עשירים. רבי אחד מפורסם, שרב ריב גדול ועצום עם רבי שני, והוא גם אחיו מלידה ומבטן, בחר בו לציר־נאמן לעשות שלום בינו ובין אחיו, כאשר כבר עלה הסיר על גדותיו. בן־ירוחם היה יועץ בכל דבר קשה, מתַוך בדברי־ריבות בעֵדה, וכשחלה רבי ארון פעם במחלה אנושה, היה הוא פוסק שאלות במקומו. בידיעותיו הרבות בהלכה, בחריפותו ובשכלו החד בארג התלמוד ונושאי־כליו הצטיין והיה למופת.

על בעל הש"ך מספרים, שבשעה שחִבר את ספרו העָמוק והיה כותב כל יום פרק פרק, עמדה קערה מלאה דינרי־זהב על שלחן הכתיבה; והוא היה משתעשע בהם, להרחבת־הדעת ולשגשוג העיון... ובן־ירוחם חדר אל תוכו, בלי סיוע של דינרי־זהב ומטבעות־כסף מצלצלים. וממה־נפשך, אם בעל שכל גדול אתה ומוחך משיג ותופס כל היקש בסוגיה מסובכה, למה לא תשב על הספר הגדול ולמה לא תבאר כל פרט ופרט לאשורו? בימי התלמוד היה עוד הקדוש־ברוך־הוא מתַוכה ברקיע עם בני מתיבתו בהלכות. עניני קדשים וטהרות, זבחים ומנחות בטלו, אבל עיוניהם וחדודיהם לא בטלו. והן הבבות בנזיקין ודיני האִשות נהוגים עוד האידנא, ועל ידיהם דיני המועדות והברכות. אף אם מאה שנה תחיה ויומם ולילה לא תמוש מאהלה של תורה, לא תספיק לתרץ כל הקושיות והאבעיות וליַשב כל החלוקים.

אבל הנה ליקותיאל שאֵלה אחת קשה בחייו, שלא מצא עליה תשובה נכונה. אשתו היתה עקרה ימים רבים, אחר־זה פתח ה' את רחמה ותלד לו בן, ושוב סגרו. יחיד נשאר הילד ויגדל; ואמנם יפה היה במראהו, אבל לא נשא עליו את עול ה„חדר" ובתוכו קִנן היצר. עוד בהיותו כבן ארבע־עשרה נשא עיניו לכל נערה נאה עוברת ברחוב ויחמוד יפיה בלבו. בקול אביו לא שמע; ואמו לא חשׂכה ממנו כל דבר ומִלאה כל משאלותיו, אם גם ראתה, שהתורה לא תהיה ארוסתו.

והנער הלך מדחי אל דחי. דותן היה שמו, שֵם לא־מצוי, והוא היה מתארח עם בחורים עזובים מבלי אב ואם, הולכים בשרירות־לבם ועושים

היהודים עומד על מפתן ימי־הדין, היה נוסע, הוא ובניו – שמותם היו ישראל ומשה – לקרית אוּמן הסמוכה, ששם קבר הרב הפלאי ובני עדתו מתאספים מכל עבר להמשיך עניננו... אין זה יחוד שבלב ואין בכאן תשלומי־נפש. גם הרב לא מת כלל, כי־אם עומד הוא ומשיח עם פלוני ואלמוני התלמיד במין שיחת חולין, שיבינו אותה אך אלה אשר לקהל הזה ימָנוּ.

בבית־עלמין ישן, המשתרע על גבעה נשאה של העיר, שזכרונה חרות בפרקי הגזרות אשר לבני־ישראל, בנוי אהל קטן של אבן וגגו עץ, חלון קטן בו מצד שמאל ובמבוא פתח צר. ציוני הקברים האחרים מעץ ומאבן פזורים בין העשבים, העולים לאדם עד ברכיו, וכל העיר העתיקה עם מגדליה ובתי־תפלותיה לשתי האמונות נשקפת מהככר הזאת. מנוחת עולמים! חסידים בעלי קומה, זקנם לא־מסורק ולחייהם צנומות, עומדים זעיר שם זעיר שם מסביב לאהל. פתקאות־בקשה, רטובות גשם ואכולות הקור והשרב, מֻשלכות על הקרקע; ואיש זקן אחד, שומר־חנם של עולם העצמות, יושב תמיד לפני פתח האהל וספר „לקוטי תפלות" בידו. זה ספר התחִנות לבני הכת, כולל בקשות, רִצויים ופיוסים, וִדויים בשטף הדבור ובהרצאה נמשכת ואינה פוסקת.

בערב יום־הדין, שבו יתקעו בשופרות בכל מקום מושב בני־יעקב, באים האורחים, שעלו ממרחק לרגל ההוא, ומקיפים את האהל הדומם. אחדים אומרים „צדוק־הדין" ואחדים תולשים עשבים ומשליכים אותם מאחריהם. כי ידרוס איש על פתקא מתגוללת, ירימה מן הארץ ויניחה על מקומה. טרודים המה עתה בני־מרומים. הלא להם להכין ספרי הזכרונות ולהעמיד כַּפות־מאזנים למשקלי הזכיות והחובות, ולאלה מטה אך לאות־נפש ויגיעת־רוח.

בימי נסיעה כאלה לנתנאל דנן ולבניו באה שוב תקלה רבה בביתו... אבל אני מקדים בזה את המאוחר.

ד

הרחק חמשה בתים באותו רחוב היה מעונו של איש אחד ידוע בעיר, ואולי גם יחיד ואין שני לו. הבית היה מכוסה תבן, אבל לא היה עזוב כלל. מפקידה לפקידה היה מלבנים כתליו מבחוץ והיו מיַשרים את התבן של הגג.

הבן הבכור של אחותה, נער משלח ופרא, נעלם ביום אחד מעיר מגוריו ועקבותיו לא נודעו. רבים אמרו, כי עובד הוא בבית־מכרות־המלח אשר בארצות הקיר״ה. ויש אמרו, כי גָנב בעיר רוכלת־עמים יושבת על חוף הים ונמצא בגנבתו וישלח לארץ גזרה. לאשת נתנאל עוד אחות אחת צעירה, ולה נולד ולד בלא ידים כלל; ותגדל הנערה לתמהון העולם ותחשב לבית אבותיה לקללה. כה רבו הכתמים בשני ענפי המשפחה. אם יד ה׳ תהיה בשבט אחד, מי יאמר לו הֶרף?

נתנאל היָה, כאָמור, מבני התורה והיה הוגה בתלמוד לא לתיאבון ואף לא לשמה בכַוָנה, כי־אם משום הרגל. והן בני כת ברסלב בכלל הוגים בספרים ויש להם בזה עניני־עֵצות... העסק של האדם העלוב בזה העולם גם־כן עלוב, עמוק עמוק, מי ימצאנו, ואף־על־פי־כן הכל גלוי באלפי גלויים. אלהים במרום מדַבר את שליחיו אך במסוה, והמה מסתכלים וחוזרים ומסתכלים. מדברים בפשטות רבה מאד ובכל־דבר נסתר דבר החוזר ומתגלה. הנה יגון ממלא אותך ואתה תופסו ומכניסו על־כרחך לתוך השמחה. השמחה אינה שמחה בעצם והצער אינו צער בהוֶה. בכל אמירה יש חסר, האמונה אינה בשלֵמות. אם נאכל נשבע ואין זו אכילה גמורה, כי־אם הכנסה, מין תנועה בפה, ולאידך, הפה הוא אך אבר. המוח מכוסה, העינים אינן רואות. הנך לומד ולכאורה אין זה למוד, כי־אם שיחה...

צדיק־הדור הוא אך פתח לעבודה והפתח סתום. יש בך איזה רצון והוא מרמה אותך. הנך עוסק במילי־דעלמא. הנך מפַקח על קנינך, הנך מקפיד או גם מתלוצץ לפעמים ואין זה כי־אם מין אחיזת עינים. הנך מרים את היד ואין בה אלא אצבעות, הנך חולם וזה מקצת השגה. הנך שומע מחברך איזו שמועה, והוא לא ידע מה שאמר ואתה אינך יודע מה אתה מקשיב. העולם מלא פלאי־פלאים. לרוב גם השטן ובני משפחתו נתפשים בפחם. הרע אינו עוד כסא לטוב, כי־אם ארג של הויות משונות. הנך שט באויר והכנפים נקובות הן. חבל מתוח ממעלה למטה, מראש לאחור, והרי אתה יורד או עולה בחבל.

ובחשבון־עולם כזה היה נתנאל שומר את עשרו ומפַקח בעין פקוחה על עניניו. הוא היה מתפלל בשעתו, אוכל בשעתו וישן בשעתו. את המִצות שמר, אבל לא הוסיף מדיליה. שנה שנה, כתום ימי אלול ועִם

כפר אחד בנפת פודוליה, היה עובד לאלהי הפרנסה ויחד עם זה היה פוקד בלבו את הרבי המת. כל היום היה יושב בבית־המשקה על ספסל נמוך לפני חבית מלאה יין־שרף ומודד לאכרים ולאכרות את הכוסות במדה. ולילה לילה, כאשר כבר סרו המאחרים לשבת בבית־המרזח ונפסק קול הזמירות של השכורים והשכורות בחוץ, היה שב לשיחות הספרים של בני הכת. פעם עיין בלקוטי הרב המורה ופעם בלקוטי רבי נתן, שליחו ומפיץ תורתו. — כה עברו ימים רבים. בינתים הלכו וגדלו בבית שתי בנות־תאומים טובות־מראה ובעלות־חן. ובהגיען לשנת השבע־עשרה ולב הנֹער עלה, החלו לפרוץ את גדריהן ותלכנה אחרי מאהביהן מבני הנוצרים. עזבו את אלהי העברים ותבֹאנה בברית דת־נכר. ויצעק החסיד בהמית־נפשו אל שוכן ערבות; והוא לא ענהו לא בחלום ולא בהקיץ. וירד ביגון שאולה כעבור שנתים אחרי המאורע.

עוד אח אחד היה לנתנאל, והוא היה פקיד ביער ויעבוד את אדונו ימים רבים. אולם אהבת־הכסף השיאתהו לנטות מני דרך ויחל לגנוב מדמי הפדיון ולשום בכליו. יום אחד נודע אשמו ויקצוף עליו בעל היער, פטרהו ממשמרתו ויצו עליו לעזוב דירתו במשך חֹדש ימים ויפַנה מקומו לאיש נאמן ממנו. ויקם בלילה אחד, והוא אז אב לבנים שלשה, ויעל על אילן גבוה, קשר צוארו אליו בחבל ויַפסק את חייו בחזקה במעמד כל עצי היער, שארח אתם לחברה ימים רבים. — נוסח אחר: אשתו יפת־תֹּאַר היתה וישא אליה אדון־בעלה את עיניו, והיא שכחה את אלוף־נעוריה ובניה אשר ילדה לו וַתַּתנה אהבים עם מי שלא קִדשה. הדבר הגיע לידי־כך, שבכל עת אשר סר אדון היער ללון באחוזתו היה שולח את פקידו העירה ללכת באיזו מלאכות, והוא נשאר לבדו עם שוכנת־חיקו. כה נרמס כבודו לארץ; וירא כי אין מנוס ויאבד עצמו לדעת. אם כה או כה היה הדבר, בכתבי־היחש של נתנאל נחשב זה לַכתם השני או השלישי.

והנה אף רעיתו של נתנאל, שארסָהּ בעת שלא היה עוד עשיר כלל, אף־היא לא נקתה. — הלא דודה אחי אביה היה „מסור", ידוע, שהציק ליהודים והיה מכה בכל פעם את בני קהלתו בלשון לפני הרָשות. גם הוא לא מת על מטתו ולא צוה לביתו אחריו. בערב־שבת אחד, בעת רוחצים בני־ישראל את גופם במרחץ לכבוד צורם וקונם, אחזהו השבץ במקוה מים ויטבע. אם אך מקרה היה הדבר, מי יגלה את הצעיף? גם פה נוסח אחר...

ג

עוד יותר מצוין מביתו של בן־נתן היה הבית השלישי, למעלה ממנו. גגו של זה היה מצופה פח ירוק, כתליו לא היו עשוים עץ, כי־אם לְבֵנִים שרופות ושורות הלבנים נראו בחוץ. אליו עָלוּ במעלות של אבן, ולפני הפתח המשוה בְּשָׁשר מַעקה, מוסב מוטי ברזל. בנין בסגנון כזה היו מכנים באותה עיר „חומה", ולא בית. ובחומה זו ישב עשיר נודע בסביבה, אך לא רצוי לקהל; שמו היה נתנאל בן־מנחם. את הונו שָׂמו לשלש מאות אלף רו"כ, סך מסוים בְּמִספרו גם בעיר יותר גדולה. נתנאל היה מלוה מעותיו לאצילי הסביבה, ודבר אין לו עם הסוחרים היהודים. הוא היה כילי ואיש נותן צדקה אך בקושי. לא לבד שלא היה מעורב עם הבריות, כי־אם גם בודד היה. גם בעצם היום ההוא היו רוב דלתות החלונות בחומה שלו סגורות. — שום עני לא הזיד לחזור על פתחו. הרב רבי ארון לא היה בא בכלל לכל בית בעיר; אבל גם שלשת שו"בי המקום, ושנים מהם היו חנפים גמורים, לא באו אל ביתו של נתנאל אפילו בערב יום־הכפורים. ואָמה זקנה היתה נושאת ביום הזה את שש ה„כַּפָּרות", שלשה זכרים ושלש נקבות, כמספר נפשות הבית, לאהלו של השוחט.

גם נתנאל היה איש כבן חמשים, אבל זקנו העגול ושער ראשו כבר הפכו לבן. גם הוא נחשב על בני־התורה, ידיעה הגונה היתה לו בתורה הנגלית, וביראה היה נחשב לאבר מִכַּת חסידי ברסלב, היא הכת הידועה העובדת לרב מת, שרוחו עוד מתהלך בין בני־עדתו. — נזופים המה בני כת זו במקצת משאר אחיהם. הנזהרים גם לא יתחתנו עמהם ויארבו להם. עַם ישראל גם עם קנא הוא! תזוז מדרך הכבושה במנהגים ובסדר התפלות, והנך עובד לבעל.

לנתנאל היו שני בנים ושתי בנות ולא יכול להשיאם. הבנים התפללו בטליתים, כי התביישו לְהֵראות בבית־המדרש כבחורים, והבנות ישבו בבית הוריהן כשבויות. ציירו לעצמכם, שתי בנות עשיר מופלג ואף נאות לא־מעט ובריאות־בשר ולחייהן בוערות תמיד — וקשה היה למצֹא גואלים להן, שיפרשו כנפיהם עליהן. אני פותר לַקורא את החידה: משפחת בית נתנאל היתה משפחה פסולה. — — —

אחיו הצעיר של אותו עשיר, שהיה גם־כן מחסידי ברסלב, והוא מתושבי

ושָׂחים, זעיר שם, זעיר שם גם יושבים ולומדים בספרים. שני עניים עוברי־אֹרח יושבים לפני התנור וכורכים מטליותיהם על רגליהם; נער אחד, שחטמו לא מנוקה, לועס רקיק בחמדה, והסחי נוזל על מעשה המאפה. רוח חֹפש שורר בבית האלהים! הלא כבר הקריבו בני־ישראל בכל מושבותם את קרבן־התמיד באמירת פיהם, ושוכן־מעלה וכל משרתיו הן נפנים מעניני קֹדש לעניני חול. כל יצור דורש טרפו ולחם חוקו, אך רבי אָרון עבד ה׳ לא נפנה עוד. על משמרתו הוא עומד מאחורי התנור. קרקפתו מכתירים עתה תפילין דרבנו תם; לפניו פתוח כרך אחד מהספר ,חוק לישראל׳, והוא עובר מתורה הכתובה למסורה ומנגלה לנסתר. הוא מעיין ומזמזם. ואני, אם גם היה עוֵין אותי, ירדתי ממקומי אל מקום הרב והראיתי לו את הספר המשונה ממדרשי רבותינו התנאים לספר שמות שבתורה. בלי־חפץ לקח את הספר מידי — ויהי אך פתח אותו, קפץ ממקומו, כמו איש נשכו נחש.

צריך אני לומר, כי אם־גם כעסן גדול היה הרב, היה עוצר תמיד בעד כל התרגשות והיה מתאמץ ברוב כח להמית בקרבו את היצר הזה. בעניני־חֵמה מחמירים אף בעלי התורה הגלויה, ולא מבעי אלה שכתבו ספרי מוסר, ביחוד לחסידים ולאנשי־מעשה. אדם כרבי אָרון בודאי היה נזהר בזה; אבל הפעם לא יכול לעצור ברוחו. הוא עזב את מקום ענותנותו, חזר לאמצע הבית וכרגע נאספו סביבו השרידים המפוזרים, והוא מדַבר נגדי ונגד דרכי בקהל. טליתו נשמטה מראשו, הספר הקדמון בידו והוא חוזר על המקרא: כל באיה לא ישובון. כאִלם עמדתי לפני המקטרג, ולא נסיתי להצדיק את עצמי. אך אברך אחד ידען מעט הרהיב בנפשו לבקש מהמקנא, כי יֵראה לו את הספר החיצוני. ויתמה למצֹא את שֵׁם מחברו איש מדברים עליו בגמרא. מי לא שמע על־דבר התנא רבי ישמעאל? מיד הראה לו הרב באצבעותיו הרָזות על סימני־המספָר הרומיים שעל דפי המבוא, ונסתתמו טענותיו של זה. גמירא בישראל אז, שכל ספר, שציוּני־מספר רומיים לו — אך ידי מין כתבוהו או הוציאוהו לאור.

מן היום ההוא והלאה החלו לבדוק אחרי במלוני בשבע עינים. הופר שלום־הבית. גֹּרַשְׁתִּי מלהסתפח בנחלה זו מצאתי ושפרה עלי. — ואני הולך, הולך ותועה מאז בעולם הרחב והצר עד היום...

מתחיל לְהַרצות בקול את השיר: יגדל אלהים, זה הנמצא ואין עת אל מציאותו, זה הנעלם והקדמון, הראשון ואין ראשית לראשיתו!

ביום־שבת אחד, כאשר השכים בבֹּקר כדרכו, והנה את אשר לא חשב בזה מעולם בא ואתא: הִנה התפרצו גנבים אל ביתו וגנבו ממנו את כל כלי־כספו, תכשיטי רעיתו ואף כסף רב מזומן. גם את בגדי־הַשֵּׂער שלו ושל אשתו וכל הבגדים הטובים לקחו הזרים עמהם ולא הותירו. בן־נתן לא התרושש לגמרי באבדה זו, אבל הנזק היה רב ועצום... השכל מחייב, שכָל דבר הֹוֶה אינו נפסד מאליו; והנה עוד תמול היו הארונות מלאים כל טוב ועתה נתרוקנו, נתרוקנו בידי אנשים לא עמלו בהם. היה רעש בעיר. יגעו ימים רבים למצֹא את הגנבים ולחדור אל מצפוניהם. גם הרָשות המקומית לא התעצלה בזה ותקח שֹׁחַד משני הצדדים. והכל היה ללא־הועיל.

מה עשה שמואל בן־נתן אחרי ששקט רוחו מעט מהתמרמרותו על נזקו? הלך ומכר את כל אשר נשאר לו, אסף מה שהיה בידו לאסוף ויצא בעוד ירחים שלשה הוא וביתו לירושלים, העיר הקדושה, שידובר עליה בספרי־התפלות, ושעד היום לא חשב שום איש מבני עירו של בן־נתן לקום ולעלות אליה.

חייט אחד שעלה לגדולה ונתעשר — לא אלך בו רכיל לסַפר סבת עשרו — קנה את הנחלה העזובה ויתישב בה. וספרי איש־העיון נפוצו לכל עבר. אחד מאלה בא גם לידי, והוא גם החריב את נָוִי...

מפי אבי, שהיה גם־כן רב לעדה קטנה, למדתי את התלמוד, שהוא יכיל המִשנה לתורת משה, וידעתי, כי לכל מִשנה תְּצָרף ברייתא ושעליהן תסובב הגמרא. עַם ישראל לא אך עם חכם ונבון הוא, כי־אם גם עם עמוק־השכל. והנה הגיעני מעזבונו של בן־נתן ספר אחד בתור ספר־השכלה; ולא היה זה אלא ספר ה,מכילתא', בהוצאת מבקר אחד מתושבי וינה. בגוף הספר גם־כן מסכתות, מסכתא דפסחא, מסכתא דשירה וגומר, וגם מסכתא דנזיקין, והכל כאן בלי בבות ובלי קפיצה מלשון אל לשון. — וארא ואתבונן, כי מעין מִשנה אחרת לנו כאן, מִשנה שונה לגמרי מזו של רבי יהודה הנשיא, שהן כבר החלותי לפקפק בה ובערכה. —

יום קיץ היה. בבואי לבית־המדרש כבר עברה שעת התפלה בצבור. אנשים בודדים עוד עומדים איש איש בפנתו או באמצע הבית, מתפללים

את כל מי שבקר אותו, אבל בעצם לא התקרב לשום אדם. לא יהיר היה, אבל איש יודע את ערכו; והן בעניני „מושכלות“ אין מי ששגב ממנו.

אומרים, שבנעוריו היה עוסק באבן־עזרא וב„חובות הלבבות“ וישם נפשו בכפו לבוא גם ל„שער היחוד“. אבל אחר־כך נסוג אחור והסתפק בזה, שמדי שבת בשבתו היה קורא בפירוש אברבנאל על התורה והוגה מעט גם בספר „עקדת יצחק“.

השכל והמושכל שני דברים הם. יש סבה ויש מסובב. יש צירוף ופירוד. אתה מעיין בדבר ונאחז בסבך של כלל ופרט. פעם שכלך עולה ופעם הוא יורד. הרבה פנים לתורה, ובדעות — מדות ומדרגות וחלוקים. הרי נפש בהמית והרי נפש שכלית ועיונית. אלהים מסתתר והוא נגלה. הוא הוא העצם הפועל ונבדל מן העצם המתהוה...

ושמואל בן־נתן לא אך מטייל בפרדס העליון בלבד, הוא גם מַלוה מעותיו ליצורי־מטה ומבַכּר תמיד את ה„בטוח“ הודאי על מי שאינו ודאי ויש לבדוק אחריו. אדם בלי חמשים אלף רו״כ, אם גם שמו אדם, לא יגיע לתכלית הנרצה. כי אתה מונה ובוחן את שטרותיך אחרי ארוחת־הערב לשׂבע ולא לרזון והרבה מהם על מכונם, אז יש מקום להבחין בין עניני המקרה וההזדמן, בין התועלת ובין צדדי ההפסד. על־יד הבחירה האנושית עומדת הידיעה האלהית. בר־נש אתה, הולך על שתים וההשגה העיונית מלפפת אותך מכל עבר.

ויש אשר נדדה שנתו מעיניו והיה קם ממטתו באשמורה השלישית של הלילה, נטל ידיו, התעטף במעיל־הבית הארוך ושב מחדר־הַמִּטות לאולם־הספרים. הוא ישב על־יד שלחנו לאור הנר של שעוָה. השכל הנאצל הוא גם שומע תפלות. יש טעמים ובירורים לכל המנהגים והחוקים הנתונים. אולם אתה בעצמך עדיין אינך בדוק ומנוסה... הנה ממעל תנועת הגלגלים וגרמים שמימיים לאין־ספור, והנה למטה הנפש החיונית והשכלית. אתה חושב ותופס דבר, והרי אתה אך נקודה, — הנך מתכַּוץ בהשגתך לבד, ושוב אתה נשען באמרות החכמים. הוא לוקח לו ספר־מחקר ומעיין בו ומתנמנם. הליל כונס את כליו ופונה לו למדורו. דמדומי בֹקר. בן־נתן מתעורר, משפשף את עיניו ומרטיבן במים. הוא מכין עצמו לתפלת־שחרית, כחוק לבני־ישראל. אבל עוד בביתו, לפני לכתו לבית־הכנסת, הוא

ניצוצות דקדושה עם אבק סטרא אחרא··· חצות־הלילה הגיעה, הוא מעמיד את הנר על הארץ, פורש את מטפחת־האף שלו על הקרקע, פושט נעליו ויושב לו למַטה אצל מזוזת הפתח. קם ונוטל ידיו, לוקח אפר־מקלה מתנור החורף ושם על מצחו במקום הנחת תפילין, לקיים את דבר המקרא: לשום לאבלי ציון פאר תחת אפר. בכי גדול מתפרץ מבין פתחי לבו, והוא מתחיל לנסח את תקון רחל ואת תקון לאה. קינה באה אחרי קינה, ודוי נקשר עם ודוי ואחר־זה קם ואומר קדיש־יתום···

ובאותה שעה ישבתי גם אני בחדרי. לא בודד הייתי – מנורה יותר גדולה מִנֵּרוֹ של הרב האירה את אַרבע אַמותי. לפָני פתוח ספר ,התועה בדרכי החיים', ונפשי הומיה וקוראת לאֵל אחר··· יש אשר בלעתי כל אֹמֶר מאשר לפני, הקשבתי לכל הגה. ראיתי לוחות נתצים ולוחות אחרים נפסלים ועליהם חרותות אמרות חדשות גם חדשות. ולא ידעתי, כי ימים יבואו ואראה ואבין, כי גם אלוהַי, אשר השלכתי יהבי עליהם, רמוני – ויום אחד יבוא ואעמוד ערום בלי חסות, בלי תקוה ובלי אור ואהיה אני אך אני אותו היתום, יָתום בלי אב ובלי אם···

ב

ארבעה בתים למעלה מביתו של הרב עמד בית גדול, שעשה רושֶם בלבנוניתו. גם גגו של זה היה מכוסה רעפים אדומים, אבל היה צר יותר ולא־משופע כל־כך. גם דלתות החלונות אדומות היו. במעלות של אבן עלו אל הפתח, שהיה עָגול למעלה; ומי שנכנס אל הבית פנימה, מיד עשה עליו רושם הנקיון הרב, אשר שרר בכל פנות החדר המרובע, ובו כלים נאים בסגנון הדור הישן. על הכותל האחד היה תלוי ,מזרח' מצויר, ומשני עבריו שתי מנורות־קיר עשויות נחשת־קלל. בארון־הספרים הרחב נראו שורות שורות של ספרים מכורכים, מהם בעור אדום ומהם בשחור, ושֵם כל ספר חָרות באותיות מָזהבות. הקרקע היה מכוסה עצים דקים חלקים ובשתי פנות האולם עמודי עץ. בבית הזה היה גר שמואל בן־נתן, איש עשיר חשוך־בנים, והוא גם נחשב לשרידי נבוני העיר ותורניה. בן־נתן היה כבר למעלה מחמשים שנה, הוא היה בעל בטן רחבה וזקן עגול הכתיר את לחייו. לו מצח מאיר ועיניו לנֹכח מביטות. הוא קבל בסבר פנים יפות

בימות־החול הלא עליו לשרת את העדה· פרקים לא־מעטים מחלקי שלחן־ערוך עוד מושלים בישראל בכל תקפם· והרב מטמא ומטהר, מתיר ואוסר, בוצע בין תובע ונתבע ומפרש מנהגי המועדות· לפעמים יפלו גם דברי־ריבות בשערים או בעל יריב באשתו וכתב לה ספר כריתות בבית־דינו· תורת משה הנחילה לנו חוקים ומשפטים והם נתונים לכל הדורות, ובאו חכמים והוסיפו וחזרו והוסיפו· הרב של כל עיר אינו אלא הכהן בימיו או הלוי·

ולילה לילה, בסגור בני־ישראל את חנויותיהם, התפללו את שתי התפלות הסמוכות זו לזו, אכלו את ארוחת־הערב הרזה, שָׂחו מעט בעניני־הבית, קראו „שמע" באיזו עיפות והלכו לחדרם לישון, איש איש כשהוא שקוע בדאגותיו ובחשבונותיו, אשר מי ימנם ומי יכלכלם, ישב רבי ארון לפני ספר גדול פתוח ונר של חלב־מפעפע מאיר את האולם· לפעמים עסק בתורה הנגלית או הגה בגמרא סתם· הלא עמוקות השיטות והמפרשים מתנגשים יחד· הן גם רש"י מקצר··· ולפעמים קם, לקח מארון־הספרים ספר של יראים ויחל לעיין בו· רַבּו ארחות השטן ודרך הישרה לא כבושה כלל· מזהיר אלהים, מזהירים החכמים וחוזרים ומזהירים· הלא עמוקה באר שחת; הלא אשו של גיהנום בוערת בלי־הרף; והלא יש אלפי ראיות ברורות, שהרע הוא רע מוחלט, ואף־על־פי־כן רודפים בני־אדם אחריו· הבורא בורא תמיד והיצר הוא המחריב· הנך פונה לימין, והחמדה מלַבבת; הנך נפנה לשמאל, ואף שם תאוה נוצצת·

הוא סוגר את פרקי המוסר ויחל לחשוב לנפשו, לעצם הבן־אדם שבו· אך בריה קטנה הוא, בן־אדם תולעה, והאחריות המוטלת עליו כל־כך רבה היא וגדולה· מפני חטאינו גלינו מארצנו ואין לנו לא אשים ולא ניחוחים ולא מזבח להקריב קרבן חטאת או להביא אשם· העֲונות עולים למעלה ראש· הפשעים חודרים לכל היקום, ואף כביכול יושב ונאנח, יושב ונאנח· הרב קם וצועד בחדר ומהרהר אך במעשיו מהיום, בתפלתו מהיום ובלמודו מהיום· פסוק זה אמר בלי כַוָנה, בצהרים ברך על הלחם והסיח דעתו לדבר אחר· בבֹּקר באה אשה שלא התקדשה עוד מטומאתה ונגעה בקצה השלחן והוא הניח ידו אחר־זה על המקום ההוא· עינים לרבבות ליושבי מעלה וחרב־פיפיות לכל בני־מרום· הוא יושב שוב על כסאו, ראשו נשען על שתי ידיו ומסתכל בחלק ההויה שלפניו· מעורבים בַּכֹּל

רבי ארון היה מחסידי בֶּרשַׁד ומחסידי סברן כאחד, אבל לא אָרח את בני הכִּתות. הוא לא היה מעורב עם הבריות, אם גם כִּהן את הצבור לפי דרכו. הוא עבד את ה׳ מיראה, הלא פַּחד אדון־כל על יצוריו. התורה מלאה עונשין וקנסות על כל עובר את פי המִצְוה, וכיוָן שעבר אדם עבֵרה לא יִסָּלח לו, גם אם שב והיטיב את דרכו. — אם מקיים אתה מצוה כתובה, עוד יש חשש, שלא נשמרו פרטים אלה ואלה, או לא כוַנת כראוי, או שמחת על העשיה, ובשמחה זו דבק מעט ממלאכת־השטן. לאידך, נכשלת במשהו של חטא, והרי צרעת הנחש דבקה בך בגלוי. דוקא בימי הקיץ ובימי החום לכל בשר ולכל זרע האדמה נהרבה ירושלים עיר העבודה וקרית הכהנים, ובימי החורף נוספו לבה״ב עוד תעניות שובבי״ם ת״ת. אלהים מילל על הנשמות העזובות, הן בארצות המזרח הן בארצות המערב. בעיר המלוכה שורר עמלק צורר היהודים. ובכל נפות הארץ הרחבה גדל דור צעיר, מפקפק באמונות ומתרשל בשמירת הדברים, שעליהם באו אבותינו באש ובמים.

הרבנית שפגשנו היתה האשה השלישית של רבי ארון. והיא גם ילדה לו את בת זקוניו, שראינוה לפני הסף. ומשתי נשיו מלפנים לו הרבה בנים ובנות, כלם כבר נשאו וילדו גם המה. אבל „נחת׳ גמורה לא מצא הרב בהם. לא לבד שלא היה בין בניו מי שראוי למלא מקומו, כי־אם אחד מהם היה גם שוטה גמור, שוטה העיר. לוקחי בנותיו לא ראו סימן ברכה במעשיהם והיו לא־מוצלחים סתם בחייהם. מספר נכדיו ונכדותיו הגיע כמעט עד שלשים נפש, ואף אחת מהן לא הצטיינה בידיעת התורה או בחן מיוחד.

יום יום ושבוע שבוע היה בא אחד מבניו או מחתניו לבקש עצה מפי ארון בצר לו או לשאל ממנו עזרה ממש. לפעמים התפרצה מריבה בין הקרובים, ועליו היה להשלים ביניהם. נכד אחד, בן בנו הבכור, נטה מני דרך — והוא מוכיח ומאיים. נכדה אחת נארסה ברצון לאיש לא־יחסן כלל, והוא נשא בגלל־זאת צער בחֻבּו... ביום השבת נמלא בית־התורה אוכלי פירות לתיאבון ושותי יין־תפוחים. ביום קדוש ומקודש עליו, העובד את קונו ונפרש בנפשו אך למלכו של עולם, לשבת בראש השלחן מוקף נפשות פשוטות. הוא, היחיד, הוא קנינם של אלה. לולא היו אלה בניו, יוצאי חלציו, כי אז הן לא היה שח עמהם...

בלבבי וימצאו להם בו קִנם עד היום· הנני מנסה לתארם בשרד עלי־גליון אחד אחד·

מצד שמאל יצא מחוץ לשורה בית גדול בעל גג רחב מכוסה רעפים אדומים· והוא הכביד על הכתלים ועל החלונות וידחקם לגבי היסוד מטה· ציירו לכם· גמד בעל־בשר ושמן· ועל ראשו כובע ענקי משופע והעינים הן לא מתחת למצח· כי־אם בבטנו הרחבה· בבית הזה· כנראה· אש תוקד תמיד על הכירים; כי בכל עת עברך עליו והנה עמוד ענן גדול מִתַּמֵּר ועולה מארובת־העשן· פעם עולה ישר למעלה· גל סובב גל· ופעם נוטה לצדדים ומתפזר באין־חפץ ובלי־מטרה· לעתים· ולעתים קרובות· נראתה נערה שחרחורת וטובת־מראה לפני סַף הדלת· עומדת וצופה כמחכה לאיזה דבר· — בלי־משים יחיש העובר את צעדיו· ואם הוא רחוק ממנה עשרים אַמה· יתקרב אליה שלש או ארבע אַמות· ויש אשר מבחוץ נראית גם אִמה· אשה גבהת־הקומה· שראשה עטוף מטפחת לא־נקיה· והיא נעה לרוחב הבית וקולה נשמע· לא כבִתה· זו היתה הרבנית דמתא· בעלה מפורסם בכל ה,סביבה' בשם רבי אָרון·

רבי ארון לא היה רב כרגיל· הוא היה לא אך בן־תורה גדול· כי־אם עשיר מסוים בהונו· הוא שרת את עדתו בחנם ולא קבל שכירות כלל· תאמרו· שהיה תקיף ואיש מתגאה· והנה בו עוד חדוש: הוא היה שפל־ברך וענותן נִכּר· מושבו בבית־התפלה לא היה בקיר המזרח על־יד ארון אלהים· כנהוג· כי־אם מאחורי התנור· לא רחוק מדלת הכניסה· בפִנה זו· שבעירות בני־ישראל היא נכונה לעניים ולעוברי־ארח· היה עומד עטוף בטליתו ומתפלל בכַונה מעלות הבֹקר עד הצהרים· הוא מן המקדימים לבוא ומן המאחרים לצאת·

הרב לא היה בעל־קומה כלל· אדרבה· כמעט גמד ואיש דק־בשר היה שומר התורה הכתובה והמסורה לבני העיר· לראשו המגולח דבק מִכסה שחור כמו עור שֵׁני· היורד ונראה מבעד למצנפת· אזנים קטנות דומות יותר לשל אשה משל איש לשני עברי פניו· המצח לא רחב· גבות העינים בלתי־נכּרות· החוטם משופע מעט· לָרַב· שכבר עברו עליו ששים שנה· אך חתימת זקן בלבד· הוא היה אדם משונה במראהו וחסרה לו הדרת־הכבוד· אבל עיניו היו חודרות· ובהן נראתה לפעמים גם אש· שלא פללו למצֹא אותה עצורה בעצמות היבשות·

גָּרֵי רחוב

א

לא על עיר מולדתי אסַפר עתה, כי־אם על עיר, שָׁם עמדה ערש אהבתי הראשונה וגרתי בה בימי עלומי כשנתַים ימים. יותר מדור שלם כבר עבר, מלחמות רבות היו בארץ, גוים וממלכות נשבתו; ואני רב ראיתי שבט־אלוה וגם חסד־אלוה. תוקף כחו של היחיד עולה על זה של הרבים; אם חתחַתים לפנינו על כל מדרך כף־רגל, הן שדמות הזכרון פתוחות למרחב, שם נטייל בעלות השמש ובבוא השמש. גם על המטה, לא נרד ממנה בחיים, שביבי נֹער עוד יאירו משהו את האֹפל. איני מאמין בתחית־המתים, אבל מאמין אני בתחית דבר עָבר וחלף או גם מת במוחו של אדם. המשורר כֹּל יכול.

הרחוב, שבו דרתי, הכיל שורת בתים של אנשים אמידים, והיה משתרע מאחורי שני הרחובות הגדולים הסובבים את פנים העיר. לפני בית־מלוני עמד אילן מֵצל אחד מוקף גדר נמוכה של עץ, ועל הקרקע היה שטוח חול אדום – אות של מנוחה ונגידות. עוד לא הגעתי אז לעשרים. חלום רחוק בוקע והולך; עולם לא־חזיתי מִשַּׁשְׁתִּי בחושי. – ובלכתי בבֹּקר ובערב להתפלל בבית־התפלה כחוקי, אני עובר דרך הרחוב שלפנים מרחוב ואני יוצא מתחום לתחום... בבית־התפלה לא אך הסדור פתוח ואין זה רק השער לאל אוהב זמירות; מדברים שם גם בעניני־דעלמא. ולי שם שיח ושיג עם האברכים המעטים כגילי, על־דבר המאור שבתורה ונצני ההשכלה. שני נרות דולקים לנו! תמים הייתי הולך לבית־העדה ומלא רעיונות הייתי שב ממנו. הרחוב הגדול, שמחדרי ראיתי רק את אחוריו, משתרע אז לפני, ועיני מלפפות את כל השורה הארוכה והבלתי־שוה. מִספר בתים מרחוב הזה, בתים מצוינים במראיהם או ביושביהם, התרשמו

גֵּרִי רְחוֹב

ממשש במטת שרה, אולי רק חלום הטעהו. — הוא מדליק את הנר ומעמידו על הרצפה. עוד לפני שעה שכבה בחדר זה נעימתו, והנה נעלמה מנגד עיניו. היא היתה עתה שלו, קנינו ונחלת בשרו. מיום שבא עמה בברית לא נשקה, לא שם פיו על פיה, לא חִבקה בזרועותיו. הוא חפץ לחוג עתה חג הסערה. הוא היה מקיפה בשתי ידיו ומאמצה עד כלות־הרוח, עדי התאחדות גו בגו. כל עברו עד היום, הנשים שהיו לו בזו אחר זו, הכל רק צללים חולפים היו. הנך כורך מטפחת על ידך ואחר זה תסיר אותה ותניחה, והרי הַדבר כאילו לא החזקת מטפחת מעולם. לשרה, לגוף הזך הזה, תאב והשתוקק זה מימים, גם בעת חבק נכריה. זו, אך זו היתה חלקו האחד בחיים. השיבו את הרעיה היפה אל משכנה, ויאחז בה בדממת־הליל ולמחר ימות. יחבק אותה אך פעם, ואחר זה יחתכו את ראשו מעליו וילקקו הכלבים את דמו.

מכבה האמיץ את הנר, עוזב שוב את הבית ומחפש אחרי הנשמטה בכל הרחובות ובכל פנות העיר. עיף הוא בכל אבריו, והוא יושב על מעלות בית־האלהים, שגם הוא דומם ונעזב, שָׂם פניו בשתי ידיו ובוכה. בוכה כילד.

עוד בהשכמת הבֹקר נתפשטה השמועה בעיר, כי נעלמה שרה אתמול בלילה, עזבה את החדר ואיננה, ויהי הדבר לפלא. אנשים רבים, גם ערלים מהכפר הסמוך ושני שוטרים מטעם המלכות, התפשטו לכל עבר, לבקש אחריה, וכל העמל היה לשוא. כל היום עמדו כנופיות אנשים ברחובות ושָׂחו במאורע, שכמוהו לא היה לעולמים. לא היה קירוב להשערה, למה ועל מה זה ברחה האשה הצעירה ומה קרה לה אמש? האֵם החורגת של ראובן שמה פעמיה לבית־המרחץ לשאל עליה; אבל גם אשת הבלן לא יכלה לפתור את החידה. ,הכלה באה וטבלה ככל הנשים, לא נראה בה דבר, אך שתקה ולא דברה'.

אחרי שני ימים ושני לילות מצאו את האֻמללה יושבת ביער, הרחק איזה מילים מהעיר, על שורש עץ כרות, אך כתנתה לבשרה ופניה שזופים. היא יצאה מדעתה. — — —

הוא ישב בראש השלחן והסתכל בחמדה בביישנית· הוא לועס את הצלי וטעמו ינעם לו, והיא אוכלת רק מעט· הוא מושיט ידו השמאלית ומשימה על חלקת צווארה· מניח הוא את החתיכה מידו ומנסה להגביה ראש שרה ולהסתכל בעיניה· ותמהר לקום מן השלחן ונשמטה לחדרה ולא יצאה אליו עוד· — כמעט ירא החושק, פן תסגור את הדלת מבפנים· ויקם אחרי רגעים מִספר וימשש בלאט במנעול חדר־המטות, והנה הדלת נפתחה, וירא והנה כלתו כבר שוכבת במטתה· וישב לחדר־האוכל, הולך ומסלסל בשפמו ומזמר בקול דק קטעי נגון· הוא פשט את בגדיו מעליו ויַנחם על הספסל, כבה את הנר ויכָּנס בכתנתו ובתחתוניו הלבנים למחיצת־האהבה· תריס החלון האפיל, ויסר את היתד ממוט־הברזל, המבריח דרך הקיר, וידחוף את התריס כלפי חוץ· לאור הלבנה יזון מיפי שרתו·

והאשה במטה — רגשותיה מעוננים· חידה כבדה לה כל הדבר, כבפעם הראשונה ידעה איש· על גבה היא שוכבת מכוסה במִכסה לבן ומביטה אל התקרה כמבקשת דבר רחוק· אין קורא ואין עוזר· אדם בוער באש עומד במרחק חצי אמה ממנה· לפתע החל צל להתנועע באמצעית התקרה ומראהו כעין קערה, ומתוך הקערה בולט ראש אדם··· ראשו של ראובן אישה נגלה־נגלה ועיניו מפיצות אימה··· היא התנערה מעל המטה בקול צעקה ותדלג ותדחף את החלון בכח, עד כי נשברה הזכוכית ויפלו השברים בקול צלצול על הקרקע, ותקפוץ החוצה· כל המאורע הזה נעשה אך במשך איזה רגעים· ונפתלי דנן נשאר עומד באמצע החדר, נבהל ומשתומם ממראה עיניו·

והמטה באמת ריקה היא, רק חום גו עוד שמור בה· נפתלי רץ לחלון, מטה ראשו וקורא: „שרה, שרה!" ואין קול ואין עונה· הוא לובש מלבושיו מהרה· יוצא לחוץ, סובב את הבית; חוזר וממשש במטה — ואין גוף, אין ידים ורגלים, אין ראש· והיא הלא שכבה פה מאירה באור בשרה ושואפת רוח· רמוהו, אך רמוהו בפסגת מלוא תשוקתו! מבורך אמר להיות שבעתים, והנה לוחץ בגבו האסון הפתאומי כמו צבת· הוא עוזב שוב את הבית, יוצא לחוץ לבקש אחרי הרעיה האהובה והחמודה; ואין גם אות וסימן־מה· אָנה פנתה האילה בקפצה מן החדר? — הוא אומר להעיר את השכנים משנתם ולהרעישם בקולו· הוא הולך ברחוב לכאן ולכאן· חוזר־סובב את כל הבית, מבקש בחצר, מבקש בבית־המבשלות; שוב

מונחים הלבנים שהביאה· היא יושבת על אחת האצטבות, שמזיעין עליה שומרי־שבת בערב היום, ורוחצת את גופה באמבטי קטנה מלאה מים· היא סורקת את שערותיה וחושבת בדבר מה· – ה,מתקנת' חותכת את צפרני האשה ומעבירה כל נדבק, לבל יִשָּׁאֵר חוצץ משהו לטבילה··· ירדה שרה מעל האצטבה ותפשוט כתנתה, ויהי אור־סהר במלוא אולם הרחצה· גם ה,מתקנת', שעמדה לידה והיתה למודה בכך, נפעלה מסמל היופי ושלמות הגֵו· חוה הקדומה נצבת ערומה, והימים לפני החטא, בטרם תפרה לה עלי־תאנה· שני שדַיה מפיקים הוד נורא· לא נתפלא, כי הציץ הנחש אז בירכתי העדן וקנא באדם·

היא צעדה על המעלות, נכנסה במים, ברכה את ה' מלך העולם, ותטבול במקוה שלש פעמים, ותנגב עצמה· שלש מִצות נתן שוכן־עד לבנות ישראל: טבילה, חלה והדלקת הנר· ליל ראש־חודש היה, חג קדוש לשבטי יְשֻׁרון עוד לפני מתן ימי השבת, וגם עתה הוא עוד מנת הנשים· היא שמה עליה לבניה החדשים, לבשה מלבושיה ומנעליה, שלמה ביד נדיבה, ותתעטף ותעזוב את הבית וצרורה עמה· כוכבים נוצצים ממעל, שביתת העולם מעמל היום·

צועדת היא כחולמת· כֶּלב לא נחר בה· לא פגש בה דבר טמא· היא עוברת דרך רחוב הגויים, המפריד בין עיר היהודים ובין בית־הרחצה, והנה היא במגרש רחב מוזר לה· לה הרגש, שתעתה מני הדרך, והיא מחזירה את פניה כמבקשת דבר· פתאום תפָשה יד חזקה מאחוריה, נשמטה המטפחת מעל ראשה, והיא מרחפת באויר· על גבעה קטנה היא נצבת בפחד מקשה, והנה איש עומד לנגדה, קומתו גדולה חצי אמה מראובן וידיו ארוכות ודקות· ראובן אישה קם מן המתים ויאמר ליַסרה על כי תהיה לאחר··· כל עצמותיה רוחפות, לשונה דבקה לחכה והיא אינה יכולה להוציא גם הגה מפיה···

טז

לפי דברי אחרים, לא בדרך מבית־המרחץ לִבית קרה את שרה הפגע וסר רוחה, כי־אם אחרי עלותה על מטתה בא החזון להבהילה· היא שבה מבית־הטבילה הביתה, הסירה מטפחתה מעל ראשה ואת הצרור שמה על־יד הלבנים השמורים לכביסה, ותקם ותכן ארוחת־הערב לה ולבעלה החדש·

לסעודה· כל הענין נמשך והולך אך כשתי שעות או שלש, ואחר זה יעזבו הקרואים המעטים את הבית; והמיועדים השנים, שהיו זרים זה לזה עד הנה, זה בא מכאן וזו מכאן, נאחזים מעתה באמנה ובברית, לא יפירו אותם כי־אם בספר־כריתות או במות אחד מן הצדדים·

‚נשואין' כאלה חגגו נפתלי האמיץ מעיר שיחור ושרה האלמנה הצעירה בביתה החדש· את הילדים הוליכו לאותם הימים אל הדוד לעיר־המחוז; וגם הילד היתום של האמיץ נשאר עוד בשיחור אצל קרובה אחת, ואמרו להביאם כלם הנה בעוד שבועים ימים· ה,חתן', כנראה, היה שבע־רצון מכל התכונה; אך ה,כלה' בשמלת־המשי, שנתנה ליפיה איזה כובד, היתה כנדהמה· היא ענתה באותו יום באמת בצום נפשה; ועוד שעה לפני החופה סגרה דלת החדר בעדה ובכתה חרש··· לב האשה אך המשורר ישורנו!

עשרה אנשים במספר ושש נשים ישבו לסעודה ערוכה על שני שלחנות, לנשים לחוד ולאנשים לחוד· המאכלים היו טובים ובקבוקי יין עמדו על השלחן· השו״ב שתה כוס אחת יותר מדאי וינסה לזמר בגרון נחר· הרב דמתא ברך ברכת־חתנים· האם החורגת של ראובן, שכבר נתאלמנה שנית, לנה הלילה ובליל יום המחרת אצל הכלה כשומרת· — —

טו

ליל טבילה בא· שרה שמרה את מנהגי ישראל ותלך לפנות ערב בחשאי דרך ארחות עקלקלות אל בית־הרחצה להטהר· צרור לבנים תחת אצילי ידיה ומטפחת תוגרית עוטפת את ראשה· הבלנית קבלה אותה בפנים צהובים — הלא כלה משלמת פי־שלשה מנשים אחרות, — וה,מתקנת' עמדה על־ידה להשגיח על דיני ישראל, ותעצור הפעם בעד שטף דבריה· בית־המרחץ הנמוך היה בנוי מאבנים כמצודה, מבפנים מרוצף קרשים ששחרו מזוקן ומזיעה, לו חלונות מרובעים כחורים צרים מבחוץ ורחבים מבפנים· חום במרחץ אף בשעה שאין מסיקים את התנורים הגדולים· עששית קטנה, תלויה בתקרה, מפיצה אור כהה רק בפנתה; על־יד המקוה, שיורדים אליה במעלות, דולק גם כן נר קטן ומטפטף· הטובלת מסירה בגדיה מעליה אחד־אחד ופורשת אותם על עמוד עץ· על ספסל קרוב לו

בימות־החול עוד יש עבודה בבית ובקנין. אבל ביומי־דפגרא ובימי השבת מעין ריקות מורגשת בחלל העולם, אף־על־פי שהללו מטיילים והילדים יושבים אל השלחן ומסיחים. אִמה היתה מתפללה בכל בֹּקר, לה הסדור — אותיות בל תבינן. אלהים יושב ממעל לגלגלים, דרכיו לא יבין שום אדם.

היא קמה ותדלק את המנורה. כשחי ראובן בעלה, התרגלה בחשאי, שלא לכסות ראשה בלילה, אם איש זר לא היה בחדר, והרגישה איזה עוז בשערותיה הגלויות. צועדת היא בחדר אנה ואנה, כמבקשת פתרון לחידה... היא ישבה על־יד השלחן ותשען ראשה על ידיה, בתי־ידיה הופשלו, זרועותיה הלבנות נראו כשני קוי אור...

אחר שלשה ימים נגמר דבר השידוך בינה ובין נפתלי האמיץ, אם גם מוזר היה לה כל הדבר בעצם. גם שכנות אחדות נסו להזהיר אותה — ללא הועיל. הסכימו בזה, שהחתן יתישב בעירה, יחדל לסחור בשקים ויקדיש עצמו לסחר הקרשים והעצים; את בנו יביא הֵנה, ויהיו אפוא שלשה ילדים בבית.

יד

מעשה היה בימים קדומים: אשת בן מלך שנהרג נִשאה לאחיו, אם גם ילדה למת. שוב מת אישה השני וזה לא הקים לו שם בעמו, וישלח אחיו השלישי, המלך, ויקחֶה לו לאשה ויבא את יבמתו ירושלימה אל ביתו. ותחלום האשה והנה בעלה הראשון עומד לנגדה. ותאמר לחבקו, ויהדפנה ויאמר אליה: „חדלי לך ממני!“ — הדבר הזה אירע בימי בית שני, ימי מלוך מלכים עריצים בישראל. וכמו־כן קרה גם בימים שונים לגמרי. רב אחד מצוין בגולה, מגדולי החסידים, מת בימי עלומיו, שלח רב אחר לדבר בארמלתו. ויחלום בן הנפטר, כי הנה טרקלין גדול ונאה ואביו עומד עטוף בתכריכיו ואוחז בשתי ידיו בגג הטירה וקורא בקול: „מי הוא זה ואי־זה הוא, אשר מלאו לבו להכנס בארמוני!“ אם לא יאמין הקורא לסיום ספורי, ישים־נא לשני חזיונות אלה את לבו...

ההכנות המעטות לנשואין החלו. אלמן כי ישא אלמנה, אין זה מאורע של כל הקהלה. את החופה אין מעמידים תחת כפת השמים, כי־אם בחדר. החתן מקדש את הכלה; קוראים את הכתובה, ואחר־כך יושבים מנין אנשים

יג

שעה אחרי לכת הדובר הזר הזה שבו שני ילדי שרה, ששחקו בחוץ, מן הרחוב, נער בן תשע והוא הבכור ונערה בת שבע. ילדים נעימים ונִכרים גם לזר כאח ואחות. הנער מסַפר לאמו על הגשר, שבנה הוא וחבריו מהחול, ואיך ירחמיאל הפתי דָרך עליו ברגלו וירמסהו. והנערה סותמת בידה את פיה ושוחקת. תמה! לא ידעה מה יֵוָלד בקרוב. ‚רעבים אתם, צאצאי?' אמם קמה ותישר וילון של חלון אחד; הלכה לבית־המבשלות ותביא לילדים גבינה לבנה ולחם ושתי כוסות חלב ותצג הכל על השלחן. הנער חטף פרוסת הלחם ויחל ללעוס, בסבבו את החדר, ואחותו יושבת ולוגמת. פתאום קפצה ממקומה ותרץ מהחדר. אחיה לוקח את כוסו ומעמידה על זו השניה. נשמטה מידו ונשפך החלב על השלחן ועל הרצפה. ‚פרא, קראה האם, לו חי אביך, כי אז יסרך למדי על פחזותך'. צל עבר על פניה, בהזכירה שם אישה...

השמש יורד. קול אופני עגלה עוברת ברחוב נשמע. שכנה אחת דופקת בחלון ואומרת: ‚שרה, האם אין בני ירחמיאל אצל בניך?' ‚לא', משיבה שרה. חתול שחור, שהיה ישן עד־עתה על המרבד, התעורר וידלג ממשכנו. היא לוקחת אלונטית עבה ומקנחת את השלחן ואת הרצפה, ותפתח את החלון וסחטה אותה. היא היטיבה את מנורת־הליל; אנחה קטנה יצאה מפתחי לבה.

בקושי ובפתוי־דברים הוליכה את הילדים לחדר־המטות לישון. היא הסירה מנעליהם ובגדיהם מעליהם ותסדר דבר דבר על ספסל, אחד מזה ואחד מזה. הנער קורא קריאת־שמע. גם הנערה לא פטורה מזה. רחמי־אם מי ימוד, בעת תראה ילדיה, שנשאה אותם בחיקה, טפחתם ורבתם, שוכבים על מטתם. היא נשקה את הילדה ואחרי זה את בכורה; והוא הרים את ראשו וישאל ויאמר: ‚אֵם, האם הכוכבים ממעל גם מלאכים הם?'

שרה שבה אל החדר הקודם ותשב על המרבד ותסגור עיניה. החתול עלה גם הוא וישב בפנה. בין חי וחי רק איזו זרת. מטפחת ראשה המשולשת נשמטה מעליה. היא שָׂמה ידה על זרועה הערומה מתחת בית־היד הרחב ותדחק על שדיה. בת ישראל אלמנה בודדה היא.

אשה, והיא לא שמעה על־אודותיו עד היום. אֻמלה לבתה! לו נכנס פתאום ראובן עתה לחדר וראה את היושב לנגדה. שפתיה רוחשות. צללי עצב מכסים פניה. והוא לא יסיר את עיניו מסמל היפי.

פתאום קם היושב מהספסל ויקרא: „שרה, אהבתיך, אהבתיך זה כמה שנים, כי חזו עיני אותך בראשונה. אהבתיך בתום לבי. עיניך יונים, כמגדל צוארך, כלך יפה, לבבתִני, שרה". הפתגמים האלה שמורים היו אתו מאמירת שיר־השירים, ועתה גם הבין ביאורם. הוא החזיק בשתי ידיה הרועדות ויאמר: „הסתכלו בי ישר וראו בלבי הבוער. בלעדיכן חיי אינם חיים; ארד שאולה, אם תגרשוני. רחמי, שרה, על בן־אדם מחבב אותך ועומד לנגדך כילד מבקש קִרבה מאמו; היי לי אשה, היי לי אחות, היי לי בת". והיא תנסה לשמוט ידיה מהדובר. „הניחו לי", היא קוראת. „הניחו לי". „לא", קרא האיש בקול, „לא אניח אותך לעולם! אני אקחך על ידי ואדאה עמך שני מילים. את לא תדעי, מה בכחי ומה אני יכול לעשות. לא תדעי מה את לי". „לא", הוסיף וירקע ברגלו — מקלו כבר נשמט מידו וינח על הרצפה, — „אם תגרשיני, אני אזחל תחת המטה, אישן בבית־המבשלות ואהיה אצלך עבד ואלקק את העצמות". הוא תפש במקלו וקרא: „הראיתן את המקל הזה? אם תמאנו ותשלחו אותי מעל פניכן, אז אכה בו על מצחי וארוצץ את מוחי. לא! אטבע בנהר. לא זאת לבד אעשה, כי־אם אתפוש בך בחזקה — בשטף דבריו היה מדבר פעם ביחיד ופעם ברבים — ואצלול עמדך במצולת המים. גם המות לא יפריד בינינו!"

זיעה נוזלת ממצחו. הוא לוקח מטפחת־אף מצלחתו ומקנח את הזיעה ומביט בלי־הרף על פניה המשתנים. רואה הוא, שדבריו עושים רושם, והוא מונה: אחת ושתים; אחת, שתים ושלש; שלש וארבע; ארבע וחמש. צרור הצמר נפל מחיק שרה ומתגולל; וישח נפתלי וירימו ויניחו שוב על ברכיה. לולא ירא, כי תצעק, כי אז... הוא רועד בכל גופו. הוא יפול על צוארה וינשקֶה, אם גם תמאן ותשלחו. היא קמה ותאמר: „לכו היום מפה, עוד אחשוב בדבר". אגלי דמעות של שמחה נזלו מעיני בן־הארבעים ויאמר: „שמי הלא ידעתן, אני נפתלי מעיר שיחור, סוחר בשקים אני... מעמדי בטוב"...

ובהרגשתו הפנימית הוא עוד בחור. רגעים אחדים עמד על־יד המעלות העולות אל המבוא, רעיונותיו אצים, הוא עולה ופותח בלאט את הדלת — בעירות הקטנות אין פעמון וכל כגון דא, וגם אין נוהגים לדפוק במבוא. הפתח מהפרוזדור הקטן אל החדר הראשון היה פתוח; ושם, על־יד החלון, ישבה האלמנה הצעירה לבושה מלבושי־בית ועל ראשה מטפחת לבנה משולשת, שערותיה נוצצות. היא ישבה וטותה בלשון ארוכה, ותרם את פניה ותשאל את הנכנס לחפצו. לבנה נראתה בחדר בעצם היום; עיני הזר יישירו נגדה. „אם תרשו לי, שרה, אשב ואדבר". הוא ישב על ספסל בריחוק־מקום מול בעלת־הבית. שרה תמהה על ביאת האורח; בידה האחת היא מתקנת מעט את המטפחת שבראשה, ואין בזה אלא תגבורת חִנה. בחוץ נשמע קול קורא, ותחשוב כי ילדתה היא, ותקם ותפתח את החלון; וזאת הפעם, שראה הדר קומתה בקירוב כל־כך. היא סגרה שוב את החלון ותשב על מקומה ותוסף לארוג; אצבעותיה נעות בחן.

„שרה", פתח הבא, נשען על מקלו ומתאמץ להתגבר על סערו ולדבר במתינות. „שרה, בקשתי לשלוח אליכן שדכן. מה תשתוממו ותביטו עלי מוזרות? עלמא דבר! חטא הוא הדבר, כי אשה בנעוריה, כמוכן, תשב גלמודה כל ימי חייה. ראובן בעלכן אדם חרוץ היה, זאת שמעתי והוגד לי, אבל הוא איננו עוד בעולם, והחיים דורשים את תפקידם". „לא! לא!" קראה האשה הנבהלה. „אל תדברו כזאת עמדי. לכו מכאן, בבקשה מכם, לכו מכאן".

„שרה", הוסיף הזר, בלקחו את המקל מימינו לשמאלו, „אנכי אומר לכן, שפתיות תהיה זאת מכן. לילדיכן צריך גם אב משגיח. וגם אתן, ציירו לכן, שחליתן, מי יֵשב אז על־יד מטתכן? אשה בלי קִרבה כקיץ בלי שמש. אתן רואות אותי, ואין אתן יודעות מי אני ומה בלבבי. אנכי, אני אומר לכן, — הוא מקריב ספסלו אליה מעט, — אנכי הנני תמים כילד, האשה שתבוא עמי בברית, תזכה בגורל. אני אוכל לעקור עץ ממקומו, כדי למלא חפץ אשתי. אנכי אשא אתכן על זרועותי ואמלא כל משאלות לבכן, מבלי הֶגה ואֹמר".

שרה הניחה את הצמר והמחטים בחיקה ותסתכל בהשתוממות בפני הדובר. דבורים כאלה לא שמעה מעודה. איך תצעדנה רגלי זר בבית

שוב סגר את הדלת, הסיר את מלבושיו מעליו, פשט כתנתו, רחץ את עצמו למדי וינגב את בשרו. סרק שערותיו וזקנו במסרק וילבש מלבושים אחרים ומנעלים חדשים שם ברגליו. נִכּר היה על־פי מעשהו, שלו פה מלאכות נכבדה. — הוא לקח ראי מנרתיקו ויסתכל בו בחפץ לב. שוב החליק זקנו, משך שפמו וישם כובע אחר בראשו. מה מגמתו ומה מעשהו?

הוא התפלל עוד קודם לזה בקצרה, לקיים החוק, לא עמד ממושבו אפילו ל,שמונה־עשרה'. אחר זה הביאו לו חמין, לחם לבן ונופת, וישב אל השלחן לאכול ארוחת־הבֹּקר. עשר פרסאות נסע הֵנה ויקם לדרך עוד בחצי הלילה. אם יבוא בעל־האכסניה לחדר, הישאל אותו על־אדותיה, או יחדל מזה? הוא לוקח עט־עופרת מצלחתו ומעריך בסימני מִספר את הונו ורכושו. הוא עתה שוב אלמן ולו ילד בן חמש. הוא מטה ראשו על ידו ומתנמנם. לא! הוא אך עוצם את עיניו. פסי־תכלת מעורבים בכתמי אודם ונקודות מזהירות נוצצים בחלונות ראשו הסגורים. ובהגביהו את ראשו, והנה איש עקום־הגוף עם זקן צנום עומד מול השלחן ושואל: ,אנכי, אנכי הנני בעל־המלון הזה. עיפים אתם. רבה הדרך שנסעתם. שידוך, לעשות שידוך עם בנכם אתם מבקשים, או לקנות קרשים' ... ,צאו עתה מזה, אומר האורח, ואחר זה תבואו הנה'. ,אבל מה שם אדוני? ומאיזה מקום הוא בא?' ,נפתלי קוראים אותי ומגורי עיר שיחור'. ,טוב, אומר בעל־המלון, אבל אני מזהיר אתכם, לבלי התיעץ עם שום אדם פה בלעדי ... נפישין רמאין בכאן ... עלי תוכלו להשען. השמעתם זאת?'

ויקם האורח, בצאת בעל־המלון מחדרו, שם עלָיו מעיל־עליון, שבעירו הוא נושא אותו אך ביום השבת, לקח מקל־תפארה בידו ויצא החוצה. תרנגולות מנקרות באשפה. כמעט צעד בגללי סוסים. נער אחד הולך יחף מרים אבן מהארץ ומשליכה על כלב נובח. הוא עובר דרך השוק, שבו מִספר חנויות פתוחות; קוראים לו מכל עבר, שיסור הֵנה לקנות מה; והוא אינו שם לבו לזה והולך הלאה. ברחוב אחד באה לקראתו נערה כבת שתים־עשרה וכד של חלב בידה. וישאלֶהָ למקום מגורי שרה אשת ראובן. ותאמר הנערה: ,היא כבר דרה בבית החדש'. — ,איה הבית החדש?' — ,על־יד השער'.

וישם האורח דרכו שמה. לבו הולם בקרבו. הוא כבר קרוב לארבעים

משכן הדוד. מיד קראו לרופא, והוא אך נענע בראשו לַמראה. הוא רשם עלי גליון איזו מרקחת לחולה, להרגיע את רוחו; ובעזבו את החדר אמר לדוד, כי שאלהו לטיב הענין: „נחוץ יהיה לנתח בצואר, מבלי לאבד זמן".

וביום המחרת בבקר נסע דודו של ראובן עמו לאודיסה, לעשות שם לשאֵר־בשרו החולה את הנתוח על־ידי מומחים. ורעית ראובן שבה לעיר־מגוריה, להיות צופיה על ילדיה. במהירות ובחפזון היה כל הדבר. כי נפרדה מאישה אמר לה: „אל תבכי, פתיה, הכיני הכל לחנוכת הבית, אשוב בריא בעוד שבוע ימים". והיא הרגישה מחנק בגרונה. מי היה מגיד לה אז, כי לא תשוב לראות אותו בחיים?

שם, בעיר ההומיה הגדולה, מת ראובן סוחר־הקרשים שלשה ימים אחרי הנתוח בלי רעש; ויקָבר במיטב ימיו בשדה־הקברות של משפחת היהודים. לא היתה גם עת לאמר לנבהל והמשתומם: „צו לביתך!" אָבל ושבור־לב שב הדוד לעירו. לא יכול לאמין, כי ציר־המות יקח מגֵרה בידו ויחתוך בעץ חי בכל כֹּח. ושרה היפה נשארה אלמנה, בלי כל הכנה לזה בנפשה. עוד לפני ימים היה לה בעל, אוכל עמה ושותה עמה ומחבבה; ועתה היא יושבת עם הילדים היתומים אל השלחן, ומולידם ומפרנסם טמון בארבע אמות קרקע במרחקים. וכי יציבו לו ציון, מי יקרא בו? הלא גם את הקדיש אומרים רק שנים־עשר חודש, ואחר זה אך פעם בשנה. הנער מתקוטט עם אחותו הפוחזת. אין אב משגיח. דמעות נוזלות מעיניה ונופלות אל הקערה שלפניה. שומר אמונים! רד מכסא־כבודך והסתכל, איך אתה מתנהג עם הבריות.

ספורי עוד לא בא אל קצו.

יב

בבקר לא־עבות אחד עמדה עגלה אחת כבודה אצל האכסניה האחת שבעיר, וירד ממנה איש אמיץ־כח ומעט משונה, אבל לבוש בטוב. הוא אומר להתעכב כאן איזה ימים ולבקש לו חדר ללון. ובבואו לחדר, שהכינו לו, אמר לנוח מן הדרך ויסגור את הדלת בעדו. לשוא דפק בעל־האכסניה פעמַים עליה, לדבר עם האורח ולשאול אותו לטיבו, כנהוג; אין פותח. אחרי־כן קרא האורח למשרת ויבקש ממנו להגיש לו מים, בורית ואלונטית.

של מצבות אלמות, ורעד פנימי חותך בבשרה כמו באיזמל. מעולם לא חשבה במלאכי־זעם, והפעם היא רואה כלי־מפצם נעוצים בקרקע... ותזיע ותצעק מרוב בהלה ותתעורר משנתה, והנה קרע גדול לאורך כתנתה מלמעלה למטה; והכתֹנת חדשה ושלֵמה היתה עוד בערב. מי שלח בה יד? ומי נגע בה? תמהני ולא אדע עד היום. — —

יא

יום חום היה באמצע הקיץ. השמש להטה במרום רקיע ותשלח קויה לכל עבר. יובש וכליון למים בכל. נמלים יוצאות מחוריהן, רצות רצוא ושוב. חגבים טסים עד למרום אמה. בשדות־מרעה בהמות גסות שוכבות ומתחככות, ודקות קופצות ומבקשות בעשב ליח ורוטב. יתושים פורחים בשכרון־נפש. בריות קטנות לאלפים ולרבבות נעות באויר, מתקוממות וסובבות בלי מטרה ותכלית נִכּרת לבני־אדם.

נפח ועושה־ברזל עומד ומזיע ומדבק את המנעולים בדלתות החדרים. וראובן לבוש מעיל דק עומד על גבו ומבאר לו איזה דבר. צרור מפתחות בידו והוא מקשקש ומשתעשע בהם. פתאום והנה כמו הכוך בצוארו, ויעבור על זה בידו פעמים ושלש. הנשכתו צרעה? הוא מרגיש כמו כאב. הוא לוקח מטפחת־האף מצלחתו, מרטיב קצֶהָ בפיו ומשימו במקום החכוך. כשהלך בימי־נעוריו ל„חדר‟ ולמדו בראשית ירח אב בדברי אגדות גיטין מפרק הנזיקין, ספרו מורי התלמוד על יתוש אחד, שנכנס בחטמו של מחריב בית־אלהים, כי זחה דעתו עליו. —

הוא שב לדירתו, לשתות חמין, ובין כוס לכוס משש בכל פעם בצוארו שנתעבה. רעיתו קמה ממושבה, הסתכלה במקום החכוך ותאמר אל בעלה: „כמו צרבת רואה אני פה‟. היא לקחה חלמון ביצה, ערבבה אותו במלח ותשם אותו במטלית במקום הצרבת; והיא בוערת ובוערת. בחזקה קרע ראובן את התחבושת ויקרא: „הרפואה עוד תרע מאשר תועיל‟. ובעיר אין רופא ואין חובש. שכן אחד מומחה נכנס לחדר ויבדוק את מקום הכאב, וירא כמו נקודה שחורה בו נפוחה, וייעץ לנסוע תיכף לעיר־המחוז. שכרו עגלת בי־דואר, ויסע ראובן עם רעיתו בו ביום העירה. והוא מרגיש בכל הדרך מכאוב גדול בצוארו, שצבה מאד. בהגיעם למחוז־חפצם, סָרו למקום

ראובן עשה גם גדר לנחלתו ויבנה בקָצה אֱרוה לפרה ודיר לעצים, ויכרה בור למרתף. אומרים, כי חשב גם לחפור באר בחצרו. מי שיודע את החיים הצרים בעירות הקטנות בלי מעינות מים במחנה, ואיך כל בית ומשפחה צפויים לחסד שואב־המים, המוכר מתנת הטבע דלי־דלי, יבין לחפץ בעל־הבית החדש הזה.

י

ראובן נסע בבקר יום אחד לכפר לא רחוק מעירו, לסַדֵר את עניניו עם אציל אחד, ויאמר לשוב לביתו לפנות ערב. אבל כבר עברה האשמורה הראשונה של הלילה ולא בא. ותדאג לו שרה רעיתו. בעד החלון נשקפה בכל פעם ותרכין אזנה לשמע כל עגלה עוברת. מדוע בושש לבוא? הילדים כבר ישנו במטותיהם. המנורה נשברה, ורק נר של חלב דלק על השלחן והפיץ אור כהה. לבה מפכה. הילין ראובן אצל אדון הכפר, והוא אינו מתגאל בפת־בגם... הענין לא היה כל־כך מסובך, עד שלא תספקנה לו איזו שעות. היא קמה ופתחה את הדלת של מבוא הבית ותרד מעל המעלות המעטות. מנוחה ברחובות, ורבים מתושבי העיר כבר ישנים. אין קשב בליל. גם השמים נקשרים הם. כי תחצו את העולם, לשונות של אש תעלינה מן התהום ותלחכנה את כל חלקת היקום. שרה היא כבר שוב בחדרה. מורה־השעות התלוי על הקיר משמיע בקול את השעה האחת־עשרה. ראובן לא ישוב מדרכו. מה לו, כי נשאר הפעם בכפר, וזה לא חשב עוד בבקר. היא ישבה על ספסל רך וחכתה לבעלה עוד שעה אחת. היא הסירה בגדיה מעליה ותעל על המטה. הנר של חלב כלה מאליו.

ויבוא בעל־החלום במעמקי הליל ויקח את השוכבת בציצית ראשה ויביאֶה אל יער אחד גדול, בדרך־המלך, העוברת מאותה העיר אל עיר־המחוז, וישאירה לבדה. היא לא נסתה ללכת רגלי מהלך רב. עיפה היתה, וגם אבן בלתי־נראית הכבידה על לבה. היא שמעה קול מצהלות סוסים, ולפתע נחבא הקול... גחלת גדולה נפלה ממרום, לה עינים ולשון, והיא אוכלת כל הדשאים והעשב מסביב. באוצר הקרשים מתפרקות השורות וקמו ורבו קרש בקרש וקורה בקורה. ראובן בעלה רוכב על מוט אחד ארוך, והוא לבוש עור של זאב, ששערותיו כלפי חוץ. היא מתקרבת אליו וקוראת לו, והנה ערפל יליטהו. בבית־עלמין היא עומדת. היא רואה שורות־שורות

פה, נאמר: קללת חכם אפילו על תנאי באה. נחדול מימי הדורות מראש ונשוב לדברי הספור.

אומרים, כי איזו פשרה נעשתה בין ראובן ובין אדוני היער התובעים. המה לא רצו לסגור את ,השוק החדש' לסחורתם, וימצאו תחבולה להמשיך את סחר העצים באותו מקום הלאה. על מחצית ה,אבדה' וִתרו לגמרי, ואת המחצית השנית יקבלו לפי המותנה קמעה־קמעה, במשך שנים מִספר. הקניות תהיינה מעתה שני שלישים במזומן ושליש אחד בהקפה. פרטי הדברים לא אדע.

ותיכף אחר ה,השואה' החל ראובן לבנות לו בית למושב. בראשית אמר לקנות לו איזו חצר לא רחוק מנחלת הוריו; אבל אחר־כך נמלך וישכור לו מאדון העיר מגרש רחב קרוב לשער, שהיה עד עתה בבחינת הפקר. החלו לישר את הקרקע. הניחו יסוד אבני־גזית ועליו הקימו בנין של עץ. ,ערלים' מומחים ועושי־בתים עוסקים במלאכה בזריזות, וראובן מפקח על העבודה. לפנות ערב מתאספים נערי ה,חדרים' והולכי־בטל ומדלגים על החומר הנצבר לבנין. וביום השבת יוצאים גם אבותיהם לראות בחלקי הבנין שכבר נגמרו ולחוות דעתם. גם חושבים ומונים, כמה וכמה על ראובן להשקיע בבנין המשוכלל הזה.

והבנין הולך ונשלם. את הגג כסו ברעפים אדומים. ארובות־העשן נעשו לבנים שרופות. חצי שנה עסקו בהקמת הבית. אל הפתח הרחב באמצע עולים במעלות־אבן. שלשה חלונות מעבר מזה ושלשה מעבר מזה. כרכובי הפתח והחלונות נמשחו בצבע לבן, תריסי החלונות והדלת ירקרקים הם. יסוד הבית שחרחר, אבל נִכּרים הקוים שבין אבן לאבן. רושם הכל היה כדבר נחשב מראש. — בפנים הבית העמידו תנורים מרובעים; רצפו את הקרקע שבחדרים בקרשים מוחלקים ברהיטנים; טָחו את הקירות והתקרות בסיד. וראובן משגיח על כל דבר ומתעמל ליפות את הבית. דבר שחכה לו מימים ימימה הולך ומתגשם לנגד עיניו. והוא כבר רואה בחזון את העמדת הכלים, את הארונות, המטות, השלחנות והספסלים נצבים על מקומם. הוא גמר לקנות בשביל חדר־הבקור גם ארון פתוח לספרים, כזה שראה אצל דודו בעיר־המחוז. הוא לא ידור עוד בשכנות, כי־אם במחיצתו, באחוזתו ונחלתו. אלהים הוא עמדו! והוא לא ידע, כי שתי רשויות הן במרום...

הרבנית לשתות כוס חמין, להפיג צערו. ובין לגימה ולגימה מסיחה האשה עמו; חפצה היא לדעת, אם גם במקומו מעיקות ה,גזירות׳. — ויחד עם זה היא שואלת אותו לשלום אשתו וילדיו. פתע הרים הרב את ראשו ועל מצחו התראו קמטים. ,הן נראה׳, אמר לאורח וישתעל מעט.

בערב ההוא, בלכת הרב רבי יהודה אל בית־התפלה לתפלת מנחה ומעריב, שם פעמיו דרך בית מגורי ראובן וירא אותו עומד בחלון ומטה ראשו לחוץ. רמז לו לצאת ויאמר לו: ,לַוֵּני אל התפלה׳. ראובן הבין את מגמת הרב. בצאתו הִרבה דברים על אסונו אשר קרהו ועל־דבר צערו על אחיו החורג. ,רבי׳, קרא בקול תוקף, האמינו לי, כי לו היה ביכלתי לחפור הממון מעמקי התהום, כי אז לא משתי מן המלאכה עדי אגוע ואֶתַּם׳. ,רבי׳, הוסיף ראובן, רבי׳ תבוא עלי ,התוכחה׳ משבת זו, אם אשם בדבר אני׳. נבהל הרב ואמר: גם על האמת אין אנו נותנים שבועה בימינו. — — —

ט

פרשת ,כי תבוא׳ קראו באותה שבת. חוקים ותורות בבכורים ובמעשר בראשית הפרשה, וימי הביאה אל הארץ וקריאת הנביא לכל ישראל בסופה. והנה באמצע ברכות לשומעים בקול ה׳, ואחר זה הנה דברי תוכחה וקללות. קללות נמרצות! הקוראים מדור הישן ידעו, כי אין מעלים למקרא הפרשות התיכוניות האלה את אנשי העדה, כי־אם קוראים לאלה את שמש הקהל או איש עני עובר־אורח. מי יעמוד בחפץ־לב מול הקלף הפתוח והכתוב אשורית, והמקריא אמנם לא מטעים, כי־אם קורא בחפזון: ארור אתה בעיר, ארור אתה בשדה; ישלח ה׳ בך את המארה, יתן ה׳ את מטר ארצך אבק; בית תבנה ולא תשב בו! — ומעשה בקהלה אחת, שפתחו בה ספר־התורה ביום־שבת, שחלה בו תוכחה, ויתיראו בני העם מהקללות החרותות מאז, ויקומו ויברחו כלם מבית־אלהים, וישאר ספר־הברית מונח על השלחן פתוח יותר משעה. וירא ה׳ בזיון תורתו וינאץ וישלח ,שרפה׳ בעיר, ותהיה כלה למאכולת אש. הדבר הזה הנו כתוב בפנקס ישן לזכרון.

לוּ בימי מתן־תורה הייתי, אמרתי לרבן של הנביאים: משה, משה, איך תחרות קללות ונאצות בספר־העדות; והנה בתורה השניה, תורה שבעל־

יתקוטט עמה, גם אם תעבור על רצונו באקראי. המשוררים מדַברים על זווג אלהי, על גלגולי המקרים, על קִרבת רחוקים ועל עומק התדבקות נפש בנפש; אבל הטבע התמים לא כן עמדו. הוא מזמין בלי חשבון שני אנשים בריאים משני המינים ומזַוג אותם יחד, והם חיים בתום ובשלוה ומולידים בנים ובנות לְיַשב את הארץ.

ח

ביום מחר הלך האח החורג לרב דמתא, לשפוך לפניו שיחו, ויביא בקובלנתו את האיש טוב־הלב במצור. הרב הזה היה ירא את אלהים באמת. הוא היה איש שאינו רודף אחרי ממון כלל. גם לא הבין, איך יָרע איש לרעהו, אם גם מעשים כאלה ראה ושמע בכל יום. יש תורה ודינים, יש יצר־הרע ויש תאוות בעולם. שם בשמים יודעים מכל הנעשה פה מלמטה; כף של זכות הולכת ופוחתת, אבל גם כף של חובה אינה מתמלאה עד תומה. כה הולך ונמשך הדבר כל ימי הגלות, והקץ סתום... הנה יושב אדם אצלו וקובל על קרובו; והוא חפץ להושיע את שניהם, לזה בגוף ולזה בנפש. נִכּרים דברי האמת של הטוען; ולאידך – איך יקרא לשני ויאמר לו: „כחשת ושמת בכליך ממון שאינו שלך?“ הוא, בן־אדם שסופו רמה ותולעה ומלא עונות ופשעים, יבייש איש עברי!

„רבי, קורא האורח, לי שלשה בנים ואשה. לא אוכל לשוב ולבוא לפני אדוני, אשר שלחוני הנה, בידים ריקות; ואנכי גם ערוב ערבתי בעד אחי. ציירו לכם, רבי, שאתם במקומי הייתם, מה עשיתם אז?“ והרב מושך בזקנו הצהוב ומגמגם מבלי משים: „הן, הן, אבל...“ הרבנית העסקנית באה ויושבת בקצה השלחן, הרחק מעט מהם. והזר מתחיל דבריו מראש ואומר: „הלא אשה חכמה אתן, אמורנה־נא בעצמכן, איך אמצא מוצא? מאושר הייתי להשיג מעמד נכון בזמן הקשה הזה; ועתה שוב הארץ מתמוטטת מתחת רגלי...“ „יהודה, אומרת הרבנית לאישה, צריך אתה לתקן בזה מה; נסה לדבר את ראובן, אולי ימצא בעצמו איזה מבוא“. והרב פותח ספר ארוך – חלק מחלקי „שלחן ערוך“ – ומטה עיניו לסעיפיו... לא בהלכות גזילה עיין, כי־אם בהלכות „מאכלות אסורות“. „והגית בה יומם ולילה“ נאמר. בקש האורח לקום ולילך; ותאלץ אותו

נוח כל הענין... לכל אדם, שהנך נפגש עמו, צריך אתה לסַפֵּר את דבר האבדה מהחל ועד כלה. איתני בית־התפלה מיעצים אותו איש כדרכו, איך ובמה אפשר יהיה למצא את אשר אבד ממנו. משכיל אחד מבני העיר השכים לפתחו ויאמר לו, כי צריך לפרסם את המקרה בעתון. – ובתוך כך מרננים אבתריה מכל צד. לזות־שפתים של עיר קטנה, שכל העדה אחים לדבור המה, מה חריפה היא ומה מכאיבה!

ולילה לילה, בעת ישנה רעיתו במטתה, ראובן יושב ומחשב חשבונותיו... ההוצאות עלו מאד בשנה האחרונה, אבל הוא גם הרויח כהוגן. לכאורה, גם ,האבדה' היא רֶוח. מה תתפלאו!

והרעיה נושמת בחזקה, מול חֶזֶהָ מתרומם המְכסה בכל פעם. שערותיה, שלא גזזה אותן, מפוזרות על מקצת פניה. רגלה האחת, חטובה כשיש, נתגלתה ותעבור גבול המטה. ראובן קם מספסלו, משוה שערות הישֵׁנה ומסתכל בפלאי יפיה. את האהבה העזה לא ידע ראובן; אבל הוא ידע את החִבה, חבה ורוך לא יבוטאו בשפתים ממלאים אותו. הוא מעביר בידו על הרגל הערומה, מטה אותה ומשיבה אל מקומה. דממה בחדר, דממה בכל הבית, דממה בחוץ, דממה בכל העולם; ועל השלחן מונח גליון מלא חשבונות של כספים יוצאים ובאים. — — —

ממחרת היום בא האח החורג ממקום מושבו לעיר־מגורי ראובן, ויהי עתה אמנם לאורח בלתי־רצוי. הוא באר לראובן את אשר יביא עליו, אם לא ימלא לפי כֹחו את חסרון האבדה; כי הן יגרשו אותו אדוניו ממשרתו ויהיה למחוסר־לחם; והלא הוא גם ערב בעדו ודִבר עליו נאמנות. וראובן ישב ושתק כל משך השיחה ההיא, ורק הניע מפעם לפעם בראשו לאות־מיאון. הוא לא הבין, איך יכול ליַשֵׁר דבר, שאין לתקן עוד אחריו. עשרת אלפים רו"כ אבדו לו בדרך. אדם בלתי־עשיר כמוהו אינו יכול להשיבם משלו; זאת יבין כל בר־דעת. בודאי צר לו על שאר־בשרו, כי יעָנה בגללו, אבל לא אלהים הוא.

האשה בשמלת־בקר מרבה חִנה הגישה חמין ורקיקים לאורח ותאלץ אותו לטעום ולשתות. היא לא הבינה את תהום השיחה, אם גם לא נעלם ממנה דבר האסון. איך דאוג תדאג, בעת המיחם רותח ונוצץ על השלחן, הגחלים מתחת לוחשות וראובן בעלה אתה בבית. גם היא ידעה את החִבה במלואה. בכל העיר אין איש שישוה לראובן; והוא גם לא יכעיסה ולא

הכל ספרתי ומניתי, והובלתי אותו סכום למקום פלוני למסור אותו לבעליו, ועתה הנני ריק כביום הֻלַדי'. שערו בנפשכם, איש כבן שלשים וחמש ואב לשני בנים בוכה. הוא ישב אל השלחן שאכל עליו, נשען על מרפקי זרועותיו, מתבייש מעצמו, ובוכה באמת. במה תנחם אותו בעלת־המלון ואיזו עצה תתן לו, והיא אין־אונים.

בלילה ההוא שוב נדדה שנת ראובן. ויקם בבקר ויצו לרתום את הסוס ולתקן את העגלה לדרך. וישלם לבעלת־הבית דמי־מלון ואוכל. ויאמר לה: ,הנני שב עתה לביתי, עלוב שבעלובים! והיה אם יבוא הדבר בפלילים, העד תעידי, כי בפניך היה הדבר'. ותאמר האשה: ,אלהים אולי עוד יעזור לכם' — הוא כבר אמר לעלות על עגלתו, וישב אל המלון ויצו לתת לו דיו ונייר. ויכתוב מכתב נבהל לאדוני היער ויספר להם את דבר האסון אשר קרהו. הוא אהב דרך הקיצור במכתביו, אבל הפעם האריך ויתאר את המאורע בכל פרטיו. אחר זה שם את הגליון במעטפה, הושיטו להאשה, נתן לה דמי תוי בי־דואר; ויבקש ממנה להוביל את המכתב לעיר הסמוכה ולשימו שם בארגז בי־דואר. כה נפרד מבית־המלון ויסע מזה ונפשו בל עמו. הכסף מונח בצלחתו, וזה אבד לכאורה בדרך...

כאָבל וחפוי־ראש שב ראובן לעירו. רעיתו נבהלה, בראותה פניו הרעים; ובכל העדה התגלה תיכף דבר המאורע: כך וכך קרה לראובן בן שמעון! ויניעו וינודו לו רבים. הנני אומר ,רבים', כי הן חלק מיושבי העיר, ודוקא לא הטפשים והתמימים, פקפקו בכל הדבר ולא האמינו באבדה ההיא. — אני והקוראים יודעים, כי לא חשדו אותו חנם.

ז

מרוץ־מכתבים החל בין אדוני היער ובין ראובן. מכתבי התובעים כתובים היו פעם בנוסח בקשה ופעם באיום. טיב ,אבדות' כמו אלה כבר ידוע, והנה חלק גדול מזה בודאי על המאבד לשלם. וראובן באחת — ,אסון! מי יאשים איש, שקרהו אסון?' ראובן לא לבד שלא ראה עצמו חייב בדבר, הוא היה עוד מלא אי־רצון על עקשות לב האדונים האלה. הוא גרם להם היזק בן עשרת אלפים רו"כ; והמה — הלא בודאי בעלי־רבבות הם. איך לא יבינו אילי הכסף, כי יאבל גם הוא וכי לו בודאי לא

גזלן עומד פתאום על אם הדרך וקורא, ,הבה את הכסף, ואם לא, מות תמות!' ראובן מתחיל למנות חובותיו, את אשר ידע מזכרונו. הוא מונה פרטי הסכומים, שהוציא בשנה זו ושעליו עוד להוציא בקרוב; והוא מוצא, שכל מה שהוא מכניס יותר, עליו עוד להגדיל הוצאותיו ביותר. סמל רעיתו נצב לפניו; והיא לבושה שמלת־צמר דקה ורכה, שיקנה לה בקרוב. הוא חושב גם באחיו הבכור, שכבר נשא את הנערה החולנית, והוא ,מחוסר מעמד'. הנער הנכרי מזיע מחום, מקנח פניו, מוציא חליל מצלחתו ותוקע אחת ושתים. צפור גדולה פורחת באפסי שמים ממעל לנוסעים.

מדוע איַגע את הקורא? לא פרק בחכמת־הנפש אני כותב, מעשה אני כותב. וזאת אני יודע: ראובן גנב את עשרת האלפים...

הוא סר לפנות הערב ללון במלון לא־הרחק מהיער. בנפש עליזה קפץ מעל העגלה הקלה. הנער המלוהו הסיר את הרסן מפי הסוס ויתן לו מספוא. החמה יפה היתה ומנוחה בכל הגיא. הגישו לאורח חלב וגבינה ולחם לבן; והוא אוכל ושותה לשבעה. מה עולמו חסר? בעל־המלון כבר מת זה שלש שנים, ואך אשה, עבד ושפחה בבית.

פתאום החל ראובן לקרֹא בקול: ,כספי! כספי! איה כספי?' וירץ החוצה כמשתגע ויחפש בתחתית העגלה עד שוליה. תפש את הנער הנבהל בשערות ראשו ויצעק: ,לא ראית ולא שמעת, פתי?' האשה והשפחה מהרו לחוץ ויחפשו גם הן אחרי האבדה בכל המגרש. ,הוי, הוני, הוני!' יילל ראובן. ,כל עמלי ועמל אחרים נלקחו ממני – עוד לפני איזו שעות היה הכל מונח אצלי, ועתה אין'... ויחל ללכת בדרך אשר בא, אולי ימצא את אשר אבד. עיניו כמעט יצאו מחוריהן בבקשו. בכל שעל ושעל הרים כל אבן שמצא, פנה לכל הצדדים. ובלכתו הלוך וחפש, התרחק מהמלון כחצי מיל. ישב על הקרקע, פתח את הארנק ויוציא כל הכסף ויקשרו במטפחת וישימו בצלחתו, ואת הכיס הפתוח לקח אתו וישב לבית־המלון, בלכתו הלוך ויילל.

,בארנק הזה היה הכסף שנשאתי עמדי, קבל לפני בעלת־המלון העצובה, ,ועתה מצאתי אותו ריק ותוכו אָין. עשרת אלפים רו"כ היו בו: חמשים שטרות בני מאה, שלשים בני חמשים, ארבעים בני עשרים, מאה וחמשים בני עשרה, מאה בני חמשה, שתי מאות בני שלשה ומאה בני רו"כ אחד.

וקרא לאדונו. נפתלי חזר לצרורות שקיו בלי חפץ. השמש עוד עומד ברום רקיע. קול המון של אנשי השוק לא נחר.

שוב דלג נפתלי מאהלו לשער אוצר־הקרשים ושוב זן מלוא עיניו מיפי האשה. לבו סוער מהשתוקקות ומחמדה. גם אותו סובבים סוחרים וקונים, והוא „אינו בהאי עלמא"... לולא התביישׁ, כי אז היה נופל על פניו ובוכה. לפתע הוא מתעורר, מצַוה לנערו, שילך אל אוצר הקרשים, אבל לא ידע לציין לו את דבר השליחות. הוא פושט את זרועותיו. „תֵּעקר נפשו משרשה" אם לא יגלה פעם בחייו את חֶזְהָ של זו. הוא יאחז בה בחיים ובמות...

ו

עברו שנתים. אצל ראובן נאסף „פדיון" גדול מזמן שלם. עשרת אלפים רו"כ בשטרות ובכסף קבץ במחיר עצים וקרשים, קורות ועמודים, סכום לא ראה הוא ואבותיו בבת־אחת; ועליו היה להוביל את הממון הרב הזה לאדוני היער. וישם ראובן את הכסף, שמנה וחזר ומנה משך יום אחד, בארנק של עור, ויקשרהו היטב־היטב. באמצע השבוע שכר לו עגלה, שוב בת שני אופנים; רעיתו הכינה לו צדה לדרך, ויפָּרד ממנה בחִבּה ויסע בלב גאה וגם מפחד.

יום חום גדול היה. השמש להט וייבש את עשבי השדות. ראובן מחזיק במושכות הסוס הדוהר, ונער נכרי אוחז את הרצועה ומנענע בה. ראובן לא היה בעל־דמיון. זאת יֵדע הקורא. אבל בעָצמו את עיניו עתה מקרני השמש ומהאבק האוכל ובמששו בכל פעם בארנק החגור לו, רעיונות שונים עלו בו. האדם יצא מבטן אמו ערום, ואף־על־פי־כן הוא לבוש כסות, מנעלים לרגליו ומצנפת בראשו. כיסו של זה ריק הוא תמיד, וכיסו של זה מלא הוא ולא יחסר בו. מאה רו"כ זה כבר סכום מסוים; עשרה שטרות בני מאה עולים למספר אלף; אלף — זה הוא כמו „ברכו" בשורת התפלות... מה תאמרו לאיש, המוביל אתו עשרת אלפים רו"כ, והם מנויים ומכורכים יחד. בעשרת אלפים מצורף הסכום של מאה פעם מאה. ואם יקָרע החוט המחזיק את שולי הארנק ויד נעלמה תתחב בו; או תפָּתח החגורה מאליה והכיס יפול על הקרקע ובעליו לא ידע; ובשובו הֵנה לחפש אחריו ואיננו, כי לקחהו עובר־אורח וימהר מזה עם המציאה.

סוסים, שורים, פרות ועגלים בני שנה, אף כבשים ועזים, עוד תמול עבדו, נתנו חלבם או רָעו במרעה, עומדים עתה צפופים בתוך המון רב ואף תמהים. בכל רחובות העיר עומדות שורות־שורות של מוכרים לפני אצטבאות או לפני חנויות בנות־יומן, עשויות מיתדות ויריעות פרושות עליהן כגגות נטויים. יום־שוק כזה אינו משתרע במלוא העיר בלבד, כי־אם מתפשט בכל המגרשים אשר מסביבות העיר. אוצר הקרשים של ראובן עומד תמיד בודד בגדרו; אבל בפעם הזאת נדבקו לו שוב גדרים ושוב מחיצות. מעבר השני ממולו תקעו מוכרי־שקים את אהליהם, ונפתלי האמיץ גם הוא ביניהם. הוא עשה חיל בשנה המבורכת ההיא. אלפי שקים חדשים וישנים, שלמים ולבנים ואף מטולאים, הביא אתו ליום־השוק. והוא לא לבד שבקי היה במסחר הזה, כי־אם עסק בו גם בחפץ־לב. לכאורה, השק הוא אך כלי־שמוש חיצוני, אתה מקפלו, נושאו על זרועותיך, או אתה יושב עליו, או אתה מכסה בו את רגליך; אולם אם אך תתבונן מעט, תכיר מיד את המלאכות הגדולה שלו בעולם. העור אך מגין על הבשר. אבל בלי מציאות שקים, שמכניסים בהם כל פרי מעשה האדם והטבע ומטלטלים בהם אלפי גרעינים, שהיו נפזרים לכל עבר בבת־אחת, היה הולך ונפחת כל מסחר וקנין, ונשבתה כל עבודה רבה.

סחר עצים — ושקים, מערכה מול מערכה! ובגדר העצים והקרשים באה היום גם אשת ראובן לעזור מעט לבעלה. ראובן היה טרוד מאד. סבבוהו אנשים מכל עבר; והוא מדַבר, ממהר לצעוד משורה לשורה, מונה, מודד ורושם בעט־עופרת בפנקסו. האשה עומדת ומתבוננת מן הצד. היא עטופה מעיל קצר של צמר לבן. בגדה של בד רך לא ארוך היה, ונראות נעליה החמודות. ועל ראשה מטפחת אדומה, רפויה ולא קשורה היטב. כל צלמה ודמותה כבתולה רבתי־חן, שנתבגרה בימי קיץ.

נפתלי האמיץ עזב את אהלו לרגע, אך הנער משרתו נשאר שם, ויעמוד על מבוא הגדר. הוא כבר הכניס היום יותר מאלף רו״כ, ורוחו מפוזר. הוא היה מפקיר רוב הונו בשביל זו הנצבת בפנים. בימים קדמונים היו שבויות־חרב נמכרות בשוק. לו אין העוז לגשת אליה ולהושיט לה את ידו לשלום. אך אדם ששותה מבאר היופי הוא מבורך. עץ קשה מפוצץ את מוחה של הנצבת, והוא לוקק את דמה. הנער העוזר רץ מהאהל

מדי יום ביומו. אנשים רבים החלו לשום לבם לבדקי־ביתם. בקשו ומצאו, שטוב לכסות את הגגות בקרשים מבתבן, שמתרכך ברוב הימים מהגשמים. ואיזה אמידים אמרו, כי לא נאה להם לשבת בחדרים, שהקרקע בהם טוח בטיט, וישכילו לְרַצֵּף אותו בקרשים דקים. לנגרים הנה נמצא החומר הנחוץ לארונות ולמטות, לשלחנות ולספסלים במקום־מגוריהם, ואינם צריכים להתעמל ולבקשהו בעירות אחרות, כאשר עשו עד כה.

אחרי ששה חדשים שלם ראובן לאדוני הכפר את הסכום אשר הקיפו לו במלואו; קנה הפעם סחורה חדשה פי שלשה ויוסף להגדיל אוצרו. מכפרים רבים באו אכרים בעלי־נחלה, לקנות ממנו עצים וקרשים לְדִירים ולגדרות. אציל אחד בעל־אחוזה גדולה חדש את הגשר העובר באחוזתו; וימציא לו ראובן את העצים בשביל העמודים ואת הקורות הכבדות והקרשים הרחבים, וירויח סכום הגון בבת־אחת. אמנם ראובן עודנו דר בשכנות, אבל חי הוא ברְוָחה ונוח הוא לבריות עוד יותר. ראובן ראוי להחשב עתה באמת בין נגידי העיר. בזה לא יכחיש שום איש.

ה

יום־שוק גדול הגיע. בכל יום חמישי בשבוע התאזרה עיר מגורי ראובן לקראת היום הזה, שאפה רוח והיתה לה רְוָחה. יום השבת הוא יום שבתון לאלהים ולעם־ברית, ויום־השוק הוא להפך יום התנועה. יוצא בן־אדם ממיצרי ביתו, מהחיים בהיקף פרוטה וחצי־פרוטה, והוא שוחה ומתנועע בתוך גלי המסחר. — הנה מרויחים ביום אחד צרכי שבוע שלם. בכל פנה מקום לשכור, לְרַמות לשָׂבעה; וכנגד זה חפץ אתה להוציא כסף, והנה כל נכסי העולם ומלואו פרושים לפניך על הקרקע. אבל מה הם ימי־השוק הרגילים והבלתי־מחליפים את פניהם מול ימי־השוק הגדולים, הבאים שלש פעמים בשנה: לפני יום לידת המשיח, לפני חג פסחם ובימי האסיף, באסוף כל בני ה,סביבה' הגדולה את מעשיהם מן השדה; ונתנה הארץ את יבולה בלי קמוץ ושנת ברכה היא.

מביאים האכרים את פרי אדמתם, שחרשו ושדדו וקצרו בזיעת אפם, סאה־סאה העירה ומחליפים את מתנת ה' בכסף טבוע ובשטרות המלך.

עוד למחרת היום לוה לו ראובן מיודעיו סכום הגון, ויצא באמצע השבוע עם משנהו אל אותו מקום, שמשם בא עושר לעוסקים בפריו. בעגלה קטנה וקלת־המרוץ, רק בת שני אופנים, נסעו יחד, הוא ואחיו החורג. והימים ימי קיץ וחום, והסוס רץ עלז בדרך־המלך ומעלה אבק. אין דאגה בעולם!

ואם אוסיף לתָאֵר את הרושם אשר עשה היער הגדול על גושא ספורי, כי בא אל מחוז־חפצו, אך אטעה את הקורא. בודאי ידע ראובן מהמליצות שלקק מ„ספרי השכלה" של אחיו, שיש טבע ושהמשוררים מתפעלים ממנו. הוא ידע גם מ„אודם השמים", מ„צללי ערב", מ„עצים מתלחשים" וגומר. אבל לא לשיר שירים בא ראובן אל היער, כי־אם לסחור וללמוד לדעת מחיר כל מין עץ ואילן וסגולתם לשמוש בני־אדם. ראובן נשא חן בעיני אמרכלי היער; גם אחיו דבר עליו טובות. אך ימים חמשה ישב שם ויקנה עצים וקרשים פי־עשרה ממה שהביא אתו במזומנים. אדוני היער מצאו את לבבו נאמן לפניהם.

לא אאריך. ראובן שב לעירו בנפש־רמה. תיכף שכר לו מאציל המקום מגרש רחב ויגדור גדר סביבו. ערב בערב התאספו זאטוטי העיר להסתכל בדבר. גם אנשים באים בימים יצאו לפנות ערב וישיחו עם ראובן, שפקח על העבודה, ויחפצו לדעת בבירור מטרת הענין. בבית־התפלה שחו לרוב על־אודות המאורע. הלא דבר חדש הוא, לא נפל עוד בעיר ההיא עד היום.

ואמנם אחרי איזה שבועות באָה שיָרה גדולה של עגלות, אשר הסיעה מהתם להכא את העצים והקרשים הכבדים. אין מסלת־הברזל בנפה זו בימים ההם; אך סוסים ושורים ממלאים את תפקיד ההולכה, והם עושים כזה מימי עולם. משימים צרור קרשים או קורות על שני אופנים מעבר מזה ועל שני אופנים מהקצה השני; ושני סוסי־סבל מובילים את המשא הזה בדרך הרב. וַתֵּהום העיר! אנשים, נשים וטף התקבצו מכל הרחובות לראות, איך מפרקים את העצים ואת הקרשים ואיך מניחים אלה על גבי אלה שורות־שורות. ילדים קופצים על העצים. „מבינים בכל" נגשו למשש בידיהם את הקורות הגדולות ואמרו לשער מחירן בפרורוט. בקצור, עיר מגורי ראובן ראתה את יומה!

והנה ראובן מוכר את סחורתו ומרויח בה, ורושם מעשהו בפנקס

ד

ימים רבים אחרי בקר ראובן את התיאטרון בעיר־המחוז בא אורח לעיר, והוא שנה את מזלו של ראובן מן הקצה אל הקצה. לא זר היה, כי־אם מודע. הוא היה האח החורג, שיצא לפני שנים לבקש לו עבודה במרחקים, ושב עתה הֵנה כקצין, מורה־שעות בצלחתו, משקפים על חטמו. ולו משרה ביער אחד גדול, שמשם מסיעים עצים וקרשים לנפות הרבה באוקרינה המדינה. בימי־הבחרות היה ראובן מבני הבכירה והאח החורג מבני מדרגה שניה. עתה התכבד ראובן באחיו ויקראהו לאכול אתו ביום השבת. וכל היום בו מנוחה ליהודים סִפר האורח אך מהעסקים ביער. אין קץ לגדלו ולשויו. היער אינו שייך לאדוניו ואינו קנינם, כי־אם שכרוהו זה כבר ל,תשעים ותשע שנה'; וכל הימים ההם המה עושים בו כבני־אדם העושים בשלהם. שם גדלים עצים רחבים כל־כך, עד שהיקפם רב כחבית גדולה, מהם ארוכים עד למתיחת גשר. מגלגלים את העצים הכרותים למכונת־נסירה וגוזרים אותם לקורות ולקרשים. סוחרים רבים באים שמה וקונים מכל המינים; מהם קונים במזומן ומהם לוקחים בהקפה. הנה במסחר־קרשים מרויחים עשר פעמים יותר מאשר מרויחים בני־עלמא בקמחים ובחטים. אמנם ענין זה צריך להבין היטב. גם בעצים יש סוגים הרבה, עץ זה מסוגל אך לבנין וזה גם לעשות כלים. צריך למֹד עביו של קרש; צריך לדעת, אם אילן זה יבש הוא או לח, אם מתבקע באחרית הימים או מתקשה, אם כתמים וקמטים בו או כלו נקי הוא.

וראובן הטה את אזנו לכל השיחות האלה, ויהי שבע־רצון מאד מהבקור הזה בביתו. גם אשתו האירה פניה לאורח.

ויהי במוצאי־שבת, כי ישבו עוד הפעם לשיח לאור הנר והחמין הושמו על השלחן בכוסות זכות, הבריק פתאום רעיון במוחו של ראובן, ויהגה אותו מיד. הוא נסֹע יסע עם אחיו אל היער, למען בוא בברית עם אדוניו, וינסה לכונן לו אוצר למכירת קרשים ועצים, דבר נעדר עד היום בכל הסביבה. והרעיון הזה מצא חן רב בעיני זה השני. הלא זה היה חפצו כמעט בכל דבוריו. הנה הוא יהיה לעינים לזה שגדול ממנו, דבר אשר לא פלל מעולם.

ג

ריקות! כעבור ימי החתונה, קול כלי־זמר לא נשמע עוד, והרעיה היפה עם בעלה שבו באשר באו, קם נפתלי האמיץ משנתו, אחרי אשר כבר עלה היום. הוא שפשף את עיניו, רחץ פניו, לבש מלבושיו ונעל מנעליו, ויבט דרך החלון לחלל העולם והנה הוא ריק... הוא בודאי את החלום לא ידע ולבו לא כלב המשוררים, אבל גם החי מבקש קרבה. אתם לא הסתכלתם בתוך חזהו של גבורנו הלז ולא תדעו, כי גם שם מקנן המצוק, וכי הימים בין אשה לאשה לא אך ימי חפוש סתם המה לו. —

לטבע שני פיות. לא אחת היא, אם תגע בסנדל שברגלך בבול־עץ ובאבן קשה, או אם יחף אתה ואתה תוחב רגלך בעור־עזים רך פרוש על הקרקע. בלב נפתלי התעורר רצון לדחות את קירות הבית כלפי חוץ. הוא בקש להרים בפעם אחת את הגג ולהפכו על פניו. הוא נושך שפתיו, צורם בשתי ידיו את זקנו הצהוב. ולפתע הוא רואה חזות כמראה הקשת בענן. — —

הוא יושב על יד האשה היפה ומסתכל בכל פעם בהוד פניה. אם נסיכה היא, עבדה הנאמן הוא; אם לביאה היא, הוא כרוך אחריה והולך וסובב את מאורתה במפלשי הליל. הוא קורע שמלתה מעליה ומשתגע ממראה לובן כתנתה. לא הולך היום, המוח לא הוגה מחשבות; אבל באוזן מצלצל איזה צלצול זר, צלצול בא מרחוק ומקרוב.

הוא יקום ויסע לעיר מגורי הזוג. הוא יבוא במסחר עם בעל האשה ויארוב לו מכל עבר. הוא אינו גזלן ולא רוצח; ואף־על־פי־כן היה שוכר איש להכות את שומר הגן ולרשת את נחלתו. — העינים הן קונות. לא קדושין תופסין, כי־אם תגבורת־יד, אחיזת גֵו וגֵו בשצף וברעש.

אני פוסע על המאורעות בהיי נפתלי מכאן ואילך. הוא נשא וגרש, שוב נשא ונתאלמן. עולם כמנהגו! אבל בכל פעם לא התקרב אל אלה שנשא, כי־אם אל אותה הפלאית בחזות רוחו. נפתלי גם לא קלט שמות רעיותיו; אולם את הגֵו המתנועע בשמלת־המשי השחורה, אשר חזה בימי אותה החתונה שתארתי, לא שכח מעולם, לא בימי קיץ ולא בימי סתיו.

הנני שב אל עיר מגורי ראובן.

חלקות בעלת־הבית, שעזבה בעלה, בכל פעם שסר שמה, והיתה מציעה לו בעצמה את המִטה. הוא נושא חן בעיני המין השני. זאת ידע בבירור.

ולראובן דנן דוד שני באותה העיר, בה חנה נפתלי האמיץ. וישיא הדוד הזה את בתו היחידה; ויסעו ראובן ורעיתו אל החתונה, כמנהג קרובים. „ליל מחול לחתן" היה. בו בתולות ישראל מכל פנות העיר לובשות מלבושיהן החמודים, ובאות ומרקדות. באהל הגדול למחול ול„שמחות" דולקות מנורות הרבה. קול תוף וכנור ישָמע, ויעלות־החן יוצאות במחול, כל אחת מרקדת עם רעותיה. עת שבת בבית כשבויות ועת רקוד! כה עוברות איזו שעות. אחרי־כן מתרוקן האהל מהבלתי־קרואות; ובאים „שני הצדדים", הקרואים אל החתונה, לקחת חלק בסעודה. דגים מטוגנים ומרק שמן מאד עולים על השלחן; ואחרי אלה — עוף צלי ופירות מבושלים, לא פירות הארץ, כי־אם תאנים וצמוקים. מה חסר לבני עלמא הדין בעת שהכל שמח ונהנה?

ורעית ראובן היתה מלכת־הלילה ותיף גם על הכלה המקושטה בהודה. בשלמת־משי קלה רחבה התנועע מִבנה גֵוה, וחן של חדוה האיר פניה שבעתים. לא כעסה האשה הזאת אדם מימיה, לא גערה בשום אדם, טוב עולם צפון בה, רק שחוק ואור במלוא סביבתה. אשרי מי שזכה לה!

ו„אשרי" זה אמר בלבו נפתלי האמיץ, שהיה גם הוא קרוא אל המשתה. הוא ישב על־יד השלחן מהעבר השני, לעֻמת האורחה היפה מאד, ופניו פונים אליה. — ובכל פעם ששחקה בתום, רעד פנימי אחזהו. עיניו נוצצו, פיו התרחב וחֵפץ עז התעורר בו לקום ולהתנודד כמשתגע. ויסַבך רגלו ברגל ספסלו, למען יתגבר על רצונו ומאוייו ולא יהיה למִשבת. הוא לא דבר כל השעות האלה עם איש; לא אכל ולא שתה מהמאכלים השמנים, כרגיל, ועיניו לנוכח מביטות... לראובן, שישב לימין רעיתו והיה שמח בחלקו כפלים, היה האדם המביט הזה למפלצת. הוא לא ידע, מי הוא ואי־זה הוא, ובלי הרף התעורר חפץ בקרבו לקום ולירוק או גם להכות את הזר ההוא בפניו. רגש כזה לא ידע מתמול שלשום ומעולם לא קנא לאשתו וליפיה.

הקורא בודאי יחכה עתה לתיאור של התנגשות בין שנים אלה. הלא כן עושים המסַפרים. ואני לא כן עמדי.

נפתלי היה יתום מאביו ואמו ונתגדל אצל קרוב אחד; ויברח לרוב מה,חדרי ולא נשא עליו עול־מורים· בעודנו בחור, היה כפר בן־בקר לכֹח והיה מדבר בחִפזון ובעזות· לו עיני־תכלת ושערות צהובות, מצחו מתפשט לצדדין, פיו רחב כשל רעבתן, זרועותיו אמיצות, אצבעותיו עבות וקצרות, והרגלים שלו היו עומדות על־גבי קרקע כשתי יתדות· הוא היה גם בעל־בשר ואיש־שעיר· בתחלת הסעודה היה טובל את הפרוסה מכל עבריה במלח ויבלעה בהנאה, והיה שותה לוג מים בבת־אחת· והוא, אם גם לא קרא ולא שנה, היה יודע הרבה מלים עבריות; ידע איזה פתגמים מהתלמוד בעל־פה; זמר בתפלה בנחת־רוח ובגאות ויפטפט תמיד עם חבריו בשאלות הזמן· פעם שמע מפי משכיל אחד את המלים מַכּס נורדוי — איני מכַוֵן אל הציוני, כי־אם אל הכופר — וישא מאז את השם הזה בפיו בבטוי משונה, והיה לו ליתד נאמן בכל שיחותיו· פעמַים היה ,חתן' בימי נעוריו· בראשונה השיבו לו את ה,תנאים', ובשניה השיבם הוא לכלה בלי כל טעם· רעיתו הראשונה מתה עליו בשנה הראשונה במחלה מתדבקת; השניה היתה בעלת נפש רכה ונשתגעה בתקופת תמוז, מבלי אשר מצאה תרופה· ויחזור על רבנים שונים בעירות רבות, להתיר לו, שישא אחרת עליה; ואותו סבוב גם הרחיב אפקו· — אחרי זה נשא מכפר סמוך נערה אחת בת ,פגם־משפחה', כי נשתמדו שתי אחיותיה הבכירות· ותלך ירחים שלשה אחרי החופה לרחוץ בנהר והיא לבדה ותטבע; שטפוה הגלים ואין עוזר לה· ועליה התאבל נפתלי באמת· בכל ימי ,שבעה' בא ,מנין' אנשים לחדרו להתפלל; וישוחח עמהם בהבלעת פסוק אחד, חציו לקוח מאיוב וחציו מקהלת· בתוך כך עשה את שפמו ויסרוק את זקנו, והניף בכל שעה כמתגנב את המסך מהראי להביט בפניו· אלהים אדירים! האדם לחיים יולד, וזה כבר המנהג מדור־דור·

וזאת הפעם החל נפתלי להתרועע עם שדכני עירו· עם כל אחד דבר בחשאי, ויבטיחהו נאמנה, כי רק אותו לבדו יבַכּר על־פני אחיו· הוא בקש נֵדה שלש מאות רו"כ והעלה את השער עד לחמש מאות· הוא אִוה לקחת לו לאשה רק בתולה מעמיו, ולא אלמנה או גרושה· כי הלך ביום השבת לטייל וראה בנות העיר יוצאות לבושות, היה חושב במוחו: למי מהן משפט הבכורה? יעקב נשא שתי אחיות, אף דוד; ובימים ההם לא היה עוד ,חרם דרבנו גרשום'· על אם הדרך במלון דברה עמו

ובכל פעם הציץ ברעית הבית, נוסף על הרבית שקבל הזין עיניו. פעם בא אל ראובן ומצא רק את האשה לבדה, ויתצוף לנגוע בצוארה, צואר־השיש. ותשאל אותו, מה יחפוץ ממנה? —

לשוא חגר ראובן את כֹּחו להרויח במדה רבה, שיהיה בעל־יכולת לשכור לו שני חדרים. צר היה החדר האחד מהכיל נפשות ארבע. בעיר־מולדתו הקטנה אין עושים קפיצות בחיים, ואין דרך בני־אדם להתעשר פתאום.

ראובן היה סר לרגלי מסחרו אל בית דודו האמיד בעיר־המחוז. שם היה רואה פעם בפעם עולם אחר. שם ,עושים ממון בידים' וחיים בְּרֶוַח. אנשים כמוהו דרים שם בחדרים מִספר וגם אמה בבית; אך חלקו, חלקו לא במרומים. ואם מסתכל אתה בראי, פניך מוצאים חן בעיניך, מלבושיך נקיים ולא אריכים ביותר, הצוארון שלך מגוהץ ומבהיק בלבנוניתו; צפרני ידיך מגודלים מעט; והנך רוחץ עצמך מדי בקר בבקר בבורית ומנגב ומשפשף עצמך כראוי. בקצור, הנך בן־אדם ראוי לבוא גם בין אנשים חדשים ולראות חיים כהוגן. למה אלה רואים רְוָחָה, והוא אינו רואה רְוָחָה?

דבר חדש אירע בעיר המחוז. ,תיאטרון נודד' בא בפעם הראשונה אל גבולה וישבות שם שבוע שלם. וינהרו אליו לראות במחזות כל עורכי־דין שבעיר, רוקחיה ורופאיה ואלה המתימרים ברוח העת החדשה. לדוד ראובן חתן אחד בין לוקחי בנותיו מעיר ויניצה, ואמר גם הוא לבקר ולראות חזיון אחד; ויפתה את ראובן, שהתאכסן אז בעיר המחוז, כי ילך גם הוא עמו. עולם בתוך עולם! אנשים חיים מופיעים על הבימה, עושים מעשיהם לעיני הקהל וגם מזַמרים. הכל כמו חלום בהקיץ, והנך רואה ושומע בחוש. בלילה ההוא נדדה שנת ראובן מעיניו.

ויקם בבקר וישב אל עירו הצרה והנה מועקה בלבו. הוא בקש ומצא, כי חרפה לאיש כמוהו, שכבר בקר תיאטרון ממש, להיות סגור בחדר אחד בשכנות, ויחשוב כי ראוי לו לחיות חיים אחרים. כה גמר אֹמר להתיר מעתה מוסרותיו ויהי מה.

ב

פה הנני מפסיק מהלך ספורי והנני נוטה הצדה.

בעיר לאדינה, מהלך עשר פרסאות מעיר מגורי ראובן, גר צעיר אחד, ושמו נפתלי האמיץ; ולו אשים עתה את עיני.

מקרי הזמן הסיעוני אז מבית אבי, ובשובי על עקבותי עברתי דרך אותה עיר. ובשמעי, כי ראובן כבר נשא אשה ויושב על שלחן חותנו, סרתי אל הבית הזה לבקרו. הנה בית ארוך לפני בטבור העיר; מכתליו מתפורר הסיד ודלתות החלונות נִתקות, רעפי הגג נשמטים. ובפתחי את הדלת, נתן לי שלום איש בן חמשים, צנום־הפנים ובעל זקן קרח; והוא הולך באולם אָנה ואָנה — טפוס איש יורד מנכסיו. עברו רגעים מִספר והנה בא ראובן מהחדר הסמוך, ולו זקן שחור מוסיף חִנו. הוא שמח עלי, דברנו ארוכות וקצרות, כחוק רעים. ובאמצע השיחה נשאתי עיני — והנה נערה כבת עשרים עומדת על הסף, לבושה מלבושי־בקר ועל ראשה מטפחת כלאשה נשואה. מה אומר ומה אדבר? הן הרבה בנות־חן חזיתי בימי הלדי — כמוה לא ראיתי ליופי ולפלא. קסם בקומתה, קסם במלוא שערותיה הנשקפות מבעד למטפחת, ועינים לה מביטות כבכֶּסא לחג. היא היתה סמל הבריאות ותום הגֵו. הטבע לא זייף בה מאומה; גם אצבע קטנה שברגליה אינה עקומה ואינה מדובקה לרעותה, זאת ירגיש כל איש נפגש אִתה. את אשר נתן לי המחזה הזה, לי ולבת־שירתי בראשית הימים, לא אגלה פה; והן אנכי איני שייך לגוף אותו ספור.

וראובן עזב בעוד ירחים אחדים את בית חותנו שנתדלדל, וישב אל עמו ואל עיר מולדתו. מאה רו״כ נֵדה הציל משיני חותנו הרָש; וסכום כזה גם אז לא רב היה בישראל. וישכור לו ראובן חדר נקי אחד בבית רחב בעיר וידר בשכנות. הוא לוה לו ברבית עוד איזו מאות רו״כ ויחל לעסוק במסחרים פעוטים, פעם סחר בחטים, פעם בקמחים, פעם בדבש ונופת. הוא מצא את לחמו, וירא חיים עם אשתו היפה. אבל תמיד הוציא יותר ממה שהכניס; והן נחשב לפי מעמדו ותכונתו לנגיד.

ותהר רעיתו ותלד בן, ותהר עוד ותלד בת, פעמַים בלי מיַלדת, ויפיה לא נפחת. הרשול בבגדיה, כדרך נשים מיניקות, הוסיף לה עוד איזו לוית־חן. כי גלתה דדה להניק, ובעל־הבית נכנס בדרך אקראי לחדר, היה עוצם את עיניו, כאיש מסתכל באור נוגה; והיא לא הרגישה מה. לפנימיות נפשה חסר היה הלהוב, נמנע ממנה החפץ העז והתשוקה. היא היתה נטועה בגן העולם, ואך בעלה ידע אותה ולא זר.

כעבור שנים מועטות כבר אכל ראובן את מעט כספו ויסחר אך בשל אחרים ויוסף ללוות. לוה אחד כילי היה סר אל משכנו לחשוב חשבונו עמו;

בית תבנה

א

משכבר הימִים אני נושא את גוף המאורע הזה בחֻבִּי, מבלי מצוא מנוח, עד אשר חֲרַתִּי אותו לזכרון בספר. אותם הכּחות המניעים בחיים ואורגים את ארג החיים, הם הם דוחקים את הלבבות לגַלֵּם את המעשים ולהציב להם ציון...

הוא, אחד מארבעה נושאי ספורי, היה האח השני בשורת אחים בני שמעון רפאלי, שילדה לו אשת נעוריו. ובבית עוד מִספר בנים חורגים, אשר הביאה עמה האשה השניה עקרת הבית, בתור נכסי־מלוג. שמעון היה „בעל־בית" הגון וחשוב בעירו, איש מצניע־לכת בעסקיו, תמים עם אלהי־ישֻׁרון ושם לבו לחנוך בניו. דן הבכור התעמק מעט ב„השכלה" ויהי לנושא כליה במתא דנן. לא כן אחיו השני ראובן. ראובן היה גדל־הקומה ויפה־הפנים. הוא לא התעצם בדבר ביותר; שויון ברוחו כמו בגוו. דן חבב את ספריו ויבקש בהם נתיבה; וראובן נטה מעצמו ל„רוח־הזמן". — הוא היה איש־רעים, אהב את השיחה; קולו היה נשמע תמיד בבית־התפלה, שהוא גם בית מקהלות־עם. בני שמעון היו לבושים תמיד בכבוד. להם דוד אמיד בעיר־המחוז הקרובה; והקשור עם עיר ואם בפלך האציל להם איזה הוד. בימים ההם כבר החלו להוָסד עתונים בישראל; וכל איש הקורא בהם ידע מהחדשות הנעשות בעולם.

דן ארש נערה אחת בת חוכר־אחוזה; והנערה כחשה ורפה כּחה מיום ליום, ויחכה לה איזו שנים. במשך הזמן שר שירי־בוסר, כתב מכתבי־אהבה בשפת עבר והקריא רובם לחבריו. ראובן אחיו אמר למצֹא איזו „תכלית" בחיים. הוא ידע גם מעט רוסית וחשבון; ושמע בבית דודו, כי טוב חלק בעלי־משרה. בינתים נשתדך גם הוא ויבוא בברית עם עלמה מעיר קרובה; והעלמה יפה היתה, יפה עד מאד.

בית תבנה

צֵל אדם מתנועע לפני החלון· הוא התעַזר עוז ועמד ונגש ושאל: ,מי כאן?' וקול אשה מתחננת: ,פתח־נא לי, אל תירא'· לקח את הנר בידו, פתח את הדלת והנה כפרית עטופה מטפחת עומדת לפניו· הביט בפניה וקרא בחיל: ,דבורה אַת? הגידי'· — ,אמנם כן, השיבה, ואתה הכניסני אל ביתך ואַל תדחה אותי'· איזה רגעים עמד בלי עצה· אחר־זה אמר: ,בֹּאִי ותמצאי חסות באהלי'· ותנשק הבאה את ידיו והרטיבה אותן בדמעותיה· מתה עליה ילדתה בקיץ הזה· הראיון עם אחותה בבֹּקר ההוא חצה את לבה·

לא אאריך· ימים אחדים החביאו את הַשָּׁבָה לבית דודה, והדבר היה סוד כמוס גם לעבדי הבית ולשפחות· ובמוצאי יום־הכפורים, יום שעִנתה בו גם הנחבאת את נפשה, נסעו עמה דניאל ועוד אנשים שנים, שהיו באותה עצה, מלוטון העיר בעגלה מְתֻקרה, לבלתי תשזפם עין־רואה· נסעו יום ולילה, לילה ויום, עד כי עברו את הגבול ויבואו עד ברודי שבארץ הקיר"ה, שם חגגו את חג־הסוכות אצל רב־העיר· והשה הנדחת שָׁבה והתגיירה לפי חוקי השבים·

ופֶסי האמיצה היתה מתנה לאֱדום היא וזַרעה עד היום הזה·

הנה יהיה המלון למפלת או למאכלת־אש! גם העגלון קם לנהמת הסוסים וידאג לאלה, שהביא אותן במרכבה. העגלה עם החפצים, שפִּגרה ללכת, באה זה־עתה, גשם שוטף יורד משמים ארצה. נמנו להעיר את הישנים וידפקו על דלת חדר־האורחים ואין פותח. פתחו את הדלת בחָזקה והנה האשה הזרה ובתה מונחות במטה בלי־נוע. קם רעש בבית, התעמלו להשיב אל הגוֹעות את רוחן, שפכו עליהן מים, שפשפו את גופן, הדקו את אבריהן בכֹח ובחָזקה. לשוא היגיעה. אף אות חיים לא נראה בהן, לא נותרה בהן נשמה.

ויהי בבֹּקר ויחבש העגלון סוס אחד מן השנים וירכב עליו ויבוא בעוד יום לעיר לוטון. עמד לפני הארמון אשר במגרש בית־הריחים. ודניאל נשקף מבעד החלון ולבו כבר דאג לבוששים לבוא. וירא מלאך בא וירץ לקראתו לחצר. וירד העבד מעל סוסו ויסר כובעו מעליו ויאמר: ,בשורה לא טובה בפי לאדוני. כזאת וכזאת קרה בדרך. אשתך ובתך מונחות בכפר פלוני חללות, כי המיתן הברק'. התחיל דניאל בוכה לשמע הדבר ומכה ראשו בעץ שלפניו.

כט
אֶל עַמה

עברו שני ירחים. בין כֶּסא לעָשור היה, ימי טרוד וחשבון לדָרֵי־מעלה ולדרי־מטה. כבר גללו את ספרי־הזכרונות. כבר חתמו את מזלות בני־אדם ודברי מאורעות השנה. על זה לעלות ועל זה לרדת, זה יוסיף חיים ועָצמה וזה ימק בעֲוֹנו.

בסדרת שופטים, פרשה שקוראים בה בשלהי דקיץ, התעצם דניאל בתורת עגלה־ערופה ובקש למצֹא בה פשר. כי יִמָּצא חלל ויצאו הזקנים ומדדו ולקחו עגלת־בקר וערפו אותה בנחל. דם נקי לא יהיה בקרב העם. מי לִוה את היוצאות לדרך? אין כפרה וחנינה לו. נפשו נודדת ולא תדע השקט. ימי הסליחה וימי התפלה בעוז לא הביאו לו מנוחה.

ישב דניאל בלילה בחדרו לבדו. לפניו ספר־מוסר פתוח ומחשבותיו עָפות. ימי־דין לכל בני־מרון ואין איש יודע מה נכון לו. הוא שומע קול ענות, קול דופק על החלון, הוא מטה אזנו אל הקיר, והנה כמו

לאהור· אין מטרה לה וחפץ נמרץ· – רמוה אף אלה שעבדו לה ולֵגוה· אין תוך לגבר ואין דעה· נוקשת במערומי היום· הקיצות ואף החלום איננו · · ·

היא ישבה שוב על הספסל וחטטה בחודי מנעלה בקרקע· קול קריאת ילדה נשמע· נערה נחמדה כבת אחת־עשרה מִהרה אל אמה בשטף הרגש, התרפקה עליה ונשקָה אותה, שמה אחר־כן את ראשה בחיקה ותדבר תחנונים ותאמר: „אֵם יקרה, דודים לי ולא אדע את אבי״· נתאדמו פני האשה ותען: „במהרה נִסע אליו, יחידתי״· דלגה הילדה ותרקד מרוב שמחה· שתי צפרים מנקרות לא־רחוק מהן, וגם קרא הגבר·

כח
חללים

ימי הקציר קרבו· האשה מכרה את כלי־הבית אחד אחד וצררה את חפציה ובגדיה לדרך· מגמתה היתה ללכת לעיר לוטון, מקום מגורי אישה· מעון־הקיץ, שבו התגוררה, היה קנין יורשי מודעה, שנפל במלחמת־בינים עם אחד האצילים· יום הנסיעה בא· האשה ובתה הקטנה עלו על מרכבה כבֻדה, ועל עגלה פשוטה, אשר נסעה אחריהן, טענו את הארגזים והצרורים· מהלך רב הוא מחרסון ללוטון, יותר משבוע ימים עושים בדרך·

בחצי הדרך נטו ללון באכסניה, העומדת בשפולי כפר אחד· יום חם היה והשמים מעוננים· מעובר היה האויר· דממה בעולם לפני הסער, ובַלב מתגנבים ובאים נכָאים לבלי פתרון· רק חדר אחד לאורחים בעל תקרה נמוכה היה במלון, אותו פִנוּ לָאורחת בעלת־החן עם בתה· הגישה להן בעלת־הבית אֹכל וחַמים ואמרה לבוא עמהן בדברים· בחוץ נושב הרוח ומניע את הגג הרפה, אור פתאום מבריק בעד החלון לחדר· הנערה מתרפקת על אמה·

במטה אחת שכבו שתיהן, האורחת ובתה, כי יראה הנערה ופחדה· מתלהבים הברקים, לשונות של אש נתזות, רעם בא אחרי רעם ורגזה הארץ· והנה רץ ברק כחץ ויקוב חור בכֹתל, עבר על השוכבות שלובות במטה ויהממן בזעם עֻזו· נבהלו גָרֵי־הבית מקול הרעם, קמו והדליקו נר ויאמרו:

ויהי כי כָּלו לסעוד, וגם העגלון אכל לשׂבע והביא את הסוסים לאֻרוה, פרשו לאורחים מצעי־תבן על הקרקע; שמו כרים למראשותיהם וישכבו שניהם ויכסו אותם בשמיכה. כה נחו מעמל הדרך ויישנו עד הבֹּקר ושנתם ערבה להם.

בעלות השחר קמו האורחים, רחצו פניהם. האכרית לקחה את המצע מעל הקרקע ותנַקה את החדר במטאטא ותסיק את התנור. בעל לאה יצא החוצה לדבּר עם העגלון. קול ילד בוכה נשמע מעבר לכֹּתל. רגעים מעטים חלפו והנה אכרית צעירה אדומת־פנים נראתה על הסף ותינוק על זרועה. עינים בעינים פגעו. תמהון וחרדה בחדר. דבורה ולאה חבקו אשה את אחותה יחד, עד כמעט נחנק הילד. זרם דמעות התפרץ מעיניהן, ולא יכלו להוציא אף דבור אחד מרוב התרגשות וסערת־הנפש.

כז
השאלה

בפרור הגנים אשר לחֶרסון הבירה, מקום משכן הפקידים ואזרחי־הארץ העשירים, שאינם שקועים עוד בעסקים ובמעשים ורואים עולמם בחייהם, ישבה בבֹּקר על מעלות־אבן של מעון־קיץ אשׁה יפה מאד, לבושה שמלה קַלה משובצת עם שרוולים רחבים, והיא מחזיקה בידה האחת מכתב פתוח וקוראת בו, מקפלתו וגוללת אותו שוב ומֹניחתו בחיקה. צֵל מרחף על פניה הטהורים, שפתה החִוֶרת מעט תנוע, ובפתחה את פיה, לובן בּרַק שִׁניה נוצץ. הוד שפוך עליה. בכל הרחוב לא נראה איש יוצא לפעלו. מנוחה שאננה שוררת בכל עבר. אין כאן עמל ללחם ודאגת הקיום, אבל רחשי־נפש עולים ויורדים כעשבים הללו המתנועעים ברוח קל.

ירדה האשה מהמעלות, סבבה את המעון ונכנסה לגן הקטן. שם ישבה על ספסל ירוק, קמה ונגשה למזרק־מים, הרטיבה את פניה ותנגבם במטפחת לבנה. לעץ אחד קשור שובך לתורים ובני־יונה, והיא מרימה את עיניה אליו. מחשבות נוגות בקרבה. נערה היתה והשמש עלה וזרח, עלה וזרח. ערכו לה מזבחות, כהניה נאשמו. עלו תקוותיה בסער. אין חֵרות לגוף. ואם כבלי התשוקה מתפוררים, אך רִיק יהגה חִכך. היא קטפה מלילות אחדות, הגדלות סמוך לגדר, ומללה אותן באצבעותיה. היא באה עד קצה הגן וחזרה

היתה מותרת לו, כי אז היה מהדקה ללבו. ברשותו היה פעם לקדש אותה ולאמר לה: שלי שלך ושלך שלי; ועתה — התורה אסרה אותה עליו, והוא גם הוא שלח אותה מאתו. ולא יכול עוד להתאפק ויאמר: „סלחתי כדבריך" — וישא את קולו ויבך.

כו
בכפר

ימי חורף היו. שלג רב ירד ויכס את הדרכים. קור חזק שרר. לאה ובעלה נסעו בעגלת־חורף רתומה לשני סוסים קלי־המרוץ לעיר אחת רחוקה מלוטון, לחוג ברית־ארוסין אצל אחד מבני המשפחה. מעוטפים היו שניהם בבגדי־שער ועורות עזים פרושים על רגליהם. פעמוני הסוסים מקשקשים והעגלה עפה על חלקת השלג. אולם כעבור שלש שעות תעו מני־דרך. העגלון הסב את הסוסים לצד ימין ויבוא ליער אשר אין מבוא בו. חזר על עקבו ויתע עוד יותר. כה נסעו והלכו כל היום, ויבוא הערב מואר אך בתכריך הלבן. החלו הנוסעים לירא לנפשם. עוד המה חושבים בדבר: איך יבואו אל מקום־ישוב ואיך ימצאו נתיב, והנה קול כלב נובח נשמע מרחוק. הסוסים דוהרים והולכים ורצים לאותו הצד, שממנו הקול בא; ובעוד שעה עמדו לפני שער כפר אחד. בחלונות בתים אחדים נרות כהים נוצצים.

העגלון ירד מהעגלה וידפוק על דלת בית אחד, ולא אבו לפתוח לו. נטה אל הבית שלעמתו ודפק שם על הפתח. ויצא אכר וישאל אותו לדבר בואו ויאמר: „סורו אלי ולינו בצל קורתי וגם לסוסים אתן תבן ומספוא". וירדו לאה ואישה ויבואו אל הבית הנמוך, פשטו את מעיליהם ויתחממו למול תנור־החורף, שהשליכו אל חורו עוד גזרי־עצים אחדים. נר קטן בוער על התבה, והיא במקום שלחן. תמונות קדושים במסגרות־זהב בין חלון לחלון וגם לפניהן עששיות דולקות.

אחרי רבע שעה באה גם אשת האכר והגישה לפני האורחים קערה מלאה תפוחי־אדמה ותשם לפניהם גם חמאה וחלב ותאמר: „סעדו והיטיבו לבכם". בעיני־חמלה הביטה על האשה הצעירה וזכת־הפנים, ישבה למולה ותשיח. רוח החל לנשב בחוץ ולהשמיע קול. אשרי אלה שמצאו להם מפלט מפני הסער!

בחתן אחיו· היו גם כאלה בלוטון, שבראותם שאין שררה מסוימה, עמדו והתבצרו לעצמם· דניאל יקנא את שמואל־מנחם ושמואל־מנחם יצור את דניאל· אחוזים הם שניהם במעשיהם בסחר בית־הריחים ואגפיו, וזה מושך לכאן וזה לכאן: מה שזה בונה זה סותר ומה שזה מחייב זה שולל· לעתים החליטו לחלק את הירושה ביניהם; אבל ידעו, כי־אם תֵּעָקר הרגל האחת, לא יהיה מעמד גם לַשֵּׁנית· בני לוטון גם הולכי־רכיל המה· סר צֵל הגביר מעליהם, והנה להם שני בתים לדַבֵּר בם ולשיח על־אודותיהם· לאה גיסתו הצעירה של שמואל־מנחם ומרים בתו היחידה של דניאל כבר נִשאו לשני האחים האמורים, התבססה והתגדלה שוב הַקִּרבה – וחַיִץ הוקם ביניהם · · ·

ויהי כי בדק דניאל את החשבונות מימי אביו האחרונים, מצא כי סכום גדול חסר· החל לפַשפש ולעיין וירא, כי איזה שטרי־חובות באו לידי גובֵינא זה אחר־זה, ולא ידע על מה הוציא אביו את הכסף הרב· יום אחד נצנץ בו הרעיון לאמר: שמואל, רק שמואל זייף את שם אביו על השטרות וישם את הכסף באמתחתו·

עתה מצא מקום לגבות חובו מאויבו ואיש־בריתו· שלח וקרא לו ויאיים עליו להגיש את הענין לפני הערכאות ולשימו בבית־הסֹהר· לשוא הצטדק הנאשם וינסה לכסות על מעשהו באמתלות שונות· הוא גם בקש ויתחנן לפניו ואין שומע לו· ויצא שמואל־מנחם מאת דניאל אָבל וחפוי־ראש ויבוא אל ביתו סר וזעף· הציקה לו מלכה, בראותה כי נפלה פניו, כי יסַפר לה את אשר קרהו, ויגד לה את כל לבו· ותבהל האשה הצעירה לשמע הדבר· פָּרשה לקרן־זָוית ובכתה·

ממחרת־היום שמה עליה מלכה את בגדי־חמודותיה, נתעטפה וירדה בחשאי למגרש בית־הריחים· נכנסה אל ארמון דודה ותמצאהו יושב אל שלחנו לפני ספרי־הזכרונות· דניאל נרעש בראותו בת־אחיו באה אליו, קפץ ממקומו והביא לה ספסל לשבת· ויאמר לה: „מה בקשתך, מלכה? אמרי לי"· ענתה מלכה ותאמר: „הלא תדע מטרת בואי אליך; ואני לא אסור מפֹּה, אם לא תענה ותאמר, כי סלחת לבעלי ולא תחשוב לו עונו"· העמיד דניאל פניו ויען: „גוזל אחיו אשמו בו"· תפשה אותו מלכה בידיו ותאמר: „חנני, דודי, וחוסה עלי"· אגלי דמעות נראו בעפעפיה·

נרגש דניאל ממגע היד הרכה· הלא קרובה היא לו וקרובה עוד לנפשו· לו

בא פירוד בין התושבים ונחלקו הדעות: חצי העם, ובהם החסידים ואנשי־המעשה, היה אחרי בנו היחיד, להמליכו אחרי אביו, כי הן הִתעלה גם הוא בתורה וביראת־שמים והיה מטופל גם בבנים; וחצי העם, ובתוכם רבים מבעלי־הבתים וההמון, נטה אחרי חתן הרב, שידע גם לדרוש בקהל והיה נוח לבריות. לא אָבה בן־הרב לריב עם עצמו ובשרו, הלך ובקש לו עדה אחרת, וימלוך הדרשן ונתמנה לרב. במשך הזמן השלים עמו גם הצד השני, כי ידע לכלכל את מעשיו. עמדה לו בזה גם רעיתו בת־הרב, שהיתה בעלת־נפש משכלת, והיו אומרים עליה, שֶׁלָּהּ שֵׂכל ובינת זכר. בטוב־טעם ובחריצות עלתה על הרבנית הקטנה, היא אמה.

עשר שנים כִּהן פאר הרב החדש והכריעתו מחלה בעצם ימיו וימת גם הוא. אמרו החשובים שבעיר לקרֹא את הבן הנדח ולהשיב לו את כסא אביו – אך לא כן היתה מגמת פני הרבנית הצעירה. נשאר לה מבעלה בן יחיד, והוא עלם מפונק ורך, רָצוי למוריו ולמדריכיו. ותאמר לחַנֵּך אותו לרבנות; ותמצא בשכל דבריה אֹזן קשבת לה ותט גם את לב המתנגדים לרצונה. אחד מלמדני העיר התרצה ,להורות שאלות׳ בקהל במשך ימי גִדול נכד הרב. ואת הנהלת עניני־הצבור העמיסה הרבנית הצעירה על שכמה במדה גדולה עוד יותר, ותהי אֵם ושופטת בעמה.

ויהי כי קרב הנער לשנת השמונה־עשרה והגיעה העת להכניסו לחופה, ונכבדות מדובר בו עם בנות רבנים ואמידים, בא מְשַׁדֵּד המערכות וזִוֵּג לו את הנערה האַלמת הפלאית בלומון עם רוב עשרה. מי פלל לשמואל־מנחם, כי בתו זו תהיה רבנית בישראל? גדולים חסדי ה׳.

כה
הבכיה

חיים־יונה השתטה לגמרי והיה לחסר־דעה. אשתו התקררה בימי סתיו, נפלה למשכב ותמת באמצע החורף. שמואל־מנחם הוא עתה היורש. לימי־האביב השכיר את ביתו ויבוא לגור בבית חותנו, הוא בית הגביר, ויהי מעתה לקצין שני בעיר. דניאל המשי לא הצליח לאסוף כל לבות העם אחריו. אך חלק מבני העיר החזיק בדגלו והשאר החלו להתקשר

ואחיו השני הגה בפוסקים ובמשנה־תורה למשה בן־מימון. בחדר מיוחד ישבו תמיד יחדיו. זה עובר מהלכה לאגדה וחוזר ושח משיחות ראשונים לשדה סוגיות חמורות; וזה דורש בפסקי המִצות ובפרטי החוקים. כשיגע האחד והתנמנם, התעמל השני ללמוד בעוז; וכשישן השני, היה קם אחיו ולומד מעומד — לקיים „והגית בה". רבים התקנאו באֵם הבנים.

ויהי לימים בא מוכר־ספרים פלאי לָעיר, והוא סובב בחבילתו על הבתים ומוכר ספרי־תנ"ך קטנים בני כרך אחד. הלא המה כתבי־הקֹדש, וחשודים הם באהלי יעקב. שמו הנערים עצות בנפשם, אם לקנות מן הספרים האלה או לחדול? ויגבר עליהם חשקם.

התורה ידועה היתה להם מִסִפרי־החומש ומפַרשות השבוע. לקטעי ההפטרות לא שמו לב עד־היום. אבל עתה הנה תורה, נביאים וכתובים לפניהם על הסדר. בפרקי נביאים ראשונים המעשים והמקרים מושכים את הלב; נשגבים הם דברי הנביאים ומושכלים אמרי הכתובים. אין הלכות ודינים, אין מקשים ומתרצים, עוז הדִבור צולל באזניך ואף רוחך הומיה.

והלכו ופרשו הבחורים הנחמדים האלה מתורת־חכמים ונשתקעו באמרי־יה ובמשאות חוזי־קדם. לא נעלם מעיני אִמם הַשִׁנוי בלִבות בניה ותשא צער בחֻבה. תקוות שרידי העיר לשני השריגים האלה היו לאפס.

ויהי כי הגיעו שני האחים האלה לבַחרות, אמר שדכן אחד לַקַשֵׁר את שניהם בקשורי ארוסין עם שתי נכדות שלמה „האדום" בלוטון. ותמאן האשה ותאמר: „לא אוכל לחלל את נחלתי ואתן את בני לבנות פסולי־משפחה ואגדע מישועתי". והיא לא ידעה, כי במרום נחתם אותו הזווג לעדה ולקיום. בלילה ההוא בא בעל־החלום אל אֵם הנערים ויאמר אליה: צוי לביתך! ותיקץ בבֹקר ותפעם רוחה ותקרא לאותו המציע ותאמר: „מה׳ יצא הדבר, לא אֲמרה עוד את פיו".

כד

יורש־עצר

הקורא ילַוני־נא עוד על דרכי.

בעיר אחת מחבל וולין כֹּהן פאר בעדתו רב אחד גדול ונודע בשערים, והוא רועה את בני־קהלתו באמת ובצדק, וינהה אחריו לב רבים. ויהי במותו

כג

שריגים

עברו ימי ה,שבעה׳ ומנין ה,שלשים׳. חלוקת הירושה הֵחלה, וכל־אחד משני הצדדים מתעמל להַכריע את הכף לתועלתו. לעזרת חיים־יונה האֱויל עומדת רעיתו הנבונה והֲתָנָה המזכיר. ודניאל גם הוא, אם גם עָבד עד־היום את אלהי־הרוח, מרגיש עתה את דבר הקנין עשרת מונים מאשר עד־כה. ולוטון, בהלקח ממנה מלכה ונשיאה, מחזיקה בשִׂמלת היורש השני, לאמר: קצין וגביר תהיה לנו ואל תעזבנו. אלה שֶׁפָּנו לו עוד תמול עֹרף, מתקרבים אליו היום, חונפים לו גם מתנגדיו, והוא נעשה על־כרחו לאב ופטרון. טרוד הוא מן הבֹקר ועד הערב. אינו יכול עוד לקבוע שיעורים לתורה, ואף אין לא פנאי להתפלל בכַוָּנה כדרכו. ,מהזיק הוא מנין בביתו, כדי לאמר את ה,קדיש׳, ובעצם לבו אינו נתון עוד למערכת־מרומים. רבים הם העסקים ומתגלגלים הענינים. זה בא אליך, מדבר רכות ומִרמה בפיו; וזהו עִקש במשא־ומתן וגזלן פשוט הוא. בית בלי אשה כספינה בלי קברניט; כל אָמה גבירה היא לעצמה, תגרות בין השפחות, ואף אין דואג לבָנים. לעתים הוא בא אל בית אחיו ומסַדר איזה צרכים עם גיסתו. הדבור עם אשה משכלת פועל באיזו מדה על הרוח; וכי תשיח עם כמו זו, אינך מזוין עוד בחרב ובחנית. אולם על סף בית שמואל לא יצעד, נפשו עליו תכאב, כי נזכר במלכה.

על לבות אנשים אחדים עלה גם הרעיון, כי מן הראוי, שבן הגביר יבקש לו היתר ממאה רבנים לשאת אשה מחדש, אחרי שעזבה אותו אשתו ואיננה. בימים ההם נסע דניאל לעיר־מושבו של הרבי לשבות שמה, והצדיק חִזק לבו ואִמץ את רוחו. ביד ה׳ ההַטָּיָה לשבט ולחסד ואשרי הבוטח בו.

בין העלמות הבודדות, לאה בת חיים־יונה ומרים בת דניאל, נולדה קִרבת־לב ותאהבנה אשה את אחותה. ביום הזה ירדה לאה אל מרים, והיא הלכה לקראתה, חבקתה ונשקתה; וביום שלמחרת עלתה מרים לעיר לבַקֵר את רעותה. לפעמים הלכו גם לטייל יחד. כל רואה בנות־חן אלה נע להן.

בעיר־המחוז הקרובה גרה בהלק נבדל אשה אלמנה אחת, ולה שני נערים, עלויים ומופלגים בתורה. הבכור הקדיש עתותיו ללמודי התלמוד;

כב
אַגָּדַת הָאֵלָה

בימים קדומים עמדה על אֵם הדרך, ההולך מלוטון עד עיר־המחוז, אֵלָה רבה וכבירה, אשר פארותיה השתרעו וַתראנה למרחוק. בצלה מצא כל־הולך מחסה, וכל העוברים ושבים נחו אצלה מדרכם. אדמת־מישור היא כל הככר ההיא, אין גבעה ואין עמק ואין גם אגם־מים. והנה מבטן האדמה צָמח עץ גדול ורם, והוא הולך ומשגשג משנה לשנה והיה לכל החונה בַסביבה ההיא לסמל העוז והגֹבה. בארץ־העברים היו נותנים לו גם כבוד־אֵלים והנשים היו מזַבחות ומקטרות תחתיו.

בימי הקציר החלו עֲלֵי הצמרת לִנבול ולא עָלו עוד. נכרתו ענפים רבים ואחדים גם נעקר נעקרו ביד חומס. למעלה משרשו בא בו רקב, נתמקק העץ במקום ההוא כקמח וכף איש חָדרה אל תוכו. נתבקע גם השורש, החציר מסביבו יבש, רוח־סֹעה מְסָער החזיק בראשו וישברו. גלמודה היתה האֵלה ותהי עתה למשל ולשנינה.

ויהי כי התאספו פעם אכרי המקום והחליטו יחד להפילה ולהכריתה. כמלאכי־חבלה באו מכל עבר: זה גרזן בידו ולזה מגֵרה. הם אך החלו להכות בה בכח ובאכזריות־חמה, והנה קול־זְוָעה נשמע ותהי הארץ לחרדה. כמו יד נאלמה נגעה בערפם; וכאשר השיבו את פניהם, נשקעה כל האֵלָה במקומה ותסגור האדמה עליה את פיה.

אחרי מות הגביר העצום וקברו אותו כמצוָתו לא בשורה הראשונה, פתחו גם את ספר הַצַּואה: והנה שני בניו חולקים בשָוה, ולא נתן לַבכור פי־שנים. חלק העשירי מכל הונו הקדיש ל,עולמות, ולדברים שבצדקה. נֵר־תמיד יַדליקו לנשמתו ולנשמת נכדתו יוכבד, שֶטָבעה.

סכום ידוע לחֹדש יקבל חתן נכדו שמואל־מנחם, שיוסיף לעזור בהנהלת עסקיו. ופלא הוא: הוא הפקיד לנֶדה בעד הנערה האִלמת, בתו של שמואל־מנחם מאשתו הראשונה, הון רב של עשרים אלף רו"כ. דבר כזה בודאי לא היה עוד לעולמים.

והעיר לוטון אלמנה, שעריה שוממים.

כא
במורד ההר

דבר קָרה בלוטון, אשר כמוהו נשמע אך בימים ראשונים. ביום השבת בבֹּקר, כאשר כבר נאסף העם לתפלת־שחרית ושליח־הצבור עומד לפני העמוד ומַרצה את הזמירות, נראה על הסף הגביר דמתא, והוא לא עלה למקומו הקבוע בכֹתל המזרח על־יד ארון־הקֹדש, כי־אם ישב לפני תנור־החורף במקום פנוי לעניים ולדלים; התעטף בטליתו וַיָּחֶל להתפלל מתוך הסדור. נבהלו כל צאן יעקב למראה ההוא, ויהי להם כלקוי־חמה בעצם־היום...

נשבּת דְּבַר השבת, כל פנים קבצו פארור. אם ארזים יכֹפו את קומתם, היש עוד תקומה לאזובי־קיר?

שלמה ה„אדום" החל להִשָּמֵט גם מעסקיו וימלא את ידי דניאל בנו לנַהֵל בכֹּל את תעשית בית־הריחים. חיים־יונה לא היה מוכשר לַדָּבר, אבל שמואל־מנחם יהיה לו לעזר. דניאל עוֹיֵן את שמואל־מנחם מאז. מדת פעולתו התרחבה בזה, אבל אבדה עוד יותר מנוחתו. הקנאה בין קרובים ורחוקים תפריא.

בימים ההם בא איש־מזִמות אל הגביר ויציע לפניו לגאֹל על־ידו בכסף מלא את נכדתו הנדחת ולהביאה מחוץ לגבול, ולא אבה לשמוע לו. לא ידע, כי השטן חורש עליו שנית מזִמות.

ויהי לפני חג־השבועות לבני־הנוצרים. הימים יפים ונשפך מזֹהר השמש על עדן האדמה. כל רוח מתרומם, כל נפש גדלה, התעוררה בלב פֶּסי המקודשת תשוקה עזה לחזות את פני אחותה. ותקם ותעש את דרכה אל אותו הכפר, ולא הגידה לאיש דבר מחפצה וממגמתה. גם היא הלכה ולא שבה. פשטה את בגדי־חמודותיה ונִשאה לבן אל־נכר.

גם חיים יונה אָבל וחפוי־ראש ישאל לכל עובר: „איה בנותי, כי הלכו?" —

מתה בימים ההם גם אמו הזקנה ומותו לא סבל דא כלל.

כ

גחלי־רתמים

דרשן בא לעיר מבעלי־המוסר. לוטון עיר הסידה היתה. הדרך בעבודת־השם היא הכַּוָּנה וצירוף־הלב; מבקש אלהים מבריותיו לדבקה בו וללכת בארחותיו. השערים נפתחים בכל יום לצדיקי־הדור, והם עומדים וממַצעים בין בני־אדם ובין אדון־העולמים. על־ידם משרתים גם מלאכים ושרפים, אראלים ועירין קדישין. היוצר מתאחד עם הברואים, וכל־נמצא משתוקק לשוב אל השורש העליון. כה נמשכת ההשפעה מדָרֵי־מעלה לדרי־מטה והולכת וחוזרת עד יבוא יום שבת־שבתון לכֹּל.

נוסח אחר בהנהגת העולם ליראים את משפט ה׳ ממש ולהולכים בדרך אשר כבשוה בעלי „ראשית חכמה" ועוד. הרבה מיני אש יש בגיהנום: יש אש אוכלת, יש בגיהנום גחלים גדולות כהרים וכגבעות, ויש בו נהרים של זפת ושל גפרית. חָטא אדם למטה, כי השיאהו יצרו, אז מלאכי־משחית משליכים אותו באש הבוערת בשחת, והיא פותחת את פיה ובולעתו. ולא די בכך. מאכילים את זה, שהשחית דרכו, גחלי־רתמים; חותכים מבשרו אבר אבר ומשברים עצמותיו. יושב הוא הפושע, שאין מתום בגופו, ורואה איך מחנות תולעים באים וסובבים אותו מכל עבר. הוא צועק מגֹדל הכאב ואין שומע לו. שוב באים מלאכים אכזרים ומכים אותו בשוטים ומיַסרים בעקרבים. הדם שותת ואין מרחם עליו. אֵל קנא הוא נותן התורה והחוקים והמשפטים. אוי לו למי שהלך בשרירות־לבו! וי ליה לבר־נש, שנשא עיניו אל אשה והביא עליו ועל הבאים אחריו חטאת לא תמחה!

בקול־מַרעים המטיר הדרשן על ראשי העם בבית־הכנסת שבלוטון את אִיומי דבריו ויַך בשוט־לשונו על קדקד הגביר, שהיה בתוכם. הוא מרט את נפש החוטא כמו בצבת, פשָטה ערומה; וכאילו קרא באזני כל־אחד מהנאספים: „ראֵה מה עוללת ומה פעלת ואיך פגמת, העוית והרשעת; אחריתך עדי־אובד, לא יאבה ה׳ סלוח לך!"

שלשה ימים ושלשה לילות התענה שלמה ה„אדום" בנפשו. הורידוהו ממרומי־פסגה לשאול־תחתית וגדרו הדרך בעדו. ביום הרביעי לפנות־ערב בא אל הרב דמתא, נכנס עמו חדר בהדר ויגַל לו את עֲונו הגדול. ויחרד הרב וילָפת, עיניו חשכו בארֻבותיהן . . .

והנה פקיד גבוה לבוש בגדי־שרד בא מרחוק עם אשה יפה מאד, הלבושה כבנות־האצילים. שלמה ה,אדום׳ קפץ ממקום־מושבו. הלא שושנה היא ההולכת פה. הוא אוחז בידיו בשתי רקותיו. אֵש נתזה מעיניו, גופו רועד; והוא כחולם קשה בעצם־היום. גם שמואל ראה את המראה ולבו דופק. קרובתו דבקה בבן אֵל־נכר ושכחה את בית אישה ואת מולדתה. כרגע אמר לרוץ אחריה. אבל לא היה עוז בנפשו. ומה יאמר לזרה ומה ידבר? — —

בברכים כושלות שבו שניהם לבית־המלון. לא שָׂחו ולא נועצו יחד. כל־אחד מהם ישב בפִנה תפוש בשרעפיו. אחרי שעה התעוררו, צררו את חפציהם והכינו עצמם לדרך.

בימים אשר ישב הגביר ובעל נכדתו בעיר אודיסה הרחוקה, בא השטן ולקח לו שה מן העדר בבית חיים־יונה.

דבורה האדומה, אחת מן הבנות, גָּדְלָה ורוחה התעורר. יום יום הביטה בעבד החדש, אשר דבר לו עם הסוסים. והוא בחור אמיץ־כח, פניו כברזל מוצק, בצעדיו יבקע את האדמה מתחתיו. ותלבבהו וימצא קן בנפשה. ויהי בערב אחד, והיא באה אל האֻרוה, חשוקה עומד על הסוסים ומַחליק את עורם הנוצץ. אך כתנתו לבשרו, מכנסַים לו ורגליו יחפות, וכלו נחמד למראה. נִגשה ותטפח לו על שכמו. נפנה לה, תפָשה בשתי ידיו ויהדקה אל חזהו. פה אל פה דבקו והאהבה אחזה בשניהם יחד ולא נפרדו.

שִׁכורה היתה דבורה, הִשקה היה להרים כל דלת מצירה. ותדלג בעד החלון החוצה ותבוא דרך חלון אחר. צפרי־שמים פורחות באויר. מאֲרֻבות־העשן שבבתי הרחוב מתַמרים עמודי הענן, מתמרים והולכים, ועולים מעלה מעלה, עד אשר עין לא תשורם.

אחרי ימים עזב העבד את בית אדוניו, שב אל אהל הוריו בכפר רחוק עשרה מילים מלוטון. ודבורה נכדת העשיר נעלמה גם היא וצרור־חפצים בידה. ותלך אחרי מאַהבה ותאמר: עַמך עַמי ואלהיך אלהי!

העיר הומיה. ברחובות ובשוָקים עומדים קבוצות אנשים ומשיחים. אין בית ואין משפחה, שלא התעוררו על המעשה. על כל העדה לחגור שק.

לתָאֵר את רושֶם הפִרצה השניה על הגביר, בשובו לביתו בלב מֻקשה, לָאֹה ילאה עטי.

ביד אחר בשטר ובתנאי ברית, והלז מושל בו דור שלם, כאילו שייך לו הכל ,מתהום ארעא עד רום רקיע, עובר הזמן, והנה באים אמידים אחרים, לוטשים את עיניהם אל מקור לא־אכזב זה ומתחרים עם שוכרו, מוסיפים על דמי־השכירות, מעלים את השַער שִבעתים, או גם דוחקים את המחזיק בו זה־כבר ממחיצתו. תקנות בעלי ,ועד ארבע ארצות׳ כבר נתמוטטו אז באהלי אוקרינה. לא אך שנַים אוחזים בכל מקנה וקנין, כי־אם עשרה או עוד יותר. גובר התַקיף, אבל לפעמים גם הוא נכשל.

אותו האציל מת והניח אחריו שני בנים. חלקו ביניהם את הנכסים הרבים, ועלתה אחוזת־הריחים בחלקו של הבכור, שהיה קל־דעת ומפליג לשַחק בקוביה. באודיסה, עיר רוכלת־עמים על גדות ים השחור, היה מבַלה ימים ונשקע בים־התענוגים. בשעה דחוקה מכר את לוטון ואת אגפיה לאיש זר, שלא ידע אותו ה,אדום׳ מתמול־שלשום. ויחל שלמה אז לחשוב מחשבות. הוא רואה ענן עולה מרחוק, ולא ידע את נפשו.

לא קל היה הדבר. גֶבר למעלה מששים, שמעודו לא הרחיק ללכת רק עד עיר־המחוז הגדולה, נשא עתה את רגליו ללכת בדבר עסקיו לאודיסה ההומיה. שמואל־מנחם מזכירו וחתן בנו לִוה אותו בדרך. ובני לוטון שָחים בַמאורע. באודיסה משל אז בלי־מצָרים השר אורלוב, שֶיָצא שמו והיה נודע גם לצורר־היהודים.

יום־גנוסיה היה. יותר מירח ימים כבר עשו הגביר ומשנהו בעיר רבתי־העם. בִקרו בבית האדון החדש, שלו שייכת עתה אחוזת־הריחים, והוא דבר עמהם כמעט טובות ולא העמיד פנים. שבעי־רצון היו. ובעברם על חנויות נשקפות, סָרו שמה לקנות איזו מתנות לביתם. פלאי־פלאים ראו על כל־שעל. הנחל הרחב בלוטון הוא כאגם קטן מול הים הגדול.

שלמה ושמואל ישבו על ספסל ארוך משוח בצבע לבן בככר־הטיול, המבריחה את העיר. אילנות נטועים מזה ומזה, חול אדום פרוש על השבילים הצרים באמצע. שורה של אנשים הולכת קדימה ועל צדה שורה אחרת חוזרת. אינם אָצים ורצים, פנוים הם ההולכים. זה אוחז מקל־תפארה בידו וזה מעַשן. איש ואשה הולכים שלובי־זרוע, מדברים בכל לשון. השמש זורח.

פרקי משניות רבי יהודה ואומרים את הקדיש שלש פעמים· קֶשור בין יושבי מטה ומעלה· תְּצָרפנה הרוחות ובני־החיים נזכרים, כי גם להם יום־פְּקֻדה· — — —

יום־צום התשיעי באב הגיע· אֲבֵלים הם בני־אדם ונדוים למקום· החריב אלהים את מקדשו ואת עיר־דוד שרף באש· הולכים בני־יעקב מחוץ־לעיר ותולשים עשבים במשכנות המתים· שורות שורות מַצבות עץ ואבן ממלאות את המגרש· בית־עלמין של בני־לוטון במדרון הוא נטוי ועל שפתו נחל ירוק או בִצה·

גם דניאל יצא היום עם יתומיו, לפַקח על מצבת רעיתו· הוא ובנו יחידו עומדים ומסתכלים בכתֹבת: פה נקברה האשה הצנועה והחסידה, מנשים באֹהל תבֹרך··· מרים עומדת מאחריהם ויוכבד לבושה שמלה דקה מתנועעת נצבת לימינם· בתי־מרומים בשפלה! בשורה קודמת לזו נשען אמנון על מצבת אמו· דוממות הן הנפשות, הלבבות רוחשים···

בנשף אחד של ימי־הסתיו שָמה יוכבד את מעילה עליה ותעזוב את חצר אביה ופניה מועדים לשדה ישני־עפר· געגועים נסתרים תקפוה וישאו את נפשה· ואמנון התגנב גם הוא מאהל אביו וילַוה את הילדה בדרך לבית־מועד לכל־חי· שני גֵוים נעים ורוח אחד מקשרם לעד· כה נעלמו שניהם יחד מבית הוריהם, ואיש לא ידע אנה הלכו! שבוע ימים חפשו אחריהם בימים ובלילות, והמתעמלים אמרו נואש· גשמים מרובים ירדו אז ומלאו את הנהרות והנחלים· גם הנחל הסובב את בית־העלמין התמלא והתפשט על גדותיו· שומר הקברים בא לתַקן בדקי הגדר, והנה שני גופים מלֻבשים צָפים על־פני המים···

ממחרת־היום נקברו „הנאהבים והנעימים“· ויהי אֵבל ורעש בלוטון· עוד היום חידה הוא דבר מותם לבני הקהלה, ואין פותר·

ולאה — שָבת משושה ולא שָרה מאז עוד·

יט

פגישה ופרצה

את בית־הריחים שכר בשעתו שלמה ה„אדום“ מאת בעליו האציל, איש אשר לו אחוזות רבות, למשך עשרים וחמש שנה· קנין דלא ניידא נמסר

ולאמנון אחות בכירה, והיא התרועעה עם לאה נכדת הגביר. ותבוא לאה אל בית הירא כפעם־בפעם, ועמה אור וחיים. ותלך נפש אמנון שבי אחריה, וגם־היא נעמה חברתו עליה. אמנון ביישן היה מטבעו, אבל לאה משכה אותו בעליזותה ותשעשע עמו כאת אח. היא אלצה אותו להביט ישר לתוך עיניה והניחה מבלי־משים ידיה על שכמו. העולם אינו מדַבר עוד מתוך הספר. בו חלון נפתח ומכמניו נוצצים לנגדך.

בדידות דניאל המשי עָצמה אז ויבקש את אבי אמנון, כי בנו ילמד עמו מעתה ב,תורת חבר'. ויֵאות לו לזה. וכה החלה שוב תקופה חדשה בחיי אמנון. שלש פעמים בשבוע אחרי ארוחת־הצהרים עשה הנער את דרכו מגוף העיר לכִכר בית־הריחים. הדרך יורד ונשפע, בתי היהודים נעלמים, לתוך הלב בא מרחב ודוחק גם־יחד. הנך עומד לפני ארמון גדול, כתליו יביעו שירה דוממת. ואדון־המגרש מקבל את הבא בסבר פנים יפות. יושבים אל השלחן ושותים חַמים, הולכים אחר זה לטייל בפנים החצר. לעתים דניאל ואמנון גם בוקעים שניהם עצים בֶּחצר, לחַזק את כֹּחם. ולפנות־ערב המה יושבים יחד לפני שתי מסכתות פתוחות ומרצים איש לפני רעהו את דברי הסופרים. כי עברה יוכבד בשעה כזו לפניהם והלכה מחדר לחדר, היה כמו כוכב נראה ונעלב. אמנון חרד בכל־פעם למראה ההוא. ובלכתו מבית דניאל אחרי תפלת־המנחה נשא סמל חדש בחֻבּו. — —

קרה, שממחרת־היום עלתה שמשה של לאה, ואז נתקה נשמתו מִסוגרה. סוד בנפשו והוא לא יכחש. עולה הרגש, מתרחב ומתפצל, חולם אתה וקול תרועה נשמע. עצם תקרב אל עצם והנה גוף חי. שתי עינים לך והעולם הוא אחד. —

נבוך היה דניאל ונדכה לפרקים. לבו מפַכּה ונדחף מעבר אל עבר. רב היה לו, וישאל את נפשו למות.

יח

בחצר־עולמים

אמנון נעשה יתום מאמו ולא נשא אביו אשה אחרת. ויהי הדבר לשיחה בפי כל. בכל יום בשנה, אשר בו לקח אלהים את נשמת ההולכת והשיבה אל מעונה, מַדליקים נֵר בוער מערב ועד ערב; לומדים

הבֹּקר קרב ללִבן. ביום שבת ומועד התעלה רוחן והרגישו בלִבן פלאות־קדם.

ויהי פעם בלילה. דניאל ישב באולם הגדול לבדו, לפניו פתוח היום תלמוד דבני־מערבא. רחוק המהלך מהיום לטבריה, שם ספרו ומָנו כל האותיות שבתורה, תלו הלכות הלכות על התַּגים ועל הנקודות; ואנו מְצֻוִּים לעשותן, לקיימן ולהגות בהן. אבל אל יתגאה אנוש, בעת שרק שיחה בפינו ואין עוד קרבן ואין מזבח. עושים ציון לנפשות, המצבות אִלמות הן. ותבוא יוכבד הבכירה בלט, עמדה לפני אביה כתמרה ותפתח פיה ותאמר לו: „אבי מחמדי, איה אמי ילדתני? — — —"

ליל חג הפסח בא. על אדמת בני־חם ומקום הטומאה עבדו טהורים בני־טהורים בפרך. ויקנא אלהי־צבאות לעמו, וַיִּגָּלֶה בחצי הלילה לְהַכּות בכורי מצרים, כָּפַת בני השטנים וישלחם לארץ־גזרה. וזכרו בני־ישראל בכל־דור אותות אלהיהם ואת ידו החזקה. איש איש חוגג באהלו חג החֵרות והפדות, מוציא השאור מנפשו ואוכל לחם־אבירים.

לבוש לבָנים ישב דניאל מְטה בראש שלחנו הארוך ו„ערך את הסדר" ליתומיו. מנוֹרה בעלת שבעה קנים עשויה כסף טהור הפיצה אור בחדר־האֹכל. על החלונות פרושים וילאות לבנים ארוכים, יורדים ונסרחים על הקרקע. עולם בתוך עולם. „חזין עלאין ואורות גדולים" ממלאים שמיא וארעא.

קם ה„מלך" שאינו מעוטר ממטתו לפני אמירת הלל הלילה, לפתוח את הדלת, כמנהג העם; והנה אשת־נעוריו עטופה לבנים מראשה ועד רגלה עומדת על יד הפתח... ויבהל מאד ויתעלף...

יז

חרסה וסַהר

בימים ההם נארג עוד צעיר אחד במסכת המעשים, ולו שֵׁם מקראי: אמנון.

אמנון בן יחיד היה לאחד מן היראים והשלמים שבעיר. אביו היה נשיא התורה ויַחשן. באוצר־ספריו נאספו שרידי העבר, והוא שומר את התורות והמנהגים; והנער גם הוא רועה על הררי־קדם, מבֹּקר ועד ערב הוגה בצפונות המסורה.

בסביבתו. ,פלג־גוף׳ זה הוא שונה מאיש שנתאלמן מאשתו. הנך יושב בחדרך, הנך בא אל האולם או יוצא אל המסדרון או גם החוצה, ואיזו שארית בך לא תלך ולא תצא עמך. יש תוספות בנשמה ויש כובד בנשמה. אינך יכול להתפלל בקול ולזמר לאלהיך. גם לעולם מין סגוף וכסוי. נזוף אתה. קדשת אשה כדת, הכל נחתם בחותָם הזווג. יום ביומו ישבת עמה אל שלחן־האֹכל ועיניך ראו בקרירות יפיה. הנך מדבר עם קרובים ורחוקים. וחוץ משטה השיחה עוד איזה דבר רוחש בך. קם אתה בבֹקר, ורעיון יכביד על לבך, כי היום לא יסוף. במערכת החשבון יש חבור וחסור, כפל וחלוק, אבל את הנפש לא נמֹד ולא נסַמן. ,הדרך רב, רב הדרך״.

הקדים דניאל פעם־אחת ללכת אל בית־התפלה, שלא רחוק היה מביתו של שמואל מנחם, לתפלת־המנחה, ויטייל קצרות לארך הרחוב. מלכה בת אחיו ישבה לפני פתח ביתה ותינוק בחיקה. פניה מפיקים איזה חן דומם. ויסר אליה וישיח עמה מעט, כחוק הקרובים. — ובהפרדו ממנה עוד הוא הוגה בה... מה׳ מצעדי גבר, אבל הנה גואלה היה פעם ולא היטיב חסדו עמה. — ,מחשבות זרות׳ מפלסות להן ארח בחֻבו. בלילה ההוא נדדה שנתו. — — —

טז

מעולם האמת

גם יתומי בַּתיה אשת דניאל אזכיר.

כנאמר, השאירה בתיה אחריה לבעלה נער אחד ושתי נערות. את הבן היחיד ילדה באחרונה וקראו את שמו לֵוִי. שֵׁם הבכירה היה יוכבד ושם אחותה הקטנה מרים.

לוי היה נער מפונק ובלתי־מושלם. רק בקושי תפס את הלמודים בבית רבו. וגם בלי־חשק הלך יום־יום אל החדר. דניאל התאמץ לשפוך מרוחו עליו, והיה קורא עמו בכל ערב־שבת מקצת בפרשת השבוע. אבל אין דמיון לַנער ואינו משיג דברים שֶׁקָּרו ויאתיו אז. — לא־כן הבנות. יוכבד ומרים נערות חולמות היו ובתארן — כענפי עץ אחד הנן. שחורות ונאות היו. מקלעות שערותיהן סובבות את ראשיהן, עיניהן שואלות. החליפות בין אֵם לאֵם, התמהון, שנשאר אז בבית, ארגו בלי־הרף בַּצעיף הפרוש על הנפשות הרכות. אך שפת הנחל הבינו.

וידחפנה בזרועו. בבהלה קפצה ממקומה. ותאמר: „מה לך?" וַיַּתֵּר ה„אדום" את הרצועה מתחת למַדיו ויחל להוריד אותה על גֵּו האשה הזונה ועל כל אבריה. והיא לא צעקה ממכאוביה ולא התחננה לפניו, וגם לא נשמטה מידי מַיַסרה. חֲמַת הַמַּכֶּה עלתה למעלה־ראש; הוא רקע ברגליו, אֵש יצאה מנחיריו; חפצו היה לרוצץ את גופה ולכסות אותו חבורות, לסחבה בשערותיה הלוך וסחֹב ולהשליכה אחר־כן בעד החלון כאיזבל המלכה בשעתה. תתן נפשה תחת נפשות! ויגש אליה בשאון־קצפו ויחל שוב להכותה. אז אמרה: „הרף, אמתך אני". ויחרד האיש, חדל ממנה וימהר ויעזוב את החדר. השמש עמד במרום־רקיע והביט ליושבי־מטה ותועי־ארץ.

עוד ממחרת־היום הלכה שושנה מבית אישה ותעזוב את העיר.

טו

נֹחַם

חדל הנגף. נגדרו הפרצות. אבל בבתים רבים בלוטון העיר מָעַט מספַּר הנפשות. פה מֵת ראש־הבית והניח אחריו בני־ביתו לאנחות, ופה מתה אשה בנעוריה. נערים בני־החדר, עוללים, שהציצו אך פעם מתוך סדק קטן בחיים, נדדו לבית־מועד לכל־חי. רַבּוּ אומרי־ה„קדיש". מַצדיקים בקהלת־יעקב את הדין ומגדלים את שמו יתברך.

בימים ההם בא גם רבי לעיר, והוא איש פלאי מבני הקדושים. ידוע־חלי היה, רוחו הזדככה ועיניו רואות למרחוק. ביום מַרבים האנשים לבוא אליו ב„פדיונות" ובבקשות, ובערב יבקר את בתי חשובי־העיר, לְהַאציל להם את ברכתו. ויהי בצעדו על מפתן הארמון של דניאל, חזה „דינים" שׂורים על הבית, נרתע וחזר לאחוריו... נדחק דניאל ביום־מחר למחיצתו של החוזה, שפך לפניו את שיחו ובכה בדמעות־שליש. הרב סגר את עיניו, עשה בידיו תנועות משונות באויר ואחר־כך השיב בדברי־חידה ואמר שלש פעמים: הדרך רב... רב הדרך... הדרך רב...

ולפני דניאל אין דרך ואין נתיב. יום בא והולך, ובא בלי־חלוף. גם איש, שלו מִצות ומעשים בחול ובקודש ולו תורה ויראת־שמים, בודד הוא

רועשים כתלי הבית מצער וממצוקת־הנפש ואין עֹז לך לקרא באזני היושבת עמך: בָּגד בגדת, העוית ופשעת! הנך מדבר את האלהים בבֹּקר ובערב. שלש פעמים ביום אתה נכנס לבית־הועד של הצופה ויודע־הכל. הנך מזכיר שמו הגדול, ואתה – אתה איש חוטא, אתה הוא שפגמת ואינך כדאי וראוי לבוא לפני המלך. איך תשא עיניך והמעל שוכן בחצרך . . .

יד

המשפט

יצא הקצף! דִּבַּת בני־העיר על־דבר בית אבא־ירוחם שכנו של הגביר נתאמתה. זלמן בכורו פרץ גדר וימעול גם הוא מעל. רָאו אראלים וינאצו ויבואו אַף וחֵמה לְיַסֵּר את יושבי לוטון. דֶבר בא בשעריה ויחנק גדולים וקטנים. רַבּו המֵתים בעיר על־דבר־פשע. קראו צום, פתחו את הארון והתחננו לפני ספרי־הגוִיל. אין עונה ואין שומע. גם התאומות בילה ורחל מתו שתיהן בימי־זעם אלה, ובבית חיים־יונה תאניה ואניה.

ביום השלישי לימי־האֵבל הֵרים שלמה ה,אדום, באולם בנו את המִכסה הלבן מעל פני הראי, והוא לבדו בחדר. – והוא רואה נחש הולך קוממיות בגבהה אדם, קרנים ארוכות לו למעלה והרב מרוטה חגורה במתניו. לבבו התפלץ בקרבו. בקש לקרא בקול, ולשונו נאלמה – והנחש הולך ומשתרע, הולך ומשתרע. מלא הוא הראי כתמים רבים כקשקשים. התקרה שוקעת. לפתע גָז כל המראה. אבל ראשו עליו כגלגל. הוא מִהר לעזוב את האולם ויצא החוצה. יום מעונן היה ושרביט של אש נוצץ ברקיע . . .

שלמה קם בבֹּקר, חגר רצועה של עור למתניו. עזב את השער וילך בשבילים צרים בין השדות וַיַּקֵף כה את העיר. ברגלים אָצות הוא צועד על הגשר; הוא עובר על בית־הריחים ועוד מעט והוא עומד לפני ארמון בנו. – דניאל נסע היום לכפר לא־רחוק, לשכור שם עובדים ופועלים. – אָמה כבת שבע־עשרה יצאה לקראתו ותאמר: ,סורה, אדוני, הגבירה מחַכָּה לך,. ויבוא הנרגז דרך המסדרון אל הבית. שושנה עוד היתה לבושה שִׂמלת־הבֹּקר וגם היטיבה היום את פניה. ויגש חמיה אליה

שלמה ה,אדומי' התהפך באחרית הלילה על משכבו. המִטה נעה ונדה עמו כספינה בים. נִחם החוטא ויתעצב אל לבו. גמר אֹמר וידור נדר לחדול מפשע, וגם חשב את דרכו. והיום בא, מפניו מתחבאים גם הכרובים. עַזים כַּמָּוֶת הם חבלי התשוקה. כל בָּאֶיה לא ישובו...

יג
אדוֹנִיה ואבשָׁלום

נער הייתי ואני למדתי בכִתבי הזכרונות למלכים וקראתי, כי אדוניה בן־חגית בִּקש מאֵם המלך, שתנתן לו אבישג פילגש דָוד לאישה. ובשמוע שלמה את הדבר, נשבע, כי בנפשו דבר אדוניה. ובא חָזון אחר בלבי והפך את המאורע מן הקצה אל הקצה. הנה נפגש בן־חגית עִם אבישג השונמית בשׂדה־שָׁלֵם, והיא הנערה היותר יפה בכל גבול ישראל ואיש לא ידעה. ותתלקח בלבו האהבה אליה, ויעל ויגד לאביו לאמר: יְשרה בתולה אחת מבנות עבדיך בעיני, קח אותה לי לאשה ותברכני. וירא דוד את אבישג, כי טובת־מראה היא ועולה על נשיו, ויחשק בה גם הוא ויאמר: אך נַחלתי תהיה ומנת חלקי היא. ויצא הבן מבֹהל מאת פני אביו. ויבוא זעם, הוסרה העטרה ונחתם גזר־דין על מלכות בית־ישי.

והחזון נארג בחדרי לבי גם מזה והלאה ויקבל שוב פנים אחרים מאשר חָרות בכתובים. גם אדוניה קָשר קֶשר על אביו, כי קנא בנפשו לַנערה, ורוחו לא ידעה מנוח. והעם הולך ורב את בן־המלך ויהי הקשר אמיץ. בן מתנקש בחיי אביו, כי חלל זה את הברית.

דניאל גֹרַש שִׁבעתים מבית־עדנו. נמוגה נשמתו וצָעקה מצער ומעלבון מבֹּקר עד הערב. לפתח־העולם רובץ העָון, והן גם בך העלוב דבק החטא. הנך מסתכל בפני אשת־בריתך, כי נתארכו מעט. הלא היא בת־האדם, אשר שָׂרה אל אלהים ותוכל ולא תירא ממצָרי שאול, צמיד עשוי זהב טהור על זרוע החוטאת, והוא כנחש אוחז זנבו בפיו... ובעיניו אבני־שמיר נוצצות ובוקעות עד חדרי כליות. הנך סועד יום־יום עם זו, שרחוקה ממך ושתָעתה מני־דרך. הנך מדַבר ושָׂח עמה, כדבר איש עם אשתו, ולפתע מתנער בקרבך רעיון נורא ואָיום: זו הֵפרה חק־עולם, אף עקרה מוסדות.

מושל וממשלתו לא רחבה. כרגע אמר לְבַקֵר גם בבית בנו דניאל, שלא ראה אותו מיום נשואיו. הסוס היה קשור אל עמוד־עץ וילך לשם רגלי; ובצעדו בשער החצר, והנה כלתו נצבת במבוא המסדרון. חֵיק פלח את כבֵדו! בשפה לא־כבירה דרש בשלומה מרחוק ויִכָּנס עמה אל המסדרון. אמרה שושנה אליו: „שב אדוני". והוא לא הֵסיר עיניו מזיוה. קצר המצע מהשתרע והלב רוחש. לא אך מגע־יד, כי־אם גם מגע הנעל בבגד האשה היה מצית את הלהב ונתאדם שוב העולם. כלבי האכרים מסביב החלו לנבוח. שלמה ה„אדום" קם מהספסל ויבטא ניבים אחדים ויפן ויצא. ושושנה לא עצרה אותו. היא כבר טָבחה טִבחה, מסכה יינה. —

„הליל פרש כנפיו על יושבי חלד". הטבע טוה את מטוֶהו ונושֵם בכל־פעם. אזנים לבריאה. אבל בה חוש השמע והשמועה דבר אחד ולא שנים. חיות־היער נעות ומבקשות טרף ואכל, והיות־הבית עומדות על אבוסיהן. בן־האדם שב מפעלו. אך־זה עזב את מעשהו, והאהבה והחטא כורים לו כֵרה. נשבע אלהים ליַסד ארץ ולמלא את הארץ. ויקרב בשר אל בשר, מתיַחדים המינים, המציאות גוַעת ומתחדשת.

שלמה ה„אדום" חבש את סוסו וירכב עליו בלט ויבוא עד ארמון בנו. שם ירד מעליו, פתח את השער, הביא את הסוס אל החצר והעמיד לפניו קופה של שעורים; הוא צעד כמה פסיעות הלאה וידפוק בלב מעולף על חלון בית־משכב כלתו. עשרה רגעים עברו והנה אשה עטופה לבנים פתחה את דלת המסדרון ותכניס את האורח חֶרש למעונה. כלב הלילה אַחר להתעורר ויחל לנבוח בשצף־קצף. קול המון מַפלי־המים נשמע והסהר הלך ונבלע בין העננים...

לפתע חרד העולם. שני הרים נתקו ממקומם ונפגשו ונתאחזו יחד, צועק החי בבטן האדמה. קול ענות וקול רעם ותהום אל תהום קורא. נהפכו סדרי בראשית, ברקי הלילה אָצים ודולגים. כימה וכסיל החליפו את מקומם. — — —

בסערות־נפש עזב באשמורה השניה בְּכור העיר את אהל האשה, רכב על סוסו לשוב אל מעונו והאדמה נעה מתחתיו. ליל־תרועה למשפחת השטן. קינת אלהים לא תשָמע. מעשה היחיד דוחה את הצבור.

ממחרת היום בבֹּקר התעטפה אֵם מלכה במטפחת ארוכה, כי רוחה נשאתּה לבַקר את בתה. היא נכנסה לחדר־המשכב והנה בת־חיקה יושבת בוכיה על המטה, כי חֻלל כבודה, ואת פניה תסתיר...

יב
טָבחה טִבחה

אמצע חדש אב היה. נמחו סימני הצום וימי־זכרון לאבל־קדומים. ושפך הקיץ הודו על תבל ומלואה, ושכם אחד מזה על חבל ארץ אוקרַינה הברוכה. שנת־שֹבע היתה. אוצרות כל אכר מלאים קצירי השדה. פירות האילן ופרי האדמה מונחים ערֵמות ערֵמות. שָמֵן הצאן. עטיני הפרות מלאים חלב. עגלים ובני־בקר, עדרי עזים וכבשים רובצים במגרָשים הרחבים. חזירים לבנים ושחורים מתגוללים בחורי־עפר ומוציאים קול נחר. סוסי־עבודה ובני־חורין מתחככים זה בזה; ובכל חוף ונחל מחטטים באשפתות שורות שורות אוזים ותרנגולים בני־שנה. לוּ הקימו מזבחות בחבל זה והקריבו עליהם מן הצאן ומן הבקר או מן העוף, כי אז היו בני־אֵלים אוכלים לשֹבע ואִשֵה ריח־ניחוח היה ממלא את פני כל היקום.

יום יפה היה והוא כבר פנה לערוב. דניאל יצא לעיר־המחוז הקרובה, ושושנה ישבה לבדה במסדרון טירתה על־יד שלחן עגול, אשר עליו עמד מיחם רותח והגחלים הבוערות היו נוצצות מבין החרכים מטה. לבושה היתה שמלה דקה של צמר ועליה חלוק רחב ממראה התכלת עם בתי־זרועות פתוחים. על הצואר הגלוי היו נוצצים חרוזי־פנינים. דמדומי־חַמה, המנוחה השאננה בחצר וקסם תמהון היופי התערבו והיו להֵד אחד, שאפשר להביעו רק על הפסנתר או על כנור ועוגב.

לשלמה ה,אדום' חמיה היה אותו יום יום רב־עסק. מֵעלות הבֹּקר רכב על סוסו, הוא יצא לראות בבית־משרפות־הלבֵנים, שנבנה במורד גבעת־סלעים לא רחוק מלוטון. משם נטה הצדה, לבַקֵר בבית אציל אחד ממכיריו, בעל אחוזה רבה. חזר לבית־הריחים ויעל בעליותיו וירד בתחתיותיו; שׂח עם פקידיו וממוניו, גער בעבדים המפקחים על אשדות־המים. לא בן־ששים היה היום, כי־אם בן־ארבעים לבַחרות ולכֹח. על לבבו עלה רעיון להגביה בנין בית־הריחים ולהַגדיל מדת סאותיו. לו חֵפץ ויכֹלת, לו עוז

קרבנות והיו מתפללים אליהם, וגם עכשיו מרימים הם מס. מי יבין לתהלוכותיהם?

במוצאי שבת אחת, אחרי שמבדילים בין הרשויות, סוגרים שערי יום־המנוחה ופותחים שערי השבוע, היטיבה אסתר אשת שמואל־מנחם את המנורה של זכוכית, נתנה בה שמן והדליקה אותה, והנה נפלה המנורה מידה על הקרקע ותִשָּׁבר לרסיסים, ועלה הלהב ואחז בבגדיה. הדבר היה בבית־המבשלות, והיא בבית לבדה; אישה כבר הלך לבית הגביר. ותצעק בקול משבר־נפש, ואין מושיע לה. האש נוצצה מבין החלונות. ראה אחד עובר ברחוב וירם קולו ויצעק ונאספו השכנים והשכנות; השליכו על האֻמללה מרבדים וכסָתות. כאשר בא שמואל מבית אדונו ופלס לו נתיב בין ההמון, כבר עמד לפני גוף שרוף, נשמה אין בו, ויתן קולו בבכי ויגז את שערות ראשו. תַּמה היתה אסתר במעשיה, אין עַולתה בה. אבל מי יאמר למלאך המשחית הֶרף? –

ואכזרים המה החיים. המת יובל אלי־קבר וסגרה האדמה את פיה והשמש ממעל זורח כדרכו, יוצא הוא ובא. ובאחד הימים מבקש לו זה שנתאלמן מאשת־נעוריו שארית והולך ובונה ביתו מחָדש. נכבדות דברו בשמואל בן הארבעים וחמש, כעבור ירחים מִספר; והוא אמנם מֵאן להטות אזנו לאלה והיה בעיניו כחוטא לנפש. אבל גברו התקיפים, קשה היה עליו לְמָאֵן, כאשר בטא אחד את הרעיון, כי יקח לו את מלכה נכדת העשיר לאשה. כמעט קשה היה גם להאמין, כי שלמה ה,אדום, יסכים לַדָּבר.

והַקֶשור הזה יצא אל הפֹעל, לתמהון כל בני לוטון. אֶם מלכה מאנה בדבר, פִלוג היה גם ברצונו של שלמה, אבל הַלַּאו בחֻבּו נדחה מפני ההֵן. לא תמידים הם מצעדי גבר, ובאשר יבחר היום לא היה בוחר תמול.

את הנשואים חגגו לא בהמון חוגג בעיר, כי־אם בכפר הסמוך ללוטון. הכלה היתה נדהמה ממהירות כל הענין. בצהרים העמידו את החופה לפני מגרש בית־מלון. אכרי המקום לא ראו עוד כחזון הזה. קול מִצלתַּים של להקת בעלי כלי־זמר נשמע בכל אפסים. והרב מברך ומסדר את דברי הברית.

עוד בערב ההוא שב כל המחנה ללוטון. הנערה נפרדה מאִמה ומאביה, ותלך לשבת בבית־בעלה, והמחותנים יצאו איש איש לאהלו ולמלונו. כוכבי־מעל נעים במסלותם הֵנה והֵנה והירח מתכסה ומתגלה, מתכסה ומתגלה. מי יגביה עוף לשמוע שיחת בני־הלילה?

את, תרומתי את ונזר־ראשי. עיניך לי כאור המשכן, פיך יסיר כל זעם. אבריך לי חמודים. פתחי לי לבבך ושובי אלי כביום־כלולותיך".

הוא מחבקה בשאון, והיא לא תמחה בו; משטף הדבורים נאלמה גם היא. אבל הנה קָמה מכסאה ותאמר: „אסור לך לנגוע בי, הלא דינים לנו..." כִּחשה לו. ויתחלחל דניאל מאד. כפשע בינו ובין התפתה. עוד רגע ונתחייב הריגה למקום.

שושנה השתמטה ועזבה את האולם. מנוחת־השבת היתה לדממה, אין אחיזה לטומאה, אבל יש מעצור. נרדפת הנפש, הומיה כיונה. מן הַמֵּצר קורא האדם הנכנע לאלהיו והלז מעולף וסתום. — — —

תורת־כהנים קדומה באהלי יעקב. מוסיף החוק להחמיר בסעיפים ובפרטי פרטים. שבעה יָמים ימי־חרם ושבעה ימים ימי־ליבון. מונים אלה ואלה ובשניהם הרחק ונדוי. גם למעלה רוח מסֹאָב מושל וחַיִץ יש בין הטומאה והקדושה, עד בוא יום־הטהרה וינוסו הצללים — והוא יֵעָדר.

„יום ירדוף יום". איש ואשה גָרים יחד. על מזוזת הפתח רשומה מסורת הברית, ובין הכתלים שורר פירוד רב. קַר הלב, עֵרה הנפש וישֵׁנה, עֵרה וישנה; מבטת לימין והעולם פתוח, מבטת לשמאל ושוב הוא סגור. שושנה היא המושלת. מי ימרה את פיה? ומי לא יכָּנע לה? דניאל לא יִגע בה, אבל חורש הוא עליה תמיד...

יכול היה דניאל להַצית עליה את הבית, להשקיעה בנהר או לעלות עמה על גבעה ולדחפה למטה. כשתופֵס סכין מָשחז בידו לבציעת־הפת והלז היה נשמט והיה נשקע בדדיה ודמה היה נזרק על המפה הלבנה — — דניאל קופץ ממקומו בבהלה וקורא: „בדמיך חיי, בדמיך תמותי".

חוה נבראת בראשונה והיא יושבת בודדה. ותשא עיניה והנה גֶבר עומד לפניה. אמרה לו: „לא אתן לך מפריי, אם לא תכבשני". הציצה, כי עבד־עבדים הוא, ותבך...

יא
בית בית

שרים מושלים בתבל ובאשר בה. שר־המים מושל בנחלתו. שר־הרוח ממונה על הזוָעות ושר־האש מולך בכִפתו. בימי־קדם היו מביאים להם

אשה שאין כמוה ליופי ושמגגה בשרה תמלא הנפש רתת ופחד — מותרת לו. והוא יכול לנגוע בה, לאמצה בזרועותיו ולהרכין פיו אל פיה. עיניו לא מָשו ממנה גם לרגע. גם שולי בגדיה נשק, והוא שָש עליה ורק הוגה בה. אב לילדים נהפך והיה לחושק.

ושושנה לא מחתה בו ולא אמרה הרף. הלב סגור בשבעה חותָמות. ואיש בן־שלשים מעשהו עמה כנער. היא רק חפצה, שישתרע בעלה החדש מלוא קומתו על הארץ ושֶגֵוו יהיה הֲדֹם לרגליה הערומות. משל תמשל בזה שכָרוך אחריה: ודרַכְתְ עליו וחִטַטְתְ באצבע־רגלך בשערות ראשו. אין עֹנג גדול מזה — מרציצת הנפש בתוך הגוף.

ויהי כי עברו שלשה ירחים למעשים האלה, קצה שושנה גם בזה, היא שכבה במטתה ברשלות־הרוח וגם יפיה היה עליה למשא. נגש אליה אישה ויאמר לחבקה; ותפן אל הקיר. — ויתמה דניאל ולא ידע מה לה. — — — —

בימים האלה שב דניאל לאלהי־התפלה וירא, כי זנח אותו זנוח. —

י

להט החרב

ליל שבת. סוגר אלהים את עולם החול והטִרדה, ושָבתה העבודה, תחדלנה הדאגות, כל נשמה מתרחצת ושותה מכוס־הברָכה. הַנֵרות מפיקים אור טמיר. הלא הגיע התור לחִבור אשת־נעורים עם דודה באהבה ואחוה וברעותא דלבא. גם בעליונים מזמרים בשבחין. עטורין שְבעין לַכַּלה, ועתיק־יומין מתנשא ומתרומם ושומע ומאזין ליחוד כל־חי.

דניאל המשי לבוש משי נוצץ. הוא התחזק וחִדש רוחו באמירת שיר־השירים בקול נעים ובכַוָנה, לעורר חבצלת־השרון. ,הביאני המלך חדריו. נזכירה דודיך". הוא אינו מבקש זכות אמירת הפסוקים, התיבות, האותיות, הנקודות, צירופי הַשֵמות והרמזים והסודות; אבל מרגיש הוא, ששעה זו היא שעת־הַקשבה והאזנה והעתרה... ,אחת היא יונתו תמתו, ריח שלמותיה כריח הלבנון". יפה היא שושנה שְבעתים מאשר עד־כה; בה התאחדו עשיה, יצירה ובריאה. מלבושי השבת יַגבירו נִזרה.

ויגש דניאל אל חשוקתו וישיח עמה בתוספת־רוח. וכה אמר: ,שמעי אלי, שושנה חמדתי, והאזיני להֶמית־נפשי, פי ידבר ולבי מתרומם. חמדתי

הלא יותר מעשר שנים שכבה פה אשת־חיקך, והתיחדת עמה וראית ביָפיה בהיתר ולא באִסור. נשמה לגֵו ורוח בגֵו. — ולפתע הנה אך אֹפל יסובבהו, נתקים נתקים הם כל החוטים המקשרים בר־נש עם העולם ובאיזו בחינה גם עם יוצר־העולם. לא המתים יהללו יה, שוכני־דומיה רק עש יאכלם. הצער גדול מנשא; והרי אתה אב לילדים יתומים. נכשלת בעָון, נשמתך תעתה מני־דרך ופרעו ממך בהאי עלמא על־פי גזר־דין ועונש קיים. עָרֵב הוא נשיא־העדה בעד שבטו. ערב הוא ראש־המשפחה בעד בני־ביתו. איש לא בחטאו ימות.

ואני שמעתי באלה ולא אבין.

ט
השכרון

ובא האביב, התחילו ימי ספירת העומר, הטבע אורג במלאכתו. רבים מזוחלי־עפר שָבו לתחיה, לָאדמה שוב תכריך ירוק, גדֵלים העשבים, נוצצים האילנות, חורשים וזורעים ויש מִרְעֶה לצאן ולבקר. בני משפחת ישראל אינם עוד בני־מלכים כבימי הפסח, כי־אם משכימים ורָצים איש איש לעבודתו בעד מוצא לחמו ופרנסתו. השמש לא יביא אך מרפא לנכשלים, כי־אם זורע הוא גם זִיקֵי תקוה בלבות בני־חלד. ברוך הוא אלהי השמש!

רבים אמרו, כי בתום ימי האֵבל ישא דניאל את מלכה בת אחיו. והנה יש בזה מעין קיום המקרא: עולם בחסד יבנה! אמנם באיזו פִנה שבלב אבי־היתומים קִננה איזו נטיה לזִווג זה. דניאל שׂח גם־כן פעמַים עם הרב דמתא, שהיה לעתים רעהו ובן־סודו, על־אודות הדבר הזה. גם מלכה נטתה בחביון־נפשה אל מיועדה ותאמר לעצמה: טוב להיות לאיש אשר אדעהו ואכבדהו מהיות רעיה לזר. — לא פללה הנערה, כי אחרת תירש מקומה. — בימי הקיץ נשא דניאל את בת אחותו של שמואל־מנחם היפה במאד. עזבה שושנה את מעון דודה ותלך לשכון במעון חושקה. ומלכה עלובה. — —

במקום נר זך, אשר דלק בטֹהר, עלה עתה להב מוזר. מבקר ועד ערב שגה דניאל באהבת אשתו חמדתו. הוא התרשל במעשיו יום־יום, שכח לפרקים גם את אלהי התורה והמִצות ויתמכר אך לחמדת־בשרים.

שוב"י המקום, ראשונים ל,כלי־קדש', אוחזים בידיהם ספרי ,מעבר יבוק' ואצים במלאכה ... היום לא יפגר במהלכו; ועל הנאספה לבוא לבית־עולמה עוד לפני כניסת מלכת־השבת.

תוקף למנהגי־העם. מהר איש איש מאהלו להשתתף בלויה הגדולה. נסתלקה נשמה רוממה משמי לוטון, ולגוף חצבו קבר בבית־מועד למתים ואינם שבים.

ח
נעילת שערים

גָבר החורף ויַתמות העולם גדולה. עוד לפני ימים ישבת עם רעיתך העדינה במסִבה אחת. מגע יד ביד הביע קירוב־לבבות והעינים רואות. אבל הנה נדדו ונתרחקו מפה הַגֵו והנפש, נדדו ונתרחקו. הנך צועד מחדר לחדר ולבדד הנך; תאמר לדַבר ולהרים קול, והדומיה מכבידה עליך, מכבידה על כל חי ועל כל בשר.

שופט אלהים את האדם על מעשיו ובא עמו בחשבון על כל דבר. ועד־עתה לא קמה עוד בריה לדרוש דין משמיא ולאמר לאביר־הטבע: גם ידיך נגאלו בדם! אתה בראת, גם עשית ורצחת. מלאכת המסַפֵר היא לא אך זו, לתָאֵר את המאורעות ואת המעשים. תנו לו גם להתאונן ולשפוך שיחו.

דניאל כִּוֵן בתפלותיו עוד יותר אחרי מות בתיה אשתו. הוא התעצם למָרֵק את העָון, שמשכנו בכֹּל, ולמצֹא פדות ויסוד לנפשו. משיח אדם עם קונו לפי הכתוב והנאמר ויקל לו. נחמת הנביאים נאמרה אך לבני דור העבר, ולבני הגולה — הרי מכמני הסדור. תפילין עם ארבע הפרשות הגנוזות בם על ראשך ועל זרועך, טלית מצויצת עוטפת את קומתך; והרי אתה עומד לפני קיר סתום, ומשם מבוא נעלם לשוכן־עד. הנך מתמוגג בדמעות, מצדיק עליך את הדין, ואתה מובטח, כי יש מאזין ושומע. אשרי המֻכֶּה והוא מאמין.

ויש אשר סר כחן של כל ההבטחות והשיחות המקובלות גם הן וצער הבדידות אוכל את הנפש והבשר גם־יחד. לחידת המות אין פותר. וקמת בלילה, בנדוד שנתך מעיניך. אתה מדליק נר והנך מקשיב ומאזין לַמִטה הסמוכה, שפרושים עליה הלבנים הדוממים, פן ואולי עוד נשָמה חבויה שם.

ז
הכּוֹרת

פעמי החרף הקדימו לבוא עוד לפני הסתו· נפתחו אוצרות השלג וחלקי הבדולח הקר באו ויכסו את פני ככר הארץ· נתעטפה האדמה במעטפתה הלבנה הנוצצת לעין קרני השמש, ושָׁבת העולם את שבתו· אין חלום ואין פתרון· בעלי־חיים אוכלים לא לשׂבע; ובני־אדם מבקשים חום בבתיהם, בגד וכסות לעולליהם ורֶוח מזומן לכיסיהם·

ותקם בַּתיה רעית דניאל המשי, בנו השני של שלמה ה,אדום', בבֹּקר· ערב שבת היה· היא עמדה על סַף האולם ותרא את אמתה הצעירה מַחלקת במטפחת של צמר עבה, קשורה לרגליה, את פני הרצפה, ותאמר לה: ,הניחי את מלאכתך ולכי אל בית־המבשלות וראי אל הלחם הנאפה בתנור'· שמעה הנערה בקולה, התירה חבליה ותצעד אחורנית וזמזמה מעט· עודנה בחדר השני, והנה רגלי הגבירה החלו להתמוטט; ותפול על הרצפה ושטף־דם יצא מפיה· נבהלה האָמה ומִהרה לשוב אל גבִרתה· קול צעקה נשמע בבית· רצו שאר השפחות אל האולם והתחילו מתיַפחות וסופקות כפיהן· דניאל השכים אז לבית־הריחים, ויבהילו אותו אל ביתו· עבד אחד רכב על סוס וימהר אל החובש· הרימו את הנכשלת מעל הארץ והשכיבו אותה על מרבד· עיניה עצומות והיא אינה מתנועעת· אחזה השבץ ונאספה אל עמה· קול בכי גדול התפרץ מבין כל העומדים סביבה, דניאל אמץ את ידי המֵתה ויקרא בקול כמשתגע: ,קומי, קומי, בתיה ידידתי! למה תחשי, נעימתי וחמדתי?' מהרו אל הבית גם פקידי הריחים אחד אחד· נשיהם בוכות; ואף השכנות מבנות האכרים עומדות ומביטות בפנים זועפים· דניאל סופק את כפיו ומילל· עוצרים בעד הילדים, שלא יכָּנסו למשכן הגוַעת· אסון, אסון נורא קרה· רצים אנשים ומשוטטים· כל החצר מלאה המֻלה· והקול נשמע גם בעיר, לאמר: מתה, מתה, מתה פתאום בַּתיה התמה בנשים ועלה עליה הכּוֹרת!

ובתיה, בתיה הגבירה, שהיתה חיה וקיימת עוד לפני שעה וצעדה במעונה כמלכת־היום, מונחת על הקרקע, מכוסה שחורים ונרות דולקים למראשותיה ומפיקים תמהון· נתכנשו מספר אנשי חברה־קדישא, מקיימים בשוכבת על הקרקע את דיני הטהרה כדת· נשים תופרות את התכריכים,

מתאספים ועומדים סמוכים לבימה ורואים בסבוב הקרואים· וספרי־תורה מעוטרים, לבושים גם הם עדִי ושָׁני, בזרועותיהם. אברהם אבינו ובניו הנבחרים ישמחו עמנו! אף משה רעיא מהימנא ישמח עמנו! מנשקים את מעילי ספרי־הגויל. גיל וחֶדוה ממלאים כל לב!

פתאום התחיל בבית־הכנסת אשר בלוטון כל צואר להזדקף, כל קומה להשתרע. אשה צעירה יעלת־חן ויפה לבלי־ערוך עומדת בשורה הראשונה של הנשים ומעילה, העשוי משי תכלת מבריקה, מתאים אל פניה הצוהלים. לא שֵׁדה היתה, כי־אם היא בת־אחותו של שמואל־מנחם, מזכירו של שלמה ה,אדום׳, ובאה מִחֶרסון הבירה לבקש משכן בבית דודה.

נר דולק בארון־הקֹדש, שנתרוקן מספרי־הברית, וכל עין מביטה בהודה של בת־חוה. הרבה נשים יפהפיות היו בעולם, אבל כמו זו הנצבת פה לא ראו עוד יושבי לוטון מימיהם. בבני־שחץ לא אדבר. אבל גם יראי־העדה הסכימו בלבבם, כי כמראֶהָ היה גם מראה כזבי בת־צור, אשר זנה אחריה נשיא בית־אב לשמעוני.

שושנה היה שֵׁם האורחת. עוד לא עברה עליה שנת השלשים, והיא גם כבר השיגה את מערכי לב בני־אדם, אך — לא ידעה איש. כַּלה היתה בבית חותן עשיר, סוחר בכספים ומלוה מעותיו לאצילי־הארץ, ובעלה מצעירי החסידים כָּרוך אחריה. והיא מאנה בו ותשבר את לבבו. גרושה היתה, ובקבלה את גֵּטה בבית־דין, נראה שחוק מרעיל על שפתיה. הרב והַדיין, גם־כן רך בשנים, היה מבולבל ממראה עיניו כל היום ההוא והיום שלאחריו...

היא השתתפה פעם ב,ליל־מחול׳ בחתונת בת־משפחתה, וגם החתן נקרא אל המשתה, כנהוג בין בני־אמידים. וַיַּרְא הנער אותה מרקדת בין רעותיה וַיִּלָּכֵד בקסמיה, וימאן אחרי־כן ללכת אל החופה ויקרא לנצבים עליו: ראשי! ראשי!

כל־לב הלך שבי אחריה. והיא בודדה היתה בבדידות נפש וגֵו. כי נשענה על זרועותיה החשופות ועיניה תועות בחוריהן, אז היה הֵד החדר כדממה לפני הסער. שני שָׁדיה צעקו לטרף. מתמוגגת היתה הבריאה בחבליה.

בבוא הלילה, יתנער בכל־תקפו, ואז נבין את שפתו. אני אך במשל אדבר עם הקורא. הנמשל — ילמד מדִבּת רבים מבני־העיר.

והנה אסַפר גם את שני המעשים אחד אחד.

נחמה ישבה בחדר־הבשול וקלפה תפוחי־אדמה, חתכה אותם חתיכות חתיכות ונתנתם בקדרה. לפני בוא הערב היה. העולם שותק ומליט פניו, אולם לב האשה רוחש; אין גדות לנפש, חופר אתה והמים באים מכל צד. הבעל הוא בעל ואת שומעת לו ונבזה הוא לפרקים. אסור לבת־ישראל לחשוב מחשבה כזאת, אבל שמאל דוחה וימין אינה מקרבת. מבלי־משים נָגע חוד הסכין באצבע ויצא מיץ־אדום, שלקקה אותו בשפתיה. גיסה עומד על הפתח ואומר: „האם את לבדך בבית, נחמה?" נבהלה האשה מהבקור הפתאֹמי, קמה מהספסל ואמרה: „מה חפצך, יעקבקה?" עינים בעינים פגעו, נוטים הקירות, הוא אוחז בה ומושכה לַחדר שלפנים. הוא מחבקה וקורא: „דומי!" והנדהמה מבקשת ומתחננת ואומרת: „הַניחה לי!"

ויבוא זלמן פעם לבית עובדיה אחיו, בעת סבב בכפרים; נגש לגיסתו, ששאלה לשלומו, ויתן ידו על עיניה כמשַׂחק עמה. אמרה לו: „זלמן, מי הביאך הלום?" לא ענה לה. החזיקה בהוד־יפיה, ותרעד האשה מכף רגלה ועד ראשה. לצעוק חפצה. לוטון, לוטון, כסי פניך!

ו

כוכב מתעה

ימי חג שלהי דקיץ באו. על־יד ספר־החוקים עוד מושל לוח־העתים. בחדשים אלה ואלה נכנסים מאליהם ימי־תעניות; ובחדשים אחרים מתחילים המועדים. בסוכות עשויות קרשים ותקרותיהן מעשה־סכך יושבים בני עיר ועיר ומקיימים את הלכות החג. פלוני, בעל־בית חשוב בשבטו, הזמין לימי המועד את בנו הצעיר עם רעיתו הצעירה, לבוא אליו מעיר סמוכה, לשמוח עם בני־ביתו. אחרי יום־העצרת, אשר בו יעָצר אֱל מרומים במסבת בני־עמו, הנה עוד יום חג גדול ליהודים „שמחת התורה". בחג הזה לא נִכּר שוע לפני דל. יום־הקהל הוא! ועזבו הנשים את מחיצתן הקבועה בבתי־האלהים ובאו לעזרת האנשים, והן לבושות מלבושיהן היקרים, עֲדָיָן על צואריהן ועגילים באזניהן. נערים ונערות, כל בני משפחת יעקב,

ה
צללים

בהזכירי את אבא־ירוחם, שכנו של הגביר, אמרתי, שהשיא את שני בניו וכבר נתן שתי בנותיו לאנשים. אנסה לפרוט גם זאת.

זלמן, בכורו של אבא, איש־שחץ היה וקל במורא־שמים ואוהב להתרועע ולשחק עם הבריות. לא כן אחיו עובדיהו. זה היה שַׁתקן ונכְלים בו. כל מגמתו היתה להתור מחתרת בבית רעהו, למלא כיסו לשעה או לעשות רמיה גם לשֵׁם רמיה בלבד. זלמן היה מדקדק בנקיון מלבושיו ומַשחיר את מנעליו בכל יום, עד כי יבריקו מרחוק. עובדיהו לא שָׂם לבו לכאלה. גם אם נתקו איזה כפתורים ממעילו, לא חזר לתפרם. מראהו כ„בטלן", והוא לא ידע את התורה כל־עיקר. ובֹאו וראו, אשתו של זלמן — דקת־בשר היתה ולא יפה כלל. ולעובדיהו שוב אשה נאה ומוצאת חן בעיני רואיה. העולם הזה אך הפוך הוא ונתיבותיו עקלקלות!

גם שתי בנותיו של אבא־ירוחם שונות היו בתכונותיהן. חיה הבכירה היתה דומה מעט לאֵם חורגתה, אמיצת־כֹּח היתה וצופיה ליום מחר; אך אחותה נחמה היתה בעלת צחות־הבשׂר ועֲצֵלה במעשיה. בעלה של חיה, יעקבקה שמו, היה סוכן במסחר העצים, הוא היה איש ידוע־חֹלי בנעוריו וחזר אחר־כך לאיתנו. אולם בעלה של נחמה, נחשון־גציל, היה אדם מגושם וכעסן ואינו מתאים בטבעו לרעיתו. אלהים ממעל הוא מזַוֵג זווגים; אבל אם בני־אדם מַטה תופשים אומנותו, אך זרות במעשיהם.

יעקבקה היה נושא קִרבה בלבו אל נחמה. והיא גם היא, כאשר הֵמַר לה בעלה, היתה שופכת לבה לפני גיסה. הלא גם הוא עצמה ובשרה הוא וידיו מה־רַכּות! רבות מחשבות לאִשה. לוּ היתה נשואה אליו, כי אז רָוַח לה ולא היתה מתאוננת. — יותר היתה בולטת נטיתו של זלמן לאשת־אחיו: מה־שייך, זו שֶׁקִדש לפני שנים ועמד עמה תחת החופה אינה רצויה לו כבר; וזו שאינה ברשותו על־פי־דת לוקחת את לבבו. הלא עינים מביטות לאדם ולב חומד.

הלילה יבוא תמיד בעקבות היום, וחוזר היום ונקשר בלילה; הנה שאון ועבודה — הכל נעשה בגלוי לעין השמש והנה צעיף מכסה פני כֹל, מנוח בכֹל ואף אין מנוח... במסִבת החברה ובמלאכת היום הלב כקבר; אבל

בכל עֵבר. שערות דבורה אדומות היו ומזהירות ועיני־תכלת לה. מבלי כל סבה היתה ממלאה שחוק פיה, ורצה מחדר לחדר ומַסתירה פניה, בכדי לעצור בעד שטף רגשותיה. ובַעלות השחר והתנער העולם, היתה קופצת ממטתה ודולגת בחדר־המטות ורק כתנתה לבשרה.

לפֶסי האחות הרביעית קומה זקופה וכח־גבר לה. כשנאבקה עם רעותיה, נצחה אותן תמיד. היא גם עוזרת בעבודת־הבית וישבה לרוב בבית־המבשלות. כי נגש אליה אחד המשרתים וַאֲחָזָהּ בערפה, שלחה את לשונה החוצה ועָצמה את עיניה לרגע. אחר־זה נשמטה ודחפה מעליה בשתי ידיה את המזיד לגעת בה ותלחץ אותו אל הקיר. בילה ורחל תאומות היו; להן שערות צהובות, עורן לבן; בפניהן ובידיהן נוצצים פרחי־השמש. שלמה אבי־האב כִּבֵּד את מלכה, נטה בלבו גם ללאה, חִבֵּב את פֶסי ואהב מאד את הַיְלָדות התאומות. מול עדר כבשים ועזים ועגלי־בקר נשען הרועה על שן־סלע ומקלו בידו ועיניו נזונות ממראה הרועות באחו ומתחממות באור היום...

ישב־לו שלמה ה„אדום" בשַלוה, והנה עלה זדון במסִבו. מורה שפת־הארץ, שגלה מעיר־המחוז הסמוכה לשדה לוטון והטיף לקחו בבית בנו, חמד בלבו את פסי. פעם, כאשר הורה אותה את ה„חִבּור" בחשבון, נעץ ידו לידה; וכשנפנה וראה, שאחיותיה עזבו את החדר, החזיק בה ונשקה. מה עשתה היא? אף היא נשקתו על פיו. אחר־זה קפצה אל החצר והחלה להחליק את עור הכלב הרובץ שם. פאתי־השמים במזרח התאדמו.

פרטי קשור המעשים לא אדע. המורה הצעיר, לא לבד שמעל בפקדון, כי־אם קם וקִדש את נכדת הגביר לשם־שחוק בפני שני זאטוטי העיר, ויקם ויעזוב את לוטון.

והעיר הקטנה הומיה. צִרעה נשכה הפעם במצחו של שלמה. את המקודשת סגרו בחדר ולא נתנו לאבי־אביה לגשת אליה. ביום הרביעי קרא להרב דמתא ויצו עליו להתיר את נכדתו מאֲרוסיה ולבַטל את הקדושין למפרע. מבני הלוִים היה הרב הלז, ירא וחרד למשפטי התורה, אבל הפעם מצא פתח...

איזה בירור. ומשיח אתה על־אודותם עם שמואל ומתיעץ אתה עמו בכל מאורע. אין אתה מכבדו יותר ממך ולא נִשא הוא בעיניך אף רגע עליך, אדרבה, הוא ישָרת אותך והוא גם מציית לך. קם אתה ממושבך וגם הוא קם; עוזב אתה עמו את חדרך ואתה צועד בראש. הוא, עם כל בהירות שכלו והשלמתו, אך יונק ממך ו נ צ ר ך הוא בכל־פעם למאה רו"כ, למאתים ועוד ליותר מזה. — לרוב העגלות ארבעה אופנים ויש גם כאלה שרק שני אופנים להן, הסוס מושך בקרון והיושב בפנים הוא העיקר...

רעיתו של שמואל, אסתר שמה, לא ילדה לו שמונה־עשרה שנה רצופות, ותֵחשב לַעֲקָרה ותסע מרבי אל רבי ומרופא אל רופא. אחר־זה פקד ה' את רחמה ותלד בת נאה, אבל חֵרשת ואלמת היתה, ויֵהפך ששון ההורים למגִנת־לב. הגביר חבב את הילדה ויבוא כפעם־בפעם לבַקר בבית מזכירו, והיה משתעשע עם הנערה הנחמדה ומשיבה על ברכיו. אחד מגזע כובשי ארץ־כנען ואולי מגזע בני גד ואָשר או מבני חצי שבט המנשה יושב על ספסל בחדר נקי, שבו שורר טֹהר בכל עֵבר, ומחליק שערות אדומות של ילדה פורחת באחת מִשַדמות הגולה. —

ד

פִּרְצה ראשונה

שש בנות חיים־יונה, הבן הבכור של שלמה ה,אדום', נקובות הן בשמותיהן: מלכה, לאה, דבורה, פֶסי, בֵילה ורחל. שלש הראשונות למערכת הנערות נחשבו, והאחרונות — יַלדות הבית היו.

מלכה היתה עלמה כהת־פנים ונאוה, במהלכה היתה איזו מתינות ובקרבתה נפסקו השיחה והדבור. גם היא בחרה בדומיה ולא התרועעה גם עם אחיותיה. לידיעת־לשון וספר לא שָמה לבה; אבל היא ידעה היטב את מלאכת־הטוִיה, והמחט בין אצבעותיה כאבר מן החי מתנועע מעצמו. מן הצהרים ואילך ישבה על־יד החלון ועסקה במלאכתה והאילנות בחוץ מתלחשים יחד. בנפשה מעט כובד. כתמי־לובן בשמֵי־תכלת ממלאים את הרוח באיזה חביון.

לאה אחותה הצטיינה בקומתה ובקַלות גֵוה. לה קול עָרֵב, ושָרה היא תמיד מן הבֹקר עד הערב. נשמתה לא היתה כנֵר בפִנה אחת, כי־אם מאירה

שמואל־מנחם דר גם־כן בקצה רחוב אחד, והרחוב הזה היה השני לאותו של הגביר. עשרה בתים ולמטה מביתו של שמואל התנוסס בית־התפלה החדש לחסידי העיר, והוא בן קומה ומחצה וגגו מצופה פַּחי־ברזל צבועים בצבע ירוק. הנך מקיף את ביתו של שמואל ונוטה אתה לשמאל, והרי ריחים של רוח, שנשברו אגפיהם, עומדים מַשמים מרחוק. הנך עובר את המגרש, שבו הריחים, ונוטה אתה לימין, והרי מתחיל שם ישוב קטן לאכרים, ובלילה וגם ביום נובחים שם כלבים...

שמואל היה אדם חשוב בעירו, בעל זקן רחב ויפה, הוא היה נוטה בלבו לעניני הזמן וגם מבין ויודע בידיעות העולם. לו היה קרוב אחד בעיר־המחוז, שכפי־הנשמע היה קורא בספר החומש עם ה,ביאור', אבל הוא בעצמו נשמר מלקצץ בנטיעות והיה מתפלל, לא רק כדי לשמור את המנהג הרגיל בלבד, כי־אם גם מעט בכַוָּנה והתרוממות. אדם עומד ומחליק זקנו, ואלהי הסדור משכנו בין כוכבים ונותן אָכלה וחיים לדרי־מטה.

שמואל ידע לכתוב בקולמוס שטרות ושוברות, והיה נזהר ביושר השורות ובמשטר האותיות. גם את הכתבות הרוסיות על הנרתיקים היה כותב בלי שגיאות והיה בכלל ,אדם השלם'. לו היתה הכרה ברורה בדיני־ממונות ובכל דבר־סכסוך שבין איש לרעהו, אשר בא לפני ערכאות או הובא לפני בוררים או גם לפני רב העיר, לדון על־פי דיני התורה הישנה, היה יודע לשעֵר את הדין והפסק או את דְּבַר הפשרה מראש. הוא היה ל,עזר' לַגביר במועצותיו ובשיחותיו. הוא לא היה רק ,יד־ימינו' של שלמה, כי־אם חלק מַשלים אותו. אם בעצמך אינך יורד לעמקו של איזה ענין, יען כי דבר המחשבה והעיון רחוק ממהותך, הנה איש יושב למולך, שותה כוס־חַמים, שמוזגים לו, ומתפרנס משכר, שנותנים לו, אם גם לא מסוים וְקָצוב — והוא מחשב עמך ומברר לך את הענין היטב בלי עמל מצדך. יש מעקשים לפעמים אף לגביר עצום ויש צורך לדעת טבעו של אציל פלוני ושל אדון אלמוני. באים לפרקים במגע גם עם פקידי־הממשלה והרָשות. בארץ רוסיה הלא גם גזרות על היהודים וחוקים ומשפטים קשה לקיימם.

יש לך שני בנים ושתי כַּלות וכך וכך נכדים; יש לך גם קרובים ובני־אחים. צריך לעזור לזה או לזה; צריך לתת נֵדה לקרובה עניה שנתבגרה; צריך אתה להקציב ,מעמד' הגון לצדיק מפורסם, או להשתתף בעניני־הקהלה ולבחור גבאי בית־הכנסת או לדחותו. וכל הענינים האלה דורשים

גם אל נכדיו. שני עולמות נפגשו יחד: שארית מעריצות קדומה והתחלה לנתיבות הרוח. —

ג
נושאי־כלים

גם לנושאי־כליו של שלמה ה,אדום' אציב בזה ציון, הלא המה: אבא־ירוחם שכנו של הגביר ושמואל מנחם מזכירו. זה בכֹה וזה בכֹה...

אבא־ירוחם היה בעל־בשר ובעל עינים קטנות. הוא היה בעל־בית שיצא מנכסיו זה שנים אחדות, לא עשה עוד במסחר והיה נפנה, הן לדברים שבשמים והן לעניני הארץ הזאת, רק בדרך־אגב. חשק מיוחד להתעשר, לרכוש לו מעמד נכר בָעיר או גם להתבסס נכונה במעמדו לא היה לו עוד. הוא כבר השיא את שני בניו ונתן שתי בנותיו לאנשים. אשתו מתה כבת־חמשים, וחזר ונשא קרובה, בתולה כבת־שלשים, אמיצת־כֹח ובלי לב חם, אבל עסקנית במדה לא־מעטה וגודרת גדר בפני העֹני, שלא יחדור לחצרה... שלמה הגביר היה גם מַלוה לשכנו לפעמים איזה סכום, וחוזר ונותן לו מעות סתם; מצַוה למשרתיו להטעין בבית הסמוך שַקים מלאים קמח ואינו מעלָם לו בחשבון. אם ברכך ה' וביתך מלא, לא יהיה ביתו של שכנך ריקן. בִנך אשר יצא מחלציך הוא הבכור לנחלה, קרוביך המה השנִיים בנחלה, ולשכניך — גם להם אחוזה במסגר חייך. לשלמה היה גם איזה צורך לפתוח מפעם לפעם את הדלת הקטנה, שבמחיצה המבדילה בין חצרו והצר שכנו, לשבת שם שעה אחת על עץ פָרות ולשיח עם אבא, לבדוק אחרי סוסו או פרתו ולדַבר עמו על־אודות מצב האויר, על ירידת הגשמים בעתם וזרע האדמה. לאבא היה איזה חוש להבנת דרכי הטבע. הוא היה איש עירוני עם מעט נשמה של בן־כפר. והן ביתו היה כמעט האחרון ברחוב, ומקצה הרחוב והלאה נפתח הפתח לאגפי העולם... בעיר פנימה עומד בית על־יד בית והנך רואה מחלונך לביתו של חברך. לא כן בקצה המושב. שם הכל משתרע בלי מעצור. בימות־החול אינך יוצא מחוץ לשער העיר, אם אינך נוסע לדרך. אבל בימי השביתה ומועדי־אלהים, הרי אתה מֵריח ריח של מנוחה; הנך מטייל עם רעך או עם שכנך והנכם עוזבים משכנות בני־אדם והולכים אתם יחד בין שדמות בר או דגן. גדולה היא אדמת אוקרַינה וברך אותה מלכו של עולם במתנת ידו הרחבה!

של כסף על ראשך, פניך מוסבים אל הקיר והנך מְדַבֵּר עם היוצר. הנך מְיַחֵד את יחודו ומקדש את קדושתו; הנך מַמליך אותו בכל פעם — והוא כבר מלך־מלכים.

ורעית דניאל — בַּתיה שמה — היתה באמת יַחשנית ומוצָאה ממשפחה נכבדה ועשירה, משפחה שהיו לה מודעים גם בארץ הקיר״ה. גם דניאל שָׁם פעמיו פעם לעיר ברודי, בעת שהרב הצדיק מִטַּלנה גלה לשם, ויוסף מאז ויתעצם בדרכו. גם בארץ הקיר״ה רבות הן משפחות היהודים, וגם הללו סוחרים ועובדים, מתפללים ולומדים, שובתים בימי־שבתות ויש להם רבנים ושובי״ם ושאר „כלי־קדש". אבל האופק שם הוא אחר לגמרי מאשר בארץ מושלי־רוסיה... מברודי ללבוב אך מהלך יום אחד, ומלבוב לוינה שוב מהלך יום אחד, ואומרים, שֶׁמִּספר היהודים בשתי העירות האלה לבד עולה כמעט למחצית מיוצאי־מצרים. בגולה הם בני־אברהם, מיום שנגזרה הגזרה „ועבדום וענו אותם"; ומשיח יושב ומחכה על פתחי דרומי. כן כתוב באגדה אחת מאגדות התלמוד, במסכתא אחת כרוכה בעור אדום ועומדת בשורה בארון־ספריו של דניאל.

בַּתיה עסקה בצדקה בסתר, אם גם בית־מושבה רחוק היה ממושב העיר ורחובותיה הדלים. היא לא ידעה את ערך הממון, אבל ידעה את העֹני, בַּחֲסור ליושבי־בית לחם ושמלה. היא גם היתה אומנת לילדיה — לה נולדו נער אחד ושתי נערות, — רחצה אותם בכל יום ערב־שבת והיתה מקפדת מאד בנקיון החדרים. היא לא גערה בשפחותיה והן היו נאמנות לה. את אישה כבדה מאד, אבל לא הרבתה שיחה עמו. בבוא הערב ישבה על־יד החלון והביטה תמיד למרחבי־הנהר. על מזבח לבבה לא הָקרב קרבן עולה כליל... אמנם קרבן מנחה הביאו לה, אבל לא לְקָחה בעוז אחד מפָּרָשֵׁי המלך ולא הרכיבהּ על סוסו ולא דהר עמה על ההרים והגבעות. היא לא קראה מימיה בספורי־עם, והיא ידעה את התפלות השגורות בסדור לנשים, ב„קרבן מנחה", אבל בתוך נשמתה היה סגור עוד חלק מאחת הגבורות שבספורי־עם...

בדממת־יפיה היתה בתיה צופיה הליכות ביתה. דניאל אישה גם הוא חִבב אותה וגם הרגיש מעֵין אהבה וקרבה אליה, אבל במדור העליון של נפשו לא ראה צלמה בחזון. האב, שלמה ה„אדום", היה מבקרם רק פעם אחת או שתים בשנה, וגם אז ישב בביתם רק כשעה, כאורח, ולא התקרב

הגדולה של עיר־המלוכה, ועברו השני היה פנוי למושב כומר המקום. ליהודים דת־מורשה, ולאכרים הנוצרים גם־כן דת־מורשה. לאלה רב ולאלה כומר. הרב הוא מורה־צדק והכומר הוא עובד „עבודה־זרה". הרב מקיים מִצות, לומד תורה וחי במדת ההסתפקות; והכומר אוכל ושותה לתיאבון, אינו רחוק מיצר־הרע כלל, אם גם במעילו הרחב ובשערותיו הארוכות נִכּר כנכבד בעמו. לכהני־הבעל בימי אחאב ואליהו היה בודאי צביון כמו זה!

דניאל בן־שְׁלמה היה אדם בעל קומה בינונית, יפה־פנים וזך־לְחָיַיִם. במהלכו, בתנועותיו נִכּרה איזו אצילות. איש מתון היה, אם גם לבו לפעמים נגרש.

תחת ידו היו ספרי־הזכרונות ופנקסי־החשבונות של בית־הריחים ואסמיו. ואם גם סופר ומונה היה את כל ההוצאות וההכנסות הרבות ורשם יום־יום דבר דבר על־אָפניו, לא היה נכנע הרבה לענינים הארציים. אדרבה, רוחו שאף לדברים אחרים... דניאל היה היחיד שבעיר, שלבש כתֹנת לבנה מגוהצה על־גבי הכתֹנת התחתונה והיה לו הלובן המבהיק לרוחב־נפש.

בארמון הפולני היה אולם גדול, שהיה רצוף קרשים חלקים משוחים בצבע שחור, לארכו ולרחבו היו פרושות אלונטיות לבנות, וגם השלחן שעמד באמצע היה עשוי עץ שחור כמו מתחלת בְּרִיָּתוֹ.

באולם הזה עמד ארון־ספרים, דלתו זכוכית, וממנו היוּ נשקפים ספרי־התלמוד לבני־בבל מכורכים עור אָדום. דניאל למד בימי נעוריו אצל מלמד גדול בתורה, והיה מרגיש הערצה לתנאים ואמוראים, שחיו בימי הדורות הראשונים והנחילו לבני־ישראל חכמה עמוקה מני־ים ודעת רחבה מאד. ורבים רבים המפרשים והמבארים אמרי הסופרים האלה; וגם הללו חכמים היו, נבונים היו, חסידים ופרושים היו.

דניאל טובל בכל־יום גם במקוה המים, שותה אחר־זה בביתו צלוחית חלב ומתפלל ביחידות בחדר הסמוך לאולם שזכרתי. האלהים בשמים הוא רוכב בערבות, לו דברים רק עם מלאכי־חבלה ועם נפשות רמות ונאצלות; והדרים מטה עיניהם אל הַסִּדור ואומרים בלב נכנע את תפלת־הבֹּקר, הזמירות והתשבחות וכל קטעי העבודות שתקנו החכמים. גם לאלה לבוש ותוך, אותיות וכַוָּנה על־פי יחוד. יש דברים שנאמרו בקול, בקולי־קולות, ויש דברים נשמעים אך בהדי הלב. הנך עומד מעוטף בטליתך והעטרה

אומנת את שש בנותיה, ולה גם שעות פנויות לשיח עם חמיה, כאשר יבקרנה בכל פעם בבוא הערב. בחדרים הללו היה איזה אור וחום של חיי נפשות ונֹער. אך חיים־יונה — כמעט טפל היה פה. הוא היה איש פשוט בתכונתו וצרכיו כמעט לא־כלום. מעילו היה פתוח תמיד, את כובעו לא החליף בקיץ ובחֹרף, ולא היתה גם טפה של שבת בנשמתו. הוא הוליד את בנותיו, עסק בדברים ארעיים בבית־הריחים. כי נפגש איש עמו, לא היה יכול לסַפֵּר לו דבר, וגם חסר לו כל חשק לשמוע דבר ממעשי־היום. העולם אינו רחב הרבה יותר מכִּכר העיר; ואם בבֹּקר יאיר השמש ולפנות־ערב יאָסף וילך למעונו, בודאי צריך הדבר להיות כך. הונו של זה העריכו לשלשים אלף רו״כ, ולפני חג־הַמַּצות עליו היה להשתתף בעשרה רו״כ ממש לקופת מעות־חטין ולשַׁלֵּם לרב בעד הונאת דבר, במחיר ,שטר־מכירה׳, רו״כ אחד. הוא היה ,קונה עֲליה׳ בימי מועד, על־פי מצות אביו, מתפלל גם־כן במזרחו של בית־התפלה; אבל בעצמו לא ידע שום עֲליה ברוחו. רעיתו יוכבד לא ידעה כל חִבּה בנפשה אליו. מה שייך? אדם בקומה בינונית וגוף לא־חזק והוא אמנם אוכל ארוחת־הצהרים עמה ועם בנותיה במסבת השלחן, כל אחת ואחת קוראת לו אבי, והוא גם משיב על כל שאלה ומציית לכל מה שיפקדו עליו; אבל עוד רחוק זה מענין שבלב. יש חום בעולם ויש קרירות ויש פושרין. צרור גדול של נשמות בני־אדם נברא מן הרקק ואין בהן תוך ואין בהן פישוט...

לא קשה להבין, מדוע היה חיים־יונה הבן הקרוב יותר ללב אביו הגביר. שלמה חבב את רעיתו יוכבד וימצא באפקה איזה מפלט. שש נערות גדלות זו בצד זו, מהן מלאות שאון, מהן מנוחה בנפשן, דומות יותר לפירות האילן, ובלב המביט בהן יבוא איזה חום. אבל עוד סִבּה אחרת היתה לכך, סִבּה גם היא גלויה לכל. שלמה ה,אָדום׳ לא אהב את בנו השני דניאל והרגיש ברוחו איזה ניגוד לו כל הימים.

דניאל יצא שנתים אחרי נשואיו מבית אביו ויבחר לו את הארמון הנושן, אשר נטע אותו האציל הפולני, האדון הקודם של בית־הריחים, לא רחוק מחוף הנהר. מסביב לארמון אין דירות ליהודים כלל, שם היו רק איזה בתי־אבן לעובדים, וגם מספר קטן של אכרים דרו שם. בין אחוזת הריחים ובין העיר גופא היה עוד מגרש רחב, עברו האחד היה פנוי למושב פקיד־העיר, והוא על־יד הגביר — האדון השני שבלוטסון והמנהל היחידי לנחלה

באחדים, למען יזכה על־כל־פנים בגורל. — הוא היה שותה יין בסעודתו אף בימות־החול, אוכל דגים בערב, ודרכו להשען בין מאכל למאכל במצחו על ידו ולחשוב. הוא חי על האדמה, והעולם פעם הוא מלא ופעם הוא מתרוקן. יש גובה לאילנות, לזכרים, ומסביב להם מישור וגם מדרון. אשתו הקטנה חולנית היא. כשנשאת לו, — והוא היה אז עובד אצל בעל־אחוזה, — בריאה היתה וגם מצאה מעט חן בעיניו. עכשיו תועה היא בחדרי־הבית הרבים והרחבים והעושר אך כמעמסה לה. — נושא אתה עיניך, והנה אָמָה בשַחרית גופה באה החדרה ומסירה את הכֵּלים מן השלחן וזרועותיה האמיצות כבדיל חי. מנסר הגלגל ברקיע ובכל מלוא הנפש; ולך החפץ אז, להָסֵר את קירות הבית מלפניך ולשרוק לכל חי, כי יאָספו וילַוו אותך.

יותר ממאה וחמשים אלף שקל לאיש זה, ולו גם נכסים וקנינים, חובות ושוברות, והוא אחד בעיר; זוחלים בה בני־אדם כתולעים ומתעסקים בפרנסות פעוטות, בקבוץ גֵרה לגרה ופרוטה לפרוטה; ואחר־זה שוב מוציאים מעט מאשר קמצו ומטפטפים בכל הוצאה והוצאה דם מאצבעותיהם. בודד בודד הגאון במועדו, המשורר במְצָרו ואף העשיר בעשרו!

ובלילות הקיץ, כשתוקף־החיים התעורר בגוף המוצק, במועד ישכון בו כל חי במערתו וכל בשר במטה, ההויה חולמת את חלומה והיוצר אף־הוא מניע בכבדות את גלגלי המכונה, אז קם שלמה ה„אדום", עוזב את ארמונו, חובש את סוסו ורוכב עליו; הולך הוא לרעות את נפשו. הסוס דוהר ונושא עליו את מי שאוחז בו, והוא מניע בכל־פעם את הרסן, מכה ברצועות־העור באויר עד אשר נשמע קולו. לוּ היה יודע לירות בקנה־רובה, כי אז היה מהדק את הכפתור. כֹּח עצור, עצור מאד, יְפַלֵּס לו נתיב! —

ב
שתי הקצָוות

שני בנים נשואים היו לשלמה ה„אָדום": חיים־יונה ודניאל המשי. אחים היו לאותו האב ולאם אחת, ומה־שונים היו!

חיים־יונה, ה„בן האהוב", היה דר באגף הימני של ארמון האב. לו היתה אשה גבהת־קומה ובעלת־שכל, והיא מנהלת את כל עניני־הבית,

את הונך למאת אלף, והנך בן־אלים, ולך הכח, הגבורה והתפארת, גם ההוד וההדר. משל אחר: הנה מאזני משקל, על הכף האחת מונחים למדנות, בקיאות, חכמה ותבונה, מצות ומעשים־טובים, ועומדים עליה צפופים זה בצד־זה הרב דמתא, השוב״ם דמתא, מלמדי העיר והזניה, כל בעלי־הבתים, הגבאים, ואפילו נגידים סתם, — ועל הכף השנית נצב הגביר דמתא ועיניו מביטות פעם בזעם, פעם בחסד. הלא הוא כל יכול, הלא בידו נמסרו המפתחות ללשכות העולם; והוא ברצונו מפזר, ברצונו מקמץ, ברצונו מרמז לאחד מן הקהל לבוא אליו ונוטה לו פנים לשיח עמו במשך איזה רגעים, וברצונו מטיל אימה ומביא נשמת בן־אדם לידי עלבון.

לשלמה ה,אדומי היה בית־הריחים הגדול, שנבנה על־יד אשדות המים בלוטון, וטחנו בו קמח, לא לצרכי בני־הסביבה בלבד, כי־אם גם על־מנת להוליכו למרחקים. מסביב לבית־הריחים היו מתנשאים אסמים רחבים בנוים עץ ואבן, ובהם היו ערוכים שדרות שדרות שקים מלאים דגן וחטים ושקים מלאים קמח. מבקר ועד ערב באו אל המגרש עגלות עגלות מכל הכפרים אשר במרחבי לוטון, הללו פורקים תבואות־שדה והללו טוענים שקי־קמח. אכרים ונושאי־סבל ממלאים תמיד את כל הככר. סוסים אוכלים לשבע מאשר נותנים לפניהם ועורם מטולא לבן מלובן הקמח. וגלגלי הריחים סובבים על־צירם וקולם מנַסֵר ועולה משטף המים. הנחל רחב והולך ומשתפך בכח ובעוז ונותן מחילו לבני־אדם. בראשית היתה הארץ ועליה נתפשטו המים, ואחר־זה נראה אופק השמים.

וגשר גדול חוצה את הנחל ועובר מעבר לעבר, וכוכים עגולים פתוחים לרחבו, למען תת מוצא למים מתחת. שלמה עמל בכל־עת לחזק את הגשר, לישרו וליפותו; והיה לו עובדים מיוחדים, שעסקו בבדקו. אומרים, שבימי שטף גדול, כשעבר הנחל על גדותיו ואמר לעקור בחזקה את אשר נטעו בבטנו, נלחַם שלמה גם־הוא עם גלי המים ויפח גבורה בלב ההמון, שנתקבצו מכל עבר, לבנות חיץ ולעמוד בפרץ.

לשלמה ה,אדומי היה גם כלב נאמן, קשור היה בשלשלת סמוך לַדלת הרחבה המובילה לחצרו, וזה בודאי שלא כדרך היהודים. בעצם לא חִבב את המִצות ביותר, אבל פעם אחת קנה תבה מלאה אתרוגים כרוכים עוד בצמר, שלא ידע אדם בהם, אם נקיים ושלמים הם בכל או כתמים מעטים

בסתר רעם

בשכבר הימִים החלותי לתאר את חיי האיש, נושא ספורי זה — חיים שֶמִלאו את לבבי. אבל אז לא היה בידי לגַלֵם את הנפשות וגם לצָרֵף את המאורעות לפי חזות־עיני והגות־רוחי. ואכתוב שתים ושלש דלתות ופסקתי מיד. — עיר לוטון, מקום המעשים הללו, לא עיר־מולדתי היא. בימי עֲלומי באתי מחבל רחוק עם הורי בשעריה. אז כמעט לא ידעתי עוד ספורי בראשית. ואעזוב אותה ואינני עוד נער. ונפתלתי גם אני עם החיים ונשכני נחש השירה והחטא. ועל חטא קָדום גם סַפֵר אֲסַפֵר.

א

בעל־הריחים

שלמה ה,אדומי' היה העשיר היותר־גדול בלוטון ואדון העיר. סמוך לשער היה מתגורר בארמון יפה, אשר לו יותר מעשרה חלונות פתוחים אל הרחוב' ולפניהם אילני־מֵצל. במרכבה רתומה לסוסים דוהרים היה יוצא לדרך ועבד אחד מלַוֵהו תמיד לשרתו. שלמה היה גבה־קומה, בעל צואר אָדום ופנים אדומים, וגם בשערות זקנו, שכבר עלתה בהן שֵיבה, נִכּר היה צבען האדום. הוא היה איש שאינו אוהב לְדַבֵּר, עוצר ברוחו ומכלכל את מעשיו. את המכנסים היה נותן במנעליו הגבוהים. בימות־החורף היה חובש לראשו כובע שעיר, ומלבושיו לא ארוכים היו ולא קצרים. בבית־התפלה היה עומד על־יד ארון־הקודש ופניו מוסבים אל הקיר, כי לא אהב את ההמון. הוא שליח־הצבור, הוא ולא זה העטוף בטלית ועומד ומכרכר לפני העמוד. לשבטי־ישראל תורה ובני־תורה, ושם בשמים גם פוקדים על הרעות ועל הטובות, אבל פה בארץ אך העשיר מושל. הנך בעל עשרת אלפים רו"כ, והנה אתה אדם חשוב; שלשים אלפים באוצרותיך, והרי אתה פקיד־צבא ממדרגה גבוהה; יערכו

בסתר רעם

תוכן

רומנים קצרים

ספורים

חלק שלישי

רומנים קצרים

ליפסיה תרפ״ג

ספורים

מאת

מיכה יוסף בֶּן גריון

מערכה א

הוצאת אברהם יוסף שטיבל

כתבי

מיכה יוסף בִּן גריון

חדשים גם ישנים

ספורים

*

ה ש

נדפס בבית־הדפוס של שְׁפַּמֶר בליפסיה
בהשגחת הצַיָּר וַלְטֶר בֵּיהִי

* * *

הספורים שבספר זה נכתבו כמעט כלם בברסלוי. הספור „אוּבי' נדפס ב„הבקר' ובא אחר־כך בספר „מעמק החיים'. הספור „הבריחה' נדפס ב„העולם' כשי״ל בוילנא ובא אחר־כך בספר הנ״ל. „ההפסקה' נדפסה ב„מאסף' של „המליץ'. „הבודדים' ב„העולם כשי״ל בקֶלן. „השנים' ב„העולם' כשי״ל בברלין. „זאת הפעם' ו„בינתים' נדפסו ב„הצפירה'. „פרה אדומה' ב„היום' (ורשה). „ראשי אבות' ו„עולם עובר' ב„הזמן' השבועי. — כל אלה נקבצו אחר־כך בקובץ־הספורים „מהעבר הקרוב'. הוצאת „הספר' (ורשה תרס״ט). מלבד „ההפסקה'. שבאה עוד קודם לכן בקובץ הקטן „משני עולמות' (הוצאת „תושיה'). בקובץ האחרון נדפס לכתחלה גם הציור „מעל כסאו'. ויתר הספורים שבספר נדפסו ראשונה ב„מהעבר הקרוב'.

ויהי לעובד פשוט, לדורך ענבים. גבר לא־יצלח היה בממשלת היין וחייו נדעכו כפשתה כהה...

אלה תולדות הבית הזה, אשר על תלו עומד כעת בית־המרקחת שבעיר. הקורא חכה להשתלשלות הדברים בארוכה — והנה הכל חלף ועבר. התחת אלהים המתאר?

גם אחותו נִשאה לנער בן־תורה מבני דלת־העם, שהעמיד לה ולדות. ליענק׳לי לא היו בנים, ולשלמה־נתן כבר נולדו בנים ארבעה. הוא לא היה בר־מזל בנוגע לנשים. אשתו הראשונה מתה, את השניה גרש והשלישית חלתה במחלת הרוח ואין מושיע לה. בין שני האחים שררה שנאה תמידית. שלמה־נתן קנא ביענק׳לי, אם כי היה לועג לו. יענק׳לי לא עשה שום מעשה. הוא קם ממשכבו בשעה העשירית ביום, עשה את בגדיו והלך לבית־הכנסת להֵראות ולראות, שב משם ואכל את ארוחת־הצהרים, ישן ביום כשתי שעות, קם והלך וסבב בחוץ או שתה המין. לפנות ערב הלך עוד הפעם לבית־הכנסת, לבלות שם את הזמן במנחה ומעריב, והנה אחרי־כן ארוחת־הערב ושינה ארוכה. תשעה הדשים בשנה היה בבחינת אלמן, כי רעיתו היתה נוסעת לבית אביה מזמן לזמן ושבה לבית חמיה רק באונס, אם כי כבודה שם כבת־מלך. קומתה כתמר ולבה סגור! ובראות אותה איש תמונתה חקוקה בדמיונו לאורך־ימים. כמטעים זרים תחיינה נפשות כאלה ברחוב היהודים וכמנגינה אלמת...

יוסיל־נטע מַשלה את נפשו, כי ה,בנים׳ חיים בטוב ומתגאה בכלתו. ויענק׳לי חי כפועל בטל, אין מלאכות לו. ושלמה־נתן אחיו החל להיות עני מן המנין לבושת אביו, שכבר נלאה לתת לו ולחזור ולתת.

עלי להעיר, כי ביתו של יוסיל־נטע היה אכסניה קבועה לכל רב ולכל צדיק הבא לעיר. האדמו״ר הזקן מטלנה התאכסן בביתו, גם הרב ר׳ משה מסברן, גם רבי שמע׳לי מטשיטשלניק, והימים האלה היו השבתות הגדולות בחיי בעליו. יוסיל־נטע חבב מאד את החדר האחרון שבביתו, אשר בו ילינו האדמוריי״ם, ובצאתם היה נועל אותו, ורק כלתו יכלה לבוא בו באין מפריע. מחלונות החדר הזה היה נשקף כפר האכרים בשלותו.

אומרים, כי שם בחדר האחרון היה קבור מעין אוצר: אומרים... הרגעו, כזאת לא תהיה בישראל!

וימת יוסיל־נטע פתאום בערב־שבת של יום קיץ, בשובו מבית־המרחץ. אשתו הלכה אחריו גם היא בשנה הזאת אל בית־מועד לכל חי. אשתו של יענק׳לי לקחה את כל תכשיטיה ותצא לבית אביה מבלי לשוב עוד. אכל יענק׳לי את הנותר לו מהירושה אחד אחד. אז באו הימים אשר בהם היה רעב ללחם, ויהי נודד לקרוביו. וכאשר כלתה אליו הרעה, גלה לקישינוב

עולם עובר

בארבע פנות שבעיר נהרין עמדו כמצודות ארבעה בתים גדולים וחשובים. בקרן צפונית־מזרחית התגורר הגביר שלמה־מלכיאל בהיכלו, אשר לו שלשה־עשר חלונות פתוחים אל הרחוב; בקרן דרומית־מזרחית אִוה למושב לו החייט העשיר רפאל־נפתלי, שהיה עושה את מלאכתו רק לאצילים הפולנים והפקידים העליונים. ביתו היה מרובע ולבן כשלג, והמִגרש לפניו רצוף לבנים שרופות אדומות. בקרן דרומית־מערבית התגורר חתן הגביר, המחזיק את בית־הדואר לסוסים, ולו שלשה בתים בחצר אחת, בית בית לעצמו, לבניו ולמלון. בקרן מערבית־צפונית התנוססו שוב שני בתים: באחד, בצפוני, דר האפיקורס שבעיר: דוב הרשל׳ס, אדם חריף ומשכיל, אשר חי כל ימיו ממה שנתן לו חותנו העשיר מחזיק־הריחים בכפר הסמוך, ובבית השני, אשר בקצה המערבי, בן עליה ומחצה, ישב מאז ומקדם יוסיל־נטע רבינוביץ.

יוסיל־נטע היה סוחר בשורים ומפטמם לממכר. בתחלה, בטרם שהיה עוד עשיר במקצת, קרה לפעמים, ששחט שור או פרה והיה מוכר את הבשר לקצב; עתה יחרה לו, אם יזכירו לו ראשונות... ביתו הוא כדרך הנגידים, והוא בעצמו נחשב לתורני מעט, אם גם הוא יודע „פירוש המלות" רק בצמצום. בטבעו שקרן היה, וכל היוצא מפיו רחוק היה מן האמת. מי היו אבותיו ומאין יצא למלוך? גם הוא בעצמו אינו יודע עוד.

וליוסיל־נטע היו שני בנים ובת אחת. אשתו היתה חולנית כל ימיה. הבת היחידה גם כן דלת־בשר היתה וירוקת־פנים.

הבן הבכור, שלמה־נתן, היה סוחר שאבדו לו מעותיו, ואף־על־פי שבן־נגידים היה לא היה נחשב כלל בעיר. תחת זאת היה אחיו הקטן ממנו, יענק׳לי, מין צעצוע. בבחרותו למד חומש גם גמרא, אם כי לא היה מבין דבר. כשגדל נשא אשה יפה, בת מי שהיה נגיד, ונתנו לה מתנות רבות. —

רק בערב שבת לפנות ערב, אחרי ששלשתם, החותן, הבן והחתן, טהרו את גופם בבית־המרחץ למדי ולבושים המה כתנות לבנות ומלבושי שבת, אז, כאשר המפה הלבנה כבר פרושה על השלחן והמיחם עומד בחומו עליו ומעלה אדו, ידבר זה תמיד על מעשה ידיו של מיכל, אז, כאשר הנשים עודן קבורות באפל של בית־הבשול והשעמום שלהם לא יחדר אל הבית, שהוא עתה בצל איזו מנוחה, אז מנוחה תבוא גם ביושבים, שלום בית להם ברגעים האלה, והכוסות מלאות חמים... שעות מנוחה לאדם גם בגי בן־הנם!

גדליהו נושא ונותן עמה לפרקים, והיא יושבת ואינה מדברת מאומה. כגולם היא בכל תהלוכותיה. גדליהו־נתן יודע, שיש נשים אחרות טובות ממנה, אבל מה לו לעשות? הוא אינו הושב הרבה בעניני־השגחה ומזלו של האדם, אם כי קורא הוא תמיד בספרים על־אודות זאת; לפעמים מזדמן לו בתלמוד מאמר מלא, לאמר: נִתַּן בינה באשה יותר מבאיש, והרי זה דומה בעיניו כהמאמר: השור והבור והמבעה וכו'. מה הוא ההבדל, כל דברי חז"ל הם לשון הגמרא, והוא יודע את הכתוב דבר דבר על מקומו.

וכאשר לא תציק לו זוגתו, הוא מתחיל לריב גם את אחותו מרים, היושבת גם היא בבית. צעקנית ושחקנית היתה, אין סדר לנפשה והיא שמנה ועבה. וגם היא נשואה היתה לאיש, שקורין אותו מיכל, והוא אדם ערום, עם־הארץ וצבוע ולומד את ה„שחיטה" זה כחמש שנים. מיכל שונא את רעיתו, חותנתו היא כסחי בעיניו. בגיסו יקנא ואת חותנו יארב... לא אחת ולא שתים חשב לברוח מהבית ה„ארור" הזה, אבל מבית עניים מרודים בא, גם מלבושיו וכתנתיו היו מכסף השו"ב, והבשר העולה על השלחן, אם גם אינו מבושל בטוב, טוב הוא מתפוחי־האדמה, שמלא בהם כרסו עד עשרים ושתים שנה. אם הטבע לא נתן לו למדנות, נתן לו קול ערב; והוא שמח לשמוע רִנתו בעת התפלה בבית־המדרש. הוא אהב דברי שקר והוללות, הלך רכיל באברכים החדשים ומרגל אותם. אנשי העיר יודעים את טיבו ולא היתה להם נחת־רוח גדולה לאכול משחיטתו...

„גיהנום התחתון", קוראים את בית השו"ב יהונתן־חיים, בהיות הבית במורד העיר, בלכתך אל בית־המרחץ, ובאמת כל ימות השבוע הבית כמרקחה. אין ארוחה אחת בעִתה; אין לך כל יום, שלא רמי ביה תגרא. מיכל הוא גבר אלים וחוטף לו מכל הבא לידו במאכל ובמשקה. גדליהו הוא חלש בדעתיה לגבי דברים כאלה, ואם לא יתנו לו לאכול, הוא יושב ומעיין בספר ומחכה... ויהונתן עצמו כבר התרגל באלה, ממנו לא סרה מנוחתו, ועוד התול רחף על שפתיו תמיד. לא שמע אותו אדם מימיו טוען כלפי שמיא.

אי־נקיון וכל הבית מלא תהפוכות תמיד· מיום שנשא אותה היא ממררת לו את חייו; ולגרשה לא יוכל, כלומר, לא נסה זאת מימיו, כדי שלא ידברו בו בעיר והיה לשיחה· — חמשה־עשר רו״כ לשבוע, בתור מעמד קבוע, לאו דבר קטן הוא ושו״ב המקבלם צריך להתרחק מכל דין־ודברים· באמת אין זה עונג גדול לחיות כל ימיו עם בריה כזו במדור אחד, וזה לא קל הוא לנשוא; אבל הוא אמר ללבו פעם אחת: הדבר הוא כן ואין לשנותו, ומאז היה מקַבל הכל באיזה רגש קרירי — ונושא בשרו בין שניו· באמת, לולא היה, דר בעיר, כי־אם ביער, ולא היה שו״ב ליהודים, כי אז נקל היה לו להחניק אותה ולהשליך פגרה אל אחד הבורות· כנבלה היתה אשתו בהייה בעיניו, והוא יושב עמה תחת גג אחד זה שלשים שנה· גם בן ובת לו, והוא אינו יודע כלל, שהיא אמם· ותאחז פעם אחת אש בבית ויהי הכל למאכלת והיא לא נשרפה, כאשר כבר ראה בדמיונו· היא נפלה פעם על הקרח, בימות החורף, ולא שברה את מפרקתה· לאלהים יש איזה צורך לגַדל בריות כאלה בעולמו · · ·

ובנו היחיד גדליהו־נתן הוא גבה־הקומה ודל־הבשר, חולה הוא בחזהו ולמדן מופלג הוא, שאין כמוהו בכל העיר ההיא· הוא קרא את כל השו״ת שבעולם, את כל ספרי המחקר והיראים, ידע והגה בספרי הקבלה, וגם בספר ,ידיעות השיעורים' למד ואת ה,כוכבא דשביט' וספר ,איל משולש', גם את ,קדוש החדש' להרמב״ם ידע היטב· הוא עובר בעיון על כל ספר הבא לידו וקורא אותו מהחל ועד כלה ונפשו לא תשבע, באשר לא תרעב כלל· הוא לא התפעל מאין־סוף של החסידות, לא התבטל ממעשה מרכבה וספרי אצילות ולא הרגיש כל יתרה בדרישה ב,חובת הלבבות', הכל רק ספר בעיניו, שנדפס בסלויטא, או בסדילקוב, או בלבוב, או בדירנפורט · · · אומרים, כי פעם בא לידו החומש עם ה,ביאור' וקרא בו ולא התפקר כלל, גם בספרי־השכלה מעטים שם עיניו ולא נהמק· גדליהו־נתן לא יתפקר, כזאת ידעו כל אנשי העיר למגדול ועד קטן, לו גם ראו אותו שאינו מדקדק במצות ועובר פעמים הרבה על זמן קריאת־שמע· כך הוא הדבר, לו יאמינו ולאביו לא יאמינו · · ·

ובעניני־אישות לא נפלו גם לו חבלים בנעימים· לו אשה פתיה, שאינה יודעת בין ימינה לשמאלה· היא ישבה בבית הזה, לפי שהשיאוה אבותיה ואמרו לה שגדליהו הוא בעלה · · · חמותה מקללת אותה תמיד ותרב עמה·

שלום בית

יהונתן־חיים לבית נפתלי, השו"ב הראשי בעיר תפֵלה ברוסיה הקטנה, היה אָמן גדול ומהיר במלאכתו. בעשרים שנות משרתו הכבדה לא הטריף לא בהמה ולא עוף, ובבדיקת־הריאה היה מפליא לעשות. מלבד הלכותיו, שהיה בקי בהן על פה, היה למדן גדול בכל דיני התורה, בראשונים ובאחרונים, ומראה נחת זרועו בפלפול ובקיאות להרב דמתא בכל עת מצוא. שֵם הרב הזקן הוא אָרוֹן, אדם קטן־קומה ודל־בשר, שפניו צנומים ושערות מעטות בזקנו; הוא „עשיר", שלא כדרך הרבנים בישראל, גם לא יקבל פרס שבועי, והוא עניו לשמה, ומקום עמידתו הקבוע בבית־המדרש הוא מאחורי התנור. — והשו"ב יהונתן הוא להפך: אדם בריא ושמן כמעט, לחייו מלאות, זקנו עגול ושפמו עב. הרב מטבעו אינו אוהב את השו"ב, ולפי ש„שנאת הבריות" הוא איסור מפורש, הוא חושב לאחד מהדברים שצריכים מרוק את אי־אהבתו אליו... והשו"ב לא עשה לאדם עָול מעולם, כל דבריו באמונה, מתפלל הוא תמיד עם הצבור והולך אל המקוה בכל יום שני וחמישי; אין איש יכול לומר, שראה אצלו איזה נדנוד של „קלות", עם כל אדם דבר בסבר פנים יפות, לא התעקש בוכוחיו, לא הטיל דעתו בחזקה, ובכל־זה לא היה אהוב לרבים. חשוד היה בעיני כל אנשי העיר, שהוא אינו „ירא שמים" כל צרכו; חשוד הוא בזה, שחכם לבו. — — אמנם הוא לא הסתכל מימיו בספרי חקירה, לא למד את הרמב"ם, לא עיין באבן־עזרא ורד"ק וגם אל ה„עקדה" לא שלח ידו, אבל במסתרי נפשו קנן הרעיון, שאין ענין היראה והמִצות נורא כל־כך... דברים כאלה מלבא לפומא לא גלה; אבל כעין מורא בו תמיד, פן יאמרו הבריות עליו, מה שכבר חושבים על־אדותיו. גם החייטים והסנדלרים והמון העם הפשוט, שבודאי אינם יודעים בטיב הענינים האלה, אינם מחזיקים אותו לירא־שמים. מי יציב בריח ודלתים לרוחם לאמור: חשבו אחרת!

וליהונתן אשה רעה וסרת־טעם. גם מכוערה מאד היתה ובעלת מום בעינה אחת ומראיה כבת השטן ממש. בית־המבשלות שלה היה מלא

לתת את הנֵדה והוא גם האב והפטרון· ומהאב האמִתי· המתגולל בעניו בעיר אחרת· לא דברו הרבה וגם לא התודע אל המחותנים· התביישו בו·

חולשת הדעת של יעקב· בהוָדע לו הדבר הזה· תשערו בעצמכם· מלאכת המסַפר היא כאן למותר·

ויעקב התחיל לירא· פן תֵקע גם נפש רעיתו מעליו· ברבות הימים· אם גם עמדה לו עד עתה בשעת צערו· ומפיה לא שמע מימיו כל תוכחה· היא גם איננה כותבת לו עוד מכתבים תכופים כמקודם· והוא גם הוא מה יכתוב לה? התקוה לא תשעשעהו· — הוא רואה· כי אין הברכה מצויה בכל מה שיעשה· לולא התבייש· כי אז היה לשכיר־יום· לפועל פשוט· האנשים הללו אינם סוחרים ואינם מלמדים· כי־אם עובדים ואוכלים· — אבל הנה חנה רעיתו תלויה בו· מדוע יהיה גורלה להיות אשת פועל? מה אשמה היא? הוא חושב· כי הוא חטא לה· חטא לה· לבני ביתו· שאינו יכול להיות להם לאב· — הוא חטא? במה? ה׳ שפך זעמו עליו· והוא רק אנוש וחייו ככדור בידי המזל הרע· שאין ממנו מפלט·

עוד נסה יעקב פעם שביעית· בהיותו בן ארבעים ואחת· להתחיל את חייו מעבר לים· והוא לא ידע· כי גם שם· תחת השמים החדשים· הולך צלו אחריו· — הוא יצא לאמריקה· ומשם הלך לקנדה ויהי רוכל וחייט· עובד בבית־משרפת לבנים; ואחר־כך היה עובד באניה עבודה של גריפת הגחלים· והאניה תעתה ותעתה ולא באה למחוז חפצה · · · חנה אשתו היתה כאלמנה חיה· ואביה השיא את בנותיה· הוא כלכל אותה בכל אשר יכול· והיא היתה צרורה כל ימיה· ה׳ לא רצה· כי יבוא אל החוף· — — —

ובערב ההוא נזכר יעקב פתאום, כי הוא משכיל ויודע תנ"ך ודקדוק, ואם כי לא קרא בספרים זה חמש־עשרה שנה רצופות, וכמעט שכח תלמודו, הלא עוד יכול ללַמד תלמידים קטנים. ויגלה לאשתו את לבבו, כי יש את נפשו לנסוע לעיר לדיזה, ששם להם מודע אחד, ויפתח לו שם חדר... ותאמר הן.

ככה נעשה יעקב ל„מלמד' או מורה, על־פי גזר דינו בעצמו.

ספר שלם יכיל הדבר, לו ספרתי אחד אחד את הרפתקאותיו ומקריו של יעקב בעיר לדיזה. לא עלה לו מה שזמם כי־אם במקצת ולא היה יכול לפרנס את ביתו, ואנוס היה שמואל בן מנחם לקחת את בתו חנה וילדיה אליו הביתה. בשום אֹפן לא רצה החותן, כי יבוא יעקב חתנו ה„מלמד' לימות החג לביתו, כאשר עושים המורים בישראל; והנה באהבתה לבעלה באה אליו אל העיר, אשר הורה שם את תלמידיו, כעבור שנה ולא ראו עוד זה את זה. ותהום לדיזה לבואה, הם ראו עד עתה ביעקב מלמד תנ"ך בלי תלמידים נכבדים, כי העשירים לא חפצו לתת לו את ילדיהם ולא ידע לקחת את נפשם, והנה באה אשה יפה, מלובשת מלבושי כבוד. וזאת האשה היא אשת יעקב!

וברבות הימים, והנה ראה גם דודו ומסרפו של יעקב בלדיזה, כי אין זו „תכלית' למודעו ולא יבנה בזה את ביתו, ויקרא את יעקב אליו, ויבוא מעולם המלמדות לעולם הזה ולעניני סחר עוד פעם. ויעשו שניהם מסחר של שותפות בדגים מלוחים ומלח: הדוד היה „בעל כסף' ויעקב היה העובד, ויעבוד באלה עבודה רבה וקשה במוח ובגוף, יומם ולילה. הנה אמר יעקב, כי הדבר סוף־כל־סוף יבסס מצבו, ואז יקח את אשתו ובנותיו ללדיזה להשתקע שם, כי כבר קצה נפשו להיות „נע ונד' כל הימים ולהיות חי לבדד; וכרגע שחקה לו השעה, ויכתוב לרעיתו מכתב מלא תקוה ואחרית טובה וסוף הדבר היה הפסד נורא, נורא מאד! היו ימי חום גדול ונשחתו הדגים ... לא היתה עת פדיון ימים רבים. ההתחרות גדלה כמנהג היהודים. בקצרה: גם השותפות ההיא ירדה לטמיון, ויִשָאר יעקב כאיש בלב מים, בלי אנית שיט. ובתו הבכירה אז כבר נערה בת ט"ו שנה, ועל־פי דרכי הימים ההם כבר משדכים ימי עלומים כאלה ל„חתן'.

הנני נוגע בדבר הזה, יען כי אז „התישב' החותן שמואל בן מנחם וגם שדך את נכדתו הבכירה ואת פי חתנו לא שאל — הוא הבטיח

והנה היה להם דוד אחד זקן, ושמו נתן, והוא חכם ופקח ויודע את החיים. והוא, בראותו את המשבר השלישי של יעקב, נתן עצה לשמואל, כי יקח את חתנו אליו לפקיד במסחריו. הלא עובדים שלשה אנשים „זרים“ במסחרו, ומדוע לא יקרב אליו את עצמו ובשרו? שמואל בן מנחם ידע את החיים עוד יותר מדודו זה, והוא הבין היטב, כי לא טוב לו לאדם, שיהיו משרתיו בני־ביתו, ויודעים את הפרטים ופרטי פרטים במסחרו; אבל הלא אב הוא ולו רחשי־אב. ויעש שמואל ככל אשר יעצהו דודו, אם גם לא בלב שלם... ובכן היה יעקב חתנו ל„נאמן“ במסחרו ושכרו שמונה רובל לשבוע. השכר לא רב הוא, כי ליעקב כבר בנים חמשה, אבל הוא קבוע ואין בזה לכאורה הפסד מאומה. — — —

וצאו וראו, גם בזה לא היה יעקב מוצלח; ולא עוד, אלא שלמִן היום אשר החל לשרת את חותנו, מצבו של זה החל להתרועע. כמו „מעשה שטן“ היה: כל דבר שעשה יעקב, סופו בא לידי כשלון. אותות אי־רצון נחל מכל עבר; וכבר באו ימים, שחותנו חרפו בפניו, ויעקב קבל עליו את הגדופים. מה לא ישא איש עליו, למען מצוא לחמו? גם גיסיו, בעלי אחיות רעיתו, הקלו בו ויבזו אותו בפניו. לב האנשים מלא רעה וגאוה, וביותר יִרָאה יחסם לאיש ירד ומזלו אין אתו. גם קרובי אדם אכזרים המה בזה.

היו ימי חול־המועד של סוכות. הימים מעוננים, פרוזדור הסתיו. — ויקרא שמואל בן מנחם את חתנו יעקב לחדר המיוחד ויגלה לו, כי לא יכול להחזיק אותו עוד בביתו בתור פקיד ועליו לבקש לו מעתה ענין אחר לפרנסת הבית. הוא גורם לו רק היזקות; והלא גם הוא אב לבנים, ואינו יכול לדרוש הימנו, כי יבוא על ידו לעברי פי פחת. בן שלשים וחמש שנה היה אז יעקב, וכבר שיבה זרקה בו מרוב עמל; ובשמעו את הבשורה הנוראה, שאמנם חִכה לה יום יום, התאמץ בחזקה, שלא להתפרץ בבכי.

בלב נשבר וכגבר אין איל שב יעקב לביתו. לא אכל כל היום, כל־כך נפל לבו בקרבו. ואשתו הישרה חנה לא נתנה אותו להתיאש, ותאמר, עוד יעזור לנו ה'. העיקר, להתיעץ מה לעשות. הם ישבו יחד ולא היה דבר, אשר לא יגעו וחשבו בו, והנה אמרה, עתה תראה, כי נמצא את אשר נחפש; לב אשה טובה מה לא יוכל עשה?

החותנת, ציריל אשת שמואל, בצנעה לצרכי הבית של בתה, ותתן לבית הזה ממה שקמצה מהוצאת ביתה בעצמה. ראו כלם, שאין מצב כזה יכול להאריך ימים. פניו של יעקב נפלו מאד ואיש לא הכירהו. — וסוף הדבר היה, כי שמואל לא יכול לעמוד עוד על דעתו ואנוס היה לעזור שוב לנכשלים. אבל תנאי התנה, שיעקב לא יסחר עוד במסחרים פורחים באויר, כי־אם יפתח לו חנות של מרכלת. „במסחר, אמר, הדברים תלוים בעליה וירידה ואפשר להפסיד בזמן קצר כל הקרן; אבל בחנות, שהכל נמשך לאט, הענין אחר הוא". —

בשלש מאות רו"כ, שעלו עתה ליעקב בקושי גדול וב„שפיכת־דמים", נעשה לחנוני בישראל! ובזה היתה עזר כנגדו גם אשתו חנה, שעד עתה עסקה רק בהנהגת הבית. יעקב היה נוסע לעיר המחוז מדי פעם בפעם לקנות סחורה; והיא, הרכה והענוגה, עמדה על רגליה כל היום בחנות ומכרה והיתה אם לילדיה. — שניהם חדלו להיות „פריצים". יודעים אתם דרך החנוני בעירות הקטנות, לעמוד כל היום בחנות ולצפות לקונה כאל מלקוש, והבגדים נעשים לחים ומלאים שמן ורוטב של דגים מלוחים. למי יש פנאי לרחוץ עצמו כראוי, לאכול כראוי ארוחת־הצהרים? חנוני בישראל הוא „עבד כנעני" ממש ועובד יום ולילה, וההבדל רק זה, שזה פרנסתו על אדוניו, והלז צריך לדאוג בעצמו למוצא לכסף. למה אאריך? שניהם, יעקב וחנה, לא היו מוכשרים למלאכה כזו; וכעבור שנה ומחצה בעבודת פרך ממש נסגרה החנות מאין סחורה. נעו העם ונדו למזלו של יעקב ורעיתו, והמה אנשים ישרים, ושום איש לא הבין, למה מזלם ככה!

ואמנם לא קצף עתה שמואל עליהם. הוא ראה בחוש, בבואו בכל פעם אל החנות, כי עמלו בכל כחם וכי עשו כל מה שעושים כל היהודים החנונים. הוא בעצמו קנה כל צרכיו אצלם וכן גם שאר רעיו הסוחרים, וכל זה היה ללא הועיל. אם ה' לא יתן פרנסה לאדם, אז אין חכמה ואין עצה ואין תבונה . . . מה לעשות? שמואל בן מנחם לא יכול לתת לחתנו כסף בפעם רביעית. לו גם רצה, היה זה למעלה מכחו. הוא כבר השיא עוד בנות שתים, זו אחר זו: יודעים אתם את ההוצאות הגדולות באלה; ובכלל סוחר, שנסה שלש פעמים בדברים בזה אחר זה ולא עלתה בידו, הרי הוא כבר מוחזק לבלתי־מוצלח. מה לעשות עתה? הגידו אתם, קוראי.

ממסחר זה בימים ההם. ותהי הסחורה הזאת הולכת לברודי, אשר במדינת הקיר״ה, ומביאה רוח רב. בישוב הדעת ובעוצם הנפש התחיל יעקב מעשהו זה, החדש. הלא כך אומרים הבריות: אם יקוה אדם בפעם הראשונה, כבר ילמוד לכלכל דבריו במשפט בפעם שנית. הוא היה מתון בכל קניה, ולא האמין עוד לכל אדם, שאל והתיעץ בכל דבר אשר עשה, עם בקיאים בדבר, ויהי ברוב הימים למבין בעצמו בטיב הנוצות ולְיודע דבר הסדור בשקים, לשום העידיות למעלה סמוכות לגוף השק והזבוריות באמצע, טמונות עמוק עמוק, הכל כמו שעושים הסוחרים המובהקים... ליתר שאת נסע בעצמו לעיר ברודי, למען יתהה על קנקנו של הדבר; ובביתו קמץ בהוצאותיו ויכלכל כל דרכיו במשפט. אמנם זמן־מה חשבו כולי עלמא, כי עתה מצא יעקב את שלו ואת דרכו ויהי עוד הפעם לבטוח בעיר. רעיתו ילדה רביעית. הבת הבכירה היא כבת שבע, יעקב כבן עשרים ושמונה, והנה בא המשבר בפעם שנית ונתרוקנה קופת המסחר בבת־אחת...

יעקב נכשל בקנית „סחורות רעות", למרות הבנתו באלה. לאסונו עוד נרטבו הנוצות בדרך ויהי אנוס למכרן ב„חצי־חנם". אם צריך הגלגל לסוב אחורנית, הלא יש למנהיג העולם הרבה עצות ותחבולות, איך לאבד ממונו של איש ישראל. — בקצור: יעקב, חתנו של איש אמיד ונכבד, יצא שוב נקי מנכסיו, ולא נשאר לו מכל עמלו רק אשתו וחמשה בנים, ועוללים שואלים ללחם ואין.

וזאת הפעם קצף שמואל בן מנחם על חתנו זה. הוא כבר השיא במשך הימים האלה שלש בנות ובן אחד וטרוד היה בכלכלתם, ועתה ידאג עוד למצבו של חתנו הראשון! לשוא אמרה לו אשתו, כי לא יעקב אשם בדבר, רק עונש הוא מאת ה׳; לשוא באה בתו חנה, אשת יעקב, לבקש על נפשה ועל נפש בניה. שמואל אינו שומע לה ואזניו אטומות. אביה הן ידע רחם, ויעזור גם לאנשים אחרים, אבל על יעקב חתנו עלתה חמתו: איך יאבד איש שתי פעמים את הנדה, אשר נתנו לו בזה אחר זה? האם כור של זהב לו, שיתן לבניו ויחזור ויתן? — באו הקרובים והתחילו לדבר על לב אבי המשפחה ולאמר: הלא בושה הדבר, מה יאמרו הבריות, שאיש כמוך לא יעזור לחתנו? ואם לא יעשה זאת בשביל חתנו, יעשה בשביל בתו, ואלה הצאן, הבנים הרכים, מה חטאו? כך צברו ירחים ארבעה בטענות ובמענות, ושמואל הקשה את לבבו. ובימים הרעים האלה עזרה

לא בא אל החוף

שמואל בן מנחם לא היה עשיר ביותר, אבל את ביתו נהג בהרהבה ויהיו לו תמיד מסחרים טובים, וירויח הרבה ויוציא הרבה, ויהי שמו נודע למכובד. הוא חנך את בניו בטוב ואת בתו הבכירה, עלמה יפה וגבוהת־הקומה, השיא לאיש משכיל, בעל לשון וספר ושמו יעקב. הוא ורעיתו אמרו לדֶבק טוב ויתן להם שמואל חמש מאות רובל נֵדה, ויחזיק אותם על שלחנו שנתים ימים, כדרך העולם, וכל צרכם עליו. וכאשר כלו שנתים הימים והמועד בא להשיא את הבת השניה, עזבה חנה, כן שם בתו הנשואה, ובעלה את ביתו וישכרו להם שני חדרים מיוחדים ויקנו להם כלים נאים, ויעקב החל לסחור ויהי נאמן ובטוח בעיר, כי שֵם חותנו עליו. מסחרו היה במכירת עצים וקרשים; ויהי סוחר בכספו ובכסף אחרים והכל הולך למישרים. הוא מוכר וקונה, לוה ומשלם, לוקח ונותן, אם גם ביגיעה ובעבודת המוח, כדרך בני המעשה והמסחר. כבר נולדו לו בינתים שני בנים ואחרי־כן בא הילד השלישי. ההוצאות לא מעטות; וכעבור שלש שנים מיום העמידה בפני עצמו, נפסק לפתע החבל, ואין כסף ואין עצים וקרשים ליעקב; והוא עוד חייב כסף לאחרים, סכום רב, ואז היה חותנו שמואל אנוס לשלם חלק מחובותיו ולהשוות את חשבונותיו... עלמא דבר כך, אין זה אסון נורא, כי־אם שעה של מצוקה. איש לא יכול לומר, כי יעקב אשם במה; הוא עשה ככל אשר היה בכחו לעשות. אֵל אלהים הוא היודע דרכי המסחרים. הלז עוסק ומרויח והלז — מפסיד, ועושים הם שניהם דבר אחד. מי יחכם באלה?

שמואל בן מנחם לא יכול להסכים בנפשו, כי חתנו הבכור ובתו ירעבו ללחם, ולא נשארה לו לעשות אחרת, כי־אם לתת עוד הפעם נֵדה לבתו, ואם לא חמש מאות רו"כ, נתן עתה שלש מאות וערב בעד חתנו על מאתים אחרות; ובחמש מאות רובל נִסה יעקב את ידו שנית במלאכת המסחר, והפעם לא בקרשים ועצים, כי־אם בנוצות... הרבה נתעשרו

לא קבלה עליה את גזר־דינה ותאמר לנפשה יום יום: לא אוכל לשבת כאן. לב האשה אשורנו!

ותקם מרים בלילה אחד ותתגנב ותברח לבית אמה ואת כל בגדיה ותכשיטיה עזבה אחריה יתומים... וממחרת הבקר היה רעש בנחולה, כי לא היתה עוד כזאת, שעבריה תלך רגלי לבדה שלש פרסאות בלילה. לאם יהושע היה היום הזה יום אסון כיום שמת בעלה. ויהושע־נתן אָבל עד תהום נשמתו... החסידות הסברנית, ההבטחות הרבות לעתיד לבוא הכתובות בספרי התורה לא הועילו ביום־עברה ולא יכלו להסיר ממנו את העָקה כי רבה...

עוד פעם אחת חפצה נפש החסיד לראות את הוד פני מרים, ולו רק לשעה, לרגע. לו נדמה, כי אז יבוא נס ממרום, אז יפָּתח פתחו של גן־עדן ותבוא מחילה וכפרה לכל האדם. ומרים, אם כי הלכו שליחים מהכא להתם, כדי לקיים מצות „רדיפת שלום", ונסו לדבר על לבה כי תשלים את בעלה, התעקשה ותאמר: לא ארד אל נחולה עוד, כל עוד נשמתי בי.

ויהושע חלה וימת בצאת השנה, לא כאיש אשר הפקיד את נשמתו וגופו ביד ה׳, כי־אם כאיש שנתפוצץ לבו; גברה יד האשה על התורה והמִצות וגם על חסידות סברן.

ומרים? היא הלכה ונִשאה לאיש אחר גבה־הקומה ומתאים לה. גאולה באה לה, שכחה את החלום הרע בנחולה ותרא חיים טובים את בעלה. רק בנים לא נולדו להם.

המעשיה קצרה, רבותי.

קובל על מזלו. למרות ענויי־גוו היה טוב לב. הוא היה גם נבון דבר וידע לדבר את חבריו בהשכל, ולפעמים גם בהתול, שהיה זר לגמרי בתָוֵי הפנים האלה ובחבורת האנשים האלה. הוא היה נודע בעיר, בתור אחד מאברכיה החשובים, ובאמרי אברך, כבר ידע הקורא, שהוא היה נשוי; אמנם על מאורע זה יסוב ספורי.

מרים, רעיתו של יהושע־נתן החסיד והגבן, נולדה בעיר המחוז בלונה, הקרובה לנחולה. היא היתה בת אשה אלמנה, שלה עוד בן יחיד, ומודעים לא היו להם בעיר ההיא. המשפחה הקטנה הזאת גרה בשכנות במעון קטן בעיר התחתונה וחיתה בדוחק. האֵם עסקה במעשה פוזמקאות, תפרה לבנים ולפעמים גם מרטה נוצות ובנה היה משורר־עוזר לחזן בבית־הכנסת וקולו רך וערב ושכרו מעט. גם מרים ידעה לשיר שירי־עם. פניה היפים ועליזי־הנוער הִרבו את קסמה; ובלכתה לטייל ביום השבת בגן העיר לא היתה עלמה ששגבה ממנה בחן.

בלונה אינה נחולה, שם בני־ישראל אינם עניים ויראים את המצות כל־כך. יהדות הגדֵלה בעיר, ששם יושב שר המחוז והרחובות מרוצפים באבנים, בת צביון אחר לגמרי היא מזו, שגדֵלה בעיר שאין כאלה לה...

והנה בא הדבר, שמרים היפה, בת בלונה, נִשאת לאיש החסיד והחולה מבני נחולה הקטנה. מה„צד" האחד – עלמה עניה בלי מוהר ומתן, וה„צד" השני – בן־יחיד לאמו, שלה חנות מלאה סחורה. והנה מלבישים מצד החתן גם את הכלה, נותנים לה מתנות רבות, גם „הוצאות החתונה", הכל בא מנחולה. „זווגים" כאלה רבים בישראל!

ויאהב יהושע־נתן הגבן את מרים רעיתו, שלא כדרך האנשים מבני החסידים האלה.

מי יודע תעלומות ההשגחה! היא ענשה את האדם בעונש קשה, לתת לגופו צביון זה, ובה„עזר כנגדו" המתיקה את גזר־הדין ותשם את חלקו בנעימים. ויהי הדבר בעיני אנשי עיר מגורו לא לחזיון פלאי בחיים, כי־אם לחלק מהנהגת העולם, שכל דרכיה ביושר... רק מרים לא הבינה בצירופי־מחשבה כאלה, לה היו החיים בסביבה כזו מוזרים מאד ותרגיש עצמה כשבוית־חרב. – אָם יהושע עמלה תמיד להיטיב את לבה של מרים. לא פעם אחת הפסיק יהושע־נתן מתלמודו בבית־המדרש וחשב בשלום מרים שלו. – אבל ככל אשר הוסיף לכבדה ולאהוב אותה, כן נקעה נפשה ממנו. היא

השנים

בדרך העולם הוא, שבמות רבי או צדיק וישכב עם אבותיו יושב בנו על כסאו, ואם אין לו בן וחתן, תלמידו הגדול יתמנה לרועה עדת החסידים אחריו. אבל לעתים רחוקות יקרה, שמכבדי הרבי ומקורביו קשרה נפשם בו גם אחרי מותו ולא ילכו להסתופף בצל קדוש אחר; מאלה הם חסידי סברן, ה„חסידים הישנים". — אין להם לחסידים האלה רבי חי, אשר ידברו עמו פנים אל פנים, אין להם מקום לעלות שמה לרגל או ל„ימים נוראים". כצללים המה הולכים עלי אדמות, עיניהם לא לפנים יביטו, כי־אם לאחור: לקדוש גדול שמת המה עובדים, קדוש שאין תמורתו. על קהל החסידים האלה, שמרכזם ב„קלויז" הישן בעיר נחולה, יִמָנה גבור ספורי וביניהם הוא יושב.

נחולה היתה עיר קטנה ועניה בנגב רוסיה, כדרך הקהלות האלה. אין בה כל תנועה ועומדת היא על חוקיה ומנהגיה וסחרה המעט. צל חייה הוא רק ברחוב התיכונה, ששם היה גם „שוק העיר" וחנויות העיר, ושם עובר גם דרך־המלך, המקשר את העיר משני צדדיה עם שאר חלקי העולם... ברחוב הזה פני הבתים מקבילים ונשקפים איש אל אחיו. — אותם האנשים, אשר נפל חלקם בעולם להיות מִדָּרֵי בתי־הרחוב הזה, יכולים לברך לאל עליון, אשר הושיב אותם בין החיים... גורל אחר לגמרי הוא חלק אלה, הדרים ברחוב אחר בנחולה; אלה מוקדשים מלידה לראות רק את הכתלים האלמים של אחורי הבתים שלפניהם, באין דלת ובאין חלון.

גבורי, האברך יהושע־נתן, חי כל ימיו ברחוב כזה, והוא היה יחיד ורך לאמו האלמנה, שכל היום ישבה בחנותה אשר בשוק, לפרנס את הבית. עוד בהיותו בחור ירש את מקומו של אביו בבית־התפלה של חסידי סברן, ויהי בן י"ח כבן שלשים לעבודת ה' וליראתו. הוא היה גִבֵּן מלפניו ומאחריו, וכשהיה שוכב במטה לישן, היה סובל מכאובים, אבל הוא לא היה

מן המֵצר

ועד גדול; ואותו השחוק בבת־אחת השבית את מנוחת ירוחם ויהי כנדהם. — —

הוא נושך את שפתו, עיניו בולטות, כל גופו רועד מרוב כעס. והשחוק התגדל, ויהום בית־המדרש כלו. עוד מנסה הוא, ירוחם, להרים קול — אולם לשוא, צוארו כמו נחנק, השחוק הפריע, שבר את רוחו. — — —

ואז קפץ ממקומו היושב ממולו ואחז בזקנו של ירוחם ויקרא: „אתה חייט בן חייט, מה לך כאן, במזרחו של בית־הכנסת? רד למטה! השליכו את הנבל החוצה! תנו לו מהלומות! הוא מסר את בנינו לצבא! נוכל! חייט, שִׁכּור, שִׁכּור! רב לך!"

*

עוד איזו שנים חי ירוחם בצער ויחי חיי עני פשוט, היושב על הספסל של בית־המדרש וזוכר לפרקים את גדלו מלפנים.

בשעת חדותא בבית־המדרש, מעלים אותו עד הבימה ונותנים לו את הנותר מה„תקון".

ורכי לב ביותר עוד יראים ממנו בחשאי, גיורא עד עשרה דרי...

וששי· נתנו לו שלישי לפרקים· דבר שלא נעשה עוד לכל תופש מחט בישראל·

והוא גם את הרב דמתא הלך בקרי· הרב מקודם היה שומע בקולו ביותר· וזה עורר את קצפו על הרב החדש· הוא· ירוחם· אינו סובל בעל לב טוב· פעם אחת סטר על גבי לחיו של בעל־בית גדול ויהי הדבר לחלול־השם···

בנו של המכה הזה נשמט מן הצבא בשגגה· יפה השתיקה· מי יאמר לירוחם החייט: מה עשית? ויאנחו בני ישראל בפולה תחת עלו ימים רבים·

ואז היה בעיר בחור קטן ושמו זלמן· הוא שמן מאד· בעל פנים אדומים ועגולים ויתום היה מאביו· — אמו יֶנטה־לאה דרה סמוך לבית־המדרש· והוא המשכים והמעריב בכל יום לומר קדיש בצד העמוד· שם היה מושבו של ירוחם· שבחר לו בעצמו את מקומו·

ודרכו של ירוחם· לצרום בכל פעם את היתום באזנו או ללחוץ את חטמו; לא מרוע לב עשה את הדבר· האדם של פני הבחור עורר אותו לכך· — לו יש מין הנאה בשעה שהבחור נושא צערו בין שניו·

צער לצער מצטרף ובלב היתום נעצרה חֵמה לירוחם· ותרב מיום ליום·

ובערב־שבת אחד· לפני בין השמשות· הלך זלמן ויתחוב מסמרות במקום מושבו של ירוחם· וישם פיהם למטה וחודם למעלה·

החזן מכין את עצמו להתפלל· היתום עומד על־יד העמוד· כאילו לא נעשה דבר; וירוחם· שאֵחר מעט לבוא· ממהר לשבת על מושבו; ופתאום הוא קופץ ממקומו···

וישחק הבחור· כי לא יכול להתאפק· ויכעס ירוחם; כעסו של ירוחם הביא את היתום לשחוק יותר גדול — והשחוק של הבחור הביא את ירוחם עוד יותר לידי כעס· והכעס לידי שחוק· גם האיש היושב ממולו שחק· גם השני שחק; גם השלישי והרביעי· כל היושבים על הספסל הקרוב מלאו פיהם שחוק· כן עשו אלה היושבים על הספסל השני· השלישי· הרביעי· החמישי· הששי והשביעי· ועד מהרה צחקו כל אנשי בית־המדרש למקטן

מעל כסאו

ירוחם החייט מעיר פולה היה חייט ממין מיוחד, כמעט נבדל היה מאחיו בני אומנתו. ויהי מתהלך עם בעלי־הבתים, אינו נכנע גם מפני העשירים ומתערב בין התורנים. הוא היה בנעוריו מחסידי הבחור... ואותו דבר נתן לו איזה יחוס. — משכמו ומעלה היה גבוה מכל העם אשר בבית־המדרש; אבל בגדיו היו תמיד ישנים, ויהי עני לתיאבון, כלומר, איש שאינו שם לבו לזה כלל. הוא הבין את מלאכתו היטב, רק עצל גדול היה, ודרכו היה למכור את הארג, שנותנים לו לעשות ממנו בגד — הוא דוחה את תפירת הבגד מיום ליום, משבוע לשבוע ומזמן לזמן, עד שלבסוף נלאה בעל הארג, לתבוע ולחזור ולתבוע, ואנוס הוא לעשות לו בגד אחר.

אבל גם דבר בלתי־אפשרי היה, שבני־העיר יחדלו לגמרי מתת לו עבודה, מפני שהרבה מהם היו יראים ממנו. — וכה קראו אותו אל ביתם והיו מיטיבים עמו ומוסיפים לו על שכרו, בתנאי שיתפור את הבגד לנגד עיניהם. דבר זה רגיל היה קודם החתונות או שאר הכנות גדולות.

ובשעה שהיה ירוחם תופר ועוסק במלאכתו היה יודע לספר מעשיות מהזקן, מזקן־הזקנים, ממלכות התוגר... ממונטיפיורי... גם בעניני הקהלה ידיו רב לו, ומכל הענינים של הצבא לא יעלים עינו; לו אין שררה מיוחדת, אבל הוא מושל על בעלי־השררה, רצוני לומר, הדבר היה כך, שבעצתו היו שואלים.

גופו היה כחוש, עיניו בולטות, וחטמו מתאדם לפרקים מהכעס הידוע... דרכו לקלל את אשתו ולהיות שורר בביתו תמיד כבחוץ. והוא הולך מחיל אל חיל. כה כבש במשך דור שלם כמעט את כל העיר והכל נכנעו מלפניו.

מאחורי הפרגוד מתלוננים עליו במקצת ומדברים בו קשות; ובפניו שוכחים הכל וקוראים אותו „רבי ירוחם". — אם לא נתנו לו מפטיר

על־ידי הדור הצעיר׳ שהרחיקו גם ללכת מרבם׳ ויחלו לדבר סרה בפומבי בכל האמונות הטפלות והמנהגים הזרים באהלי הוריהם· ותהי מלחמה ארוכה בלדונה בינה ובין תניכי המחיצה׳ בין ,מורה הלשון׳ לחיים צבי לרנר ובין ה,שלחן ערוך׳ עם באר היטב···

מי נצח את מי? בואו ללדונה העיר עתה וכל צעיריה בני קצוצי פאה הם׳ נושאים מלבושים קצרים׳ ועוד דברים לא היו ולא נשמעו בנאות יעקב עד עתה תמצאו שם·

משחור הזפת יָצא אור׳ —

וראו זה, גם משה ורעיתו דבורה מדברים יחדיו, אבל על־אודות ענינים אחרים לגמרי. הם בנו להם במחיצתם הקטנה עולם השכלי, שונה בתכנו מחיי העיר וממצרי העיר, ותהי המחיצה והעיר לדונה כשני עולמות שונים ... בלדונה אין אוהבים השכלה, ובמחיצה אוהבים אותה דוקא. בלדונה קדוש התלמוד, ובמחיצה היה קדוש התנ"ך ... שם מחוץ לחדר משה ודבורה שררו אמונות טפלות, ופה אמונה צרופה ... במלוא לדונה ובנותיה מושל ספר אחד קטן ושמו ,שלחן ערוך' עם ,באר היטב' ובמחיצה ספר אחר היה הנביא, ספר ,מורה הלשון' מאת חיים צבי לֶרנר. ותהי למשה המהדורה הראשונה מהספר המופלא הזה, וכן השניה והשלישית עם הרביעית, — וילמוד את ההקדמה הראשונה והשניה והשלישית והרביעית, וידע אותן על־פה, ואת הכללים והדינים גם כן ידע; והוא ידע גם לנקד שירים בנקודות וטעמים, והיה קורא בתורה, וקולו ערב, ואותו דבר עשה אותו חביב על אנשי העיר בעת הקריאה. אבל ,מורה הלשון' — כיון שהתחילו להבין טיבו — עשה אותו ללא־אהוב ... ביום אחד החלו אנשי לדונה לרנן אבתריה דמשה; ואף־על־פי שרננו אחריו, לא היה גם אחד, שבסתר לבו לא בקש לו איש כזה לחתן ... ואמנם צעירים בלדונה עוד לא בקשו כזאת, אבל בקשו אותו למורה להם, למורה דרך; ויהי כל נער, אשר חפץ דעת ואור, החל למצא את דרכו למחיצה הקטנה, אשר בבית שמעון־אלעזר, ושם מצא את אשר בקש ... בתחלה היו הבאים שמה רק מתי מספר, איש אחרי איש, ולא ידע האחד מן השני, וברבות הימים נתרבו ויבואו כבר בחבורה שלמה, המחיצה היתה כעור תחש, מועט מחזיק את המרובה, וכל צעירי לדונה, שואפי השכלה, מצאו להם שם מקום, כלם נהנו מזיו ,מורה הלשון' ולכלם הביא משה בשיריו ובמליצותיו דעת והרחבה. כה פעלה המחיצה מיום ליום ותרכש לה נפשות, ותפח רוח חיים בהן ותלמדן לחשוב ולהתבונן, לבקר מעשי־אבות וגם להתלוצץ במעשי־אבות ... ובאחד מן הימים הרגישה לדונה בחוש, כי לה עתה שני דורות, וכי המחיצה גנבה את לב הבנים מן האבות, וייראו לנפשם, ויחלו למאס במשה באמת, ומצאו לנכון לדבר עליו גם רתת. בקשו ומצאו, כי יש בו גם איזו קלות, כי מקיל הוא באיזה מנהגים ממנהגי הדת. — וברבות הימים התעוררו איזה קנאים, ויחלו גם לרדפו ונהפכו לו מאוהבים לאויבים; וכל אשר הוסיפו לשטמו, הוסיף הוא עָצמה

ודבורה מצאה שם את טֹהר העולם. היא קראה בספר, או ישבה לטוות ולארוג ולתפור כלי לבן באומנות ידים ובכל חום לב בת ישראל, שכבר היא ארוסה ומובטחת לאיש. התאמינו, שמעון־אלעזר, שלכל היותר הבטיח נדה מאה וחמשים רובל, והמשים להלבשת החתן ושתי שנים ארוחה עַל שלחנו, מבלתי־יכֹלת לתת ארוחה גם שנה אחת, השיג בעד דבורה חתן יפה ומשכיל מעיר מוהילוב. מוהילוב! דבר זה לא פלל איש מאנשי לדונה; והם, גם האמידים, לֹא יכלו להרחיק בנשואי בנותיהם מעיר המחוז והלאה. — הצלחה גדולה כזו לאיש כשמעון־אלעזר היתה למעלה מהשגתם, ותהי ימים רבים לפלא גדול וישיחו בה בכל הבתים; ומה גם אחרי שנודע, כי החתן הוא גם מושלם גדול והוא כותב מהיר, הוסיפו עוד יותר להשתומם. בודאי איש מאנשי לדונה לא האמין, כי החתן כותב למיועדתו מכתבי־אהבה לפני הנשואין, ואמנם שמעון־אלעזר ידע ושמר את הדבר. מה שייך, טפת חלב שנפלה ליורה שׁל בשר יש בזה איסור, כתיבת מכתבים מחתן לכלה גם כן אסורה, אבל אין זה דומה לזה; ובעיקר עליו להודות לַשֵׁם, שהזמין לו חתן כזה, שכל אנשי העיר מתקנאים בו. —

ולא אכחד, אמנם חידה היא, איך הצליח שמעון־אלעזר במאה וחמשים רו"כ שהבטיח, ודוקא לא במזומנים, להשיג חתן כזה לבתו, שמחירו בשוק השדכנים לא פחות מה' מאות שקל כסף במזומנים. וגם אחר זה, כשכבר היו הנשואין בין דבורה ובין חתנה משה, והם היו חיים חיי אהבה ואור באותה המחיצה הצחה והרחבה, ושם גם נולד להם בנם הבכור, עוד אלוּ ואלו בלדונה שואלים ואומרים: מה תאמרו להצלחת שמעון־אלעזר, הותן זפתי כזה וחתן כזה מושלם וידען. והתשובה המקובלת: שהקדוש־ברוך־הוא מזַוג זווגים, ושאלהים עליון מזוג נשמות, היא אמנם מובנה היטב ושגורה לגבי שדוך בין בעל־הבית אחד שוה לחברו במעמדו או בין נגיד ובין חברו דומה לו, אבל אינה מובנה עוד לגבי אותו חזיון, שמשה קמינסקי, שהפליא לעשות בזֶר, שעשה לפנקס של ,חברת תומכים', ובשירו, שכתב שם, איש שיודע גם רוסית וחשבון, ובכלל האדם השלם, יקח לו לאשה בת אדם פשוט ובעל־בית החי בדוחק וגם לא נתן את הנדה אשר אמר. פשוט, חדוש גדול היה הדבר בלדונה, ופלא הוא הדבר; ועכשו שהוא פלא, הרי אנשי לדונה מדברים על־אודות זה בכל פעם, והיות שמדברים, הם חוזרים ומדברים. —

היתה דבורה כל הימים נקיים, ידיה נקיות, ובכל מהלכה חן שפוך. — דבורה לא היתה חסידה כהוריה או אדוקה, ועל זה בודאי תתפלאו. היא הריחה — מבלי אדע עד היום איך בא הדבר — באיזו השכלה, נפש טובה היתה וברת־לב ותבקש תמיד את הטוהר. אומרים, הסביבה עושה. במקום שנמצא כך וכך, הרי בא ונולד כך וכך, אבל יש נפשות, שלא תדענה את הסביבה. דבורה בודאי לא נפעלה מהסביבה, ותגדל כפרח במדבר. סלחו לי על אשר הלכתי בין המליצים, ובזה באתי להפרזה. ובאמת הכנוי מִדבר לגבי בית הוריה, למרות שחור הזפת וכל גסות העבודה, היא הפרזה. בית, שמתפללים בו בבקר ביחידות ובערב קוראים בו את שמע, אינו עוד מִדבר. גם יום השבת, שהדו עולה ממכסה לבן פרוש על השלחן, אינו דבר הגדל במדכר, ושמחת יום־טוב גם כן אינה בת המדבר. אלה הם הקוים הדקים ההולכים ונמשכים מחיי האב אל חיי הבת, והשאר יבוא מאלהים וממתנת ידו הרחבה. — —

הרגיש שמעון־אלעזר, שצר המקום בבית לדבורה, ושלא טוב לה להיות תמיד בין החביות של זפת והקערות המלאות זפת ולשמוע תמיד את קול האכרים הבאים לקנות, שלפעמים המה מביאים גם שוה כסף: ביצים, אבטיחים וגם דבר מן החי, כעופות ותרנגולים. ויקח שמעון־אלעזר נסרים לחים ויחתוך אותם במגרה ויבנה מהם מחיצה, המחלקת את הבית לשנים. כדי רוחב שני חלונות נשאר לבית־ממכר, שהוא גם חדר־האוכל ומלון־ליל לבן הצעיר, וכדי רוחב חלון אחד הקציע לחדר הבת; ואת דופן המחיצה משך בחמר לבן, וכן יתר שלשת הכתלים, טח את הרצפה בחמר עב מָאדם, ויקח כל כלי שלם בבית, ויעמידהו שם ליפותו. כה עמדה שם מִטה פרושה לבנים, שלחן קטן, עליו מונח מכסה לבן, ועליו עומד ראי קטן והמנורות של שבת בימות החול. שני ספסלים עוטים סינורות לבנים עוטרים את השלחן; וראו, אלונטית לבנה פרושה על הרצפה האדמדמת, ממש כמו בחצרות עשירים. על החלון הקטן, שכלו זכוכית טהורה, לא כעִוְרֵי הנייר בחדר של זפת, עומדים צמחי קדרה ירוקים, ודלת קטנה במחיצה פתוחה אל הפרוזדור. והיה כל העובר את כל מחנה הזפת, ופתח את הדלת, וראה לפנים מהמחיצה את המנוחה של החיים האלה, ועמד כמשתומם; והיה כאיש, שרגיל בפת קיבר קשה מגרסת שניו, כשמגישים לו לחם לבן מסלת נקיה, הבא זה עתה מחום התנור. —

לבית־המדרש, וזהו: שמעון־אלעזר אוכל — אל־אלהים הוא יודע, איך הוא בא לכך — מצה שמורה בחג הפסח, כלומר, הוא מתענה כל שמונת הימים, ונזיר מן הבשר ומן המצה, והוא אוכל אז תפוחי־אדמה בחציצת מטפחת בינם ובין היד כדינא. שמעון־אלעזר היה אומר גם שלש פרשיות תהלים בכל יום; וכשהוא מזכיר את אביו, שהלך למנוחות, אינו מבליע את שמו, כי־אם מרחיב את ה,זכרונו לברכה' בדחילא ורחימא, ובנשיאת־עינים למעלה, ובכלל, אדם מישראל החושב את עצמו לירא־שמים ובן־הקלויז, אל תדקדקו אחריו, מקום יש בגן־עדן לכל איש, אשר בשם ה' יקרא . . .

ועתה עלי לתאר גם את עקרת־הבית. עבודה לא נעימה! ציירו לעצמכם, כדור קטן, הנקרא ראש, על כדור גדול, שהוא, כמובן, הגוף; ובכדור הקטן הזה שתי עינים טרוטות ופה בלי שינים. אשה חרשית מעט ופתיה ומכוערה עד מאד. לכו אמרו לאומן שעשאה, כמה מכוער אותו כלי שעשה! העיקר, שילדה לבעלה בנים ובת, ושהיא עובדת בבית כל הימים, מבשלת לבעלה ושומרת על הבנים. למרות החוג הצר של האנשים ההם, עשו את בנם הבכור לתורני מעט. והשני היה קרוב לתורני; והשלישי אמנם לא תורני כלל, אבל אין זה מרוע לבם, כי־אם מחוסר יכלתם לשלם שכר למוד. שמעון־אלעזר ואשתו הם בני חמשים. בעבודתם בלי הרף הרי הם כבר באים בימים, מכירת זפת אינה נתונה רק לאחד בישראל, וכל הרוצה למכור בא ומוכר. תשערו בעצמכם, כי עושר גדול אין להם, ודי להם לנהל את הבית בלחם ובשמלה ובשאר הצרכים הנחוצים, ולא למלא כרסו של הבן הצעיר גמרא, שמחיר דבר זה בלדונה כעשרה רובל לזמן, ועוד יותר.

הנני מאריך בדבר הזה, כי יָדֹעַ אדע, שהיו קובלים על שמעון־אלעזר על אשר בנו זה לא למד מאומה, אם כי את הבת היחידה דבורה לִמֵּד. — תתפלאו לשמוע, בתו של שמעון־אלעזר ידעה לשון וספר, דבר שגם במעלת העיר לדונה ובין בעלי־היכולת לאו מילתא שכיחא היא. דבורה לא היתה יפה, אבל בקומתה ובקסם שבמבנה גֵוה היתה המלאך שבבית, ולגבי מלאכים שאני! כל חלל ביתו של שמעון־אלעזר לא היה יותר מחמש או שש פעמים ד' על ד'. האֵם הרתה את הבת בין חביות זפת, וילדה אותה בין זפת; ועם כל זה לא נגעה הזפת בגופה וברוחה. לבושה

ה מ ח י צ ה

באחד הרחובות הפשוטים, אשר ברבע העניים בעיר לדונה, יגור מימים ימימה שמעון־אלעזר הזפתי. ביתו הוא קטן ושקוע, הגג מכוסה תבן, שהשחיר השמש, ובדפנות של חמר בהרות שחורות וכתמי זפת, וכן גם על כרכוב הבית ועל אבני הסף. זפת נמכרת בבית הזה, זה דור שָׁלֵם. לאופני העגלות וגם למשיחת נעלים. וההומר הזה יִדָבק אל הידים ואל המכנסים ואל שולי הבגדים, אל פנים הבית והיצוניותו וכל אשר נוגע בו יגָעֵל. גם בסדורו של שמעון־אלעזר, אשר בו הוא מתפלל בכל יום, נדבקים רשמי זפת, גם בשולי טליתו נכרים כתמי זפת. — גם בערבי שבתות, כאשר ירחץ את בשרו במים, כחוק היהודים, וילבש כתונת לבנה ובגדי שבת, ידיו לא תנקינה, והוא נושא אותן כמו שהן לקלויז. והצפרנים, הוי הצפרנים! גם הבלתי־אסטניס אינו יכול להסתכל חמשה רגעים בלי הרף אל צבען המשונה ... אבל לשמעון־אלעזר נעשה הרגל טבע, ואינו מרגיש, כי ידיו הן חיץ, חס־ושלום, בינו ובין קונו, כשהוא מתפלל. אומרים, ששמעון־אלעזר שותה את הזפת, שבידים הללו, שלפני רגע מדד בהן מדה של זפת לערל, הוא מושח אחר־כך, כשהן רטובות מזפת, את החמאה על הלחם, או לוקח את הבשר מן הקערה, או גם יטביל חתיכת לחם בזפת זך ובהיר כשמן. מדוע לא? חבב ויִפה הקדוש־ברוך־הוא על כל בעל אומנות את אומנותו!

ולהוי ידוע, כי שמעון־אלעזר הוא גם מקצת „עם הארץ"; ולפי־דינא אין מקומו בקלויז, כי־אם בבית־המדרש, שהרי בקלויז מתפללים החשובים והתורנים ובעלי הידים הלבנות, ובבית־המדרש מתפללים בעלי הידים והכתפים הרחבות, אומנים ונושאי סבל, בורסקים, קדרים וכל בעלי מסחר גס; אבל הוא כבר רגיל לקחת את מקומו בקלויז זה זמן רב, ועמך ישראל אינו חשוד לבייש אדם ולהוציאו ממחיצתו. — גִתן להאמר, שאחרי עיון ימָצא בשמעון־אלעזר גם איזה דבר, שמבאר שייכותו מעט לקלויז ולא

הפחד הנורא, אשר נפל על בני אריה־ליב, בשוב אביהם הביתה ועמד ודפק על הדלת, הרעש בעיר ממהרת הבקר, כי לא היה עוד כדבר הזה בחמולה, – לתאר זאת ולספר כל אלה לקורא, אחשוב למותר. – נס גדול היה כי לא יצאו מדעתם.

ואריה ליב, כי נח מפחד נפשו וישב לאיתנו, חלק את ביתו בין בניו, וילך לגור בעיר אחרת ואת פני חמולה וגבאיה לא שב לראות עד היום הזה...

עושים את תפקידם, כמעשיהם יום יום, והמת מונח בחדרו וגם בשרו עוד לא הֻטהר. זה כעשרים שעות, שלא יחָשב עוד בין החיים, ועדיין לא נעשה לו הכבוד האחרון... הגיעו הצהרים, השעות עוברות; ועוד הולכים אנשים מהתם להכא ומהכא להתם, והקבורה עוד רחוקה לבוא. בא הערב, זה יותר מיום שלם, ששבק אריה־ליב חייו, ועוד לא נקבר. כדבר הזה עוד לא נעשה למת בישראל!

ולבני אריה־ליב, למרות צערם על מיתת האב ומפח־נפשם מן הריב עם הגבאים, עוד יש מעט שכל בקדקדם. כשהגיעה חצות־הלילה של היום הראשון, הנוסעים ליום־השוק כבר שבו והעיר ישנה על משכבה, כי לא ישנה בלילה העבר, שכרו הם שלשה אנשים מדלת העם, ויתנו לכל אחד שלשה רו"כ וחצי איפה יי"ש, וישתו וייטיבו לבם ויחגרו את מתניהם, ויעשו מִטה פשוטה משני קרשים, ויעבתוה בעבותים, וירימו את השוכב מעל הקרקע ויתנוהו עליה, כסוהו בשמיכה וישאוהו לבית־מועד כל חי בדומית הליל. היה הדבר, כאילו נושאים ארון מת חדש בעיר בשעת מצור.

ובבואם לבית־הקברות אנוסים היו לטפס על הגדר, כי היה השער סגור. שם הניחו את המת באהל ויחלו לחצוב בקרדום קבר לאור הנר...

והקברים והמצבות כמו מתלחשים יחד. בכל חפירה והכאה תשָמע כמו חרדה. האֹפל מסביב מעיק; והמקַברים יראים לדבר איש אל אחיו. נדמה להם, כי באהל מתנועע דבר־מה... אחד מהם קם לראות שמה, וירא את המת מניע בראשו... ויתחלחל ויקרא לרעיו, ויתאזרו לקום ולהביט גם המה; והנה השוכב על גבי הקרקע יושב ואומר להם: „איה אנכי?!" — וכמעט התעלפו האנשים מרוב פחד. ובראותם את המת מנסה לקום, עזבם רוחם, ויקפצו מלא קומתם ויקראו: „ה' ישמרנו!" וידלגו על הגדר וירוצו לעיר, מבלי ששמע איש קול זעקתם. ולא ידעו הפשוטים האלה, כי יש שינה דומה למיתה. ואמנם לולא התעקשו הגבאים ונקבר אריה־ליב מיד, כי אז חנקה האדמה הכבדה ממַעל איש בחיים היתו; ועתה, כי נתנה לו עת לנוח ולקום, הוא נצל מענוי קשה כזה, להקבר חיים...

לשלם במותו, מה שהיה חייב לעיר בחייו. ורבו המתעקשים ורבו המתַוכים. מחנה רב וגדול הקיף את בית המת, ותהי המולה רבה. בשעה מאוחרת כזו לא נראה עוד בחמולה המון רב כמו עתה!

ובתוך כך החלו ראשי ,חברה־קדושה' לשתות. לסעודת דוד מלכא היתה אז השעה הנכונה. איך שיהיה, נפל בחלקה של העיר ,נתח טוב', ומי לא ישתה כמלא לוגמיו ולא יאכל כרכושתא יבשה מטובלה פלפלין? גם בית הרב דמתא מלא אנשים השחים ודנים בזה, ובית הגביר מלא אנשים, רצים צירים מכאן ומכאן. ענין גדול נִתַּן לחמולה לענות בו.

ופתע יצא הקול: מאה רובל נותנים היורשים! מאה רו"כ כבר רוצים הבנים לתת, לבלי לבייש עצמות אביהם, והגבאים עומדים על דעתם וחפצם: הכל יתנו או לא כלום! כבר הגיעה חצות־הלילה. הנחשלים והעיפים הלכו לביתם, בראותם כי לא יהיה סוף למחזה, ורבים עוד נשארו על עמדם. מה יהיה הקץ? היִקָבר אריה־ליב או לא יִקָבר?

ושְׁמעו והשתוממו. הן כבר עברה אשמורה שניה, כמעט החל להאיר הבֹקר, והמת לא בא לקבורה. ביום הראשון לשבוע ,יום־שוק' גדול בעיר הסמוכה תלפונה, והמהדרין כבר מכינים את עצמם לנסיעה, לוקחים צרור שקיהם, לוקחים אבן ואיפה ויושבים בעגלות, על מנת לצאת למקום, ששם אפשר לקנות ולהרויח. ואנוס אני להודות, שמיתת אריה־ליב, האיש השמן במיטב שנותיו, שעדיין לא נקבר, לא סתם את חלל העבודה לשם פרנסה בלב רבים מבני העיר. מה להם ולכל השקלא וטריא בדבר דמי־הקבורה, בעוד ששחר יום־השוק הנה עָלֹה עָלָה...

כה נשאר גופו של אריה־ליב מונח על גבי קרקע כל הזמן הארוך ההוא. נכבו הנרות, והיום החל להאיר. המשכימים, שעוד כחם במתנם, הלכו להתפלל תפלת הבקר והעיפים ישנו בבגדיהם. יגיעה גדולה היתה ליהודי חמולה לעמוד על רגליהם, לדַבר ולהתרגז, להתקוטט ולשיח, זה לא יכחיש כל אדם.

והתהום בין בני המת וגבאי החברה הולך וגדול. אמנם וִתרו אנשי החברה על חמשים רו"כ ורוצים עתה מאתים וחמשים, אבל בין מאתים וחמשים ומאה עוד רב ההבדל!

והחנויות נפתחות, אנשים שבים מבית־התפלה והולכים לצרכי היום. נשים מבשלות ארוחת־הצהרים. נערים הולכים לחדר. החיים בחמולה

אריה־ליב חשב את עצמו לנבון העיר, והיה מרגיש בנפשו איזו יוהרה. וכשהיה רוכב על הסוס בתוך העיר, דבר לא־מצוי בשער חמולה, היה לו הרגש, כאלו כל בני־העיר תֻּכּוּ לרגליו. ידיו החזקות, כי אחזו ברסן הסוס, אשר הרים צווארו, אמרו לו, כי אין דומה לו בעולם, ומי יבוא עתה ויאמר לאריה־ליב בן אלחנן דבר?

והנה בא ינמו. עוד לא מלאו לו חמשים, ופתאם חלה ונפל למשכב. בחמולה אין רופא קבוע והתרופות שנתנו לו המומחים לא הועילו הרבה. הוא ישן הרבה בשעת חליו, וביום־שבת אחד לא קם משנתו. ונפוצה השמועה בעיר בעת תפלת המנחה, כי אריה־ליב בן אלחנן מת, וישתוממו רבים. מיתת איש נודע בעיר קטנה הלא דבר הוא.

ישראל בני רחמנים הם, אבל לו לא נדו. רגש החֵמה בלבות רבים, על אשר לא לקח חלק בצרכי העיר בחייו כראוי, מצא איזה מקום לגבות את חובו . . . והקורא אל יחשוב, כי בדרך מליצה נאמר הדבר. לא! פשוטו כמשמעו. כאשר בא הערב וכבר ספדו עליו ובכו אותו בניו ובנותיו והחלו לחשוב בצרכי הקבורה, כמנהג היהודים, שלא לעשות שהיות רבות באלה, באו אנשי חברה־ה,קדושה' ויאמרו, כי דורשים הם מחיר אחוזת קבר שלש מאות רו"כ!

שלש מאות רובל בחמולה — זה סכום גדול, סכום שאפשר היה להשיא בו בן או בת, ואותו יתנו בעד ארבע אמות קרקע בבית־העלמין, שמחירן הרגיל עשרה רו"כ ולא יותר! השמעתם מימיכם כדבר הזה? והעיר הומיה, ערב יפה היה, ובמוצאי שבת הפנויים התאספו אנשים ויעמדו כנופיות וישיחו במאורע הזה. אמרו, כי הבנים כבר מרוצים ליתן חמשים רו"כ. בשעה העשירית בלילה כבר חפצו לשקול על ידי החברה ששים, והם באחת: שלש מאות רובל ינתן על ידם, ואז רק אז יקברו את אביהם. מאתים הם דורשים בעד שני בתי־המדרש, בית ה,תלמוד־תורה' וההקדש, ומאה רובל יעלו להעמיד גדר חדש מסביב לבית־העלמין, למען לא תבואנה בין הפרצים בהמות גסות ודקות, לרעות באחו.

וטענו בניו, כי כמעט לא נשאר סכום כזה במזומן, טענו, כי לא היה כדבר הזה מיום הוסדה הארץ; ולעומתם טענו הגבאים, כי על אביהם

ממקום למקום

לארבע רוחות השמים היה פתוח ביתו הרחב של אריה־ליב בן אלחנן בחמולה, כי היה עומד במגרש העיר לבדו ואין בתים סמוכים לו. הבית הגדול בגגו האדום והכבד, בחלונותיו הרבים ותריסיו הירוקים ובכרכובו מצבע תכלת, המקיף אותו מכל צדדיו, עשה רושם על כל עובר ושב וכל אחד שאל: למי הנחלה הזאת?

ואריה־ליב בן אלחנן, בעל הנחלה, היה גם הוא איש גדל־הקומה, רחב־הכתפים ועב־הכרש. הוא היה מן הזוללים הידועים בעיר, בשר אוז שמן ודגים מטוגנים בשמן לא משו מעל שלחנו גם בימות החול. יין שתה בכל ראש־חדש ובכל יומא דפגרא, קיץ בקיץ קנה את הפירות היותר טובים. ויאהב לפנק גופו ולרחצו ולישן בכל יום שנת־צהרים ארוכה, שלא כדרך הסוהרים ובעלי־הבתים בישראל, ההולכים בכל עת ובכל שעה אחרי הממון.

אמנם לאריה־ליב לא היה ממון הרבה, ועם כל זה נחשב בין אמידי העיר; הוא סחר בשורים ובפרים, וירויח מזמן לזמן הרבה; ולפעמים גם הפסיד הרבה, אבל בכלל הוציא הרבה.

הוא הוציא כסף רק על עצמו ועל צרכי גופו והנהלת ביתו; בעניני הרבים ובצרכי העיר לא היה מן הנותנים, ורק בקושי גדול עלתה בידי גבאי בית־המדרש להוציא ממנו שכר מקומו. לבית התלמוד־תורה לא הרים מתת־יד, להקדש לא עזר מכיסו; וכשמאספי נדבות חזרו על פתחו, אז רבו עמו בטרם נתן להם מַתַּת־מאומה. אכזר לא היה אריה־ליב, דבר כזה לא יכול שום איש לומר עליו, אבל אהבתו־העצמית עברה כל גבול. גם את בניו ובנותיו השיא ונתן להם נֵדה רק בשביל ההכרח, אבל לא ברצון; רוח־התולים לו לכל מעשה ומפעל ברבים, והיה מתלוצץ על כל מפזר לאחרים.

שם ולהסתירו שם· העיר דשיה ישנה והוזה׳ כלבים נובחים׳ השמים מעולפים בערפלי הגשם· מי יודע׳ מה שנעשה עתה בחלל העיר? —

שכחו הקצבים בחפזם לסגור את המרתף של שואל׳ ויבואו כלבים ללקק את הדם· בבקר ראו׳ כי פרתו של ראובן נעלמה מן הרפת ויאמרו׳ כי נגנבה׳ ויחפשו אותה; והנה מצאו בעוד שעה את עורה האדום׳ שהיה עוד מונח כמעט בלחותו· ויחרדו האנשים למשמע הדבר הנורא הזה׳ ותצלנה אזני כל שומעיו· ובבית ראובן האֻמלל תאניה ואניה ואֵבל כבד!

מיום אשר נוסדה דשיה לא היה לה יום כבד כזה· הלכו אנשים אנשים בחוצות וברחובות׳ נשים נשים באו ומתלחשות ומדברות· היה כמו באו בעיר לקוי־חמה ולקוי־לבנה כאחד׳ וכל אחד הביט בפני חברו ואשה בפני רעותה׳ כאילו נהפך העולם לעמק רפאים· אמנם נורא המעשה אשר עשו להרוג בהמה בשלות ימיה׳ נורא מאד!

ואשר קרה לקצבים׳ שהשתתפו במעשי רצח הבהמה׳ דברי ריבות ומשפטים שונים בערכאות׳ וענשם של הקצבים האלה׳ גם בידי־אדם גם בידי־שמים׳ — אם אספר כל אלה לפרטיהם יכילו הרבה· בקצרה׳ כל אחד שלקח חלקו בהכחדת הפרה האדומה׳ ראה אחר־כך דברים רעים בביתו וכמו רבצה בו האלה הזאת להפילו למדחפות׳ אותו ואת ביתו׳ לבלתי השאיר לו שריד· הדברים ההם הלא כתובים בספר דברי הימים של דשיה ובפנקס העיר·

יקחם נא הקורא משם·

ואחד הקצבים, מי שהיה שו״ב, עמד במנוחה בצד וישחז את החלף הישן, שהוציא אותו מתערו ועבר על הדודו בצפרנו. ועוד הפעם כרעו הקצבים על גב הפרה, הללו אחזו אותה ברגליה העבות מלמטה והללו מלמעלה, ושנים מהם, אמיצי־כח מאד, הטו את ראשה, כחם התגדל לבלי שעור, היה הדבר, כמו קטב ממלא כל האויר, כמו גזר־דין נורא נחרץ זה עתה – והנה הרים הקצב־השו״ב את החלף ויעביר על הצואר החלק בהולכה והובאה, ותגעה הפרה בקול מחריד, הבוקע את האדמה, ויזנק קלח דם, ויהי כמו נפתח מעין דם גדול וישטוף כקשת רחבה, והיא מאירה באמצע לאור העששית, התלויה ממעל על גבי תקרה. והדם הולך ושוטף ויַז על התקרה ועל הכתלים ועל הקרקע ועל מכנסי האנשים ובפניהם ובידיהם, ותלהם הפרה בשארית כחותיה ותפרפר, ויהי כל הקרקע אשר מסביבה לנהר דם. קמו הרוצחים ויסיעו אותה ממקומה הצדה ותעבור שעה והפיחה נפשה האדומה ותמת. נצח בן־אדם את החי!

ויקח קצב אחד סכין חד ויתחב בבטן הפרה הגועת ותצא הפרשזונה החוצה ויחלו האחרים חבריו לפשוט את עורה, ויקרעו אותו כמעט מעל הפרה, והכל עשו במין כח עצור ובמין רגש מוצק, שכמוהו לא ידעו עד עתה.

נפשטה הבהמה, החלו האנשים לחַלֵק אותה לחלקים, לחתוך את ראשה, את רגליה. קצב אחד לא יכול לעצור ברוחו, ויקח את הכבד השמן וישטחהו על גבי גחלים בוערות, ששמו אחרים בפנה. ובבוא הדם באש, אכלו אותו כלם בלי מליחה ובתאוה עזה נמרצה וילוקו את אצבעותיהם בחמדה. ובקבוק גדול של יי״ש היה עומד מוכן על הקרקע וישתו ויאכלו מלוא תאותם. ככהני־הבעל בשעתם היו האנשים האלה בשעה ההיא, בהחלק הקרבן לפני המזבח. והדבר לא היה בבית־אל או בדן, כי־אם בעיר היהודיה דשיה, לא לפני גלות עשרת השבטים נעשה הדבר, בממלכת ישראל הצפונית, כי־אם בשנת חמשת אלפים שש מאות ארבעים וחמש ליצירה...

עברה האשמורה השניה, הגשם ירד בחזקה והרוח סוער. חלקו האנשים את הפרה לעשרה חלקים, וישימו איש איש חלקו בשקו. ויעמיסו אותו כל אחד על שכמם, ונפוצו איש איש אל חנותו בחשכת הליל, לשימו

השעה היתה שתים־עשרה בחצות הליל· כבר ישנו אנשי דשיה על משכבם, ובכל בתי ישראל גם זיק אור אחד לא יאיר מן החלונות· חולמים הם האנשים קשה באפל הליל, וממחרת היום יחלו ימי החול הקשים ללחם ··· והנה בן קצב אחד חוצה את החושך וצועד לאט אל רפת ראובן, אשר שם הפרה עומדת· אין מנעול לדלת, רק חבל עב יעבת רגל הפרה אל עץ אחד· ויחתוך אותו המתגנב בסכינו החד, ויקח את הפרה בקרניה ויוביל אותה במשעול צר, והפרה הולכת בתמהון־רב·

והנה הס, האדם והחי עומדים לפני פתח המרתף הגדול של שואל הקצב, ששם נועדו יתר החברים; ויצאו שני אנשים לקראתם ויחליקו בידיהם את הפרה וימשמשו בה, והיא קשקשה בזנבה באין חפץ· לפתע התחילו למשכה בכח אל תוך המרתף ולנהלה על המעלות והמורדות, בעל כרחה צעדה ותמאן ללכת, וידחפו אותה בחזקה, ותנהם ויחרד מבוא המרתף·

הנה הפרה עומדת מטה בזעף· כשבעה אנשים קמו מהמרתף לקבל פניה, והם לבושי אדרות שער וחגורים כאכרים ופניהם פני להבים· כבר שתו איש איש איזו כוסות ל,חזוק׳, והנרות הקטנים הדולקים באפל המרתף נתנו לו צורת שאול· התחילו העומדים לסבב את הפרה ולמשש אותה·

ולפתע קם קצב אחד גבור כארי, ויאמר להפיל את הפרה ארצה, אך רגליה חזקות כברזל· באו חבריו ויעזרו לו בשארית כח ויאָבקו עמה קשה, והיא נעצה רגליה בקרקע, ובעיניה שצף קצף· והנה קמה הפרה ותאמר לנגח איש, ותך בראשה בקיר האבן, ויתנודד כל המרתף· קצב אחד גדול וחזק זהל מבלי משים אל תחת גחונה ויהדק את רגליה האחרונות בחבל עב· ושני לו עשה כזאת ברגליה שלצד הפנים; ויקומו האנשים כלם ויחגרו כח, ויעמיסו את עצמם על גבי הפרה ויהדפו אותה בחזקה· ותפול לארץ ותנהם בחזקה, ותאמר לנתק את החבלים· והקמים עליה החזיקו בה באיזו נקמת־איבה, אשר לא ידעו תמול שלשום· בחוץ החל הגשם לרדת ולהכות בגג המרתף והרוח השמיע קולו, וממצחי הקצבים נוטפים נטפי זֵעה כגודל קטניות מרוב עמל; ויביטו איש אל רעהו כזרים ויסירו את בגדם מעליהם, קפלו עד השחי את בתי־היד אשר לכתנתם ויהיו מוכנים, כמו לשעת־קרב גדולה· מה היה להם? איזה רוח עצור בהם בקש לו מפלט· —

ושנתים, ונמכרה לשחיטה, והשו״ב ברך על השחיטה כהוגן, ובדקו את הפרה ונמצאה כשרה, ופשטו את עורה ונקרו אותה כדין, ומכרו את הבשר השמן לבני־ישראל ליום השבת, ונעם לחכם כשהוא מטוגן ומבושל, והיה להם לעונג שבת, כי גם אז נדו בראש לגורל פרה חולבת כזו — לשחיטה, אבל זהו דרך העולם ומקרים כאלה יקרו בחיים. אבל בפרתו זו של ראובן נעשה רצח, רצח נורא מאד, כאשר יארבו לאדם ביער להכותו נפש; והדבר היה שלא בדרך הטבע ולא פלל אדם, כי כזה יקרה בישראל!

היתה שנת בצרת, נתיקר הבשר. הפרנסות בדשיה היו דחוקות מאד, וגם לקצבים, שמעמדם תמיד אינו ברע, נעשה קשה בימים הרעים ההם. קרו גם איזה דברי ריבות ומשטמות בעיר ונפלגו „לצדדים שונים", כנהוג, וראובן, איש־שלום מנעוריו, לקח הפעם חלק ב„מחלוקת", והקצבים היו מצד השני, שכנגדו. אמנם אין די סבות לבאר את אשר קרה אחרי־כן, ובכל־זאת אני מרציא אותן לפני הקורא אחת לאחת. איני שופט פה, רק מספר; אבל אחרים יבואו לשפוט ולצרף ולבאר את מהלך הדבר.

הגורל יצא על פרתו של ראובן מאת חלק אחוז של קצבי עיר דשיה ל„הלקח" מבעליה — עינים־עינים הביטו אחריה, בשובה מן המרעה, והיא לא ידעה את גורלה. נתאספה השירה חרש בבית הקצב השו״ב הפסול, נתאספו שנית אצל שואל, הקצב הראשי, בעל הכתפים היותר רחבות בדשיה, ויתיעצו על הצפונות, ויקבעו את היום ואת השעה ואת המקום, וכלם מוכנים היו לזה כאיש אחד.

והיה הדבר במוצאי השבת, בשלהי דקיטא. עוד ישבו בבין הערבים ראובן וביתו וירוו נחת מהפרה. הקטנים החליקו את עורה, הגדולים אמרו שבחה בפניה. הבת הגדולה קמה ונתנה לה את הסובים הרטובים, ותציג לפניה גם שוקת המים; ולפתע הוציאה הפרה אנחה שוברת את הגוף; ולא ידעו האנשים מה אירע ויתחלחלו. כי יבוא החורף יתחילו העננים לכסות גם את לב בני־ישראל, בזכרם אחד אחד, כי אין עצים להסקה, כי אין בגדים חמים ובני־אדם צריכים לכסות מערומיהם. הרעו את מעשיהם וקלקלו את פרנסתם!

הנעים הראו מוצאה. כמאה וחמשים רו"כ בקשו לתת לראובן פעם במחירה; ומחיר יתר הפרות של בני העיר, גם אותן של הנגידים, עולה לכל היותר לשבעים או לשמונים רובל. איך בא ראובן לפרה כזאת, והוא לא היה עשיר – לא נודע, אבל יושבי העיר לא התפלאו על זה כלל, אחרי שמזלו של ראובן בפרותיו כבר ידוע היה. פרתו של זה צריכה להיות הפרה היותר טובה בדשיה ובסביבותיה; כך כתוב בספר המזל וכן היה תמיד.

ומאושר היה ראובן בימים ההם, בהיות לו פרה־אדומה זו, כאיש אשר השיג עלוי בלתי־מצוי בתור חתן לבתו; והיה נהנה במלוא רוחו, כאשר שמע מספרים בשבח בהמתו ומפארים ומרוממים אותה. גוזמאות ונפלאות סִפרו על פרתו של ראובן בדשיה, כמו שמספרים, להבדיל, מרבי. אמרו, שפרה זו נותנת ארבעה הין חלב בפעם אחת. אמרו, כי מחמאה בלבד, שעושים מהחלב הנותר מצרכי היום, ולראובן היה בסך הכל י"ג בנים, והרי חמשה־עשר פיות ערב ובקר וצהרים, מרויח ראובן שלשה רובל לשבוע. בקצרה, פרתו האדומה של ראובן, אשר ילדה שנה שנה בבוא האביב – ובמחיר בן־הבקר בלבד לקח חמשה־עשר כסף – היתה נותנת חומר רב לשיחות יושבי בית־התפלה.

דשיה שמחה, כי עלתה בחלקה פרה מצוינה, שיכולה להיות לצבי ולתפארת גם בעיר גדולה לאלהים. ולנשים השכנות, בעלות „עין־הרע", שקנאו בה ורצו לסגור חלבה בקרבה על־ידי להש, לא עלה מאומה ברחשי־ליל שלהן. אם ה' יברא בריאה טובה לו ויעמידֶה על רגליה לשמחה ולראוה לכל רואיה, אז אין שליטה גם לשטן ולבני־השטן.

ושערו בנפשכם: כל זה לא הועיל ביום עברה! הגיעה השעה ונחתם גזר־דינה של פרה זו, שהיתה באמת מקור חיים למשפחה שלמה ולדבר נעלה ממשכיות העיר. לו פקודת כל החי באה עליה ומתה הפרה בימיה המלאים; דֶבר כי יהלוך בארץ, או מגפה או מיתה סתם הכריתה אותה מארצות החיים, גם אז נעצב רוחנו, אבל החרשנו. גם על בני־אדם חיים יעלה הכורת. בית יפה, שהרבה עמלו בו בוניו, יהיה ללהב; מדינה, כי תנָגף כלה לפני אויב, או כי יקשה עליה עול מושל ומרי ומרד רב יעמיד אותה על עברי פי פחת, מי יעצור בידי גלגל ההשגחה? מי יטיח כלפי שמיא? ולוּ רוח שטות נכנסה בראובן, או עמדה הפרה מלדת שנה

מי יבטא מלה זו בכל מרירותה? בני־אדם רוצים לחיות ויש להם יצר־הרע בתוך מעיהם, וגם הוא אינו מחותל במשי ודרכו קשה אף קשה. —

וכך היה הדבר:

בעיר דשיה היה בעל־הבית אחד ושמו ראובן, אדם בינוני, שלא הצטיין מימיו במאומה; ומי יודע, אם גם היה נודע שמו בין יושבי העיר, לולא היו פרותיו נודעות.

לרוב אנשי דשיה, שידם משגת, יש פרות נותנות את החלב לביתם ואינם צריכים לקנותו בחוץ. אבל לראובן היתה תמיד הפרה היותר טובה שבעיר; הוא היה מוצלח לזה והיה גם מבין בזה; הוא ידע לכלכל את פרותיו היטב ולשכלל את גופן ולעשות אותן בריאות וטובות־מראה. ראובן לא התבייש כלל, בבוא פרתו מהעדר, להכין לה בעצמו מזונות הבית ולהביא לה מים לשתות. הרפת שלו בחצרו היתה תמיד נקיה ועיניו צופיות תמיד, שלא יאונה לפרתו כל רע. השגחתו ועדון פרתו — זה היה תוכן־חייו האחד כל ימיו, ובזה קנה לו גם שם בעיר ההיא.

אמנם אנשי דשיה הם עירונים ממש, ואין להם שייכות הרבה אל הטבע, אבל הפרה הנותנת חלב לבעלי־הבתים, והעזים הנחלבות אצל דלת העם, עוד נותנות שארית למגע עם הטבע — מכירים בכל פנות העיר פרות הרחוב ההוא ועזיו; ובשוב הבהמות הגדולות והדקות מן העדר, יעמדו השכנים והתבוננו אל כל פרה ואל כל עז, להגיד דעתם על ערכן ועובי גופן וסכום חלבן, שנותנות לבעליהן. איזו חבה לכל בית לבהמות־הבית שלה, ומתהלך אדם עם פרה ועז יחד כרֵע. ומדוע לא יעשה כן? גם הבהמות הנן בעלות־חיים ויש להן שעת שובע ורעב, רגשי צער וחדוה ואהבת אֵם לבנה וגעגועים. אם לא תדעו את זה, קחו לכם לביתכם פרה או עז או כבש, ותראו את נשמת החי.

ובימים ההם היתה לראובן פרה אדומה הולנדית, שכמוה לא ראו עוד אנשי דשיה ליופי ולבריאות ולעגול הגוף. כמלכה היתה צועדת קוממיות בראש, בבוא העדר מן המרעה; ורעותיה, הפרות בעצמן, היו חולקות לה כבוד, והיא באמת היתה מגזע נעלה, ומבנה גופה, עטיניה, עורה

נפשם. היפלא, כי להם הרשות לעטר את שמם בתור ראשונים לגבורי ישראל!

החמירה התורה בגנב יותר מבגזלן, שזה האחרון השוה כבוד עבד לכבוד רבו, והראשון אינו משוה כבוד עבד לכבוד רבו. ואם דייקנים אנו בכלל הזה, באים אנו בחיי הקצבים לשני הפכים בנושא אחד. גבורי ישראל אלה, שאינם מוגי־לב כלל ולא ייראו מפני כל, בטבעם כש,לוקחים' לפעמים שור או פר מאחרים בלי תשלומים, הם עושים זה בצנעה, ודוקא שלא מדעת בעלים, ודוקא על־ידי אחרים. ואולי אין זה כבר ,לקיחה' כלל או מין גנבה, כי־אם ענין הפרנסה. — ענין הקצבות מחייב, שפר או שור שנשחט, שור או פר שקנו אותו ממ"ש ושלמו כל מחירו בשלמות, עולה פי חמשה על שור שנשחט, שלא שלמו בעדו לבעליו ממש. הוא השור היה תועה בדרך ולקחו אותו אנשים והביאו אותו להם, לקצבים, או היו כחמשים פרים בעדר, ועתה שם רק ארבעים ותשעה, מספר המספיק עוד לבעלים; וצאו והשבו, כמה היזקות שכיחים בשחיטת פר; לפעמים יטריף אותו השו"ב בשעת השחיטה, ולפעמים יטָרף בטרפת הריאה או בדבר אחר מי"ח טרפות... העיר דשיה בכלל עניה ויהודים אינם לוקחים הרבה בשר בכסף; בשר ששהה שלשה ימים בלא מים גם כן יטָרף ובימות הקיץ יתקלקל. — איך יכול הקצב, שואלים, להתקיים בלי ,מציאות' מן הצד...

תאמרו, הלא זה אסור, לא נכון לכל בר־ישראל כך. אבל האם לא גם שאר מסחרים וחנויות וכל גנבת דעת הבריות או רמאות, מאותן שיש בכגון אלה, אינם גם כן אסורים? — בעיקר אין הבדל בין אלה לאלה, רק זה, שהללו, הסוחרים והחנונים מבעלי הבתים, הפסלנות שבהם אינו דבר בטוי בשפתים וקרוי בשם, ולא יעצור את עושיהם כלל ללבוש מעין אצטלא של אנשים כשרים, המתפללים במקומות הראשיים בבית־התפלה; והללו, כלומר הקצבים וכל כיוצא בהם, בקהל היראים בל יחָשבו ומתפללים הם לא בבית־התפלה המרכזי שבעיר, כי־אם ב,שומרים לבוקר'. הללו, בעלי־בתים, שותים ,תקון' אחרי התפלה ויש להם איזה כנוי יראי לכל מה שעושים לצורך גופם — והללו, הקצבים, שותים יי"ש ממש, בלי אמתלאות, גם בלי מות אב ואם ושאר יומא דפגרא... הקצבים בודאי אינם צדיקים ואיני רוצה לחפות עליהם, אבל לולא אותו מעשה, כי אז לא היו בעיני כרשעים. רשעים!

ולא די בזה, הוא היה ל,קל' במעשיו ולבלתי נזהר במצות, כשאר הקצבים בישראל, שאינם מהדרים מן המהדרים; ואם רק לא תתגלה מילתא, הם שוכחים לפעמים ומוכרים בשר־טרפה בתור בשר כשר, מפני הדבר הפשוט, שבשר־טרפה בעירות כאלה, שרובן בני־ישראל ומעוטן אכרים האוכלים בשר־החזיר, הוא כמעט ב,חצי־חנם', ובשר כשר, על־ידי ה,טקסה' והמכס ועוד דברים כאלה, הוא דוקא לא בחנם ומחירו ארבעים או ארבעים וחמש פרוטות כל ליטרה. ואם ייסרו אותם שם בגיהנום לעתיד בגלל המעשים האלה, הלא מרויחים הם פה בעודם על־פני האדמה, והרֶוח הוא דבר נחוץ לכל בן־ישראל בעל אשה ובנים. וזאת למודעי: הקצבים אוהבים לאכול ולשתות ולפרנס את בני־ביתם בארוחת הבֹּקר, הצהרים והערב ממש, ולא בקטניות וברוחניות, כאשר יעשו התורנים ויראי־שמים לשמה.

ובעצם, יש במעשה הקצבות ובהכאת הגרזן בגוף של בהמה, ואם גם שחוטה, כדי לגדע יד ורגל או לשסע אותה לשנים, מעין אכזריות. עוד אתמול היתה העז רועה באחו, הכבש רץ מן העדר לבית מלונו, והיום כבר הוציאו מהם דמם ונפחה נפשם, והם תלוים על גבי מוט ופניהם למטה. הדם הוא ההיים, והוא עתה נדבק בידי הקצבים ובאצבעותיהם; והם, הקצבים, הם העוזרים הראשיים לעקוד פר לשחיטה או שור בעת השחזת הסכין של השוחט. הוא, השו"ב, ישאר ירא־שמים, כי הדת ומצות הדת שומרים עליו ומגינים על נפשו, והאכזריות שבדבר תבוא בקצבים והיא ירושתם. בכלל הקצבים אינם חלושי־הכח, וכשריב מתפרץ בעיר ובא הדבר לידי הכאות ממש, הקצבים הם המכים הראשיים. כל העם הרוחני ירא את הקצבים הגופניים, כי המה עזי־פנים; ואם יכעיס אותם אדם, לא ידעו חמלה.

צריך לומר גם את הצד הטוב שבדבר. עם בני־ישראל היה ימים רבים עם חלש וירא מקול עלה נדף; וכשהיו פרעות ביהודים, היו נסים מאה מפני אכר שָׁכור אחד, ויקבלו עליהם את שבירת החלונות וקריעת הכרים והכסתות, באין מוחה. תחת זה הקצבים למדו למחות, להזדיין במקלות ובגרזנים ולהיות למגן בעת צרה. דבר כזה קרה בדשיה פעם אחת בחג הפסחא שלהם בין מלכא למלכא, דור שלם לפני זה, בטרם למדו בני־ישראל לעשות כמעשיהם בכל מקום ולהקהל ולעמוד על

פרה אדומה

מעשה בפרה אדומה, והמעשה קרה לפני ימים לא רבים בעיר קטנה סמוכה לחורן, מקום מושב רבי אחד; ואמנם אני, המספר, לא הייתי שם ולא ראיתי את הדברים בעיני, אבל שמעתים מפי אנשים נאמנים. לא אכחד, המעשה מרגיז מעט. רגע אמרתי, אכסה על זה, וכרגע אמרתי: יִכָּתב זה לעינינו.

הנה אנו בני הדור הולכים למות, וקם אחרינו דור, אשר לא ידע אבותיו ומהלך חייו בגולה, — והיה אם יקרא בספר ויבקש לדעת מהחיים האלה על־ידי קרי וכתיב, יֵדע מה היו חיינו אז, יֵדע גם את האור גם את הצללים. יֵדע, כי היינו יהודים, אבל גם בני בשר ודם, ועם כל מה שמשמע בזה...

בעיר דַשיה הקטנה היה שו"ב אחד, שהיתה לו „קבלה" על שחיטות, וכבר היה קרוב להשיג משרה של שו"ב שני בעיר אחת; והנה נמצא בו פסול ולא יכול עוד להיות שו"ב בישראל. ותחת לתפוש אחר־כך אומנות המלמדות, או להיות קורא ובעל־תפלה, או להיות בכלל פועל־בטל, בלי מלאכה קבועה בחיים, וחי מן „הרוח" או מחנות קטנה, בחר לו האיש הזה אומנות, שאמנם קרובה מאד בטבעה למלאכת השחיטה, אבל במעמד החברתי והדתי של עירות בני־ישראל היא רחוקה הימנה מהלך רב... נאמר את הדבר מפורש: מי שהיה מוכן להיות שו"ב, והרי יש באומנות זו מעין יראת־שמים וכל הדברים השייכים לדת היהודים, היה לקצב פשוט ברחוב היהודים, ויפתח לו חנות של בשר. הוא עזב את הלמודים, את „לבושי שרד" והלכות שחיטה וטרפות ויהי לקצב סתם, כשאר הקצבים, ולאדם מגושם העומד כל היום בחנות, תולה את הפרים והכבשים השחוטים על יתדות, פושט את העורות, מנקר ומוכר את הבשר ליטרה־ליטרה...

צללים ואורות

הפלטה, ויבוא העוני וידפוק על דלתותיה, וישלח אותה ואת בתה מבית לבית ומרחוב לרחוב ומשכונה לשכונה, עד כי מצאו את קנם בחצר קטן בירכתי העיר, ויעבדו שם כל עבודה, וימצאו את לחמם בדוחק. תשאלני הקורא, על הבת: מה טיבה? היא היתה בת־ישראל פשוטה, לא מכוערה ולא יפה, לא גדולה ולא קטנה, לא טובה ולא רעה, אחת מאלה הנפשות, שבלבשן מלבושי שבת, נוכל להסתכל בפניהן; ובימות־החול, כשהידים עסקניות בכל עבודה בבית־הבשול ובהטחת הרצפה בחמר, תמאס העין להסתכל בהן. על־פי נס נשארו לה בירושה חמשים רו״כ, שאסור היה להוציאם, ורק לצורך נשואין נועדו, וימצאו בן־כפר גס ויתנו לו זה לנֵדה, ובעל־הריחים בגודל לבו עזר לזה מעט. — ויקח הכפרי את בת השבע־עשרה לביתו ואת הכסף שם בצלחתו ויחי עמה שלשה ירחים ויום אחד, עד כי שבע אותה וישלחה לביתה, ותשב עם אמה כאלמנה חיה, ויהי הכל כקודם הנשואין, בהקלה האחת הזאת, כי לא היתה עוד בת בבית, להשיא אותה... בחורף, בלילות הארוכים, מרטו האם והבת נוצות, בימי הקיץ מכרו מים מזוקקים קרים לשתיה, בימי אפית המצות התגנבה הבת אל אחת מפנות העיר ותשכיר את עצמה לעבודת־מַצוה קשה. הבעל לא כתב לה זה כארבע שנים; ויש אומרים, שהיה חפץ עוד מאה רו״כ במזומנים במחיר הגט, אם כי הוא שונא אותה; אין צדק בעולם, אבל, לאידך גיסא, צאו וחשבו: חמשים רו״כ ומאה רו״כ המה יחד מאה וחמשים.

— —

מסבות הזמן הביאוני לעיר מולדתי, אחרי שעקרתי רגלי ממנה כחצי דור, ואשבות אצל אחי, הקטן ממני. היום היה חם מאד וקמנו והלכנו לבית האלמנה ובתה לשתות מים מזוקקים. החדר שבאנו אליו היה קטן ונקי, כאילו יושבת בו הדומיה זה ימים רבים, ואראה את גברת הבית נצבת כיציר שיש בכל קסמו. כל היום ההוא והיום שלמחרת לא מש ממני הרושם הזה והֵד פלאי מלא את לבי. ובעוד ימים נקרה נקריתי לשבת אצל הרב דמתא, וה,פלאית' באה אז לשאול ,שאלה' בדבר חלב רותח, שנזרק על קדרה של בשר; והרב מעיין בספר גדול וארוך להשיב... ושאלת החזיון האֶלם היפה הזה במבואות הצרים, נפש רבתי והדורה, באה והולכת, באין רואה ואין שומע... לא משה מקרבי...

הקומה ולבן־הפנים, אדם בעל צורה מרחוק, רק לא יצלח לכל. בימים האלה לא ידעתי עוד מה זה גזע, ובכל־זאת מתחקה הייתי על זה, איך ילדו האנשים הצנומים האלה אדם בן־בשר. הבן חיים היה גם טוב־לב ושוטה תמים. מצד מצבו היה מחסידי טלנה, והיה ,אומר' את כל הדברים היראים כמצות אנשים מלומדה, כי גם את הרע לא ידע ואת העליה לא ידע והיה לו הכל כמלים בלי תוכן; כן גם המִצות, התפלה, אהבתו לאשתו, — שמע מזה, שנשוי היה, כלומר, שהשיאוהו אבותיו. על־פי מקרה או על־פי מזל היתה האשה הזאת יפת־תֹאר מאד, קומתה היתה כבת־מלך, ובלכתה ילוה אותה איזה יחש, לא ראיתי כמוהו בכל נשי ישראל באותן העירות. מלכה, כך שם הנפש הזאת בקהל רפאים, היתה יתומה בלי אב ואם ותתגלגל ממודע למודע ומקרוב לקרוב, עד כי השיאוה קרוביה האחרונים ללוביה. בריל נסע לראות את הכלה לבנו, וזהו הרגע האחד בחייו, שבו נמתקה מעט מדת־דינו ... והיא היתה אשה לבן יחיד ובידה אין כל. — מלכה היפה בבנות, קחי שק והתאבלי על נעוריך! ותעבוד מלכה עשר שנים בפרך ותשב אל עקרבים ותהר ותלד בת לא־מעונגה, ותהי אָמה מבשלת, עובדת בבית קשה ונושאה את עולה. אלהי היופי לא נתן ללבה את הרהור המחשבה, ועל־כן לא אכלוה כל אשר מסביב. —

וימת בריל כבן ששים, כי אחזהו השבץ, ולא הספיק גם להתודות ויקָבר בחפזון, כי בערב שבת בימי חורף היה הדבר והיום קצר ... ותחלה שרה אשתו כמלוא שבועַים מחלה אנושה ותהי סרוחה על משכבה שלשה־עשר חדש וסרחון גופה מחניק — אֱל אלהים אל יחשוב לי מלה זו לעון!

וייקץ חיים פעם אחת משנתו ולשונו אין אתו, וידרוש ברופאים ובצדיקים ובבעלי־קדר, אבל כל אלה לא הועילו ויהי לכבד־פה והיה קשה הדבור עמו. ומלכה היתה כל־כך מוצקה, עד כי לא נפלה גם תחת ידי החליפות והתמורות האלה, ותיף ותגדל ביפיה מצרה לצרה ותהי כקסם בצאתה החוצה, קומתה מושכת כל עין וכל לב, והיא כבת שלשים וחמש. חיים החל אז להקיא דם, ודוקא לעתים קרובות ויכָחש ויהי כמת, ויעזוב את העולם כלו אחר שנתים ימים. מה יעשה שם, במרום, הפועל־הבטל הזה, שלא יצלח למאומה, איני יודע!

והתועלת האחת, שהביא למשפחתו בחייו, כי בעל־הריחים היה נותן לו עוד את הפרס לביתו, התמעטה גם היא במותו. ותמכור מלכה שארית

ה,ש א ל ה'

בריל, ה,נאמן' בבית־הריחים של העיר לוביה, היה יהודי קטן, דל־בשר וצמוק־פנים, וזקנו כאילו אך החל לצמוח, אם כי כבר הפך לבן. בעיניו המשונות, בבגדיו, שאכלם אבק הקמח, ובחגורה הרחבה שעל מתניו, שהיתה נראית כאילו עשויה מדבק, עשה רושם כמין חיה נתעה בין בני־אדם. — ואמנם חלק גדול מחיה־רעה ישב בנשמתו. אכזריות לבו היתה עוברת כל גבול, לולא היתה רתומה במתג הדת. באפן יראתו ועבודתו את השם היה גם כן גלום מין אכזריות. כאשר התפלל וצעק בתפלתו, נדמה לו, כאילו נוקם הוא באיזה דבר ושופך את מררתו. כאשר התוַדה והִכּה על לבו: אשמנו! בגדנו! גזלנו! היה מכה בלי־רחם והיתה לו הנאה עצומה, כאילו דוחף את אויבו הגדול למדחפות. להטבל במקוה במים קרים במסירות־נפש היה לו, כאילו עושה הוא גזר־דין באיזה רוצח; ואמירת תהלים מן ,אשרי' עד ,כל הנשמה תהלל יה' היתה לנפשו, כאילו קלל קללות נמרצות את אויבי ה'. — רתיחת דמו עלתה מהרה בכל דבר שאמרו לו, בין בטוב בין ברע; וכשהיה סופר מעות, היה עושה זאת בהקפדה גדולה, כאילו הגיהנום פתוח מתחתיו, והמקבל או הנותן הוא רשע גמור. את אדוניו, בעל־הריחים העשיר, היה שונא תכלית שנאה; אבל עבד אותו באמונה שלשים שנה רצופות. והמלה אמונה לאו מלתא זוטרתא היא לגבו, היא היתה כיסוד נקשר לגלגלים ולשטף המים; וכשהשק האחרון חסר הקמח, כי כלה מהארגז, היה יכול לקחת איש ולשימו השקה כדי למלא אותו. את המלה ,רחמים' לא ידע, אם גם הבין בימי נעוריו ברש״י ובתוספות ולמד הרבה ב,אור החיים'. וכשהיה בא להוציא מלה זו מפיו, היה שומע בנפשו הד אכזרי והיה המקרא ,ורחמיו על כל מעשיו' נקשר בלבו עם ,אסור לרחם!' כה ראה את העולם משבת לשבת; ובימות השבת גופא היה כנהר סמבטיון, שאת אבניו לא ישליך ואף־על־פי־כן הוא רותח...

ולבריל אשה מכוערה, מפלצת כבת־השטן, שממית, — ויחיו יחדו, כאשר יחיה העכבר את החתול הפרא. ולהם בן יחיד, שמו חיים, והוא גדל־

ויבָּעת מנשה־אברהם, ומפחדו שב אליו רוחו ויהי כנדהם. לתָאֵר רושם דברי ראוב'לי בבית שרה־ריבה־חנה אך למחסור הוא, ואמנם קיים זה באחרית הימים את אשר אמר.

אם הקורא ירצה, הרי זה כל ספור המעשה שלי; ואם לא ירצה – אין זה מעשה, כי־אם תיאור ורשימת ארבעה דורות. אלהי הנשמות נותן לכל בריה את רוחה ואת צביונה. הבחירה ביד האדם להיטיב ולהרע, והדם הוא הנפש ומעז לא יֵצא מתוק.

אלה בלי פקפוק. רק בזה שוה היה הבן לאם, הוא לא אהב את הבריות וגם חברת גיסו וגיסתו היתה עליו למשא.

מנשה־אברהם השכים לחנותו תמיד עם קריאת התרנגול ונעל אותה בשעה שכל החנויות כבר סגורות. הוא לא ישב על גבי מעלות החנות לשם ישיבה סתם או לשיח. הוא ידע רק את העסק ואת השררות שבעסק.

בימי־השוק, בהם רב מקנה וקנין, לא מצא את לבבו, מבקר עד הערב עמד על רגליו ויצעק ויקלל ויצוה ויפַקד ויהי משוגע ממראה עיניו מרוב הקונים העומדים צפופים וצועקים: הב! הב!

וטבע משונה היה לו למנשה, פעם בשנה היה קם בבקר משנתו ובלבו כמו סער משתער. לו היה הדבר, כמו קירות החדר שוחקים לו, כמו החלון מעקם אליו פניו. ואוי למי שנסה להקניטו אז, כי אז היה יכול להרוג אותו. לא יצא ביום ההוא גם לחנות, כי ירא מפגע רע. כמוכה־יָרֵחַ ישב בחדרו, והיה לו חֵפץ משעה לשעה להכות באגרופו על הדלת. יום או יומים נמשך הדבר, ואחר־כך סר הרוח הרע מאתו ויפקוד שוב את חנותו כמקודם. —

למנשה־אברהם נער, כבן ט״ז שנה בימי ספורי. שמו וכנויו היה ראוב׳לי מזיק. והוא היה נער פוחז ורע־מעללים. השבט היה לו למשחק ולא שמע כל תוכחת־מוסר. הוא ברח מן החדר בכל פעם; ואחר־כך לא רצה ללכת שמה כלל. ויהי רועה בישוב האכרים את ילדי הגוים, ויתקע בחליל ויצחק את הכלבים או את הסוסים.

ראוב׳לי היה בן סורר ומורה. פעם כעס על אביו ויקם בלילה ויעש חור בחבית גדולה מלאה נפט, שעמדה בחוץ, וימהר המיץ העצור לעזוב את מאסרו.

אחיו הצעירים יראו ופחדו ממנו. פעם הכעיסו אחד, קפץ עליו ונשך לו בתנוך אזנו... ויהי שֵׁם ראובן מזיק לחרדה ולמפח־נפש.

קרה הדבר, שראוב׳לי מזיק גנב מִספר אמות של צמר מחנות אביו ויתנן במתנה לבת אכר אחד, שהתודע אליה והיה בא לבית אביה. תקופת תמוז היתה ולאביו מנשה־אברהם היה אז יום דינו, ויקח האב האֻמלל חבל עב כזרת ויכה בו את בנו זה „מכות־רצח‟; ויצעק הנער תחת יד מכהו ויקרא: אם לא תרף ממני, אז אצית עליך את הבית, או אלך לכהן שלהם. —

סדרים היו בהם אחרי מותו, ובעלי־חובות באו בכל יום ובקשו לקחת הכל מידה, והיא נלחמה אז כלביאה. ויצלח בידה ברוב עמל ויגיעה לשַׁלֵּם לתובעים את שלהם ולבסס את עניני החנויות ולהעמיד הכל על יסוד בל ימוט.

היא כבר השיאה את הבת הבכירה לחוץ, חתנה לוקח בתה השניה מנהל את חנות הצמר והבד; בנה הגדול, שגם הוא נשוי, מפקח על החנות של מיני מרכולת, והיא עוסקת בחנות של הקמחים. אין קמוץ בבית. היא נותנת לבניה ונכדיה את צרכם, אבל אין חֶדוה בלבה. מעולם לא קרה, כי תקח את נכדתה הקטנה על זרועותיה ותנשק אותה. נפשה עליה כבדה.

היא גברת העיר, ,בעלת שפע, וה' עזר לה ביד־רחבה, אבל היא כועסת על בני העולם. בכל יום ויום היא מתפללת בחנותה של קמח בהשכמת הבקר בבכי־לחש ומרטבת בדמעותיה את הסדור.

את השם ואת מצותיו יראה שרה־ריבה־חנה אימת־מות; וכשמצאה המבשלת תולעים בריאה של עוף או בבר־אוז והרב דמתא הטריף, אז יָרְאה היתה לנגוע בבשר, כאשר יירא איש לנגוע בצרעת, וצותה להשליך אותו במטלית, כמו שהיה כרוך ובא מבית הרב, לכלבים. טפת חמאה מטוגנת, שנזרקה על גבי קדרה של בשר, והיא עמדה אז בבית־המבשלות, היתה מוציאה מפיה זעקה גדולה, כאילו אחזה אש בכל פנות הבית...

והימים היותר איומים בבית הזה היו הימים שלפני חג הפסח. החמץ, שינקה מאבקו כל ימות השנה, שנדבק בה ובעיניה ובפניה החִוֹרים — לה פתאום כאויב, העומד ואורב לה... ותרץ מחדר לחדר ותפתח ארון אחרי ארון, ותלחם עמו במין משטמה וכעס. היא גם יראה ללון עם ,שטר המכירה' תחת גג אחד, והחנות היתה באמת סגורה ומסוגרת כל ימות השבוע ואין בא ומתקרב לה. שרה־ריבה־חנה היתה המחמירה שבעיר ובכל הסביבה.

וראו זה, מנשה־אברהם בנה, זה שהיה ממונה על החנות של מרכולת, לא היה ירא־שמים כלל. על־פי משגה נתנה אותו, כשהיה בחור, למלמד ליטאי אחד ולמד ,זמן שלם' ,פסוק' ולא גמרא, ומאז הוא מקיל בתפלה ואינו חרד על המִצוֹת. — ואם לא גזרה עליו אמו ללכת לבית־המדרש, התפלל בבית בקצור ובדלוג ובהבלעת דפים הרבה. — אדם קל עושה כל

בעיניו בעצמו לא נקה, ובעד כל נדנוד קל היה מקיים בעצמו מצות מלקות והיה מקבל עליו נזיפת עצמו...

נתן־נטע היה מתענה כל התעניות הראשונות, כלומר, את אלה הקבועות ב„שלחן ערוך" בעד כל אדם, באין הבדל, והשניות – כמו שובבי"ם ת"ת, המקובלות מהחסידים ואנשי־מעשה, והשלישיות – בכל ערב ראש־חֹדש, ולרוב גם בשני וחמישי, והכל נעשה אך כדי להלחם עם השטן... בימי נערותו עשה את הסגופים הגדולים של „גלגול שלג" וטבילה במים קדושים ושנה שלמה היה עוסק ב„תשובת הקנה", אבל גם עתה לא ירף מענות את עצמו בכל הבא בידו.

למשל, הוא אהב לגמוע את הטֵה כשהוא רותח, ולכן כשהגישו לו חמין לשתות, המתיק עד שיתקרר, למען לא תהיה לו שום הנאה. כשהיה הבשר, שנתנו לו לארוחת־הצהרים, מטוגן, או המרק שָׁמן, היה שופך מים קרים לקערה, להשחית את טעמם, למען לא ינעמו לחכו התאֵב. הוא היה אוהב את המלח, ועל־כן אכל הכל תפל בלי מלח...

לא עלתה לזקן הזה להסיר מנפשו את נפתולי הלב ויעמוד תמיד כמו מזוין נגד עצמו... הוא היה מעונה כל ימיו על עברות, שלא עשה, אבל יכול היה לעשותן.

הרבי מסברן היה אומר עליו, כי נתגלגלה בו נשמת חוטא ופושע. מי יודע תעלומות האדם? אבל בימי עלומיו של נתן־נטע, כאשר היה עוד עוסק בקבלה ובצירופי־שמות, ורוחו השיאהו להסתכל גם בספר „חמדת הימים", קרה לו דבר איום. ויחלום פעם והנה הוא עובר על בית־תפלה שלהם וירא איש־אכר עושה את הצלב ובאה לפתע פתאום מחשבה זרה בלבו... וייקץ משנתו ויבך בכי גדול. הוא אבד שני עולמות ברגע אחד!

והיו לו מאז יסורים קשים וענוים נפשיים, ימים רבים התענה הפסקות וסבל טבילות והתפלש בעפר ויגנוז את ספרי הקבלה וישב ללמודי הנגלה. ובכל עת שנזכר באותה המחשבה היה קורא ואומר: פע, פע, צא טמא!

לפני ארבעים שנה היה הדבר, ובהיותו בן ששים עדיין הוא נושא את עונו יום יום. הוא מיַסר את ירבעם שבו בתהלות דוד.

בתו שרה־ריבה־חנה מנהלת את הבית בעושר וצופיה הליכות ביתה. לה היו שלש חנויות גדולות, אחת לקמחים מכל המינים, אחת לצמר ובד ואחת למיני מרכולת. היא ירשה את כל אלה מבעלה, שנרצח בדרך. אי־

ארבעה דורות

ה אב הזקן נתן־נטע בן אלעזר־שמעון־נחמן היה איש דל־הבשר וקטן־הקומה וכר קטן כרוך לחזהו, בין בימות החמה בין בימות הגשמים, כמנהג חסידי ברשד; אבל הוא היה נוטה מעט גם לכתה החסידית הברסלבית ונתפש על כך. ענותן גדול היה ומקומו בבית־התפלה אחורי התנור, מקום האוסף לדלת־העם ולעוברי־אורה בלי־שם. בפניו הירוקים ובמלבושיו הישנים לא היה נכר, שהוא אבי גברת העיר שרה־ריבה־חנה, שלה היה הבית היותר גדול בעיר.

נתן־נטע היה גם דר אצל בתו זו, שהחזיקה אותו בכבוד. אבל זה היה לו רק לינת ארעי; כל זמנו ומעשיו נתונים היו לעבודת השם וליראתו יתברך. הוא היה ירא־שמים, למדן ועובד ומדקדק במצות ושומר תורה בדחילו ורחימו; אבל כל מעשיו אלה לא היו תוצאה ישרה מתכונתו וממהלך לבו, כי־אם הם היו כמצודה בנויה בו מול האויב הפנימי...

נתן־נטע היה קפדן גדול, אדם אכזרי בטבעו ויסוד נפשו — אֵש אוכלת. בלבו כמו סער נושב תמיד. ביד חזקה היה עוצר ברוחו, שלא להיות רע לבריות ושלא להקניט בני־אדם ושלא לקללם ולחרפם; הוא נלחם תמיד את היצר־הרע שבו, ותהי החֵמה הכלויה בנפשו כמבקשת לה מפלט בעבודת השם. — נתן־נטע היה מתפלל בסערה ובשטף כאיש העוקר אילנות, ודבר זה אינו ממדת החסידות של ברשד כלל, שדרכה תפלה במנוחה ובקול נמוך ושבור, ומראה ביותר על שייכותו לחסידות הברסלבית. — כשהיה לומד בתלמוד, היה לבבו כים נגרש, וכשבא לפלוגתא שבין אביי ורבא או בין רבי יוחנן ובין ריש לקיש היה רואה בחוש את החולקים והמריבים יחד והיה נמשך מאחד אל השני. הוא שנא את הקליפות ואת החיצונים והרגיש רגשי־נקמה בהגיעו בתפלת שמונה־עשרה ל,ולמלשינים אל תהי תקוה וכל המינים כרגע יאבדו!' והיה סוגר אז את עיניו מרוב פחד ועמל. כל בני־עלמא היו אצלו כרשעים, וכמעט לא יכול לדבר את איש לשלום. גם

בעיני השרים, יאמרו אנשי נחולה, ויתגאו בו, אם כי בסתר לבם אך השתוממו על פזרונו הגדול.

והיה היו ארבעה הבתים הללו בנחולה לעמודי העיר. לכל בית ובית מאלה יד ושם בחלקי העיר ותושביו והיו להם למגן ולתוכן חייהם.

ה׳ נתן את החיים לבני־אדם ויצב להם גבול צר בעולמו. שאלו את אנשי נחולה ויאמרו: הודו לחסדו, כי פתח על כל פנים לאחדים בארץ מטה את הרוָחה. — —

בצנור עד העליה העליונה, התנורים מוסקים במבוא כולל בתחתית הבית כבעירות הגדולות. פנסים מאירים לפני הבית ולפני שער החצר, בו גם אֻרוה לסוסים ומרכבות שתים. והוצאות הבית הזה הן היו היותר גדולות שבעיר והכנסותיו לפעמים מרובות ולפעמים מועטות...

יעקב ירש את כל השררה הזאת, והוא הלך בדרכי אביו. אם עשרת אלפים הרויח, הוציא כלם בשנה זו, ואם הרויח מעט או עוד הפסיד, סדרי הבית לא השתנו. הכל התנהג שם ביד רחבה, הכל שם כדרך האצילים. —

אומרים, כי פעם אחת קנה בן משה נרות סטארין בעד חמשים רו"כ לצרכי ביתו. אומרים, כי עשה מלבוש לרעיתו הכבודה במחיר אלף רו"כ; ואומרים עליו, כי הוא מעשן סיגרות, שמחיר כל אחת חמשים פרוטות, כי תיבת עצי־גפרית עשויה שֵׁן נתונה באמתחתו, אפשר היה להחיות משפחה שלמה בדמי שויה.

פעם אחת השתערו סוסיו, בנסוע בתו אסתר היחידה לטייל, והרַכּב עצר בהם ויצילה מאסון; ויתן לו יעקב בן משה שטר בן עשרים וחמשה רו"כ למתנה. שערו בנפשכם, גוי בן י"ט שנה, המקבל משכורת רובל וחצי לשבוע, בהוספת לוג יין־שרף, יראה שטר מרובה־הצבעים בידו. אבל יעקב בן משה לא ידע מעצור. הוא אָצל לצדיק מטלנה, בבקרו אותו בביתו, מאה רו"כ, אם כי אינו מאמין כלל בצדיקים... הוא נתן לנער המכה בחליל, בשעת חתונתה של נערה עניה בשכונתו, שנקרא אליה, רו"כ שלם — והחתן קבל נדה רק חמשים רו"כ. כשעשה יעקב את דרכו לקיוב או לאודיסה, לא נסע אלא במחלקה הראשונה ונער משרת מלוהו; לבית־המרחץ לא הלך רגלי, רק נסע במרכבתו; ובבואו לבית־הכנסת לעתים רחוקות, כל העולם היה כמשתומם למראה מלבושיו היקרים!

אסתר'ל בתו פרטה עלי מינים ואמה לבשה משי גם בימות־החול. עני כי בא אל הבית יצא משם ביד מלאה. אין סנדלר ואין חייט, נגר או נפח שעשה יעשה איזה דבר לבית הזה, שלא יקבל בשכר מלאכתו כמעט כפלים. הכל ביד נדיבה. ,בית מלכות' היה בית יעקב בן משה לכל פרטיו, בזאת הודה כל אדם וגם אלה שאינם בני ברית. הן גדול שמו של יעקב בין היהודים ובין הפקידים; והאצילים, אדוני הכפרים אשר מסביב, באים אליו לבקרו, וגם הוא פקד אותם כשַׁר. ה' נתן את חנו

גם הד אחד מיגיעת־כפים; המה למדו מפי מלמדים ומפי מורים ויודעים הם לשון וספר· בבוא איש תורני אליהם יכבדו אותו, וגם את אביהם יכבדו· בהיותו טרוד בעסקיו ובמעשיו היה שותק; ובמסרו את המפתחות אחר־כך לבניו־נאמניו, ויעשה את שַׁבַּתו הגדולה בחייו, הכל להוכיח, כי לו עינים לראות ולב מבין בחיים ובאנשים· הוא לא התערב מימיו בעניני העיר; והוא מכיר את כל אנשי העיר למקטן ועד גדול ויודע לסתר נפשם· בבוא העירה חתן חדש לשבת שם ויחל לסחור, הוא למד תיכף מעל פניו, אם ישר הוא, או לוה ולא ישלם· מעולם לא רמה אדם ולא עשה עָול לאיש, אבל גם את עצמו לא הניח לרמות, לא מפני שבָהול היה על ממונו, רק מפני שחשב את הדבר לרפיון כח, אם ידו על התחתונה·

ולפנות ערב, בלכת איש איש במגרָש ההוא מעבודת יומו ודאגותיו, וראה את העשיר יונתן בלבנת זקנו יושב נשען ,במנוחה' על הספסל הבנוי לפני רצפת ביתו, התרשם דבר פלאי בלבו· לכאורה גם היושב אינו אלא בן־אדם בעל גוף ובשר, אבל האלפים הרבים יַבדילו כתהום בינו ובין העוברים· יונתן הוא אדון העיר ובנפשו איזו שלוה ואיזה חוזק, ירגיש אותם רק מי שגם לו כאלה נִתנו·

הוא יושב ורואה בעוברים מהעיר העליונה לתחתונה או מהתחתונה לעליונה: הנה נושאי־הסבל עובדים, הנה העגלות הטעונות, הנה מי שהמקלות בידיהם וכיסיהם ריקים· הכל כצללים הם מתנועעים, היום יחיה זה ולמחר ימות··· הוא יושב ומביט באשר לפניו· — — —

והאחרון בבתי האבות גם אותו אתאר·

את בית ישעיהו־נתן ה.קבצן' בטל טרכטמן כעפרא דארעא· את ראובן התקיף לא יירא ובדגים השמנים שלו לא יתחרה· רק את יעקב בן משה היה עוין, הדל־העשיר הזה היה כעצם בגרונו· משה אביו כבר היה סוכן לעשירים מופלגים בקיוב· והמה בבואם כפעם בפעם לפקח על היערות הגדולים, שהיו שכורים להם, בנו לו בית יפה ומהודר, והיה גם להם לשבת בו באותם הימים, אשר שכנו בנחולה· לבית הזה צעצועים בחלונותיו, עמודים בפנותיו ומעקות־עץ לו מעשה־חושב· בו יבואו המים

בבנין ביתם, לאמר, שהבנין הוא שלא כדת, – ותהי מלחמה רבה אז בעיר, כי היונים התאזרו בכל כלי מעצור לבטל את העובדים ממלאכתם, וראובן ובניו קמו עליהם ויכו אותם מכה רבה ויבריחו אותם. גבורה זו נודעה לא רק בנחולה, כי־אם גם ברכוליה ובשפטבקיה. עשרים שנה כבר עברו מהיום ההוא, וה,מעשה' עודנו חי בפי כל אנשי העיר ושייך להם כנחל העיר וכחורבה הגדולה של הארמון הישן, העומדת במבוא העיר עם מאתים חלונותיה. יש אומרים, שרק מאה חלונות שם, יש אומרים רק שבעים הם במספרם. מה בכך? חידת־עם ואגדת־עם קבורות שם משכבר הימים...

והנה עוד לנו בית־אב גדול.

ויהי בעיר נחולה נער משרת באין אב ואם, ושמו יהונתן־נפתלי. ויהי עובד באמונה ולא מש ממלאכתו מבֹּקר ועד ערב. הוא לא היה רגיל לדַבר הרבה, רק לעשות. הוא היה חי באשר לפניו – בהיותו כבן י"ח שנה כבר היו מונחים באמתחתו מאה וחמשים רו"כ, בהיותו בן עשרים היו לו כפלים; ובהיותו בן כ"ב היו לו חמש מאות רו"כ במזומנים, הכל נאסף מיגיע כפו. אז נשא לו לאשה את האָמה העבריה בבית אדוניו, שהביאה לו נֵדה שתי מאות רו"כ במזומנים, ויבנה לו בית ויחל לעבוד לעצמו. עשרים שנה רצופות עסק ועשה במסחרים, מבלי דַבר הרבה ומבלי התערבות בין הבריות ועשית שותפות כנהוג. ולפתע החלו לומר, שרכושו עולה לחמשים אלף רו"כ; וישתומם הקהל לראות את יהונתן עולה מחיל אל חיל, חמשים האלף היו למאה, כמעט קט הגיעו לק"ן, הק"ן היו למאתים; ומאלה עלה מעלה מעלה. בן ששים שנה הוא עתה ורכושו עולה לשלש מאות אלף. ביתו הרחב משוח בסיד לבן ודלתותיו ירוקות וסגורות. דממה שוררת בכל המגרש מסביב; והעובר מרחוק ירגיש את כח־הכובד אשר שם, לאמור, שלש מאות אלף רו"כ שוכנות תחת הגג ההוא ביד איש אחד ושמורות בארגז. מאה אלף או יותר עוד תופש השכל, אבל ג' מאות אלף, דבר כזה לא היה לעולמים בנחולה וגם בעירות אשר מסביבה.

וליונתן־נפתלי טרכטמן, בקצורו: יונתן טרכטמן, שני בנים רַפִּים ועשירים מלֵדה. אין בלבנת פניהם גם שמץ מימי העבודה ואין בנפשם

ובחלבן, חיה באהבים את מַשְׁקֵה שומר הסוסים. ונפשות שתים מאגף הימני פונות בגעגועים אל האגף השמאלי. — הסירו את צל הזקן מעליהם והכל יתפרד; קחו את הכח הפנימי מאלה והכל אין. האדמה לא תתן את יבול הרגשות והמעין התמידי יִסָתֵם. ויברא ה׳ את ממלכת העולם והחיים השונים למיניהם, ויקח צרור צרור ויתנם ביד איש איש למשמרת...

וחלק גדול מהעיר התחתונה כָּפוּת או עומד באיזה יחס לבית ישעיהו־נתן. אדם זה תלוי בו בהלואה, זה בגמילות־חסד, זה מקבל שם איזו סרסרות, וזה איזה רֶוח וזה הוא שכן או „קרובי־רחוק. הרבה מהם מכבדים את הבית הזה סתם, על־פי החוק הפשוט באדם, שחותר אחרי איזה תוכן ללבו הריק... הדמיון מבקש מִרעה, ואלה שבענותם לא ישגיחו על חייהם בעצמם ועל המקרים בביתם, יכרו אזנם לשמוע, שנכדת ישעיהו־נתן נראתה היום בשוק או בחנות או שאחד מבניו משדך את בנו. בעתות הפנאי ובלילות הארוכים אוהבים בני העיר לסַפֵּר לעצמם מימי ישעיהו־נתן בעודו בנעוריו, ימי עפרות הזהב שלו, ימי עשותו מסחרים עם רוזנים ואצילים. דבר שישעיהו־נתן אמר היה להם כתורה שלמה; ואיזה דבור של בנו הגדול או חתנו — לדבר שאין להרהר אחריו. בני־אדם כשהם לעצמם אינם יודעים הרבה במילי־דעלמא, אבל בני ישעיהו־נתן יודעים באלה. —

אין מַלכות אחת נוגעת בחברתה!

למעלה מבית ישעיהו־נתן, בטבור העיר, עמד בית גדול של אבן, והוא היה משוח בצבע אדום וגם גגו אדום. מרחוק נשקף כמגדל, להיותו בעל שלש קומות וכל בתי העיר רק בשפל בנוים. במדור הראשון שלו חנויות פתוחות לכל עבריו, החנויות היותר חשובות בעיר, שמוכרות את סחורתן לפולנים וִיוָנִים עשירים, שהם גם אדוני העיר, והמדור השני והשלישי היו למושב לראובן התקיף וחמשה בניו.

ראובן היה אדם גדל־הקומה, ראשו גדול, צוארו רחב ואדום וידיו כברזל. בניו היו גדולים וחזקים ובעלי אגרוף, ונשותיהם כלן בעלות בשר מפורסמות. „חצי השור' היה עולה על שלחנם, וכל השמן והטוב בשוק, בבשר ובדגים, בצמחים ובפירות יקנו הם. על־פי טבעם לא להם דבר עם „דברי־רוח' וכל הני הך, אבל חִתתם היתה על כל הקרוב להם; גם ל„יונים', אדוני העיר, הראו את נחת זרועם, כאשר בקשו להפריע אותם

אלמנה מנעוריה, יושבת בשלשה חדרים ומחנכת את בניה לפי רוחה; ואברהם־יעקב, הבן הרביעי, יושב מחצית השנה בסדיגורה ומחציתה בנחולה. חסידים ומתנגדים בלוקחי בנותיו, פזרנים וקמצנים בבניו, מהם פרים ורבים, מהם חשוכי־בנים, מהם כבר כתבו ספרי־תורות על חשבונם ונתנו אותם לבית־הכנסת, ומהם פנוים רק לעניני־דעלמא. בין הנכדים והנכדות יש בעלי עינים שחורות ובעלי עינים תכלת... וכלם חייהם נתונים בידי ישעיהו־נתן, וממנו המה יונקים. ימים רבים אין איש רואה את הזקן, אבל צלו מרחף על פני כל הבית ואגפיו. אם נסתמו המעינות או הם פתוחים, אם המסחרים ברֶוח או סבוכים הם, איזה קורטוב מכחו מאז חי ומחזיק את הכל. נפש הזקן, אם גם שמורה בגוף שבור ודל, היתה לבית הזה כמזל טמיר וכעין השגחה נעלמה. האלפים אינם מרובים עוד כבראשונה, המאות נתמעטו — מה בכך, הנר עודנו דולק...

ותרד נשמה שירית ותשכן בבת גמליאל בנו החמישי, היושב באגף השמאלי וחלונות חדריו פתוחים לאילנות שעל יד הבית. מלכה שמה, קומתה זקופה היתה ועיניה חולמות. — וירד ניצוץ קודש מנחלת אבות ויִסָּתר בנער יהונתן בן שלמה גיסו, היושב באגף הימני עם הסוכה היפה; ונפש הנער כבחזון, בקראו בספרי נביאים ראשונים, מימי שבת ישראל על נחלתו. — ראובן, הבן הצעיר בין הבנים, עושה צדקה וחסד בכל עֵת ומגין על המשרתים והמשרתות, לבל יאונה להם רע, ומרחם על דל. שולמית אשת אבינועם עוזרת מכספה לשתי משפחות, אשר ירדו מטה, במתן־בסתר. המלמד העני אליעזר שכנם, אדם ידוע־חולי ולו אשה רעה הממררת חייו ובנים שלשה־עשר יושבים על צוארו, בא מדי פעם בפעם לשתות חמין אצל ראובן, היושב לצד הרחוב ובחלקו המעקה הרחב של הבית עם המעלות של אבן, ולוקח לו משם איזו מנוחת־הנפש, שעומדת לו לשלשה ימי אֹפל ומריבות... שואבי־המים יקבלו שם בכל ערב־שבת את הלחם הלבן; השמש מתתיהו יקבל את מתת־ידו והגבאית ריבה'לה לוקחת את קצבתה מדי שבוע בשבוע. הבלן מקבל את חמש הפרוטות מיד כל אחד מבני המשפחה, והזקן בעצמו נותן המטבע היחידה של כסף, הנקברת בבני משפחת הנחשת. — שלמה'לה־חיים ראה את התופרת התַּמה הבאה לבית דודתו ויחל להרגיש בלבו מעין אותו דבר, הנקרא אצל המשוררים אהבה. שפחת הבית, בת אל נכר, המטפלת בפרות הבית

ובתי־הקברות השנים של העיר מלאים מצבות ישנות וחדשות שדרות שדרות. לא המתים שם יספרו לכם גדולות מחייהם ולא בני החיים יראו לכם חזיון בלתי־נפרץ בעולמם. הדורות כלם הולכים ובאים והכל כמו שהיה, בלי חדוש ובלי יתר. אין דבר ואין מקרה רב הערך קם לפנינו, והחי נותן אל לבו וחושב: למה כל אלה הנפשות כעין בריאה לבטלה כביכול? מה יתנו ומה יוסיפו חיים כאלה, בלי אור ובלי צללים ובלי כוכבי לכת? אבל בוא וראה: ארבעה דברים נטע הקדוש־ברוך־הוא בעיר הזאת, ארבע משפחות יושבות שם, שתים בקצה העיר ושתים בתָוֶך ולוקחות הן לב בחייהן ובכל אשר להן. לפי המבט החיצוני לא ירָאֶה הגשר הרוחני והחומרי בין כל בתי ישראל הפשוטים ובין אלה הבתים העולים עליהם. אבל דרכי הטבע נסתרים: את זה לעֻמת זה עשה אלהים, אם אין סובין אין קמח...

ישעיהו־נתן מהר־המלך היושב בחומה ישנה, הסמוכה לבית־הכנסת, הוא לכאורה איש פרוש מצרכי העולם. מאכלו מעט, מלבוש ישן הוא לבוש לבשרו ואבנט ישן יחגור למתניו. יושב הוא כל היום בחדרו הצר ולומד משניות או מאריך בתפלה ובשֵנה; לא יבין איש, בדַברו אליו, כי נתחרש באחרית שנותיו וכבד הוא בלשונו. גם גופו כחוש ודל, ובלכתו בחוץ צריך הוא למשען. והוא מושל בששה חתניו, שמונה בנים וחמשה בני־בנים נשואים. שלשת אחיו ובניהם עוזרים לו בעסקיו. שני יתומים, באין אב, מקרוביו, המה אצלו משרתים פשוטים. אשה אלמנה זקנה, שלאבותיה היתה שייכת כל הככר ההיא, שומרת את הבית, כי אלמן הוא ישעיהו זה ימים ושנים. סך הנפשות החיים במַסֶכת ביתו וחללו עולה לשבעים ושתים, וסך הונו בשכבר הימים עלה לק"ן אלפים רו"כ, ויפָחת אחר זה למאה אלף, ויקטן לשמונים וירד עד ששים, אחר־כך התמעט עד ארבעים, ובאחרית הימים בא עד שלשים או אינם אלא עשרים אלף. מה בכך? בית ישעיהו־נתן היה הבית הראשון שבעיר.

לכאורה בנו הבכור גדליה, הרץ למעשהו, אינו כבנו שמעון המתון. לכאורה איש איש פונה לצרכיו ולטבע ביתו המיוחד... בנו האחד היה ירא־שמים והשני לא היה ירא־שמים כלל. נפתלי חתנו הוא חסיד נלהב; ולהפך, שפטיהו לבית ישעיהו־נתן הוא משכיל מעט. אשה אחת מבנותיו,

ראשי־אבות

בית כי תבנה, גם אם קטן ודל הוא, ושמת בו איזה דבר לנוי, אם חלון יפה או דלת או כרכוב. בגנך אילן אחד נטוע או צמח עולה על אחיו, או מלבוש אחד אשר תלבש חביב עליך על כלם. ויברא ה׳ את כל אשר בים ואת כל אשר ביבשה ואת האחד יבַכֵּר לשים בו חידתו או פתרונו. תאמרו – דברי חקר אָהבה נפשי, ואני רק הקדמה לציורי בקשתי לכתוב...

נחולה. העיר נחולה היא עיר פרזית בפלך פודוליה, אך אינה אֵם בישראל. מספר יושביה הם כשלשת אלפים נפש. כלם סוחרים פשוטים, בתיהם פשוטים, וכל אשר יעשו במסחר ובקנין, בחנות ובשוק אינו יוצא מן הרגיל והפשוט. – בני־ישראל בנחולה הם אנשים בריאים, בלי צרכים מיותרים והם בעלי־בתים בינונים, רק בינונים. אל תבקשו בקהלה זו יחסנות הרבה וסימני עשירות; אל תבקשו בנחולה בית־המדרש ליראים לחוד ובית־הכנסת להמון העם לחוד; אל תבקשו בה שומרי תורה ולומדים. התהלים של המלך דוד וחומש עם רש״י הם אופקם הרוחני התמידי. – צרפו לזה שלשה כרכים ישנים של ה,חיי אדם׳ ואת ה,לבושי שרד׳ וה,טיב גיטין׳ הקרועים, שהיו אצל הרב דמתא; צרפו לזה מעט חסידות יבשה, את שמלת־המשי הבלה אצל משפחת נחום לבית נחמן, את פרנס העיר ואת בית־המרחץ של אבן, העומד על שפת הנהר בשפולי העיר, והיה לכם מחזה שלם מהעיר ההיא. שבת כי תבוא והתפלל כל העם על־פי נוסח אחד. בחג המצות אין אוכלים שם מצה ,שמורה׳, מלבד ,כלי־הקודש׳ מן המנין... ובחג הסוכות אין אתרוגים ולולבים רבים מצוים אצל יחידים... בעלי־המלאכה והאומנים אינם פחותים במעמדם מבעלי־הבתים, וגונבי הסוסים במקצת או גנבים סתם מצטרפים למנין, כבערכך שואבי מים ונושאי משאות עם החבל הידוע במתניהם. עם ישראל בנחולה חי לא בהרחבה כל הימים!

טעונות כלים ומטות וארונות כבדים עליהם. באו אלה לרשת את הבית, והאנשים גדולים וכליהם גדולים, והיו בעיני כמו שבט זר בא לקחת אדמה לא לו . . .

ושמעתי מאבי, כי גם נתנאל־נחמן, שם האדון החדש של הבית, שכבר התחיל לתפוס לו מקום בעיר, קָבל לפניו שכגר הוא בין כתליו. לו נדמה, כאילו השאיר בנימין־יעקב אחריו בין הכתלים דבר־מה . . .

אם ידברו מ„זווג" איש לאשה, בחור ובתולה, יבינו הכל, שיש כאן קרבת־הנפש; אבל אם אמר יאָמר, שיש איזה קשור בין בית דר בו אדם ויושביו, לא יאמינו. ואנכי אאמין בדבר, אאמין עד היום.

ישרים׳ . . . פתחתי את פי׳ בדַבר אלי אבי את הדברים׳ ונפשי חרדה למשמע׳ עד כי שאלני אבי לאמר: מה לך? לא יכולתי לאכול עוד׳ ואשב כנדהם עד ברכת־המזון׳ ואחר־כך מהרתי לצאת׳ בטרם יהא סיפק בידי אבי לעצרני בבית. עוד מעט ואני מחוץ לעיר׳ ואני עובר בשדות־בר בדכדוך־נפש. כחצי מיל הלכתי ביום ההוא רגלי; ובשובי לפנות ערב לביתנו ישבתי על־יד החלון ולא דברתי אל איש. — — —

שבועים ימים אחרי זה נשאתי עיני והנה שלש עגלות סוסים וקרון אחד רתום לפרים שנים באו ויעמדו לפני בית בנימין־יעקב׳ וישאו האכרים את הכֵּלים החוצה ויטענום. חצי־יום חלף בסִדור הטעונה ובחבוש הכלים. ספסלים׳ ארונות׳ שלחנות׳ חביות וכדים׳ הכל נטען על העגלות ועל הקרון׳ אחר־כך כסו את הצרורים שעל הקרונות ביריעות גדולות ויעבתו הכל בעבותים. שכנים התאספו׳ ילדים וילדות עומדים מסביב׳ ואנכי מביט מרחוק למראה. — באה שעת הנסיעה. הבית כבר היה ריק׳ ומרים יצאה עטופה מטפחת וארא את עיניה הרטובות. בנימין־יעקב היה טרוד ומפוזר בנפשו. עוד עגלה אחת קטנה באה׳ ויעלו שניהם עליה. ברגע האחרון נזכרו׳ כי לא מסרו את המפתח לקונה הבית׳ והוא גם עוד טרם בא; ותקרא אותי מרים׳ ותתן לי צרור מפתחות׳ למסרם לאבי׳ למען יהיו מונחים אצלו׳ ותנשקני ותאמר: ,התגדל׳ יוחנן׳ והיה לאיש׳ — והעגלה עם היושבים בה החלה להתנועע׳ ושלש העגלות והקרון כבר הקדימו לעבור לפניהם. כחלום היה כל הדבר׳ הבטתי אחרי העגלה והנה היא נוסעת ומרחיקה ממני׳ ועוד מעט ונעלמה מעיני; האנשים השכנים עוד דברו זה אל זה על־אודות המאורע׳ וכעבור חצי־שעה שבו גם אלה איש למלאכתו. אין רחם באדם!

ובעמדי כך מך ונדהם׳ באתי מבלי מֵשים אל המסדרון של הבית הנעזב. פתחתי את הדלת במפתח אשר בידי׳ והנה אני נצב באמצע החדר הגדול והריק׳ ודממה כבֵדה לחצה את לבי. לא יכולתי להתאפק׳ ואתן קולי בבכי. על קבר אמי לא בכיתי בכי כזה. מות־מעֹן ראיתי בחלל ההוא׳ והוא מות אִלם׳ מות לא ימושש בידים׳ וגם בלתי־מחובר לקרקע׳ ואין מעמידים לו מצבה. לא תדעו את הנפש ואת חבלי הנפש!

כירח ימים עבר׳ והנה בא קונה הבית מהכפר׳ הוא ואשתו׳ ובניו חמשה׳ ושתי בנותיו׳ וחתניו לוקחי בנותיו׳ ושַׁיָּרה של עגלות רבות

בימים ההם ואנכי כבן עשר, וכבר קראתי בספרים ואגדות, והייתי אוהב להתפלפל וגם לסַפֵּר. עם בנימין־יעקב לא יכלתי לדַבֵּר הרבה בענינים האלה, ובכל־זאת נמשכתי אל ביתו, והייתי בא לשם בכל עת שפנוי הייתי מה,חדר'. רעיתו מרים קבלה אותי תמיד באהבה ואהבתי לשבת שם על ספסל מכוסה לבן ולהביט משם בעד החלון החוצה, — פלא, משם נשקף לי עולם אחר, ולא זה שהיה לנגדי בבית אבי; מעין יום־השבת היה מרחף פה גם בימות־החול. מצאתי שם את נפשי...

ספרי זכרונות, תולדות ומעשיות, שקראתי בהם, הראוני את העולם הגדול והרחוק, שם מעבר העיר שלנו, ובבית בנימין־יעקב ומרים היה לי מעין אותו הרושם. ידעתי את הבית ואת כל כליו, הנה דבר דבר על אפנו, כל אחד עומד על מקומו הראוי לו, כאילו גדל שמה ואי־אפשר לו כלל לעמוד במקום אחר; ועם כל היות הדברים קרובים לי ולחושי, היה לי בהם מעין השירה וגעגועי הנוער. אהבתי להסתכל תדיר ב,מזרח', שהיה תלוי שם במסגרת על הקיר, ושם מתוארים אריות ונמרים מעשי־צעצועים. ובמורה־השעות היתה מכונה קטנה, והיתה מנגנת בנועם, בבוא השעות. מרים יָרשה את מורה־השעות הזה מאביה, שהיה פעם אחת בעיר ויניצה, והיה לי הנגון והעיר ויניצה כחידת־פלאים בלילה. מי יכון מסתרי לב נער ולאן ישאהו הרוח?

ומי פלל, כי בוא יבוא יום ומורה־השעות הזה לא ינגן באזני עוד, כי בנימין־יעקב ומרים יעזבו את הבית הזה וילכו לדור אל עיר המחוז, ולא יהיו עוד בעירנו הם וכליהם וכל אשר להם, ואנשים אחרים יבואו לשכון בבית הזה, אשר לא ידעתים? ולו אמר לי איש את הדבר הזה מראש, אזי היה לי כמתנבא, שיבוא שנוי במנהגו של עולם, כי השמש לא יאיר וכי תחת שתי רגלים תהיינה לי שלש. כל־כך נחקקה בי תמונת הבית הזה בשכונתנו, ופני מרים, שרחם רחמתני עוד ביותר מעת אשר מתה אמי והייתי ליתום.

והנה בא המשבר. באחד הימים, בשובי מן החדר ובשבתי אל השלחן לאכול ארוחת־הצהרים, אמר לי אבי: ,התדע, יוחנן, השכנים שלנו, בנימין־יעקב ואשתו, מכרו את ביתם לכפרי אחד, הבא לעירנו, והם יוצאים לגור בשדה־לבן. מצבם היה רע באחרית הימים, ואפס להם כל קיום, ועוד אסתיעא מילתא כי בנימין מצא שב משרה בבית־ריחים בתור פקיד. ה' יעזור להם, הם אנשים

הבית הזה היה האחרון בקצה הרחוב, שבו דר אבי, ולמטה ממנו התחיל הכפר ו,ישובי האכרים עם גני־אילן וגני־ירק וגדריהם מעשי־עבות. קטן היה הבית, אבל יפה ומשוכלל. המגרש לפניו היה מרוצף לבנים שרופות, וגם הכרכוב שמסביב לו אדמדם. הכתלים משוחים בסיד, תריסים אדומים לחלונות. המבוא היה באמצע הבית. הגג מכוסה תבן, והתבן ישר וחלק, ושתי ארובות־עשן לבנות בקצה הבית. כל התמונה מרחוק היתה תאוה לעינים; והזר העובר ולא ידע מי יגור שם, יחשבהו למשכן אחד האצילים הפּולנים הקטנים.

ובבית פנימה שרר נקיון וטֹהר. הכלים, שגדולים היו מעט לפי רוחב החלל, עמדו בדממה, כשקועים במחשבות; הספסלים והכסאות היו לבושים מעטפות לבנות, והרצפות של קרשים מרוחצות משבוע לשבוע. קדרות של נחושת נוצצות, ראי נוצץ ומורה־שעות תלוים על הקיר, שני ארגזי־ברזל עומדים בקצוות; ושלחן עגול בתוֶך, ועליו פרוש מכסה לבן עם זֵר אדום. מרים, עקרת־הבית, היתה לבושה תמיד נקיים ואהבת אֵם על פניה. את בנה שמעון ואת שתי בנותיה אהבה כנפשה, ותחנכם לפי כֹחה, ואת בנימין־יעקב אישה, איש סוחר ונאמן־רוח, כִּבדה מאד. בני חמשים היו, וקרבת־הנפש שביניהם לא כהתה, אדרבה, נתנה לַבית אור וחום.

בנימין־יעקב לא היה עשיר מימיו ולא עני. הוא היה ,בעל־בית' הגון, באני־שיט בינוני שט בים החיים, וזה נשא אותו ואת כל צרכיו. בספרים לא קרא, ולא היה מן היראים לתיאבון ומהמגביהים קולם בתפלתם, אבל בלבו היה זוכר חסדי ה׳ אתו, והיה מאמין בהשגחתו... הוא היה ממין יהודים הללו, שבית־המדרש, השוק וכל עניני הקהלה המה לו כצללים רחוקים, ואוירו האמתי הוא ביתו. — הוא נשא ונתן באמונה, והיה לו שיח ושיג עם קוני קמח ועם מוכרי קמח; ולפעמים קנה בעצמו הטים ויטחנן בריחים הסמוכים; אבל לא היה שקוע בענינים האלה לשם תאוה גרידא ולשם פזור הנפש. הוא הלך לחוץ לעשות מסחריו כאיש ההולך אל ביתו לאכול או לבית־המדרש להתפלל. הוא היה אומר: ברוך ה׳ יום יום, ולא דאג אלא לזמן הקרוב. ועל־כן היה נוח לבריות, נוח למקום, נוח לשכניו, נוח לרב דמתא ולגבירים דמתא. בנימין־יעקב היה — בנימין־יעקב ואיש הולך לדרכו.

בתים

מעודי היה לי צער לראות שוכני בתים, שטִפחו ובנו אותם בני־אדם וגָרו בהם ימים רבים, והולידו שם בנים ובנות, והשיאו את הבנים ואת הבנות, וישבו ויבלו זמן רב במקום אחד, הם ויגיעם בחיים, חלומותיהם ומשאות־נפשם וכל אשר להם; והנה סבב עליהם הגלגל פעם אחת, והם אנוסים למכור את קִנָּם לאחרים, אשר לא עמלו בו; ואנשים חדשים ופנים חדשות באים לרשת את האדמה, שמשפחה שלמה מצאה שם את אורה תחת השמש דור או דורתַים. — אדם כי ימות באחרית ימיו והולך למנוחת־עולם, אחרי גמרו מלאכתו פה עלי אדמות ומִלא תפקידו — סדר העולם כך הוא, כי הן לא לעולם יחיה איש; אבל הבית, שיגעו בני־אדם הרבה בשכלולו, וחיו בו ימים הרבה, וגם הוא יָנק מנשמת הגָרים בו, והם ממנו, עד כי כמעט היה ללבושם ולעור בשרם, — בית כזה, כי ימָכר לזָר, ויד היורש מטה ואינו יכול לגאול את נחלת אבותיו, וגם חוק היובל אין בימים האלה, כי ישובו איש אל נחלתו ואל אחוזתו, בבוא שנת החמשים — דבר כזה ימַלא אותנו עצב־לב.

כשישבתי בעיר־מולדתי בימי־עלומי, והייתי יודע כל שביליה, רחובותיה ובתיה, לא סדרתי לי את הבתים לבתי־עשירים ולבתי־עניים, או לבתים בעלי־חנויות מלפניהם ולאלה שאין להם חנויות, או לבתים שיש להם גן או איזה אילנות לפני החלונות ולאלה שאין להם כאלה, כי־אם לבתים שבעליהם ישבו שם תמיד, בָנו אותם או יָרשו אותם מאבותיהם, ולאלה שיצאו מיד ליד ובעליהם הדשים המה מקרוב באו. ובבוא המִפקד על בית מהחוג הראשון לצאת אל החוג השני ולהחליף את בעליו, הייתי מרגיש רגשי־נכאים.

תולדות בית אחד, שהיה בשכונת אבי, רוצה אני לסַפר עתה לפני קוראי; לא מעשה גרידא, כי־אם תולדה.

בתים ומשפחות

והנערה באה גם היא בין השכנות והביטה על התיבה המצוינה· היא נגשה אל השלחן ותאמר: ,יונתן׳ האם באמת לך היא התיבה הזאת?׳ פניו התאדמו׳ ותתאדם גם היא· שוחחו האנשים העומדים מסביב ואמרו: האם לא זוג טוב הם׳ הביטו נא אליהם! ותעמֵד רבקה פניה ותאמר: עוד ילדים הם·

כעבור שלשה ימים כתבו את התנאים···

„מי הזוכה? מי? מי?" איש איש מביט בפתקתו, אם גם ידע היטב מספרה. קולות קוראים: מי הוא? מי הוא שזכה? ומטילי הגורל בררו לקהל, כי הנה מלאכתם נגמרה. המון נערים העפילו לעלות על הבימה, ללקט את פתותי הנייר הנשלכות ארצה. רָצים ודוחפים איש את רעהו.

ונער ביישן בן שמונה־עשרה, יונתן בן רבקה, עומד על־יד העמוד ופתקה בידו. ויַךְ אותו נער שני על שכמו לאמר: „מה בידך, שוטה?" ויפתחֶהָ והנה כתוב עליה המספר מאה ושבעים ושבעה. וירם קולו ויקרא: הביטו, הביטוּ הֵנה! יונתן בן רבקה הוא שזכה! וידחפו אותו מכל צד ויקראו: „למה תעמוד שוטה? הראה את הפתקה, הראה!" חטפו ממנו את חתיכת הנייר ויתנוה לאלה שעל הבימה. ויקם הגזבר, ששמר כל העת ההיא את התיבה של עלי־קטורת במטפחת אדומה, וירם אותה ויקרא בקול: גשה הֵנה יונתן וקח לך אשר לפניך. ויתרגש יונתן מרוב פחד וששון.

ומכל עֵבר וּפִנה נשמע: מזל טוב! מזל טוב! התערבה בברכה ההיא גם קנאת רבים.

ונער אחד, שרגליו היו קלות כרגלי אילה, רץ לבית אם יונתן, לבשר לה את הבשורה ההיא. והשמועה התפשטה מרחוב לרחוב, מבית לבית. יונתן בן רבקה היה לשיחה בפי כל.

יונתן כבר שב לביתו, והוא יושב על־יד השלחן כחתן. שכנים ושכנות נאספו וכל הלבבות נטוים אליו ואל התיבה בת ריח ניחוח. גם בחלונות מביטים נערים. ביתה של רבקה הוא עתה עורק־החיים.

ומגַלה אנכי לכם סוד, שהוא אמנם עיקר ספורי. יונתן זה, הביישן והתמים, כאשר כבר ידעוהו קוראי, ראה מלפני הימים האלה בשכונת אמו את בתיה בת טוביה, עלמה טובת־מראה ולבושה תמיד בגדים נקיים, ויחמוד אותה ויחשוב בלבבו, כי טוב היה הדבר, לוּ נִתנה לו לכלה וארש אותה. ולרבקה עיני אֵם, היא ידעה משאלות לב בנה, וגם היא ראתה את הנערה יום יום ותאמר נאותה היא לבני.

אבל לצער לבה הכירה, כי אין נפש בתיה הולכת אחרי בנה. ואולי עוד יהָפך רוחה — נחמה עצמה, — הלא צעירה היא עוד, בת שש־עשרה, ועוד תלמוד לדעת את ערך יונתן, כי ישר הוא.

כה בא המועד. למוכר הגורלות לא היו עוד אמתלאות לדחות את השעה הרַבּה. והקול נשמע בכל קצוי פוטילוה: ביום השלישי לשבוע בשעה הרביעית בצהרים תהיה ההגרלה בבית־המדרש! ויתקבצו כל נערי העיר, גדולים וקטנים, שפטורים היו מ„החדר", באו גם הרבה אברכים ואנשים שכֵנים לבית־האֵל, לראות במחזה.

על בימת בית־המדרש, ששם קוראים בתורה, עָלו ארבעה אנשים, ויעמדו שנים מימין שלחן־הקריאה ושנים משמאלו ושני נערים בני שלש־עשרה עומדים לפניהם. ולקחו שתי מצנפות ונתנו האחת לשנים מימין ואת השנית לשנים מעבר השני משמאל. בתוך המצנפת מצד ימין היו חמש מאות פסות־נייר מגוללות; ועל כל אחת כָּתוב מספר הגורל, מא׳ עד ה׳ מאות כסדרן, ויערבו אותן היטב; ולאידך, שמו במצנפת השמאלית ארבע מאות ותשעים ותשעה פסות־נייר חלקות ועל אחת, רק על אחת, חרטו בחרט אנוש את שתי המלים הנעימות: „זכה בגורל!" ויערבו גם הפסות האלה יחד.

ומסביב לבימה עומד נער בצד נער, הקטנים עולים על השלבים ועל הספסלים; וכל אחד מחזיק בידו את גורלו בתוקף, ועיניו מביטות אל המִספר ופיו חוזר עליו בדממה.

ויקם השַמש ויַך בטבלאה של עץ על השלחן לאות דומיה. הכנת הלבבות! מיום הוסד פוטילוה לא היה עוד חזון כזה! ויושט הנער העומד בצד שמאל את ידו אל המצנפת וירם פסת־נייר ויתנה לשנים האנשים העומדים על גבו. כמעשה הזה עשה הנער מצד ימין. וגללו הארבעה, שנים שנים, שתי הפתקות ויקראו אלה: מספר עשרים ושלשה! והללו קראו: חלק! כה הרימו מצד זה ומצד זה גורל אחר גורל, מִספר אחר מִספר, וכלם יצאו חלקים חלקים; רבים חשבו, כי המספר שלש מאות יִזכה בגורל, והנה גם הוא יצא חלק. שוב אמרו, מספר ארבע מאות יִזכה בגורל, אבל גם לו עלתה בצדו פסה חלקה; וגם למספר האחרון חמש מאות עלה נייר חלק... נבהלו הנאספים לשמוע הכרזת המספר הזה ואמרו, כי קץ המחזה בא והגורל לא עלה. – אבל קוראים עוד מִספר אחר מִספר וסימנו. על מצח רבים נוזלת הזֵעה. מאיזה פיות נשמעה תפלה קצרה: אֵלי, אֵלי, זכֵּני! זכֵּני! ופתאם וקול הקורא: מִספר מאה ושבעים ושבעה, והשני עונה לעֻמתו: זכה בגורל! זכה!

,זכה בגורל׳

הבחור משולם־יעקב היה נקרא על שֵם אמו שרה האלמנה׳ כי אביו מת בנעוריו ואמו פִרנסה אותו בדוחק׳ — משולם היה בחור גדל־הקומה׳ והוא למדן ויֻודע חשבון׳ אבל עצל היה׳ הוא למד בבית הרב דמתא; ושם גם מקום מוכשר לבן־אדם לאַבד זמן׳ ולאידך׳ משולם היה בחור ובלתי־נשוא; ומדרך הבחורים בישראל שלא לשלוח ידם במסחר׳ הוא גם אכל לרוב אצל הרב׳ כששדך הרב את בנו לעיר אחרת׳ נסע משולם־יעקב עמו׳ להיותו מבין מעט בשפת הארץ היה המְתַוֵך בין הרב ובין פקידי הממשלה׳ משולם־יעקב היה טפוס נודע בעיר וראש הבחורים בפוטילוהּ׳

ויהי היום׳ והדוחק בבית אמו רב וגדל וקרובים היו ימי החגים׳ ובידם אין כֹל׳ וירא משולם ויתבונן׳ כי הפעם עליו להרויח מעט ולעזור לאמו׳ ויחשוב מה לעשות׳ בקש ומצא׳׳׳

הוא קנה בהקפה בעד רו״כ אחד צרור עלי־קטֹרת מקופלים בתיבה׳ עלים׳ אשר יעשֻׁנו אותם רק האצילים הפולנים ולא היהודים׳ ויודיע בבית־המדרש בין מנחה למעריב׳ כי את הצרור הזה יכול כל איש להשיג׳ אם יקח אצלו גורל בפרוטה אחת ויעלה זה בגורלו׳ ותעופינה אליו אחרי התפלה הפרוטות׳ ולכל נותן פרוטה נתן פסת־נייר מסומנה במספר ערבי א׳ ב׳ ג׳ וכן הלאה׳ ויתפרסם הדבר בעיר׳ ויקנו אצלו גורלות מכל אפסים׳

בתחלה חפץ משולם־יעקב להוציא רק ארבע מאות גורלות; ואחרי־כן חשב ומנה׳ שחמש מאות יתרות הן על ארבע׳ ויוסֶף כמספר הזה׳ כבר באו קונים אחדים והתחילו להאיץ בו שיתחיל בהטלת הגורל; ואחרים קנו אצלו עשרה גורלות בבת־אחת׳ למען ימהר דברו׳ שמואל בן מנחם הרצען בא ושאל: כמה יחסרו עוד למספר הגורלות׳ שצריכים להִמכר? וכאשר הגיד לו משולם־יעקב׳ שעוד חסרים עשרים וחמשה׳ פתח הלז את כיסו ויתן לו כ״ה פרוטות בעד כ״ה גורלות׳ וישתוממו כֻלם למראה ההוא׳

גדלים בכי טוב. גם בפני כלותיו ראה הפעם יותר משראה עד עתה וידע ממצב בניו יותר מאשר ידע עד כה.

כה עברו על הלל עוד עשרים שנה לשבתו עם האשה הזאת, אשר הזמין לו אלהים, והוא אֲהֵבָהּ; וימצא עמה רוב נחת, ושמש החיים, אם גם אחרה לבוא, זרחה לו זרוח.

וכשהתקררה חיה באחד הימים ומתה, ותהי לה לויה גדולה והכל אמרו, כי לא היתה אשת־חיל כזו בישראל, לא מצא הלל עוד חפץ לשבת לבדד בהאי עלמא ויתפלל לה׳: קח את נפשי. וישמע אלהים לקול תחינתו ויקראהו למקום אשר שוכנת חיה בו... הנאהבים בחייהם במותם לא נפרדו.

וימת הלל כעבור שבועים ימים למותה, ויקבר גם הוא בכבוד, ויחלקו בניו ביניהם את אשר הניח אחריו בטובה.

אבל כל אלה כאין לעומת השנוי הראשי שבא על־ידה, על ידי האשה שבאה בגבולו — היא חפשה בארגז הבית, לסדר את החפצים, ותמצא בצרור אחד שתי מאות רו״כ במזומנים. ותבוא אל בעלה ותאמר: עשיר אתה, הלל, יותר מאשר פללתי, כל בניך נשואים והצרכים אינם מרובים, ומדוע נשכיר את החדר הגדול בפנים הבית ואנחנו יושבים צפופים? — בקצרה: עזריה שפיקוב אנוס היה לפַנות את הבית, למרות רצונו והרגשתו, כי בלכתו מן המקום, אשר בו חנך כשנות עשרים ויותר, יסור מעליו רוחו. וכן גם היה לו . . .

וחיה קראה לאומנים, והם תקנו את הבדקים ואת הרצפה, היא בעצמה שפשפה את החלונות, נשאה את רוב הכלים מהחלק השני להראשון ותציגם ביופי, במשטר; ובבוא הלל פעם מבית־המדרש, אחרי „קבלת שבת", מצא את הנרות דולקים והשלחן ערוך והאויר רחב. ופני חיה אינם כפני רציה הרזה; אשה כבודה וטובת מראה, יושבת בבית, ומלאכי השלום עומדים לימינה!

וחיה החלה לחנך את בעלה גם בעניני עבודת ה׳ ותפלה. היא אמרה לו, אף־על־פי שהנך יהודי פשוט, הלל, ואת התורה לא למדוך, עליך לדאוג מעט לעניני עולם־הבא! בבקר שלחה אותו להתפלל בהשכמה בצבור (לא כמו שהיה מתפלל עד עתה בימות־החול ביחידות), והזהירה אותו לומר אחרי התפלה גם מעט תהלים. ביום השבת לקחה את ה„צאינה וראינה" שלה ותקרא לפניו מספורי האבות, מאברהם ושרה, ממשה ואהרן, וגם פירשה לו פסוק פסוק מעניני דליבא . . . הלל החל בעצמו למצא חפץ בדברים כאלה, ובלבו הרגיש גם למסַפרת לו מין רגש, שלא הרגישו לעולם לגבי רציה. אמנם עם רציה שקדמה לזו הוליד בנים ועם זו לא הוליד; אבל עם כל זה יש לו נחת־רוח גדולה לשבת עמה, עם האשה הזאת, על שלחן אחד בשבת כזו בצהרים, לשמוע מפיה דברי־תורה ומשלי־חכמים ולאכול בתוך כך תפוחים טובים, שהיא מקלפת לו וחותכת לו חתיכות חתיכות . . .

חיה אשתו זו קרבה אותו גם לבניו; כי בימי מנוחה וחג קראה אותם אליה, ותתן להם ולנשיהם ולבניהם מעדנים ואגוזים, והכל ביד־רחבה ובלב־טוב.

הלל סִפר ומנה ביום כזה, שיש לו חמשה נכדים ושבע נכדות, וכלם

תוכן חייו האחד היו הצבעים והחליפות שבצביעה. ציירו לעצמכם: צמר לבן כשלג נעשה אדום כדם, והאודם מבריק; והנה צבע התכלת כתכלת השמים ביום טהור. ושדרות שדרות מונחים צרורי־הצמר הצבועים זה בצד זה כמראה הקשת. והכל — מלאכתו, מעשה ידיו להתפאר. — ומה להלל־מנחם עוד? —

והנה באו חליפות בחייו. הוא נכנס פעם מחלקו, חלק עבודתו, לחלק השני שבבית וימצא את זוגתו שוכבת על המטה וקוראה: ראשי, ראשי! ככה נאנחה יום שלם והיום שלמחרת, וביום השלישי קראו לחובש, ויתן לה תחבושת לראשה ואיזו רפואות — ותמת.

בדבר כזה לא היה הלל רגיל, ויהי טרוד בקבורה ו„בשבעה" שבוע ימים. אחר־כך חזר לחלקו האחרון וליורה שלו... הוא אמנם לא ימצא את ארוחתו בעתה. בלילה אין מי שיבשל לו חמין ואין מי שיציע לו את המטה. וזה היה לו קשה מעט... בקצרה, אחרי שלשה ירחים נשא הלל אשה שניה. ושמה של זו אינו רציה, כי־אם חיה.

בימי־הנשואין היה גם כן טרוד איזה ימים. כי הן האשה חדשה בעיר, לא תדע לצאת ולבוא בבית, ועליו להראות לה כל הכלים וכל דבר שעומד על מכונו. ואחר זה אמר לחזור למלאכתו כמקודם, בלי שנוי. אבל חיה אינה כרציה. —

חיה, שמה במלואה „סָתי־חיה", היתה אשה כבת חמשים, חשוכת בנים ופניה עגולים ובריאים. היא נשאה מטפחת של משי מסביב לראשה, ומעיל שחור קצר תמיד עליה בצאתה לרחוב. היא היתה מעט יראת אלהים, מעט גבאית לצדקה, וגם צופיה הליכות הבית, ונותנת לו חוקים חדשים...

חיה לא רצתה בשום אֹפן להגיש את ארוחת־הצהרים להלל בעלה לבית מלאכתו בעת טרדתו; ואנוס היה מעתה לבוא החדרה, לרחוץ ידיו ולטהרן וללבוש מעילו (הוא היה אוכל עד עתה בלי מעיל) ולסעוד כבן־אדם. להלל לא היתה שעה קבועה לעבוד, כי הוא עבד תמיד, ולפעמים עד חצות הליל. אבל באה חיה ואמרה: לכל גבול ומועד! היא לא נתנה לו לעבוד יותר מעשר שעות ביום. הלל היה מתחיל לעבוד תיכף אחרי הבדלה במוצאי־שבת, וחיה אמרה: צריך אדם להוסיף מחול על הקודש; וכל העובד במוצאי־שבת, והוא אינו עני ומוכרח לכך, לא תבוא הברכה במעשי ידיו.

יום קיץ בסתו

ביתו הארוך של הלל־מנחם הצובע, היה מחולק לשלשה חלקים. החלק הראשי, והוא פנים הבית לצד הרחוב, היה בן חדר גדול ובו הרבה חלונות; והוא מושכר היה ימים רבים ל,כותב־העיר' עזריה שפיקוב, שהיה מורה לנערים ונערות של בית־רבן את מלאכת הכתיבה העברית ומעט חשבון; בחלק שאחריו, התיכוני, היה חדר־המטות ובית־האוכל והמבשלות, ובו גר אדון הבית ואשתו רַציה, ושם הולידו בנים ובנות וישיאום, ולא אמר אדם: צר לי המקום! ובחלק האחרון, בלי חלונות ובו רק חורים חורים, היו אוצרות העצים והתבן להסקה, רפת לעזים וסלים לגדולי העוף; ושם בפנה – יסוד הבית: תנור גדול עומד, ובתנור יורה גדול של ברזל, בה שמים מים וצבעים ובשלו בהם צמר ופשתים כל הימים. על יד החלק הזה בחוץ, היו עומדים כלונסאות של עץ, עליהם מתותים חבלים דקים, ועליהם היו שטוחים הצמר והפשתים, לנגבם באור השמש. וצָבע הלל־מנחם את הצמר בצבע אדום, ירוק, כרתי וזהב, והיה אומן במלאכתו, והיה אהוב ונודע לכל האכרים מסביב לעירו טרוצה, וימצא את לחמו באמונה, אם גם ברוב עבודה...

דור שלם עמד הלל־מנחם במקום האפל למחצית, ויצבע ויעסוק במלאכתו. אחרי הקיץ בא החורף ואחרי החורף – קיץ: בניו גדלו ונשאו נשים וילדו בנים; תהפוכות רבות באו בעיר, כי בינתים היתה טרוצה לתחנה במסלת־הברזל, העוברת בכל החבל הדרומי שברוסיה האדירה, והלל־מנחם עומד וצובע, צובע בלי הרף ובלי מנוחה מלבד ימי השבת; וגם אז היה ישן לרוב על מטוי הצמר או על צרורי קש ותבן, כי בינו ובין אשתו רציה לא היה יחס כלל, ולא היה לו גם מה לדבר אתה, – גם נשואי בניו עשה כלאחר יד. בכלל איש בעל מזג קר היה הלל, מסגרת מחשבתו וידיעתו את העולם צרה, ומה לו להכניס ראשו בדברים מחוץ לגבולו, אם במוצאי שבת כבר עליו להכין את עצמו לעבודתו, ולעמוד ככה על היורה כל ימות השבוע...

למה אאריך? יהושע־נתן כבר ,מונח עוד הפעם תשע אמות בארץ׳, כמו שאומרים הבריות. האשה החדשה מעיר טרינה באה ותקח את מקום הראשונה, וטִבעה ממש כטבע הראשונה בלי הבדל כלל ··· בקצור, לא השתנה דבר בחיי יהושע־נתן, המסחרים דחוקים כמקודם והקללות והריבות שבבית גם כן שבו כמקודם ··· וראו זהו, הראשונה היה שמה מלכה והשניה גם כן שמה מלכה. הראשונה ידעה לְיַסֵּר אותו בקללותיה על כל דבר ועל כל מאורע, והשניה גם כן ,הבינה׳ את זה היטב. היא עשתה כל אלה באותו נוסח הישן ובאותה הרמת קול, ובאותה זריקת האלונטית ממש, כמו אחיות הנה, אחיות לצרה יחד ··· ויהושע־נתן אינו שוב עוד שדכן ממדרגה שניה, כי אם ממדרגה חמישית או ששית, והפוזמקאות, הפוזמקאות של ימי שבתו האחת בחייו, כבר פשט וכורך את רגליו עוד הפעם במטליות — איני צריך לומר, שאת בגדי השבת אינו נושא עוד בחול. מה שייך, בן־אדם מישראל אינו פריץ, ו,הראש מוכה׳, מוכה כל הימים ···

ומלכה זו גם כן ילדה לו שלשה בנים, ואחר־כך נודע שהיא, שכל מעלתה היתה, שלא היו לה בנים, היתה אמנם אֵם לבנים שנים, מבעלה הראשון, שגרו אצל דודה לשעה; ובאחד הימים באו גם לבית יהושע־נתן, ויהיו שמונה פיות מ,שלי ושלך ובשותפות׳ לסעודה שאינה מספקת ··· והעניות עוד גדלה, והקללות עוד רבו וגם ,הכאות׳ באו לבית. הכל היה כמקודם.

פשוט, יהושע־נתן מתהלך כצל עלי אדמות, בלי לחלוחית של חיים. ואם לחשך אדם לאמר, שיהושע־נתן לא חי מימיו, אנוס אנכי לגלות לו סוד, כי בפנים לבבו של גבור ספורנו אין הדבר כן. הוא יודע בצר לו, שלא תמיד היה העול כל כך קשה, בלי הרף, ושגם הוא ראה חיים ומנוחה פעם אחת בעולמו, והדברים היו — למה נכחד? — באותם שלשת הירחים שהיה אלמן, הימים שבין מלכה למלכה. — — — —

שלשת יתומיו בידו, וכלם רחצו למשעי ונראה בחוש, כי יש עליהם עין צופיה, — והוא חגר את חגורו של שבת. בפוזמקאות כיון דדש דש, והיה נושא עתה עליהם מנעלים קצרים, שלא כסו אותם רק עד כדי שלישם, וילך לטייל גם הוא... הבכור הלך לפניו, והבנות נהל אחת מימינו ואחת משמאלו, הכל בחבת אב ובאיזו מלים בינתים לבכור, כי לא ירחיק ללכת. באו נשים צדקניות שכנות ותחלקנה לחיי היתומים בידן ותאמרנה, כי פניהם טובים. אנשים עמדו, בהפגשם עמו, וישאלו לשלומו בכבוד; והוא צֹעד לאטו ורחשי לבו כאיש שיש לו מאתים מנה ובין הנגידים הוא נמנה. רגעי אושר היו לו רגעי הטיול הזה, ובעברו לפני הגביר דמתא יחזקאל קצנלסון, שעמד על־יד שערו והביט בעוברים ושבים בגאוה ורמז ליהושע־נתן שיגש אליו, ודבר עמו כרבע שעה, אז היה אשרו למעלה מן השיעור. רגש נעלה כזה לא היה לו כל הימים אשר הוא חי. פשוט, יהושע־נתן ראה את עולמו בחייו. — — —

ומי פלל בעת רגשי התרוממות שלו, מה שיקרה ויאתה לו ממחרת היום... הוא נסע ביום הראשון לעיר טרינה הקרובה, אם תרצו על־דבר איזו קניה ואם תרצו על־דבר איזה שדוך עם אלמנה בדרך אגב. הוא היה מתון מאד בשדוכים ועל כל דבר, אשר הציעו לו, חשב מאה פעמים ואחת. מה שייך, וכי אלמן נכבד כמוהו ,יתן את עצמו בחנם‘? אבל באותו שדוך היה, כמו חטפו אותו איזה אנשים והעמידו אותו תחת החופה. הוא בקש לומר לא, ויאמר הן. הוא הוציא להוצאת הנסיעה כשבעים פרוטות ולא רצה להפסיד הוצאות הנסיעה. לכאורה כל הדבר לא היה לרצון לו, אחרי שהאלמנה, אשר ראה, לא מצאה חן בעיניו כלל וכלל, אבל החזן כבר מסדר את הקדושין. פשוט כמו בהלה! בודאי דקרו אותו במחטים, כנהוג, לשם התול; אבל הוא ידע, כי אין זה התול כלל... בקצרה, יהושע־נתן כבר הוא בעל אשה זרה, שלפני שעה עוד לא ידעה, והיא אומרת לו, לזר, אתה בלשון נוכח; ובשובו ממחרת העירה נטילה לבדו, כי האשה עוד היתה צריכה להכין חפציה והבטיחה לבוא אחריו לעירו בעוד שלשה ימים, לא צעד על סף ביתו כחתן אחר חופתו, כי־אם כאבל... ממש היה לו הרגש, כאיש שטבעה פתאום ספינתו בים...

וכשבא עתה לבית הגון להציע שדוך, כי סוף כל סוף לא יכול להניח את פרנסתו, והוא מלובש כבן־אדם ואינו בהול בדבריו, השיבה לו גברת הבית כהלכה: ,ומתי תאמר אתה לישא אשה יהושע־נתן?' והעמידה פנים כאלו דואגת היא באמת לעתידותיו, אבל בעצם האמינה לו עתה ביותר, מאשר עד הנה; ובעזבו את הבית, אמרה האשה לבעלה, אולי דברים בגו בהצעת יהושע־נתן לבתנו. נשאל ונתעסק בדבר. העיקר, שהיה חשוב עתה ל,מרא דעובדא' והעמידו את הדבר על חזקתו, שעתה לא ירמה כל־כך ולא ידבר שקר גמור, אחרי שאינו רוצה, שירמו גם אותו וישקרו לו. ובכן נתעלה במעלות השדכנות ממדרגה ששית או שביעית, שעמד בה עד עתה, למדרגה שניה ויפסע ארבע או חמש מעלות במצבו החברתי בפעם אחת, ואותו דבר הרגיש יהושע־נתן היטב ושמח על הדבר.

יהושע־נתן היה תמיד מלא חמה על אנשי נטילה וחשב אותם לחייבים במצבו הרע והמדוכא, ובכלל לאנשים בלי כשרון רב בחיים, ובקר אותם בלבבו בקרת קשה, אבל עכשיו התחיל לראות, שאין הדבר כן ושהרבה מהם חשובים באמת וגם נגידים באמת. בכלל נשתנה יחסו לבריות לגמרי, ולבו היה בלי טפה מרה כלל. ואפילו אויבו בנפש, יעקב־קע ירחמיאל, ,שלקח ממנו בשדוך אחר את הנתח האחרון מפיו', לא היה עוד שונאו; הוא סולח לכל אלה אשר חטאו לו ושיש לו בלבו איזו טינא עליהם; והוא באמת עושה שלום עם ה' ועם בני־אדם.

בכל יום ויום השכים לבוא אל הקלויז ויעמוד על מקומו ויתפלל בניחותא, כאיש היודע את ערכו. הוא השליך מעליו את כל הדאגות; אדרבה, טוב לאדם לקוות וכן כתוב בסדור. וגם הסדור שלו אינו עתה המעוך והישן, כי־אם סדור ,בית־יעקב' עם ,נהורא מעליא', אשר לקח בימי ה,שבעה' מאת דודו. מה יחסר לאדם עוד? —

היה יום השבת, יום שלכל בני־ישראל בכל מקומות מושבותיהם ,נשמה יתרה' וכל השלוה של יום קדוש. יהושע־נתן כבר התעצם בטוב במצבו החדש לבדו, והיה הוא המלך והמלכה כאחת וקיים עם היתומים מצות עונג שבת.

הוא קנה אצל טבח רגל כבש, ודגים קטנים מצא בשוק וגם יין לקדוש הכין ויאכלו וישבעו. יום יפה היה בימי הקיץ וילכו צעירי ישראל וגם שלא מן הצעירים לטייל ברחוב הגדול אחר הצהרים, ויקח יהושע־נתן את

כלל··· היו לו ליהושע־נתן עוד הרבה דמיונות··· אבל העיקר הוא עתה אדם בעל חופש ובחירה; אם רוצה, אז שומע הוא את הנכבדות שמציעים לו, ושואל על כל הפרטים, ואם אינו רוצה, אינו שומע כלל ומשיב: יהושע־נתן אינו סכל, כמו שאתם חושבים ואותו לא תרמו.

והנה הוא גם בעל־הבית ועליו לפקח על צרכי־הבית ולתקנו; הוא שוכר ערלית בארבעים פרוטות ליום לטוח את הבית בחמר, קורא לקרובה אחרת פשוטה לנקות את החלונות, לשפשף את הכלים, המזגג בא והסיר את דבקי הנייר מהחלונות השבורים ויביא זכוכית במקומם. פשוט, בביתו של יהושע־נתן עתה, כמו מכינים את עצמם לביאת איזה רבי. וקשור הדברים ברעיונו איני צריך לומר.

ומעשה שטן הצליח, כי דוקא בימים ההם היה הפדיון אצלו בין בקדרות ובין בסובים לא מעט, כמו „מן השמים" שלחו אליו נכרי אחד וימכור ליהושע־נתן ששת שקים זרעונים כמעט בחצי חנם. הוא האכיל והלביש את יתומיו; ולו בעצמו אמנם לא השיגה ידו לקנות בגד חדש, אבל הוא נמנה וגמר להחל ללבוש בגד השבת שלו בימות־החול, ואם התלוצצה עליו בזה „החברה הלבנה" של הקלויז, שם עצמו כחרש. — בעצם מצא הוא את הרעיון בריא וטוב, כי לא יאה ולא נאה ללכת בימים כאלה לבוש „כאיש מחזר על הפתחים", ובכלל, לו עתה תקוה, שירויח גם לעתיד, והוא גם מסלסל בפאותיו, והוא, אם תמצא לומר, הלא בעל־הבית נכבד הוא; ב„שכנות" אינו יושב, יש לו איזה מעמד, הוא גם מקצת תורני, ולראיה יושב הוא עתה פעמים אל החלון ו„מסתכל בספר", דבר שעשה עד עתה, בעת לא היה מלמד, רק פעם אחת ביובל. אימתי היתה לו מנוחת־הנפש לישב ולקרוא בספר? אבל הוא אדון לעצמו. הוא הפקיד והמצוה בכל עניני הבית, ולולא חטמו העקום מעט, היה באמת אדם השלם. אך מי ישאל לדבר קטן כזה? ולכאורה גם זה הוא אלמן בר־מעלה, שיש לו רק בנים שלשה ולא ששה או גם שבעה. הוא בקש ומצא, כי האשה אשר תבוא בגורלו תעשה, כמו שיאָמר, שדוך לא רע. ול"ד שנה גם כן אינן זקנה מופלגת. מה תאמרו אתם, קוראי?

ככה חי יהושע־נתן בצל שלותו. לו הרגש, כמו התחדש באמת, וגם בנטילה העיר אמרו, כי לא יכירו אותו עוד ושרוח חדש בא בקרבו. —

בכל משך השלשים עשה בבדק הבית בצנעה, סדר את הקדרות ואת השקים, קרא לסנדלר לתקן מנעליו, וחנך את היתומים לסדר ולמשטר ולמדם „מדת דרך ארץ", ואיך לדבר עם אנשים, כמו זאת הפעם נקרבו אל לבו. גם הוא התלמד להשתמש במטפחת האף לנקיון חטמו ולא בשולי בגדו... בקצרה, הוא הרגיש את עצמו בתור אדם, שעליו מוטלת יותר אחריות מבתחלה; ובכלל באה העת, להסתגל לאיזו שלמות. — איזו „קרובה" הכינה לו במשך הימים ההם את המאכלים, ודבורו עמה היה בנחת ולפעמים, „כאשר שכח את עצמו" לרגע והשמש זרח והשליך קויו אל הבית, הוציא מפיו גם איזו הלצה קטנה. מה שייך, בני־אדם צריכים לקבל עליהם גזר־דין ממרום בלי שבירת הלב, וכי אני עשיתי את מזלי? היה אומר. והנה הבן הבכור אומר בכל יום „קדיש" בנפש חפצה והעניה בחייה פה עלי אדמות, בודאי יש לה איזו נחת־רוח שם, חפשית היא עתה מבית־בשול ומבית־הממכר — השם יתברך רק יעזור לו לְגַדֵּל את היתומים בטוב ושלא יגרמו שום חרפה חס ושלום, לזו שילדה אותם. לפתע נזדקרה במוחו מחשבת פגול, כי הלא יהיה צריך ל„בעלת הבית", גם לשומרת את הילדים; אבל „לא נתן" לרעיון הזה להתישב כלו בקרבו. ולכאורה אמר בלבו אחר־כך, אולי באמת הרעיון רעיון, מה שייך איש בלא אשה, ומה יאמרו הבריות? ובאמת עליו לחשוב בדבר, מה יפסיד? לעת עתה רק יחשוב בדבר. —

פלא, בו ביום, כאלו קנוניא היתה בזה מן שמיא, באו אליו מתחריו יקיל שמריל׳ס ובן־ציון נחמנ׳ס וישראל איציס, ויתחילו לְדַבֵּר עמו על־אודות ענין כזה ולהציע לו נכבדות... בודאי העמיד את עצמו יהושע־נתן כחרש וישיב: בע! שמע! מה נוגע לי כל הדבר? לכו לעזאזל עם כל דבריכם לבטלה; מי אמר לכם, שרוצה אני לישא אשה, עוד יש לי פנאי להמתין. האמנם? מלה במלה השיב להם, כאשר השיבוהו אותו אלף פעמים ואחת; ומאותו דבר, כי באים עתה אליו ומבקשים דבר ממנו, מבקשים אותו ממש, כמו שבקש מאחרים, היתה לו נחת־רוח גדולה מאד. ובדיעבד התחיל לצייר לו בעצמו את מיני הנכבדות שהיו נראים לו.... זוכר הוא, כי בבואו לשמעון זרחי העשיר, להציע שדוך לבתו, ראה שם אומנת מניקה את בנו הקטן, כי חלתה אשתו, ולאומנת הזאת היו פנים יפות ותיטב בעיניו, ולולי התבייש, כי אז לקח אותה לאשה בלי נֵדה

הראשונה ללב האנשים האלה, הלובשים פוזמקאות תמיד ברגליהם ולא מגואלים בפסולת השק. אתה ה׳ יודע דרכי לב האדם.

יהושע־נתן היה לבוש תמיד בגדים ישנים קרועים ומטולאים, ובכלל לא היה מקפיד, אם שולי מעילו הארוך היו נושאים עליהם זר של רפש מבחוץ בימי הגשמים, או כי נדבק בהם בכלל איזה סחי ומאוס, נוצות סתם מהכר למראשותיו או גם קטניות ומרק על שפמו ועל זקנו, למרות ה,מים האחרונים׳. ומעשה שטן, דוקא בימים האלה, וביותר מאז כבדהו הנגיד של בי־הְדואר בנחום־אבלים, כאמור לעיל, התחיל הדבר להעסיקו, וכשהיה משכים בבֹקר, התחיל למשמש במלבושיו ולהרחיק מהם כל דבק, ובכלל, בשביל שהיו הימים האלה ימי פנאי בסגירת בית־ממכר שלו, היה משתמש בשעת הכושר, בין בקור לבקור, לסַדֵּר מעט את הכלים בביתו ולנקות דברים שעלתה בהם חלודה. בדברו עתה אל בניו היתומים, התרגל להמשיך מעט בדבורו ולא להיות פחזן ומהיר במליו. בקצרה, במשך שבעת הימים, שבהם החי יתן אל לבו, והוא גם היה מסתכל לפנות ערב בהתאסף ,מנין׳ בביתו – וגם זה הוסיף לו איזו עצמה – במדרש איכה ובדברי ירמיהו, והתורנים שבמנין היו מדברים עמו דברים כבושים, הכל כמו שנהוג בחללו של אֵבל, נעשה בלבו של יהושע־נתן איזה שנוי. – וכשכלה היום האחרון והלך אל הקלויז להתפלל וסבבוהו אנשים, שלא באו לנחמו, לשאול אותו לשלום היתומים ולסבת מחלת אשתו, והיה עומד בפנה ומסביבו איזה עגול, רחב לבו באמת ויאמר לנפשו: המתן יהושע־נתן, אינך מאלה שמחיר עשרה מהם פרוטה, כמו שחשבת בעצמך עד הנה.

רק בקושי חכה, עד כי יעברו ימי השלשים, כי זאת הפעם חרה לו הדבר, על אשר הוא הולך כ,פרא־אדם׳ בלי גזיזת השער כמעט שנה תמימה, וביום השלשים ואחד הלך לסַפָּר ויגז את שערות ראשו, ויסרוק את זקנו על־ידו, ובכל משך חצי השעה שישב על הכסא והספר הקיפו ועשה בו את מלאכתו, הרגיש רגש של ישות, שנעמה לו. ובשלמו את ההון הרב חמש פרוטות ועזב את בית־הסַפָּר ובא החוצה, היה לו כאילו הלך הפעם קוממיות וגדל אמה. – –

שלא לראותה עוד ושלא לדבר עמה עוד – ושבפתחו את הדלת, המובילה לבית־המבשלות ויקרא „מלכה מלכה' אפילו עשרים פעמים, אינה שומעת עוד ואינה באה עוד לקול הקריאה, ולמחר גם כן אינה באה, וגם למחרתים – באמת כל זה לאו דבר קטן הוא, והקורא יבין היטב ללב יהושע־נתן. והדבר האחד המרגיע מעט במועקת הצללים האלה, הוא „נחום־אבלים', ומקצת הרמת הלב שבדבר, להרגיש את עצמו איזה ימים מעין מרכז מעט. –

צאו ולמדו, מי בקר את יהושע־נתן הדל בביתו מימיו, אפילו בימים טובים? מי דפק על פתחו? ועתה הדלת נפתחה בכל פעם, ובאים אנשים לנחמו, בא גם הרב דמתא והשו"ב דמתא והחזן; באים בעלי־בתים וגם נגיד אחד מחזיק הבי־דואר, היושב לא הרחק ממנו, ולמי הם באים? אל יהושע־נתן הם באים ועל ספסליו המה יושבים. הוא יושב על השק הפרוש על הארץ, בלא נעילת הסנדל כדין, והם מנחמים אותו, ומדברים עמו בקול רחם. הוא העיקר עתה. –

ודבר אחד שכחתי. ביום הראשון של ימי ה„שבעה', כאשר היה עליו על יהושע־נתן לחלץ מנעליו, נזכר לשממון לבו, כי אין לו פוזמקאות, ושהוא כורך את רגליו רק במטליות ישנות, ולפעמים גם בחתיכת שק, אבל אז, בשאר הימים כשהוא נועל את מנעליו הגדולים, מאי איכפת לבני־עלמא, מה מונח שם מתחת לעור הקשה העב; לא כן עכשיו, לישב עתה במטליות מכורכות על הרגלים ולהתראות כך לפני אנשים הבאים אליו זה דבר כבר שאכפית לו. ויהי תוהה שעה אחת, מבלי אשר ידע מה לעשות. לפתע פתאום ראה את צרור המפתחות, שהיו מונחים לאנחות מעת עזבה אותם מלכה השרתי כיתומים, ויקח אותם בידו וימשש בהם, וישאר תלוי באצבעו המפתח לארגז מלכה; ומבלי משים שם אותו בחור הארגז, ויסובב אותו, וכאשר הרים את המכסה לרגע, למען יראה, אם שמו הכל בתוכו, או היה דבר אחר הסבה בדבר, כי יפתח את הארגז, הוא בעצמו לא ידע, נזדמן, שהיו מונח שם זוג פוזמקאות של המתה, אשר טותה אותם מצמר גפן. וכיון שהיו מונחים לפניו לקחם יהושע־נתן בידו; וכיון שהיו בידו, שם אותם על רגליו גם כן מבלי משים, ויך לבו מאד על הדבר הזה. אבל בישבו על הארץ והסתכל בלובן שברגליו, דבר שלא ראה כמוהו מימיו, התחיל להרגיש רגש עצבון וגאה גם יחד, והיה מבין בפעם

הצדיק עליו גזר דינה של מלכה, ויהי עומד כאיש נבהל עד תהום הנפש!

ומלכה לא נחה ולא שקטה כל היום. כל העולם היה איום בעיניה על־ידי האסון הזה; וגם יהושע־נתן התאבל מאד, אם גם לא אמר עוד דבר. ביום השבת היו צהלה ורנה בנטילה, כנהוג כי ישבות רבי בעיר, והשבת הזאת היתה גם שבת שמברכים, אבל ליהושע־נתן ולמלכה אשתו היתה השבת ל„שבת חזון"... המה אכלו, כאשר יאֹמר ביהודית, איש את בשר רעהו. פשוט, גדול הכאב מאד. אלהים ממרום, מדוע על האנשים ההם לא חמלת!

אבל הסו! עוד יד המזל נטויה. מלכה היתה זה איזו שנים מוכת־לב; והיא לא דרשה ברופא ו„לא עשתה מאומה", למצוא צרי למחלתה. החיים גם מבלעדי זה לא מתוקים הם. ומשבת זו, יותר נכון מערב שבת זה, עוד הוסיף הלב לכאוב. כמובן, נצטרפה לזה גם איזו הצטננות; וכעבור זמן קצר, והיא כבר שמרה כל יום ממחציתו ואילך את מטתה, והחובש כבר בא פעם ועוד פעם, ויתן לה איזה סמים לשתות, לא הספיקה לשתות את הבקבוק עד גמירא, עד שהתישבה בדבר והניחה ליהושע־נתן את הסובין ואת הקדרות ואת כל מסחריו ואת שלשת הבנים בפניהם הדלים והירוקים ותלך עם נשמתה השמימה והגוף בן שלשים ושש — כשש שנים היו שנות מלכה יתרות על יהושע־נתן בעלה — נשאר מונח על המטה השבורה, לתמהון לב יהושע־נתן, שלא פלל כדבר הזה, ויהי כנדהם...

יום מעונן היה וגשם, והיו בכיות גדולות ורעש־גדול בכל שכונת הרחוב. ובאו נשים לספוד למלכה ולבכותה, ואחר־כך היתה ה„טהרה" וה„קבורה" וה„קדיש" הראשון של היתום. וכששבו מן הלויה נתפרדו העבים, ותצא השמש ליבש את האדמה, כמו להכעיס.

והנה החלו ימי „השבעה" ואנשים באים לנחם את יהושע־נתן ודברו על־דבר המתה אֵם הבנים ויספרו בשבחה כנהוג, וגם יהושע־נתן התאנח מדי פעם בפעם. — ובאמת לחיות י"ז שנה רצופות עם נפש אחת בימי שלום וריב, בקיץ וחרף ולהיות רגיל לישב תמיד עם אותה הנפש על שלחן אחד ולדאוג ביחד, ולהתקוטט ביחד, ואחר־כך לאבד את הנפש הזאת לעולמים,

שדכן ובא בין הבריות, מסוגל לשֵרות כזו. — וימהרו להביאו לפני הרבי ולא מצאו את ה„שלים־מזל" בבית. —

הדבר היה בערב־שבת בבקר, ויהושע־נתן הוא תמיד בשעה זו בביתו, כי הן הוא אז בבחינת „משמשת" ממש, ועליו לעזור בהכנת־השבת, בכל העבודות הקשות ולקבל על ראשו גם את מטר הקללות, שבעת־בהלה כזו הוא מצוי גם בבתים, שבכל ימות השבוע שוררת בהם „שלום ושלוה". ואותו בקר, כמו להכעיס, נזדמן הדבר, כי מלכה בעצמה נתנה לו רשות ללכת הכפרה, כי אמרו שיש שם „קניה טובה" של תפוחי־אדמה, והדבר הוא „מציאה" ממש. — וסוף דבר היה, כי במעון הרבי לא רצו לחכות ליהושע־נתן, ובראותם שלא בא, מצאו להם מין בן־אדם אחר, והיה הפסד בידים עד שמונה רו"כ או עוד יותר; וגם את תפוחי־האדמה לא קנה יהושע־נתן, כי בראות האכר אותו צועד על סף ביתו רם לבבו ובקש במחירם שלשה מונים. לך טוען עם נכרי עקש! אין מזל לבר־ישראל, וליהושע־נתן באמת לא היה מזל. תחת לשוב הביתה תיכף, ולו עשה כזאת, כי אז אולי עוד השיגו אותו שליחי בעל מלון הרבי, הלך יהושע־נתן אל נכרי אחר ואל השלישי ואל הרביעי, ומכלם יצא בידים ריקנות בלי קניה. וכדי שיהיה לו „שכר הליכה" שלם קפץ עליו עוד כלב רשע ויקרע על לא חמס בכפו את שולי בגדו, וישב יהושע־נתן בצהרים לביתו בלי קניה, בבגד קרוע ובפחי נפש...

ובבואו אל בית־הבשול ועמד כעני בפתח, וכבר חשב לו בדרך הרצאת דברים, מצא את מלכה כועסת ונחל קללותיה שוטף עליו בזעם נורא. רק בקושי עלה לו לדעת מה שנולד בינתים; וכשמעו את המעשה ברבי, התחלחל גם הוא ויגז את שערות ראשו. הוא הרגיש פתאום, כי לא רק אבד דמי־השֵרות הרב, כי־אם אבד דבר, שהיה יכול לסבב סבות וסבות לסבות, שאבד דבר שכל מצבו היה אולי מקבל על־ידו צורה אחרת... להיות חמשה ימים סמוך לרבי ולהיות כעין מתַוך ומתערב בענינים רבים ולומר דעתו בענינים רבים, ובכלל לבוא בבתים ולדעת ממשמשי הרבי מבתים אחרים, שבערים אחרות, ולבוא על־ידי זה לרעיונות־קשור של שדוכים חדשים ועוד ועוד, זה דבר שלא יקרה פעמַים בחיים; וזאת הפעם שנפל דבר כזה בחלקו, הנה „נשאהו הרוח" ללכת הכפרה, דבר שהיה יכול לעשות היטב אתמול, ביום החמישי או גם ביום הראשון. בקצרה, הוא

הדין, או מטיח דבריו כלפי שמיא, הכל לפי הזמן, רגש השעה וטיב השואל. יהושע־נתן לא היה בזה שונה מאדם אחר במזל כזה. ואם נעיין הטיב בדרכו, בחר לו תמיד כלל זה: לפני נשים ובמסבת נשים, כלומר, בעת הצעת נכבדות לבניהן או לבנותיהן, היה מדַבּר כנגד מלכה ורוע מזלו, ואולי כדי לעורר רחמים עליו ולרַכּך את הלב, ל,עשות השדוך'; ובמסבת אנשים היה אוהב לכסות על הדבר, ואולי על־ידי הרגש, שלא להתראות כאיש בשמלת אשה, כלומר, איש שאשתו מושלת בו. — —

שלשים שנה כבר עברו על יהושע־נתן, י"ז שנה מעת ש,ריחים בצוארו' וי"ג שנה קודם לזה בתור ,בחור', ואז גם כן לא ראה רוב ,ברכה'... ואם נצרף אלה לאלה, נצרף את ימי חייו תחת ידי אמו־החורגת הרעה בבית־אביו, שהיתה ,תולשת את שערו', אל חייו עם מלכה יורשתה, התולשת בזקנו, ונחשוב עניות בית־אביו עם עניותו בעצמו, נמצא שלא היה לו ,יום מנוחה' מימיו, ושבאמת לא בר־מזלא הוא יהושע־נתן. אומרים, כי גם אחיו הצעירים ממנו לימים היו מושכים באזנו ולוקחים ממנו את השייך לו — ומי יאמר להם לא כשורה אתם עושים? ומספרים, כי ביום חתונתו, שאז הלא מדינא ישראל הוא, כי ,חתן דומה למלך' ויש לו שעה של נחת־רוח, קרה הדבר, שנטרפה באמצע ה,מרק של זהב' וכל הסעודה על־ידי עצם שבורה אומללה, שנמצאה, ונתערבו כל העופות ונתבשלו יחד; ואבי מלכה גם־כן לא היה עשיר גדול, כמובן, ויהפך המשתה לאבל, ואז באו אנשים ויגנבו גם את הטלית שלו החדשה, כדי שיקוים בתר עניא אזלא עניותא. משטרים טובים בהנהגת העולם! מה תחשבו, אחי?

ועוד אסון אחד, אם גם בדרך אי־ישרה, קרה ליהושע־נתן, וזה חפץ אני לספר לקוראים בדיוק נמרץ, כי ממנו היו תוצאות לעזיבת מלכה את עקת־החיים, שהיתה לה למנה, עוד בחצי ימיה, אם אמנם גם זה בא בדרך אי־ישרה.

פעם אחת בא רבי חדש לעיר נטילה, והוא עוד לא היה שם מימיו ולא ידע מוצאיה ומבואיה. ויהי דרוש לו, מלבד משמשיו הארבעה, שבאו עמו, עוד משמש אחד בן העיר גופא. ויפול הגורל באכסניה, שהתאכסן בה, על יהושע־נתן, שמי כמוהו, שהיה מלמד, סרסור בגורלות, ועתה

עמלו, ויהושע־נתן היה צועק ובוכה ואין מושיע! ונוסף לפגע הזה, להפסיד מעשרה רו"כ חמשה או גם ששה, היתה מלכה אשתו, משלמת לו את החסר כפלים, בקללות ובצעקות, והיתה יכולה לקחת בעצמה קדרה ולהשליך אל מצחו ותשבר הקערה ובמצח פצע וחבורה, וששה שבועות רצופים הלך יהושע־נתן במטלית חבושה לראשו, והיה מתלוצץ בעצמו על מזלו והיה קורא לזה „דמי השדכנות מהצד השני" או העודף ו„היותרת". —

בכלל לא היתה לו ליהושע־נתן כל סבה להסתיר את המעמד בביתו בינו ובין מלכה. אדרבה, כשבא לבית פלוני או אלמוני להציע שדוך, שכמובן פתח דבריו לפני עקרת־הבית תחלה, על כוס חמין והכל בדרך אגב, כאדם הבא מענין לענין, היה מְסַפֵּר את המעשה האחרון, שבינו ובין זוגתו, ואת הריב שהיה לו ביום השבת, ואיך אמרה לו כך וכך, והוא השיב לה כך וכך, ושבאמת תמרר לו חייו, וחייו אינם חיים. ובתוך כך נזכר, שיש לעקרת־הבית בת אלמנה מאישה או גרושה, והיה מביא ראיה מן התלמוד ש„טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלתא" ויציע מעיר אחרת איזה יהושע־נתן אחר, אם גם שמו יעקב בן צבי או צבי־יעקב ואינו מוכר סובין וקדרות, כי־אם מלח ודגים. באפן כזה נמשכו חייו; ומלבד הכוסות של חמין, שהיה שותה מחוץ לביתו, והרי יש בזה גם ניצוץ אור, היו חייו באמת מרים וקשים, וביותר, כי מלכה „היתה מלכה" מיום הראשון אחרי הנשואין עד עתה „ונשארה נאמנה לטבעה". ואם נסה אדם לומר: „יהושע־נתן, הלא יש לך אשה מרשעת; ולמה לא תִפָּטר ממנה?" היה מתגרד במצחו ובזקנו והיה משיב: „מה שייך, מרשעת, כל הנשים, שיש להן בעל עשיר כמוני ו„מונחות כל ימיהן תשע אמות באדמה", צועקות ללחם ו„ממלחות" הן את טענותיהן באיזו קללות". ולפעמים היה מתפלסף ומשיב סתם: „הגיהנום אינו גן־עדן, חיי בודאי אינם גן־עדן, אבל מה בכך, לו רק יעזור לי השם להרויח בחודש זה מה". כל זה אמר בחיוב, כלומר, לזכות את מלכה או להסיח לדבר אחר. התחילו אחרים מן הצד השני: „יהושע־נתן „לא טובות" אנו שומעים עליך, לנו נאמר, כי מלכה אינה אשמה כלל ושאתה אשם וכו'", היה שופך עליה את חמתה והתחיל לפָרֵט את חטאיה, מיום שנשא אותה עד הנה ולחשוב כרוכלא מעשיה, שעשתה ביום זה ובשעה פלונית וב„סדרי" פלוני. מה שייך, לבן־אדם מישראל יש אשה רעה, והוא, או כובש פניו בקרקע ומקבל עליו את

זכרו־נא, כי היה יהושע־נתן אב לשלשה בנים, בן אחד ושתי בנות, ובכלל, כל בית דורש הוצאות, ואם גם החיים בקמוץ ובמחסור, ועל־כן היה עוזב את הפרנסות הביתיות ומלכה אשתו (שמלבד שידעה לקללו תמיד ולמשוך בזקנו בעת ריב או גם להשליך אלונטית בראשו ולקרא לו „שלים־מזל', „דלפן', „בעל־חוטם' — אמנם ליהושע־נתן היה חוטם עקום מאד — ידעה גם לסחור במסחרי הבית, וגם כן לא בחריפות גדולה) והיה עוסק בפרנסות סתם, שאמנם גם הן אינן מן המין המובחר, אבל יש להן מעלה, כי לא דרושה להן סחורה כלל . . . יהושע־נתן ידע והבין במשניות, ידע את הפרק השני של בבא מציעא, חומש עם רש"י וגם „פסוק' עם מצודות, והיה מלמד בימיו שלשה זמנים רצופים וישלחו אליו את בניהם כל אנשי נטילה, שאין ידם משגת לשלם שכר־למוד, ולמלמד אחר לא יכלו להעיז בפניו וליהושע־נתן יכלו להעיז, ותהי מהומה גדולה בביתו; נוסף לעזים ההולכים על ארבע, באו עוד נערים בני י"ב, הולכים על שתים, לשבור לו קדרות ולהפוך שק מלא סובין, ו„שכר למוד' ראה „כאשר יראה אדם את אזניו' . . .

בקש יהושע־נתן ומצא, שאין זה „תכלית' כלל, ויסגור את החדר, ויחל לסחור בגורלות ליפציג וברוינשויג. היושב עולמים הוא יודע, איך נתגלגלו משם לנטילה הרחוקה משם מהלך רב! אנשי נטילה הם מסופקים בכל הענין, — אמנם במציאות ליפציג אינם יכולים לכַחֵש, כי זאת יודע כל איש ישראל, שאבותינו היו נוסעים לליפציג, כדי לקנות סחורות, אז בשכבר הימים, אבל בדבר ברוינשויג הם טוענים: להד"ם! ובכלל גורלות הם דבר שאין בהם ממש, והכסף הנתן במחירם יש בו ממש. ברי ושמא, ברי עדיף! ובכן פנה יהושע־נתן לעסק יותר מזומן, לשדכנות — ואותו דבר אינו בקיר"ה, לא מעבר לים, כי־אם בנטילה ממש; והוא למד מימי סרסרותו בגורלות את „מלאכת הדבור', ויהי יודע היטב להציע ולתאר את החתן או את הכלה בכל מיני מעלות ולהשבע על כל אלה בחייו ובחיי אשתו ובניו, ואף־על־פי־כן לא האמינו לו אנשי נטילה, שדרכם היה להתלוצץ עליו כלם. וכשקרה לו נס, ובאמת עלה בידו לגמור שדוך ודמי השדכנות היו הפעם עשרה רובל במזומנים, סכום לא מעט גם לאבי החתן או הכלה בעצמם, נתגלגל הדבר, שברגע האחרון נודע הדבר עוד לשנים־שלשה שדכנים, ויתחבו בזה הענין ידיהם ורגליהם, ולקחו חלק כחלק מפרי

בינתים

יהושע־נתן לבית דוד היה אחד בין י״א אחים והיה הפחות שבכלם. הוא היה דל ומסכן כל ימיו, אם גם נחשב בין בני בעלי־הבתים והיה שייך לנותנים „קצבה" ולא למקבלים. בבית קטן שבור היה דר בקצה העיר, בבית שכבר התפרד הטיט הלבן מדפניו ונראה בו החמר התחתון כמו שהוא בלי לבוש. והיה שם בחדר אחד בלי חלונות מעין בית־מרכולת לסובין, בית ממכר לקדרות ולפעמים גם לבצלים ושומים ולתפוחי־אדמה. הסובין והקדרות היו המין התדיר בחנותו ופרי־האדמה המין שאינו תדיר; ובשניהם לא ראה ברכה מרובה, כי בכלל אין הברכה מצויה במעשי יהושע־נתן, אף־על־פי שאינו מן הסכלים והעצלים, ואדרבה, הוא בעל שכל ואינו עצל, ואוהב לעבוד ולחפש אחרי כל רֶוח שבא בקושי ולא בקושי. אבל אינו בר־מזל, במקום שאחרים מרויחים, הוא מפסיד; ואם יזדמן לפעמים שירויח קצת, אז יארע לו מחר היזק גמור ויפסיד גם את הרֶוח. למשל, קרה מקרה, שהיה פדיון מעט ביום השוק לקדרות ומכר שבע קדרות, ארבע קערות ושני כדים או שלשה, ואם כן מעמדו בו ביום אינו רע; והנה מתגנבת בהמה בריונית של השכן הקרוב ואוכלת מן הסובין מדה שלמה, והדבר ינעם לחכה, כאילו לא היה בזה כל גנבה והפסד ממון של ישראל. פעם אחת עלה לו הדבר לעשות „קניה טובה" בקדרות מלובנות ומצורפות באש, ויעמול יהושע־נתן איזו שעות להעמידן שורות שורות זו בצד זו וזו על גבי זו; והנה בא אדון אחד לקנות אצלו חמש סאה סובין בקניה אחת וירק יהושע־נתן למוד את הסובין, וכבר חשב את הרֶוח, שיהיה בכל סאה. מה עשה הקדוש־ברוך־הוא? הטיל יצר־הרע בעז של יהושע־נתן, לדלג על הקדרות ותשבור הרבה ועלה ההיזק רב יתר על מה שהרויח בסובין. ולא די עוד הדבר הזה, כי־אם בשעה שכל בהמות דקות של בני־ישראל בנטילה — כך שם המקום — פרות ורבות ומולידות בבוא הקיץ ודדיהן מלאות חלב, נשארה העז של יהושע־נתן עקרה ולא נפקד רחמה, ותהי אוכלת ואינה עושה...

חובותיו מאז השלימו עמו ברבות הימים והִלוו לו גם עתה והחזיקו בידו ובטחו ביושר לבו. כה התבסס שלמה־חיים עוד הפעם לאט לאט במסחרו ובביתו ויחיה הלאה כמקודם. הוא גם החזיק את הזוג על שלחנו כראוי, ומעתה בשובה ונחת ולפי השגת ידו ... ברוב הימים הכל נשכח, כאילו לא נפל דבר. — אמנם שלמה־חיים לא עמד אז בנסיון של אותו מלאך; אבל קשה לאמור, כי יש מזה ראיה בידי המנסה, שלא ישר לבו ותועבה בקרבו — פשוט, חלום היה הדבר אז, בימי החתונה הגדולה, חלום קשה, וייקץ משנתו, וירחץ ידיו, פניו ורגליו ושב אל החיים הממשיים כבראשונה! או תמונה אחרת: הנה איש שלא שתה מימיו, וקרה לו, ששתה פעם לשכרה ויחלה, וכאשר פג יינו שב לנזירותו. מה אתם תמהים, האם לא ראיתם בחיים מקרים כאלה?! — —

המעמד עד אחרי „יום השבת השמח", והשבר כבר בא ביום שאחרי החופה.

והמהומה בביתו של שלמה־חיים היא שונה הרבה מאותו של אתמול. עתה לא קולות של שמחה נשמעים, כי־אם של צועקים ותובעים ממש. צועקים לכסף! צועקים לתשלומים! עומדים חייטים וסנדלרים, אופים ומבשלים, חנונים וסוחרים, גם מלוים סתם, אלמנות שהפקידו כספן המעט בידי שלמה־חיים הישר, ומבקשים כסף. בזיונות, קללות, תאניה ואניה. הכיס ריק! אין גם פרוטה אחת לשלם. נערים יחפים עומדים בחוץ ומסתכלים בחלונות; הם, שהתגנבו אתמול לשמוע אל הזמרה, שומעים עתה זמרה, שעוד לא יבינו אותה. איזה עזי־פנים מהנושים אמרו לשאת את הכלים מביתו של שלמה־חיים בתור משכון; זה יחטוף כסא, זה קערה וצלוחית, זה לוקה כף של כסף ומזלג. רושם ההרס נראה בכל פנה; והחתן והכלה עמדו במהומה בקצה החדר ועל פניהם חורת־מות. הוי, חיים אכזרים, את מפונקי עמי תגרשו מבית תענוגיהם. שלמה־חיים מה עשית? מה חשבת? —

אשקא דרספק חרב ביתר, ובחורבן זה נשקעו שני אלפים שקל כסף של אחרים. אתם לא תדעו, מה הוא הכסף בעירות הקטנות...

ואם יאמר אדם, ששלמה־חיים הרשיע לעשות, להיות לוקח ואינו משלם ומוציא יותר מכחו על חשבון אחרים ושסר מדרכו לחלוטין ונהפך לבו, איני יכול להסכים עמו. ולי חשבון אחר בזה. שלמה־חיים לא נשחת בימי אותו המאורע, כי־אם תעה מני דרך... יותר נכון, הוא נדחף מן דרך. — שלמה־חיים היה איש ישר ולא נטה מימיו לימין ולשמאל, עד אותו יום שנהיה לפטרון, אז אחז המאורע הזה בציצית ראשו ונשא אותו הלאה עד ימי מהומת הנשואין, וכעבור ימי הסערה, שהוא אינו חייב על בואם, התחיל להתכנס ולנוח מימי המשבר, והנה שב רוחו אליו ויעמוד כתכונתו באותה נקודה ממש, שעמד בה לפנים. — ובאמת כעבור זמן־מה שם לבו לתקן מה שעוֵת, ושב לעבודתו ולמסחרו, ואם אמנם לא היה יכול לשלם חובותיו הרבים מימי הבהלה, אבל את החובות החדשים שלם בעתם, והיה נאמן כבתחלה ושמר מוצא שפתיו כבתחלה... אנשי לטינה בעצמם הבינו, כי שלמה־חיים מהיום אינו אחראי בעד מעשיו בחפזון מאתמול, וגם בעלי־

עתה ואלה נחוצים! יין ומיני־מרכולת נלקחים בהקפה אצל כל החנונים, הקמח נלקח בהקפה, גם הנופת והדבש. באות ערלות ומביאות דגים. עופות רבים נשחטים. צריכים לשחוט פר בן בקר, והערבוביה גדולה! מה יעשה שלמה־חיים? הנני שואל אתכם, מה יעשה באמצע החתונה, והשמחה גדולה ופזור־הנפש גדול, גדול מאד.

יום החופה בא! מרקדים האנשים ואוכלים ושותים באהל הנטוי ובביתו. הכל שמח ושותה לשכרה. ה„כלי זמרים" מנגנים והתוף משמיע קולו, וראשו של שלמה־חיים מתפוצץ מרוב דאגות, והוא לוה על ימין ועל שמאל. שולח ציר בחפזון לרעהו זה ללוות ממנו מה, שולח לחנות זו לקחת שם אוכל; לזה יאמר מחר אשלם, ולזה יאמר מחרתים. הוא אינו שומע בעצמו מה שיאמר. כבר חדל מרוב ההלואות לרשום הכל בפנקסו, כאשר היה עושה זה לפנים גם בפרוטות מועטות. במלים קצרות: שלמה־חיים אינו עושה עוד נשואים לבתו, הוא שוחה במים שוטפים, והגלים אומרים לבלעהו חיים; והוא חוגר שארית כחו ושוחה הלאה. — —

והנה החל ה„משתה הגדול". כל אחד נתן „מתנת דרשה" שקל או חצי או גם שנים ואכל הוא וביתו פי חמשה. העולם עולה! שלש מאות אנשים יושבים ביום הרביעי־בשבת בלילה ואוכלים מעדנים עד כדי שובע. הנשים לבושות כלן פאר, אור גדול באולם מהמנורות הרבות, הוד והדר והרחבת־הנפש! אין דאגה בעולם! אין חשבון בדיני שלי ושלך! אדרבה, הכל שותים ושמחים...

ולפתע קורא העם לאמר: המחותן! איהו? איה המחותן? קרואים באים ומושכים אותו בחזקה לרקד עם הכלה ועם החתן. שחוק וצהלה! בעל־התוף הוא שכור כלוט, והוא מכה בתוף ובמצלתים, כמו רעם בגלגל.

הכלה הלבושה שמלת משי לבנה היא יפה מאד. החתן צועד קוממיות ודומה למלך. לטינה שמחה כביומו של משיח. את בן הרב שלהם הם משיאים. מה יחסר להם בעת שמחה כזאת? —

וממחרת היום, כאשר אחרו אנשי לטינה לקום מרוב שתיה וצהלה, כבר ידעו הרבה מן הקרואים, מה חסר להם... והקול עף מבית לבית לאמר: פשט שלמה־חיים את הרגל ואינו משלם לנושיו! קצרה ידו גם להחזיק את

החורף עלו בעד הזוג למאות רו״כ׳ כל הצרכים נקנו ממינים טובים׳ איך אפשר לקמץ בזה? הלא תבינו׳

ימי החתונה באו! האהל שנטע שלמה־חיים לאולם־המשתאות היה גדול מאד׳ ויעבדו בהעמדת קרשיו׳ חלונותיו ונטות שמי־יריעותיו כשבוע ימים׳ התפלות בקלויז נתבלבלו׳ כי הביטו המתפללים תמיד דרך החלונות למקום העבודה׳ אנשים אחדים לא יכלו לעצור ברוחם׳ ויפשטו את הטלית ותפילין׳ וירדו שם למקום העבודה׳ לתת עצות בשכלול הבנין׳ — נערים מן החדר ושלא מן החדר עמדו שם כל היום׳ רקדו על הקרשים׳ הסיעו את העצים׳ פשוט׳ ימי־גנוסיה היו ליושבי לטינה׳ כאשר לא היה להם זה ימים רבים׳

והשמחות החלו! הנה ,כלי זמרים׳ מפורסמים באו מעיר המחוז׳ מספרם אחד־עשר איש׳ גם חזן בא לעיר לשַמח בקולו בשבת׳ שקוראים החתן לעלות לתורה׳ וילכו כל איש ישראל בלטינה לקדש על היין אצל שלמה־חיים ולאכול ממתקים׳ הנשים לבשו בגדיהן היותר יפים ושָמו עליהן תכשיטיהן׳ ואת חרוזי־הפנינים על צואריהן׳ המעט הוא הדבר׳ לשמח חתן יתום׳ והוא עוד בן הרב׳ ורב שלהם׳ — אחרי הצהרים באו הנערות וכל הבתולות שלא ידעו איש׳ לשמוח את הכלה׳ סעודת ה,שלש סעודות׳ היתה גדולה ורבה! ובמוצאי־שבת כבר התחילו הרקודים וישתו בני לטינה כל היום ההוא׳ ויאכלו וישבעו ויקחו גם לביתם מן הנותר׳ פשוט ,חתונה של מלכות׳ עתה בלטינה׳ ומי לא ייטיב לבו?

ואנוס אני לגלות לקורא׳ כי בכיסו של שלמה־חיים לא היתה ,מלכות׳ כלל׳ מזלו גרם׳ כי דוקא בשנים האחרונות לא ראה ברכה רבה במסחריו וההוצאה גדלה מאד׳ — הוא כבר היה ,בעל חוב׳ כמעט על אלף רו״כ ויותר׳ וילוה עוד׳ בתחלה בבטחון׳ כי ירויח מהרה וישלם׳ ואחר־כך בלי מחשבה עוד ··· הדבר לא היה עוד בידו׳ — טבעו כמו נשתנה׳ ורגש הצדקה שלו התחבא חרש וישב לו במדוד התחתון של לבו׳ עד יעבור זעם ··· וכשרבו ההוצאות׳ שם ידו גם בירושת החתן המעטה ולקח בחזרה את הנֵדה שהשליש׳ בודאי עשה זאת בראשונה על מנת להחזיר במהרה; ואחר־כך — כבר בלקיחה סתם׳ באין ברירה׳ והנה עתה רעש החתונה׳ בכל שעה ושעה באים ותובעים: הבו! הבו! הבו! דברים אלה נחוצים עוד

בממתקים ויין ביד רחבה; התחיל להלביש את בתו מלבושים יותר טובים מאשר הלבישה עד עתה, לא קמץ באלה. החיים המה חדשים!

עברו כששה ירחים, ויקרא שלמה־חיים מנין אנשים וקרוביו ויכתוב את ה„ראשי פרקים", ולטינה שאמרה: היטיב הרב לעשות, בבחרו בשלמה־חיים הישר לאפיטרופוס, כבר השתוממה. היא קנאה בו על אשר זכה לשדוך עם בן־רב. ודבר כזה לא חשבו מעולם.

איני אומר, כי גבה לבו של שלמה־חיים, אבל דבורו עם הבריות היה עתה יותר בנחת; הוא הרגיש, כי חייב הוא להשמר במהלכו, כדי שיהיה ראוי להיות מחותן־הרב גם בחייו. הוצאות הבית היו באיזו רוחה יותר מכפי כחו; והשדכנים, שכבר חשבו בבתו שבגרה, ולפתע נלקח מהם הנתח הטוב, באו אל ביתו ביום השבת אחרי הצהרים.

וכעבור שנת האבלות ופינחס גמר את הקדיש האחרון, עשה שלמה־חיים משתה גדול ויחוג סעודת־האירוסין ברוב־עם, גם אלה, שלא היה קוראם למשתה מצד עצמו, קראם עתה לכבוד הרב . . . חג האירוסין היה כעין חתונה, העלו בשר ודגים ויין הרבה; וכל אלה היודעים „שמחותיו" של שלמה־חיים מקודם אמרו, כי לא ראו כזאת אצלו מימיהם, אבל נוכחו, כי אין השמחות הקודמות יכולות להיות דומות לזו.

והיד, כיון שנפתחה פעם אחת, הוציאה וחזרה והוציאה . . . לכלה עשו מלבוש חדש בכל פעם. מתנות נתנו לה ולחתן גם יחד בשם שני הצדדים . . . בכל יום שבת, שהחתן סעד אז בבית המחותן, הכינו הכל בהרחבה ויביאו עוד שנים ושלשה שכנים להיטיב לבם ביין ובמגדנות. בכל עת, שנסע שלמה־חיים לעיר המחוז, הביא איזה דברים לכלה. גם לאשתו הביא מטפחת של משי פעם ושתים. חִבה יתרה נודעת לו אליה, שהיא נתנה לו בת כלת־רב. ובכלל כבר מתחילים להכין את עצמם בבית שלמה־חיים לחתונה. האֵם מפטמת תרנגולות ובנות־אוזה ואוזים, והאב מביא בכל פעם „חתיכה" של בד לתפור לבנים לַכַּלה. בלטינה יודעים, כי הפעם תהיה החתונה־גדולה אצל שלמה־חיים. והנה הימים ממשמשים ובאים. החייטים התחילו תופרים בבית שלמה־חיים את הבגדים ואכלו על שלחנו בימי העבודה, כנהוג אצל נגידים. ה„הלבשה" היתה „יקרה", בין הלבשת החתן בין הלבשת הכלה; הכל נעשה ממשי וצמר טוב. בגדי שער לימות

לא הבינו; אבל זאת הבינו, כי הוא אינו כרב הקודם – ולא כרב של זָלונה הסמוכה ולא כהרב בטָרוָֹה. אם נחשוב היטב נמצא, כי לא דִבר הרב הזה עם שלמה־חיים רבע־שעה מימיו; אבל הוא ידע אותו. הרב יחיאל ידע את כל אחד ואחד מ,צאן מרעיתו' בלטינה, ידע את גלויו ומסתריו, עינו הנפשית היתה צופיה בכל. לא יפלא הדבר, כי בנפול הרב למשכב וירגש, כי בא עתו ללכת בדרך כל הארץ ואין לו על מי להניח את בנו מחמדו, נפל הגורל בלבבו על הסוחר שלמה־חיים ויקרא אותו וימסור את בנו בידו עם מעט הירושה הנותרת ממכר החפצים והספרים, ויצוהו להיות לו לאב ולהשגיח עליו; ויבטיחהו שלמה־חיים על הדבר הזה.

ידע הרב, כי בתו הצעירה של שלמה־חיים לא מאורשה עוד, והוא גם ראה אותה פעם בלכתו אל הקלויז להתפלל ותיטב בעיניו לקחתה לבנו ויִרכֵּן את ראשו אל שלמה־חיים ויאמר לו: אם תשמעני, תנה גם את בתך לבני לאשה ותהיה לו לאב. את הדבר הזה לא פלל שלמה־חיים לשמוע; ומעולם לא חשב, כי יהיה לו הכבוד הגדול להשתדך עם רב, אבל לא יכול למרות את פי השכיב־מרע, ויאמר הן, ויתן לו ידו על הדבר.

ויקרא הרב את בנו החדרה ויברכהו ויסגור את עיניו וימת. –

ואבל כבד ליהודים בלטינה, שלמה־חיים היה מבלי משים למוציא־ומביא בעניני הקבורה וסדור הענינים. הוא, אשר עוד אתמול היו לו רק עניניו ההולכים במנוחה, היה עתה לגזבר ולפטרון לנפש אחרת; והנפש הזאת כבר שייכת גם לו. אחרי ההלויה הגדולה בסגירת החנויות ובהליכת כל בני־העיר אחרי מטתו של הרב היה על שלמה־חיים לסַדֵּר את נחלת המת ולמצוא קונה לספרים הרבים ולכלים שונים. לפינחס היתום שכר מלון, שיש בו גם כלכלה, בבית נכבד אחד, כי לא יכול עוד לקחתו לביתו, בהיותו עתיד להיות חתן לבתו. עוד לא ידע העם בעיר על־דבר השדוך, כי כן צוה עליו הרב לגלות את הדבר רק כעבור חצי־שנה אחרי מותו, אבל בלבו כבר עשה הדבר פרי. – הוא החל להביט על בתו בעינים אחרות וימצא אותה מלאת־חן. בבואו ממסחריו הביתה, לא היה עוד נקי ממחשבות; אדרבה, הוא ישב וחשב ודִבר עם אשתו, ובכלל הכירו בו בקלויז איזה שנוי. ובקראו את פינחס אליו ביום השבת אחרי הצהרים ויסתכל במיועד להיות חתנו, היה איש אחר לגמרי. הוא כבד את החתן

שלי בלטינה שלמה־חיים, והוא איש תם ואינו עושה עול; ויען אחד מהם ויאמר: החנם ישר דרכו, העמידו בנסיון טוב ורע ונראה, אם לא יט מתכונתו הצדה. אבל למה בדמיון ומשל אדבר? אספר גופא דעובדא היכי הוי ואיך נשללה מאת שלמה־חיים מנוחתו ואיך תעה מני דרך...

מעשה שהיה כך היה: בעיר לטינה היה רב אחד והוא פלאי. הוא היה מופלג גדול בתורה, וכמעט גאון וחוקר ב,מורה נבוכים' וב,כוזרי', והיה ימים רבים מבעלי הריב עם הרב מסקוירה ומתנגד גדול והיו לו רדיפות גדולות; וגם הוא רדף את החסידים ותהי לו מלחמה רבה בחייו, והיה מפורסם הדבר בכל הסביבה. ובבואו בימים ומסחרו כלה וגם אשתו מתה ונשאר לו רק בן יחידי, נכשל כחו ולא עמד עוד, ויקם בבקר אחד וילך אל הרבי, רבי יצחק הזקן, ויקבל מרותו ויבקש סליחה, והרבי קבלו ונתן לו תשובה, כי ישוב ללמודו ושבמקום ש"ס ופוסקים וחריפות, יעסוק מעתה בדיני הלכות וב,שלחן־ערוך'. וכעבור שנה או שנתים ומצבו של יחיאל, כך שם המתנגד, עוד הורע, מנהו הרבי לרב בעיר קטנה לטינה, שהיתה סרה למשמעתו. לולא היה יחיאל מתנגד בתחלה, כי אז היה ראוי להיות רב בעיר גדולה ולטינה הקטנה לא זכתה בו לעולם, גם זאת היתה מעין ,תשובה', שיבוא לכהן בעיר מעטה... וילך יחיאל ללטינה ויתישב וידין ויפסוק שאלות, וישב שם כבודד, כי לא היה שם איש, אשר היה יכול לדַבר עמו בעניני חריפות או מחקר ויסגור הכל בלבבו...

ובנו היחיד פינחס לא היה מופלג ובעל־כשרון, אבל היה חכם מחוכם ויפה־תואר וגדל־הקומה, ויאהב אותו אביו מאד; וממות אמו לא נשא אשה אחרת וישב הרב אלמן עד יומו האחרון.

מצבו בלטינה היה מצב של עניות, כי ה,הכנסות' לא היו מרובות; והוא גם בזה קבל עליו את הדין, שלא להיות רץ אחרי ממון ואחרי רוָחים. רק את בנו פנק לפי כחו וילבש אותו בכבוד וימלא כל משאלותיו.

על־ידי רומו הפנימי היה כעין מרחק בינו ובין אנשי העיר. לא היו לו מיודעים, לא התקרב גם אל הגבירים ולא החניף לעמי־הארצות. אם היה אדם שואל את אנשי לטינה, היו אומרים, כי חסרונו של הרב שלהם, שגדול הוא עשרה מונים מאשר צריכים לו. דבר ההתנגדות שלו מלפנים

אדם, שנהנה מימיו מקופת הקהל, דבר שאין אחד בלטינה נקי מזה. אדרבה, הוא השגיח לפי כחו, שלא יעשו כזאת אחרים; וגם זה היה עושה בלי רעש ובמין גאות ישרנות, כנהוג, רק בבר־לב ובאיזה שחוק קל, הבא מטוב לב. שלמה־חיים היה באמת אהוב לבריות ונאמן את ה׳, אם גם לא קרא בספר – כי בן איש פשוט הוא ואביו היה תופר שקים. ואף־על־פי־כן אינו מתביש עמו, כדרך הבנים העולים במעמד החברה; אדרבה, הוא מכַבד אותו ומבַקרו בביתו בכל יום השבת וביום טוב. אם יש בני־אדם, שאין כתם בחייהם והדוקש־ברוך־הוא יש לו נחת־רוח מהם, שלמה־חיים הוא אחד מהם. ואל תבקשו כאלה בין לומדי־תורה ויראי־שמים ממש, כי־אם בין בעלי־הבתים הטבעיים בלי חכמות ובלי ספרי־יראים...

בן ארבעים וחמש היה שלמה־חיים, והוא כבר השיא את בניו השלשה ובתו הבכירה מאשתו הראשונה. הוא עשה שדוכים עם בעלי־בתים נכבדים כמוהו וה„חתונות" היו בינוניות, בלי פזרנות, אבל גם בלי קמוץ. הוא לא הבטיח נֵדה רב; אבל את אשר אמר לתת, סלק באמת ומוצא שפתיו שמר. חס וחלילה, שיגע בכסף הבנים אחרי החתונה, דבר שגם נגידי לטינה עושים בשעת הדחק. בכלל ישרים כל מעשיו ואין בהם נפתל.

נִתן להאמר, כי שלמה־חיים לא ראה משבר־מסחר מימיו, או, להפך, הצלחה פתאומית; מעמדו השתלשל בדרך ממוצע תמיד ואנית חייו לא נלחמה את הגלים. גם השנוי מאשה לאשה לא היה נכר אצלו ובזמן קצר נשכח. – אשתו השניה חנכה את בניו מאשתו הראשונה, לא היו ריבות־בית אצלו ולא נגודי־משפחה כרגיל; ולהפך, גם הרמת משפחה לא נפלה בחלקו. בקצרה: כל הדברים, המעלים את החיים או מורידים אותם, לא ראה; ואותו השויון אשר בנפשו הצטרף אל המנוחה שבמצבו תמיד. – נצייר לנו, שס"ה ימים בשנה בלי ימי שבתות וימים טובים וגם בלי תעניתים וימי־אבל; נצייר לנו, אומה שכלה ישראלים בלי כהנים ולויים ומיוחסים וגם בלי „עמי הארצות", מעין אלה היו בחיי שלמה־חיים. והוא, כאמור, לא קרא בספרים, וגם את החומש לא ידע ומהעבר הישראלי לא ידע רק את אברהם, יצחק, יעקב ואת משה. איזה דבר יקח אותו בציצית ראשו וישאהו הלאה? מה ירחיק אותו ממעמדו הנפשי ועם איזה דבר חדש מקרוב־בא יתנגש? – הנני מתאר לי בדמיוני לרגע, כי באו בני־האלהים להתיצב לפני ה׳, ויאמר להם: השמתם לבכם אל הסוחר הישר

זאת הפעם

שלמה־חיים בן משה היה גר בבית ארוך סמוך לקלויז. שגג של תבן מיושר עליו, דלתות החלונות אדומות ורושם הכל בביתו כבבית של נגיד. אשת שלמה־חיים השניה היתה אשת־חיל וידעה לשמור את הבית בתכונתו וללַבֵּן את כתליו מבחוץ ארבע פעמים בשנה, וגם שלמה־חיים היה ,בעל הבית' כהוגן והיה צופה בעת הפנאי, שיהיה המגרש שמסביב לביתו נקי; לקט כל האבנים וכל דבר של הפקר מן הרחוב, הביא חול אדום ויפזר במלוא המגרש ויעשה אותו ראוה לעין, בהסתכל המתפלל מחלון הקלויז ולבו אינו שומע על תפלתו.

שלמה־חיים היה סוחר נכבד ואיש ידוע לנאמן־רוח. הוא היה שומר ממונם של אחרים כשלו, ומעולם לא לנתה אצלו פרוטה של אחרים בחנם, ולא קרה, שירצה להרויח על חשבון אחרים או גם להתחרות באחרים. — הוא נאמן במעשיו ובאמרי פיו. הֵהֵן שלו היה הן והלאו לאו. לא ירמה את הבריות, לא ילך רכיל, לא ידַבר לשון הרע, לא יתלוצץ, בקצרה: איש שָׁלֵם במדותיו, ולא נמצא כמוהו איש שני לו בעיר. והוא אמנם שונא רָמות ולא בקש לקבל עליו משרת גבאי הקלויז, בבחרם בו; רק היה משגיח עליו בין גבאי לגבאי, נותן משלו להסיק את תנורי־החורף, כאשר כלתה מכסת העצים. הוא לא נתן בתור שכן, לעזים או ל,שקצים' לטייל ב,עזרת נשים' בימות־החול, כרגיל, והכל היה עושה בטוב לב, במתינות ובישוב־הדעת. גם לאשתו השניה, גם לראשונה, שמתה בנעוריה, לא אמר ,דבר עקום', לא רד בבניו ולא יסר אותם קשה, אם החטיאו לעשות. הוא מסרם תמיד למלַמדים הגונים וילבישם בכבוד. גם הוא בעצמו היה מקפיד על מלבושיו ולא עשה כחבריו ,בעלי־הבתים', לבוא באותו בגד, שנושאים בשוק, אל הקלויז. ובקלויז היה מתפלל ממש ואינו הולך מספסל לספסל לשמוע חדשות או לישא וליתן אז בצרכי הקהל. לא יוכל לומר עליו שום

יורדים ועולים

ויחיו שני הבחורים האלה חיי נדחים בעירם, ונפשם שוממה...

ובבוא צללי ערב ופאתי קדים יקדירו את השמים, ישב משה־אברהם על־יד חלונו ולא ידע רוחו. מה נִתן לו לעשות בלילה ההוא? לקחת בר־אוז או תרנגול? עליו לצוד ציד עתה, להלחם עם חיות טרף, להחריד שבט שלם ולהראותם את עצם ידו. — —

ובאותה שעה נשען אברהם־משה על שלחנו ונפשו נמקה. הַשְׁמֵן לב העם הזה ואזניו הכבד. את מי ילחם? את מי ילַמד ויורה דעה? האת בני־אדם מוכרי כפתורים ומחטים? האספו אליו כל שבטי ישראל, האספו כל העם מדן ועד באר שבע, וישא להם את משאו, את משאו הגדול!

הבית לא נבנה ובוניו בתוכנו. —

בא רעהו, שבעניני הרוח לא הגיע עד לקרסוליו, והרים אותו בידיו למעלה, כאיש המצחק בכדור...

אברהם־משה נולד לגדולות. בנפשו היה דבר־מה, שיכול היה לחַזֵק צבור שלם, לתַקֵן חברה, ובין עקרבים היה יושב, האנשים בעירו לא הבינו אותו ואת שיחו ואין להם צורך בו. איזה חפץ יש ליהודים יושבי פולנה, שאין להם בעולמם רק ד' אמות של החנות, לנפשות כאלה?

אברהם־משה יושב בבית־המדרש, מתמיד בלמודיו ונמק ברוח יתרה דאית ביה; והשאלה חוזרת: למה נוצר? למה נִתנה לאיש מנה, שהוא מוציא ממנה רק פרוטה?

ופולנה אינה עיר גדולה לאלהים. להפך, עיר קטנה היתה ורחובות בה מעט, ובין מזרחה למערבה מהלך שעה של אדם בינוני; ובכל־זאת לא נפגש אברהם־משה את משה־אברהם יחדיו. הנני מגזם, בודאי ידע איש על מציאות אחיו; ובלי ספק עמד ביום ההכאה דחג אברהם־משה מרחוק, וראה את גבורתו של משה־אברהם; אבל מה לאחד את חברו? איזה קשר־נפש היה בין האחד ובין השני? ומי יודע עוד ברחוב היהודים, כי האיש שאמר „הראני את פניך", הרים את ידו ויך את המצרי!

חלום עתיק היה זה בירחי קדם של עמנו, והימים עברו ואינם. —

והנה הגיעה העת, שמשה־אברהם לא יכול עוד לשבת על שלחן החייטים ויחל להשתמש בכחו גם בשאר ימות השנה. בתחלה נעשה פועל־בטל דוקא מרוב כח, ואחר־כך שם ידו עם גנבי העיר. לא לשֵם ממון, רק מכח נפרץ — ויהי מאז לבליעל, לגנב ולגזלן, לאיש שחתתו על כל אנשי סביבו, וירע ויצק לכל אנשי העיר; אין בית אשר לא גרם לו הפסד ונזק. ויאנחו בני־ישראל בפולנה תחת עולו הקשה, ומי יאמר לו מה תעשה? מי יאסור את שמשון? —

וראו זה: באה העת, שגם אברהם־משה פתח חרצובות רוחו, הוא החל לחשוב מחשבותיו בגלוי ולגלות את דעתו בפרהסיה, ויחל להלחם את מלחמת־ההשכלה ולהפריע את חייהם של אנשי העיר השוקטים. העם כבר רנן אבתריה, החל לשטום אותו ולשנוא אותו, ויגרשו אותו מבית־המדרש ומבית־התפלה, ויהי שמו מנואץ בפי כל...

ימי קטל כאלה היו נהוגים גם בפולנה, העיר אשר אנכי מספר על־אודותיה עתה, ולה היה בזה דבר אחד שכם על חברותיה; בין יושביה היה נמנה גבור ממש, איש שמשכמו ומעלה הוא גבוה מכל העם. וכל מי אשר ראה את גֵוו האיתן, פניו המוצקים, ידע, כי זה האיש אשר עיר שלמה תתפאר בכחו. משה־אברהם היה שֵׁם הבחור הזה, והוא הכה ביום של חג כזה מאה אנשים, גם מחנה של אנשים לא יכול להפילו, ולא קם איש כנגדו. אמרו עליו, כי הוא עקר אילן גדול בידיו, כי נשא ריחים על שכמו, כשמשון וכדוד בשעתם היה לוחם את זאב טורף, כי נפל עליו ביַער, ושור נגח תפש פעם בקרניו. —

אבל לאחת יש לשים לב: משה־אברהם לא היה שופט בישראל, עליו לא היה מוטל לרשת המלוכה או להצביא את אנשי עירו לפני אויב. הוא היה חייט בן חייט. זה, שבכחו היה לעשות גדולות ולכבוש מקום לשבטו, יושב על השלחן ותופר מכנסים פשוטים, מארג, שנקנה בעשרים פרוטות האמה. תוגת גבור שאין לו סביבה!

בפנת העיר פולנה ישב משה־אברהם נדהם ועצור־כֹח כל ימות השנה, ומלבד החג, שבו יצא מגבולו, לא ידע איש, למה נתן ה׳ לאדם אחד כח רב, שהיה מספיק לעשרה בני־אדם ויותר...

וראו את זה: בפנה אחרת של אותה העיר היה דר נער נבדל ממנו תכלית הבדל. שמו לא היה משה־אברהם, כי־אם אברהם־משה. אביו של זה לא היה חייט, כי־אם בן־תורה, איש נכבד בין היראים, ואתם הלא ידעתם את בני היראים ופניהם הצנומים וגופם הדל. אברהם־משה, גם בהיותו כבן עשרים, פניו כנער בן ט״ז. אמנם רוח לו ויודע הוא לחשוב מחשבות, אבל בשרו ועצמותיו דלים המה. מי יאמר לאביר־הטבע: מה תעשה? לזה יתן גו חזק ולזה נשמה גבוהה תמורתו, לזה מנה אחת אפים בחומר, ולזה ברוח — והרוח מרחף כמעט באויר.

אברהם־משה היה כמחשבה חיה מהלכת עלי אדמות. הוא היה חושב מחשבות, גם על בני עירו, ולא על בני עיר מושבו לבד, כי גם על שאר ערי ישראל, ארחם ורבעם. בעקלקלות העבר, העבר של עמו, עם הגולה, בִּקש לו נתיבות; ובשעה שנפשו פלאים תתהלך ורוחו נדדה הרחק מבית־המדרש, שבו היה יושב ולומד, הרחק מן הדור שבו הוא חי, היה

ה ב ו ד ד י ם

היום האחרון של חג הסוכות הוא „יום־הכאה‟ להמון־העם היהודי בכל קהלות ישראל וכן עמא דבר. כמו שיש לעניני הרוח ותכונת האדם עת ומקום לצאת אל הפועל, כן גם דורש הכח הגופני העצור את תפקידו ומבקש לו שעה אחת בשנה להתפרץ ולעשות את שלו. וקמו היהודים הפשוטים מדלת העם, האומנים ובעלי־מלאכה ביום חג האחרון בצהרים, אחרי אכלם ושתם ואחרי אשר שמחו את ה׳, עושים כנופיות ושָׁירות בשוקים וברחובות. הללו מתגדלים והללו מתפארים על חבריהם. אנשים, שעד עתה היו „שלמים ושלוים‟, מבקשים תואנה להתנפל על אחיהם, שבעיקר אין טינא בלבם עליהם. והנה דברי־ריבות נשמעים, ריב על לא דבר מתפרץ. איש קם פתאום ותוקע לחברו על לחייו, והלז מחזיר ומכהו הוא. וקמו אנשים משני הצדדים לעזור ולעמוד על־יד בעלי הריב. ההמון מתגדל ומתאסף. אנשים שאין להם כל דבר עם בעלי־הריב רצים למקום המעשה, כמו כח עצור דוחף אותם. והמהלומות תחלנה, זה מכה בידו, זה בעץ, וזה באבן; קולות של שכרון המלחמה נשמעים. נשים קופצות אל המחנה ומכות גם הנה, נערים עוזרים לגדולים, כובעים מעופפים ומושלכים ארצה. הכח האגרופי התעורר במחנה העברים!

יודע עם ישראל לכַבד את התורה ואת לומדיה, אבל יודע הוא לכבד לפעמים גם את הכח הגשמי. האנשים, שמראים כח־גבורתם בשעת מלחמה זו, שמם ינשא בבתי־כנסיות ובתי־מדרשות לא פחות מאלה, שמראים „בקיאות‟ במסכת שלמה בעל־פה. בשאר יומי דשתא היו קוראים לאדם כזה, שמכה את חבריו: אכזר, בליעל, בור; ועתה קוראים לו: גבור, אדם בעל כח־גדול. אל תשאלו שאלות על ההמון היהודי ואל תאמרו: סתירות בנפשו. יודע הוא, כי לכל עת, ויודע הוא גם ערך הבשר והגוף.

תחת גרעיני הברד באו אבנים ממש והכו כל אשר בעיר מאדם ועד בהמה וכלה כל בשר·

וציירו לעצמכם: לנער המוזר הזה היה איזה שִׂיחַ ומגע נפש מרחוק עם המבעיר נתן־אריה׳ ובבוא שעת הנעילה ביום־הכפורים׳ היה הוא עומד בארבע אמות של המוזר והסתכל בגוף המדוכא הזה· פעם עבר הנער בלילה ברחוב הנוצרים וירא את הבית אשר בו ידור הבודד׳ ונר קטן מאיר מבעד החלון׳ ויבקש לפתוח הדלת ולבוא פנימה׳ אם גם לא ידע מה לו שם· נסתרים דרכי ה׳!

היה יום מעונן· הנער הפרא הזה עזב את בית־אביו וירא והנה ארבעה אנשים נושאים על מטה מת אחד׳ וכמעט רצים הם במהלכם· הוא מהר אחריהם׳ לדעת מי מת היום׳ ונודע לו מפיהם כי את נתן־אריה הם מובילים עתה לקברות׳ כי אחזהו השבץ וימת· ולמת הזה אין ,לויה׳׳ אין איש הולך אחרי מטתו ואף השמש לא יקשקש בתיבתו ולא יקרא: צדקה תציל ממות! התעורר הנער וילך עמהם·

נושאי המטה הגיעו ובאו אל בית־הקברות שמחוץ לעיר׳ חצבו למת קבר לא עמוק וישימוהו בו ויכסוהו בעפר·

היום רד· הנחל׳ אשר במורד בית־הקברות׳ השמיע קול המיתו·

ולפתע הרגיש הנער׳ שעמד במשך המלאכה בקצה׳ בחֻבו איזה דבר־מעשה׳ ויקם ויעמוד על־יד הקבר ויקרא: יתגדל ויתקדש שמיה רבה! ויחרדו האנשים ויבהלו·

לאחר זמן נפלה הברה בעיר לאמר: נער פלוני בן פלוני יצא לתרבות רעה·

פעם הקיץ משנתו ופיו נתעקם, ידו אשר הרים אותה על בית־תפלה לבית־יעקב, מתה פתאום ורגליו כבדות; ומני אז נהלה אותו בתו בלכתו לחוץ. הוא לא החליף עוד את בגדיו, ויהי כמו איש מעולם אחר...

איש לא בקרו עוד. מבית־התפלה נעקר מקומו. הוא נחשב כחלף. דברו בו בעיר ואמרו, כי יקום בכל חצות־לילה ומתפלל ובוכה; ואחרים אמרו להפך: השטן הקשה את לבו. נערים קטנים יראו מפניו, כי ראו אותו מרחוק, והגדולים עפרו בעפר לעֻמתו וברוב הימים נשכח לגמרי מלב.

רק פעם בשנה, ביום הכפורים לפני נעילת־שערים, היתה בתו אוחזת בידו ומובילה אותו לבית־המדרש, וישב שם כחצי־שעה לפני הסף כמנודה וטליתו הישנה על ראשו. — איש לא שם לבו אל המוחרם הזה, גם אחד מן המתפללים לא דרש בשלומו, לא עמד בד' אמותיו; והוא ישב שפי עד אמור החזן: ה' הוא האלהים! ה' הוא האלהים! ואז נגשה אליו בתו, שעמדה מרחוק ומחכה לו, אחזה שוב בידו ותובילהו לבית מלונם, להיות נעלם שם עוד שנה אחת מעיני בני־אדם.

עם ישראל לא יֵדע סלוח, אל תגעו באשר לו.

והיה בימים ההם באותה עיר נער צעיר לימים, קשה־רוח ופרוע במחשבותיו, שצרה היתה לו מסגרת המושב. — בן תורני היה, והוא גם הוא הבין בתורה, אבל אָיַב את הלמוד. הוא ברח איזו פעמים מן החדר ולא היה שומע בקול הוריו ומוריו. גם חבריו לא היו רצוים לו, וכשגברה הבדידות בנפשו, הלך מחוץ־לעיר והיה מטפס על הגבעות הקטנות ויורד בעמקים; ושם באויר הרחב היה נותן קולו, או רץ ומדלג בכל כחו.

ואיש לא הבין לרוח הנער ההוא. הוא אוכל ושותה כבן־אדם, לו שכל ותפיסה, ולוּ חפץ ללמוד, כי אז היה כאחד מהם. הורים טובים לו, אבל נקעה נשמתו מהם. — ואם יסרו אותו, לא הועיל, וגם אם דברו אליו רכות, לא ציית כלל. פעם קם ועזב את השלחן באמצע הסעודה, והיה בו צורך למזומן... לו בעצמו לא היה חפצו ברור, אבל בלבו נשב איזה סער. בדמיונו הפוחז היה יכול לעקור אילן, או להסיע אבנים כבדות, ופעם, כאשר ירד ברד גדול משמים, חשב: מה עלתה לעיר מושבו, לוּ

ושני ילדים קטנים מנכדיו, ששכחו להוציא אותם מתוך מהפכת השרפה, גם הם נשרפו.

וממחרת היום, כאשר כבתה האש, היו בתים רבים בעיר למעי־מפלה. גם אנשים אמידים התגוללו בראש כל חוצות מאין מלון. בכל פִּנה ופִנה עמדו כנופיות וישיחו במאורע הגדול, וינודו ראש לבנינים, אשר עוד אתמול עמדו על תלם והנה נחרבו עד תֻּמם. הנזק היה גדול לאין ספור. דִברו גם באסונו של נתן־אריה, ופה לפה מתלחש, מבלי ידע אדם מי הגיד זאת בראשונה, כי ידיו הן היו במעל הזה... וינודו ראש ויאמינו ולא האמינו. כי דברים כאלה נשמעים לרשות, משימים את מבעיר הבערה בבית־האסורים; ואם נתן־אריה באמת חטא ועות, יענשהו ה׳ אלהים ואל תהי בו יד יושבי העיר.

את דברי הימים לאחר־כן לא אתאר. בשנה הראשונה אחרי השרפה הגדולה החלו הנשרפים להתנער לאט ולהקים את הריסותם בעזרת קרוביהם. אולם בנתן־אריה היתה יד ה׳ בו להומו. צבור יֵרָגע מפחדו, לא כן היחיד כי יחרב. —

מיום אשר הזיד נתן־אריה לשלוח יד בקודש, סר כֹחו, הונו נתמעט, בניו וחתניו לוקחי בנותיו נסתבכו במסחרים רעים, ונשבר מטה לחמם. אשתו עקרת־הבית מתה משברון לב אחרי שנתים ימים. ותקש אחת מבנות נתן־אריה בלדתה ותמת על האבנים. אחד מחתניו נסע בקרון ויתפרצו הסוסים ויפול וישבור את רגלו. שני נכדיו לֻקחו לצבא וישֻׁלחו למרחקי ארץ. לנתן־אריה נכדה אחת יפת־מראה מאד ויעלת־חן, והנה דבק לבה בבן אל־נכר ותבגד בעמה. אל קנא הוא ה׳ אל צבאות!

נתן־אריה חלק את אשר לו בין שארית בניו וייעץ אותם לעזוב את העיר וללכת למקום שאין מכירים אותם; ויעשו כן ויעזבוהו אחד אחד.

והוא בעצמו שכר לו מעון בשכונת הנוצרים רחוק ממשטמת אחיו ולא בא כמעט העירה. ומאז מתה אשתו, כלכלה אותו בתו הצעירה, שלא נשאה לאיש.

ושם, הרחק מרחוב היהודים, חי חיי בודד, התפלל יחידי בלב כבד והיה אומר גם תהלים לפרקים, כי גם את הספרים הגדולים הסיר מעל שלחנו, ולא חפץ הנדח ליהנות גם מן התורה, כי אָבל הוא בנפשו...

והליל האיום הנה בא· המה גמרו להִוָעד בביתו׳ ללכת שלשתם בחצות אל בית־התפלה החדש׳ איש איש בעץ גפרית· החייט והאופה לא באו! לשוא חכה להם נתן־אריה׳ בשרו עליו התכוץ· כמו יד נעלמה באה ותסגור את הדלת בעד רעיו; אבל היד הזאת לא יכלה לעצור בפני נתן־אריה׳ בקרבו היה דבר׳ שחזק גם ממנה···

ליל קר היה· רוח קטן נשב במלוא העיר הישנה· בניה שוכבים על מטתם; ואיש לא פלל׳ כי יקום עתה אחד מהם׳ ישים את מעילו עליו וישים פעמיו אל רחוב׳ אשר שם עומד בית־התפלה החדש· בצעדי־און צעד נתן אריה· דממת־הליל לא החרידתהו·

ויעמוד נתן־אריה לפני בית־התפלה׳ שסגור היה עתה על מסגר׳ ויביט עליו בעיני־תמהון· שני כוכבים עוטרים את הבית· השמים אלמים· נדמה לו׳ כי קם עתה מקבר וכי גופו הולך ומשתרע; לו נדמה׳ כי גדל הוא פי שנים ומשכמו ומעלה הוא רואה את כל שטח הגג· מה הוא עושה פה? והנה כבר האשמורה השניה· ואם לא יעשה זממו עתה יהי כגבר אין איל·

בידים רועדות לקח את תיבת עצי־הגפרית׳ אשר שם בצלחתו׳ ומשפשף איזו מהם בתיבה׳ ויעלו להב׳ והוא שם אותם על קצה הגג של הבנין והלז בוער מעט׳ בראשונה בלי חפץ׳ ואחרי־כן במהירות יתר גדולה···

המבעיר את הבערה נעלם׳ והגג עלה בלהב וישלך את ניצוציו על הבתים הקרובים׳ ויקיצו האנשים מפני להט האש ומפני העמוד האדום׳ שעלה בחלונותיהם׳ ויזעקו קול גדול: נפלה שרפה בעיר! שרפה נפלה בעיר! ותהי מהומה וקול צעקה והמולה· לבשו האנשים מלבושיהם אך למחצה׳ קפצו מבתיהם ויחלו לרוץ ולקרא· אלה עלו בסולמות׳ שפכו מים מחביות ולא עצרה ידם לכבות את הבערה· קולות קוראים: עזורו! עזורו! לא הבינו איש את שפת רעהו· בהלה ורעש׳ נגישות וצעקות· מבתים רבים נושאים כרים וכסתות׳ נושאים שלחנות׳ ספסלים וארונות׳ כלים ובגדים מונחים בחוץ צרורים צרורים· ילדים צועקים׳ תינוקות מיללים· ויהי פחת ופחד; גם בהמות הבית קפצו ותנתקנה את מוסרותיהן׳ ותהי העיר לחרדת אלהים!

ונשרף בית־התפלה החדש עד יסודו׳ נשרפו כל בתי הרחוב הזה׳ קפצה האש מהלך שני רחובות ותפול גם על בית נתן־אריה ויִשָּׂרף גם הוא·

והיה כאשר אמרו אנשים אחרים לתַוֵּךְ בין העומדים ובין הבאים עוד הציתו את המדורה; נתן־אריה לא יכול לדַבר כל אדם לשלום, אם הרגיש כי נוטה הלז למתי החסידים.

ויחשוב מזמות כל הימים. שיָרה קטנה כבר היתה עמו. בכל מוצאי־שבת התאספה אל ביתו ונועצו יחד כדת מה לעשות.

והנה בא הדבר, כי אחד מעשירי העיר, שהוא היה האחד, אשר לא נטה לנתן־אריה חסד, החל לנהות גם הוא בלבו אחרי החסידים החדשים ויתהפך והיה לאחד משלהם; ובכספו אשר נדב החלו לבנות להם בית־תפלה מיוחד. ונוסף על שני בתי־האלהים שבעיר, עוד בית אחד, „קלויז חסידי", ויהי בעיני נתן־אריה ומרעיו כמו בית־אל על יד ירושלים ושילה...

וחמת הגבאי עלתה מאד, בראותו את האכרים מסיעים את האבנים והעצים לבנין החדש, לבבו לא ידע השקט. ביום אשר בו ירו אבן־פנה לקלויז היה משוגע ממראה עיניו. לענוי־נפשו אין קץ. הוא רואה בכל יום, איך ירו את היסוד, איך הקימו את העצים לכתלים ואיך טחו אותם. הנה כבר העלו עליו גג ויכסוהו תבן חדש וחלק, העמידו בו הדלתות והחלונות. לבנו את הבית יפה ובחמש מעלות עולים בו, ועיניו רואות וכלות וידו קצרה. בימי קדם הן היו נותצים מצבות אלהים אחרים בשם אלהים! לילה לילה נדדה שנתו מעיניו.

ויהי כאשר הגיעה חנוכת־הבית והחסידים כָּרו כֵרה וישתו לשכרה כמו להכעיסו, וירקדו בהלולים, הוא אמר להעלות אש הלילה ולשרפו הלילה, ונפשו לא התפלצה. הוי שנאת־רוח ומשטמת אחים, עד כמה ידך מגעת!

רק בקושי מצא לו נתן־אריה חברים לרעיון זה להשחית, כי בכח פיו דִבר על לבם. אבל גם אלה שנפתו לו התחרטו על זה. רק חייט ואופה אחד היו באמנה אתו, ויהיו ממתי־סודו. שלשתם החזיקו יחד בעצה לרשע ולחטאת־מרי.

מי מלל לפני שנתים, כי נתן־אריה יארח לחברה את אנשים פשוטים כאלה!

אשר ידע איש איך נעשה הדבר ואיך מצא החסיד האחד את חברו, והשנים שלשה ועוד, עד כי כבר הצטרפו למנין שלם. ולא לבד, כי נועזו אלה לבקש להם דרך שונה מן הדרך אשר בה הלכו אנשי העיר ונתן־אריה בראשם, כי עוד פרשו מן הצבור וייסדו להם „מנין" בבית אחד, להתפלל לה' לבדם...

דורות רבים חיו יושבי העיר ויהיו שלמים איש את רעהו ובנפלאות לא דרשו, ולמה יחצו אלה את עם ה'?

אמנם מחלוקת רבה לא התפרצה בעיר בגלל זה, כי קרי־רוח אנשי העיר הזאת מנעוריהם, אבל כמועקה בא בלב יושביה ואיזה כעס עצור. נערי־שחץ השליכו אבנים בחלונות הבית, שבו התפללו החסידים, חותן אחד של אברך חסיד גרש את חתנו מביתו; ותבך האשה אחריו ושני ילדים אתה. דברו על־אודות מאורע זה בבתי־התפלה ויהיו גם דברי ריבות וקטטות.

ובלב נתן־אריה עשה הדבר שַמות, נפשו היתה כמו נתונה בצבת, מדי ראה ביום השבת את ה„חסידים" הולכים ל„חדרם" להתפלל. וישנא אותם תכלית שנאה. שויון העיר ושלמותה היה עמוד חייו ובנינו. הוא נשא המחשבה בקרבו תמיד, כי אם יקראו אותו לפני כסא המשפט העליון וישאלוהו: מה עשית עלי אדמות? אז ישיב, ראו את הנטיעים אשר נטעתי בעמי. — והנה באו שחצנים אלה לשחתם. לו היה הרגש, כמו קמו אויבים להכחיד חייו, להכחיד מעשי־ידיו... הוא היה לשלום כל הימים, והמה למלחמה. כל תפלת חסיד חדש, כשהוא מתנועע ושם ידו באבנטו, כמו כוננה להקניטו; ובידו אין למשוך את לב אנשי העיר אחריו לריב עמם עד רדתם. על משכבו בלילות יסרוהו כליותיו, על אשר יראה עול וישתוק. בשכונתו, בחוגו היה שופך מרי־לשונו, מדי דברו בהם; ויתלקטו אליו מתי מעט, שהחלו לחשוב גם הם כמוהו, ובהם אנשים מדלת העם, מן ההמון, שאינם אוהבים גם את החסידות גם את שומרי התורה.

לנתן־אריה היו מעתה עניני מסחרו ועסקי ביתו לטפלים ולבו ידע רק אחת: מחשבת נקם! הוא אומר למסור את החסידים למלכות ולהכותם בלשונו; הוא, שהיה עד היום מתון במהלכו, אם גם עז בדעתו, אמר לעשות כל רע ותועבה. הוא אינו מושל ברוחו עוד. —

ועל בית־המרחץ. הוא כבר קבר שני רבנים בחייו ולשניהם עמד לימינם בחייהם.

גם את פקידי המקום התהלך נתן־אריה בשלום, וישתדל להקל את המסים והארנוניות; אם קרה ואתא „חלול השם" בעיר, כי איש אחד החמיץ מעשהו בשער, עמל היה לתקן את המעֻות; כי פשט אחד מבעלי־הבתים את הרגל, התאמץ הוא להקימו על רגליו. איש כי מת ונפלה תִגרה בין היורשים, היה הוא עושה־שלום ביניהם. כי אמרה אלמנה לחנך את בנה ולא ידעה את הדרך יבחר בחיים, הלכה לנתן־אריה, והוא קרא את הנער אליו, תהה על קנקנו וימצא לו אֹרח. בקצרה, הוא היה כאב וכפטרון בעיר, וגם גבירי המקום, שהונם עלה פי עשרה או גם פי מאה על הונו, חלקו לו כבוד, לו הלוו מעות בלי שטר. ה„הן" שלו היה „הן" וה„לאו" — „לאו". הוא לא היה נוח לִוַתֵּר; אבל גם בתור תַּקִּיף בדעתו ידע לשום גבול לרצונו...

איש בריא היה נתן־אריה, לא היה לו „מיחוש", לא היה מוכשר להתקרר; מעולם לא השתעל בגרונו, לא חש בראשו, ויהי בן גוף מוצק. ובבית הרחצה, כשהיה עומד ערום בקומתו הזקופה ובמלוא בשרו הנוצץ, היה כמלך בגוו.

נתן־אריה בן־החמשים היה נראה כבן־ארבעים. ביתו שמר על יסודו והוא היה חי כיחיד בעירו, כאבי־משפחה וכראש הקהל. חיים כאלה המה כמצודה, שבנו אותה אבן על אבן, והיא עומדת בתקפה.

גם המעמד הכלכלי בעירו של נתן־אריה היה על מכונו. בסחר היערים הגדולים ובתי־הנופת הבנוים לתלפיות מסביב לה מצאו יושביה את פרנסתם ברֶוח. בין אנשי בית־המדרש יקירי־קרתא ובין אנשי בית־הכנסת שרר שלום; ומיום התבססה העיר, לא ראתה מחלוקת בשעריה ולא באו מקרים גדולים להחרידה. חוקי־הצבא החדשים, שהרעישו אז את כל נאות יעקב, לא עשו בה מהפכה. גם השנוים בלבישת הבגדים נעשו בה לאט לאט. נִכרו יושביה בין שכני העירות הקרובות ברוממות־רוחן.

ולכל אלה בא הקץ! באו ימים ועמם באו בקעים גם בעיר בצורה זו.

אנשים אחדים בה החלו להריח ריח החסידות, אשר בימים ההם החלה להתגנב לנאות יעקב כדת־חדשה, וישָבעו לה בנפשם שבועת אמן, מבלי

הקדיש

או

שני רחוקים

נתן־אריה לבית דוד לא היה גביר ועשיר, ובמשפחת האמידים של עירו לא נמנה, רק בין בעלי־הבתים ההגונים היה מקומו. לו היה בית גדול בטבור העיר, בנוי לבנים שרופות, וגגו גדול וגבוה ומכוסה רעפים אדומים, כלי־הבית היו של עץ קשה, שחור מיושן, ועל הקירות תלויות היו קדרות של נחשת קלל ושל ברזל.

נתן־אריה היה בעל־בשר, הדרת פנים לו וזקן ארוך, ומכובד הוא על הבריות. הוא היה מטופל בבנים נשואים ובחתנים לוקחי בנותיו, שישבו רובם על שלחנו. ביומא דפגרא הלכה מביתו לבית־הכנסת שיָרה שלמה, משפחתו היתה בת ל״ז ראשים מבן י״ג ולמעלה. נתן־אריה היה גם בן־תורה ו„ידען", ולו ספרים רבים, גדולים ורבי־הכרך. הוא היה נחשב בין היראים והשלמים; את הדת שמרו בביתו בדיוק ובהדר. שביתת „שבת" אצל נתן־אריה היתה שבת במלואה. „עריכת הסדר" אצלו בחוג משפחתו הגדולה היתה מפורסמה בכל הסביבה. קולו של נתן־אריה היה ערב, והוא גם היה עובר לפני התיבה לפרקים, לכַבֵּד ה' מגרונו. נתן־אריה ובניו היו מן הקרואים לכל „שמחה". בכל ענין מצרכי העיר שאלו בעצתו, ואיש לא המרה את פיו. עשרים שנה רצופות היה נתן־אריה גבאי בבית־המדרש, ויכלכל את עניניו במשפט. לא היו שום תגרות במסבו; וכל משטמה וקנאה בדבר עליות וכבודים סרו אזי. בעין פקוחה השגיח על צרכי בית־המדרש, תקן כפעם בפעם את בנינו, משח הקירות לבנים, קדרות־הנחשת היו נוצצות תמיד; גם השַמש, שהיה ברשותו, עשה את מלאכתו באמונה ומלא אחרי מצותו תמיד; מאחורי תנור־החורף לא היה בית־מקלט לכל עובר, כי דאג נתן־אריה בימי ממשלתו להקים בעיר מלון־אורחים מיוחד. הוא השגיח על התמחוי, על הצדקה לעניים, על ההקדש

שאדמתה לו לאחוזה, פולני קל־הדעת, מכרה ליוני. מקרים מדיניים רַבֵּי העלילה באו בכל מדינות המלך וחוקי־צבא חדשים ליהודים. עם הרוסים נלחם בינתים את התוגר; ובתוך הוכוחים העזים בשעריה: מי מן האויבים ינצח וראוי לנצח, עוד התערבה שארית מן הדין־והדברים: למי משני חזני העיר הנצחון? ולמי משפט הבכורה? האם לקולו של בעל־התפלה היחיד, או לחזן עם המשוררים?

יחיד ורבים! מצד זה – קול אחד של בעל־התפלה, קול יחיד ומיוחד, קול השתפכות אדם כשהוא לעצמו; ומצד זה קולם של רבים, קולות רבים בהתאחדם יחד, הד קול היוצא בעזרת רבים ובהתאמת רבים. מי מינייהו עדיף? הדבר הזה לא נתברר עד היום ברזונה ובמלוא העולם מסביב לה. – – –

אנשי בית־הכנסת, ההמון ברובם, הקדימו אחרי הצהרים ללכת אל הנהר הרחב והיפה במורד העיר, לקיים שם מצות „תשליך"; וילכו אנשי בית־המדרש היום, כדי להתרחק מהם, למי־מעינות... בעשרת ימי תשובה שקלו וטרו, דנו ורבו בכל מקום ופנה בעיר על־אודות ערכי הנגינות של השצי"ם. בעל־התפלה רכש לו כתר נצחון בהרצאתו את „ונתנה תוקף"; והחזן עם משורריו הגדילו עשה בזמירת „היום תאמצנו"; והתנגשה אותה התפלה עם הפזמון והיו לסימני האויבים בעיר, כ„שבלת" ו„סבלת" לפנים. מדנים בין אחים! השבט הישראלי ברזונה נחלק לשנים.

ויבוא יום־סליחה, מחילה וכפרה לכל באי־עולם; והוא עוד הוסיף לזרוע נצני משטמה בין גרי העיר. לא צקון־לחש, לא השתפכות־הלב לפני יושב־מרום ובעל־הרחמים נשמע בבתי־תפלות לעברים ברזונה, כי־אם כחות נאבקים. בקש בעל־התפלה היחיד להרעיש בקולו פני תבל ומלואה, והחזן ומשורריו יודעים, כי המה הרבים ולגרונם מי יגביר! וירעשו עמודי בית־המדרש, כאשר נהם בעל־התפלה בקול אדיר: המלך יושב על כסא רם ונשא! וסמוך לו, כמו להכעיס, החלו משוררי החזן במקומם לרדוף אחד אחד את חברו בקולו: בפי ישרים! ובדברי צדיקים! ובלשון חסידים! ובקרב קדושים! קירות בית־הכנסת חרדו. ואין כאן ישרים, אין כאן צדיקים, אין חסידים וקדושים, כי־אם אויבים, אויבים נלחמים זה עם זה בקולם. אתם לא תדעו קנאת האדם ואהבת הנצחון!

ושני החזנים נשכרו לכהן ברזונה; למרות המחאות והמדנים משני הצדדים; והכל כתוב וחתום בכתבי־התקשרות. אנשי בית־המדרש העלו את מנות המתפללים, וכן עשו בעלי בית־הכנסת וגבאיו; ותגדלנה הוצאות־הקהלה ארבעתים, וכמעט נתדלדלה העיר וירגנו העם באהליהם ותהיינה ה„זמירות" וה„מנגינות" מעתה להם למשא כבד...

ובכל „ברית מילה" ובכל „חתונה" בעיר שומרים הגבולות, לבל יקרא אחד מאנשי בית־המדרש והקרובים להם את החזן להנעים בנגוניו או להפך. חצי־החזן השוטה היה מעתה לעני מְדֻכָּא ויעשוהו למשגיח על ה„תלמוד־תורה" ועל כיסו הריק... אין השָוָאה ואין פשר ואין גשר בין שני בתי־האלהים, שצרים זה את זה עם שציה"ם יחד. המעמדים החברתיים ברזונה נשתנו, גבאים הוסרו ממשמרתם, ובאו אחרים תחתיהם. אציל העיר,

לחזן שלהם · · · ובשמוע אחד הנלהבים את הדבר ההוא, הרים יד במוציא את הדברים מפיו, ויתן לו מכת־לחי עזה. כה היו ימי־ההכנות לתשובה לימי זריעת־שנאה ואיבה בין אדם לחברו, ולפעמים אויבי איש גם אנשי ביתו. צאו ולמדו: חתן אחד אוכל בבית חמיו, ואבי רעיתו נוטה לצד החזן, ורוחו של הצעיר ישאהו אל בעל־התפלה, ועוד זה: הבעל רוצה לתקוע היום מקומו בבית־הכנסת, והאשה אומרת: לא כן, רק בעל־התפלה מרכך את הלב. שוב"י העיר, שדרכם להחניף לכל ,בעל־בית' ברזונה, אובדי עצות הם עתה, מבלי דעת איך יענו על שאלת אנשים לאמר: מי ימצא חן בעיניהם יותר? החזן או בעל־התפלה? גם הרב דמתא, חרוץ וערום ויודע להתהלך את הבריות, לא עמדה לו חכמתו הפעם למצוא פשר ותוך · · · מושג נאמן מחיי רזונה בימים האלה נקנה לנו, אם נצייר לנו רגע, כי מחצית העם נטה אחרי דוד, ומחציתו אחרי אבשלום, ושניהם בעיר. —

ולא לבד בתוך העיר נפלגו הלבבות, כי גם בה,סביבה' ובכל הכפרים אשר מסביב לרזונה, שבהם גרים מבני־ברית משפחות משפחות. אנשים מן העיר, שיש להם מגע ומשא בכפרים, דפקו על פתחי־אחיהם הכפריים וגם צירים מיוחדים שלחו אליהם, למען ינסו דברים עמדם, לשכור להם מקומות לימים נוראים — בבית־המדרש או בבית־הכנסת, — אלו כדאית להו ואלו כדאית להו. וכשבא יהודי־כפרי לעיר, משכו אותו משני עברים, הללו לכאן והללו לכאן, ותהי המהומה רבה ודברי ריבות בשערים. רבים מבני־הכפרים, שהיה לבית־הכנסת ,חזקה' עליהם, נשבו על־ידי אנשי בית־המדרש בחלקת לשונם; ולהפך, נפתו אחדים מאלה לעזוב את בית־המדרש וללכת לבית־הכנסת, כי שם הרנה האמיתית. —

ובבוא ימי־הסליחות עוד התקשו הלבבות יותר. ובימי־הדין, שבם יִתָּקע בשופר גדול לתשובה ולהתעוררות כל נפש וכל בשר, בא השטן ועִרבב את העולם ברזונה. לא ידעו האנשים עוד, כי היום יִכָּתב בספר החיים, אם לשבט או לחסד; ובמוחם רק רעיון אחד סובב ומנקר, לנַצֵּחַ בחזנם על אחיהם! מרגלי־חרש משני בתי־האל סבבו מזה לזה וסִפרו והודיעו על־אודות כל זמירה ומנגינה, אם עלתה או לא עלתה, וכי יצא העם מבתי־התפלה, הללו פונים הנה והללו לעבר השני, כי איך יאמר איש לחברו ,לשנה טובה!' אם לא יוכל דַברו לשלום · · ·

ותרעש העיר בכל יום השבת וידברו בקהל על־דבר ,בעל־התפלה' הנפלא הזה· ורבים משומעיו התאספו לכבודו וישתו מי־דבש ויין למרבה, ותהי הילולא וחינגא לאנשי בית־המדרש, כי לויתן כזה עלה בגורלם·

ובמוצאי־שבת החלו עוד הפעם הכנות הזִמרה של חזן בית־הכנסת עם משורריו ויפליאו הפעם בקולם· ויתאספו אנשים רבים מסביב לבית, ויעמדו לשמוע אל הרִנה ואל הזִמרה· שרו אז את ההתחלה: מסוד חכמים ונבונים ומלֶמד דעת מבינים! וירעמו הקולות בגרונם· נדמה, כי שִירָה של לויים נותנת בשיר קולה· —

והיה כי נחו ונדמו אלה פה, עמד בעל־התפלה, שהתאכסן אצל אחד מן הנגידים בצד השני של הרחוב, והחל גם הוא לתת קולו בהשתפכות הנפש ובסלודים, ויקבצו גם שם אנשים לשמוע, ויחָלק המחנה וקול המנגן הזה חותך באויר ושואל בעוז והוד: מי כמוך בעל גבורות! ומי דומה לך? — והיה כאילו נשמעה קריאה זו בפעם הראשונה, כאילו זה עתה החל בן־אדם לשיר שירת קונו·

משני עברי הרחוב מנצחים בנגינות, ולב הקהל מתפלג, אלה נוטים לכאן ואלה לכאן· לאלה הסובבים את בית בעל־התפלה ברור הדבר, שלו הנצח וההוד; ולאלה העומדים על־יד בית החזן ומשורריו ברור וקיים, כי להשירה הגדולה והתפארת·

ויחלו ה,צדדים' ביום המחרת להתנגש· אנשי בית־המדרש הוכיחו לכל מי שנפגש עמהם, כי ,כף־בעל־התפלה שלהם מכריעה אותה של החזן ומשורריו גם יחד; ואנשי בית־הכנסת הוכיחו לכולי עלמא את ההפך· — על שאלות היום ושאלת החֹדש, — כי הלא מצד אחד על היהודי להרויח בימים האלה ממון לימי החגים; ומצד אחר, בירח כזה החי יתן אל לבו, — התעצם הנִגוד ואהבת־הנצחון בערך הזִמרתי של העומדים מצד שני שלוחי־הצבור· אנשים, שלא ידעו מאומה בפִרקי דזמרה, וגם לא שמעו כאלה כל ימיהם, היו בֶן לילה למביני־נגן וידרשו בכל פרט של הגבהת הקול והשפלתו והוד ההֲבָרה — כמין חומר· ועוד יותר: גם אנשים ישרים בלבותם, שלא אהבו להלוך רכיל בחבריהם, לא יכלו לעצור ברוחם עתה, שלא לדבר סרה על הש״ץ מהצד השני· בבית־המדרש יצא הקול, כי ה,משוררים' רעים וחטאים הם ואינם יראים את ה'· ואנשי בית־הכנסת נועזו לומר, כי בעל־התפלה, בהיותו צעיר לימים, היה בעצמו משורר עוזר

ויסע גבאי בית־המדרש גם הוא לעיר־המחוז, וישכור בעל־תפלה גדול לבית הזה. אמנם בעל־תפלה זה מתפלל לפני התיבה בלי סיעת משוררים; אבל לו היה קול נפלא ומושך את לב כל שומעיו. ואותו דבר היה חסר לחזן עם המשוררים.

ויבוא בעל־התפלה זה לרזונה ליום שבת באלול לְמִבחן. ויתאסף קהל רב בבית־המדרש, לשמוע ,קבלת־שבת' שלו. בית־התפלה שנתחדש היה מואר בנרות רבים; יהודים בבגדי משי ובפנים צהובים עומדים איש על־יד רעהו. איזו תקוה רחפה על פני כל וגם אותות־נצחון נראו למפרע על פני ראשי הקהל וגבאי הבית. אדם בעל קומה זקופה עומד לפני העמוד, טלית חדשה עליו, ועיני כל המתפללים אליו... עוד רגע אחד, עוד רגע, איש אחד מְאַחֵר לבוא פתח את הדלת, וכמעט בלעוהו המתפללים חיים על אשר הפריע את הדממה. ובעל־התפלה עומד ועיניו נטויות לסדור גדול, הפרוש לפניו. אור ויופי בכל החלל. דומיה! והנה קול מפליא בחזקו וביפיו קורא בעוז: לכו נרננה לה'! נריעה לצור ישענו! הקול היה כמו שאגת ארי. נִדמה, כי כל הבית מריע והומה: רננו לצור מושיע!

והקול הזה, איך התרפק והתחטא, כשהגיע להרצאת המלים: ארבעים שנה אקוט בדור, אקוט בדור — בוכה אלהים ומתחנן — והם לא ידעו דרכי. מדוע לא ידעו? מדוע? והקהל עומד ומקשיב כאיש אחד. יריע כים קולו ולבם יהמה כים. שירו לה' שיר חדש! שירו לה' כל הארץ! שירו לה'! ברכו שמו! הוא הקורא והוא העונה. כל הארץ תשיר שירתה לה'. וכל הקהל עומד בקסם ההמיה. ימים ושנים היו עומדים כך ולא היו מָשים ממקומם, לוּ בעל־התפלה הלז יעמוד בתוכם וישיר את שיר השבת. אין פנים ואין אחור, אין משאות ואין צרכים: הבו לה' כבוד שמו — ישמחו השמים ותגל הארץ! — מה? הקול אדם הוא זה או קול משק גלים? ירעם הים ומלואו! ירעם! כותלי הבית יחרדו, ישתקשקו החלונות. ינוע העמוד, כל אחד ישען בשכנו לבל ימוט. אין זה בעל־תפלה, כי אם קסם בפיו. כל מי שלא התפלל ברזונה בליל־שבת הזה עם הצבור בבית־מדרשה, ולא שמע את בעל־התפלה הזה באדיר קולו, בעומק השתפכותו וברנון העבודה הפנימית שלו, לא שמע ,קבלת שבת' נהדרה מימיו!

ומסביב לבית של אותו החייט עמד קהל גדול. השקיפו מבעד החלונות. הן נודע, כי עתה תחלנה הכנות־הזמרה הראשונות.

ופתאום נשמע בשֶׁקט הלילה קול נגון מבקש ומתחנן: ונתנה תוקף קדושת־היום! והיה היה כמו התגלות חדשה התפרצה; וחזר הקול ומשך בחזקה: ונתנה — תוקף — קדושת — היום — וקול יותר גבוה חוזר: ונתנה, ונתנה, ונתנה! ואחריו קול אחר: קדושת, קדושת, קדושת. ומפי שלשה וארבעה קולות מתבקעה המלה: היום, ומשתפכת במלא העיר: היום! היום! היום!

והקהל מסביב לבית הולך ורב. הזמרה, קולות המזמרים היו כמו באים גלים גלים מעולם רחוק ויהיו בכל נפש לחידות־פלא. האנשים האלה, היושבים בחדר, המה כשאר בני־אדם; הם הולכים על שתים, מדַבּרים ואוכלים, ובגרונם איזה כֹח נסתר, והכֹח מרעיש! ומה עמוקה המנגינה החדשה, היוצאת משני קולות: זכרנו לחיים! האדם מתרפק על קונו, מתרפק ואומר: זכרנו, זכרנו, זכרנו! וקול אדיר מרעים: מלך חפץ בחיים! ונסתם ברגע הזה כל הרהור חיצוני וכל פִּניה שבלב. כלם עומדים מחוץ בלב של מרגוע ובחרדת־קודש. כל אחד מהם היה נותן שנה מחייו, לוּ נפתחה הדלת והכניסו אותו בפנים. ולא מעטים קנאו בבן החייט יוסיל, היושב עתה את המשוררים, הוא בפנים והמה בחוץ...

הימים הולכים ובאים ובכל ערב וערב התאסף הקהל מסביב לבית החייט, לשמוע אל הרִנה והזמרה, כי נפלאו. וידחקו איש בכתף רעהו, וכל גבר־אלם דחף את חברו, בכדי שיהיה הוא הקרוב לחלון. והתחיל העם לשכור מקומות לתפלה בבית־הכנסת בעוד מועד. אמרו, כי יוסיפו עשרה ספסלים שם בשנה ההיא; אמרו, כי להחזן עם משורריו מַנגינה ל,היום תאמצנו", שאין כמוה בכל העולם, וכל השומע יכול לעמוד על רגליו מאה שנה ולשמוע...

ואנשי בית־המדרש נבוכים עתה ומטכסים גם הם עצה. מה יועיל, כי בית־התפלה שלהם הוא עתה כמעט בנין מפואר, אם אנשי רזונה יאמרו: אל תסתכלו בכתלים ובחלונות יפים, שימו לבכם רק לחזן שישמיע שם את קולו. וגם בלבבם עצמם החלה התשוקה לשמוע זִמרה נשאה בימי־הדין, מעת שהמנגינות הרכות של חזן בית־הכנסת חדרו לאזניהם. הלא גם המה אנשים המה ויצר־רע של זמרה יושב גם בתוך לבם הם.

והנה קרה, כי בא חזן לעיר רזונה, ואחריו חזן שני; ותהי העיר, היתומה משירה ומזמרה אמיתית ימים רבים, הומיה משני קולות.

ימי קיץ היו, ימי שובע וברכה, וליהודי רזונה הרוחה. ויראו בני בית־המדרש את בית־תפלתם כי נופל הוא, קירותיו שהורים וגגו שבור, ויאמרו להקים את הריסות הבית, וינדבו איש איש מתת־ידו, וישכרו אומנים ובונים לטוח בטיט ונגרים לתקן את בדקי בית־המדרש מכל צדדיו ולהעמיד אותו על תלו. גג חדש הוקם, הכתלים טוחו בסיד לבן. את הרצפה עשו לבנים שרופות, תִקנו את המעלות, חִדשו את זכוכיות החלונות וגם הספסלים בפנים משחו בששר.

וייף הבית ויהי למשוש חלק גדול מיושבי העיר. והימים, ימי כלות הבנין, ימי אלול והכנה גדולה ליהודים.

ויאמרו אנשי בית־הכנסת לנפשם: עתה תגבר יד אנשי בית־המדרש עלינו, בבוא ימי־התפלה הגדולים, ואלה העומדים באמצע הבתים כל ימיהם, וביותר בני־הכפרים, שפעם יתפללו בבית הזה ופעם בשני, יְבַכְּרוּ עתה את בית־המדרש על ביתנו ובושנו מהם.

ויטכסו עצה, במה לְקַדֵּם את פני הרעה. וימצאו מוצא לדבר: ביום אחד נסעו גבאי־הבית חרש אל העיר הגדולה הסמוכה, וישכרו להם חזן ידוע לימי־התפלה, ויבוא האיש בעוד ימים עם להקת משוררים, כי עליו היה להכין ולתכן את המזמורים והשירות. ותהום העיר, כי לא היתה עוד כזאת ברזונה. החזן, איש כבן ארבעים, קטן־הקומה ובעל פנים כהים, התאכסן אצל פרנס־העיר; והמשוררים, מנערים בני שמונה־עשרה עד בחורים בני שלשים, קצוצי־פאה מעט ובכלל לא מן היראים ומן השלמים, התאכסנו אצל בעלי־בתים אחדים, וגם בבית אומנים מאומדים, מראשי בית־הכנסת.

וחייט אחד ואָמן, שהיה עושה בגדים לאצילים הפולנים, ועשה את מלאכתו אצלם בבית־משכיותם, פִּנה את חדרו הגדול, בביתו היפה לחזן עם עוזריו, כי יכינו שם את מזמרותיהם ושיריהם. ויהי הדבר לו לכבוד גדול.

בא ערב. ליל יפה ובהיר פרוש על רזונה. ימי הלבנה במלואה, צעירי ישראל הלכו לטייל ברחוב הגדול, וגם סתם אנשים. כח־המושך באויר צח בליל, לקרא גוברין יהודאין לטייל בחוץ גם בימות החול. —

לפלגות עיר

או

יחיד ורבים

רזונָה העיר לא היתה עיר ואם בישראל, אבל גם בין הקטנות לא נמנתה. עיר בינונית היתה, וכל מה שיש לערי ישראל הבינוניות היה גם בתוכה. — לא! דבר אחד היה חסר לה: חסר לרזונה חזן. בשורת „כלי הקודש", אשר בה, חסרה חוליה אחת: חסר חזן תמידי, יודע נַגן, שיעבור לפני התבה ויַנעים לעם בקולו. —

אמנם היה בעיר חצי־חזן ושוטה, שקולו כתוקע לסיר נפוח, והוא גם הוא היה אומר את „מי שברך" לנולדים ו„אל מלא רחמים" למֵתים, באין מכלים; אבל לבוא לפני העמוד לא נועז, כי אז היו המתפללים בורחים מבית־התפלה באמצע „קדושה" ו„ברכו" והיו מניחים אותו לבדו. —

ושני בתי־תפלה היו ברזונה: בית־מדרש לחסידים ולנגידי העיר ותורניה ובית־כנסת לבעלי־בתים, אומנים והמון־העם. וזה היה גם נִמוק הקהל, שלא להעמיד להם חזן, כי לשַׁלֵּם „שכירות" אף מעטה לשני חזנים לא הספיקה ידם; ואם חזן אחד מנו, היו מושכים אותו אנשי בית־המדרש לכאן ואנשי בית־הכנסת לכאן; ונוספה עוד צרת־עין בין שני בתי־אל אלה, שמלבד זאת היו עוינים זה את זה כל הימים.

„שלוחי־הצבור" ברזונה היו בימות החול ה„אבלים" וחבריהם; ובראשי־חדשים ובימי השבת היו מפצירים בכל אלה מן אנשי הקהל, שהיו יודעי־נגן קצת, כי יעמדו לפני התיבה וישמחו את המתפללים בקולם; ובימי החג, וביותר ב„ימים הנוראים" היו כל התפלות של השצ״ם נחלקות בין מטיבי־נגן בעלי חזקה. לאחד היתה „חזקה" על תפלת־ערבית ולשני על תפלת־שחרית. ומנה אחת אפים היתה זו של תפלת מוספים ונעילה, ותהיינה החזקות האלה לכבוד יותר גדול מעליה לתורה; ועמדו עליהן בעליהן בכל מאמצי כחם, ולא נקל היה, כי יפנו ברצון את מקומם לחזן.

יין, תנו להם את הסערה הגדולה של חִבוק ונשוק, של התלהבות עזה עד לבלי שיעור, של יחוד והתדבקות עד תמצית הנפש... תנו להם תשלומים בעד כל החיים, שלא חיו המה ושלא חיו אבותיהם, תנו להם תשלומים בעד כל הדורות ובעד כל הזמנים.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

וביום המחרת העולם עודנו הפקר, הפרוטות במזומן כבר כלו והתחילו לעבוט שארית החפצים והכלים, שוכחים לגמרי למנות ולספר ומוציאים הרבה מכפי־כחם; אין איש חושב בשלו ובשל אחרים; הכל אוכלים יחד ושותים יחד, הולכים מבית לבית ומשכונה לשכונה ומחפשים אחרי מזונות ומִשתה. הפקר! הפקר!

ביום השני והשלישי לשבוע כבר החלו הרהורים לעלות בלבבות, לאמר: מה עשית פלוני בן פלוני? הוצאת הכל מן הבית. — ומרבים לשתות, כדי להפג את הצער. — הנחשלים כבר ישנים בבית־הכנסת, או על שלחנו של פלוני ומִטה של אלמוני. אין אשה יודעת איה בעלה. רבים לא באו אל ביתם זה שני ימים.

ביום הרביעי נוסע הרבי לביתו, והעם מלַוה אותו ומרקד לפני סוסי מרכבתו בשארית כחו.

ביום החמישי עוד ישנה איזו שארית הפליטה מן השמחה בתור „קנות סעודה". אבל החיים הערומים כבר מתגלים... אין בית שלא נתרוקן... אין איש שלא אכל כל מה שיש לו, עד שכמעט לא נשאר מאומה ליום־השבת השני.

וביום־השבת הבא עוד העם נושא את בשרו בין שיניו, כדי שלא לחלל את יום־הקדוש; אדרבה, עוד הם שותים מעט, שמחים מעט ומתלהבים, טלאי על גבי טלאי, מנפלאותיו של הרבי ומעשיותיו.

אבל בצאת השבת ובכלות ההבדלה לאור הנרות המשולבים משעוה ירוקה, בשעה שהנשים תוחבות את המפתחות בסנוריהן ותחלינה להסתכל בבעליהן בעינים תובעות לאמר: פתח את החנות! צא אל יום־השוק! קח את המַחט ואת המרצע! באותה שעה הקיצו כל העם אשר בטרנוה למעשים בכל יום ויפנו לבם לחיים בכל יום.

ומאז החלה עוד הפעם הגלות הארוכה...

מנסה לרקד יחידי··· חסיד אחד נכנס אל בית־המבשלות, רואה את העסקניות וחומד בלבו··· אנשים אחדים כבר אינם שבים לבתיהם. איש איש נותן את ידו בצלחת רעהו לשֵם צחוק. את גָדי הבטלן כופתים ברצועה לשם תענוג··· צחוק פרוע, פרוע··· וה„שתיה" לא חדלה··· כיון שנִתנה רשות··· שכחו האנשים את חנויותיהם ואת „יום־השוק" למחר בראשון לשבוע וישתו. – ענין הפרנסה נדחה, בן ישראל מתחיל לשמוח בפתיחה לימות החול. איש יהודי אחד החל לקרֹא: רבותי, מדוע אין אנו שמחים? – שכינתא בהתעוררותא! מנשה הבטלן קפץ ממקומו ויחזק ביד ירוחם; ירוחם גורר אחריו את שמעון, שמעון אחז בידי בנימין, בנימין מחזיק באבנטו של קלמן. וקלמן מתחיל לנגן פתאום··· והם מרקדים, בתחלה רק בצחוק, ואחר־כך בהתלהבות, בהתעוררות, בהשתעבדות הגוף. אנשים, אשר עמדו מסביב, באים ותוחבים את ידיהם לכאן ולכאן, מרחיבים את העגול ומרקדים במֵרוץ, איש מגביה שולי בגדו ומתחיל לקפוץ באיזה כֹח מבהיל באמצע העגול. כלם יתנועעו, ידלגו כמו ירוצו; העינים בולטות והפה מתעקם ונוזל ממנו ריר. אחד יקרע את כתנתו ויגלה את חזהו. הפקר, הפקר! עמך ישראל מרַקד.

העם מרקד באולם הגדול שבדירת הרבי, בחדרים אשר מסביבו, העם מרקד ויוצא מבית לבית ומשכונה לשכונה, העם מרקד בבתים החשובים שבעיר, בבית הרב דמתא ובבתי השוב״ם והחזנים; גם חייטים, אנשים פשוטים, שרחוקים הם כל ימיהם מענינים כאלה, התערבו בין החסידים והם מרקדים וצוהלים; גם מיני חוקרים בחשאי שכחו את הרד״ק ואת המלבי״ם וישתו גם המה. קול יגביה מקול. פה לפה ימלל דברים בלתי־מובנים. הלבבות רועשים, הרגלים מדלגות, הגופים מתפרקים. הפקר! הפקר! עמך ישראל פושט את בגדיו העליונים ומרקד. הנשמה פתחה את לועה. – לאיש איש עתה כחות שבעתים מאשר היה לו עד כה. כל אדם מהם הוא בחזקת איזו חיות, איזו התעוררות, איזו השתרעות לא ידע שחרה. מעין הנסתם של שמחת החיים מדורות קדומים נובע עתה ומכה גלים. הכלים אובדים את ערכם המוחשי, קירות החדרים לא יחצו עוד והתקרה לא תבדיל··· ביד כל אחד ואחד להגביה את עצמו, להתגדל איזה אמות, להשתרע ולהתהולל, להניע אמות הספים, להַחריד את מחבואי החיים ממקומם, לצעוק ולזמר עד לבלי סוף··· תנו להם להאנשים האלה נהרות של

יד החלונות ומביטים לרחוב· האדמה שם מתחממת לאור השמש· ה,נכבדים' נקראים לתורה· אותה שבת היא שבת־מברכים — מי שעשה נסים לאבותינו הוא יגאל אותנו· — — —

העם ממהר בתפלת־מוסף· כל הטליתות והסדורים נטענים על הילדים והאנשים ממהרים לרוץ· כדי לכבוש איזה מקום מסביב לשלחנות הרביים· לא נעים הוא הדבר· שבתוך כדי מהירות עוד צריך ליטול את הידים לסעודה ולברך ברכת המוציא· גם הנמושות· שלא באו לרביים אתמול· באו היום· העם צוהל ומתחיל לשתות לגימות· מעמידים בקבוקי יין על השלחן· שולחים מכל עבר יין ומגדנות· העניים מעיזים לעמוד אצל בעלי־הבתים· גם הבאים לימים מעבירים מעיניהם את השינה של שבת· הנשים מקנאות באנשים· הנערים והילדים שמחים היום בחופשתם· על החלונות של אולמי הרביים מטפסים ועולים· איזה אילן עומד סמוך לשם נושר את פירותיו מרוב נענועים· השמש עומד באמצע הרקיע·

ובסעודה־השלישית הנה זמן ה,תורה' והזמירות של הרביים ··· כל הראשים כפופים ממעל השלחן וכל האזנים שומעות ··· ה,אמת· האמת· האמת היא ···' פותח רבי אחד· ,ישראל הוא בבחינת כלה· כלה···' ,הלבבות המה בבחינת קרבנות· קרבנות· קרבנות···' ,התעררותא דלעילא ולתתא הוא חדוה· חדוה· חדוה··· —' ,יה רבון עלמא· דעלמא עלמיא!···'

והכל שמח ומתפעל· איש איש יורד לתחתית נפשו ומעלה משם כל הניצוצות של חיות· עולה בלבבות איזה אור מסתתר··· אותה שעה היא מין נעילה לאידך גיסא··· העולם הוא רחוק וגם טרנוה היא רחוקה··· מין הרגשה באה· שרק אלה העומדים מסביב לשלחן המה בהאי עלמא··· השכינה שורה באפל שבין־הערבים··· הכל עומד ותלוי בפיו של הרבי··· אין רצון וכח אחר כלל בעולם··· לו היתה בת־קולו של הרבי נשמעת עתה לאמר: צאו ממחיצתכם! כי אז הפקירו כלם· כיושבים וכעומדים· את ה,ישי שבהם· או גם נצתה בהם אֵש התאוה· אשר נִמקה בעפר הדורות· התהוללו· התלהבו והשתובבו···

*

במוצאי־שבת לוו את המלכה בקהל··· הקודש באשר הוא קודש הולך· והחול לובש איצטלא דחדותא··· העם כבר שתה כל צרכו יי״ש פשוט· והמהדרין מריקין עתה את הכוסות יותר מן השיעור··· ראובן המלמד

מתנגשים; עזים מפגרות, שלא הלכו למרעה, באות בין בני־אדם, בתי הרביים מסובבים, קרשים נטענים, שלחנות מובאים. כל העולם בטרנוה יגע, רץ, מְדַבֵּר, שומע, גם המתונים ביותר שוכחים לתחוב ידיהם באבנטיהם. השמש ממהר לרוץ, הנֵרות כבר דולקים, שלוחי־צבור עומדים לפני העמוד במין גֵאות מיוחדה: אשרי יושבי ביתך — יתגדל — תפלה בלחש ובקול רם — קדוש, קדוש, קדוש — עלינו לשבח — לכו נרננה לה׳, נריעה לצור ישענו! — — —

הזריזים מקדימים לבית הרביים בכלות־התפלה, עוד בטרם יבואו לביתם; וגם אלה הפוקדים נשותיהם בתחלה, ממהרים ל,בלוע׳ את הקידוש עם הדגים, כדי ללכת אל הרביים. השלחנות הארוכים כבר מיושבים הם, ספסל עומד על גבי ספסל. שורות שורות אנשים יושבים צפופים מסביב ומאחוריהם, עומדים איש על כתף חברו, איש על גופו של חברו. דומיה של התעוררות פנימית. — הרביים לבושים שחורים ופניהם לבנים, יראה־עילאה חופפת, קול דק יקדש על היין, הדגים יאָכלו בכל הרוך שבנפשות כאלה, דגים הבאים על השלחן במקום מזבח... הנִגון בא ומלוה אותם... עמוק הוא הנגון, כאילו הוא מזכיר נשכחות... הוא עולה ויורד, סובב, יטה לכאן ולכאן, ישתפך מעצבות לתמהון ומתמהון לשמחה־נבהלה... הקהל חוטף את הסוף של כל פרק ונותן בו זִמרה משלו... הגבות נזקפים מעט... בנפשות רבות צנור נפתח, הלב יוצא ממחבואו; אין חטא לפני המקום בשעה רבתי כזאת, עמך ישראל הוא כבריה חדשה, שם בחוץ רק שמים וכוכבים והכל שומעים...

וממחרת הבקר כלם טובלים במקוה כחתנים... בפעם הראשונה אחרי דור שָׁלֵם, שאדם שואל לשלום חברו. — מעין קִרבה מתעוררת בלבבות, קרבה שלא היתה כלל עד עתה.

הדרך מבית־המרחץ לבית־המדרש מלא שַׁיָרוֹת שירות. הפנים צוהלים, הפאות רטובות ממים והצוארון הלבן במין קשורו עושה רושם של הרחבת־הדעת. תוחב איש איש את ידו באבנטו של חברו, הנקרנים מחליקים בזקניהם לאמר: מי יעבור היום לפני התבה בתפלת־שחרית? ומי — במוסף? ה,לכו נרננה׳ מדאתמול לא היה טוב, ה,כגונא׳ לא היה לפי מדרגתו...

והעם מתפלל עתה באיזו חדוה. רוב המתפללים הולכים אנה ואנה. אמנם פה ושם מטה איש את חברו הצדה לשיח עמו. אחדים עומדים על־

ושני הבתים הללו פתוחים מיום הרביעי בבקר. אנשים הולכים ובאים, הולכים ושבים, ספסלים ושלחנות מובאים לבתי־המלון, כלים נושאים מחצר לחצר. החלונות ישופשפו, הדלתות תְּנקינה והמטות מוצעות. בבית־המבשלות של ר׳ מוטיל כבר התחילו לאפות, עקרת־הבית סובבת בשוקים לקנות עופות. אָשר־זלמן גם הוא דואג לדגים בסוד גדול, כיסו של הרבי פתוח לזה — והעיקר, כבר מתחילים לשתות בבית־הכנסת מעט יי״ש על חשבון העתיד, ועתה דוקא בכוסות מלאות. למך־קלמן כבר שתה שתי כוסות.

טרנוה התעוררה לחיים בלתי־מצויים. אמור אומרים, כי הכפריים יבואו אל העיר ליום השבת. אמור אומרים, כי החוכר העשיר מכפר זרבקה, שאינו בא לעיר רק לימים־הנוראים, יבוא עתה עם עשרה בניו ולוקחי בנותיו. — אמור אומרים, כי להרבי מטלנה יש הדרת־פנים ושהרבי ממַקרוב הוא כעסן, והוא הקטן משני אחיו.

וביום החמישי בצהרים בא אותו רבי לעיר. המקדמים את פניו היו מעט, וכיון ששח מעט עם הראשונים בין חסידיו, נסגר בחדרו, כדי להתיחד עם קונו. ה,גבאי׳ ישב על המרבד ונרדם וה,אריה למחצה׳ נשאר להיות שומר הפתח.

ובאותו בין־הערבים יצאו כל בני העיר לקראת הרבי מטלנה. אלה הלכו רגלי ואלה נסעו בעגלות. הרעש גדול וההמיה בכל הלבבות. התחתונים נדחקים למקום העליונים, ואנשים, שעוד בבקר לא חשבו הרבה על־דבר הרבי, יצאו מגבוליהם. התירו סוסי הרבי. קולות קוראים: אנחנו, אנחנו נמשוך את המרכבה! אנחנו, אנחנו!

ובית ר׳ מוטיל מלא נכנסים, אנשים סובבים והולכים בכל הרחוב הזה, רצים לכאן ולכאן. הקטנים לא נשמעים עוד לגדולים, והגדולים שוכחים את צרכיהם; בכל מקום שאתה פונה כעין התנערות ויקיצה, תחיה בכל הרחובות ובכל הבתים.

רבי בא לעיר, שני רביים!

•

ובערב־שבת ערבוביה והתעוררות בכל פנות טרנוה מן הקצה ועד הקצה. כל הנשים טרודות, באפן שלא היה עד כה. כדים נשברים, כלים מוסעים, הבנות הבוגרות עוזרות לאִמן, מנשה וראובן שואבי־המים ממהרים לעשות את מלאכתם; האנשים רצים לבית־המרחץ, בכל החוצות המון אנשים

באמרי, שכל אנשי טרנוה היו חסידי טלנה, אני מפליג בדבר. בעיר היו עוד שמונה אנשים וחצי, שהם נִמנו לחסידי מַקְרוב, ואלה הם: שמואל בן יוחנן, יוחנן בן שמואל, אחי יוחנן, ואחי שמואל, שו"ב בלי נחלה, ראובן בן אשר ושני בניו, וזעירא דמן חבריא ליבוש הקטן. לצני הדור קוראים לו הזנב שבאריה, אנחנו נשתמש בלשון נקיה ונקרא לו אריה למחצה. במטותא, הסכימו לאותו דבר.

בין חסידי מַקרוב שוררת מין אחדות ידועה, בלי ארבע אמות קרקע לבית־תפלה לעצמם ובלי איזו שררה בעיר, להם מין יהירא בצנעה; וכשהם נקראים לתורה לפרקים, הם זוקפים את הראש מתחת לטלית. בטבעם להיות שגורים וכו' — כל זה אין אני אומר כשאני לעצמי, רק הנני חוזר על מה שיאמרו הבריות.

ומַקרוב היא עיר רחוקה מאד מטרנוה. הנסיעה לשם עולה בדמים הרבה, דמים תרתי משמע, וחסידי מַקרוב הם בבחינת מחוסרי־כיס. קשה להם הנסיעה לשם, והם רעבים ל„רבי" משכבר הימים.

ואז קרה הדבר, שבנו השלישי של אותו צדיק ממַקרוב השיג הורמנה מן הרשות לנסוע מעירו לשאול ברופאים. בלשון יותר פשוטה, לאסוף ממון... ובבואו סמוך לטרנוה, קראו לו חסידיו המעטים לבוא אליהם ליום השבת. גם חשבו ומצאו, כי זה ימים רבים לא בא רבי אל טרנוה, המון־העם אינו מבדיל בין רבי לרבי, ובהיות מעלתו אצלם, ינהרו אליו עם „פדיונות" לשאול שאלת הפרנסה בגוף ונפש, ונמצא רַבָּם עושה שם נפשות, ושמם נתגדל על־ידו.

והשמועה, שרבי זה בא לעיר, הגיעה פתאום לאנשי טרנוה ויתעוררו... אותם האברכים, שאוכלים עוד את הדייסא והלחם על שלחן החותן בבחינת מָן, בקשו ומצאו, שלא יתָּכן הדבר להשיג גבול הצדיק מטלנה, ויפחדו פחד, פן יגנוב הרבי החדש את לב העם ונמצאה כל העיר נחצית לשני מחנות.

ובכן — לא שאלו ולא דרשו הרבה, ויקראו גם הם לרבי הצעיר מטלנה לבוא לאותה שבת לטרנוה; ועל־פי נס קבל גם הוא רשות לזה משר־המחוז.

שני רביים באים לעיר, וההכנות מתחילות משני הצדדים. הרבי ממַקרוב יגור אצל יעקב־שמואל לבית דוד, מפני שביתו רחב, והוא בעצמו חשוך־בנים הנהו; והרבי מטלנה יתאכסן אצל ר' מוטיל, הפנים היותר חשובים בעיר.

טרנוה גופא עומדת מימות עולם· כשבקש אֵל שדי לצבור עפר לברא ממנו אדם הראשון׳ הלך לו כביכול לבית פלוני ופלוני וגרד מן הגבשושית הגבוהה אשר שם איזו חתיכות וצרר אותן במטפחתו· וכשהתחילו מלאכי־השרת לומר: מה אנוש כי תזכרנו? הלך ונמלך לו עם השכינה·

מלאכי־השרת בעצמם המה ישישים וזקנים לימים׳ וזקן לבן יורד להם עד מדיהם; המה קדושים עוד מאברהם אבינו׳ אלא שאין להם יצר־הרע··· את התורה לא היו יכולים לקבל׳ מפני שלא היו במצרים· — וכשראה מנהיגו של עולם׳ שאין להם מה לעשות׳ אמר להם: לַוו את השבת׳ לוו את כל אדם כשר בצאתו ובבואו·

אנשי טרנוה היו עוד יותר כשרים ויראים׳ לוּ היה להם פנאי לכך׳ אבל צריכים הם לחשוב גם בצרכי כל יום· יכולים היינו לומר: שבפנותם לעניני דרך־ארץ הרי הם מסיחים דעתם בזה ממילי דשמיא; צא ולמד: איזה העושה צדקה וחסד בכל עת? זה המפרנס אשתו ובניו·

והפִּרנוס בעצמו לאו דוקא בהרחבה׳ כפי מנהג היהודים של שאר העירות· עמך ישראל בטרנוה צריך רק לחם ודייסא׳ תפוחי־אדמה ודג־מלוח לכל היותר· את היצר־הרע לא הרגו׳ מפני שצריך ביצה לחולה ויולדת· בכל ביצה הרי יש חלמון וחלבון; כשקורט דם בזה כשר׳ בזה טרפה׳ הכל כתוב ב„שלחן ערוך׳; וכל זה וכיוצא בו יודע הרב דמתא׳ שבשכר זה הוא מוכר שמרים ונרות לישראל בהקפה···

הרב בטרנוה הוא השלישי אשר נודע בשם· הקודם לו מת׳ והקודם להקודם גם כן מת· מכאן ולאחור אין עוד עין צופיה בדורות· אומרים׳ כי אז היתה עוד מלכות ניקולי·

והימים האלה׳ שבהם קרה „ספור המעשה׳ שלי׳ היה באמצע ימי מלכות אלכסנדר השלישי; בטרנוה נקרא הקיסר סתם·

•

המעשה הוא ישן ואף־על־פי־כן חדש הוא — רבי בא לעיר׳ רביים·

וכך היה הדבר· כל אנשי טרנוה הם׳ כאמור׳ חסידי טלנה׳ מפני שקרובים הם לאותה עיר ומפני שכך הדבר אצלם· הרבי הזקן היה חשוב מאד· בנו היה מין „אשכנזי נסתר׳׳ שמת קודם זמנו׳ ובן־בנו׳ הינוקה׳ ישב על כסאו׳ בטרם עוד הגיע לשנותיו· כך הוא הדבר׳ ה„רביות׳ מחזרת על אכסניה שלה···

כשאנשי טרנוה שותים יי״ש לפעמים, שותים אותו בכוס קטנה שאינה מלאה; ואידך הנחסר, לאו דוקא... בני־ישראל אינם זוללים וסובאים מעולם; וכל דא הוא רק מפני העִכּול וכדי לחַמם מעט את בני־המעים. כשנוטלים את ידיהם לסעודה, הם אינם בודקים את הכַּד, שלא יהיה בו פגם, חס ושלום, ויהיה כדינא — אבל משגיחים היטב, שלא ישפכו מים למותר. והקדוש־ברוך־הוא חס על ממונם של ישראל!

וכשמסר האלהים למשה בסיני את ה,דרך ארץ זוטא' אמר לו, כתוב: לעולם לא יהיה אדם עֵר הרבה וישן הרבה, צדיק הרבה וחכם הרבה, אלא הכל יהיה במשורה, הכל במתינות, הכל אחוז בזה ואף מזה אל תנח ידך.

הקיצוניות וכל הליכה שאינה בדרך הממוצע, גם אותה שבקדושה, רק מעשה־שטן היא, וצריך האדם להשגיח בזה, שלא יעַוֵּת את הישרה.

והלא אנשי טרנוה הם מתונים בני מתונים, בינונים בני בינונים, ממוצעים בני ממוצעים. להם אין חליפות ותמורות בעולמם כלל, מימי השרפה הגדולה. מאז כל יום אך שוה לחברו וכל שעה דומה לשעה שלפניה ושלאחריה. גם תפלת ה,שמונה עשרה' היא בלי שנוי; והיתה כתובה מלה במלה עוד בימי אברהם. איך יכולים בני־אדם להשתנות גם במשהו?

צריך אנכי להעיר, כי יושבי טרנוה הם בבחינת חסידי טַלנה. אמנם הם אינם חסידים נלהבים ונוסעים בשויון־דעת לצדיק לעתים רחוקות, רק מפני שאי־אפשר לבני־עלמא בלא רבי. הרבי הוא רבי, הוא יושב שם ועיניו צופיות למרחוק; והם, בני־אדם פשוטים, יושבים בטרנוה ואין להם פנאי להיות שקוע בזה כל הימים. — דיים, שהם שמים לב לזה פעם אחת ברבע או בחצי שנה, והטרודים ביותר — פעם אחת בשנה. די לו לאדם לראות פני הצדיק לפני ימי־הסליחות בפתיחת ראש־השנה, שאז הפרנסה נקבעת למעלה לכל יושבי דרי מטה... אז פרנסת ישראל נקבעת. ואם תמצא לומר, עוני ודבר, גם הרג ואבדן, מי באש ומי במים ועוד ועוד. איך שיהיה, כל אלה הם רק בבחינת חרוסת; עיקר הדבר היא הפרנסה, שבלעדיה אי־אפשר לכל בעל אשה ובנים להתקיים. אמנם בסדור כתוב, שיש להתפלל עוד על חטאים ועונות, שפיכת־דמים ועריות, דברים שאינם נהוגים כלל בחוץ־לארץ, ועל איש עברי להיות מדקדק גם באלה.

ההפסקה

זה עידן ועידנים שנפסקו מעינות־הפרנסה בעיר טרנוה ונתדלדל שם עם ישראל; העשירים נעשו לבעלי־בתים ובעלי־הבתים — לעניים. ואלה העומדים באמצע שקועים בחנויותיהם ובעבודתם, להביא הא לחמא עניא לנשיא ולטפליא, התלוים על צוארם... מעשה־נסים הוא זה, שעוד מתפרנס העם בצער ויכול להתקיים בדוחק... הנה ביום הראשון לשבוע עוד נשארים פרורים מיום השבת; ביום השני עוד לא הספיקו לרעוב כל־כך; ביום השלישי יחל המשבר, תחלנה הדאגות הרבות ללחם־השבוע; ביום הרביעי כבר נאפה פת למקצת, בהלקח הקמח בהקפה או בשאר אסמכתא... ביום החמישי עוד יש מה מהלחם השחור, יש דייסא, תפוחי־אדמה ושירַים מאיזה דג מלוח — אבל כל זה הוא נדחה מהדאגות הרבות על־אודות קמחא דשבת... כל אשר בבית כבר בא בעבוט, כל מיני „המצאות" כבר נמצאו, המטלטלים דניידי כבר נדו, כל השערים ננעלו... ובכל־זאת — בבין־הערבים, במאוחר — עד חצות־הליל — כבר העריבה בתשמישה והקמח הלבן מונח בו בקרן זוית בלול עם השמרים. אם יתוסף לזה בערב־שבת דג קטן, יין צמוקים ואיזו השארת־נפש של בשר־עוף או כבד של בהמה, הרי העולם כמנהגו נוהג, ובני עַם־יהודה יכולים ללבוש בגדי שבת, לחגור אבנטם, לקחת את הסדור „קול יעקב" או „נהורא־רבא" ולמהר לבית־הכנסת. מי כעמך ישראל!

ובית־הכנסת גופו לא ישַנה את תפקידו — בכל יום ויום במועד ידוע יעשו יושבי טרנוה בו את מלאכתם, מלאכת תפלת־השחרית, מנחה וערבית. בכל יום אחרי הצהרים מתאספים שם אותם בני־אדם, שאין להם לאבד עוד או למצוא דבר בעולם, וחוזרים ושונים אותן השיחות, שכבר שמעו אלף פעמים ואחת. ובכל יום חמישי לפנות ערב, כאשר ילאה רפאל־הלל מכל הדברים והאמירות, שאמרם מעצמו או שמע אותם מפי אחרים, יָחֵל לגרד בבֹהן ימינו על מצחו ואומר בנוסח הקבוע: ואיתימא איפכא? —

עיָרות

שלשה ימים עשה האיש הספרדי בעירנו; ואף כי השנה לא היתה שנת שובע, אסף הוא פי שלשה מאשר יאספו אנשים אחרים מסוגו. גם אמי נתנה לו מטבע, אחת משש המטבעות של כסף, שהיו כרוכות במטלית ושמורות בידה למעני ליום הבא. ואת חמש המטבעות הנותרות לקחתי אני בחשאי. גם שתי כתנות וזוג „תחתונים", מצנפתי של שבת ו„טלית קטן" לקחתי אתי, ואשים את הכל בצרור, וגם פת לחם שמתי בו וקמתי למחרת צאת הספרדי מן העיר בבקר השכם, כשאמי שוכבת עדיין במטתה, והתגנבתי מן הבית בלאט, צרורי על שכמי ומקלי בידי...

עברתי שדות וכפרים, מיל אחר מיל, מבלי להביט לאחורי. נחתי מעט, התפללתי תפלת הדרך, נטלתי את ידי מתוך מעין ואכלתי מפתי, שבעתי, ברכתי וקמתי והלכתי הלאה. — אין כושל ורוחי יתאזר. ובעבור „אדון" אחד בדרך וישאלני: לאן פני מועדות? עניתי לו בתם־לב: אני הולך לארץ העברים!

ויהי ערב! אבותינו עמוד־אש היה הולך לפניהם במדבר. ואני חפצי בקרבי מאיר לי. על ערמות בר שכבתי לנוח, ומפני חיות־טרף לא יראתי.

בשלות הלילה נעתקתי מן המקום, אשר עזבתיו עוד היום בבקר, וארא אותי עובר את הירדן ועומד לפני יריחו, ונפלה החומה הגדולה שבין האומה ואלהיה. גאולה! גאולה לעם עתיק־יומין. שב הבן אל שלחן אביו...

ואיקץ בבקר, והנה שמו בסד רגלי. ושני אנשים, אשר לא ראיתי אותם יום אתמול, הולכים עמדי, אחד מימיני ואחד משמאלי. רוחי חֻבלה. נדמה לי, כי אני שב על עקבי. לבי כאבן. שמים וארץ, בקשו רחמים עלי... ויהי ערב, והנני עומד לפני שער עירי.

נודע הדבר, כי ברחתי. דלקו אחרי וישיבוני ל„בית ארם". אמי קבלתני הפעם בפנים מעוננים. בעיר שחקו על משבתי. שבו החיים לארחם, — ואשאר בגולה אָבל ומנודה עד היום...

מעילו ונגלו מתחתיהם כל המחזות הנשאים האלה: הר תבור, הר הכרמל, הרי גלבוע, הרי אפרים.

ויקנאו בי חברי, שאני מתלמידי הרב, אשר בביתו שבת הפלאי. בבית־המדרש לא זזו עיני מהביט אל תפלת הירושלמי, ונפשי רחבה לשמוע, בעלותו לתורה, את נגונו המיוחד בקריאת ההפטרה. תיכף אחרי הסעודה מהרתי לבית הרב, ומצאתי שם כבר אנשים מכובדים מסובים על בקבוקי מי־דבש ומקשיבים לדברי הספרדי ומתקשים להבין את שיחתו — והוא מסַפר על כפר מירון וחג האורות בל״ג בעומר; מסַפר על קברו של בן בארי ושל אותו קדוש, שישמעאלי בעל הקרקע היה טומן בו את אוצרותיו מבלי סגור השער, ובהודע הדבר לחברת גנבים ויבואו בלילה ויגנבו את הכסף וישימו אותו בכליהם, והנה נשארו כפותים, ולא יכלו לזוז ממקומם... גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם!

בעד החלונות מסתכלים נערים ונערות לבית הרב, ודוחקים איש את רעהו לראות את האיש מארץ הקדם. פני המסַפר כהים, עיניו מבריקות. פתאום עלתה מחשבה בלבי לשאלו: אם הוא מבני יוסף או מבני נפתלי. גם על הרב נחה רוח אחרת: הוא לא דִבר עמו בעניני הלכה ודרוש, אלא שאלהו אם ראה את מנטיפיורי...

בשבת שאחרי „שבת נחמו" היה הדבר. לא נמחה מזכרוני החזיון המרעיש, כשרחל קמה מקברה ומבכה את בניה הגולים; ואחריה קמו מקברם אברהם, יצחק ויעקב, משה ואהרן וכל הנביאים... חורבן! חרבה ירושלים עיר הקודש, חרב בית ה׳, אשר בו העלו לפניו קטרת סמים, והאיש היושב עתה לפנינו דר בעיר הקודש ומדבר על עיר הקודש.

צהרים! אחרי שתיה כדת בבית הרב לכבוד האורח, הגיעה שעת־מנחה. מתפרדים והולכים האנשים ובלב כל אחד מהם נתאבן דבר־מה... אני הולך לבדי ותחת לשוב לבית אמי, הנני עובר את הגשר ועולה על סלע. השמש עמדה. מנוחת יום קיץ, יום שבתון. ממזרח וממערב, מצפון ומדרום לא יבוא גם עב קל. בארץ העברים מתפללים אם לא יבוא הגשם. ואני מלא געגועים על הר הכרמל, והנה קול מדבר בְחֻבי: „מה לך פה?" — ואקום ואתעודד ואדע, אנה תשאנה אותי רגלי...

בן ארבע־עשרה שנה אנכי. אמי זכתה לאושר לא פללה, אני לומד אצל הרב דמתא, כי חנני.

הרב איש חסיד היה, צנא דמלא ספרא, הוא לומד עמי מסכת חולין על־פי הפשט ומסכת בבא־בתרא על־פי העיון. הוא מקשה ועלי לפרוק; הוא שואל ועלי להשיב. וכשאני מפסיק את הענין בדבר אחר ושואלו, למשל: מדוע לא נחשב עבר־הירדן כארץ־ישראל? חשב לתומו, כי נפקא לי לדינא...

ויש אשר את נפשי לא אדע. כי בא יום והרב יושב לשפוט את העם מן הבקר ועד הערב, ואני יושב בזוית ולומד לעצמי. — ובאו לפניו דברים שבין אדם לחברו, בין איש לאשתו, והוא לא ישא פנים ויוציא משפט צדק. הנני נזכר באותם הימים, שהכל היה בא עד האלהים, אל הכהן והשופט. הרבי התחיל לשוחח אתי פעם גם על היצר־הרע; ואני אמנם ידעתי שיש עון ופשע לב; אבל לא הבינותי: מדוע אין לנו היום קרבן וזבח?

דבר נפל בעירנו...

לא דבר חדש הוא, כי יסורו לעיר נכדי רבי ידוע ובנם של קדושים. נותנים בני־העיר מעט „צדקה" ליחסנים, לנשרפים, אם גם קשה היה לכל אחד להפקיע את עצמו. היה בעיר גם המנהג, להעמיד בכל בית קופסות־ברזל קטנות, והשליך אליהן איש ואשה בכל ערב שבת או ערב ראש־חודש איזו פרוטות־נחושת לזכר רבי מאיר בעל־הנס; ובא שד"ר אחד אחת בשנה והריק את כל הקופסות האלה בעד עניי ארץ־ישראל. והנה בא עתה איש מארץ־ישראל גופה. וספרדי היה האיש. הוא לבוש כערבי, טלית לבנה, ומעטפה אדומה חבושה לראשו, והוא מדַבר עברית ומטעים הכל בהברה משונה... ותהום כל העיר לביאת האורח המוזר; ואני וחברי מקיפים וסובבים אותו, בצאתו ובבואו.

בינו נא קוראי, אדם שראה את ירושלים עיר הקדושה, שראה את הר הבית ואת קברי מלכי ישראל; אדם שהיה בטבריה, בחברון ובצפת, ועמדו רגליו במקום, שדרכו בו רגלי אבותינו, — הנה אדם כזה עתה בתוכנו! לבי מפַכה ונרעש. ודמיתי, כי אם יפשיל האורח את שולי

ואשאל מרבי פעם, כי ילמדני דעת גבולות הארץ, שיתוה לי עלי גליון, איה שמרון ויהודה, איה בית־אל וירושלים, מצפה וגלגל? ויבט בי בעינים זרות ויענני: מאי שייך? מצפה היתה במצפה וגלגל — בגלגל.

מספרי התלמוד נודעו לי העירות יבנה ולוד, טבריה, אושה וצפורי. אבל הרגשתי, שיש הבדל בין ארץ־ישראל זו שבמקרא ובין זו שבגמרא. במערת־המכפלה קבורים האבות, ובמירון — קראתי ב„סדר־הדורות" — שם קברו של רבי שמעון בן יוחאי. ובספר קטן, שקניתי בעשר גרות מ„מוכר ספרים" עובר בעירנו, ראיתי, שמצאו גם את קברו של עזרא הסופר, ולפני המערה אבן שיש.

עזרא! כאשר החלותי לקרות בספר עזרא ונחמיה, עמדתי מכלים לפני הפסוק הראשון: העיר ה׳ את רוח כרש מלך פרס ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב כתב לאמר: מי בכם מכל עמו — יהי אלהיו עמו ויעל. לא! אמרתי לנפשי, מלך זר לא יקרא לנו, בעצמנו נלך!

ושוב בא לידי ספר קטן „משה וירושלים", וראיתי בו, כי איש יהודי בזמן האחרון, שמו מונטיפיורי, שוע ונדיב, קם ויעל הוא ויהודית אשתו לארץ, וינחלו להם כבוד ויעשו שם צדקות. ספרתי את הדבר לאמי, ותוסף היא לספר לי על גדולת השר הזה ונדבותיו הרבות, ועל היותו שומר ישראל בעת צרה.

אמי היתה אז כבת ארבעים וצופיה הליכות הבית. ידיה טוו בצמר, ארגו פוזמקאות, לפרקים תפרה גם לבנים בעד אחרים וספקה את צרכינו ממלאכתה. לא היו לה רֵעות ומַכָּרות, כאילו משבט אחר יצאה. בכלל לא היתה רגילה להרבות שיחה. גם על־אודות אבי, שנספה בנעוריו, לא דִברה והזכירה את שמו רק בשעה שלא שמרתי את מצותיה; ואולם גם דבר כזה קרה רק לעתים רחוקות. כרוך הייתי אחריה, והיא שׂמה בי כל תקותה. תקות אם של הימים ההם היה לגַדֵּל את בנה לתורה ולתעודה. שתי נפשות קשורות דרו בבית הקטן, ורק עוד חתול נקוד חי אתנו.

לילות חורף ארוכים. החתול הנקוד, זו הנפש השלישית שבבית, שוכב בפנה, אמי יושבת על־יד המנורה, טוה ושותקת; ואני יושב ולומד הלכות ירושות ונחלות. עיף אני מתגרות בני־אדם, שזו דרכם רק לרשת איש את אחיו. מניח אני את הגמרא ופותח ספר מקרא.

לבי הולך ונמשך לארץ הקדם. — — —

האש שעל גבי המזבח יוקדת, ואת הכהנים, לבושים בבגדיהם, עומדים מסביב למזבח...

ובאה תפלת־מנחה בשבת, מתנערים העברים ממושבותיהם, הם שמים את הבגד העליון עליהם, ממהרים לשני בתי־התפלה שבעיר וממלאים אותם מפה אל פה. תפלה קצרה! קוראים רק שלשה אנשים לתורה. ,אתה אחד ושמך אחד'. השמש יורדת. בקצה האופק עולה צל. יום השבת נוטה לערוב. יושבים אחר זה אל השלחנות ואוכלים שארית הדגים ולועסים את הלחם הלבן בלי חמדה. המוח חושב... הערב־שמש גמור. כוכב עולה בשמים האלמים ומעיד עדותו, להבדיל בין יום ובין לילה...

הנה נגמרה תפלת־ערבית מתוך דכוא־הרוח. — מבדילין על יין, שפג טעמו. המבדיל בין קודש לחול. שערי החול נפתחים. וצֵל יחלוף על פני בני־השבת. — נטֵה שכמך בן־ישראל לעבודת הפרנסה!

ועברו ככה שבוע אחר שבוע, ירח אחרי ירח. החליפות הנראות הן רק ימי החגים ושני מועדי השנה. הנה ראשית הסתיו, העולם יליט פנים באדרתו, ועל היהודי לדאוג לבגדי־חורף, למנעלים שלמים בעד בני־ביתו, לעצים ולתבן להסקה. והנה ערב אביב, ובמכסה הקרח הגדול, שעל פני הנהר הרחב, יֵרָאו בקעים, המים עולים וגאים והד אחר עולה בלבנו...

הגעתי לשתים־עשרה, וכיתום — גם למִצות. לאט לאט החלותי להבדיל את המאורעות והמעשים; ואלמד להבין, כי כל אלה הדברים הכתובים בפרשת השבוע ובנביאים קרו בארץ־ישראל בימים קדומים, ושאני ואמי וכל בני העיר הזאת והסמוכות לה יושבים בחוץ־לארץ: ומקוים אנו ליום המשיח, שבו יוליך אותנו ה' קוממיות לארצנו ויחדש שם את כבודנו כימי עולם.

ויראתי אז את ימות־המשיח ואת מלחמת גוג ומגוג הקשים. את כל נפשי נתתי, לוּ נעקרה עירנו, כמו שהיא עם ביתנו הקטן והחלון שבגגו, ונקבעו, ככל בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, בארץ העברים הישנה. פחדתי רב פחד מהאותות, שיקדימו לבוא — ובקראי, כי משיח בן־אפרים ימות ויאָסף במלחמה, ואחריו יקום משיח בן־דוד, והוא הוא יהיה הגואל האמתי, נהה רוחי דוקא אחרי בן־אפרים... כבר למדתי אז ,פסוק', ושם נאמר: הבן יקיר לי אפרים, אם ילד שעשועים...

בחר לו שבטי־יה מכל משפחות הגוים. והחנונים, המוכרים והקונים, המלוים והלוים, האומנים ובעלי־המלאכה — כלם בני שבטי־יה הם, מזרע אברהם, יצחק ויעקב. עמהם כרת ה׳ את הברית לדור ודור, ושומר הוא להם את חסדו עד עולם.

ובלכתך ביום השבת ברחובות העיר, והנה רוח אחרת על פניה חלפה. מנוחה ושבתון! מלך עתיק עושה סעודה לעבדיו, והם מטיילים בגַנו. אין דוחק, אין חשבון ליום מחר. גם התפוחים ופרי־העץ, הנאכלים במסבות גבר וביתו, טעם מיוחד להם... ברך אלהים את יום השביעי ויתן אותו מתנה לעמו ישראל!

בן אשה אלמנה הייתי. אמי יושבת ביום כזה וקוראת ב,צאינה וראינה׳, ומתענגת על דברי־חכמים ומשליהם; ואני יושב וקורא בפרשת נביאים ראשונים...

בני האבות, שבאו מעבר לנהר, ושכבר ישבו בארץ, רעו שם צאנם ובקרם וחפרו להם בארות והיה להם מקנה רב, עבדים ושפחות, שור וחמור; הם מתחילים את הכל מבראשית. —

בעמל רב, במלחמה ובשפך דם, עליהם לרשת את האדמה, שכבר נִתּנה להם... גבורים, מושיעים, שופטים ומלכים קָמו להם אחד אחד, להַציל אותם מלחץ הגוים, הסובבים אותם. בני־ישראל עושים את הרע בעיני אלהים ושבים אחר־כך אליו; והוא מיַסרם בשבט אפו ואחר־כך מרחם אותם.

הנני קורא בספרים האלה וחוזר וקורא, והכל חי לפני בסדר אחד. הנה מלחמת אברהם העברי וחניכי ביתו את כדרלעמר, והנה מלחמת בני־ישראל את ארם ואת מואב ואת יתר העמים. רואה אני את משה, יהושע, יפתח וגדעון, שאול, יואב ואבנר; וקשה היה עלי הציור, שכבר מתו גואלים אלה, שאין מלך־ישראל ומלך־יהודה יושבים בגֹרן פתח שער שמרון ושחדל חזון בישראל! ואתמה תמוה, כששמעתי בפעם ראשונה, כי בגולה אנחנו, כי השליכנו ה׳ מעל פניו לארץ אחרת... לא הבינותי דבר חורבן הבית והעדר המשכן, אחרי קראי בספר ,ויקרא׳ לאמר: ,צו את אהרן ואת בניו: זאת תורת העֹלה, היא העֹלה על מוקדה׳. ואני רואה את

הבריחה

על־יד נחל רחב׳ המשתפך במורד הר׳ נטועה עיר מולדתי הקטנה ברוסיה הלבנה׳ מושב בני־ישראל· כי תעבור את הגשר העולה׳ ינשאו לפניך רכסי גבעות׳ מחצב לאבנים· ושם ממעל ארץ־חול׳ הדשא נראה זעיר שם זעיר שם׳ כשערות ראש שתעלה בו קרחה׳ והשמים — נחשת· בני התקוה והחלום ישובו משם ריקם׳ אבל יש מרחב למחשבה ומעוז· משער העיר — מעבר השני ואילך — הנה מישור זרוע׳ אבנים מסוידות משני צדי דרך־המלך מסמנות את מהלך המילין· פה ושם נראה גם עץ בודד· ערמות בר ותבן מונחות בשדה· עגלות־כפר רתומות לסוסים ולשורים עוברות ושבות· קול־שירה של אכר שוכב פרקדן ופניו מתלקחים מחום השמש נשמע· חיים! מכאן יש לעיר קשור עם יתר חלקי העולם·

לָעיר גופה אין מרצפת· בתים קטנים וגדולים בעלי גגי־תבן או רעפים עומדים לרחבם או לארכם שורות שורות׳ ומסביב להם תינוקות ותרנגולות מנקרים באשפה· רצען יושב לפני פתחו׳ איש אחד מגלגל חבית בחוץ; ועושה־חבלים עוסק במלאכתו· הרחובות מהם ישרים ומהם עקומים׳ וכלם סובבים מגרש גדול׳ הוא השוק· ובשוק חנויות־חנויות בנויות עץ׳ חנויות לצמר ופשתן׳ חנויות למכירת מיני ברזל׳ חנויות לקמח ולכל מיני מאכל· השוק הוא לב העיר·

טרודים האנשים בעסקיהם הפעוטים מבקר ועד ערב׳ והעמל הוא ללחם· כדי להספיק צרכי בית בצמצום׳ מקריב איש עברי את חלבו ודמו· איש ואשתו עובדים שניהם ויגעים כל הימים· הפרנסה׳ זהו ענין רע׳ שנִתן לבן־ישראל ומנת חלקו הוא לאכול את בשר רעהו· גדולה ההתחרות ואין הבור מתמלא מחוליתו··· ולאידך׳ עניני העולם הקשים והמכבידים על בן־אדם אינם סוגרים לגמרי את הפתח לדברי־שמים··· אחרי ששת ימות־החול יבוא יום השבת· וה׳ צוה על יום השבת ויקדשהו׳ — והוא

כי בוא יבוא הנס, אקפוץ על העגלה ואסע, אסע עם העולים. ובראותי את עצמי עומד למטה, והעגלה עם ההולכים לארץ־ישראל כבר נִתקה ממקומה, לא יכולתי עוד עצור ברוחי ואצעק בקול: יקחני רבי יהושע אתו לארץ אבותינו, ואם לא מת אנכי!

וזרם דמעות התפרץ מעיני. ויבכו העומדים מסביבי, ויבך כל המחנה עמי.

ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך!

היהודים. עגלה כפרית גדולה רתומה לשני פרים עמדה בתוֶך, ועליה טעונים הכרים והכסתות ושקים עבותים מלאים כלים שונים, וגם המה באים לארץ. —

ויצא יהושע לבוש בגד שחור נוצץ ועיניו מלאות; וינשק את מזוזת בית־הגלות. ותצא אחריו אשתו הזקנה מעוטפה ירוק. ואחריהם צעדו הבנים, החתנים, הכלות והנכדים; עמהם צעדו אבי, הרב, חזן־העיר, שאר כלי־הקודש והגבאים, ועוד אנשים חשובים רבים ומקלותיהם בידיהם. וישרוק הערל לשורים ויניעו רגליהם ותתנודד העגלה וכל הכבודה אִתה.

והמחנה המלוה הולך הלוך ורב. הנה שועי־העיר, זקניה, נגידיה ובעלי־בתיה. עמהם האומנים ובעלי־המלאכה, עגלונים וקצבים, נושאי סַבָּל ועובדי־עורות. נערי־החדר ונערים סתם מקיפים את כל השַיָרה. וההמון צועד לאט לאט אל הרחוב התיכון, עד כי באו אל שער העיר; ובכל מקום עברם עומדות הנמושות ונשקפות מעל מעלות־הבתים, מהחלונות. כל עין צופיה!

יום קיץ היה בשלהי ירח מנחם אב, ירח שבבואו ממעטים בשמחה ובו נזכרים בני־ישראל, שנזופים הם למקום, כי נחרב הבית; אבל אחר־כך תבוא תיכף הקריאה „נחמו, נחמו עמי!“ וחזרה הישיבה בארץ־הגולה להיות ישיבת קבע, והכל נשכח. —

אבל במחנה הזה הכל נזכר. רגש געגועים של דורות רבים קם ומִלא נפשות כלם; ולב המלוים כאיש אחד נטוי לארץ הקטנה שם בקדמת המזרח, שאחד מהם הולך עתה אליה. שכח כל אחד את ביתו ונחלתו, שכח את צרכיו; ובעמוד העם בשער העיר, נעליהם ברגליהם, כובעם על ראשם, מעילם על שכמם ומקליהם בידיהם, ונשמעה בשורת המבשר: בא הגואל! כי אז הלכו הלאה, הלכו יחד את יהושע אל הארץ ההיא, והיו מניחים את ביתם ורכושם אחריהם...

וישרוק הערל עוד פעם. ויעלו הזקנים בעמל על העגלה, וינועו השורים. — בלב האדם מסביב דוחק־נפש רב. — ואני, שלא חדלתי כל היום להתחזק ברגש, כי עלי לעלות את האנשים האלה לארץ, ובקשתי בחשאי לאלהי הרוחות, כי ימחני מספר אבי ויעשני כמעט קט לנכד יהושע, לנכדו האהוב, שממנו לא יפרד ויקחני עמו אל הארץ הקדושה, לא יכולתי עוד לעמוד על רגלי מרוב סערת לבי. עד הרגע האחרון עוד האמנתי,

לו נכנסה עתה רוח אלישע ביהושע והיה מרים משענתו והיה קורא ואומר: בשם אלהים, רוכב ערבות ובשם עבדיו הנביאים שנבאו בארץ, אשר אני עולה עתה אליה, אני מבקש להתיר חרצֻבות הנפש הזאת, כי אז אולי פקחה עיניה וקמה והיתה כאחד האדם. על שעת־רצון כזו קראתי בספר נפלאות אחד ... אבל יהושע לא אמר את הדברים האלה ויקם ללכת מהבית. ותרא האשה, כי בסגרו הדלת אפסה ממנה כל תקוה בחיים ועולמה יחשך עוד יותר בעדה, ויתנוצץ במוחה רעיון, ותאמר: המתן נא מעט, רבי יהושע! ותרץ אל הפרוזדור ותתפוש את התרנגולת האחרונה שלה, שפִטמה אותה לימי־החג, ותבוא ותאמר: ישחט־נא כבודו עוף זה בידים, שבקרוב תמששנה דלתות ירושלים, ואכשרו ואבשל ממנו מרק לבתי; אם על כבודו טוב, אלך העירה ואביא את סכין־השחיטה. ויאמר: טוב, אעשה כדבריך. ותקשור דבורה רגלי העוף ותבא אפר ותשטח לפני הפתח, ותרץ העירה ותביא מאכלת ותמסרנה לשו״ב. ויוציא יהושע־נתן הסכין ויברק ויעביר חודו על צפרניו וימצא אותו טוב וכשר. וירם את התרנגולת, שהיתה מונחה ומסתכלת בחרדת־מות בחלל העולם, הרכין צוארה וימרוט איזו נוצות ויברך על השחיטה ויעבר את המאכלת, וקלח־דם פרץ מגרון התרנגולת, וישליכה יהושע, בעודנה מפרפרת, לארץ וכסה את הדם באפר.

שחיטתו זו היתה האחרונה בממלכת־הדמים שלו משך חמשים שנה רצופות!

והנה בא היום המוכן ליציאה. דוב־אריה השמש ועסקן־העיר, מקצת לץ ומקצת בעל־תשובה, עמד בבקר ודפק על החלונות כבימי הסליחות: קומו והִכונו, יהודי טולנה, ללוות את השו״ב שלכם לארץ־ישראל! בכל בית אצו ורצו מחדר לחדר, הבליעו את תפלת־הבקר וימהרו בסעודה של שחרית. לתלמידים נִתַן חופש מהחדרים, הסוחרים נפנו מעסקיהם, ורבים מהחנונים עשו מעשה, שלא בנקל עושים אנשים כמותם: הם סגרו חנויותיהם ביום חול!

ועל־יד בית יהושע עמד מהנה של אנשים. עומדים גדולים וקטנים מכל המינים: נערות, שפחות נושאות יונקים על זרועותיהן, וגם ערלים סתם מעוטפים אדרות־שער לבנות נצבים ומתבוננים בחזיון יחד את

עיני ואראה עני רוכב על החמור ורגליו יחפות ויקרא אלי מרחוק: גשה־נא· נער· והשקני מכדך; ואגש בפחד נסתר וארים בידים רועדות את הכד· וישָפכו מימיו· ואצעק ואיקץ· ואבי עומד על־יד מטתי והוא אומר: משולם· הגיע זמן תפלה של שחרית· ואקום וארחץ ידי· ופני לא היו לי עוד···

וביתו של יהושע־נתן כמעט התרוקן כלו· רק השלחן היתום עוד נשאר עומד· ותחתיו היו מונחים צרורות של כרים וכסתות· שזכו ללוות את בעליהם לאדמת־ישראל· וישם יהושע את בגדו עליו· נטל מקלו העב בידו והחל לסובב בעיר· להִפרד בשלום מאת בני העדה· ובכל מקום בואו הגישה לו עקרת־הבית ממתקים ומעט יי״ש בכוס קטנה והיתה נותנת בחשאי פרוטות של כסף· כאשר נותנים לחתן ,מתנת הדרשה'· בטרם יעזוב את העיר··· ועל לחיי בעלת לב־רגש נראות גם דמעות כשרות· האל הרחמן יספרן וימנן!

כה הלך יהושע־נתן שבוע שלם מרחוב לרחוב ומבית לבית; וחברת־נערים מלַוה אותו· הוא לא פסח אפילו על בית אחד בטולנה ויבקר את כל בני־העיר מקטן ועד גדול· מדל עד עשיר; וגם לבית אלמנות עניות סר· ואפילו למעון דבורה מתקנת־השקים הוא בא·

דבורה העניה גרה בבית שפל במורד העיר על־יד הנהר· ולה בן שסורו רע ובת אחת חולנית· שזה עשר שנים לא הניעה יד ורגל ושוכבת על המטה· — צהרים היה· השמש עמד ברום הרקיע ונתזו הקוים אל שטח המים הרחב· וחזרו ונוצצו בחלונות הקטנים של חדר החולה· ובמכסה הלבן· הפרוש על גבי הגוף הסובל· נִכר שֶרחץ וטֹהר בידים עסקניות· ויפתח יהושע־נתן את הדלת· ותקם לקראתו דבורה· שישבה בפִנה ועסקה במלאכה· ותבקשהו לשבת· זה ימים רבים· שלא צעדו רגלי איש חשוב כזה על מפתן ביתה; והנה יושב השו״ב על־יד שלחנה סמוך למִטה· שבה אבדה תקותה; עתה עוד תראהו כאן· ולמחר ילך ויעלה ירושלימה· מקום המלך דוד· שאת ספרו ה,תהלים' היא יודעת כלו· דומיה בחדר· האם נאנחה — והבת מונחה כאבן ותרופה אין· ויקם יהושע וישען על מטהו ויסתכל בפניה החִורים של החולה· הוא בקש לומר לה איזה דבר; והאם רמזה לו· שאין לה כח־הדבור· צער הימים והנפשות· חזות־החיים הקשה התאחדו באותם רגעים להמיה מסותרת ולתפלה בלי אֹמר· —

יהושע־נתן השו״ב הזה הולך לשם; ושם, בירושלים, מה יתפלל? ומה אומרים היושבים בתוכה? —

לא ידעתי נפשי. ב,חדר׳ לא העסקוני עוד למודי ודיני ירושה ושבועות־היסת לא תפסתי. ויחרפני רבי ויאמר עלי: ראשו של זה קבור בארץ־ישראל של יהושע שו״ב!

ויהושע שו״ב החל להשתמש עתה במעשה דיני־ממונות של הפוסקים. — הוא בקש שו״ב אחר למכור לו מחצית החזקה שלו, ויתקוטט וידין עמו השו״ב הצעיר על־אודות זאת; וזו היתה לו הפעם הראשונה בחייו, כי בא במגע עם אהבת־החיים של בני־אדם. באו בניו וחתניו לוקחי בנותיו, שכבר היו להם בנים, ובקשו ממנו, כי יתן להם את הירושה בחיים; והוא צריך להגן על עצמו, כי ידע, שלא טוב ללכת אפילו לארץ־האבות בידים ריקניות... כפרי אחד, שבקש להתישב בעיר, בא ונתן לו בעד ביתו מאה וחמשים רו״כ במזומנים; כל העולם בטולנה טוענים, שהבית שוה מאתים, ועם כל זה כל מי ש,רוח אנוש׳ בקרבו הלך אל בית יהושע־נתן לקנות שם איזה דבר — הללו לשם ,מציאות׳ סתם, והללו אולי גם ברגש טמיר, להעמיד איזה דבר בביתם לזכרון ההולך לארץ הקדושה... כה רבו הקונים, ונדחף האחד בצד רעהו להשיג בעד ביתו איזו שארית, ועלה לזה מנורה של נחשת, לשני — מחבת ברזל־עשת; לזה חבית של פסח ולזה קדרות נחשת עגולות וגדולות, על־פי הנוסח הישן. ומה מאושר היה שלמה־יחיאל הכרסני, בעל ,מקום׳ במזרחו של בית־המדרש, כשעלה בידו לקנות את ההדס של השו״ב להבדלה. ו,בעל־בית׳ פשוט אחד, שעשרים שנה רצופות הלך בתום דרכו ולא עשה דבר־מה, שימשוך אליו את עיני הבריות, קנה לו את המנורה של חנוכה בעלת שמונה קנים, ובדופן המנורה מעשה־רשת עם שני אריות הנושאים כד של שמן על ראשם.

ובלילה ההוא חלמתי, שהנה יהושע־נתן עולה בשערי ירושלים ועמו רבים מאנשי השרון, ומובילים פר בן בקר לקרבן, והחליל מכה לפניהם. מעברי החצרות והבתים דולקים נרות של חנוכה, והכהנים והעם, סגנים ואמרכלים, באים לקראתם וקוראים: אחֵינו, אחֵינו, בואכם לשלום! — —

ופתאום — התהפכתי על צדי — והנני במדבר גדול ונורא, הולך אני בערמת־חול וממעל לי שמי־נחשת; ואני נושא כד ובו מעט מים. ואשא

דגל בעירוב ונפל מיד נושאהו ארצה. – ויגש הכהן שטנה על עם היהודים בדבר הזה לקיוב, ויצא דבר מלכות מאת שר־הפלך להסיר את העירוב מיד. ונשארה טולנה לימי השבת בחומה פרוצה... ההרגל לשאת ביום המנוחה את הסדורים, הטליתים ואת המטפחות נעשה טבע, ובאו מקרי חלול שבת' הרבה, ויהושע השו"ב, אם גם לב מנוח לו, לא יכול לראות את אלה ולשתוק. – זאת הסב בדבר, אמרו האנשים, כי יעזוב את העיר וילך לארץ הקדושה. היו גם כאלה, שהוסיפו ואמרו: כי נדר נֶדר השו"ב פעם אחת בהיותו חולה, לעלות לארץ־ישראל בהמלא לו שבעים שנה, ועתה הוא מקיים את נדרו. – ואני חשבתי בדבר ואמרתי בלבי: כי נגלה נגלה אלהי־העברים ליהושע־נתן בחלום הלילה ויאמר לו: לך לך מארצך טולנה וקמת ועלית לארץ בני בריתי! וכזאת גם ספרתי לרעי ויהי בעיניהם לנס. מה שהפליא אותנו, כי שמענו לאמר, שאחרי דבר־האלהים עוד לקח השו"ב רשות לנסיעתו... בתחלה – מרעיתו הזקנה, אחר־כך מאבותיו שוכני דומיה בבית־העלמין הישן; הוא בא בנידון זה גם להרב דמתא. וירכין אבי, שעוד לא הגיע למחצה שנותיו, את ראשו, ויאמר בלב רחש: רבי יהושע ברכני!

ובו ביום נתברר לי בחוש, כי אמנם יקום אחד מאתנו וילך למקומות, הכתובים בספרי המרובע ובספר רש"י. – עין בעין ראיתי, כי קם יהושע השו"ב וילך לארץ, שבה עמדו כלב ועתניאל בן קנז, בה נצחו עמשא בן צרויה ויואב ובה קבורים בני־בתירה ובייתוס בן זנון...

זה האיש, שאני רואהו יום יום, יושב על שלחנו יום יום, הולך לארץ־האבות, ואסתכל בפניו, לראות מה חרות בהם עתה.

והמחשבה, שהזקן הזה ילך ויראה את חומת יהודה – ואני אשאר בטולנה, הרחק כאלף מיל מהירדן – מחשבה זו לא נתנה לי מנוח. כאי־צדק גדול היה לי הדבר. על משכבי בלילות ישבתי ובאופל החדר נסיתי לצייר לי הרי ישראל ואדמת ישראל. שומרון, העיר תקוע, נחל הבשור, פסוקים ומלים בודדים מימים, שישב ישראל איש תחת גפנו ותאנתו, התנערו בדמיוני ויהיו בי לחזון; וביניהם באו רגשות ואמירות מעולם אחר לערבבני: רגשות ואמירות מעם הגולה.

עוד בימי השבועות שעברו אמרנו בתפלת מוספים: ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו; נתרחקנו, ועם כל זה יכולים אנו לבוא שמה.

בפשטות יתרה ובלי חשבונות רבים, כי בעיקר מה לאדם לבוא אחרי המלך!

ביתו של יהושע־נתן היה הבית היותר ישן שבעיר, מחציו ולמטה היה קבור באדמה, ונשען עם גגו השבור על בית־המדרש, כותל בכותל; והיה גם חלק ממנו ביומי דפגרא, או כי באו ימי נשואין רבים בעיר והיו מוציאים ספרי־תורה הרבה, כדי לקרא מִספר גדול של אנשים לתורה, עשו זאת בביתו של יהושע־נתן. כי תקנו בדקי בית־המדרש — התפללו אז בבית הזה; ואם רבים עניים באו לטולנה ולא הספיקו להם המקומות ללון מאחורי תנורי־החורף במקדש־האל, וילינו אצל יהושע־נתן. שלחנו של יהושע־נתן, שלחן־עץ פשוט ולא משוח בששר, היה היותר גדול שבעיר, והוא היה הפקר גמור (ביתו לא היה סגור ואיש לא שאל שם לכל יוצא ונכנס); כל נערי טולנה, כי חתכו להם צפרניהם וצריכים היו ל,עדים' של עץ, היו באים אל ביתו ויחתכו מהשלחן בסכין עד כדי זרת. שם גם צִיירו — בהיות הניר דבר חשוב בטולנה — בעט עופרת כל בהמה, חיה ועוף, אנשים בפנים עקומים כפני השדים, עצים עושי־פירות ואילני־סרק; איש לא מחה, אם גם עשו בשלחן חור במרצע. ולא לבד השלחן הארוך היה הפקר, כי־אם גם שאר כלי־הבית; במורה־השעות של יהושע־נתן היינו מתקנים כל הימים ולמדנו ממנו כל מלאכת האופנים הנפלאה. בחדר־המטות היינו טומנים את עצמנו ועל גג אותו בית היינו מטַפסים. אשתו, הנפש השניה בזה הבית, היתה קרובה באפיה לבעלה ולא כהתה בנו כל הימים.

והנה נפוצה השמועה בטולנה, כי יושבי הבית הזה יעלו ירושלימה!

וידברו על זה כל העיר, בבתי־התפלות ובחנויות, להבדיל, וישיחו מזה הגדולים עם הנערים. נִתַּן דבר לטולנה לענות בו, שכמוהו לא היה לה מיום הוָסדה. —

קרה, שדוקא בראשית הקיץ הזה נפסק בזרוע עירוב העיר, שעמד בטולנה דור שלם. כי הלך הכהן של קהלת הנוצרים לעיר אחרת, וכשבא ממלא־מקומו לכַהן תחתיו, מת אכר עשיר ויובילוהו לקברות בדגלים ובצלבים כמנהגם. הכהן הלך בטליתו המוזהבה, ראשו מגולה והוא נותן בשיר עב־קולו. וכאשר הגיעה הלויה עד העירוב, כלומר, לחבל המתוח על גבי כלונסות, ויחצה בזה את העיר משאר חלקי העולם, נכשל קצה

שידעתי אותו מה„הפטרה"· קבר שמאי והלל· קברו של רבי יוחנן בן זכאי וקברם של בני־ברק·

ותשוקה עזה התעוררה בי· לעלות גם אני ולראות הרי הארץ ומערותיה· אראה את הארץ· כי אחיה· אמרתי· כי עד ימי גלגול־מחילות כמה רחוקים עוד הימים; ומי יודע אם בגדלי לא ארשע ולא אשאר קבור בארץ טומאת העמים···

בהיותי מלא רגשות געגועים כאלה נפלה הברה בעיר: יהושע־נתן השו"ב הזקן הולך לארץ־ישראל!

יהושע־נתן היה איש כבן שבעים· קטן־הקומה ועב־הכרס והפנים· מצנפת־שֵׂער ישנה סבבה את ראשו בין בימות החמה בין בימות הגשמים· ותמיד היה טרוד· אם כי זה כבר ירש השו"ב הצעיר את כסאו ושחט את השורים ואת הגסות· ולו· לרבי יהושע־נתן· נשארו רק העופות והדקות··· יהושע־נתן היה טרוד בעבודתו את אלהים· באמירתו את התהלים חמשה ספרים יום יום· מ„שערי ציון" היה עליו לומר את „בית רחל" ו„בית לאה" ומהסדור העב – כל התפלות ההיצוניות· שאין הצבור אומר אותן כלל; ואחר התפלות והיחודים בחר מכל התורה הכתובה והמסורה פרקים· על־פי ה„חק לישראל"· ואחרי ה„חק לישראל" — אמירות סתם··· הוא היה בין המשכימים הראשונים· וכשהיה אוכל סעודת־צהרים (בשר לא היה אוכל כל ימות השבוע· הוא השוחט)· כבר סבבו סרסורי העיר במקלותיהם בשוק והשמש עמדה ברום רקיע· אין לך כל מצוה קטנה וגדולה· שלא קיימה יהושע־נתן בכלל ובפרט· ואין דבר מתקנות חכמים ומהמנהגים הישנים· שלא ידעם ולא שמר לעשותם כהלכתם· ופשוט היה הזקן הזה במהלכו יותר מאשר יכול לשער איש חי בדור הזה· יהושע־נתן לא הלך רכיל מימיו· לא קִנא ברעהו· ולא עבד גם כן את ה' כדי להתעשר בגן־עדן· כי גם שם היה מתבייש לעמוד במקום גדולים! ועל כן לא היה אוהב את הלמוד· שמביא לידי יהירות· הוא לא „פסק" שאלות כלל· ובהלכותיו היה מחמיר מאין כמוהו ובכל נדנוד היה מטריף; וכל זאת עשה לא בכוָנה ולא באיזה כעס עצור כטבע המחמירים· כי־אם בדרך אגב· כבודו של עולם הוא כל־כך גדול ובן־אדם הוא כל־כך קטן· ואיך ידון עמו בגבולים ובסוגים··· גם אהבת־אדם וכל עניני צדקה· שהיה מתעסק בהם· היה עושה

שמואל־מלכים. ספרים מרובעים היו, כתבנית המחזורים הישנים ונדפסו בדיהרנפורט. וזה מעשה הדפוס: הפנים בן שני עמודים, והיה העמוד האחד לפסוקים בלשון־הקודש, והעמוד השני למעשה התרגום, פסוק כנגד פסוק; מלמטה להם פירוש רש"י, ובשולי הדף תרגום אשכנזי באותיות משונות מעט, והניר עב ומעט ירוק, ובהפצנו לעלעל בו, עלינו להרטיב האצבע ברוק, כי דבקו דפיו חד אל חד.

שני הכרכים העבים האלה באו לאבי בירושה מזקני, אבי־אמי, שמת שלא בפניו, ורמוהו היורשים, לבלי הגיד לו זה ירחים שלשה. ויהי בהוָדע לו הדבר וימהר למקום מושב זקני, והנה כבר נחלקה הירושה, ובחלקו עלו שני הספרים האלה, בלוית ארבעה ספרי משניות קרועים, גם הדס משזר, שתי כפות כסף ושני מזלגים, גם כן של כסף, גם בגד משי לשַׁבת קבל וכסף להוצאת דרכו אל ביתו.

ואחל לקרא בלילה באחד מספרי המקרא, אשר שׂם אבי בקצה ארון ספריו, כבנים חורגים...

ואקרא איך עבר יהושע וכל העם אשר אתו את הירדן, החריב את יריחו ואת העי וינחל בחרב ובקשת את הארץ לבני ישראל, ולא עצרו כל המלכים כח להלחם נגדו! וכמעט צר היה לי, כי אסף את כלם כאסוף ביצים עזובות ולא באו ירידות ועליות במעשים ובחזיונות, למַלֵּא את רוחי. — ואקרא, איך קמו לישראל דבורה, יפתח ושמשון, ואקרא על־דבר שמואל ועלי, שאול ודוד, שלמה ועמרי; ואכיר לדעת את ממלכת יהודה ואפרים, הרי הגלבוע והר הכרמל, ועל כל הר וגבע במות וזבחים: עוז וגבורה ותום־אדם!

וכל חללי דעלמא הייתי נותן, לוּ הייתי אז בימי גבורי ישראל ושופטים, מלאכיו וכהניו אלה; את חיי הייתי מפקיר, לוּ נשאני איש ממולדתי והביאני אל ירכתי צידון, אל הרי יהודה, וראיתי אף אני את החרש והמסגר ונושאי האפוד.

ואשתומם לשמוע אחרי־כן מפי ספר קטן, „מבשרת ציון" שמו, כלו בכתב רש"י, כי עוד היום עומדות וקיימות הן: ירושלים ועכו, שכם וחברון. אותה חברון שבה מערת־המכפלה וקברי האבות. סרו עתה הבמות והמזבחות מארץ העברים, נאמר שם, והיום בה רק קברים... עתה יכול הנוסע למצא את קבר נון אביו של יהושע, את קבר הושע בן בארי,

ספר־תורה, כי גולל בשבת וקראו בו: „כי תבֹאו אל הארץ אשר אני נותן לכם ונחלתם", היה היה הדבר, כאילו קוראים בפרשה „דבר אל בני ישראל ועשו להם ציצִת". וכי יאמר החזן בימות החול בקול רם: „ולירושלים עירך ברחמים תשוב", לא יעלה על דעת מי שהוא, לעזוב פתאום את טולנה העיר, הקרובה ללב, כל־כך קרובה, וללכת לעיר הצדק.

גם אנכי, הצעיר והרך בבית אבי, הרב בעיר ההיא, בעל־דמיון מנעורי ואוהב־ספר, ידעתי את ארץ העברים הקדמונים רק בשֵׁם.

מספר „בראשית" עם ספורי האבות, שנשאני אל ירחי קדם אלה, הביאוני בימי החורף הקצרים למצרים, ארץ חמר ולבנים, ואשמע תחת חליל־הרועים קול נוגש: כלה מעשיך! החטא הנורא של מעשה ה„עגל" מחה בקרבי את הרושם הכַּביר של ימי קדושת מתן תורה והתגלות ה' על הר סיני, ואחר־כך באו ימי עבודת המשכן, הימים התחילו להתארך; וכשנמס השלג וטהרו פני האדמה ונראו שבילי־טיול ברפש העיר על־ידי אור השמש, החלו ימי הקרבנות והזבחים, העולות והשלמים. כל ימי הקיץ עִנו אותי ארבעים שנה במדבר, ואשמע את העם רב עם משה, ואראה את הנחשים־השרפים, ואירא. והיה כאשר עלה הנביא על ההר ויראהו אלהים את כל הארץ, את הגלעד ואת נפתלי ואת אפרים, וימת שם על פי ה', אמֹר אמרתי. הנה עתה עוברים אנו אל הארצות האלה ונראה את אשר הבטיח ה' לאברהם: לזרעך אתננה, אבל הנה באו ימי החגים, בא יום חג שמחת־התורה ויקשרו אז טלית בטלית ויפרשו כמין חופה על ראשי הקהל, העומדים צפופים, זקנים עם נערים, נשואי פנים עם בעלי־בתים מסביב לשלחן הקריאה, ויעשו קפיצה גדולה לאחור; ממות משה עבד אלהים על פני יריחו באנו פתאום ל„בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ: ויאמר אלהים יקוו המים! תראה היבשה! תדשא הארץ דשא עשב!" ומי המבול טרם באו. עוד לא נולד שֵׁם ועוד לא נולד אברהם, כי ילך מארצו לארץ כנען.

אל אבי־אבי, מה רב עוד הדרך! —

אך הנה בא גם היום ואלמד לדעת — אמנם מרחוק — את הארץ, שלבי נשאני אליה. שני צירים הביאוני שמה. ספר יהושע־שופטים וספר

היציאה

בשלוַת השקט התנהלו החיים בעיר־מולדתי טולנה, היושבת על שפת נהר טוליש בדרום אוקרינה היפה. בשלש מאות ועשרים בתי ישראל, אשר ישתרעו בעשרים רחובות ארוכים וקצרים מסביב למגרש השוק, התאחד כל הדרוש לקהלה יהודית שלמה: בה רב ושני שובי"ם, חזן ושמשים, רופא וסַפָּר, גבאי־צדקה בעד החיים וחברה לקבורת מתים. ולה גם שני בתי־מדרש, מרחץ עתיק, „הקדש" ובית תלמוד־תורה. בה „ערוב" כהלכתו, באר־צבורית עם חבל לשאיבת המים נמצאה בטבור העיר, בשוק. הנה בגבולותיה בורות טיט לטוח בו את קרקעי הבתים בערבי שבתות; ואפילו ריחים של יד עמדו בעזרת בית־הכנסת, ובהם טחנו מדי שנה בשנה את החטים „למצה השמורה" — מה יחסר עוד לנאות יעקב? —

אנשי טולנה לא היו להוטים אחרי מאורעות בלתי־רגילים, לא היו משיאים את בניהם למרחקים ולא אהבו לנדוד מעירם לעיר אחרת, או גם להתנשא על עיר אחרת. רוח־משפחה אחד אִחד אותם עם שאר אחיהם מרחוק ומקרוב. המעמדים החברתיים מבפנים לא התנגשו ויחיו יחד החלשים ובעלי האגרוף, הכילים והוַתּרנים, האומנים והסוחרים, בעלי־הבתים וה„נגידים"; וגם הגבולים המעטים, אשר שם ה' בין בני הרחובות התיכונים והחיצונים, סרו בימי מועד ושבת. על שלחן מכוסה לבנים, שתי חלות, מעשה עקרת־הבית, בראשו ונרות דולקים בסופו, תבוא הברכה ממעל בלי הבדל.

אמנם אצל תורני העיר היחידים, וגם בארונות של בתי־המדרש, היו נמצאים ספרים שונים, ספרים גדולים וקטנים; ובספרים ההם היו כתובים דברים אחרים מאלה הנוגעים לחיי טולנה העיר ומהלכה התמידי. שם כתוב על־דבר ארץ אחרת ועל־דבר חיים על אדמת אבות בימים מקדם. אבל אין איש שם לבו לזה, אפילו אלה המטפלים בהם לפרקים.

נחמה, קמתי לבקרו, וישבתי בחדרו וחכיתי אל דבריה כאל מלקוש. הוי, ימי נֹער וימי תום ופתיות, כי חדלתם!

ויהי ערב!

ימי מליצה ורגשות אהבת הנער כמו אינם. אליקים רעי, כי גדל, נשא עלמה אחרת, שלא היה לה מן היופי של נחמה ולא היו לה מן המתנות, שחלק אלהים לנפש התמה הזאת, אדרבה, חסרות היו לה כלן; אבל לעלמה ההיא, אשר בא עמה בברית, היה אלף כסף נֵדה במזומנים, והיא גם היתה — לא דבר נקל לבן עיר קטנה — בת עיר גדולה, עיר מחוז.

ולא תאמינו, כי אליקים בגד בנחמה. הנער אליקים לא כחש בה, ובימי התרועעם יחד וכתבם זה לזה מכתבי־האהבה, האמין הוא באמת, כי היא שלו והוא שלה ויאהב אותה כערכה; אבל אליקים, כי היה לאיש, אינו נער. הוא צריך להיות סוחר, לנהל בית גדול ולהיות מנגידי ארץ, ויונה, אביה של נחמה, לא היה יכול להעמידו באלה.

ואני? — אני האמנתי תמיד, כי נחמה רחוקה ממני, ולא פללתי כי יִתָּכֵן, שהיא — משאת־נפשי וחלקי היחיד בחיים — תהיה באמת שלי ותאמר אחריך אלך, ובכן כי גדלתי והייתי לאיש הרחקתי נדוד ואעבור מדינות וארצות ואשתלם בלמודים וכתותי את לבי למשוררים ולחושבי עולם, שענו אותי עשרים שנה רצופות והוליכו אותי שומם בדרכים וארחות שונים, מבלי אדע עד היום, אי זה השער אשר בני־אדם יבואו בו!

ונחמה? — היא נִשאה לאיש משכיל מעט, ותלד לו בן ובת, ותרא ימים לא טובים, ותעזוב את העולם המוחשי הזה ללכת אל עולם הרוח, הטוב ממנו. —

איני צריך לומר, כי לבעלה כבר אשה שניה, שגם כן ילדה לו בנים, והם חיים חיי עוני כדרך האנשים האלה, מעט משכילים ואינם בקיאים בעניני דעלמא. אליקים הוא סוחר גדול והצליח במעשיו, ואין לו פנאי לזכור ראשונות; ואנכי הנני האחד, שבירכתי האדמה אני יושב ואזכור את נחמה ואת יפיה. יותר מדור שלם כבר עבר; ואני כבר באתי בימים, ועדיין נצבת נחמה לפני כמו חיה, בתום יפיה ובשתי צַמות שערותיה הארוכות.

בספורי אהבים, ויאהב גם הוא את נחמה כחוק אוהבים, ולא כחד ממני הדבר כלל.

וצאו וראו: הוא לא קנא בי ואנכי לא קנאתי בו. הוא — אולי משום שהרגיש, כי אינני מסיג גבולו; אנכי — אל תשתוממו! — הנאה היה לי לשמוע המלה „אהבה" מוסבה על נחמה ברוב חופש, מלה שנזהרתי בנפשי להגות אותה באותיותיה ולא הוצאתיה מפי, לו גם משכו את לשוני בצבת.

והנה בא היום הגדול בחיי, ולא אשכח אותו, אם גם בעיקרו לא לי פתח שעריו, כי־אם לאחר.

אליקים רעי היה נועז פעם לכתוב מכתב־אהבה לנחמה ולשלחו אליה ביד אחותו הקטנה. ובעוד שני ימים שלח אותה עוד הפעם לבית יונה לקבל ספר־שירים, ויפתח את הספר בבואה, וציירו לעצמכם: הנה מכתב כתוב בידי נחמה היה מונח שם, והיא כותבת בשפת עבר צחה, גם בו מדובר על־דבר רחשי־אהבה ועל זיו החיים בגן.

וימהר אליקים אלי ויקראני, ונלך יחדו בנאות דשא הרחק מן העיר. שמה שבנו וקראנו יחד את דבריה הרמים והנעימים, אשר מתקו לפינו כדבש. מלה במלה קראנו את המכתב ואחרי־כן לקחתיו מידו ואסתכל בתָוֵי האותיות הנחמדות, ואקרא עוד הפעם פסוק אחרי פסוק. רעי קם ויצעד אנה ואנה, ואנכי יושב ורגשות נחמה בכתבה בידי. לבי עולה על כל גדותיו. —

והנה החל חלוף־המכתבים בין רעי ובין אהובת נפשנו, ואנכי קורא את שתי המגילות: קורא אני את דבריה אל רֵעִי ואת דבריו אליה, בטרם יריצם. ואנכי בלעתי כל אמר וכל הגה של שניהם; דברי נחמה היו לי יקרים, להיותם מגַלים לי פְּנים נפשה והֶמְיַת רוחה; והלא בדברי אליקים רעי אליה היו גם דברַי אליה על־דבר רום ערכה ואור יפיה כי גדול. ובכֵן היה רעי אליקים גם המליץ בינותינו . . . אולם אשר לדבריה, גם רגע אחד לא חשבתי, שהם שייכים לשלישי ולא לי, ולא ידעתי בלבי כל חֵמה לאותו השלישי. אדרבה, אותו הדבר קשר אותנו עוד יותר, וסודו, סוד האהבה, שגלה לי, עוד אִחד את נפשותינו ביותר. הוא לא מנע מלהראות לי כל מכתב, אשר כתב אליה; ובו ביום, שידעתי, כי מחכה הוא לתשובת מכתב

חיה׳ — ויונה שם ידו על שכמי לאות חבה׳ את כל חללי דעלמא הייתי נותן׳ לוּ נשארתי בבית השלֵו הזה לעולם!

וכששקעה החמה יצאתי משם בפרידת־שלום׳ וכלם לווני בחביבות עד הדלת׳ הנה יהודים שבים מתפלת־מנחה׳ הולכים לאכול ה,סעודה השלישית׳, נערות בשמלות־שבת הולכות עוד לטייל ואינן חושבות עוד׳ כי קרב החול; ולבי שנתרומם נפל בקרבי וכובד־רוח בא בי להחניק את צוארי׳ כבן־אדם שגרשוהו מגן־עדן הייתי בעיני׳ וכמעט ידעתי׳ כי השעה הנעלה הזאת בחיים׳ בפגוש נשמת אנוש באנוש׳ לא תשוב אלי בצביונה זה׳ ואתגנב לחדר בית־אבי׳ הוא הדר־האורחים׳ ששם נפגשתי את נחמה׳ וארכין ראשי למטה ואבך׳

כה החלותי לבקר את הבית הזה בכל יום שבת׳ שעלה לי לגנוב את לב אבי׳ אז דברתי את יונה בסדר השבוע על־פי הגיון׳ וראיתי בתוך כך את נחמה בתו היפה׳ שהיתה לי באמת כמלאך אלהים׳ לאשרי בשעות כאלה אין קץ!

רק דבר אחד היה חסר לי בימים ההם: רֵע נאמן׳ אשר אוכל לדַבּר עמו על־אודות נחמה ולהַלל יפיה וחִנה׳ קשה היה עלי לכלוא את הרוח ויהיו בלבי רגשותי כאבן מעמסה׳

ורֵעַ כזה בקשתי ומצאתי: מעיר קטנה סמוכה לנו שכר איש אחד את הריחים של מים אשר לנו לשלש שנים׳ ויבוא להתיַשב בתוכנו׳ וארא את בנו הבכור אליקים וימצא חן בעיני מיד׳ ועוד ביום הזה היינו חברים׳ ועוד ביום השבת הזה הלכתי עמו לבית יונה׳ ויקבלו גם אותו בסבר פנים יפות׳ ויקנה גם הוא את לבבם ואשמח׳ ויוסף הדבר הזה עוד לקרבנו יחד׳

צריך אני לומר׳ כי רעי אליקים היה בחיצוניותו׳ כמו ברוחו׳ שונה ממני׳ ועם כל זה גדלה קרבתנו׳ הוא היה גבוה מעט בקומתו ממני׳ שערות ראשו צהובות׳ ושערותי שחורות; אנכי הייתי מבכֵּר בקריאתי ספרי אגדות וקדמוניות׳ והוא היה אוהב ספרי מליצה ושיר׳ אנכי כשבאתי לבית יונה׳ הייתי יותר שומע ממדַבר; והוא אוהב ללמוד ולהתוַכח׳ אם גם ידיעותיו לא הגיעו לידיעותי׳ יחסנו אל נחמה היה שונה מן הקצה עד הקצה׳ אנכי יראתי גם לנגוע בקצה בגדה; והוא התל עמה׳ ואם לא חפצה לתת לו דבר־מה׳ נסה לקחת אותו מידה ויתאַבק עמה בדרך צחוק׳ לי היה יפיה כאור שבעת הימים׳ ולו היתה עלמה יפה ונחמדה מאלה המתוארות לרוב

החזקתי את יד המנעול· חיים ואור ברגע! עלי רק למשוך ולפתוח· דלת של עץ מפסיקה ביני ובין מלאך־נפשי; ושמעתי את לבבי מרַקד ומפַכּה בקרבי ולא יכולתי לנוע ממקומי· כה עמדתי רגעים אחדים· וה׳ היה בעזרי· כי אחותי נגשה בעצמה ותפתח את הדלת ותקראני לבוא· יותר מאשר את סף הדלת לא יכולתי לעבור והנה הפנים היפים עם עינים מפיקות הוד עומדים לנגדי· רגשי־גיל ופחד יחד מלאתי· רק בחזקה התאפקתי· שלא לבכות ושלא לנפול על פני· כה עמדתי אני בן־אדם מול מרחבי־יה·

ואחותי לא ידעה נתיבות רבות· היא הראתה עלי ותאמר: הנה זה הוא אחי הגדול· האם לא תדעי אותו? — והיא· נחמה· לא התבישה כלל· ותפנה אלי בתם־יפיה ותאמר: מדוע לא תבוא פעם אל בית אבי· ולנו יש הרבה ספרי מליצה· והנך גם קורא באלה·

כה העמידני מזלי מול משאת־נפשי פנים אל פנים· ואני אמרתי רחוקה היא מאתי· כל־כך רחוקה ולא אזכה לראותה· —

וביום השבת כחום היום הלכתי לבית יונה· ולאבי לא הגדתי דבר; ובבואי קבלוני שניהם· יונה ורעיתו· בחבה ויוכיחוני על פני· על אשר לא צעדתי על סף ביתם עד עתה· בסביבה של קִרבה הרגשתי את עצמי· בשבתי באולם החדר· שעל לבנוניתו ונקיותו נוסף עתה עוד הוד השבת· יונה היה יודע גם דקדוק ותיכף פתח בפרשת השבוע· הראני ביאור נכון לאיזה פסוק באבן־עזרא· וגלה לי בסוד· כי יש לו גם חומש ויקרא עם ה,ביאור׳· אבל אותו אינו לוקח עמו לבית־המדרש· — בשעה אחרת די היה בהתגלות זו להרעיש לבבי עד היסוד· קרן אור פני בן־מנחם בבית הזה· ואני לא ידעתי; אבל עתה רוחי הומה· הדלת נפתחה וארא אותה באה· הבת נחמה· אשר ידעתיה· והיום היתה יפה עשרת מונים· קמתי ממושבי ולא ידעתי שלֵו בלבי· והיא אומרת לי: שלום בואך· יהונתן· יהונתן· מי יתנני כאח לה! ומעולם לא הרגשתי את האחוה שבאדם כמו עתה· בשבתנו יחד ואנו משפחה אחת· מדברים בשבח הדעת ובשבח שפת־עבר ··· יונה מדַבר גם בשבח בני הדור החדש· המתעורר להשכיל· וימנה אותי בזה לאחד מאלה· נחמה קמה ותעזוב את החדר לרגע ותביא תפוחים יפים· מרקחת ומים זכים בצלוחית כעין הבדולח· ואשמע הברה: אכול יהונתן! והמלים האלה· דברי נחמה· היו לי כלחש אמי בעודנה

נחמה, בת יונה ומרים, היתה יחידה להם, לא נולדו להם בנים ובנות לפניה ולאחריה; וכל נפש הוריה באה בה: מאמה היה לה יושר־הלב, ומאביה אהבת־הדעת, ושניהם התאחדו בה ויתנו ליפיה איזה טֹהר ואיזו דממה. בכל מקום אשר נראתה, היה מתמלא האויר נֹגה, היה, כמו יפַלס לו פה אביב־החיים נתיב, כמו אין בעולם לא שטנה ולא איבה והכל רוחץ בנגוהות הקיץ. — ידעתי מספר בראשית, כי שרה אמנו היתה יפה מאד והכל היו צופים ביפיה; ידעתי את חֵן רבקה ורחל הבאה עם הצאן... אבל לא פללתי, כי יופי כזה בצלם דמות תבניתו חי לפני בעיר הזאת, שנולדתי וחונכתי בה, שיופי כזה נמצא ברחוב החמישי מרחוב אבי ואצל איש שאדעהו. והנה בלכתי פעם באותו רחוב, ראיתיה נצבת על סף הבית ככוכב מזהיר... כל היום לא ידעתי את נפשי וכחולם נשגבות הייתי. אהבתיה מיד, אהבתי את נחמה מאותו רגע ואכניס את זיו־איקונין שלה בסתר לבבי.

כירח ימים עבר עלי בתקופה הראשונה שבאהבתי זו; ואני בושתי בימים ההם להביט בפני אבי, אחי ואחיותי, פן יכירו בי את אשר עמי; לי נדמה, כי פני יעידו על רגשותי; ובשאול אותי יונה בבית־המדרש דבר, לא ידעתי להשיבו תשובה. לשוא אמרתי, אלכה עוד הפעם ברחוב ההוא, פן אפגשנה ואשתוקק בכל נפשי לראות את פניה, וגם נסיתי ללכת שמה; אבל בבואי לרחוב הזה חזרתי אחורנית ואסובב איזה בתים, כי יראתי — יראתי גם לשבת עם כל אחד מחברַי לבדו, בחשבי, כי לא אוכל לעצור ברוחי ואגלה לו את סודי. לי נדמה פעם, כי כבר ידעה נחמה את אשר בסגור לבבי. אנה אברח מבושת־הפנים ואיה מפני רגשותי אסָתֵר? —

והנה בא הדבר, אשר לא יאומן. קרה הדבר בעצם יום אחד בצהרים, ורגלי נחמה צעדו על סף בית אבי. אנכי ישבתי אז בחדר־המטות וקראתי באחד מספרי־השכלה בצנעה, ואחותי הגדולה ממני ישבה באולם הסמוך, שמוכן היה אצלנו לקבלת האורחים. הספר, שקראתי בו, לקח את לבי, ובהפסיקי מעט הקשבתי פתאום מאחורי הדלת קול נעים וערֵב; ואם גם לא שמעתי את הקול הזה מעולם, ידעתי כי הוא קולו של מלאכי. ולעולם לא אשכח את חרדת לבבי וחדוָתי ברגע הזה.

לא אבוש להודות: החלותי לסלסל בפאותי, לתקן את בגדי, מרגע לרגע אמרתי לפתוח הדלת ולבקש לי פתחון־פה לאמר איזה דבר לאחותי. בידי

הצרופה, על־פי השערים האחרונים מ„חובת הלבבות", שקרא בהם בימי עלומיו, כשהיה עוסק עוד בחקירה. אחר־כך, כאשר התחיל לכלכל את ביתו והיה לרואה־חשבון בבית־מסחר אחד, לא היה לו עוד פנאי לענינים כאלה, רק ביום השבת היה מסתכל בספרי מליצה וקריאה קלים... בבית־התפלה, בשעת קריאת התורה, לא היה לפניו חומש פשוט, כי־אם חומש עם פירוש המלבי"ם. הוא ראה במליצותיו רוח השכלה, וההשכלה חשב לדבר טוב ומועיל... כל דבר־ריב וענינים המהרסים שלום־העיר וגם שלות לבו בעצמו היו רחוקים ממנו; די היה לו, שהוא הולך בדרך הישר ושלבבו ידע מה מ„קול הזמן"...

וליונה אשה ושמה מרים. היא היתה גבוהת־הקומה וגדולה ממנו בחמש שנים. חסרו לה השנַים התיכונות ממעלה וממטה, ובשחקה, כמו עֻוְּתו פניה; אבל היא היתה אשה טובה ובנעוריה גם יפה מעט. היא בשלה ועסקה תמיד בצרכי הבית ותהי כל היום בבית־המבשלות או בחדר־המטות, ולא אהבה לשבת הרבה בחדר הגדול, שהוא אולם הבית ופארו, כדי שלא להפריע את בעלה; וכשבא איש לבַקר את יונה, היא באה רגע לדרוש בשלומו, או להביא חמין, ואחרי־כן שבה אל מקומה ותֵּעָלם. שויון נפש כמו באשה הזאת ורוח אנוש בלי קמטים, שויון שהביא מרגוע גם לאחר, לא ראיתי מימי.

מרים היתה בעצם יִרְאָה את ה' ומאמינה בו על־פי הנוסח הישן, אבל היא השתדלה להתקרב גם אל אלהי יונה, לא על־ידי צביעות, כי־אם מלב רָחָב ומרגש של אֵם. ספרי בעלה שמרה וכִבדה, אם גם ידעה שאינם מאלה הקדושים לכל היהודים, רק מפני שאהובים הם ליונה. ועוד גם זאת: היא לא חפצה כלל, שיהיה יונה איש אחר, מן העולם הישן, ותשמח מאד, כי בתם היחידה היא חדשה עוד יותר מאביה, ויודעת הרבה בלשון ובספר.

ובבואי להזכיר את הבת שבבית והנפש הזאת, שהיתה לי למאור, הנני עומד כבר בעצם הספור. יותר מדור שלם עבר, החיים תכופים וארוכים, ועדיין היא נצבת לפני, מדי אזכור אותה, כמו חיה ביפיה, בשתי צַמות שערותיה הארוכות ובקסם חִנה.

אהבת־נעורים

מעשים דורשים מאתנו, המסַפְּרים, תיאור מעשים מאורגים בחיים, חזיונות משולבים ושאון העשיה, הנשמע והנראה. ומה המה כל אלה, אם לא סכום הנפש הסובלת וחביון הצער שלה? בלי נפש ובלי מצוי היסורים שבנפש אין ערך לחזיונות ולמעשים, ולא נדע למה לנו לדעת אותם.

הבה ואספר לכם על־אודות אהבת־נעורי. לא ידעה הנערה אהובת־נפשי שאהבתיה. לא אמרתי לה אז מזה דבר, מלבי לפומי לא הוצאתי זאת עד היום, שאנכי עומד לפניכם, קוראי. ואני כבר באתי בימים, ראיתי חיים רבים ומשבָּרָם, והנערה כבר אינה בהאי עלמא, היא קדמתני לצאת, ומנוחתה עדן בין נשמות טהורות, ואין החי מדבר מן החי. —

איש היה בעיר מולדתי ושמו יונה, איש שבהשכלתו ובידיעותיו, בדבורו בנחת, כאיש שראה דעת, ובהדור לבושו היה נבדל מאחיו היהודים ולא התערב בין יתר שלש מאות בעלי־הבתים שבעיר. עשיר לא היה יונה, אבל את ביתו נהל באמידות. אמנם לא היה לו בית מיוחד, אבל חדריו, ששכר לו למעון, היו משוכללים, חול אדום היה שטוח לפני המבוא, תריסי החלונות היו צבועים בצבע ירוק, ועל הכל היה חותם הנקיות והיופי. רוח־שירי רב היה מרחף גם על כלי הבית ושורת עמידתם: הספסלים והמרבד היו עטופים לבנים, לארון־הספרים היו חלונות־זכוכית והספרים נשקפים משם בסדורם. מורה־שעות של נחושת קלל נוצץ היה תלוי על הקיר, על הרצפה פרושים מכסות־בד רחבים אמה, שהשתרעו מפתח לפתח; וילוני־החלונות היו עשוים מעשה־מטוה ויורדים עד הקרקע ועל סִפּי החלונות עמדו פרחי־קדרה, כאצל פקידי העיר מבני־הנוצרים.

אפיקורוס לא היה יונה מימיו, אבל גם לא היה מאמין באמונות טפלות ובמנהגים נפתלים וחומרות אחרונות. הוא אהב את „האמונה הטהורה"

בספרי־התפלות, כתוב על־פי אלף בית, סוג אחרי סוג, וחוזרים עליו בלי הפסק...

ונשמע פתאום בעומק הבית הדִין קול כקול כלב נובח. ויבהלו בני־העם ויצא לבם; נדמה כאילו בא השטן ביניהם לקטרג, ויפנו כה וכה ויראו את אליפלט עומד על־יד עמוד הבימה ורירו יוצא מפיו ועיניו בולטות. נשך אותו כלב לפני שלשת ימים, וכלב שוטה היה. ותהי מהומה ופחד בבית־האל וייראו לגשת אליו. התאזרו עוז שני קצבים, ויסירו טליותיהם מעליהם וישליכון על פניו, בכדי שלא ישוך אחרים, וישאוהו מחוץ לבית, לבית אמו. ויעמידו את האכר המפקח על הנרות כשומר לראשו. נשבתה התפלה לשעה, ורק לאט לאט שב כל איש אל התחינות והאמירות. געול מרגל וגם פִּגֻל, הַס קטגור וקח סנגור!

•

במוצאי יום־הכפורים הובל אליפלט לרופאי העיר הגדולה הקרובה, ויהי רעש ברחובות. שם התהפך הנער האֻמלל על מטת חליו ימים רבים וימת. ואני לא יספתי לראותו.

ואל תאמרו: הותר הנדר, אל תאמרו: נגאלתי. במקום איש־חרמי זה באו אחרים לענותני רבות בחיי — עוד זה הולך והנה שטן חדש בא. וגם בהרחיקי נדוד אחרי ימים מעמי וממולדתי, ואפרד ממסגרות עולמי זה בחזקה, לווני גם הנגודים הרבים האלה, צִלם עמי בכל אשר אלך, ולא אדע מנוח. — — —

הקיץ תם ואסף נגהו· באו ימי גשמים לפני מועדם וירטיבו את האדמה· נרקבו ונתקלקלו פירות רבים, נשבתו ימי חתונות בזמנים האלה ושבת משוש· ימי האלול שוב הגיעו, ימי חפוש והתעוררות, ובני־אדם נצבים על סף ביתם, מסתכלים מבעד החלונות אל השמים המעוננים· ערבוביה במערכות העולם·

ליל כפורים! ליל פחד ואימת הדין לכל עדת בני־ישראל בגולה ובארץ· עברו ימי זכרון בשופר, עברו ימי התשובה שבחול ואמירת תפלות ותחנונים רבים וצקון־לחש; עבר יום, שאחרי עמל הנביאים והחכמים, לעקור שורש האלילות מקרב לב העם ולטעת בו מלבד מירוק החטא על־ידי קרבן וזבח רגשי קִרבה אחרים לאלהים, קם עוד בבקר השכֵּם בן־אדם מישראל ולקח את התרנגול הלבן או השחור, וסבב אותו על ראשו ועל ראש כל אחד מאנשי ביתו שלש פעמים וקרא: זה התרנגול ילך למיתה ואני אלך לחיים· זה חליפתי! חרדת הלבבות במקדשי־האל, עומדים האנשים בערב איש על־יד רעהו בטליותיהם ובתכריכיהם בעינים מושפלות, שורות שורות דולקים הנרות הארוכים ושלהבתם כמצבות האדם בחצר־מות· עקת נפש מאין כמוה· אין מפלט מגזר ה׳ וממשפטיו·

ונפתח ארון ההיכל ולָקחו ממנו שני ספרי־תורה, כתובים על קלף, עוטים לבוש ועליהם נוצץ הציץ; ועמדו שני האנשים הזקנים והשועים, אשר בידיהם ספרי האל, והתיצבו על־יד העמוד בדממה· סגורים כל מבואות הנשמות ממורא־יה· אל תתנועעו, אל תהפכו בסדור· אותיות „כל נדרי" הגדולות נוצצות לפני כל אחד ואחד· רגעים איומים!

ופתחו הזקנים את פיהם וקראו לאמר: על דעת המקום ועל דעת הקהל אנו מתירים להתפלל עם העבריָנים· מסירים את החבלים! מנתקים את המוסרות של השבועות! נדרנא לא נדרי ואסרנא לא אסרי· הפה שאסר הוא הפה שיתיר! אם כבנים חננו, ואם כעבדים שחררנו! מעיַן הדמעות נפתח, נפתח גם בעזרת האנשים גם בעזרת הנשים; וממעל ומתחת בוכה כל נשמה וכל גויה על צערה ועל מאסרה ועל מאסרי הדורות· קורא שליח־הצבור בקול עז: ונסלח! ובוכה העם, הם בוכים· ויאמר ה׳ סלחתי כדבריך ומתוַדים עוד· — ועד מהרה יחל הודוי הגדול, ודוי זדונות ושגגות, ודוי של מחשבה ושל מעשה וצללי כל מעשה, הלא כן כתוב

נבהלתי בעצמי מפני דברי· פניתי רגע הצדה, והתפילין אשר לי נטמנו ולא מצאתים עוד· מפח־הנפש שב אלי כבראשונה·

מחלה מתדבקת התהלכה בעיר־מושבי בבוא ימי הסתיו, חלו אנשים רבים וימותו; וגם אויבי אליפלט נפל למשכב ומחלתו היתה אנושה· אין רחמים בלבי, ובסתר היתה בקשתי שטוחה לאל עליון, כי לא יקימו מערש דויו· אתם לא תדעו, עד היכן מגיע חפץ החיים שבאדם·

ואליפלט שב לבריאותו למגנת לבי· נער אחד בשכונתי, שחלה גם הוא כמוהו, שבק חייו· הוא רק יצא החוצה ויתחיל לצערני ולהיות לשטנה לי·

שנאה בלבי אליו, וידי אין אונים· לוּ נפגשתי עמו, ואיש לא ידע והוא ישן וחנית בידו, כי אז לא עשיתי כמעשה דוד עם שאול, כי אם הֲמִתִּיו, מדוע יסרני ה׳? אין מרגוע לי·

אויבי מלבין את פני בכל יום; וכשהוא רואה אותי מדבר עם איש, הוא מעקם שפתיו· אני יושב ללמוד, והוא מפסיק אותי בקול מוזר· נותן אני לְחָיַי למורטים · · ·

בינותי בספרים, ואמצא, כי פלג ה׳ את שפת הגוים, כי־אדום שטם את ישראל· מי לקח את הבכורה ממי?

על משכבי בלילות, בתת העולם תנומה לעפעפיו וינוח כל בשר והתכסה בצעיף, חשבתי תמיד: במה הסגתי גבולו של הנער הזה? מדוע יחרוש עלי רעה?

ומצאתי פעם בספר פתגם לאמר: הרע ישנא את הטוב· ואני, האם טוב לב הנני? האם צדקו דרכי?

ונזכרתי מעשה בבן־מלך, ששלחו אביו עם עבדו לארץ רחוקה, ויהי בדרך ויענה העבד את בן אדוניו ויתנכר אליו ויורד אותו מעל סוסו, והוא בעצמו רכב עליו· — ואליפלט איננו אומר לרשת את מקומי, כי־אם להורידני הוא אומר·

ואתפלל לה׳ בחצות לילה אחד ואומר: אתה אלהים, כי גדול אתה, ברוב חסדך למדני בינה: מדוע זה אראה עמל ולא אדע מנוחה? הצילני־נא מיד אויב ולא ארד שאול· — ואפן כה וכה ואמרתי, כי אין אלהים שומע ואין עונה לא בחלומות ולא באורים, ואדע כי חטאתי, ואשב על יד השלחן ואבן חרש · · ·

התינוקות, ואבי חדל לזַמֵר שיר־השירים ונשארתי אני לבדי בחדרי, אחרי דומיה של איזה ירחים, הקרבתי את הנר אלי ואקרא בספר הזה ובחזיונותיו הכבדים. — לבי נִבּא לִי קשות...

ממחרת בבקר. השמים טהורים כבימי חג. שורר הנקיון בחדרים, לכלנו מלבושים חדשים. מנעלי נוצצים, אני שם עלי את מלבושי הנחמד ואחבוש את מגבעתי החדשה. בקלויז שאתפלל היום אפגוש את רֵעַי. הנני מביט בחלון — והנה קול צחוק פרוע באזני. אליפלט עומד לא רחוק ממני, כאילו פלטה אותו האדמה פתאם; ואני לא ידעתי ולא שמעתי, כי גם הוא חזר להעירה כמוני. אם מלאך רודף אחרי איש, אל יאמר להִמלט. ימי החג היו לי לימי אבל!

וחדשה הנה באה, אשר לא שערתיה. בימי ספירת העומר, והימים חמים ויפים, בא אלי נער אחד ושמו יחיאל. שלחו אליפלט אלי, כי הוא מושיט ידו לי לשלום. קץ יהיה לדברי הריבות, אם רק אקבל אותו לחָבֵר ולרֵעַ. אליפלט בור ומגושם היה, ועמו אתחבר?

הדבר היה בצהרים... השמש עמדה במרום רקיע. אביב לה' ולכל צבאות השמים והארץ! ורק עזוב תעזוב את העיר, ונשטחו לפניך מגרשי־עשב מלאים שקט ותום.

ואני בחזותי הקשה אפריע את מנוחת הטבע: הלשלום אם למלחמה? האעולל את כבודי בעפר, להתחבר לנער, אשר לא יגיע לקרסולי, או אדחהו ממני, והוא יוסיף להקניטני. באה מחשבה אחת ואמרה: העוד לא נלאית להתענות זה ימים, קַבֵּל את יד האויב, ושלום יהיה לך. ובאה מחשבה שניה וקראה אף היא; אל תשלך כבודך, מה לך ולעלם ללא־תורה וללא־חכמה. התרחק מנו ואל תכרות עמו ברית!

ובלילה ההוא נדדה שנתי מעיני. התהפכתי על משכבי ולא ידעתי אם להימין ואם להשמאיל. במה אבחר? הגידו נא לי אתם, יושבי חלד!

וקמתי בבקר... הסתכלתי במסכת העולם בעד החלון ואמרתי: לא אוסיף לעַכֵּר חיי על־ידי ריבות ונגודים, אַשלים את אליפלט ואהיה שקט כאחד האדם. שתיתי את החמים באיזו מנוחה, למדתי את שיעורי והלכתי לתפלת שחרית אל הקלויז, ראיתי את הנער יחיאל וחפצתי לומר: הן; והנה נהפכו דברי בפי ואמרתי לו: לא! לעולם לא אתן ידי לבור הזה.

ההיא· הביא אותו אליו· תחת השמים החדשים גדולה עוד עזותו נגדי· לי אין תקומה לפניו·

הגיעו ימי הסתיו והחורף· כל חיים ותקוה נדדו להם· חלף עבר חלומם· ונפשי כמו מעוננה, שחוק לא יעבור על פי· רק מעט אתרועע· אני יושב על הספרים הגדולים ואני נשקע במחשבות הרבות; וכי אצא החוצה, אפגוש את אליפלט, והוא מראה לי באצבעו·

אבותינו היו יושבים בתענית, כדי לגולל מעליהם כל מקרה רע; מתעוררים רחמי־המקום על־ידי תפלה ותחנונים, והוא פודה את האדם מיד צר· ובעדי נסגר הדרך!

ובא רעיון בלבי, לשוב אל בית אבי, למקום אשר יד אליפלט לא תשיגני שוב· וגם כתבתי לאבי בדבר הזה· ובהמוס השלגים, והשמש יצאה חגורת־עוז, להוריד את המים הנאספים לנהרות ולנחלים ולטהר את פני האדמה, שמתי את כלי בצרור, ואצא לבית אבי· בית זקני הגדול היה צעד קדימה בעדי· תעודת האדם ללכת לפנים; ועתה הנני שב על עקבי· התבוננתי לחיי, והם בבחינת ישר והפוך!

חג המצות והחֵרות בא! ימי חרות משעבוד ומעבדות עתיקה במצרים, ארץ פיתום ורעמסס· אבותינו עבדו אז בחומר ובלבנים ובכל עבודה קשה — ונגאלו על־ידי המושיע· פרעה ועמו רדפו אחרי בני־ישראל וטבעו במצולות־ים, הוא ועבדיו, הוא ומרכבותיו; ושבטי־יה עברו בחרבה לנס־עולם· ויעברו את המדבר ויעבדו את האלהים על ההר, וימרדו בו; ויוליכם במדבר ארבעים שנה, ויביאם לארצם ויגל אותם, ויחזור ויביאם ויגלם — והם עומדים בין העמים ומחכים לגאולה שלישית··· ,בני־מלכים' אלה, מסובים עתה על המטות, אוכלים בהרחבה ושותים יין מכוסות; והם לכאורה אינם בני־מלכים כלל — כי בחוץ, מן הדלת ולחוץ, כבר מתחילה רשת הגוים ואיבת־הגוים··· ,שפוך חמתך' קוראים בני־ישראל; והחֵמה שבה לא אחת ולא שתים אל הקוראים בעצמם· עלילת־דם! הנה קרבנות אדם וקרבנות דמים מקרב היהודים בכל הדורות· ואת אלה לא יזנח ה' זנוח? איה שומר ישראל?! איהו? את השאלה החמישית הזאת שאלתי אני בלילה ההוא· ספר ,שבט־יהודה' הבאתי עמי מבית זקני; וכאשר ישנו

מסתכלים שוב היטב בשטרות, שהם מקבלים בימים ההם; אין שמים אותם כיס בתוך כיס, ורק מניחים אותם בנרתיק פתוח. והכל בדרך ארעי. — אמנם בעלי־החנויות לא יחליפו את המשקלות הישנות, שכבר נפחת משקלן, בחדשות, אולם זהירים הם לשקול עתה כהוגן ונותנים פרוטה לכל פושט־יד, בלי עקימת הפנים. — נשי־ישראל עולות לבקר קברי־אבות; היראים והלומדים שבעיר טובלים את בשרם בכל יום במקוה ומאריכים לשהות בבתי־התפלה. שבת באה אחרי שבת. ימי עבודה לגבאים להשכיר מקומות למתפללים ולשמשים לתקן ולנקות בתי־אל. החזנים מיטיבים קולם ומלמדים נגן את החניכים. והלמוד בחדרים יורד איזו מעלות . . . מי יחיה ומי ימות? מי בקצו ומי לא בקצו? הנה ימים כאלה קְרֵבים ובאים; ואז לא ינהה הלב אחרי בעלי־התוספות, חדודי המהרש״א ומהר״ם ושבתו כלי־נשק השכל הכבדים.

בא יום השבת שלפני ראש־השנה, ובמוצאי־שבת — הכנה לסליחות הראשונות. לילה! באשמורה שניה יִשָּׁמַע קול דופק על החלונות: קומו, קומו והתעוררו! העינים נפקחות באֹפל. הקריאה היא לאלהים. רחצו ושימו עליכם בגדיכם. אצים איש ואשה יחד, מתעוררים גם הנערים הקטנים מבני עשר. כצללים מתנועעים הגופים ברחובות הדוממים. הנה בחצר בתי־כנסיות ובתי־מדרשות שטף של אור. כמתים, אשר קמו מקבריהם, עומדים האנשים בבית־אל וקונטרסים נדפסים, נלקחים מרבצם משנה לשנה, בידיהם. חמשה נרות גדולים דולקים על העמוד, ובכל פנה נוצצים נרות קטנים. התעוררות הלבבות! אל תגעו בחייו, במזלו ובכל אשר לפלוני בן פלוני. אנא ה׳, שמע לתפלת עבדיך בית־ישראל. בצוק הלילה מתגולל ועולה קול התפלה עד לשמי מרום. אמנם ספרי הזכרונות עוד טרם נפתחו, ואולם כבר מונחים הם צבורים צבורים; מונחים למעלה ספרים של בינונים, של צדיקים ושל רשעים. ואני עוד נער אז. האם גם נערים בספרים האלה נכתבים?

ובנשאי את עיני, וארא פתאום את אויבי אליפלט עומד ממולי. עיניו אדומות ופניו הפעם כפני השטן ממש. דמי קפא בקרבי; לא פללתי, כי עד פה יבוא להכריעני. — —

שוב באו לי ימי סבל וצער. ימי־הדין וימי החגים, הבאים אחריהם להפיג את הלב, נהפכו לי לימי מצוקה. דודו של אליפלט, היושב בעיר

באתי לעיר־מגורי זקני לפנות ערב· והעיר גדולה· עמדה העגלה לפני בית ארוך׳ ובו חלונות רבים׳ ויצא על סף הבית איש זקן ונשוא פנים׳ ואדע כי הוא זקני׳ ואחריו נסרחים מספר נכדים ונכדות; זקנתי כבר הלכה לעולמה· וארד ממושבי׳ וישקני הזקן ויברכני לשלום ויאמר אלי: ,כל־כך גדלת׳ טוביה!׳ ואבוא הביתה פנימה וישבתי אל השלחן והבטתי לחדר הרחב ולמנורה התלויה על התקרה׳ לארונות הספרים הגדולים׳ הרבים פי שלשה מאשר בבית אבי· נערה אחת הביאה לי צלוחית חלב ורקיק; וזקני החל להתפלפל עמי תיכף ב,סוגיא דנשר׳ · · ·

ולא אתאר את הרושם׳ שעשתה עלי העיר החדשה· לקחוני קרובי הצעירים ויראו לי את מבואיה׳ רחובותיה׳ מגרשיה אחד אחד· חנויות גדולות כמוהן לא ראיתי׳ הבתים מהודרים והרצפה נמשכת לצדי הבתים; לבית־הכנסת כִּיפה גדולה׳ עגולה· המסחר רב· לעת ערב הולכים אנשים ברחוב התיכון לטייל וקומת ההולך אינה נטויה׳ המלבושים נקיים והפנים מפיקים איזה אומץ· פה נתן האלהים הכל ביד רחבה; ואני שואף רוח· רכשתי לי גם איזה חברים· זקני הוא בעל לב טוב; אמנם מחמיר הוא ולא יכביד עלי אכפו· שותים בביתו חמים לא רק בבקר׳ כי־אם גם בצהרים; אוכלים רקיקים ונהנים· הנה הרחבת הדעת כאן ומרחב האופק! במשך זמן קצר שוב גדלתי׳ הכל עולה׳ מה יחסר לי? כגן עדן היתה אז הארץ לפני· —

,ויגרש את האדם׳·

ליל סליחות! באו ימי האלול׳ נתכרכמו פני הקיץ והתחילו ימי הכנה ליהודים· שלשים יום לפני יום הדין הגדול׳ יום אשר בו עוברים כל בני תבל כבני מרון לפני כסא־המשפט׳ פותחים את השערים וקוראים לאמר: הִכּונו את לבבכם! ומתפלל העם מדי יום ביומו בצבור ביתר אורך ובהוספת מזמורי תהלים· חדלו שיחות־חולין למלא חללם של בתי־המדרש; כל אחד נותן עתה את לבו ללְמוד ולתפלה· יושבים האנשים ומסתכלים במשניות· נבדקים הסדורים׳ אם לא נקרע מהם דף; בודקים את הַציציות והתפילין· האבנט הדוק עתה ביותר אל הבטן׳ ותוקעים בשופר בכל שעת־צהרים· לכאורה אין זה אלא לשם נסיון׳ וגם אמנם מתרגלים בזה לאט לאט; אבל אל תאמרו׳ כי אינו מנקה את החמץ מן הלב · · · מלוי־ברבית אינם

ופעם גנבתי כסף מאבי וקניתי לו עלי־קטֹרת, אז הוא בעצמו הכה אותי בלשון ויתן את שמי לשִׁמצה. מאז שטמתי את אויבי עוד יותר.

רָאו רעי, כי אין לי מנוח, ויזהירו אותו, שירף ממני, כי ידם תהיה בו; ויתלקטו גם אליו נערים שובבים לעמוד לו. ויהי בערב בלכתנו מבית־התפלה, ותהי מלחמה בינינו. קנאת אחים ומשטמת־עולם! נשכנו איש את אחיו, ונאבק יחד בשצף קצף ובאין־רחם.

ריב היחיד נעשה לריב בני־הנֹער. אליפלט היה הפָּקיד של המחנה האחת, ואני הייתי הסובל היחיד במחנה השנית. את עניי ומרודי בימים האלה, ילאה עט סופר לתאר. חיי לא היו חיים. שבת כל משושי בלמודים. כי הללוני מורי שאני עושה חיל — מה לי כל אלה, אם שטני יושב כנגדי ומצער אותי. כל אשר הוספתי להשתלם, כן נוספה משטמתו. חשבתי, כי יעמוד עלי לרצחני נפש. ובקראי אני בגמרא על־דבר אלה, ש„מורידין אותם ולא מעלין", אמרתי, מי יתן ואשליכהו לתוך בור, שיש בו נחשים ואכלו את בשרו.

ואת החזון הזה לעולם לא אשכח. טפסתי על גבעה אחת במוצא העיר, ואשב עליה. שכחתי את רישי ועניי, ובנפשי היה מרגוע. והנה התקדרו השמים בעבים, ואראה צֵל אדם רוכב, והוא יורד וקרב אלי; ולפתע והנה איש נצב נגדי, פניו כפני אליפלט וידיו ארוכות — ואירא ממנו מאד... והוא נגש אלי וידחפני בכל כחו והתגלגלתי ונפלתי לתוך נחל מים. והם עמוקים, ואצעק בכל נפשי: הצילו אותי! ואיקץ בחושך הלילה, וכל בשרי רטוב מזעה. ותאחזני קדחת, חליתי ימים רבים, והרופאים כמעט אמרו נואש לחיי.

נרפאתי ואקום. הנה באה גאולה לי. הגיע מכתב אלינו מאבי־אבי, רב בעיר אחרת, ובו בקשה כתובה לאמר: כי אבוא אליו ללמוד עמו ואשב אתו. נפתה אבי לתחנתי גם אני וישלחני אחרי ימים לעיר ההיא. —

הימים ימי קיץ היו. היבול עמד זקוף בשדה ורוח צח מנשב על פני השטח העליון ועושה בו כמו גלים. מרחב! שקט בשמי התכלת, אין קמט בבריאה, והסוסים רצים להביאני למקום מנוחתי. אנכי יושב לבדי בעגלה, אשר על־פי מקרה שבה ריקם מעירי לעיר ההיא; והעגלון, איש־רוסי כבן עשרים, יושב על מעלתו, רק כתנתו לבשרו והגורה שחורה של עור על מכנסיו ובה כפתורים עשוים נחשת קלל.

לעזאזל, מי קראך הנה?' והוא עונה: ,התדמה, כי שכֹח שכחתיך...'
מרים אני אבן מן הארץ וקורא: ,אם לא תסור מעלי אשליכנה עליך'.
והוא נגש, חוטף ממני את האבן ומניחה לתוך מגבעתי ומשליכן בכח, עד
כי תעופנה שתיהן. אני מתאמץ לתפוש את מגבעתי, ומדי אקרב אליה,
ירים אותה ברגלו וישליכנה הלאה. כה הוא הולך אחרי ומעַפֵּר לעומתי.
מה זה עשה לי אלהים?

כעשי והתמרמרותי על הפגישה הזאת גדלו כל־כך, עד כי בשובי הביתה
ונמלטתי ממנו, התפרץ קול בכי עז מקרבי. והפעם התפרץ מעומק הלב,
בכיתי בלי דעת על גורלי ועל גורל העם, אשר מחלציו יצאתי ולא יֵדע
מנוחה. בכיה לדורות!

אני, טוביה בעל המאורע של הספור הנוכחי, ואליפלט אויבי, היינו שנינו
בשנה זו מאומרי הקדיש בבית־המדרש. מקומי היה על־יד העמוד, בשעה
ש,שליח צבור' עובר לפני התיבה, ואליפלט כבש לו כאזרח קבוע את
המקום השני. אני קורא: יתגדל ויתקדש שמיה רבא! ואדע ואתבונן
לפירוש המלות הארמיות: לי יש מרא דעלמא בעלמא הדין ובעלמא דאתי;
ושכני קורא רק להרעימני בקולו... אני דל־בשר וקולי דק, קולו של
חברי היה עב ומשונה.

מעודי קצתה נפשי בגדול צפרנים, ובכל ערב־שבת הסרתים בשכין
ואשרפם בשני עדי־עץ כדין, אם גם כבר החלותי אז לעיין בדברי
מחקר... והוא, מתנגדי, גדל את צפרניו, ובנעצו אותם בפני, אז נזל
הדם ואפצע. אויבים היינו איש לרעהו, נתרחקתי ממנו בכל פעם ונתקלתי
בו. לא עבר יום שלא הכעיסני, שלא הקניטני. אם הנחתי את הסדור,
טמן אותו ולא יכולתי למצאו. כי רחצתי בנהר בימי חום ולא יכולתי
לשוט, קפץ הוא המימה ומשכני בחזקה ויאמר להטביעני. קולי כקול
יעקב, וידיו כידי עשו. אם לבשתי בגדים חדשים, הנה זרק הוא בהם
חול, ודבר לא נבצר ממנו לבעבור הכעיסני. תענוג עצום היה לו לראות
את מִשבַּתִי.

ואז עלה על לבי, לפנות לו את בית־המדרש ולהתפלל בבית־הכנסת,
שלא על דעת אבי. והנה רק החלותי לבוא שמה, ויבוא גם השטן, וגם
שם עולל לי. ואתרפס פעם לבשתי לכַפֵּר פניו בדורון, אם אך ירף ממני;

חי שומע··· הן עוד נושאות בלבן תום האלילות של הימים הקדמונים — דבר אשר בארץ־אבות ובמקום קברי ארץ־אבות עוד יש ממנו איזו שארית עד היום···

ועמדה בשורה הראשונה סמוך ל,אהל' המתים מערכת נשים ותבכינה ותיללנה· אין איש פונה אליהן· ובראותן אותי מרחוק קראו אחדות מהן: הניחו ליתום לבוא לבכות על קבר אמו!

והמערכה התחלקה· כמעט נמשכתי בחזקה, וכרגע עמדתי דומם לפני המצבה העשויה עץ· הרכנתי את ראשי, בלבי כעין תמהון, אבל לא ירדה דמעה מעיני·

התאמצתי לבכות, תארתי לי את כל הצללים אשר בחיַי הקצרים, למען ענות את נפשי· נסתם הצנור! הנני נושך בשפתי, כמעט צעקתי מרוב מכאוב, אבל עיני לא תוריד מים· בושתי לעמוד במחנה נשים מימיני ומשמאלי, וכלן צופות ומביטות ליתום האֻמלל, ואחדות עוד מוסיפות לְיַלֵּל· צערי על העדר הבכי גדל· הלא בעל בכי הנני ולבי רך; ועתה, בשעה שאני נצב לפני קבר אמי, לבי נקשה· ומרוב שיחי ורגזי, על אשר לא אוכל לבכות כראוי, התפרצתי בבכי, כמעשה ילד מתעקש איזו שעות לבלתי עשות דבר, ולבסוף כשל כחו לפני הגדולים ממנו ואנוס הוא לציית להם···

ונער אחד זחל מעבר הקבר השני וימשוך אותי בשולי בגדי, עד כי כמעט נפלתי, לולא הייתי נשען על המצבה·

הרימותי את עיני ופלצות אחזתני· האמנם?! אליפלט עומד מאחורי· פניו עבו ומלאים אבעבועות· כשד משחת נגלה פתאום· הנשים כבר נעו משורה לשורה· —

,מה? לא תכירני?' קרא אלי בקול ונגלו לי שִׁניו הכהות· אזכור כי שמעתי, אשר מת עליו אביו בשנה ההיא, ואמו שבה לעיר מולדתה לפני ימים·

פניתי את שכמי ללכת מאתו, והוא לא ימוש ממני, עד כי עזבנו את ה,אֹהל'· אני אומר אליו: ,מה לך אלי?' והוא אינו שומע בקולי וכרוך אחרי· אני פונה לימין, והוא מצדי··· הנני שב ונוטה לשמאל, וגם הוא חוזר לצד שמאל· סרתי מאם הדרך למשעול צר, והוא רודף אחרי· הנני שב על עקבי, כי יראתי, וצלו מְלַוני· קורא אני בכעס: ,לך מעמי

כמוהו, תַּמְמנה בתום הספר ואחריהן יבואו בעלי הקינות המסודרות בשפתם המחורזת. ולנו, בני־הנעורים, כבר ארכה השעה, ואנו מחכים לצאת ולטייל ברחובות לאור הלבנה באנפילאות לבנות או לשבת על יד מדרש־איכה רבתי וספוריו וחכמת „הייני דבני אתונא", עד אשר תבוא חצות־הלילה. ובין כחצות ובין חצות נעמוד על רגלינו ונחכה, אולי יִפָּתחו השמים ויגיד איש איש מהרה את בקשתו המיוחדה לו כלפי מרום, ואז נפול יפול כובד־האבן מעל לבנו. —

וביום המחרת, בתשעה־באב עצמו, הנה יצא השמש. אין תפילין לגדולים, אין עוֹל על קטנים. בני־אדם יושבים בכל אותם המקומות מתמול ומאריכים בקינות עד יגיעת־נפש. גם המהדרים והיראים מתגנבים ומסתכלים, אם עוד רב מספר הדפים... בעזרה מעפרים הנערים בעפר ומשליכים איש על רעהו קוצים לשם מכאוב של שחוק. הזאטוטים, בני החומש והעברי, בין שש ושמונה, מחזיקים קני־רובים של עץ ומותחים בקשת. שָׂמחו צעירי־יעקב, היום לא תלכו החדרה ותוכלו לרוץ ברחובות, לקפוץ ולדלג כאות נפשכם בלי מפריע!

והעם המתענה קם והולך שורות שורות לבית־העלמין, אבל חורבן הבית, שהרבו לשאת קינה עליו ו„שפכו דמעות כמים", לא יספיק לצער הלב, עוד דרוש עצב מלאכותי... קום ובוא בין שדרות המצבות והקברים: בכל קבר שוכב מודע וקרוב אלינו —, אולי יתן החי אל לבו. כן חשבו בעלי־המנהגים.

אבל לא לבד בני־הנעורים, כי־אם גם הגדולים, כיון דדשו דשו. במרחבי האויר ובמצע ירק־הדשא אשר בין קבר לקבר רוח על פני אדם יחלוף. עומדים ומשיחים, בוחנים את המצבות החדשות, ובעומק הלב פג כל השבר. השמש עומד ברום רקיע. לוקחים את מורה־השעות מתוך הצַלחת ומונים כמה שעות עוד להתענות... כך הוא האדם!

מדה אחרת היא בנשי בני־יעקב, הן, הטרודות כל הימים בחנויות ובבתי־המבשלות, למכור, לאפות ולבשל ולתקן את הבגדים, הן, שאין להן מקום בספר־המצות ובספרי הלמוד, הן, הבריות החורגות בעיני האב שבשמים, הגיעה להן שעת־כושר לשפוך את לבן על קברי אָב ואֵם, או על קברי ילדיהן, שנקטפו באִבִּם והלכו לעולם הרוחות. להן שעה זו לא עת של מעט הרחבה ובטול ממלאכה, כי־אם עת דוחק־הנפש. להן הקבר הוא

ממנה. בא מְסוֹס בלבה, צבו רגליה ובטנה והמים הנגרים עולים לחנק אותה. — רופאים, נשים זקנות ורביים — כל אחד הביא את סמו ואת לחש־המרפא ויתערבו כלם לקטב־מרירי, אשר מלא את החדר. האָמה בבית גנבה בסתר ובגלוי. אין גבירה לבית. הכל הפקר! אבי יושב על ספריו. בעלות הבקר ו,לא נטמא עוד העולם ממשא־ומתן', הוא הולך לטבול במקוה, ואחרי־כן הוא שב ואומר תהלים ומביע במזמוריו את צערו ושיחו הוא. רחמי־שדי מרובים; ואם רק רוצה השם לרחם, יכול הוא להחיות גם זה שכבר כתוב למיתה. אמרו גם ,תהלים' ברבים בצירוף האותיות של שם אמי ישר והפוך והמזמורים מתחילים באותיות: אֵל נא רפא נא לה. עם מלומד בתכסיסים כאלה! והארון, אותו הארון, שחי בדמיוני עוד מימי סרני הפלשתים, הנה נפתח להתפלל לפניו. וביום מהומה נמודו בפתילים בית־העלמין הישן והחדש — ולא סר מר המות. בת עשרים ותשע שנה מתה אמי. בכיה ויללה רַבּה בבית. השכיבו אותה על הארץ וטהרוה כנהוג. נושאי המטה עושים את מלאכתם, עם רב מלוה את אשת רבם, נערים מקשקשים בקופות וקוראים: ,צדקה תציל ממות!' ואני ידעתי, כי אמי היתה נותנת צדקה הרבה, ולא היתה אשה טובה וכשרה הימנה במלוא כל הארץ. אל תשאלו לדרכי ה'. הוא לא ישיב לכם וישים לו סתר פנים. — — —

יום תשעה־באב לפני הצהרים!

יום תענית זה מתחיל לבוא עוד מיום אתמול בערב, וגִלגל כל עם היהודים ביצה טבולה באפר לחצוץ שנים. כפיַּת המטות! הספסלים והשלחנות בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות נהפכים על צדם, יחף בלי נעלים יושב העם המבֻכּה על הקרקע. השמש אסף נגהו, האפל יבוא, ולאור עששיות קטנות או נרות עבותים של דונג ירוק מתחיל החזן לגנוח בנוסח־בוכים: איכה ישבה בדד העיר! בכה תבכה בלילה! גלתה יהודה מעוני! מתעורר בקרב כֹּל פחד מקשה, ובצללים עלי הקירות מתנועעים רעבי ירושלים. בתולותיה נוגות! ידו פרש צר ורחק ממני מנחם! אלף ושמונה מאות שנה אחרי החורבן יושבים הבנים ובני־הבנים אבלים ומנודים. החזן יחל להגביר קולו ולַנַסח: אני הגבר ראה עני, שלש פעמים. קינות הכהן מענתות, אשר ידע לקונן על שבר בת־עמו מאין

דינים ומשפטים! הלכות וחוקים, תורות ומעשים ונדונים בין אדם לחברו ובין אדם למקום, בין ישראל ובין גוי, כל אלה עברו לפני עיני שכלי והוגיעו את מוחי. את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו! את זה תעשו ואת זה לא תעשו! ובני־אדם עוברים על המִצות, אוכלים כזית מבהמה שנשמטה הגרגרת בשעת שחיטתה, מטמאים עצמם בעצם פחות מכשעורה, חפר זה בור ברשות הרבים, ובא זה וסתמו. דיני ירושות ונחלות! אשה זו הביאה לבעלה מאה שפחות ומאה עבדים, ולבסוף נתרושש ואין לו במה לשלם כתובתה. עולם רחב מלא מאורעות ומעשים! זה נשבע ופטור, וזה מעיד ונמצא מוזם. לפנים קיימו גם ארבע מיתות בית־דין, ומי שנתחייב שרפה, היו קורעים את פיו בחזקה ומשליכים בו את הפתילה הבוערת... וכל אלה צריך נער מישראל להבין עתה על־פי הפשט ועל־פי שקלא־וטריא ארוכה. חמשה ימים בשבוע תשב ב„הדר" ותענה את מוחך קשה מבקר ועד ערב, ובימות־החורף הקצרים תשא את עול הלמוד גם בלילה, ואין מנוחה לך. מאז סר אויבי מבחוץ כמו יד אלהים היתה בי מבית. צבו רגלי, ורק בקושי הכנסתין לתוך נעלי, והן דחקו אותי ואסבול מכאובים.

ובקיץ הֻכיתי במחלת־העור, ואחטט בבשרי כל הימים. פתאום החלו אזני לזוב, ובהרפאן הנה כהו עיני, ועלי היה לשבת בחדר אפל, כי קשה עלי אור השמש. ושם היה לי פנאי לחלום בהקיץ ולצייר לי את מדורי הגיהנום, שבהם נדון אדם, אם יחלל את השבת או יִכָּשל באיסור אחר. מפרקי ספר „שבט מוסר" ו„שער הקדושה" כבר ידעתי...

ואישן ביום כזה, וארא והנני עומד על סיר־נחושת גדול ושני נערים שתומי־עין עומדים מרחוק לי ומַכים במטילי ברזל בסיר; הקול מצלצל ומרעיש, ואני קורא: הניחו! הניחו! והם אינם שומעים לי. אז נתבקע הסיר, והחלו לזחול ממנו נחשים ועקרבים ומיני רמשים גדולים ומשונים. ונבהלתי, ולא היה עוד רוח בי מרוב פחד ואשמע קול קורא: אלה הם אויבי האדם, כי יחטא. ואשמע קול אחר פרוע אומר: גם כי ישוב לא יִמָּלט. — הקיצותי ומששתי את כל תשע שנותי המעטות ובדקתי אחרי חטאים ועונות, ואענה את נפשי ואתמוגג בדמעות.

בימים ההם, ואני כבר נרפאתי והלכתי שוב אל החדר, ללמוד ולהגות בתורה הגלויה, חלתה אמי מחלה אנושה ותשכב על מטתה, לא ירדה

בן שש הייתי. נפתחו לפני מראות החומש בבראשית. הנה הנגוד בין קין והבל ו„לפתח חטאת רובץ". ורבי מסר לי את ביאור המלים: ולפתח — פאר דער טהיר, חטאת — די זינד, רובץ — אווערט. „שבעתים יֻקם־קין" — וימי הסתיו קשים, גשמים מרובים מרככים את פני האדמה ועומק הרפש כרבע אַמה, אין מוצא ואין מבוא לקטנים כמוני. פני השמים קודרים. והעוזר הראשי מעמס על שכמו מִספר ילדים קשורים באבנט אל גופו ונושאם ל„חדר", ובין ארבעה הנערים קין והבל — אליפלט ואני יחדו. — — —

הנה יוצא אברהם אחרי מות תרח אביו מאור־כשדים והולך ארצה כנען; שם לקח לו את הגר על שרי אשתו; הגר ילדה לו את ישמעאל, ושרי ילדה אחר זה את יצחק. זה פרא אדם, ידו בכל, וזה — הוא יצחק. ומתקוטט בן האמה עם בן הגבירה ומענה אותו. וככל זה יקרה אחר־כן גם את יעקב ואת עשו. „ויתרוצצו הבנים בקרבה". ואני לא אבין, איך היו שנים אלה, האדמוני והתם, אחים מלידה. „ויברח יעקב מפני עשו אחיו". בכיתי, בעבור ימי החורף ומצוקותי על־ידי אליפלט רבו, התחננתי לפני אבי, כי יתנני לחדר אחר. והוא ענה: לא אקפח את פרנסתו של מלמדך חנם.

רֶוח והצלה עמד לי לאיזו שנים. מצבו של דוד אבי־אליפלט הורע, ובאו הנושים ונגשו בו. בעירנו לא יכול להחזיק מעמד, ויצא הוא וביתו לעיר אחרת, לבקש שם את פרנסתו. מעשה כזה אינו חוזר בכל יום, כי הורגלו בני עיר־מגורי לשאת עליהם עול החיים הקשים, ולא היו משדדים את מערכת־המזל ביד חזקה. ואני שמחתי על הדבר. בלכתי ל„חדר" או לבית־המדרש הייתי עושה זה בלי מעצור ואין פגע על דרכי; אבל בלבי אמרתי — אם אין מעצור פה, הן ישנו שם... ריק היה ביתו של דוד ירחים מספר, קודם שנכנס בו איש אחר להתישב שם; ובכל עת אשר עברתי על־פני החלונות האלמים ראיתי כמו צל אדם מרחוק „ורדף אותם קול עלה נדף, וכשלו — ורודף אין!" את המלים האלה מהתוכחה בתורת־כהנים לא הבינותי; ואמרתי לנפשי: איך יאָמר, כי רודף אין, — ויש רודף.

לא אתאר לכם בארוכה את ימי אלה, ימי החומש וימי הגמרא, ולי כבר ימי ספרי־מוסר מעבר מזה וימי התחלת למוד־פוסקים מעבר מזה.

ארוכים, ועליהם יושבים נערים ונערות ומקרקרים. המלמד מקבל את ה„פנים חדשות" בנעימות עשויה; מושיבים את החי הקטן בראש, ופותחים לפניו טבלא גדולה, ובה שורות שורות של אותיות ונקודות שחורות... ומראים באצבע על האות הראשונה; ופתאום תפול פרוטה של נחושת על הגליון מלמעלה, ואומרים לתינוק: „המלאך הביא לך את המטמון הזה, למען תִּלמד", ונתנו לו גם את הרקיק של דבש לאכול. הרי תורה והרי שכרה!

ואני כמעט נבהל הייתי ממראה עיני. ערך הממון לא היה תקוע בלבי, גם הדבש לא מֹתק לחכי; ובפנותי וארא נער אדמוני, ולו עינים אדומות, יושב ממולי, והוא שולח אלי מבטיו הזרים. נשאתי את קֹולי וגעיתי בבכי! המלַמד נִסה להרגיעני, אבי, שהביא אותי ל„חדר", פִּתּה אותי בכל מיני פתויים למען אשתוק, ואני בוכה ויֵרא מהמביט אלי... בארבע שנים ושלשה חדשים נפגשתי בחזון עם השטן, עם שטני בעולם. — — —

ובלכתי אל החדר אחרי־כן יום יום, נתקלתי בנער האדום ההוא ואירא מפניו מורא גדול. אליפלט היה שֵׁם הנער, ואביו, חצי־סוחר וחצי־מוזג, יושב לא הרחק מן הקלויז. והנה השם בלבד עורר בי רושם מוזר, ולא ידעתי נפשי.

אליפלט היה גדול ממני חצי־שנה והוא גס הבשר. צוארי היה ארוך, והייתי יכול לסבבו לכל עבר; ולו ראשו יושב על כתפיו. שפתיו עבות ומראהו כחיה. הוא היה רגיל לחטט באצבעו בחטמו, ופעם תחב אצבעו המלוכלך בפי עד להקיא. מאחורי היה בא תמיד ויספוק כף אל כף להפחידני. וזכורני, שבאתי פעם במעיל חדש ל„חדר", ואני כבר ידעתי אז את ה„עברי" ישר והפוך ולבי רחב עלי, ויקח הנער ההוא סכין ויגזור לי את כפתורי מעילי אחד אחד. וכֹחו פי שנים; והיה אם אֵאָבק עמו, והפילני ארצה ורכב עלי וצרמני בשתי אזני.

ואם קבלתי עליו לפני ה„עוזר" והרבי, אז הוסיף עוד לענותני. ספרתי את הדבר לאבי, ולא הבין לקשי־רוחי. חגרתי עוז ברוחי וקטרגתי עליו לפני אביו, והשיב לי: אם מתגרה הוא בך, התגרה גם אתה בו; שניכם הנכם „שקצים".

שניכם! בנפשי הצעירה עלה כבר רגש־מחאה. — אני בן אב מבני־התורה, המתרגל כבר במִצות ובמנהגים, ואני נעשה בפיו שותף לבנו הגס.

הביא׳ עוד מבול על הארץ לשחתה׳ לא ידעתי׳ וארא והנה ענן עולה בירכתי הרקיע׳ והוא הולך הלוך וגדול ומשתרע על ראשי׳ והנה השחור בולע את התכלת׳ וכמו מִכסה פרוש על הכל ואין בקיע ואין ניצוץ אור׳ הבריאה חולמת חלום קשה׳ הלב כמו אסור אל מה והגשם יבוא בזעם ובסער ויורד בלי הפוגות׳ ויהפוך את עדן האדמה לנחל׳ והמים באים ועוברים את סִפי הדלתות וחודרים אל הבתים׳ גשמי אוקרינה בשטף עוזם׳ מי לא ידעם!

מן הטבע אל ממלכת האֱלים! בערבי־שבתות׳ כי יבוא היום׳ בו מהפכה בבית׳ ערבוביה ומלאכת־נקיון בכל החדרים׳ וטרדה רבה בבית־המבשלות׳ אין פִּנה לשבת שם במנוחה׳ ואין מקום לרגלים הקטנות׳ החלונות ישופשפו׳ הרצפה תְכֻחל׳ מעמידים את הכלים על מקומם ופורשים מכסות לבנים על כל שלחן׳ יום שבתון לנו יבוא׳ ונצב כל איש לבוש חדשים׳ גם שמץ לא נשאר על בשרי מימות השבוע ומאבק השבוע׳ ואני מרוחץ ומלובש; ואמי עקרת־הבית׳ בעלת־קומה׳ חגורה סינר מבהיק וראשה עטוף מטפחת של משי׳ שעת הדלקת־הנרות! שני נרות מימין׳ אחד קטן ואחד גדול׳ ושני נרות משמאל׳ אחד קטן ואחד גדול׳ ואחד עולה על כלם באמצע׳ והיה המראה כמראה הקשת׳ מנוחה! מנוחה תבוא מרחוק׳ האֵם תכסה בידיה את עיניה ושפתותיה דובבות ··· רגעים נצחיים!

וחרד כל הארג הרך של אלף וחמש מאות הימים אשר על שכמי׳ מפני יום האתמול הארוך ··· והרגשתי׳ כי אם ירימו את המסך מעל העינים׳ ואראה עולם לא אבין שיחו׳ והוא קרוב אלי׳ כמו בחזון׳ ונפשי מפכה המית פלאים ועקת פלאים׳

אל החדר! ראשית ימי קיץ׳ א׳ זעירא של ספר ,ויקרא׳ מתנערת והיתה לכל בן ארבע וחמש מן הזכרים בבני היהודים להתחלה׳ שאין לה סוף׳ ולחותם חייו ··· וקָמו אבות־הנער בבֹּקר ועשו מעשי רקיקים׳ ועל הרקיקים פתוחי אותיות בדבש׳ ונשאו את הילד המרוחץ והנדהם עטוף בטלית לקרבן הספר ··· אנשים רצים לשוק׳ יוצאים לעבודה ולחנויותיהם׳ נשים הולכות לקנות צרכיהן או מלוות את הפרות והעזים לשדה־ מרעה׳ ב,חדר׳ עומדים שלחנות ארוכים של עץ פשוט׳ לפניהם ספסלים

א ו י ב י

לפני ימים רבים קראתי ברומן גדול מאת אחד המסַפרים הידועים ספור בתוך ספור, איך שבימי נעורי הגבור, והוא עוד מְבַקֵר בית־ספר, נהפך אחד מרעיו לאויב לו ויענה אותו עד מות, ואזכור כי כדבר הזה קרה גם אותי, פרט כפרט ומאורע כמאורע. השתוממתי ואמרתי, אי מזה ידע אותו משורר, והוא אינו מבני־ברית, וגם יושב בארץ רחוקה מעמי ומולדתי, מה שקרה אותי בארץ העברים? ובאמרי לטַפֵל בציור המעשה שלי, בא רוח להשיאני לחדול מזה, פן יאמרו כי לקוח הוא עמדי והלבשתיו רק מחלצה עברית. ואם לא שמעתי בקול הזה ואסַפֵר לכם, קוראי, ספור זה היום, הנה הוא יען כי לא אוכל לכבוש את נבואתי בקרבי. ואלהי הרוחות הוא יודע, כי סדנא דארעא חד הוא, וכי כל חי תחת השמש — השטן עומד לנגדו...

בימים ראשונים אָחל ספורי.

יחיד ורך הייתי לאבי ולאמי. אבי מבית־רבנים היה ומגדולי היחש, מבני אנשים שתורתם ויראתם אומנותם; ואמי מבית בעלי־בתים אמידים ונגידים יצאה. המשפחה התורנית מושבה היה בארץ אוקרינה הרחבה, ארץ מישור ויבול רב ובה נחלי מים; והמשפחה האמידית חיתה בפודוליה העליונה, בארץ אשר אדמתה אדומה, יערותיה פרועים ועמי־הארץ עובדים בה קשה. וכי תצא מארץ לארץ, אם גם נעליך ברגליך ומקלך, מקל עם נודד, בידך, ומדינות הגוים ידעת, הנה הד שני פלכים אלה יעמוד בך. הנה הוא בא מן הצד האחד ככובד האבן ומן הצד השני רחבי נאות דשא — והנשמה מתחלקת לכאן ולכאן ואבד לה מנוח...

בטרם לכתי אל ה„חדר" נפחדתי למראה העננים הכבדים, העולים להקדיר את השמים. במוחו הרך של בן ארבע לא קננה עוד ההבטחה, כי מאפלה נצא לאור גדול; וגם את דבר השבועה שנשבע אלהים, לבלתי

ספורי זכרון

מן המֵצר:

תוכן

מאורעות ומעשים

ספורים

חלק שני

מאורעות ומעשים

ליפסיה תרפ״ג

ס פ ו ר י ם

מ א ת

מ י כ ה   י ו ס ף   ב ּ ן   ג ר י ו ן

מ ע ר כ ה   א

ה ו צ א ת   א ב ר ה ם   י ו ס ף   ש ט י ב ל

כתבי

מיכה יוסף בֶּן גריון

חדשים גם ישנים

ספורים

*

ה ש

נדפס בבית־הדפוס של שְׁפַּמֶר בליפסיה
בהשגחת הצַּיָּר וַלְטֶר בּוּהֵי

* *
*

התאורים „בתחומה של עיר' נדפסו במאסף „נתיבות'; הפרק האחרון נדפס בירחון „הזמן'. „במרחבי עיר' נדפסו ב„מקלט', ספר י״ד. „נהרים' הם מהדורה בתרא מצרור ספורים, שנדפסו בחוברות „מבית ומחוץ' ו„מעירי הקטנה' (הוצאת „תושיה'). פרק אחד מה„אישים' נדפס ב„השלח' של אחד־העם, אחד נדפס ב„נתיבות', שנים האחרונים נדפסו ב„העולם', וילנא, ונקבצו אחר־כך בספר „מעמק החיים'.

ולקרֹא את אבי החדרה, אך הוא עצר בידי ואמר: ,הנח ··· אל תירא'. הוא שתק איזה רגעים. זעה נוזלת ממצחו. והוא פנה אלי שנית ויאמר: ,הגדר פתוחה ··· והסולם רעוע ··· כי תגדל וידעת ··· עמלים הם לריק ··· הנה חור בחבית ··· לעולם לא ימָלא ··· עוברי־אורח אנו כלנו ··· עוברים, רק עוברים ···' הוא נשען על הכר ובקש לישון. הנר בער עד קצהו ואפשט את בגדי, ושכבתי גם אני במטה ואין תנומה לעפעפי.

ואחרי שבוע ימים יצאה נשמת הבודד הזה באהלנו והוא אז כבן חמשים שנה. ,טהרה' ו,לויה'. קברו אותו בשורה הרביעית של בית־העלמין בעירנו, המשתרע בתחתית הר מצל.

תהא נשמתו הערטילאית צרורה בצרור החיים!

פעם, כי שאלתי אותו דבר עיוני, ואם העזתי ואמרתי למשל: הלא אין בתשובת ה„חבר" שייכות נכונה לדברי הכוזר, היה לוקח את ספר ה„כוזרי" מידי, סוגרו ושם אותו בארון־הספרים במקום שבו עמד. אין פתח ללבבו! —

היו ימי חורף. אלחנן לא בא אלינו זה שלש שנים, והורי כבר תמהו על זה, והזכירו את שמו בשבתנו לאכול. והנה נעתקה הדלת ממקומה, והוא בא. מה שונה מראהו! לחייו נפלו וגופו דל וכחוש. הוא משתעל, מעמיד את מקלו, ענף כרות, בקרן זוית, — מתיר את חגורו מעל בגדו העליון הישן ומסיר אותו מעליו. אין אתו צרור, הטלית והתפילין שלו אבדו לו בדרך. הוא נטל את ידיו, נגבן וישב לאכול. ראיתי בפניו והנה הם ירוקים. הוא משתעל פעם אחר פעם וסוגר פיו במטפחת אדומה. הוא חולה ... הוא התקרר זה כמה ... כחו אין עוד אִתו כמלפנים. „חורף!" מלה אחת זו הוציא מפיו. הוא שכב לנוח על הספסל וחלץ את מנעליו — מין הרחבה כזו ראיתי אצלו.

מספר ימים עשה אצלנו ולא דִבר דָבר. אמי בטוב־לבה נתנה לו חלב רותח מהול בנופת. הוא היה שוכב על הספסל ועוצם עיניו. אבי לא היה בעל לב־קשה כלל וידע להיטיב עם הבריות; בכל־זאת הכרתי, שאין דעתו נוחה עתה. כי אלחנן־משה צריך לדרוש ברופא, לא עלה על לב אחד מאתנו. מה שייך, הוא התקרר, ותו לא. —

לילה! לפני חצות. ושעה זו חיה עוד עתה לנגד עיני. אבי ואמי כבר הלכו לחדרם, ואני נשארתי את המועד הזה לבדי, על השלחן דלק חרש נר של חלב, ומבעד החלונות נשקף האֹפל. כמעט שמעתי את הלב הדופק של החולה.

והנה התעורר אלחנן וישב במטתו, וחזהו השעיר נגלה מבעד כתנתו הקרועה, ויפן אלי ויבקש ממני מים לשתות. קמתי ואגש לו צלוחית מלאה מים וישת מעט ויעמידה על השלחן לפניו ומשפמו נטפו המים. הוא שם את ידו הכחושה אל לבבו וקרא: „לא ינוסו הצללים ... הלב בוער ... הם באים לנגדי, ואני רץ ברחובות ... יחף אני הולך ... תן לי את מנעלי ..." חורי עיניו נטוים עלי. פחד־מקשה אחזני; ובקשתי לקום

ועל־יד המרמה הנה אחיזת־עינים ··· המותר, שיש לראובן על שמעון ולפלוני על פלוני, בעיקר רק טעות הוא· — הכל יִשָׁקל בכף־מאזנים, ולכאורה אין מה לשים בכף· השקים רקים, ולמקום, ששם אולי דבר, אולי יש שם דבר־מה, אין מפתח ···

מחשבות כאלה כסו את רוחו והליטו את רוחו· הוא מצא השקט רק בזה, שעומד הוא מחוץ להבלי אותו העולם· שוטה הוא זה, השט באניה, והוא עמל להביאה אל החוף, ומאמין, כי ימצא תוחלתו במקום אחר· — —

בימי עמידתו, בימים שבין עשרים ובין שלשים, היה נמק זמן־מה בחטא, והיה מאמין בחטא, ואז, כאשר אמר לבקש לו נתיב, צעקה נפשו לאלהים, ואין עונה! אבל מה הוא החטא? ובמה זה יחטא האדם? מה לו בכל המעשים? קהלת אמר: הבל הבלים, איוב קלל את יומו, ובתהלים נאמר: אשרי! ובני־אדם — זה ישן על גבי מטה מוצעת, זה שוכב על הקרקע ואצילי ידיו מתחת לראשו, וסוף דבר שניהם ימצאו אחת· — —

כה יצאו רוב שנותיו ושם מסגרת לרוחו· הוא לא השיב על דבר, גם אם ידע להשיב· בא למקום שאין מכירים אותו ומצא כנופיה בבית־המדרש שואלים ומשיבים בדברי־עיון, היה משים עצמו כשוטה, לבלי הבין·

בניו גדלו· אחד מהם לֻקח לצבא ונשלח למרחקים· בנו השני דבקה נפשו בבת־תופרת, וישא אותה למגינת־לב הרב הזקן· רעיתו חלתה; ועול־הבית נִתַּן על בתו· בת שמונה־עשרה היתה והיא רכה וענוגה· בכתלי הבית בקיעים; ואם רוח־סערה באה או ירדו גשמים, מצאו להם נתיבות בו· והוא, אלחנן־משה, לא נִטָּה לחגור כחו ולהקל משא ביתו· בימי חג או בימים שהיה מצוי בעירו היו מדברים על לבו — לבסס לו ,חדרי׳ קיים מעתה· והוא ענה ואמר: גורלי לא אשנה! ואשתו אף היא מעולם לא הוכיחה אותו· ה׳ רצה בכך, ובעיקר בעלה ישר הוא, הלא ישר לפי דרכו ···

אלחנן־משה היה גם קרוב ומודע לאבי· ובימים, שבהם נשמט מביתו והיה נודד מאח לאח — היה בא גם אל ביתנו, והיה יושב אתנו כחֹדש ימים· שונה הייתי מאחי, ואבי התגאה בי לאמר, כי שאר־רוח לי, ובאמת אוהב הייתי את ההתעמקות בספרים· וכל יגיעי להתקרב אל האורח הזה, כי אמרתי הנה דבר בנפשו, לא הועיל לי· והוא השתמט ממני בכל

כהה מעודו בבניו, אם גם עשו דבר שלא כרצון. — הוא לא התערב בשום ענין ולא האיץ מעולם באחרים ולא תבע דבר.

הוא לא אכל לרוב עם בני־ביתו. מארוחת־הצהרים היו משאירים לו מעט מרק ותפוחי־אדמה או פולים ועדשים, ואכלם לבדו. כשהלך לבית־המדרש, היה האחרון לצאת, אם גם השכים לבוא שמה, ואחר־כך הלך גם לטייל מסביב לעיר. שיחותיו היו מקוטעות. על פניו הלבנים, שזקן שחור דק הקיף אותם, היה מרפרף מעין שחוק קל. בעיקר לא התעצב ולא דאג מימיו. את הגאות לא ידע, כאשר תבינו, אבל גם לא את הבטול הפנימי... ובכל־זה היה שומע הוכחות מבלי להשיב עליהן; ולא ענה כלל, גם אם המטיר איש חרפות על ראשו. בימי נדודיו היה בא לאיזה „קרוב", השליך עליו ועל ביתו יהבו במשך איזה שבועות, אכל ושתה שם, ולעתים גם לִמד את הבנים, וביום אחד השכים בבקר ויצא משם מבלי לקחת פרידת־שלום מבני־הבית... וכשהיה רעב בדרך, היה מְקַבל לפעמים גם נדבה פשוטה, כי נִתנה לו, ולא ספר את הפרוטות. ולאידך, כשראה עני אחר, היה ממהר ונותן לו, מבלי השאיר לעצמו מאומה. — כשעיף היה ביום קיץ, והוא עובר אז מעיר לעיר, השתרע בין תבואת־שדי המלאה, ושם, בין השבלים העומדות צפופות, מצאה נפשו מנוחה. —

ואם לפנות ערב היה הדבר, והוא בא לשפת נחל, היה משתטח פרקדן על החול, צופה ומביט לעולמו של הקדוש־ברוך־הוא, המתאדם בזהב שמש יורד, ואין חזון. — —

בעמקי נפשו של גבורנו זה היה מקנן על־יד אותה השלוה והעצלות, שראינו בו, עוד דבר אחר. הוא הסיר את צרכי החיים מעליו, כי זר היה לו מהלכם. — אמנם התורה והאמונה עמדו למראשותיו; הוא היה קורא לפנים גם בספרים, בספרי עיון, ואין פשר... בכל דבר נוכל לומר ישר והפוך, גם השאלה לאו שאלה היא, והתשובה היא כאתרוג שנטל פטמו. — אדם זה מתנועע בחייו כלולב, בני־אדם אחרים הנם כ„הושענות" הללו, הגדלות לבטח ואחר־כך הן נעקרות ממקומם... מדוע ישא האדם אשה? ולמה זה יוליד בנים? שלשלת ארוכה לפניך ואין פורק... ובחרת בטוב ומאסת ברע; והטוב, לכאורה, אינו טוב בעצם... כל אדם עושה רק מה שימצא בו תועלת, וגם התועלת לאו תועלת היא... מרמה אך מרמה!

ואין עיון, נדעך אור נשמתו... עצוב הוא עד אין שיעור... הוא הולך הלוך וסוב, מבלי דעת אנה יפנה ולאן ישים פעמיו. מה לך עוד בחלל העולמות? הוא חי לבטלה וילך מכאן באפס־מעשה. כי ימות, אל תציבו לו ציון. הוא נפל מלוא קומתו חוץ משער העיר ובכה, בכה...

מני אז חייו רק כצֵל עלי אדמות.

ההלך

– וכבר אמרתי להציב ציון לאיש־פלאי זה, שידעתיו בימי עלומי – אשַלֵם עתה את נדרי.

הוא היה בן רבנים, הבן השני לרב גדול וזקן ממשפחה מיוחסת. אחיו הבכור יהונתן, בעל קומה זקופה, בעל שכל חריף ודבור חד, היה איש ידוע בעיר ובבתי־מדרשיה וראש־המדברים ובעל־השיחות בכל מקום. ואחיו הקטן ממנו, מנחם, בעל גוף דל ועינים טרוטות, היה הלמדן והירא־שמים, והיה נועד לשאת על שכמו הכחוש את סבל־הירושה ולשבת אחרי מות אביו על כסאו, להורות ולדון בישראל. לעֻמת־זה היה הוא, אלחנן, אלחנן־משה, שדִבר תמיד אך מעט, התעצל בלמודו והתרשל גם בעניני דרך־ארץ, אדם שאין שמים לו לב. וכי דברו בו לפרקים, היה זה רק על־אודות זרות־רוחו. אלחנן לא ידע כל עול, אף כי כבר נשוא היה ובעל בנים חמשה. אשתו הכחושה, יוכבד, היתה קצת חנונית והיתה טרודה בצרכי הבית. והוא, בעלה, היה, אם תרצו שאסמן לכם מלאכתו, מעט מלמד; אם נוכל לסמן בשם מלמד איש שיבואו אליו לפעמים שלשה או ארבעה תלמידים ללמוד, והלז מלמדם היום ענין זה ולמחר ענין אחר... ובאמצע הזמן ימָלט מהעיר, יעָלם לאיזה שבועות ואיננו... גם אנשי־ביתו לא ידעו אז אנה הלך ולא ידאגו לו. – התרגלו בזה, שלא לדאג לו, כי הן כבר תִכנו את רוחו.

בעת כזאת שנשמט מביתו והלך לו, היה סובב על עירות, ששם גרים קרוביו, ויושב עמהם. בעיקר היינו הך: גם כש,התאכסן' בביתו – במלה זו סמן הוא בעצמו את יחסו לבני־ביתו – לא הועיל ולא נשא במשא הבית מאומה. אמנם הוא האב, בעל־הבית, אבל לא התענין בצרכיו, לא

בכל כיפת השמים. רפאל היה מַרבה לעַשן, אבל עשה זאת בלי כונה ובלי יחוד. — בשעה כזו היה קופץ ממקומו, סובב בכל פנות בית־המדרש, יושב וקם, קם ויושב; והוא מעשן בלי הרף, ומרגיש בכל דחיפה, כאילו הוא מסיר חבלים מעליו... הוא גם היה רץ מחלון לחלון, מסתכל באוירים השמימיים ולבו עולה...

רפאל בן נחמן היה עמל למצא פשר לסודות הראב״ע, זה החושב האלהי והפרשן הגדול... ולדבר הזה הקדיש עתותיו. מה עוד לאנוש עלי אדמות, אם בצירופי־מחשבה כאלה הוא עוסק. והוא גם הוא לא אבה, שעִמו תמות חכמה, והעלה לעתים רחוקות את רעיונותיו על הכתב... ענין הכתיבה, כתיבה לדורות, דבר רב הוא, ולא בכל שעתא ושעתא בא רוח־ההגיון לשכון באהל בן־אדם. הוא היה כותב באותיות קטנות מאד, וכתב־ידו היה יפה עד להפליא; וכשהיה עוסק במלאכתו זו, מלאכת הקודש, לקח את הנייר, הדיו והעט, עלה, וחומש ישן נושן עם ביאור הראב״ע בידו, לעליה או לעזרת־הנשים, סגר את הדלת בעדו, התמהמה שם איזו שעות, כתב ומחק, כתב ומחק, עד כי מלא בהגיגיו עמוד אחד או חצי־עמוד. לפעמים יצא עם כלי־הכתיבה שלו גם אל השדה או לשפת־הנהר, וישב שם על אבן ושרטט לפניו דברי מסבות ההויה. הוא ,כמשכיל ובעל שכל פועל' מעלה את הבטוים של סגולות־המחשבה עלי גליון. עין לא ראתה מה שכתב וחרת אז; לזה אין איש מסביבו, שיזכה לכך.

כרבע דור שלם עבד רפאל בביאוריו על הראב״ע; הוא כבר גמר את מלאכתו בספר בראשית ובספר שמות, ואמר לפרש את הרזין בשאר חלקי התורה; והנה נבקע מזלו ונִטל ממנו ,תוכן־חייו' וישָאר ריק ככלי יוצר אשר לא יצלח עוד...

מוכר־ספרים אחד בא לעיר מגורו ויסדר ספריו וחפציו על הספסל הרחב בבית־המדרש. שמים וארץ כַּסו על כאבו של הפותר! ספר קטן נוצץ מבין הספרים; ועל השער כתוב: ,מגלה סודי', לאמור — ספר כולל פתרונות לסודות הראב״ע... מי הזיד להרים את הצעיף לפני בוא רפאל דנן? מי העיז להקדים אותו, לבוא במפתחו אל השער הסגור? — — —

שלהי דקיץ היה. האילנות משירים עליהם. דממת השקט באויר, אבל אם ילך אדם וירכין אזנו, אז ישמע מה במרחבי העולם. וכשנכנס רפאל מפני מוכר־הספרים חוצה, הרגיש ריקות נוראה לפניו... אין מושכלות

אי־רחם על דל, זה מנַתח אותו החוט וגורם להתגברות הקליפה בעולם. הכל טוב ורוצה להיטיב, והכל מתעצר ונמנע על־ידי כח־הדוחה. זה שורר מימי חטאו של אדם הראשון. ואף אם אבותינו עמדו על הר סיני, חוזרים אנו לזוהמא, אם אנו שוב חוטאים בעצמנו. החטא הוא רע גמור והטוב הוא טוב גמור. עלינו רק לבחור במעשינו — והבחירה דבר קל הוא. צריך רק לבחור בטוב ולמאס ברע. אל תנסו את ה׳! לכו בדרכיו והתדבקתם בדרכיו, מה הוא רחום וחנון, אף אתם היו מרחמים ומחננים; מה הוא אוהב עניים, אף אתם חוסו על עניים. חוסו על נפשכם ואל תמסרוה לשטן, והשטן רובץ לפתחכם...

כה חי משה־נתן שבעים שנה ואחת. לא נס ליחו ולא כהתה עינו. גם ביום אחד מחייו לא נמנע מתפלה בצבור ולא הניח שעה בלי מצוה, בלי למוד, בלי זכרון ה׳. וימת ביום אחד, אחרי אשר כבר הניח תפילין של רש״י, ולא הספיק להניח תפילין של רבנו תם. מת בין קשר לקשר. מת בנשיקה...

,מגַלה סוד'

הוא היה אדם נִכּר בחוץ ובבית־המדרש. בשערותיו הארוכות והפרועות, במצנפתו שנטתה תמיד לצד ימין, בעיניו הגדולות והמשוטטות, בשני זנבות זקנו, שאחד היה קצר מחברו, ובפיו העקום מעט היה מושך אליו עיני כל מי שפגשהו. את התרשלותו אין לשָעֵר. גם כפתור אחד לא נמצא על בגדו; וכשהיה הולך, שוליו נפשלים לאחור. בחורף ובקיץ היה מקום־משכנו על־יד תנור־החורף; נושך הוא לרוב את קצה זקנו, או יושב הוא נשען על ידו השמאלית וחושב... כי רפאל בן נחמן — כן שם גבורנו — חושב מחשבות, ידע כולי עלמא, אבל חשבוהו גם כן ל,מעט משוגע'. — הוא היה רגיל לשתוק ולא התערב בין חברים. גם עם הצבור לא התפלל; והיה ממתין עד כי יצא כל העם, ואז עמד, פתח את הסדור והתנועע בלחש לפני ,מחויב המציאות'...

בערב ובבקר, בעלות השמש ובבוא השמש, אז בעת כל חי למינהו מרגיש בלבבו מה, היה כאיש נדהם ויושב דומם במקומו; לְעֻמת־זה התעורר בו תמיד איזה דבר בבוא הצהרים והמאור הגדול עומד ברום רקיע ומולך

כבר נגע בו אחר. אסור הגזלה היה חל אצלו כבר בקורט, אפילו במשהו, ובשוה פרוטה. וכי היה משה־נתן נזהר בחשש של שקר, וכי דִבר אך את האמת, וכי היה מסור לאמת בדמו ובנפשו — איני צריך לאמר. היצר־הרע הוא שונאך והיצר־הטוב הוא אוהבך, למה תניח את האוהב ותשמע אל דברי השונא? העולם הוא טהור, ובכל מעשיך הטובים הנך מתקרב אל הטוהר, ולמה תפנה מן הדרך ושוב תִטמא? התורה מלאה סודות ורמזים, ובידך יכולת־מה לחדור אל אותם הסודות, למה תניח חיי־עולם אלה ותעסוק בחיי־שעה? הנפש היא חלקת־שדי, והגוף הוא נחלת־תולעים, ולמה לך לעמול לעצמות ולעזוב את הרוח?

ולאידך, אין צריך להתחכמות יתרה אפילו בעבודת־האלהים וקיום המצות. קום וקיים את הדברים מחוקי התורה על־פי פשוטם, תן מלחמך לדל, עזוב תעזוב עם אביון, ונכרי לא תשיך, מפני חלול־השם, ולאחיך בודאי לא תשיך. ואכלת וברכת, ושבעת והודית לבעל הרצון. קמת מחולי וראית מפלאות האלהים, המשגיח על עולמותיו! שעל אחד מלפניך ומלאחריך — תמצא את הטוב והישר, את הצדק ואת החסד, ואפילו את היחוד ואת הכונה.

וכי השכמת בבקר והלכת לבית־הכנסת של אלהיך, הרי תפלה ארוכה ותפלה קצרה, תחל לומר מתוך הסדור פרשה פרשה, תפלה תפלה, כָוָנה כָוָנה; תיַחד עצמך עם השכינה במלה אחת ובדבור אחד. „אל נא רפא נא לה' — התפלל משה, וגם ארבעים יום וארבעים לילה התפלל, לחם לא אכל ומים לא שתה. וה' נצב עליו והיה שומע בקולו תמיד. ה' שומע בקול כל קוראיו באמת, — הלא הוא אבי יתומים ודיין אלמנות וגזבר של עניים ושומר חולים. אפילו בני עורב יקראוהו, ישמע להם; אילן עומד ביער וענפיו משיקים, הרי גם זו תפלה. וזוהי שיחת־דקלים של חכמי הדורות. — הרימות אבן מן הקרקע שלא לצורך, וכבר גזלת מקום מנוחתה; לכל רגב אדמה יש מזל מיוחד, אין דבר בלי צו מהמערכה העליונה, ואין חלק בלי אחיזה בכל...

כה חשב משה־נתן כל הימים ובמחשבות כאלה חי תמיד. כל יום הרי הוא כחברו, בעלות השמש ובצאתו, בתפלה של שחרית ובתפלה של ערבית, ובכל־זאת בכל תפלה ובכל תנועה הרי חדושה... בששת ימים ברא היוצר את עולמו, ועדיין הוא יוצר; כל גאוה, נבול־פה, תפלה שלא בכונה,

שכמו ומקלו בידו והיה חוזר על הפתחים לבקש צדקה וחסד· אם נתנו לו כסף קבל כסף; ואם־שוה־כסף, הוא מקבל שוה־כסף· והוא היה הולך וסובב כל היום מבית לבית, מבקש נדבות ומקבל, מקבל וחוזר ונותן לדלים ולרשים· — לא יעצרנו הגשם, לא יעצרנו החום· לרוב הוא כמעט הולך יָחף, ולפעמים מסיע נעלים כבדות ברגליו, שהרפש והטיט דבוק בהן·

מה יחסר לאדם כזה? ולָמַה הוא צריך? הוא צריך רק להאכיל אביונים, למחות דמעה מעיני נשים עזובות; הוא צריך גם ללמוד ולהתפלל וליחד קודשא־בריך־הוא ושכינתיה· ומדי לילה ולילה בחצות, כאשר כבר עשה את מלאכת היום לשמים ולבריות, היה מתפלש באפר, ומקונן על הגלות, על הגלות הארוכה ואין מנחם· זה אינו עוד חרבן־הבית, כי אם חרבן ההויה ונפילת ניצוצות־דקדושא למעמקים · · · ובוכה העולם באֹפל הליל עמו; ובכתה הבריאה על הבנים שגלו, ואף הקדוש־ברוך־הוא יושב ובוכה· — — —

ולפתע אשה על ציריה תשב ותקשה לילד· בכיה גשמית נשמעה מאגף הבית השני; והוא קם מעל פני הארץ, שם נעליו ברגליו והולך להושיע ולהיות לעזר· — משה־נתן רוחץ מטליות של תינוק במים ומכבסן בידיו בנתר ובבורית· הוא מסיק את התנור במקום שאין שֵרות, רץ לבית־הרפואות לְקַבל סמים, ובינתים יאמר בחשאי בקשות ותחנונים· האִם האל הגדול היושב בשמים לא ירחם על בריותיו העניים? לעשירים על כל פנים יש דואגים, אבל למה לא ישלח עזרתו מיד לדלים ולרָשים? עני שבישראל זהו מין בן־מלך מדוכא ומעונה· פשוט גלימא דעל כתפך והלבישהו, רבוץ לפניו כעבד והרם רוחו· איך אתם יכולים לשבת על סיר הבשר ולאכול ולהנות לשָׂבעה — ולַלז, בשכונה שלכם הקרובה, אין לחם ואין חַמין? איך אתם יכולים לשכב על מרבדים ולהתכסות בשמיכה על גבי שמיכה, ולחבריכם אין גם מטה שלֵמה וכר וכסת?

ובכל ימי השוק, כאשר טרודים בני־עלמא במסחריהם ובעבודותיהם, והשורים והפרות והעגלים עומדים צפופים, כשהם קשורים אל העגלות הטעונות וצמאים מפני טרדות בעליהם, היה מטעין, כמעשה רב גדול וקדוש, כַּדֵי מים על שכמו והלך להשקות את הבהמות, לקנח את הזעה מעליהם ולגרש מהם את הזבובים והיתושים· מעולם לא הקדימו אדם בשלום בשוק ומעולם לא גער באדם ולא שרת באדם ולא נהנה מדבר, שעמל בו אחר או

ובאחד הימים בעלות־השחר, לקח מקלו ותרמילו והלך מחוץ לעיר. בדרך המלך הוא הולך, שעה, שתים, שלש, עד בואו לכפר הסמוך. שם לו מַכּר. הוא מברך על הלחם והולך הלאה, או יושב ושותק.

לבבו כבר החל להחרב. וכשגשמים באים, הוא כופף את ראשו בין ברכיו וממתין. ידיו ורגליו כבדות. — כשישן מרוב עיפות הוא רואה בחלומו אנשים מדוכאים וכלם רעבים ללחם. רוכב בערבות נושא ספר־תורה על כתפו, ושם, הרחק הרחק, הנה סלעים על גבי סלעים. אשה אלמנה בוכה לפני כסא־הכבוד. קטרוג למעלה על כל המדור התחתון...

ובהקיצו משנתו פעם אחת — היום היה יום סגריר — והנה הכל שחור מסביב. דמו בא אל עיניו ונעשה סומא.

זהו המְרוק בהאי עלמא; שם יתחיל הכל מחדש. וימת שלמה־נתן, בבואו אחר ימים לעיר נכריה, ואיש לא ידע את קבורתו.

העובד

שמו היה משה־נתן לבית יעקב, והוא משרידי החסידים הנושנים. הוא שִׁמש את הרב הזקן בעצמו, והיה בימי־עלומיו מנושא־כליו. הוא היה ירא ואוהב את אלהים, ענותן ומצניע־לכת, חומל על דלים ומיַגע את עצמו בתפלה.

הוא היה גם „מחַבר" במקצת ומלקט אמרים מגדולי הצדיקים; לא את השיחות לקט, שלאו דוקא היו אצלו, כי־אם את האמרים גופא, את ה„בחינות" ואת הדרכים... בהקדמות והפתיחות שלו, היה חותם עצמו: אני השפל והנבזה, הקטן שבקטנים והצעיר באלפי אפרים. אבל נבזה לא היה האיש הזה כלל, ואפילו לא שפל וקטן; והן הוא בעל מעשים־טובים ובעל־התבוננות. במוחו כבר מתנגשים מושגי אין־סוף ועצם ההויה; הוא יודע על יהודים, אצילות ודבקות. עיון רב נִתּן לבר־נש, והוא יצור, ויש לו חובות וזכיות ועבודה רבה במעלה ומטה.

הוא היה דר בעליונים ומסתכל גם בתחתונים. הנה שָׁם ממעל מלאכים אומרים שירה, וכאן בארץ העוני יפרוש כנפיו על בני־אדם. פה עלי אדמות הן יש גם אלמנות ויתומים, ויש חורף קשה וקור חזק, ותנורי־ישראל מחוסרים המה עצים להסקה... ויקם משה־נתן, לקח תרמיל על

ולעתיד־לבוא, בעת תחית־המתים, יקומו העניים בשורה הראשונה; העליונים כאן יהיו שם למטה, והתחתונים כאן — למעלה.

שלמה־נתן אינו חפץ אלא זאת, שיהיה הוא כאחד מן העניים.

לו נשרף ביתו, כי אז היה עני על־פי בית־דין... כשיירש את אבותיו, יפקיר הכל לעניים.

מתפללים המה בני־אדם ולומדים ושמחים במצות, ושוכחים, כי הנאה אף בדבר־מצוה דבר לא עדיף הוא. ולאידך גם הרחמנות גופה היא מין הנאה... כשרחמני אתה ונותן, הרי דרכך בכך... לא! גם אם לבך קשה כצור, פתח אותו ותן משלך; תן נגד רצונך, שבור את הרצון!...

דוקא בשעה שחפץ אתה לישן, פקח את עיניך בחזקה; טוב לגופך שראשך מונח למעלה על הכר ורגלך למטה, שים רגלך על הכר וראשך למטה. סַגף את עצמך. — פנוי אתה מן הצדקה, טוב לעשות אז איזה דבר הדומה לצדקה: לין אצל החולה, גזור עצים של עני, טהר את ביתו, נקה את תנורו.

אשתו דבורה כבר סגרה את ביתה בפניו. ואת רגשי־האהבה לבניו עקר מלבו בחזקה; לכאורה הן אהבת־הבנים גם בלב הבהמות והחיות, ומה יתרון לאדם? דוקא הרחוק ממך צריך להיות קרוב לך. הקדוש־ברוך־הוא אוהב את החולים, את העורים והפסחים, את הנכפים ובעלי השחין.

לו היו הלבבות פתוחים ולא מטומטמים, כי אז היו בני־אדם מחבקים זה את זה.

ולאידך, גם זה כבר מעין דבר־הנאה... אסור להנות. אסור לעשות גם דבר־מצוה מצד השמחה שבדבר.

שבור את ה,עצם' שבך, שבור את עצמך בשביל אחרים.

ויהי ערב בחיי שלמה נתן.

צדקתו ורוב חסדיו חדלו. לא היה עוד בידו מאומה; ואין איש בכל העיר מעניק לו איזה דבר לדלים. גם העניים בעצמם חדלו ברבות הימים להכיר לו טובה. — יראי־אלהים שבעיר לא קרבוהו, ועשירי־העיר התביישו בו — ויהי בודד בין אחיו... לביתו לא בא זה עידן ועידנים והיה רעב בעצמו ללחם. מרוב שעמום החל עוד הפעם להסתכל בספרים, אבל לא יבין להגיגם. — — —

חותנו היה אדם שמן ובעל גֵו עב· הכל היה אצלו במדה גדולה: סוסיו גדולים, מרכבותיו רבות, אשתו גדולת־הקומה וגם בנותיו גדולות היו· לחייהן אדומות, כתפיהן רחבות, פּחן שלא כדרך הנשים·

כה היה שלמה־נתן דק הבשר בעל לדבורה הגדולה ממנו פי שנים· מזל טוב! לכו ובנו בית בישראל!···

והבית נבנה·

הנה לשלמה־נתן האברך הפלאי שלש בנות ושני בנים קטנים· הוא ידור בבית בן ששה חדרים וחנות גדולה של משי וצמר פתוחה בו לצד הרחוב· שם אשת שלמה־נתן דבורה· כמובן היא החנונית, והיא גם ,מומחית' גדולה בעניניה· בשעת הפנאי היא שמה לבה גם לבניה ולשאר עניני הבית·

ובעלה שלמה־נתן אינו שם לבו לעניני החנות כלל· הנה לו לעצמו עתה עסק אחר· — סובב הוא כל היום בשוקים וברהובות, לאסוף נדבות ולחלקן לעניים· לקיים את התורה בכל דקדוקיה ופרטיה — זהו למעלה מכחו של אדם; אבל מצוה אחת אפשר לקיים כהלכה: מצות צדקה לעניים· —

את אשר יכול היה לגנוב מאשתו נתן לעניים· כשהוא בא לביתו בערב, שומרים עליו בשבע עינים· ובכל־זאת עולה בידו לשים תמיד בכליו דבר־מה: כסף, מזלג, כוס, מטפחת, לחם, נופת או ספר· סובב סובב הוא גם על בתים של אחרים· כבר יש בתים בעיר, שדלתותיהם סגורות לפניו; הוא בא דרך פתח בית־המבשלות, מבקש נדבה או לוקח בחזקה ורץ החוצה··· לוּ עשה צדקה רק חלק ממאה ממה שעשה, כי אז היה שמו נִשא בעיר; אבל שאר צ״ט חלקים המה למותר···

והוא חושב, שהעשירים לא נבראו אלא בשביל העניים· איך יכול האדם לקַמֵּץ ולא לתת לאחר מה שיש לו? איך נטמין דברים ליום מחר, בעוד שיש נפשות רעבות היום?

כל מי שידו משגת ונצבר אצלו איזה הון הוא רק בעל־המפתח, הממונה לפתוח את האוצר לכל נצרך·

העני קודם לכל דבר· הוא קודם לך, לאשתך, לבניך· בַּטֵּל את התפלה, כדי למהר ולהושיע לדל· חַלל את כבודך, כדי להיטיב לאחרים·

הקדוש־ברוך־הוא מפרנס את הרעבים ואתה שלוחו·

ולראובן, הבכור למשפחת זרחי זו, בן שלישי, שונה מאחיו. הראשון והשני כבר עוזרים היו מעט לאביהם, שידיו רועדות. — — עם רבם עוד ילמדו, כלומר, הוא יושב עמם בחדרם שעות ידועות, אבל כבר מעיינים הם במשא ומתן. עוד הדבר בהסתר מעט וכלאחר־יד, משום שלא נאה לבחורים בישראל להתערב בעניני מסחר. עוד שנה והמה יכָּנסו לחופה; למען החותן עוד יהיה צורך להסתכל בגמרא זמן־מה, ואחר־כך הלא יהיה עליהם להרויח ממון ולהיות נוטרים דגל בית־הוריהם. רק שלמה־נתן, אחיהם השלישי, מאמין, שלא איברא אדם אלא לגירסא. — הוא יושב ולומד כל היום עם רבו. הוא אינו שם לבו לזה, שאבותיו הם עשירים; הוא את אלהים ירא. אלהים צִוה, שבני־אדם יהגו בתורתו. התורה היא קדושה, אלהים הוא קדוש; ואיך יפַנה הוא, שלמה־נתן, את לבו לדברי־חול?

אמו נושאה תמיד את צרור המפתחות הרבים תחוב בסינרה. אביו מחשב חשבונות ומונה מעות גם אחר התפלה. באים אנשים ומדברים בעסקי עצים ויערות. הערלים מביאים את העצים טעונים על עגלות ועורכים אותם שדרות שדרות. והוא, שלמה־נתן, יושב בחדרו ומסתכל, והכל מוזר לו מאד... אחיו קוראים אותו „ירא־שמים"; והוא הלא יעשה רק מה שמוטל על אדם לעשות...

מדת הבישנות דבקה בו. הוא מתבייש ללמוד בקול. כשרבו עוזב חדרו והוא נשאר לבדו, אז הוא יכול לנשק את הגמרא, כל־כך יהמה לבבו.

האלהים עשה שייראו מפניו. הכל חי רק בחסדו של המקום ברוך־הוא. אמו דואגת לו... גם אביו איננו שבע רצון מזה, שבנו הוא שונה מאחיו. „אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך". —

שלמה־נתן הוא כבר למעלה מבן עשרים שנה, והוא לא ארש לו עוד אשה לתמהון לב כל יושבי העיר. לא תאמינו, מרבה הוא עתה בסגופים. רחמנא בעי קדוש הגוף והאברים. כשלומדים ש"ס ופוסקים יש תענוג לנפש. גם בתפלה יש הנאה... אבל יראה־עילאה הטבילה במקוה, אף לבָחור.

מדוע יישן האדם? לולי השינה היו עוד שעות ללמוד ולעבוד את ה'!

ואז הוא כבן עשרים ושתים, וכבר ארשו לו בת איש עשיר מעמי־הארץ שעלה לגדולה, ונָדה לו עשרים אלף שקל.

מדרך אל דרך

אבותיו היו מיוחסים ועשירים, בני־תורה וסוחרי־עצים מפורסמים. אחרי החתונה היו לומדים הרבה וסוחרים מעט, על־ידי שותפים ל,מחצה'. אחר־כך היו מתחילים לסחור בעצמם, והיה היום חציו להם וחציו לה'. ברבות הימים היו הולכים ונשקעים יותר ויותר בעניני דרך־ארץ, התורה נדחתה מאליה רק לימי שבתות. וכל ימות החול היו מוקדשים לנסיעות, לחשבונות, לדברים ועסקים עם אדונים וקונים. אך גם בהיותם נתונים לעניני־ממונות עוד נִכּרת היתה בהם האיצטלא דרבנן, נכרת בזקן הלבן, בצוארון הפתוח ובבטן הרהבה; הרמת־היד בשעת משא ומתן, שהיתה בה מעין הכרה של הכרת־חובה ורגש־עוז גם יחד, היתה מעוררת איזו יראת־הרוממות. נתינת הצדקה בביתם היתה לרוב במטבעות של כסף, ותפלתם היתה בלחש, כאנשים קרובים לגבוה. בעניני הקהל לא היו מתערבים ברב, אך מכל דבר עומד על הפרק לא העלימו את עיניהם. במוצאי־שבת היו נכנסים אצלם מלמדים ויהודים סתם, והיו מבלים את הזמן בשיחות־חולין. וכוחים ארוכים לא אהבו העשירים האלה, רק שמועות קצרות, בדיחות בלי עוקץ ואיזו חדשות. אולם היי"ש, שהיו נותנים לאורחים, היה חריף, ומיני־המתיקה — מעדנים ממש. נשותיהם היו בבחינה זו וַתרניות גמורות. הן, הנשים, לא היו מתערבות בשיחות הגברים, והיו יושבות בפִנה לעצמן: אבל שייכותן אל הבית מסומנה היתה; והיוצאים והבאים היו מברכים אותן בשלום ובהכנעה ובפנים צוחקות. — בניהם היו יושבים עד חתונתם בחדרם עם רבם; ולבנותיהם היה מין יופי מיוחד; וכל איש עשיר חשב זה לאושר גדול, אם עלתה בידו להשיג חמודה כזו לכלה לבנו. דרך העולם הוא, שבשעה שמתחתן עשיר בעשיר, נותן אבי הבת נֶדה פי שנים מאבי־הבן; אבל לבני היחשנים האלה היו נותנים ארבעתים; היו המה, היחשנים, אבות הבנות, היו אבות הבנים נותנים נֵדה כפלים, זה החִדוש שבדבר.

א י ש י ם

במים, ואחר־כך מקיימים בו דיני מליחה לכל פרטיה. מצות רבות לנו, כדי לצָרֵף את הלבבות.

אחרי שנאפה הלחם ליום המכובד הסיקה שֵׁינה־טויבֶּי את התנור בעצים יבשים ושָׂמה את בשר־העוף בקדרה על האח. העצים מקרקרים ומשמיעים קול. ניצוצות נתזין. והנה כמו קולה של התרנגולת נשמע, שארית נשמה מעולם האמת נדבקה בגוף הנשחטת והיא צועקת מגודל החום. האשה עמדה נבהלה לפני פתחו של גיהנום, הסירה מהרה את הבשר מעל האש ותרץ אל הרב דמתא לסַפֵּר לו את דבר המאורע. עצם לא נשברה בעוף, לא נִקבה הגרגרת, אבל גם השמעת־קול על האח היא דבר „שאלה"; ועל הרב להורות ולשפוט כדת מה לעשות.

הוא קם מכסאו ולקח מארון־הספרים ספרים ארוכים וגדולים לחַפֵּשׂ ולעיין בהם. בינתים חקר ודרש, אם באמת האזינה השואלת קול יוצא מהתרנגולת הבשולה. לבו על האשה הדלה ובקש למצוא אמתלא, שאך הִטעה אותה חוש־השמיעה. אבל כיון שהרגישה האשה, שכאן יש „גבית עדות" גמורה ושבאמרי פיה תלוי הדבר, אם יאָכל הבשר אם לא, התאמצה להטעים לפני הרב, כי אמנם כך וכך היה הדבר וששמעה קול־אנחה יוצא מהקדרה. ראה הרב, שאין מוצא וחָשש שמא באמת נתגלגלה נשמה תועה באותו חי, וגם נתן על לבו, שעכשיו אין אנשים כשרים בדור לתַקֵּן את עון הנשמה, כי יברכו על הזבח. הוא קבל על עצמו לומר מזמורי־תהלים בכל יום חודש שלם לזֵכר אותה הנשמה, ורמז לרעיתו, שתתן לָעניה חלק מהבשר, שהכינה ליום השבת. את העוף כרכו במטלית לבָנה, קראו לקברן ונִפקד עליו להביא את הצרור לקבר ישראל.

בחור בן אשה אלמנה מוציא הוצאות בכל פעם למעלה מכחו· אין הבור מתמלא מחוליתו, ובאין גֵדה — אין גם יסוד לבית· ישעיהו מקוה לאיזה נס ממרום· אולי ירחם אלהים וימצא מציאה גדולה בימי השוק· גם דבר כזה כבר היה לעולמים· כשהלך בחוץ היו עיניו נטויות למטה והוא מחפש אחרי הסכום הגדול, אשר יעמידוֹ על רגליו· כל עובר עליו יחשבהו למשוגע· לוּ לא התבייש, כי אז השתטח לפני הגביר ובקש ממנו עצה ותשועה· אין רחמים בין בני־אדם· כלה נאה לך וקצרה ידך להובילה אל בית אמך·

ישעיהו יָצא מדעתו·

לקבר ישראל

שֵינה־טויבֵי היתה אשה עניה· היא כִלכלה את ביתה באיזה סדר, אם גם עגונה היא מבעלה ולה ילדים שלשה· בדבריה ובמהלכה היה לה נמוס· לא קבלה על רוע גורלה, לא דִברה סרה גם על אישה, שהלך מאתה והניחה בלי סיוע ויסוד· אלהים במרום מנהיג את עולמו ומחַלק מנות מנות לבריותיו, לזה נותן מעט ולזה הרבה ולזה לפעמים אף לא כלום· ואם הוא בין קרובים יפריד, לו נצפנו עלילות···

היא תפרה בעִתות הפנאי לבָנים לאחרים, ומזה מצאה ספוקה בדוחק· בימות השבוע בשלה בכל יום מרק ותפוחי־אדמה, ורק לעתים רחוקות עלה דג־מלוח על שלחנה· אולם את יום השבת כִבדה, ואם לא בדגים, הנה במעט בשר קנוי מן השוק· בערב היום ההוא רחצה גם הילדים בחמין, סרקה את ראשיהם ותלבישם כתנות לבנות· ילדי ישראל לא כילדי הגוים המה· עשָו הוא אדום ולו רחבי ארץ בעולם הזה, יעקב הוא יושב אהלים ומשרת הוא את מלכו של עולם·

פעם עזרה בהכנת חתונה אחת, שחגגו אותה בשכונה הקרובה, ונתנו לה תרנגולת חיה למַתנה· בני לוטון נדיבים היו וידעו לשַמֵח לב בודדה· שעשוע לילדים! דבר הי אוכל ורואה ומרגיש בתוכם; ולא ידעו, כי סופו לשחיטה· שוחט ובודק בישראל ממַלא את החוק כבימי המִזבח ומכסה את דם הנשחט· מורטים את הנוצות, פותחים את הגוף, משפשפים אותו

אבל במדה זו החזיק אך לפני ארסו לו את הנערה הנאה והיה חי בפַשטות ולא הלך בגדולות ממנו; לא כן עמדו אחרי שכרת את הברית. לבבו כמו נהפך בקרבו ויחל לשחות בים המסחר בכל כֹּח... הוא לוה וחוזר ולוה, קונה ומוכר, אם בְרוח אם גם בלא רוח. כגלגל מנסר תמיד במוחו וקורא: עשה ועסוק! כי הן רב עליך להוציא. הוא השכים בבקר, הלך מכפר לכפר או היה רץ בשוקים וברחובות, שוב לא אכל בזמנו ולפעמים שכח גם להתפלל... רק ערב התגנב אל בית החייטת, ששם לנתה כלתו משוש לבו, והיה נזון בנפשו וברוחו מיָפיה וחִנה. ואור זה הסיק בו את החשך להרויח ממון הרבה ולהלביש את הנערה כראוי לה. הלא בידה אין מאומה, ואם הוא לא ידאג לה, מי לה? על משכבו בלילות חשב בכל אפשרות הקנין והמעשה שבעיר. אין העולם חסר עושר וכסף, צריך רק לסַבֵּב ולהניע, שהוא ירויח חצי אלף רו״כ ועוד חצי אלף ואף יותר. עתה גם מצא את הפתח ללב גנבים וגזלנים. אם יש צורך בכסף רב והשעה דוחקת, אז לוקחים גם מאחרים. חייך וחיי כלתך קודמים!

בלכתו אל הכפר הסמוך לקנות שם תבואה הוא עובר על יד הבית הרחב של הגביר דמתא. שם ממון קרח. הגביר צריך רק לחתום שמו ושם משפחתו על שטר ונותנים לו אלפים ורבבות. אם יש את נפש הגביר לקנות בגדי־משי לרעיתו או תכשיטים ואדרת־שער יקרה, אז נוסע הוא במרכבתו לעיר המחוז ושם הוא קונה מה שלבו חפץ. מי יאמר לו הרף? ומי יעצור בידו? אבל רק הוא, ישעיהו, אינו יכול למלא מאויי לבו. יש לו כלה נאה, שאין על עפר משלה. חרוזי־פנינים מתאימים יותר לצוארה היפה מלצואר הגבירה בעלת־עינים טרוטות. בת־מלך נפלה בגורלו — והוא סוחר פעוט, עמל הוא ויגע, דמיונו מטפס על הרים ויורד בקעות ומה שעולה לו — אך מעט הוא. השמש יוצא ומאיר לארץ ולדרים עליה ואלפי ניצוצות יוצאים ממנו ובחדר אין חלונות שורר האופל...

דאגותיו של ישעיהו עלו למעלה ראש, נושא הוא משא כבד על שכמו. כלתו לא תבין ללבו ויפיה לא יועם. הגבילו את זמן הנשואין אחרי עבור איזה ירחים, ואין לישעיהו גם חלק עשירי ממה שדָרוש לו ולה. הוא החתן והוא המחותן ל,שני הצדדים,... יום ירדוף יום ושבוע שבוע, החובות רבו והשתרגו על צוארו. כבר מרננים בלוטון אבתרי דעסקיו. מה שייך?

הרי לנו הבחירה; אולם אחרי שכבר נכתבו התנאים שוב אין בחירה···
טוב ה„קרן" לאו דוקא. כל בתולה, אם אך אינה בעלת־מום, ראויה
להיות כלה לבנה; העיקר הוא אך ה„מעמד" וגם „צד" המשפחה. להשיא בן
או בת למשפחה הגונה זה כבר דבר בישראל. אלהים אך יאריך ימיה ויזכה
אותה „לראות נחת" בבניה. הלא הוא גם אבי יתומים ומנהל הוא עסקי
האלמנות מקדמת דנא.

מה עשה ישעיהו? הלך ונשא עיניו אל נערה אחת, שבאה מעיר אחרת
לגור אצל קרובתה ממשפחת החייטים, והנערה יפה ובעלת־קומה. לה אין
אב ואם, אבל עיניה הבהירות מדריכות אותה; כל רואיה משלימים עמה.
בעצם לא הרגישה קִרבה יתרה אל הבחור הסוחר; אבל ידעה היטב, כי
לקחה את לבבו וכי הוא מסור לה בכל מהותו, ועל כן גם לא דחתה אותו
ותתן לו את ידה ותעש אותו למאושר ואת אמו לבלתי־מאושרה. מה שייך?
אשה יפה לאדם מרויח אך בעמל רב, ומבלי עשירות כלל — היא מותרות
גמורים. ידים רכות גם לא עובדות בבית־המבשלות, לא תנקינה את הבית,
וגוף נאה חובב גם בגדים נאים. ומאין יספיק ישעיהו את הצרכים הרבים
האלה, ולו אין גורן ואין יקב. בשבת שמברכין הקדימה לבית־הכנסת
ותשפוך שיחה לפני משגיח־עולמים, כי יפתח את לב בנה ויסיר ממנו את
החֵשק המוזר; אבל תפלתה היתה לשוא. ישעיהו התעקש לשאת דוקא
נערה זו, וגם אם כל העולם יקום כנגדו. וכי בכתה אמו לפניו ואמרה לו:
„ראה מה אתה עושה לי, בני בחירי, בגלל אותו שדוך ארד ביגוני שאולה",
ענה הוא ואמר: „הביטי ללבבי, אמי, ותראי דמות אותה נערה קבועה שם
במסמרות. אש אפשר לכבות; נוכל גם לעקור עץ מן הקרקע, אבל —
חשקי אליה לא ימָּחה. בליל מדליקים נר, אם יקחו אותה ממני, אהיה עִוֵּר
כל ימי ואך חשך ימושני". דבורים כאלה יוצאים מפי בחור עברי. האין
זה כבר מעשה־שטן? אין מכאוב כמכאובי לאה.

עד הימים ההם היה ישעיהו סוחר הגון, הוא מִלא אחרי דבריו, לא
העביר על מדת־יכלתו ולא קנה מאה כור חטים, בעת שכסף בידו אך
לחמשים. מתון היה במעשיו והיה חושב בצד הפסדו של עסק יותר
מבשכרו. הוא הוציא אך מה שהכניס; ובעת שלא ראה רֶוח בקש מאמו
שתקיף בהוצאות. אדם אחר שם לבו לעתים אל המאמר: השלך על ה'
יהבך, ומרהיב בנפשו עוז לקפוץ גם אל מסחר מסופק··· לא כן ישעיהו.

ישעיהו

על שורת רעי בימים שנפטרתי מהחדר והחלותי ללמוד ולהשכיל בבית־המדרש, היה נמנה נפתלי בן האלמנה לאה, ולו אח גדול ממנו ושמו ישעיהו. עליו אספר עתה.

לאה היתה אשה קטנת־הקומה, בעלת שפה עבה ושִנַים בולטות. טרודה היתה בעניני־הבית כל היום, ומעולם לא גמרה את מלאכתה. — באגף בית נמוך גרה עם בניה, לבית אין פרוזדור והדלת נפתחת לחוץ. נפתלי רעי דק־הגוף היה ואהוב־האם. הוא הבין בתלמוד ובמקרא וידע גם מעט בחשבון. בכל יום השבת אחרי הצהרים היה מְסַפֵּר לאמו מפרשת השבוע, וכה ידעה מעט ממאורעות ימי קדם. קשה היה לה אך להשיג, איך יעקב אבינו, שהיה צדיק גמור, נשא שתי אחיות בחייהן, ומלבד אלה לקח לו עוד שתי פלגשים. חידה עוד יותר גדולה מזה היה לה הדבר, כי משה רבנו נותן התורה ובחיר האדם לקח לו לאשה בת כהן לעבודה־זרה, ובמדין בודאי לא היה רב כבלוטון העיר לסַדֵּר את הקדושין ולערוך אחרי זה שבע ברכות. ביום השבת היו נאספות אל לאה איזו שכנות, כי היא היתה ראש־המדברות ויודעת להטיח דברים גם נגד הרבנית דמתא ושאר נשי „כלי־הקודש". אך זה דור אחד לפנים הלכו עוד בני־האדם בדרך הישר ושמרו כלם את מצות ה׳; עתה כל אחד דואג רק לעניני החומר והתאות מושלות בעולם יתר מאשר עד כה.

מין שלישי היה בנה ישעיהו הבכור. איש רוחני לא היה כלל, אם גם התפלל על מקום אביו בבית־הכנסת. עסקו היה לקנות דגן וחטים מאת אכרי הכפרים ולמכרם לסוחרי תבואות. בחור בן עשרים, והוא כבר סוחר גמור, נושא ונותן, לוה ומשלם ומרויח ומפרנס את בית אמו. אם לא היה הוא עובד בחומר, כי אז לא היה יכול אחיו לעסוק בלמוד ובהשלמה; אם אין רגלים אין ראש.

במסתרי נפשה חשבה לאה, כי כבר באה העת לבנה לישא לו אישה. וכשבא שדכן אחד והציע לפניה נכבדות עם בת יתומה, שנפלה לה בירושה חמש מאות רו״כ, היה נראה זה בעיניה... בא שדכן אחר ובֵאר לה, כי מן הראוי לבנה לשאת בת סוחר מובהק ולעלות בסֻלם החברה, וגם את הרעיון הזה מצאה למאומת. העיקר הוא זה: קודם שנתת יד לשדוך מיוחד

אמה של יוכבד מתה זה כבר, ולקח אשר אשה אחרת תחתיה וילדה בנים ובנות. אבל איזה שריד מקדם נשאר בנפשו, והוא קשרו עם בתו; רוח אחר נסך עליו בשבתו עמה. אשת נעוריו, טובת לב היתה ובעלת נפש שקטה. היא האזינה לאמרי פיו תמיד, ואיזה נועם וקִרבה שררו אז בבית. אשתו השניה היא אשה בריאת־בשר ואמיצה, מָרתה עליו, והוא נכנע לה ולגופה. מדות שונות לחיים ודרכי ההשגחה בודאי הן נסתרות. מה אנוש, כי ידע אשוריה? —

יחיאל־נחמן, בעלה של יוכבד בתו, היה גדול ממנה בשנים ואלמן מאשתו. נערה בת עשרים ובתולה בעמה נשאת לבן ארבעים וחמש. לו קראו אותה ביום האירוסין ושאלו את פיה, אז ידעו ללבה. ולאידך — יתומה גרה במסִבי אם־הורגת, נכסי אמה אוכלים זרים לעיניה ובחוץ רוָחה. פותחים את מבוא הבית והנה השמים מתרחבים וגבוהים הם מאה מונים מהתקרה. —

יחיאל היה נושא עיניו עוד בחיי אשתו אל אָמות הבית והיה חומדן אחת אחת. האדם יסודו מבשר. רבות סבלה רעיתו אז. — אחרי שנשא אחריה את יוכבד לא נלוז ימים רבים. נערה תמימה ברשותו ולה משפט הבנות. והיא גם היא החלה להתקרב אליו. בנות ישראל עמלות לאהוב את בעליהן, כי כן דבר ה' ומצות החכמים. אבל שוב נמתקו לו מים גנובים, והוא אוכל מפרי העץ בזדון ובשגגה. בחוש לא הבינה יוכבד את פשר הענין, אבל הרי זה כמחט בבשר החי. עינים חודרות לאשה; קורעים כסותה מעליה בעצם היום והעלבון בוער כצרבת בכל אבר, והיא נושאת את הצער בחִבה. ספר האהבה בין איש לאשה כבר כתבוהו המשוררים, מספר־התוגה הזה אך הפרשות הראשונות לנו, וגם אלה עוד לא נשלמו...

פעם בא אביה לבקרה וישב את בתו שלשת ימים. ראה ענגה פרושה עליה ויצק לה להגיד לו את אשר עם לבבה, ושתקה ולא ענתה דבר. ויהי ביום הרביעי אחרי הצהרים ויצאו לרתום את הסוסים לשוב לעירו. יוכבד עומדת עגומה על יד החלון. לפתע הסבה פניה ותתן קולה בבכי ותאמר: „לא אשב עוד פה, טמא הוא הבית. אלי! למה נתת לי חיים כאלה. כרה לי קבר ולא אראה עוד את השמש". נבהל בן מאיר, ענה ואמר: „אין לנו תחבולה אחרת, בתי, כי־אם לנסוע אל הרבי, והוא יורה לנו את הדרך בעצתו". ותמח יוכבד דמעותיה.

,מה תבקשי? נתנה עליה אמה קולה, אין לחם בבית ואף אין שמלה פשוטה. לְיָקלי אין מנעלים לרגליו, והוא הולך יחף אל החדר. פסי אחותך גונחת זה כמה, ואף חלב מעט לא נוכל לקנות בעבורה. מנשה אחיך הוא מתמיד בלמודיו כל הימים והלילות ואף אינו בריא כל צרכו. לנו דרושים עֵצים להסקה לימי החורף. אין קמח אף ליום השבת, והחנוני אינו רוצה לתת לנו בהקפה; ובראשך מקנן רעיון על־דבר ליל־המחול, אין דבר אחר חסר לנו בעולם'.

,ירויח האב, קראה רבל'ה בכעס, וימלא צרכינו. למה הוא יושב בבית־המדרש כל היום? המן השמים יוריד לנו האל, אם לא נתעמל פה מטה'.

,הנח להאב, אומרת אני לך, קראה האם, לא די לנו צרותינו עד עתה ואת עוד רוצה לעמוס עליך חטא של זלזול הורים. בושה וכלימה היא לשמוע כאלה. האב הוא חלש ואינו יכול לעבוד הרבה. ובעיקר, כשהשם יתברך לא יתן ממעל, מה תועלנה לאנוש כל תחבולותיו?'

,אבל אנכי חפצה ללכת למחול', התחננה רבל'ה ולא הבינה טעמיה של אמה כלל.

,את המטאטא אקח מפִּנת הבית ואכה על ראשך ואגרש את הרעיון על־דבר ליל־מחול מראשך. שבי בבית, השומעת את? לנפשות עניים כמונו אין צורך במחולות ובחתונות'.

,האם אין אנו בני־אדם? השיבה רבל'ה בקול בכי. מה לי בחיים? כל הימים אני עובדת בבית כאָמה. ערבה אני בעד כל דבר שאינו בא כצריך להיות. האב גוער בי וגם את גוערת בי תמיד. בבקר עלי להכין את הבנים הקטנים ל,חדר', ובערב עלי לתקן את בגדיהם. אין מנוח ואין אור בנפשי. ואם פעם אחת בשנה קרואה אני לליל־מחול, את עוצרת בעדי'.

היא עומדת על יד החלון ובוכה. — — —

אל הרבי

מזמן לזמן היה הנגיד אשר־אנשיל בן מאיר נפנה מעסקיו השונים ונוסע מעיר מגורו אל עיר אחרת לשבוע ימים, לבַקר את בתו היחידה יוכבד, שנשואה היתה שָם לעשיר אחד ובור.

וזו גועת· לך מזה נבל!· הוא פותח בחמתו את הדלת ודוחק את השליח החוצה·

ראובן לא הבין את קשור־הענינים· אבל יד אדם נגעה בו··· גם את רעיתו חרפו בפניו· כל אשר בו חרד מבושה ומצער· נכאי־החורף שוררים בחוץ· ברגלים כושלות הוא הולך לבית חמיו···

לפני המחול

שלהי דקיץ· בבית רב העיר יחוגו בקרוב חג חתונת הבת הצעירה· הרב היה מכובד בעמו וקהלתו התכבדה בו· גם שנת שובע היתה· פירות האילן ופירות האדמה התגוללו בחוצות ממש; ואף הנכשלים בחיים מצאו איזה רֶוח· וכלם ידעו מראש· כי אף אם חוטאים בני־אדם בימות השנה· אמנם מרעישים עליהם בימי־הדין ממעל· ואחר זה חוזרים וסולחים להם ועוד כותבים עליהם לפרנסה ולחיים ארוכים בשנה הבאה· —

לפני יום החופה· יום בו מקדש החתן את הכלה לעיני העם והשושבינים עומדים מימין ומשמאל· מכים בתופים וכלי־הזמר משמיעים קולם· לפני יום הזה — הנה ליל מחול מיוחד לבנות העיר· כלן לובשות את בגדיהן החמודות ומתאספות באהל רחב· בנוי לשֵם המשתה וימי־השמחה· ומרקדות· בנות ישראל בעיר קטנה אינן מטיילות ואינן נראות הרבה בחוץ· להן אין תורה ואין מִצות ולא עבודת־אלהים ואף במלאכה לא תשלחנה ידיהן· בספרים בודאי אינן קוראות· אך בלילי־המחול בימי חתונות הנן יוצאות ממסגרתן הצרה· כלי־הזמר מנגנים· המנורות מאירות· איזה רוחב במלוא העולם והרגלים נעות· הגופות סובבים· אין זה חדוה· כי־אם מעגל־הנפש וזמזום־הנפש·

אך בת איתמר הבכירה לא מצאה מרגוע· „ליל־המחול" הולך וקרוב· ולה אין בגד נאה· למען תשימו אז עליה כראוי· משהו בגד יפה אין; ואביה· חובש בית־המדרש ומשתקע אך בעניני תורה קדומה· לא יבין בכאלה ולא ירגיש·

ויהי בצהרים· נגשה רבל'ה אל אמה והתחילה לדרוש מִמנה בגד בפה· „אמי· קראה· השתדלי בעדי· כי יעשה לי בגד נאה ולא אשָאר גלמודה בבית בליל המחול"·

להוריד דמעות בחשאי. לבנתן וטהרתן מעוררים רחמים בלב כל רואה. שמואל אינו משיח עמה הרבה, משום שהדבור מזיק לה, וגם מה ידבר עמה?

לדבורה זקנתה אין פנאי לבכות על נוער בת בנה, היא טרודה בצרכי הבית. ימי החורף קרובים ועצים להסקה עוד אין. „אנו בעצמנו, אומרת היא לעצמה, יכולים לסבול ולשאת, אבל החולה... אולי תחוס עלינו שפרה... אמנם עון הוא לקחת מידה, בלי רשות בעלי, אבל מה לעשות? שפרה לא שלחה לנו זה כמה... אולי שכחה אותנו"...

ובו ביום כמו התעורר לב שפרה בחזקה... „אלי אלי! קראה לאמר, הלא שכחתי את קרובי העניים כליל".

שפרה היתה טרודה גם היא בהכנות הבית לימי החורף ו„בעשית אדרות־שער יפות לבנים", למלכה בתה ולראובן חתנה; והמה, היונים התמות, יושבים על שלחנה. בתה מלכה היא הכי־יפה והכי־ענוגה בכל העיר, וראובן חתנה היה אדם מרחף בספירות ועיונים, עוסק במחקר ובדעת. הוא היה בן רב ירא ובעצמו נתחנך לרבנות, אבל הוא החמיץ וההשכלה בת־השמים לקחה את לבבו. מבחוץ מושל החורף, והוא יושב בחדרו החם בבית חותנו, ושקוע הוא במושכלותיו — את ערך המטבע לא יכיר ומן החיים לא ידע. —

פעם אחת בבקר קראה לו חותנתו, מסרה לו עשרה רו"כ ותצוהו ללכת אל בית קרובה שמואל, למסרם לדבורה אשתו. יום סגריר היה, אדמת העיר חלקלקה. ראובן לבש את מעילו, עזב את הבית וילך אל ביתו של הקרוב. רגשות לא ידעם קננו בו. ובפתחו את הדלת עמד רגע על הסף. שמואל ישב על יד החלון, עטוף בגד ארוך נושן ולא נפנה אליו. פני נכדתו החולה מוסבים אל הקיר. ראובן פנה כה וכה, ובראותו שאין האשה בבית, אמר בלבו: הלא אין הבדל, אם אמסור לבעלה את שטר הכסף. ויגש אל שמואל כמתבייש ויאמר: „חותנתי שולחת לכם את הכסף הזה בידי". ויקפוץ שמואל ממקומו, כמו נשכו נחש. גם את נכדתו רחל אחזה פלצות.

„צא מזה כופר, קרא שמואל בקול צורח, בקרעו את שטר הכסף לגזרים. אתם מרהיבים בנפשכם להושיט לי עזר, אתם האכזרים ויושבים בשלוה; רעים וחטאים אתם כלכם, גם אתה, גם חותנך וחותנתך, גם רעיתך העדינה, שאף אצבע אחת של בת בני אינה שוה. זו מתימרת בחוצות בבגדי־כבוד

עשיר לא היה שמואל־יעקב מעודו, אבל בעל־הבית הגון היה. בימים שלפנים התפלל במזרחו של בית־הכנסת, היה איש נוח לבריות ונוח למקום ורחוק מן הצביעות. גם גומל־חסד היה ועסקן לפעמים בעניני העיר; אבל כל זה היה זה כבר. עתה הוא רק ,יורד' סתם. את ביתו כבר מכר; ודוד־נתן קרובו לא קיים כלל מצות ,עזב תעזב', אדרבה, הוא סבב את דבר־המכירה ואומרים, ששם חלקו בזה. שמואל־יעקב לא ישלח ידו עוד בעסקים. הוא הזקין ודר בשכונה בבית קטן בשפל העיר. בנו הבכור נפל מעגלה במשובת הסוסים ומת; ויתומה בת שתים־עשרה גדלה בביתו, וגם היא חולה במחלת החזה.

שנאתו לדוד־נתן קרובו היתה גדולה ורבה. הוא ראה בו ובעשרו איזה קשור לאסונו. לו היה יכול להכחיד אותו ואת ביתו, לעשות אותו כלה בשעה אחת! גם על הקדוש־ברוך־הוא הוא קורא תגר, על אשר יתן עָצמה לאנשים כאלה, אשר יאכלו טוב עניים ומבתיהם יבָּנו.

בכלל זה מעשה־נסים, שהוא וביתו לא יגועו ברעב, אחרי שלא ירויח מאומה זה ימים רבים. ודבורה רעיתו צופיה הליכות ביתה, תופרת ומתקנת ,לבנים' בעד אחרים, ובשעת הדחק היא גם מקבלת עזר משפרה אשת דוד־נתן, שמשתדלת להיטיב במקצת את אשר הרע בעלה עמהם. היא שולחת לפעמים לדבורה תפוחי־אדמה ושומן או גם כסף ממש.

איני צריך לאמר, ששמואל אינו יודע מזה כל עיקר. הוא היה בוחר למות מלקבל עזר מבית האכזרי. ודבורה בת־הנדיבים אנוסה לשַׁקר לבעלה ולהטעותו; וברחשי לבה היא מרגשת, כי השקר עון הוא...

ושמואל יושב שומם כל היום על יד החלון העכור ומסתכל לפניו בדומיה... הספרים המעטים שלו, שהיה רגיל לפתוח אותם בשכבר הימים, מונחים קרועים במקומם מבלי אשר ייגע בהם. מה יתן ומה יוסיף לו, אם ידע שכתוב שם כך וכך, אם העולם – אינו כך; אדרבה, הוא מתנהג להפך ממה שכתוב שם...

רחל שוכבת על המטה העומדת אצל הקיר המבדיל פנים הבית מחדר־הבשול; היא גונחת ומפסקת, גונחת ומפסקת, לפעמים אינה יכולה לישן כלל, ולפעמים היא ישנה הרבה. בפניה הצמוקים עוד נִכר מעט יופי ושערות ראשה הרכים וכמו לבנים מטבעם יוסיפו לה עוד עתה לוית חן. ידיה גלויות ולובן המות נכר בהן. אבי־אביה אינו יכול לראות אותן מבלי

נתן בן נתן עצמו, הוא באיזה בחינה מושג קיים, והרי הוא נושא ונשוא ביחד. הוא, נתן בן נתן, הוא השֵם העומד ומתחלף גם יחד. —

•

ימים עברו, וגם אני המסַפר, שעוד מעט מזעיר והייתי ממתי סודה של הבריה הזאת, הלכתי למדינה שרתי בחכמות להשתלם שם בלמודים. לא למדתי חכמה בקליניק, כי־אם מפי מורים מטיילים באהלי־המחשבה והעיון ואשכיל גם אנכי והתעמלתי בהבנת כחות העולם והכרת מרחבי השכל, והנה באני מכתב מבן נתן ובו היה כתוב לאמור:

„חלש אנכי עתה מאוד, מכובדי, חלש ממש, מפני הזקנה וטבע הגופניות, כדאיתא אצל גלינוס ורופאי יון. לכאורה הייתי צריך לעסוק ברפואות, אבל בני מת בלא עתו ושבר כל תקותי בחיים, ואני קורא בספר איוב ואחשוב לבארו בדרך המושכל.

„הלא בעיר רבתי־בגוים אתה יושב ולומד, כפי הנשמע, בחכמת הפלוסופיה. מה דעתם של הפרופסורים האלה בדבר קשורי עניני הטבעיות בהאלהיות, בהתדבקות החומר והצורה... גם מושג „הזמן" אינו מובן לי כל צרכו. — חפץ אנכי גם לדעת, אם לומדים אצלכם גם ענין „תורה מן השמים" וכתוב נא לי מעט משיטותיהם העיוניות בזה.

„לו לא הייתי חלש כל כך, כי אז אולי נשאתי את רגלי ללכת לארץ הקיר"ה להזדמן עמך בפונדק אחד, כדי לשיח עמך בענינים־רמים. יש לי באיזה עיונים דברים חדשים, לא שערום גם המורה והכוזרי. — כה דברי החלש ואינו יודע את עתו. גם זוגתי פורסת בשלומך במסירת הקולמס, גם בתי שנתבגרה ואף לומדת לשונם, ואני מספר לה לפעמים ממך. נתן בן נתן".

הקורא בודאי יָבין את הסוף פסוק של אותו מכתב. ודי לחכימא...

קרובים

שמואל־יעקב יקובקין היה קרוב־רחוק של העשיר דוד־נתן לבית לוי. דוד־נתן היה אחד מן ה„מַלוים" היותר גדולים בעיר והונו עלה לכך וכך אלפים; תחת זה היה שמואל־יעקב מן היורדים.

הספר ,תולדות הטבע׳ לאברמוביץ׳ ויחל לחזור גם עליו· חולה היה אז ימים רבים והרגיש חלשות הכחות ולולא זה היה כותב בעזרתו תוספות חדשות למסכת חולין· הוא לא היה מאלה החפצים לשַלֵב את התורה והחכמה יחד׳ כי־אם מאלה המוציאים את התוך מן הקליפה ומבינים׳ שכל התפשטות חוזרת לשרשה· —

החי למינהו אינו מֵבין את דרכי ההויה· עצם ההשגה הוא אך דבַר האדם׳ כלומר׳ דבר נתן בן נתן· הלא התברר לו כמה פעמים׳ שהעולם אינו קדמון ושהשכל הוא מופשט מן הרצון· בודאי יש חומר קדום··· ובאיזה צד הנה שוררת גם המהות והכֹחות ההיוליים··· הנפש היא עילה מרכבת ורוחניות גם יחד· יש גרמים שמימיים׳ והרי בעולם המציאות התחתון: דומם וצומח ועוד· החכמים הטבעיים מדברים גם על ארבעה יסודות· בטולמיוס היה חכם גדול׳ וגם הנרבוני הוא עמוק עמוק· אמנם ה,משכילים׳ מדהיום עוסקים גם במליצה ולשון והיה להקדמונים גם בזה כללים וחוקים; אבל מה כל זה מול העיון גופו וכל יסודי הלמודיות··· בעל־לשון גדול היה גם האבן־עזרא ובימינו המלבי״ם· קְראו את ההקדמות שלו׳ קְראו את מבואיו· אבל הרי כל זה אך לבוש הוא··· הנך פושט את מלבושיך והנך שוכב במטה׳ פושט את רגליך וסוגר גם עינך והמוח חושב בעניני הגלגלים והספירות···

הטבע האנושי הוא ענין עמוק· הרי נשמה והרי גוף ולזה האחרון גם צרכי־פרנסה· הלא בעל אשה הוא ודוקא היא כעסנית: היא בעלת־נפש כזו׳ שאינה מבינה כלל במופשטות׳ רק במוחשיות· והוא׳ הוא כופף את קומתו לה׳ שומע חרפתו מפיה ואינו משיב· — וכ,שיבואו מים עד נפש׳ וימי חג בישראל הולכים וקְרֵבים והצרכים מרובים׳ הוא מנסה גם ללוות לו איזה שקלים מאחד מתלמידיו׳ שכבר נשא בת עשיר וזכה בחלקו· בעולם הזה יש גם נגידים ובני נגידים וחתני נגידים׳ ובנו יהושע ליב שיחיה׳ זה שהזכרנו׳ כשיכלה חוק למודיו׳ בודאי גם הוא יַרבה עושר· בני הקדמונים כחלו בימיהם את עיני היֵצר־הרע׳ ועם כל זה עדיין הוא קיים··· ולאידך׳ אף זה׳ שאנו קוראים לו תאוה׳ הוא אך כח־חיוני לקיוּם המין וגומר· לו׳ לנתן בן נתן׳ יש אסמכתות וגם ראיות לקוחות מטבע ההכרחיות האלהיות׳ שהשכל אף הוא דבר מושכל· הנך תופס דבר בשכלך וקערת־המוח גם היא נתפסת ונאחזת באיזה מניע עומד מחוצה לה׳ הוא׳

נתן בן נתן

נתן בן נתן היה מין בריה־תורנית־מקובלת־פלוסופית, שעסקה גם ב,טבעיות'. נתן היה עוסק בעניני־התלמוד על־פי דרכי ההיקש וההגיון. הוא ידע יותר ממעט בחיצוניות, למד גיאוגרפיה, הבין ב,מורה־נבוכים', התפאר בדעת תכונה וחשבון, גם את המלה ,חכמת הפוליציה' שמעתי מפיו; ופעם הזכיר גם את השם אֶתִיקה בלע"ז. במוחו התערבו פִּתגמי אריסטו, מופתים על מציאות השם, עם מאמרים מבעל ,קרבן אהרן', פתגמים מהספר ,נפוצות יהודה' ודרשות סתם. הוא היה עניו שבענוים וגֵאה שבגאים. בימי נעוריו גם עשה סגופים וטבילות; אחר־כך התעצם במושכלות, היה שונה באבן־עזרא; וכשנקרה לפניו ספר ,מלוא הרועים', התחיל לסַדֵּר סוגיות מעצמו, לקַשרן ולפרקן, לענוד להן התחלות ולעשות מהן תוצאות. בודאי הוא אך ילוד־אשה ושייך לסוג של החי מדַבר, אבל הנה במוחו תָּאֵי תָאִים; ובכל תָּא משכן לחכמה מיוחדת ולעיון מיוחד.

על נתן בן נתן כבר עברה שנת הארבעים, והוא עוסק בלמודיות ומתעצם בעיונים. הוא בא לכלל דעה, שרוח־הקודש אינו מענין המופת או גם טבע נמנע, כי מה שהיה הוא שיהיה; ועל כן אפשר לבוא פעם למדרגה זו על־ידי כחות הרצון והתגברות התשוקה האלהית על הצרכים הבהמיים. בא תורני אחר ויתעקש ויאמר: היתכן? היתכן כדבר הזה בזמן הזה? — הִרבה עליו גבורנו צרור ראיות, לקוחות מכללי ההגיון ומחכמת הכימיה.

בנו של נתן בן נתן, שנתפטם כבר בהיותו בן שתים־עשרה בדברי הכוזרי, עזב אותו, שקד על דלתות בית־ספר גבוה ונתגלגל ובא לפַּריז הבירה ו,עבד שם באיזה קליניק בכבוד גדול'. הוא ,כתב דיסרטציה בענין עמוק'... ,ראוה חכמים ויהללוה'... ו,בקרוב יתפרסם שמו במלוא רחבי תבל'...

נתן בן נתן היה מלַמד בשעת־הדחק לבני עשירים, מְשַנֵּן להם ,ידיעות השיעורים' לגבריאל ליכטֶנפלד ומראה להם בכל תוקף, כי עשר ידות להלז על חז"ס בעל־דבביה. פעַם מצא אצל משכיל אחד את ספר ,המנוחה והתנועה' ויאמר לחַבּר עליו פירוש והשגות גם יחד... הביא אחד מתלמידיו את

פעם חלתה צפורה והִכתה בקדחת; ובעלות חומה עד ארבעים התחילה לקרא בקול רם: „כקדוח אש המסים כן לבי בי יבער"... שערו בנפשכם: נערה יהודיה, לא תדע גם פסוק אחד עברי, אומרת פסוקים ושברי־פסוקים בעל־פה... חשבו השכנות, כי דִבוק נאחז בה ותעשנה לה השבעות.

אמנם צפורה שבה לאיתנה, אבל ימים רבים נשארה רוחה דוממה, והיתה יושבת איזו שעות על מקום אחד, מבלי דַבֵּר דבר. חשבה בנפתלי כל הימים. נפשה החולמת אבדה את תַפקידה.

והגעו בעצמכם: ביום אחד סַגריר שב פתאום ה„בן האובד" ללוטון והעיר אף לא נבוכה. לא בא הֶשֶׁא לבית אמו במרכבה רתומה לסוסים דוהרים; אף לא הביא עמו תעודת ד"ר וצרור כסף וזהב ורב־מתנות. רק פאותיו נתקצרו, כובע משונה על ראשו ושפמו החל לבצבץ. נבהלות ונרעשות עמדו אמו ואחיותיו, עת צעד על סף הבית. אין דברי־תוכחה, ולאידך, גם לא דברי־חִבה. מעת שהלך מזה עברו שנתים ימים, והוא עומד כאז בתוך עמו, אבל פניו אינם כמו אז. הֶשֶׁא גם לא הלך באותו הערב לבית־הכנסת, לא בִקר את אחיו הגרים ברחוב אחר.

ממחרת־היום באו אליו ארבעה רֵעים מלפנים לבַקרו ולשאול אותו גם מהנעשה בשדי הלמודים... גם נפתלי התחבר אליהם. הם באו וישבו לפני הֶשֶׁא באיזו יראת־הרוממות. מה שייך? במרחקים ישב זה ימים רבים, ראה אף ראה מרחב העולם, ואולי גם משכנות הגוים. — והֶשֶׁא — הֶשֶׁא חשב אחרת. לו היה הבִקור הזה לא־רצוי והרגיש בחֻבּו בושה וחֵמה גם יחד. צפורה אחותו ישבה נשענת על המטה ומבטת בעינים חַמות על נפתלי משאת־נפשה. לפתע קם הֶשֶׁא ממושבו, הפסיק את הדומיה ויקרא בלשון רוסית: „נִיטְשֶׁבָא! והמלה הזאת עשתה רושם על הנאספים, ויקומו גם הם ממושבם ויעמדו בחבורה. מה עשה הֶשֶׁא? הֵרים מקל אחד, שעמד בפנת החדר, והניף אותו על חבריו ויקרא: צאו! לְהָתֵל בי באתם אלי, ואתם לא תדעו את אשר עמדי! פניו מלאו כעס, עיניו נוצצו וכמו יצאו מחוריהן וכמעט אמר להכותם. ותקפוץ צפורה ממקומה, מהרה אל נפתלי, שעמד אובד עצות מרחוק. ותחבק אתו ותנשקו על פיו בשחוק מהול בבכי; ותקרא אל אחיה הנבהל: „זה רעי וזה דודי. אל־נא תרחיקהו מזה!

לא תאמינו לי, ואני אך מעשה שהיה אספר.

ושכל אלה היו אצלו רק ,רקחות וטבחות'. מה שייך? הֶשָׂא הוא בעל־שכל. בודאי יַשִׂיג מטרתו, יתעטר ברבות הימים בכתר ד״ר ויבוא שוב ללוטון מגולח זקן. ואולי גם קרוב־למלכות. מעשים כאלה גם קָרו ויאתיו! בן רב אחד נעשה לרופא מפורסם, הלוקח עשרה רו״כ בשכרו. בנו של רבי ישראל סלטנר פרש מן התורה והיה לתוכן מודד את רוחב הכוכבים וגדלם, ותצא בכל העולם תהלתו. אך אביו התאבל אחריו כאחרי מת וירד ביגונו אלי קבר...

והֶשָׂא החליף את כלי־הכסף בממון עובר מיד ליד, הוציא את כל הסכום בימים מעטים. התגלגל לארץ בֶּסרביה ולמד מלאכת דריכת־ענבים. ,מלחמת האור עם החושך' כבר שכח. אחר זה נעשה למורה שפת עבר לבני איש יהודי מתגורר בכפר, וימצא שם את לחמו. בבית אדוניו שרתה שפחה אחת בריאת־בשר וטובת־מראה, וישא הֶשָׂא את עיניו אליה. הרגיש אדוניו בזה וגרש אותו מביתו בחרפה, כה באו לנודד גם ימים־קשים; ויחל לכתוב לרעיו אשר בלוטון מכתבי־מליצה על ,נכאי הזמן בלי תחבושת' ועל ,מר גורל אנוש עלי אדמות', ,מקוים אתם לאור והנה חתחתים. השמש אסף אורו גם כוכבי השמים יסתירו את נגהם. הלב יעטה אבל, הנך קם בבקר והנה אפלה מְנֻדח'.

צריך אני לומר, כי מתי־סודו של הֶשָׂא כבר התרגלו להתיאש מלמודים כוללים; חדלו גם לחלום חלומות על־אודות השתלמות בבתי־ספר גבוהים. בינתים כבר ארסו להם אחדים מהם כלות נאות, וכדי לקיים ,מצות השכלה' נסעו גם הם עם הוריהם לחוג את חג ה,תנאים' ולשיח קצת עם המיועדות פנים אל פנים. ויהי הדבר למאורע גדול בלוטון ובעירות אשר מסביב לה.

אוהבי הֶשָׂא מלפנים עוד התלוצצו בו וידברו בו סרה. לא כן נפתלי. הוא שמר עמו את ,מליצות' בן האלמנה, והיה קורא בהם לעתים תכופות. — מעת יצא הֶשָׂא לארץ ההשכלה אין לו עוד כל מוצא לבַקר את בית אמו. וזה גרם לו אך שממון... האלך רכיל? נפשו של נפתלי עגבה על הנערה צפורה. עבר הסתיו הגשם חלף לו. נראו הנצנים בארץ ועת האביב הגיע. והוא רחוק מחמדת לבו. וצפורה אף היא בִקשה את שאהבה נפשה — ואַין בחדר הורתה ואָפס תארו. אך חמשה רחובות מפליגים בין מושבה ובן מושב אותו העלם — ומה רב הדרך!

הֶשֶׁא איזה סכום ממון ולשלוח אותו לעיר של חכמה, למען יפַּלס הוא בראשונה את הנתיבה.

באמצע הקיץ היה הדבר. נער זה גנב מזלג של כסף בבית אביו, ובחור זה שם בכיסו את ההדס של מצוה; משכיל אחד שָׂם בכיסו כוס של כסף, וחברו – צרור של כַּפּות קטנות. את הכל צררו הבחורים האלה בצרור, תלו אותו על צווארו של הֶשֶׁא ויתנו לו גם צֵדה לדרך רקיקים ופירות. נפתלי הביא למורו חתיכות נופת הרבה למנחה.

ליל יפה היה. הירח עמד במלואו והעמקים עודם עוטפים בר. רוח צח נשב. והשיָרה הקטנה לותה את הֶשֶׁא מחוץ לשער העיר. התרוממות אותה השעה מרגיש גם אני, גם אַתּם קוראַי.

בחור אחד פתח את „ברכת הפרידה" ויקרא באזני השָׂם לדרך החכמה פעמיו את הדברים האלה: „אתה הולך לפנינו לכבוש את הנתיב בו ישכון אור... חזק ואמץ והיה לנו לעינים... עד מתי נשב בין חשוכים מורדי אור? קומו, קומו לעבודת הדעת, לשחרור רוח־האדם ואל נהיה למשל בגוים"... התרומם הֶשֶׁא וענה אף הוא לנושא המשא: „ידעתי גם ידעתי את מלאכותי... כקדות אש המסים כן לבי יבער, בראותי אפלה מַגְדח. היו שלום... חזקו ואמצו אף אתם ואל יפול לבבכם... את נפשי אקריב על מזבח הדעת... הה! לבי בי מתרוצץ בראותי אבדן בת עמי... כקדות אש המסים"...

*

למחרת בבקר ידעו כבר כל בני העיר לוטון על „בריחת" הֶשֶׁא, שהלך בלילה לארץ מגורי ההשכלה. דבר כזה בודאי לא נשמע עוד! והנה חסרו באיזה בתים גם כלי כסף אחדים. מי לקחם עמדו? ומי המירם? „יומו של משיח" מתקרב ובא. מדברים על המאורע הזה בבתי־כנסיות. רבים התאספו לבית הרב, לבקש עצה מפיו. גם האלמנה, אֵם הֶשֶׁא, באה אל ראש התורה ותבך לפניו תמרורים על אבדן בנה. אמנם יצחק שלח את יעקב, כי שטם אותו אדום הוא עשו; אבל פרי בטנה הלך מעצמה בלי אֹמר ובלי דברים, עזב אותה לאנחות.

ימים עברו. שבועות חלפו. אמנם שָׂחו עוד על־אודות הֶשֶׁא ורבים עמלו לדעת משכנו איה ובאיזו עיר גדולה ורבתי ישקוד על דלתות החכמה. על מהר"ל מפרג אומרים, שהיה בקי ב„למודיות" ואף בחכמת־התשבורת,

בין פרחי המשכילים שבקיטוב היה גם נער אחד יתום מאמו, שמו נפתלי, והוא עלם נחמד למראה ונושא איזה חלום בחֻבּו. אמו מתה בנעוריה ביום השלשים ללדתה אותו, איזו שעות אחרי שנפדה מהכהן לפי דיני התורה. וישא אביו ישעיה אחרי ימי אבלו את אחותה הצעירה ממנה ויתנחם. — עד שנת השתים־עשרה כמעט לא ידע נפתלי, כי יתום הוא. דודתו בעלת־לב חנכה וגדלה אותו ברחמי־אם. אולם כשהתחיל להניח תפילין שנה אחת קודמת מכפי המנהג ליתום, וידע כי זו האשה שבבית יורשת מקום נֶפש אחרת שהלכה לעולמה, החל רוח משטמה לפעם בקרבו...

כתב־ידו של נפתלי היה יפה ונקי, ובהגיעו לשנת החמש־עשרה היה איזה זמן „מזכירו" של הֶשֶׂא המַשׂכיל ויתמכר בכל רוחו לעבודת ההעתקה של המליצות הנשגבות. בימים ההם הגיע לידי הֶשֶׂא הספר „שולמית" שחֻבַּר מאת קלמן שולמאן, ושם ידובר על־אודות הר הכרמל, הר הלבנון וארזי הלבנון. מי יברא לבן־אדם ניב שפתים להביע אחד מני רבבות רגשותיו שמתרוצצים בחדרי לבבו, בעת יקשיב וישמע את שמע מטעי אלהים ומטעי הטבע גם יחד? חג לאנוש בן בנם של בני שבטי הקדם. חיי נשמות, רבבות פרחי חמד מעולפים הוד והדר! בחדר לא רחב, בו מוכרים זפת שחורה, נושאים מְדברות על־דבר פלאי ארץ קדומים, שם בחר לו יה בית משכן לשבת. ובלבה של צפורה מפכה איזה רגש, בל ידעה אותו עד כה. לא אחיה הֶשֶׂא המַטעים בעוז הוא קרוב לה, כי־אם אותו הנער התמים, הכותב באיזה יחוד מה שמקריא אחיה לו. הנביאים לא ידעו מהמית האהבה אף מקצת ממשוררי שיר השירים; ועל כן הם אך קודש יכונו — ושיר השירים קודש קדשים הוא.

חניכי הֶשֶׂא, שרשות היתה להם להעתיק את מליצותיו של הֶשֶׂא בן האלמנה גם לעצמם, נעשו גם הם ל„מליצים אבירים". ההשכלה גברה בלוטון; ומתי־מספר מבני־הנעורים כבר החלו לדבר על זה, שנחוץ לעזוב את ה„מבואות האפלים" וללכת למקום משתלמים שם בלמודים. — העולם הוא רחב והנה גם לטבע תורות וחוקים. והן גם שלמה בן דוד הנקרא ידידיה דבר על העצים ועל האבנים ויאסוף רב חכמה ודעת.

פעם התכנסו החניכים יחד ודברו בהתלהבות גדולה על־אודות „מלחמת האור עם החושך" ו„נצחון הדעת על הבערות". נִמנו וגמרו לאסוף בעד

את ה„יורה־דעה‘ ואת „חשן־המשפט‘ והיה המלַמד היחידי בעיר, שהורה לתלמידיו דברי הפוסקים. — בתלמוד סוגיות ואצל בעלי השלחן־ערוך סעיפים סעיפים. זה אסור וזה מותר. בדבר זה חוששים להַחמיר, ובדבר אחר נוהגים בקצת מקומות להקל.

ה„חדר‘ של אותו המורה היה במדור התחתון של הבית, קבור בקרקע ממש ולו אַך חלונות שקופים. בקומה למעלה הימנו היתה גם חנות פתוחה, ושם מכרה הבת הבכירה של המלַמד המובהק תאנים וצמוקים ושאר פירות יבשים הבאים מכרכי הים. מן ה„חדר‘ אל החנות עלו במעלָה בפנים הבית.

מיכאל היה איש אוהב את השינה, ומהצהרים ואלך שכב במטה בחדר הסמוך כמעט עד לתפלת־המנחה. מה עשו אז בחורי החדר? היו עולים במעלות וקונים אצל אסתר — כך היה שמה של בת המלמד — תאנים וצמוקים במעט כסף, שגנבו לשם זה בבית־הוריהם. וכשנתגלה הדבר, היה שוב חלול־השם במלוא העיר, ויהי הדבר לשיחה בפי כל.

בימים האלה בא להֶשֶא באיזה גלגול ספר „אשמת שומרון‘, שחסרים היו בו הפרקים הראשונים, ויחל להגות בו. בלבבו היה נוטה זה מכבר מעט לדברי־חָזון שבנ״ך, שמהם לָקחו ההפטרות לפרשת השבוע, ובזמן קצר היה ל„משכיל‘. ויחל גם לכתוב „מליצות‘ ואף דברי חרוזים. ויתפרסם בלוטון ל„בעל־לשון‘. אולם כתב־ידו היה מגושם ורע מאד וכל ענין הכתיבה לו דבר לא נקל כלל, והיה בעת אשר „עשתונותיו כמעין המתגבר וכגלי הים דא לדא נקשן‘, היה מביא עמו אל בית אמו בחור אחד מפרחי המשכילים, והלז כותב את המליצות עלי גליון, שהיה קורא באזניו בעל־פה.

יהירות גדולה היה מרגיש הֶשֶא, בעת שהיה מוליד „הגיגיו‘. הוא לא ישב לעומת הכותב, כי־אם היה עומד נשען ברגל אחת על הכסא, כובעו נדחק אל הצד והוא קורא ומטעים: „כקדוח אש המָסים כן חתָתי על השמים ועל כל צבאם. רוחי רמות מללה ונפשי עיפה כתנין במדבר. מבין עפאים אתן קולי. — אראלים, אראלים התקבצו ממקום רבצכם וקראו עלי מספד כתנים. למה רָגשו רגשותי והגיוני יהגו ריק‘...

וצפורה אחותו שחקה בראשונה על צִלצול המלים הזרות, שאת פרושן לא הבינה. אבל לאט לאט התרגלה אל המליצות הרמות ותמצא בהן איזה שאון מעולם רחוק...

הבת הבכירה צירל׳ היתה עלמה לא יפה׳ אבל נִשאת כבת שבע־עשרה. ובעלה משה׳ל׳ שאכל על שלחן חמותו׳ היה מחבבה וחי עמה ברֵעות׳ הוא לא היה עוסק עוד בשום מסחר׳ ומעשהו כל היום לבנות בתים מנייר. ולבתים הללו גַגות והלונות׳ מעלות ומורדות׳ גם ארובות־עשן מלמעלה׳ ובפנים היו מדליקים נר קטן של שעוה והוא מאיר מתוך זכוכיות החלונות. ויהי הדבר לשיחה בלוטון. ובאו כל נערי ה,חדר׳ ואף אברכים סתם לראות בפלא הזה. גם האפיטרופוס שאול היה מעיד׳ כי למשה׳ל בזה אומנות יתרה...

הקוראים מבני גילי בודאי יזכרו׳ כי בימי העלומים היו ,אומנים׳ כאלה במיצרי החדר עצמו׳ והם היו בונים בחדשי החורף׳ כשהגיעו פרשת תרומה ותצוה וכל דברי מלאכת המשכן׳ משכן ממש מנייר ומדבקי־נייר לצעצועים וגם ללמוד. מורי ומלמדי היה חורת לנו גם את החֹשן ואת האפוד ושאר בגדי הכהנים. ימי חכמה׳ תבונה ודעת רַבה היו ימי בצלאל בן אורי למטה יהודה ואהליאב בן אחיסמך למטה דן׳ אשר יסופר עליהם בחומש.

נשאר עלי עוד לתָאֵר את אחיות צירל הקטנות׳ את יוכבד ואת צפורה. והנה הראשונה נמחתה כמעט מזכרוני׳ אולם את השניה עוד זכור אזכור... יוכבד היתה עוזרת לאִמה במדידת הזפת׳ נקתה את החדרים וגם פקחה על התנור הבוער בעת הבשול. מצהרים ואילך ישבה ותפרה והתמידה במלאכתה. היא היתה נערה — אשרי למי שתפול בגורלו! מעולם לא גערה באחיותיה ולא אמרה: רבה עלי העבודה לבדי. אחרת אחרת לגמרי היתה אחותה׳ השניה לה׳ צפורה. היא היתה עלמה בעלת גֵו זך ולה יופי מיוחד לוקח לב. כשעמדה ממושבה והניעה את מקלעת שערותיה השחורות והפתוחות לשני עברי פניה הכֵהים והארוכים מעט׳ אז התעורר איזה רוח חדש בחדר. היא לא שחקה ברב ולא הצהילה פנים. מעין עוצב־מה רחף עליה תמיד׳ וזה הוסיף לה לוית חן מיוחד. היא התרגלה לשבת בין־הערבים על־יד החלון ולהסתכל למועדי העולם. מימי הערב שמש הבריאה נשאר החלום משוטט בארץ׳ כי לא סגר אלהים בשר בעדו.

הנני נפנה אל גופו של הספור׳ אל הֶשָא׳ האח השלישי של הבנות. זה היה מעט עלוי׳ בעל־זכרון ובעל־השגה יחד. והוא גם למד יחד עם בן הרב של אותה העיר בחדרו של יחיאל־מיכל. יחיאל־מיכל ידע היטב

אפיטרופוס. זה היה בימי־עלומיו איש קצב ומוכר בשר במַקולין; אחר־זה נפסל למלאכתו, בהחליפו בשר טרפה, הזול, בבשר כשר, היקר מזה, ונעשה לממצע במכירת כבשים ועזים.

שָאול היה שם האפיטרופוס וחנה שם האלמנה. לשאול אשה חולנית, ילדה לו אך בת אחת רזת־הגוף ואחר־זה עמדה מלדת. וכשבא לבית חנה לשאול בשלומה, וגיסתו טרודה כדַרכה ולבושה קצר היה לפי גופה הרחב, אז היה מסתכל בה באיזה רגש נודע רק לו ולא לה. — —

שמואל, בכורה של חנה, שכבר נשא אשה בינתים, היה צעיר קטן־הקומה ואינו חכם ברב. תיכף אחרי נשואיו התחיל לפרנס את עצמו ממזיגת משקאות חריפים; והיה מחזר בכפרים ושני בקבוקים מלאים יי״ש תחובים באמתחת בגדיו ודופק על פתחי האכרים ומוזג להם כוס אחר כוס. לו לא היתה שום כונה אחרת, כי־אם להריק את הבקבוק על שוליו ולמלא את הכיס שלו מטבעות.

העולם אינו צר, רק למי שאינו מרויח כלל. ובלכתך בדרך לבדך ממושב למושב והשדמות זרועות וכיפת השמים כפויה ממעל, הרי אתה חושב מעט גם ברעיתך היושבת־בית; והנך מחבב אותה כדת והיא אינה חושבת בך. דוקא לו, קטן־הקומה, היתה רעיה גבוהת־הקומה. הוא לכאורה אינו יפה כלל והיא — גם יפה היא. הזווג נעשה על־ידי שדכנים. נקשר הקשר בתנאים, בחופה וקדושין, ועל מזבח הלב לא הציתו עצים. אני מַרְבֶּה לדַבֵּר.

לשמואל זה קרה פעם איזה אסון. הוא נקרא לשם איזה מאורע ביום שבת לבית־הפקודות. שאלו אותו וחזרו ושאלו באותו הדבר — ומוחו היה כל־כך מעורבב, עד ששכח את היום הקדוש ומקודש לאלהים ושבטיו, ויחתום את שמו על גבי פסת נייר. בודאי היה זה דבַר ,חלול־השם׳ וכל בני העיר אך תמהו תמוה על המעשה. נגזר על החוטא מאת הרב דמתא ל,עשות תשובה׳; והוא התבייש ימים רבים לבוא לבית־הכנסת וגם לא בקר איזה זמן את בית אמו. —

שֵם אחיו השני היה הירש, צעיר בעל גוף עב ובעל־שער. הוא לא היה עוד נשוא וכבר החל לעסוק בקנית תבואות בשוק מדה מדה ולמכרן אחר זה לאחרים. בחור בימים וסוחר, גם זה דבר לא מצוי אצל יהודים. —

גם בלי נזקי־ממון. והוא גם הוא מַקפיד תמיד לקַדֵש על היין ולא על החלות. הוא קונה תמיד דגים ליום שבת.

שמעיה היה גם כן נזהר לשרוף את צפרניו, כי חתכם מאצבעותיו, ולצָרֵף להם „עדים' נאמנים ילוו אותם על דרכם... הוא לא מאס בעולם־הזה, אדרבה, הבין כי העולם הוא עולם, בכל־זאת חשב גם לנחול מה מהעולם הבא. הוא גם היה „מעביר על הסדרה' בערבי שבתות, שנים מקרא ואחד תרגום; וכשהיה קורא בפרשת האבות, בספר בראשית, היה שמח שהוא בן לאברהם, ליצחק וליעקב. ומה היה עושה, לו היה בן ישמעאל ואיתימא בנו של עשו הרשע, רע־העין? ולא שם אל לבו כלל, שהוא בעצמו מעט אכזרי הנהו וקשה־לב.

ומנחם שותפו, הלא יודעים אתם, כי היה אדם כשר ואיש אחר לגמרי משמעיה. הלז הולך בדרכו והלז בדרכו ושניהם נעשו חברים לעסק אחד... על־פי „השגחה־פרטית' נגזר בשמים, שיתפרנס מנחם ממסחר בשערות חזיר, לקיים: מי יתן טהור מטמא. ולעסוק במסחר זה היה צריך לחברת שמעיה, שהיה יודע בו ובקי בו כהוגן. ממשלת־אלהים היא רבה, ובני־אדם יבינו מזה פרקים איש איש לפי מדתו...

מנחם ושמעיה בודאי שונים היו זה מזה; ומובטחני, שבעולם־העליון זה פורש לחלקו בגן־עדן וזה מֵציץ מבין החרכים. אבל בעולם־הזה היו בשותפות כל הימים, טהור וטמא יחד.

הבן האובד

אמו של גבור ספורי היתה אשה אלמנה, שגדלה ופרנסה את בניה לפי כחה והיתה אשת־חיל באמת. בימי־השוק היתה מוכרת בד באֹהל בנוי בחוץ, משכימה לעבודתה ומאחרת לשוב; ובימות־החול מכרו בביתה זפת למשיחת אופני עגלות. אישה מֵת בשכבר הימים במחלת השחפת והניח לה שלשה ילדים ושלש ילדות. והיא — בריאה היתה, בעלת לחיים אדומות וזרועות אמוצות; ולו חפצה להנשא, כי אז גם מצאה לה שוב בעל. אבל היא אמרה: אחיה בעד טַפִּי ועוללַי ולא אתן להם אב זר, יכניס בהם אך עינו הרעה. אלהים בשמים הוא גזבר ליתומים מאז ושומר עליהם. אחי אישה דָר גם כן באותו רחוב, איש מָתון וחכם בעיניו ומתנהג בעצמו מנהג

יודע היה, שדרכם של בני־הכפר להוביל את הזיבורית אל השוק ולשמור בביתם תחת כרעי המטה את העידית. ומה עשה? חָזר עליהם בכפרים, הביא עמו בקבוק יי"ש ושאל בשלום כל אחד. הוא העמיד עצמו כתם, ולפתע הטה ראשו אל תחת המטה והראה באצבעו על הצרורים המונחים שם ושאל: מה לך שם, אהובי?

וכיון שקבץ שערות הרבה והמְשלוח מהכא להתם החל, אז באו לו ימי הכנה יתרה וחִבת העבודה. בחדר לפנים מחדר עשה את מעשהו. את השערות הוא מניח צרור צרור על גבי סינר לבן פרוש על הקרקע, ואת הדלת סגר בעדו, לבל יפריעוהו ילדיו. שערות לבנות, שחורות, זהובות מונחות לפניו, דקות ועבות, קלות ושאינן קלות. השק נשען בעץ אל הקיר ומוכן לקבל אל תוכו כל המינים האלה; וצריך לזה הִתחַכמות יתֵרה, לסַדֵר את הדברים היטב, חליפות חליפות.

בנוהג שבכרכי הים, שכיון שבאים לשם השקים מלאים סחורה, נגשים הקונים לבחון ולבדוק את הסחורה, פותחים את תפרי השק בסכין עשוי לכך, מכניסים את היד בפנים ומוציאים צרור צרור ובודקים את השערות. אולם ההשערה החריפה של המוכרים מרחוק תסַכל גם בדיקה זו למפרע ותדין בעת סִדור השערות, באיזה מקום יפתחו האנשים הזרים את השק ואיפה יש להניח את השער היותר טוב, ושמעיה בקי היה בכמו אלה. הוא פזר את החלקים הטובים בכל פנות השק, ושם את המשובח בראשו ובתחתיתו.

שמעיה לא היה אך שמח ב,התחכמותו' זו היתרה, כי־אם גם ידע, שהאמצעים האלה מובילים אל התכלית הנרצה. והן בחשבו את חשבונותיו עם שותפו, היה גם זה מכריע את הכף לגבי עצמו. אין זו לקיחה בידים, כי אם מתן־שכר. וכי אדם עושה ומתעמל בעומק שכלו ולא לו? —

שמעיה הבין גם במילי־דעלמא גם במילי־דשמיא; והיה גם מבין מעט דברי חכמים ותורתם. כי חייב אדם לשַבֵר את היצר היה משיג. מה ששוב לא השיג בבירור, זה היה ענין ה,צדקה'. בעולם יש עשירים ועניים; הללו אמנם נותנים והללו לוקחים, אבל איך אפשר לאדם בעל־בית סתם ואינו מבעלי ה,אוצרות של קרח' לפתוח את הכיס ולקחת ממנו סכום פרוטות של נחושת ולתתן לאחר בלא דבר? לבר־נש אפשר לקיים מצות

אבל להני הַךְ יספיקו גם מתי־מספר··· וכשהוא מְדַבר בענין זה עם שמעיה שותפו, מיד עונה לו הלז: שיננא, התשכח, שאלמלא הגוים תחסר מסכת אחת — עבודה־זרה — עם כל מפרשיה ונושא כליה. מסכת אחת תחסר בגמרא, אתמהה?!

*

מנחם ושמעיה היו שותפים, וסוחרים היו ביחד זה ימים ושנים בשערות־חזיר, שהיו קונים אותן צרורות צרורות ב,סביבה' ושולחים אותן למדינת־הים··· מנחם איש אמיד היה מבית אביו; ושמעיה היה העסקן והבקי בטיב סחורה זו. מנחם גם לא היה יכול להתעסק בדברים טמאים, והיה מוסר את כל המשא ומתן לשמעיה. שמעיה היה גם הוא מעט ירא־שמים ונזהר בדיני התורה והמצות; אבל היה גם גנב במקצת. אל תבינו את הדברים כפשוטם, ששמעיה, הלומד משניות בכל יום וטובל את בשרו במקוה, גנוב יגנוב — הוא רק אינו עושה את החשבונות אשר לו עם מנחם כהוגן. ואם תאמרו: המונה את חברו לא ינָקה; יאמר הוא: מתעמל אנכי יותר מחברי בדבר־המסחר ואיכא כאן גם שכר־טרחה···

שמעיה היה גם איש חונף לפי דרכו. אוהב היה לשתות חמים אצל שותפו ולשיח עמו בנפלאות האל. מוחו לא היה מסוגל להבין השגות מופשטות; ועל כל דבר, שהוא שמע ממנחם, היה מגרד באצבעו על מצחו וקורא: איך? איך? פשיטא!

שמעיה היה אדם מכוער, חטמו קטן לגבי פניו הארוכים, עיניו שקועות, על לחיו השמאלית היתה יבלת כעין קטנית, לזקנו חסר צבע מיוחד ורובו נאכל. שמעיה היה גם כילי גדול, מקמץ בצרכי ביתו וכעסן בשיחה עם אשתו, ולא דִבּר עמה מעודו רכות. היא היתה יפה לפני הנשואין; אבל פניה קֻמטו מרוב עבודה ושֵרות בבית. והיא גם ילדה בכל פעם. מה תעשה בת ישראל? הבעל הוא בעל וה' הוא אלהים.

ראה שמעיה פעם שפחה נאה אחת בשכנותו והרגיש איזה חשק אליה. — אבל דבר זה היה אצלו ,יצר הרע' גמור. לעשות עֲבֵרה בלא דררא דממונא, דבר מכוער היה גם לגבי שמעיה.

לכאורה לא היה יודע שמעיה, איזה צורך שם בכרכי הים בשערות חזיר, — אבל מה לו לדעת זאת? העיקר, שמשלמים שם פי שנים או גם פי שלשה מאשר נתן הוא במחירן לערלים הטפשים.

הגוף· זקנו לא היה מגודל, פאותיו לא היו ארוכות ואבנטו לא היה רחב· בכלל לא היה נוהג כבוד בעצמו, כדרך יודעי־ספר או יראים ושלמים להנאתם, כי־אם היה איש חי במסבו, ועובד את ה׳ גם מיראה גם מאהבה·

מנחם היה נוהג בטבעו ללכת בצדי־הדרכים והיה משתמט מכל עניני־הקהל· גם בקהל החסידים לא היה פותח בחבורה והיה שותק יותר ממה שהוא מדַבר· הוא היה מודע לה,זקן׳ בעצמו, וצל אותו קדוש היה הוא רואה תמיד לפניו·

זהו כחו של מנחם, להיות מצניע־לכת, לדַבֵּר בשוק בפשטות ושלא להסיח דעתו מן הבורא; להיות דר בתחתונים ולחשוב בעליונים·

בנו יחידו דוד׳ל מת בלא עתו· ברוך דיין אמת! ומי יודע דרכי השם יתברך? בודאי היו צריכים למעלה לבנו, ועל כן לקחוהו מכאן· — המיתה רק מין לקיחה היא ממקום למקום· — בעיקר הכל שייך להקדוש־ברוך־הוא, ומה שהוא נותן לנו אינם אלא פקדונות ארעיים בידינו···

ביתו נשרף ב,שרפה הגדולה׳· בודאי הדבר בא בהשגחה־פרטית· — עונותיו של האדם מרובים הם; וכשגובה אלהים ממנו, הוא גובה אך מעט···

ה,פלונית׳ שלו אסתר היא חולנית תמיד· זה הדבר הוא באמת דבר רע, בשביל שנאמר: ורחמיו על כל מעשיו··· ובכלל הנשים, אף היראות והתמימות, אין להן הסגולה לַקבל יסורין באהבה לשמה· אבל מה יעשה אדם כלפי דין שמיא? בודאי רצונו יתברך הוא כך· ואם היא לא חטאה, הוא חטא···

קרה הדבר, ש,גזרות־רעות׳ באו משר המחוז על כלל ישראל בלוטון עיר מושבו ובעירות אשר מסביבה· הגזרות דרשו במפגיע לנקות את הרחובות; וכל העובר על זה נענש· גם זה הוא רק נסיון, שמנסה בו קודשא־בריך־הוא את בריותיו, כדי לעורר את לבבם לעבדו· ובעיקר הלא ,נקיות׳ דבר־מצוה היא, כתובה ב,שלחן ערוך׳· — ה,גוים׳ כשהם לעצמם בודאי אינם יודעים מהכתוב וממה שנאמר; אבל המה עושים את הדבר כסומא בארובה···

הגוים המה כמעט דבר של ,מותר׳ בעולם· — מובן, שהם נחוצים לנו לדבר ה,פרנסה׳ ולעבודות־קשות, כמו חפירת בורות וחטיבת עצים···

הנה מביאים עֵצים וקרשים, אבנים ורעפים לבנין החדש. חופרים בקרקע וטחים בחמר. קול הערלים העובדים נשמע. עומדים אנשים מסביב ומשיחים, ילדים קופצים...

הבית החדש הזה יבָּנה עֲלִיה על גבי חצי־עליה, ויסדתו אבן, גם המדור התחתון יספיק להאפיל את חלונות טוביה. –

ימים ושנים ישב טוביה בשלוה והיה מטייל לכל עברי ביתו כחפצו. ומעולם לא עלה על לבבו ולא חשב בזה, כי יכול הדבר להשתנות – ושבככר הרחבה, אשר בינו ובין שכנו, יעמידו שוב בית גדול משני הבתים גם יחד. מעולם לא חשב, כי תבוא עליו שואה כזאת לקלקל את נחלתו, זה ביתו. – –

לשוא קרא את גדליהו לפני בית־דין המקום, אין התורה מצלת אותו מן החזק ממנו. לשוא חגר בעצמו שארית כחו להלחם עם גדליהו ולהפריע את עבודת הבנין, אשר כבר החלו לעסוק בו. עושי המלאכה חזקים ממנו. וכשיציק להם כופתים את ידיו לעץ אחד חזק ומוסיפים לבנות ולעשות מלאכתם. התערבו פעם במלחמה זו גם חתניו ולוקחי בנותיו, ותבוא הרשות המקומית ותעמוד לימין החזק...

כה נבנה הבנין החדש והלך ונגמר. הנה כֻסה הגג, הָעמדו החלונות והדלתות. הנה טֻחו הקירות, רֻצפו קרקעות החדרים. הכל התכונן ממסד עד הטפחות. והנעלב אָשר־טוביה יושב כָּלוי ביגונו בביתו, כל אשר בו נהרס בבת־אחת.

עוד זיק תקוה מתגנב אל לבו, אולי ירחם ה׳ יושב מרום וישמע תפלתו, לקעקע בירת הבית החדש על־ידי נס; אבל תשועה כזאת לא באה. הבנין עומד על עמדו ומתנוסס למרחוק.

טוביה כבר הזקין, אור עיניו אין אתו, כל גופו כשלד יבש וגם נפשו אפלה, והוא עודנו יושב בחרבות ביתו, בו נקבר בחייו...

שותפים

שני שותפים היו עוסקים ימים רבים במסחר אחד, חיים ויונקים ממקור־מעשה אחד, ושונים היו איש מרעהו, מה שונים!

הראשון, התורני וקצת מקובל, מנחם הלוי, היה איש קטן־קומה וכחוש־

הקרובה היו עומדים אז מסביבו לראות במלאכה. וכי נשפכו המים מהכד לגומא, היו מלקקים בלשונם, מתהוללים ושמחים.

אָשר־טוביה היה גם „מבין" בטיב בתים יותר מכל אנשי עירו. ועם כל זה לא היה מַחליף את ביתו אף בבתי העשירים. למכור את ביתו לאחר — זה הוא דבר, שלא היה יכול לתפסו במוחו ולצייר לו מציאותו.

לגורל אנשים כאלה, שאין להם בתים לשבת בהם ושאנוסים המה לדור ב„שכנות" כל ימיהם, היה נד בלבו וכַבֵּד לא כבדם... חיים כאלה, באין בית לשבת בו, חיים בלי אופק־ביתי בנוי על קרקע עצמי, לא היה מבין כלל. הוא גם לא הבין לדרך האנשים האלה, אשר מוכרים בשעת הדחק את בתיהם לאחרים, או גם מחליפים אותם בבתים אחרים.

אָשר־טוביה אינו רגיל לחשוב על יום מותו, אף כי כבר הזקין... אבל כשעולה רעיון כזה על לבו לפעמים, מיד הוא חושב על־דבר השארת נחלת ביתו אחריו... הוא ילך לעולם האמת ויקָבר בקצה שדה־הקברות; והם, חתניו, לוקחי בנותיו, יקימו אחריו ויחזיקו בנחלתו ויעשו בביתו כבשלהם ממש... על אותו דבר היה מצטער מאד... אבל למה ידאג לאחריתו? עודנו בחיים הוא, הבית ביתו והכתלים כתליו. אמנם יש גם ארץ־ישראל מרחוק, וה„משיח" הלא אפשר, כי יבוא בכל יום. — אבל אולי יתגלגל אז ביתו ויהי נשוא לאדמת־הקודש עם שאר בתי־כנסיות ובתי־מדרשיות שבגולה. פעמים רבות התפללו אצלו ב„מנין", והרי ביתו כבית־הכנסת לכל דבר. טוב הדבר, שעוד אין הדור ראוי לכך... עתה בני־אדם כבר אינם עובדים את ה' כראוי; והבנים אינם הולכים עוד בדרך האבות.

בעצם, ענין ה ג ל ו ת הוא אצל אָשר־טוביה אך אמירה בעלמא. כל אחינו בני־ישראל, מלבד מועט דמועט, יושבים כאן וגם עיני הקדוש־ברוך־הוא משגיחות ביושבים כאן. בביתו יושב אָשר־טוביה כל הימים, הכל יש לו, הכל. — — —

*

ובאחד הימים החל לאֱבֹד הכל...

שכנו בצד שמאל, יוחנן לבית ראובן, מכר לאחר את חלק האדמה הפנויה שבין ביתו ובית אָשר־טוביה, והקונה היה בן הכפר גדליהו, שנתעשר ממסחר יער, ויבוא העירה לבנות לו בית לשבת בו.

ויתבע את חלקו בגלוי והדבר יבוא לידי הכאות ומַצות בשערים; ואם פקח הוא, אז כורך הוא אותו שטר עם הכתובה, שנותן לאשתו קודם החופה, ומשליך שניהם לארגז החפצים, כדברים שאין צורך בם לבן־אדם כל ימיו. —

כי טוביה התנהג בטוב עם בנותיו הנשואות, יודעים כולי־עלמא. בביתו הן גרות, בתנורו הן מבשלות. ואם עגלון הוא אחד מחתניו, אז נותן הוא לו מלוא ככר אדמה מסביב לדירה להעמדת העגלות. — וכשהבנות חולות או הן בבחינת יולדות, הוא, אביהן, מבשל ואופה בעדן, מטאטא את הרצפה ומיבש את גללי הבהמה להסקה. מה לא יעשה אב־רחמן בעד יוצאי חלציו?

טוביה היה איש שאינו יודע ספר כלל. אבל את פירוש המלות שבתפלה הבין לפי דרכו. ובכל האמירות, שהוא היה אומר מעל הסדור או בעל־פה, היה מתכוֵן, שיושב־מרומים ישמור את ביתו מכל פגע. בימות הגשמים כוֵן, שלא ישטפוהו המים, ובימות הקיץ — שלא יהיה לשרפה.

גם באמירת תהלים ו„חוק לישראל‟ שהיה רגיל לומר אחרי התפלה כ„בעל־בית‟ הגון, היה מכוֵן רק לשם קיום ביתו... במהות ביתו נכללה גם מהותו ובאוירו — חיותו... הוא לא היה יכול לצייר לו את חייו בלא ביתו. ביתו ודירתו מלאו את רחשי־נפשו וחביון־לבו. תוכן חייו ועולמו היו ארבע אמותיו, ואך ארבע אמותיו.

ובו ביום, שבא חור חדש בכתליו או שנשברה הדלת, יום שבו התנור היה מעשן יותר מן השיעור או נִמַק הכרכוב מרגלי העזים שהיו בו, הרי הוא, אָשר־טוביה, מרגיש כמעט מעין נחת־רוח. הוא בעצמו עוסק עתה בבדק־הבית ומתקן הכל כיד ה׳ הטובה עליו. ביום הזה היה משכים להתפלל, אוכל במהירות את פת־הקיבר שלו, מֵסיר את מעילו והוגר את מכנסיו בחגורה ירוקה, כגוי עובד לכל חוקותיו והלכותיו, ומכין עצמו למלאכתו. כל טיח בחמר גרם לו עונג גדול; ומכל הרמת הגרזן או המקבת היתה לו מין הרחבת־הנפש.

מובן, שכל מה שהוא עושה בתקון ביתו, הוא עושה על צד היותר טוב; וכי עברו עליו אז בני הרחוב ושאר בטלני העיר, היה משיח עמהם על־דבר התקונים בבתים וצפונתם. כל בני ביתו הקטנים ואלה מבני השכונה

טוביה

טוביה או, כאשר נקרא שמו בישראל, אָשר־טוביה היה איש עני בעל עינים תרוטות ומגמגם בלשונו. אבל ידעו טיבו בעיר. הוא היה דר בחרבות־בית סמוך לבית־המדרש והיה שכן בית־אל.

טוביה לא עשה מסחר מימיו וגם לא היה מסוגל לכל עבודה וקנין. ואם ישאלו הקוראים: מאין התפרנס? וממה מצא הגבר הלז את לחמו? על זה גם הוא לא ידע להשיב. מה שייך? בני־אדם חיים בדוחק, כאשר גזור מאת הבורא יתברך. ואשתו מעשיה הם בשוק, מוכרת תפוחים חמוצים או גם קשואים וירקות ומביאה ערב ערב איזו פרוטות לבית או גם צרורי תפוחי־אדמה. לא להתענג היא מנת־חלקנו עלי אדמות. העיקר הוא לבר־נש, אם הוא בעל־בית, כלומר, הוא איש שלו דירה נכתבה בספר־המקנה של העיר על שמו ואדון הוא לארבע אמות קרקע בארץ. אָשר־טוביה היה בעל־בית כזה. למרות עניו ומרודו היה לו בית ברחוב התיכונה של העיר, בית שהמקום שעליו הוא עומד שייך לו „מתהום ארעא עד רום רקיע". הנה לפניכם איש עברי בעל־בית גמור בלוטון, ואל יהיה הדבר קל בעיניכם.

לכאורה היה ביתו של טוביה רק בן גג של תבן נושן, נשען על ארבעה כתלים בנוים מחומר רעוע; בהם חמשה חורים קטנים וחור אחד גדול, בלשונו: החלונות והדלת. ומשני עברי הדלת היה גם מעין כרכוב טוּחַ בטיט כהה ואבן אחת שנחלקה שוליה מונחת לפני מפתן הבית.

ואין זה בית לחוד, כי־אם נחלה; הוא ירש את הבית מהוריו. במסגרתו הצרה נולד, בו גדל, בו נשא אשה, בו הוליד בנים ובנות, בו גם ישדך אותן הבנות ונותן הוא לבעליהן בתור נדוניה „שטר חצי זכר" על חלקת הבית בעצמו... כל חתן חדש מְקַבל שטר חדש בלוית בת זקנה לימים מעט. אם שוטה הוא החתן, אז יאמין אחרי הנשואין בנייר הצרור עמו

נהַרים

ובקשה לחבקו· אף עליו תקף יצרו· מה עשה? נשתמט ממנה וקרע את החלון והפיל עצמו למטה· נאספו בני הרחוב והרימו קול צעקה ויאמרו: ,מה לך?' השיב ואמר: ,בקשתי לי מפלט מדינה של גיהנום'·

אף הוא עשה תשובה על נדנוד העון ימים רבים, והיה צם בכל ערב ראש־חודש מבקר עד הערב·

על פניהם תחלוף: מה לאיש מנודה בינינו? השיב הוא ואמר: ,רבותי, בשעה שחשב משנה למלך אחשורוש צורר היהודים מחשבות רעות על עם יעקב ובקש להשמידם ולהכחידם מעל־פני האדמה, לא הבדיל בין כהן ובין לוי וחרבו לטושה על כל היהודים, ואף על כתות כל החסידים אשר בשושן; נשישה ונגילה יחד, כי השיב אלהים אשמו בראשו וירד דומיה, ואנחנו כלנו חיים וקיימים. מיד עמדו כלם ממקומם, שתו עמו ,לחיים' וקראו בעוז: ,אחינו אתה, שתֵה עמנו'.

בן עשר הייתי אז.

שַׁלְמוֹן הַיָּפֶה

בית־מלון של שלמון היפה בקיטוב היה נודע בשערים, סרו אליו עוברים ושבים, התאכסנו בו סוחרים, משולחים וסרסורים, נועדו בו מחותנים משני צדדים, וגם לנו בו אנשים שאינם בני־ברית. מפקחת על בית־המלון היתה עקרת הבית, אשה יודעת להתהלך עם הבאים ולמלא רצונם. שלמון בעלה היה אך טפל בכל הענין, כי הוא עמד בלבו תמיד לפני גבוה מעל גבוה והיה עובד אותו באמונה. מעולם לא בטל תפלה בצבור, לא נמנע מאמירת תהלים והיה הוגה בשעה קבועה גם במשניות ובחלקי ,חוק לישראל'. על האדם לשלם חובות יום־יום לאלהיו; ואם הבאת לו קרבן מנחה או עולה, עוד נזקפים עליך חטאים ואשָמות.

שלמון היה איש יפה ובעל עינים מפיקות יושר והיה מוצא חן בעיני כל רואיו. לבו לא ידע כעס. לא לבד שלא הטיל מרה בעבדיו ומשרתיו, כי־אם היה נוח להם ומוצא להם זכות.

בימי קיץ אחד באה ,פריצה' אחת לקיטוב לעתים קרובות ולנה באכסניה של שלמון בחדר מיוחד. ותחמוד את העברי הישר בלבה. נזדמן הדבר, שפתח שלמון את חדר האורחה לפנות ערב, ובראותו אשה יושבת, ירא מפני ה,יחוד' ובקש לחזור לאחור. תפשתו ה,פריצה' בבגדו, משכתו החדרה ותסגור הדלת בעדו. העיזה פניה ואמרה אליו: ,שמע לי ואל־נא תמאסני'. ענה שלמון ואמר: ,חלילה לי לעשות רעה גדולה כזו וחטאתי לאלהי עמי'. אמרה השרה: ,חי אלהי, כי לא אניחך חי מזה'. נגשה אליו

אהרן עם שנים מבניו, תפשו בחוקר הלז, נשאו אותו על זרועותיהם אל המעקה הרחב ויאמרו לו: „שא, כופר, את עיניך וראה למעלה, אם אין שמים נטויים על ראשנו ככיפה גדולה. במוחש אתה מכחיש ועינינו תנקר". אחזו בו ודחפו אותו מטה. ותשָבר רגלו והיה חִגר כל ימי חייו. בן שבע הייתי אז.

„אָחִינוּ אַתָּה"

לא אומנות משורר בידי, אך סופר ומזכיר אנכי לעובדות ראשונות ומציין אני טפוס אנשים נרשמו בזכרוני משכבר־הימים. אף את נשמת רפאל בן מיכאל אזכיר.

רפאל הלז היה איש ארוך מאד ודק וצנום־הפנים. חנוני פעוט היה במיני מרכֹּלת, ולו חנות של עץ שיכולים להניע אותה באופנים. אלמן היה מאשתו זה ימים ושנים, בתו שנתבגרה ולא נִשאה מרוב כיעורה סדרה את צרכי־הבית ועזרה לאביה גם בדברי החנות. הוא לא היה שתקן בטבעו, אבל מוחרם היה מאחיו. על כַּת חסידי ברסלב היה נמנה; והוא היה היחיד באנשי קיטוב, שבחר לו אמונה אפלית זו. גם הבורים ואנשי המון־העם, שאינם יודעים להבדיל בענינים רוחניים מעודם, הרגישו בחֻבּם, כי הדרך שהולך בה רפאל לא רצויה היא ביעקב, ולא רחשו לו טובה. כל איש בקיטוב התרחק ממנו, לא שח עמו שיחה יתרה ולא הראה לו טובת־הנאה גם בצר לו. אוי לו למי שנחשב לבדול בעיני הצבור!

יום פורים היה, יום מרדכי ואסתר, והיום יום משתה ושמחה ומשלוח־מנות, על שם פור הוא הגורל. אוכלים בו ממתקים, שותים בו לרויה, מתאספים אנשי הקהלה אל בית הרב דמתא ואל בית שאר כלי־הקודש שבמתא, שמחים ומשחקים. איש־איש נועץ ידו באבנטו ומרגיש הוא חדוַת־הרוח. מה שייך? בקש המן להשמיד את היהודים, ונהפכה עליו מחשבתו הרעה, ותלו אותו ואת זרעו על עץ.

נקרעה הדלת והתפרץ פתאום לכנופיה כזו רפאל דנן, בקבוק יין בידו האחת וכוס בידו השנית. הרימו השמחים את ראשיהם אליו ושאלה אחת

ימים רבים לא קראת לעצמך יואליק־נתן, כי־אם חיים־בֶּר, ותעודת־המסע שבאמתחתך רשומה על שם שלישי. יש נשמה לגוף וכנוי לנשמה; הנך מזייף את שמך, והרי לך שתי נשמות ושני גופים. פשוט משוגע אתה מכל החליפות והתמורות שנעשו בך בבת־אחת. — —

המקנא

בודד ונקרע מכל רחובות קיטוב עמד בית ארוך אחד מחוץ למחנה. שם בעליו היה חיים־אהרן. זה היה איש רחב־הכתפים ומשכמו ומעלה גבוה היה מכל העם. לו היו ששה בנים זכרים, כלם אמיצי־כח ובעלי שער צהוב ועיני־תכלת. וכשבא חיים־אהרן עם בניו אלה ביום השבת לבית־הכנסת, היה לו הרגש, כי שריד נותר מחצי שבט המנשה בא חלוץ לבית־אלהים. קולם עז היה, וכי התפללו מתוך הסדור וענו אמן אחרי שליח־הצבור, נעו הכתלים וזכוכיות החלונות קשקשו.

בקיטוב חי אז איש אחד ושמו שלמה־דוד, והוא היה מקצת אפיקורס וגם למדן ותורני. גם הוא הלך שבי אחרי מושכלי המלבי״ם. והמליץ המחקרי הזה היה נחשב בעיניו לראש החכמים והנבונים. שבת של חול־המועד היתה, מנוחה ליהודים וחירות מכל הדאגות. אלהים צבאות הבדיל את עם ישֻׁרון מכל שבטי הארץ וינחילם מכמני־עד ויחננם שכל ומדות, ואם גם בגולה הם, הוא שש עליהם והמה אך חסדיו ירננו בקהל ויגידו עוזו.

מתאספים בני־העם אל בית־המדרש לתפלת־המנחה בעוד יום, שחים יחד ומדברים מעניני דעלמא ומדברי כלל ישראל. נפוצים המה בני יעקב בכל הארצות, ובכל מדינה ומדינה להם נדיבים ומושיעים, גאונים בתורה ומשכילים בכל מדע.

בין קבוצת אנשים עמד שלמה־דוד האמור, והוא מדַבר על הטבעיות ועל־אודות השכל העליון. אין גם אחד שהבין אמרותיו; בכל־זאת נאספו עליו מכל עבר והטו לו אוזן. והנה העיז להוכיח, כי לא נמצאים שמים כלל וכי זה אשר אנו קוראים לו שמים הוא אך שורה של גרמים שמימיים־אוויריים. וישתוממו השומעים על הדבר הזה. באותה שעה התפרץ חיים־

במילי־דעלמא ··· כי תקרינה ,חדשות בעולם׳, תדע גם אתה על־אודותיהן, וכי תבואנה מלחמות או גזרות מתחדשות, גם אתה תאזין להן ותשיח בהן. כל איש מזרע ישראל הוא אבר לגוי כולו. גם בירושלים עוד גרים יהודים, גם בחברון ובצפת; והרי אתה נותן פרוטה לשם אלה אל קופתו של רבי מאיר בעל הנס בכל ערב שבת. יש לכל בני יעקב תורה מאד קדושה; ויש לכל יוסף, לכל משה, לכל חיים ויצחק מהיום איזה חלק בנחלת ה׳. נכשלת באיזה נדנוד של עברה, והרי בסדור שלך צרור של סליחות ואמירות. כלתך תקשה ללדת או באה מצוקה בבית, והרי אתה נכנס לבית־התפלה ומבקש רפואה שלמה או גאולה במהרה מאל שומע תחנונים. גם אלהים בשמים קרוב לך בעיר מושבך רב יתר מבעיר אחרת ויודע אותך ואת צרכיך. בספר התהלים הנתון בתוך טליתך אתה קורא זה הרבה בשנים. נעים זמירות ישראל היה מלך בהר ציון, שם כונן לו אלהים מקדשו; ועתה אין לנו לא עולה ולא זבח ולא מנחה, רק ,שמונה־עשרה׳, ,קדושה׳ ו,ברכו׳.

כה עברו על יואליק־נתן יותר מחמשים שנה בקיטוב, והרי סכום כזה רוב שנותיו של אדם. מה עשה לו גורלו? נכשל באיזה עון, בהיותו מִשנה לנשיא־העדה מטעם הממשלה. מת בנה יחידה של אלמנה אחת, ולפי חוקי רוסיה חפשי הוא כל כגון זה מעבודת־הצבא, וישכח למחוק שמו מבין החיים, ונמכרה תעודתו לצעיר אחר, וישא מאז את שם המת··· לכאורה, אין זה עון יליד ה,יצר הרע׳, כי־אם ענין נעשה אך לשם הפרנסה. אבל מטעם הרשות עונשין על דבר כזה ומחמירין.

אולם הנה במאה פרסאות מקיטוב עיר קרובה לגבול, שם אפני־חיים אחרים ושם כמעט העולם אחר ··· הנך בא לבית־התפלה, ואין אתה מכיר שם אף איש אחד. חפץ אתה לסחור ולעסוק בדבר־מה, ואין אתה יודע במה תבחר וממה תחדל. עברי אתה נשבה בין העברים, ואף שומרי ימי שבת ויום־טוב, אבל אלהים כאן הוא אל מסתתר. הנך קורא לו ואינו עונה בלשונך. הנך שב מן הריצה ברחובות כל היום, ואתה בא לבית־מלונך והנך רואה אך פנים זרים. בודאי יגש אליך אורח זה או אחר וישאל אותך למקומך ולשמך ולשם אשתך ולמספר בניך ולעסקיך. ודוקא השאלות האלה תבעתנה אותך. הלא בעצם ,בורח׳ אתה מפני אימת הרָשות.

וגם יושב־שמים אינו מתעסק עמדו ברב. מה לו ולבעל־הבית שירד מנכסיו? ומה יתן לו אדם יודע אך בקושי פירוש המלות ומקיים את המִצות אך על־פי פשוטן?

חזקיהו נעשה לבר־מצוה, היה לבן ארבע־עשרה, לבן חמש־עשרה; ובהגיעו לשש־עשרה שנה, הציצו שדכני העיר, כי באה העת לדבר בו נכבדות. ובא הלז והציע לאביו להשתדך עם בעל־בית פלוני; ובא השני ואמר: טוב להשיא לו יתומה שירשה מאביה איזו מאות רו״כ. קפץ יעקב־חיים ואמר: „אלף רו״כ אני נותן בעצמי נדה לבני, ואתם מדברים על מאות שלא מצד הזכר!' וימָלא השדכן חֵמה ויאמר: „האם להתל בי תאמרו, רבי יעקב־חיים?'

ויעקב־חיים לא התל. אלף זהב שקַל נדה לבנו, לתמהון כל אנשי העיר, והצד שכנגדו נתן כפלים וגם כן במזומנים.

מצא מין את מינו. וחזקיהו בן יעקב־חיים נעקר ביום אחד מבית אביו שנתדלדל והיה לחתן איש עשיר נודע בעיר הסמוכה, ויך שם שורש ונתעשר גם הוא. — —

משַנה המקום

כאשר יגדל האילן בגוש־עפר מיוחד ויתפוס לו מקום ביער או בדרך, כן יגדל כל אדם בחוגו ובפנה המיוחדה לו בעיר־מולדתו. במקום יצאת בו לאויר העולם, במקום למדת שם בחדרים והיו לך רֵעים בשכונה ובבתי־התפלה, במקום שם נשאת לך גם אשה והחילות לסחור ולשחות בים העסקים, — מצאת את האופק הצריך לך ולרוחך. הנך הולך ברחוב ונפגש אתה אך עם אנשים, ידעת אותם ואת שמם ועסקיהם גם הם. הנך מציץ מן החלון ותדע היטב את כל עובר ושב. הנך נוסע בעגלה מעיר־מגוריך לעיר הקרובה, והנוסעים עמך ידועים לך מבית ומבחוץ. הנך מלוה כסף, ויודע אתה למי אתה מלוה; הנך בא עם בר־נש במשא־ומתן, והרי אתה מכיר היטב את תכונת בעל־בריתך או בעל־דבבך. בבית־מועד לכל חי מיועדות לך אך ארבע אמות קרקע, ובעיר גופה תוכל להתנועע לכל עבר. יכול אתה להתפלל פעם בקלויז, פעם בבית־המדרש, יכול אתה לבקר את נגיד פלוני או נבון אלמוני, לשתות אצלו כוס חמין ולשיח עמו

לִפְלֵטָה

יעקב־חיים בן אסתר נמנה בימים הראשונים, כשעסק בתי־משרפות היי״ש עמד על מרומי הפסגה, בין עשירי עיר קיטוב, ושָׂמוּ את הונו לסכום של עשרים אלף רו״כ. והוא הרויח והוציא, הוסיף מעשה על מעשה ומסחר על מסחר. וביום אחד ,נשבר כל הבנין הפרוץ׳, והרבה מן הכסף המדומה ירד לטמיון. אחרי ימי העשירות באו ימי שמיטת־כספים, ושוב עסקים בערכאות וגם בדיני ישראל. יעקב־חיים אינו עשיר עוד, אדרבה, מטה ידו והוא אך מתפרנס משלש פרותיו ההולנדיות, שנשארו לו מימי גדלותו. אשת איש עשיר, שמתפלל במזרחו של בית־המדרש ולו יד ושם בין חשובי העיר, מוכרת חלב, חמאה וגבינה ולפעמים גם ביצי תרנגלותיה לאחרים. איך נפלת וירדת, הילל בן שחר!

ליעקב־חיים היה אך בן יחיד, ושמו חזקיהו, כשם מלך יהודה, והוא בימי מפלת אביו כבן עשר. והנער חרוץ מעט ובעל־שכל, לומד בחדר את תורת האבות ולומד מפי מורה גם יסודי שפת רוסיה וחשבון. בימינו אלה לא נוכל לחנך עלם כלו לשמים וצריך לתקנו גם לבריות. יעקב־חיים לא שם לבו כלל לדבת רבים, ולו גם סוד צפון בחנוך בנו וסלול מזלו...

בארון יפה אחד של עץ, שעמד בחדר־משכיתו, היה מונח על קרקעיתו נרתיק של עור, והוא קשור בשבעה קשרים וחותם עליו. בו היו שמורים אלף שקל בדינרי־זהב; ואת אלה הקדיש בסתר בתור נדה מסוים ליוצא חלציו. יעקב־חיים אינו עשיר עוד ואין לו שום תקוה בחיים, אבל באלף זהב אפשר לטעת את בנו חזקיהו במשפחת עשירים בעלי הון, ושם כבר יכבוש לו דרך.

ימים רעים באו ליעקב־חיים. מחלה מתדבקת המיתה שתים מפרותיו, והעגלים עוד רכים המה ולהם אין לשַׂבֵּר. לוּ היה בידו כסף לקנות מיניקות אחרות, כי אז היה יכול לחזק מעט את מעמדו; אבל כסף מלבד הנדה האמור אין; ושום איש בקיטוב לא ילוה עוד מה ליעקב־חיים. אם השמש אינו זורח בעולם, אז אין חום גם בלב. לפני שנים עֶשר היה רוח־החיה באופני העיר, והשכימו רבים לפתחו והוא נתן ,גמילות־חסדים׳ לכל מבקש. עתה הוא בודד במועדיו, הוא מתפלל יחידי אפילו בתוך הצבור,

גדולות, חורבנות. משיחי־שקר קמו אצלנו ואצלם להתעות משפחות שלמות, והיו שמדות רבים. הוא ידע גם ידע לדַבר על המאורעות שהיו בעשרים לחודש סיון, יום צום האחרון; וגם היה יודע לכנות שמות חכמים מפורסמים ומגלי חוקים חדשים בטבע. לעתים גם באר לי יסודי ההתחלה בחכמת־הנפש וידבר על כח־המושך וכח־הדוחה, על רגשות אהבה ואיבה. וכשהלכנו פעם לטייל שעה לפני תפלת מנחה מחוץ לשער העיר, הימים סוף ימי קיץ וגם שמש העולם נוטה לערוב, והתחיל לספר לי מימי הברית שלו עם רעיתו הראשונה ומְדבֵר מיצר הנפשות. ראיתי דמעות בעפעפיו והכרתי אף בלבבי אני ראשית נצני הצער. — את האהבה ידעתי אך מספורי הכתובים: מיעקב ומרחל, מדוד וממיכל, ואף מעט מן התלמוד: מעקיבא בן יוסף ומבתו של כלבא שבוע . . . שיר השירים היה עוד בעיני למשל. הקורא לא יאמין, כבר חתן הייתי אז זה שלש שנים. את הכלה לא ידעתי, אבל שלחו לי לכל ימי חנוכה ופורים מתנות. ומעת לעת גם הזכירני אבי חובתי, להתמיד בלמודים ולהיות זוכה בגורלי. הרי כלתי בין עשירים נמנתה, ואני לא בן עשיר הייתי.

פעם עשו לי מעיל עב לימי־החורף, והחייט תפר אותו לפי גדלי כדין וכהלכה. ובשומי אותו עלי, כמעט התיהרתי ועלה בי רגש של עוז, אבל דרכי היה להתחכך בכותל והיה לובן הדפנות נדבק בבתי־זרועותי ובשכמי. נכנסתי כך לבית אחד משכנינו הקרובים. ושם בת בכירה ונאה, הכרתי אותה זה ימים רבים, ותרא אותי מלוכלך, ותקם ותקח מברשת של שער ותחל לנקות את הסיד מעל בגדי ותצהיל אלי גם פנים. וכמו קלוח של רגשות חדשים השתפך בקרבי. נבהל יצאתי מן הבית ופני הנערה נדבקו בי, ואשמור נעמה בחֻבי.

שוב הלכתי לטייל עם מנחם, והוא מדבר הפעם בדברים יותר שוטפים על רעיתו ששלחה אותו והיא יושבת בלבבו. ואני אף אני נושא בחֻבי המון רגשות, יש להם קִרבה להרת האהבה ולמיצרי האהבה.

שנתים ימים אחרי הטיול הזה נשאתי אני לאשה את כלתי המיועדת לי, ואף בעת הבטתי בפניה נסתבכו בי עוד קטעי זכרונות ועלו בלבבי גם פני בת שכננו מאז . . . ומנחם אף הוא עזב ביום אחד את רעיתו השניה ותֵעגן. ולא נודעו עקבותיו עד היום. — —

ובערב ומשלם את נִשְׁיָך לבורא לפי מִסת ידך, עליו גם להסתכל מעט במחיצתך ולהזמין לך קונה הגון...

עוד לא עברו על פסח ארבעים שנה, וכבר נעשה חלש והחל להשתעל, ודוקא בחזקה, ולפעמים ביריקת דם. הוא התקרר בימי־סתיו קשים ובגדו העליון לא חם עוד. ענין החולשה גם כן כתוב בספר־הרפואות. ספר כזה היה לו למלך שלמה, שהחכים מכל אדם, ואחר־כך נגנז; חזר ונתגלה לחכמי יון והיה נודע גם לחכמי ישראל; ועתה זה דבר שהוגים בו בה,שקאָלעס הגבוהים', והגומרים שם את חוק־למודם יוצאים מוכתרים בכתר דוקטור ונעשים לרופאים בשכר.

פעם ירד פסח לטבול במקוה־המים בערב־שבת. ירד ולא עלה, כי אחזהו השבץ וימת.

לחיצת הנעל

מנחם חתן שמעיהו, בעל האכסניה היחידה בקיטוב, היה איש־בריתי ולמד עמדי שנה שלמה אחרי נשואיו. כבר נשוא היה פעם אחת בעיר אחת סמוכה לחרסון הבירה; אבל רעיתו, שאהב אותה מאד, מאנה בו, ויכתוב לה ספר־כריתות, אם גם באונס ושלא ברצון כלל. אחר זה התגורר במתיבתא דרב אחד נודע, למד שם גמרא ופוסקים, עסק גם ב,קדוש החודש' והיה כרוך אחרי המשניות עם פירוש ,תפארת ישראל'. וכשהתגלה אז כוכבו של המלבי"ם, התמכר גם אליו וילמוד חלקים אחדים מספרי התנ"ך עם ביאוריו בטיב הלשון. הוא החל לאהוב את שפת חוזי־יה וירא, כי לפרשיות הנביאים הד אחר לגמרי, כאשר נלמד אותם בגוף התנ"ך, מאשר נדע אותם על־פי ההפטרות שבספרי החומשים. בספר ,מסלול' למד גם כן את ראשי חוקי הדקדוק, אם כי גער בו רבו בגלל הדבר הזה, יען כי אין הלמוד באלה והלמוד בדברי הפוסקים עולים בקנה אחד. בידי מנחם נמצא גם הספר ,נחמד ונעים' לדוד גנז, והיה יודע מִספר העתים על־פי ספר משנה לו ,צמח דוד'. בשנת כך וכך מָלך מלך פלוני וכבש מדינה פלונית ואלמונית. בשנות מאה זו היו גזרות רבות על עם היהודים, ובשנות המאה שאחריה באו שוב גזרות רבות וקשות. פעם התגלה כוכבא דשביט; פעם באו ימי מבול חדש להטביע חלק רב מנפות האדמה; היו שרפות

פסח החנוני היה יודע בספרים, אם גם לא ירד לסוף עמקם. מבארים הם המחברים את עניני הכתובים על־פי דרוש וסוד. „שבעים פנים לתורה"; וכשאתה אומר פרקי־אבות בשבתות הקיץ ואף הנך מבין מה שנאמר גם בפנים גם בפירוש ברטנורא, אתה מוצא, שאומרי־פתגמים הללו היו חכמים מופלגים. זה קבל מזה וזה קבל מזה, כל משנה היא קצרה מאד, והכל הוא רק חוליה בשלשלת ארוכה. הנך משיג דבר בשכל והנך תופס הכל; אבל השכל הוא ענין לחוד ורוח־הקודש היא דבר לחוד. הראשון הוא מנת כל בר־נש יודע ספר, והשניה היא אך מתנת יחידי־סגולה, בחירי הדורות. בימי התורה היו גם נביאים. משה עלה על הר סיני ודִבר שם עם הגבורה ממש; וכשחרב הבית, כלו ימי התנ"ך והתחילו ימי הגמרא. גם למִצות גוף ונשמה; את הדינים גופם לא חבב פסח, אם גם היה סר למשמעתם.

וכשהתחילה „רוח הזמן" לנשב בעירות יהודה, החל גם פסח להבין עניני מרחקים ולהשיג מציאות מדינות אחרות. בימי המקרא היתה ארץ אשור וארץ מצרים; בימי התלמוד דברו על פרס ועבר הירדן ושבור־מלכא... ועתה שחים על־אודות ארץ צרפת ואשכנז ועל ארצות לא ישמרו בהן בני־ישראל את יום השבת, ואף מורי התורה מגולחי־זקן המה שם... סוחר אחד גדול בא עד כרך ליפסיה, ויבוא אל השו"ב דמתא, כדי לשאול אותו, איה אפשר לסעוד בכשרות, וירא והנה הוא יושב ואוכל עם רעיתו יחד על שלחן אחד ואינו בוש כלל...

אזנו של פסח גם לקחה שמץ משיטת בעלי „כיס אחד לכלנו", והיה חושב בתורה זו ימים רבים; ובקש ומצא, כי אי־אפשר לעולם בשתוף נכסים לגמרי, וכי אם לא יהיו עניים ועשירים, לא יהיו גם כן עובדים ומשרתים, ונמצאה האדמה לא משודדה, גשרים לא בנויים, ואין אף מי שיתפור לך בגד או יתקן מנעלים לרגליך. אף להתורה פרשת בראשית ופרשת וזאת הברכה לבסוף. הרי לך ראש ועינים והרי לך גוף סתם ורגלים. בחוש־המשוש בלבד אינה יכולה כל בריה להתקיים, ואף לתולע ולרמש איזה שכל. את מציאות האחרונים ידע מ„ספר־הברית" לפינחס אליהו; וכל העובר בין בתרי פרקיו יהיה לחכם מחוכם ויוכל לנצח כל האפיקורסים שבעולם. בלב פסח בעצמו היו נולדים לפעמים איזה ספקות... ודוקא ביום־סגריר, כשעמד בחנות איזו שעות על רגליו ולא מכר אפילו בחמש פרוטות. עלבון לאדם, שיהיה יגע לריק. ואם הנך מתפלל בבקר

ב,קרבן־מנחה׳; וכי תתפלל לשכינת־עולם׳ עליך לבוא לא אך בלב טהור׳ כי־אם במדות ובמעשים.

אברהם אבינו היה ,מכניס־אורח׳ גדול׳ וארבעה פתחים לביתו לכל רוחות השמים. גם שרה לשה קמח ועשתה עוגות למלאכים נראים כאנשים. אם בבבל אם בכנען׳ אם בספרד אם בשאר ארצות הגולה — אל עולם זן ומפרנס פעם על־ידי עצמו׳ פעם על־ידי שליחו.

משולם לא האריך ימים וימת בן חמשים׳ ויתאבלו עליו כל אנשי קיטוב. חיה עוד האריכה ימים אחריו חמש־עשרה שנה ותאכַל את העניים משארית הונה. וכשכלה זה׳ החלה למכור את הכלים והמטלטלין אחד־אחד׳ כדי שלא להניח ידה ממִצות ומעשים טובים. וכשמתה׳ ספדו גם לה ואנו ואבלו רבים׳ וחצבו לה קבר על־יד קבר בעלה. תהיינה נשמות שניהם צרורות בצרור הנצח!

פֶּסַח

בחנות קטנה למרכֹּלת ולמיני מאכל׳ לקדרות ולכלים׳ לעניני־תפירה׳ עטים ודיו וגם גלומי־קטורת׳ בקצרה׳ בבית־ממכר כל הצרכים הפעוטים של איש עברי או גם של נכרי׳ היה הגבור שלנו בשם פסח עומד מבקר עד בוא הלילה ומשרת כל קונה או מחכה לו... הנך שם זרע באדמה׳ והוא צומח; הנך לוקח גרזן ומכה בעץ׳ וענפיו נופלים לארץ; מכל דבר תצא פעולה — לא כן עסקו של חנוני. הנך קונה סחורה ובורר מינים נאותים ולוקח את כל אלה בהקפה׳ ואתה מתחייב לשלם הכל למועד ידוע; והנה דוקא באותו המועד מעטים הקונים; וכי יחפצו לקנות מה׳ הם באים לחנויות של אחרים ולא אל שלך. זה ענין בחירה׳ ואפשר לכל קונה להטות רצונו לקנות בחנות זו או בקרובה לה. ודוקא ענין הרֶוח הוא הכרח גמור. לא מכרת את הסחורות והן תתקלקלנה ברוב הימים׳ לא שלמת לבעל האוצרות של סחורות ושוב אינו מקיף לך.

מעבר לחנותו של פסח הנה חנותו של פלטיאל׳ חנותו של איש לא בעל־שכל גדול ואף לא רצוי לבריות׳ ואף־על־פי־כן מרבים העוברים לסור שמה. אם ה׳ יאבה להצליח אדם׳ אז לא תבואהו צרה כלל׳ וכנגד זה ימנע מבר־נש את אורו — ואז הוא תמיד אין־אונים.

החיים ואינו שָׂם את ,עול הפרנסה׳ עליו לפני בוא העת· פנינה הרתה ללדת׳ ותקנא גם אחותה בה·

פעם נכנס גדליהו פתאום לחדרו של יוסף הראשון וימצאהו גוזר במספרַים את טליתו של יוסף השני· הוא הכה אותו על לחייו ויגרשהו מביתו· —

מכניסי אורחים

אני עושה חסד עם המתים ועם החיים׳ בהציבי פה ציון למשולם ,מכניס אורח׳ ולאשתו חיה הצדקת·

משולם היה ,בעל־הבית׳ נודע בקיטוב׳ ממצע בעסקי מכירת נופת ונוסע לתכלית זו לרוב לעיר־המחוז ומרויח ממון במדה הגונה· אבל כל מה שהיה מכניס׳ היה מוציא לאחרים· בנים לא היו לו׳ אבל מעולם לא היה סועד לבדו על שלחנו· על כל עני ואביון הולכי־דרך וסובבים בעיירות היה לו משפט הבכורה· הוא נוטל ידיו לסעודה; והזר׳ לא ידע אותו מתמול שלשום׳ גם כן נוטל ידיו ויושב ואוכל עד כדי שובע·

משולם פִּרנס עניים בביתו׳ לא אך בימי השבת בלבד׳ כי־אם גם בימות־החול; ובימי פסח ומועד היו גם שנים ושלשה אורחים סועדים אצלו· הוא לא היה בודק לנפשות׳ לא היה מסתכל בפני ההֵלך׳ אם יפיקו אֵמון׳ ולא היה מקפיד בזה׳ אם איש לא־נקי גם בבגדיו גם בבשרו היה מתאכסן אצלו· כל איש מזרע היהודים הוא בן לאבות אצילים׳ ואין עתה הבדל כלל בין בני השפחות ובין בני רחל ולאה ממש· הוא אינו מיטיב את הדלים׳ אינו נותן משלו לרעבים׳ הוא אך פורס מהונו של מקום׳ שכל קניני העולם ברשותו ושהכל ברא ויצר לקיום הבריות·

וחיה רעיתו גם היא גזברת נאמנת היתה· היא משתדלת לאפות ולבשל׳ ואין לה נחת־רוח אחרת׳ כי־אם למלא כל קיבה ריקה במטעמים טובים· חלק אנוש עלי אדמות הוא אך להקים נכשלים׳ לתת צדקה לכל פושט־יד ולהשאיל לשכנות עניות כל כלי דרוש להן או אף עצים להסקה ושומן ליום השבת· אם השמש יאסוף נגהו׳ אז יחשך העולם· אם אין חום׳ יתקרר ויגוע הכל; ואם יתקשה הלב ולא ירגיש בצורך אחרים׳ מה ישָׁאר עוד בחלל המציאות? על־אודות אל ,גומל חסדים׳ ,חונן ומלוה׳ נאמר גם

בחובות והוצאותיו רבו תמיד על הכנסותיו, היה מטעים לכל מי שדִבר נכבדות בבנותיו, כי יתן לכל אחת מהן אלף רו״כ במזומנים, מלבד מתנות רבות לחתן וארוחה נאמנה לזוג שנתים ימים על שלחנו. הלא למטרה זו הוא גם בונה את הבית החדש, ויהיה לכל חתן בית־מלון יפה, כדרך הנגידים ממש.

בהגיע שושנה לשנת השבע־עשרה, נארסה לחתן אחד, שמו יוסף בן טוביה, והוא מעט משכיל, מגהץ את בגדיו, ומנעליו מבריקים בשחרוריתם בכל יום. שמונה ירחים אחרי ,כתיבת התנאים' כבר חגגו את חג החתונה במשתאות ובכלי־זמר ובשאון רב, כמעט לא נשמע כמוהו בקיטוב. כאציל ממש דר יוסף בחדרו, שפִּנו לו בבית החדש, לחמו נִתן, מימיו נאמנים, וכל משאלות לבו לא אצלו ממנו. אין עמל ואין אף טרדה מִעט להרויח או ,לחשוב על איזו תכלית'. הנך יושב ומצחק עם רעיה צעירה חבויה עוד בחביון הנוער, היא שלך ונשמעת לך. ובלא חופה וקדושין ובלא אירוסין כדת הן לא אך מגע, כי־אם גם שיחה יתירה עם נערה אסור גמור הוא ודבר בל־יעשה.

אומר אתה, כי הנך אך יחיד ומיוחד באפקו של בית גדליהו, והנה בשנה הבאה אחות רעיתך גם־כן נארסת לחתן, וגם זה שמו יוסף. עברו ירחים והנה שוב חוגגים חתונה שוה במדתה ובשאונה לחתונה שלך. כלקראת בן־מלך יצאו לקראתך, בבואך בראשונה העירה, בתופים ובחצוצרות, להובילך לבית־המלון בפאר והדר; ועתה יוצאים לקראת צעיר אחר והוא בן־גילך ובעל־דבבך.

הקורא אולי יבין את סוף המעשה מעצמו. יוסף הראשון קנא בשני והחל להציק לו. אם עזב זה את חדרו לשעה, והנה בא הראשון ויקרע את הסדין היפה הפרוש על מטתו. עזבה גיסתו את חדרה, ויתגנב יוסף בן טוביה ויקרע את בגדה המשי. ביום שבת אחד לפני לכתה לבית־התפלה בקשה פנינה לשום טבעותיה על אצבעותיה — ואינן, כי נגנבו. פתחה ביום החורף את ארון־הבגדים, לקחת משם אדרת־שער יקרה, אשר עשו לבעלה, והנה נחתכו ממנה כל זנבות־התחשים. יוסף השני לא בין משכילים הוא נמנה, אדרבה, נוטה היה לבני החסידים והיה מסב במסבותיהם. גם לו לא היה לב רחב, אבל שנאת־חנם לא ידע ולא אמר מעולם לנפשו: צר לי לשבת יחד עם בעל אחות אשתי. גם הוא נהנה מן

אתה את פיך ואחר־כך טובל אתה אצבעותיך במים אחרונים והנך מברך את הזן ומפרנס, על־פי הנוסח הרגיל, ואתה מפתח אחר זה כפתורי מכנסיך, פושט מעילך, מסיר מנעליך ומשתרע על מַרבד רך לנוח — זה גן־עדן התחתון בהאי עלמא.

ואיזו מנת עוד יותר גדולה צפונה לצדיקים לעתיד לבוא? הלא בלי בשר ה„לויתן" וחתיכות שמנות מ„שור־הבר" אין כל טעם גם לימות־המשיח. אלהי העולם הבטיח את אלה על־ידי עבדיו הנביאים וחזר והבטיח, והוא אמר ויקיים. אשרי העם שככה לו!

אשתו של גדליהו היתה שטיה מעט ולא היה לה כל תוקף בעניני־הבית. אמנם רגליה נעו כל היום ותלך מחדר לחדר, מבית לחצר ומשם לבית־המבשלות. פעם דברה עם אמותיה, פעם עם בניה, פעם עם בעלה. בימי נעוריה הן גם ילדה, והימים ימי כאבים גדולים, ואחריהם באו ימי מחלות־נשים. איך אומר הכתוב: בעצב תלדי. ויש נשים שאין להן תשוקה כלל, הבעל מושל והן אך שפחות־בית. רב לדבר באלה!

מימי הלידה גדלו בבית שתי בנות: שושנה ופנינה, רוזה ופֶריל. שתיהן בעלות שער אדום ואף נאות במראיהן ומלובשות בטעם. שושנה היתה חיה ברוחה, ממלאה בכל שיחה שחוק פיה. לא נכנעה גם מפני פקיד, נתנה יד לכל אורח, והן גם למדה מעט לשון וספר. פעם בא אציל פולני אחד מאצילי המקום לבית־אביה להחליף עמו בסוסים והושיט לה פרח, ויהי הדבר לנס במלוא העיר. — טבע אחר היה לפנינה. היא היתה שתקנית, עצלה מעט ולא אהבה לשמש בצרכי הבית. בפניה היו כתמי־שמש רבים, עיניה ירוקות מעט; ובלכתה לטייל עם אחותה, זו צועדת קוממיות והיא נחשלת אחריה.

בימי אביב אחד החל גדליהו לבנות בקצה חצרו בית קטן של אבנים; ויעש את המבוא בפנים החצר ובחוץ ששה חלונות לשני עברי הבית, שני חדרי־מטות פתוחים לאולם, ולפני האולם פרוזדור וקירותיו זכוכית.

שדכנים מן המגין החלו לחזור על פתחו של גדליהו. הנה פה שתי עלמות בוגרות, ובעירות אחרות מרחוק ומקרוב כמה וכמה בחורים ראויים או יכולים להיות חתנים להן. שדכן זה מציע לנערות בני־מיוחסים, ושדכן שני מציע להן בני־נגידים. צריך לאמר, כי אף שגדליהו היה שקוע

במדת הנגידות, והנה נתון לך אשר תחפוץ — אם גם לפעמים ברוב עמל ויגיעת־נפש.

גדליהו היה מחזיק בחכירה את בית־הדואר למסע פקידי־הממשלה ממקום למקום. מסִלות־הברזל היו עוד אז חזון לא־נפרץ ברוסיה, והלא על מושלי המדינה ופקידיה לבקר מעת לעת מספר ערים וכפרים, נמצאים בחבל־אדמה מסוים, הנמסר להם להשגחה. לו היה בית יפה בקצה העיר, ומסביב לו חצר גדולה ואֻרוה לסוסים ומרכבות; בחצרו היו גם מלונות לשומרי הסוסים ולרַכבים, שם היו גם בתי־בשול ואסמים לשעורים ולתבן ולמספוא. היתה פה מעט שָׂררה והד של אחוזה.

יושבים אל השלחן לאכול, והנה נשמעו צלצלי פעמון של מרכבה באה מרחוק. עבד אחד רץ תיכף לפתוח את השער, ושני לו החל לנקות שני סוסים להכינם לדרך. בכל החצר התעוררה איזו תנועה. גדליהו קם מכסאו, הסיר את כובעו, החליק את זקנו, והוא מְשַׁנן לעצמו את המלים הרוסיות, לאמרן לקבלת פני הפקיד בצהיבת־פנים. הוא ביד כל מושל ופקיד. ואמנם הללו יודעים להמטיר דברי חרופים על כל איש נכנע להם, אבל לבם לא קשה כלל, אדרבה, מתרככים המה, בעת שמעלים להם חמין במיחם הבוער ומשימים לפניהם לחם לבן מבריק, נופת וחמאה. באולם שבבית גדליהו לקבלת אורחים חשובים שורר נקיון רב ואיזה יופי במשטר כליו.

בחדר, שישבו על כסאותיו פקידי המחוז, שופטים עליונים, רופאים ידועים וכמרים, כבר צפון איזה אור, ואיזה דבר יעטוף את הלב, עת תציג רגליך על ספו. יש נשרים בעולם וכל בעלי־כנף, והנה כנגדם חיות ובהמות הולכות על ארבע ובני־אדם סתם הולכים על שתים.

גדליהו היה משהה בסעודתו אף בימות־החול. בשר־מרק לא נעם לחכו והיה אוכל בחמדה אך צלי ומטוגן. עוף שלם עולה על השלחן, ואתה מחלקו בסכינך ולוקח ממנו אבר, קולף אתה את הבשר ומוצץ אתה מן העצמות את מיצן. על־ידי חוש־הטעם מתענג הגוף ואף הנפש תעלה, ימי צום הם רק גזירת חכמים על־פי חוקי הדת ומנהגי האומה. מי שמרעיב עצמו לדעת, נוסף על הנאמר בשלחן־ערוך, זהו חסיד גדול או איש משתגע גמור. אוכל אתה בשר־עוף רק צלי ומתובל באיזה בשמים, שותה אתה כוס יין אדום, נסחט מענבים ממש בלי שום תערובת, מקנח

נכנס לחוג של יראת־שמים; אבל יעקב נתן לבו לזה, שההן שלו יהיה הן והלאו שלו יהיה לאו. הוא היה שומע ומאזין, לא אהב להתוכח, אבל כשהשיב על איזה דבר, השיב בטעם. ביום לא היה פנוי; ועל משכבו בלילות היה צופה ומביט לעסקיו המסובכים והיה עמל לְיַשֵּׁר הדורים. הוא היה יוצר מן התֹּהו, ובלא ,חומר קדום'; וכשהסתכל היטב, ראה לעתים תהום לרגליו.

והנה הגיע תור בתו להֵארס. יחידה היתה ומעונגה. איש כיעקב יכול להתקשר אך עם משפחת עשירים, ולהרים מכספו, שלא רב היה, הון הגון היה זה דבר נמנע על־פי דרך הטבע, אבל הן הרצון מושל ומניע בכל. בימים האלה החל יעקב לעשות עסקים עם אציל אחד, אשר נטה אליו חסד ויאמן בו יותר מבשאר אחיו היהודים. מעין כוכב עלה עתה על שמיו, ויחל להרויח במדה יותר מרובה. אולי גם יד ההשגחה העליונה היתה בזה.

יום קיץ היה. יעקב ישב עם האציל בעל־בריתו בהרחבת־הדעת במסדרון הפתוח לפני הארמון היפה ודברו שניהם בעניני מסחרם. עבד מלובש בגדי־שרד הביא על טבלא בקבוק יין וכוסות והעמיד לפניהם. נזהר יעקב תמיד בדברי הדת; אבל הפעם מט עוז־נפשו, וישת מהיין ... אחרי שעה עזב את הכפר וענן העון כסה את רוחו.

שלשה ימים ,צפן' את המעשה בקרבו, וביום הרביעי בא אל הרב דמתא לפני תפלת־המנחה — ויקבל ממנו הוראת ,תשובה' ... ימים רבים היה צם יום אחד בשבוע, ואיש לא ידע את הדבר. ויהי כי עלה עליו הגורל להִמנות פרנס על הצבור ובאו טובי העדה לבשרו את הבשורה, ענה ואמר לתמהונם: ,קטנתי בעיני להיות אב ופטרון לקהלה: שתיתי פעם יין־נסך' ...

שני יוסף

עוד לנגיד אחד אומר אני להציב ציון, לגדליהו בעל בית־הדואר, והוא גם חי ברשות עצמו. גדליהו נחשב על הנדיבים ועל אלה, שלהם בית־קבול לאיזו עשירות וכשרון־מה לחיים בְּרֶוח. העולם בודאי אינו הפקר; אבל אם תבוא לשאוב ממנו בכוס גדולה, אז תכניס בה יותר מבכוס קטנה. דל הוא זה, שדלה נשמתו ומסתפק גם בפרנסה דחוקה. כנגד זה, בחרת

ומונה עד ארבעים ואומר: ,והוא רחום יכפר עון' שלש פעמים בזה אחר זה· והלוקה מתוַדה ונקלה לעיני אחיו·

ובכלות גד את תפלתו במזרח בית־הכנסת וירד ממקומו ויבוא אל הפתח, קץ לכוף את קומתו וילך הלאה· התקומם איש עשיר בגאוַת־לבו נגד מנהג קדמון לבני־עמו· ויהי הדבר לשיחה ימים רבים·

יַעֲקֹב טִירַדִּין

תמונת ה,נגיד' הזה נקלטה בזכרוני ואני חושב בו לפרקים·

הוא היה איש מכובד, שוקל את דבריו ונוהג בעצמו דין תלמיד־חכם, אם גם עם־הארץ היה ביותר· אוהב היה להתפלל בקול ולהטעים כל מלה; ואם לא הבין מה הוא שח עם אלהים, בעלי־התפלה בודאי ידעו זה, והם גם הם תקנו את הזמירות והאמירות לתפלת שחרית, מנחה וערבית וכן לכל מועדי השנה· כשרחץ את ידיו לסעודה ונגבן אחר זה היטב באלונטית והיה יושב על כסאו בראש השלחן ובצע את הפת וטבל את החתיכה במלח, היה לו הרגש של כהן העומד על־יד המזבח· אין מקדש ומשכן בגולה, אבל הנגידים המה לְוִיֵּי העם· לא אחת היא, אם אתה לובש כתונת־בד לבנה אך בערב־שבת לבד, או שעושה עתה כזאת פַּעֲמַיִם או שלש פעמים בשבוע· הבדל רב הוא, אם במנעלים עקומים תצעד על הקרקע או מנעלים שחורים ומבריקים לרגליך· נפש האדם תרחב מבגדי־כבוד ומהדרת־כבוד·

יעקב טירדין עסק חליפות במסחר יין־שרף ובמסחר הנופת· מוצלח לא היה במעשיו לרוב, ולפעמים גם היה מפסיד· אבל הוא גמר אֹמר להמנות בין הנגידים· ומי שעומד מעלה, מי יורידו? הוא לא שחה בים־החיים, כי־אם היה כפַסָּל החותך באבנים קשות ומתיגע ומתעמל· לא נקל לבנות בית יפה, לשכללו בכלים נאים, להלביש את האשה חמודות ולקנות לה תכשיטין בכל פעם; לא נקל לתת צדקה ביד נדיבה, לעמוד בכל ענין של צבור בשורה הראשונה ולהתחרות ב,קנית העליות' גם עם גבירים גדולים — ולהיות עם זה שומר אוצר כמעט ריק· את דבר הכתיבה לא ידע יעקב והיה מחשב ההכנסות וההוצאות הכל על־פה; על כח־זכרונו התפלאו כל יודעיו· לרוב בני־אדם אין בעניני המסחר צד של אסור־והיתר ואין גם זה

ושלא לשלם חובותיו. הוא ראה עָוֶל במתחרים עמו וגם התבונן לדרכי השכינה, שאינם ברורים. ארבע תקופות לשנה: קיץ וחורף, סתיו ואביב, לכל מועד גבולו, והרי לכל דבר לעמוד על משמרתו. אבל הנה אתה פותח רמון ותולעת בו. איש פלוני לובש אצטלא־דרבנן — ורק מרמה בקרבו. יצר־הרע בוער בך כיקוד אש, אתה שומע בקולו, ואחר זה גם הוא יעזבך ולבך שמם... ריב־תמיד בינך ובין אשתך, מה שאתה מחייב היא שוללת, אתה מכניס בעמל והיא מוציאה בלי חשבון — והרי הנך תלוי בה לקיום המין. הנה לבני־ישראל תורה רחבה מני ים ומִצות לאין מספר וימי חיי האדם רק שבעים שנה; אין לתמוה, אם נשלם נִשְׁיֵנוּ פה אך מעט ואנו באים לעלמא־דקשוט וחוב גדול עמוס על שכמנו...

מין אחר היה האח הבינוני גד. גם הוא על משפחת החנונים יִמָּנֶה; אבל לו היתה חנות גדולה למרכולת בטבור העיר; וכל האצילים הפולנים בעלי האחוזות הגדולות שמסביב לקיטוב, כהני־הדת, פקידי־הממשלה היו קונים אצלו במזומן ובהקפה, והוא הולך ומתעשר משנה לשנה.

צנורי הפרנסה לא רחבים הם, וכמה קשה לאיש יהודי למצוא את לחמו! אבל אם יתן ה׳ לאדם את הברכה, אז משפיע הוא בלי חדול. בעל ישוב־הדעת הוא גד במעשיו, מתון בלכתו, ואף בדברו אל אחיו הוא מונה כל דבור. בימי מועד וחג באים המה ונשיהם אליו לבקרו; והוא גם לא יצעד על סף ביתם. הלא מבטן אחת יצאו שלשתם ואב אחד הולידם, אבל נפתלי ובֶר אך בעלי־בתים המה והוא — עשיר בעמיו. אף בני־התורה והרב דמתא מתיחסים אל גד באֹפן אחר מאשר יתיחסו אל נפתלי ובֶר. עולים אנו למרום, וגם שם הנה מיכאל, גבריאל ורפאל ראשונים במלכות, ולעֻמתם מלאכי־השרת הרבה לא־נודעים בשמותם והמון מלאכים סתם.

ערב יום־הכפורים בא, יום כפול במהותו. מן החרכים תציץ אימת־הדין, ולעת־עתה מַרבים בסעודה לפכח את הלב. נותנים צדקה וחסד; משלמים בעד ה,מקומות׳ בבתי־הכנסת ביד נדיבה וזורקים מטבעות של נחושת וגם של כסף אל כל הקערות העומדות על שלחן־הכניסה בעזרה. לפני הסעודה המפסקת מתפללים מנחה בצבור ומתוַדים בלחש ואין חותמים. וכשחוזרים ויוצאים, איש־איש משתטח למחצית על הקרקע, הפנים מוטים לצפון והאחורים לדרום; ושַמש הקהל, או איש פחות במעמדו, אוחז רצועל של עור בידו ומכה על גבו של המוטה, אם שוע הוא או דל; הוא מלקה

כעבור ימי האימה והפחד וימי המועד שאחריהם הובילו את יצחק לעיר המחוז ויושיבו אותו בבית־מקלט לחולי־הרוח. ורעיתו הצעירה והעדינה שבה לבית אביה, כי לא ילדה לו עד היום. וישאר האגף השמאלי בבית החומה הלבנה שומם מאדם.

שמעון לא קרא מעולם בדברי הנביאים, וידע אך את הפרשות שבהפטרות ומהכתובים ידע אך מזמורי תהלים וחמש המגִלות. אבל זאת הפעם החל לקרֹא בספר איוב; וגם הוא לא חטא ולא נתן תִּפְלָה לאלהים, אשר הראהו שבט אפו. הוא אך חדל לבוא לבית־המדרש, החזיק מנין במחיצתו ולא יצא מאז מפתח ביתו. — —

אַנשי־השָׂדה

אצל עם היהודים אין שמות בני־אדם וכנוייהם מתאימים ברוב לתכונתם ומעמדם. וכזה ילמדונו שלשה האחים: נפתלי איש־שדה, גד איש־שדה ובֶר איש־שדה, שהיו ידועים בקיטוב, ולכל אחד ואחד גם מדתו ביחוד.

נפתלי הבכור היה איש גבה־הקומה ובעל־בשר, איש בלי מרה ואף בלי שמץ כעס בחֻבּו. חנוני היה, מוכר צמר ומשי לבגדים ובד ללבנים. ,בעל־שפע' לא היה, ובחנותו לא עמדו הקונים מעולם צפופים, אבל הוא מצא את לחמו והיה נחשב ל,בעל־בית' הגון, וגם איש מכובד היה ורצוי לכל. כשהתפרץ ריב בין שכניו, דִבּר הוא עמהם דברי־פיוס. אם הטיל הגבאי אימה על הצבור, לא נמנה הוא בין המתקוממים כנגדו בחוזק־יד, אבל היה משכים לביתו ומדַבר עמו נכוחות כעם אח וקרוב. הוא היה שמח בכל יום שבת ויום־טוב, ופניו היו צוהלים בבית־המדרש, כשהחזן נצב לפני העמוד והתחיל לשבח ולרנן לאלהים, אשר בחר לו שבטי ישראל לנחלה והוריש להם חיי־עד. שמח היה נפתלי גם בבניו ובלוקחי־בנותיו, שלא בוש בהם כלל בפני עם ועדה. הנה בעולמו של אלהים מסִלות ישרות ועקומות — מי שהולך בדרך ישרה, חוסה בצל המקום; ומי שתועה ללכת, סופו יורש גיהנום, אם גם נהנה מעט בעולם הזה.

חשבון אחר לגמרי היה לבֶר, אחיו השלישי. גם הוא היה חנוני, מוכר כלי־ברזל, פחים, מסמרים, מפתחות ומנעולים, אבל הוא עולה ויורד במעשהו, עולה ויורד. לא פעם אחת עמד על המשבר להשמיט כספים

עוֶת. אם יאַבד עשיר מאות אחדות, אצבעותיו נוטפות נטפי דם; ואבֵדה בת איזה אלפים היא כפצע וחבורה בגוף. והנה גז סכום נורא של שלשים אלף רו״כ בבת־אחת! עוד תמול היה כל הכסף מונח בארגז ואתה אדון לכל שטר ושטר — והיום הארגז ריק ואשר עמלת בו, טפחת ורבית, נשקע אצל אחר, והוא אף אחיך אינו ואינו גם בן־ברית. נפצע לבו של אברהם ורוחו סר מאתו. ביום־סגריר אחד, בשעה שההויה הליטה את פניה ואין שמש ואין מאור, נטל את אבנטו המשזר משי שחור, בא חדר בחדר, וקשר את האבנט על צוארו והדקו היטב, ויחָנק וגם לא צוה לביתו.

מונים לימי־הקיץ ולחדוש העולם מניסן, אבל אז גם מתחילים ימי ספירת העומר, ימי אֵבל קל ליהודים, שאין נושאים בהם נשים ואין שמחים בהם. יצחק הבן הנותר לשמעון חדל לשחות אז בים התלמוד והפוסקים, ויפנה לבו לספרי יראים. אין אלה מחדדים את המוח ואינם מיַגעים את הנפש, אבל חוטטים בנפש... לא די לאדם לדעת את פרטי ההלכות וחדודי דשמעתא, הוא צריך גם לשמור כל מנהג ולהיות זהיר בכל נדנוד של עבֵרה. עבר על אחד הלאוים שבתורה, מיסרים אותו קשה; התרשל באיזו מצוה — וגם על זה הוא נענה ונדכא. יש שבעה מדורי־גיהנום ויש חבוט־הקבר. כל עין מסתכלת ונהנית בעולם הזה תנֻקר; כל לשון מדברת דברי־הבאי תעָקר; כל אוזן שומעת לשון־הרע תסָתם. מכים בשבטים את הגוף ואת הנשמה יחד, מנקרים בלפידים להובים באש בכל אבר ואבר. שותת דמו של מת כדם החי המתהלך בארץ. ולא די לך ביסורים קשים אלה, כי גם משליכים אותך, בהיותך מוכה ופצוע, אל יורה רותחת ומבשלים אותך, עדי ימק הבשר עם העצמות יחד. אכזרים המה מלאכי־חבלה ונשיכתם עוד קשה מנשיכת נחשים ועקרבים. גבוה מעל גבוה יושב על כסאו — ושליחיו מכים וחוזרים ומכים עד בלי חשך.

נפשו של יצחק נשקעה בתהום־המוסר ובלבו פחד נקשה. הוא פרש מאשתו, התענה פעמים בשבוע, האריך בתפלה והתמוגג בדמעות. וכשבאו ימי אלול ובני עדת ישראל החלו להכין עצמם לימי־הדין, ירד ממקומו במזרחו של בית־הכנסת, עלה על הבימה בשעת קריאת התורה — יום חמישי בשבוע היה אז — ויקרא: „שובו, שובו לאלהים! הסירו מכם כל חטא ופשע ומלתם את לבבכם!" הוא קרא בקול משונה, ויחרד כל העם ויבָּהל. בנו היחיד של הגביר יצא מדעתו...

ולשמעון שני בנים, אברהם ויצחק, וחתן אחד. אברהם, הוא הבכור, דר באגף הימני של בית־החומה, ויצחק דר באגף השמאלי. שניהם נתחנכו על תורה ולא על מסחר. אולם אברהם כבר מלוה חלק מכספו לסוחרים בטוחים, ולוקח חלק במהלך הרוָחים בקיטוב. תחת זה היה יצחק „עולה תמימה". הגֵדה הרב שלו מושלש בבית־אוצר־כספים אשר בעיר־הפלך. והוא ישב ולמד עם מלמד אחד „בתורת חבר" ימים רבים גם אחרי אשר נשא אשה. העולם אינו משתנה, אין אף גובה ועומק נראה; אולם דברי־חכמים נמשכים מדור לדור והם הם מנת חלק האדם.

חתן הגביר משה־נתן דר בעלית בית חמיו. גם הוא היה בן־תורה, אך התמכר ברב אל עסקיו מחוץ לכתלי העיר. פעם בחודש נסע לעיר־המחוז וישב שם ימים אחדים, ובבואו הודיע לאנשי קיטוב את דברי הגזרות המתחדשות לבוא על ישראל, או גם את הישועות והנחמות.

חורף קשה היה, נפתחו אוצרות השלג וסער הניע את כל אגלי הקרח. כֻּסו כל הדרכים, ואין עוד לבוא מעיר לעיר וגם לצאת החוצה. גם המשכימים ומעריבים בבתי־התפלה פגרו מלכת. זועם אלהים ממעל, כי רבה עליו העבודה ורבים הם גם המעשים.

ביום־חורף כזה עזב משה־נתן את עיר־המחוז לשוב לעיר־מגוריו בעגלַת־חורף. בעל־המלון הזהירו שלא יצא. גם העגלון מאן בדבר. ויאמר חתן הגביר: אנכי בעצמי אנהל את הסוסים. גאוַת אדם תפילהו למשואות. הנוסע לא השיג מטרתו ויתע מני דרך, וימצא בערמות השלג את קברו. שלשה ימים ושלשה לילות חפשו אחריו, כי קמה הסערה לדממה והסוסים הגיעו לשערי קיטוב ואדונם אין אתם. בערב־שבת בבקר מצאו את הגוף הנקרש, ויביאו אותו אל העיר לחצוב לו קבר באדמה.

רעית משה־נתן היתה הרה ללדת. היא היתה אשה בעלת־לב ומכובדה בבית אביה. ביום ההוא נהפכו עליה ציריה ותלד זכר. ויהי בלדתה קפצה מעל המטה, אחזה בנולד וקראה: „יתום יצאת לאויר העולם וגם אני לא אראה עוד את פני השמש!" ותחרד המיַלדת, כי גם היא לא ידעה עוד את דבר האסון.

בימי החורף הזה נסתבך אברהם בן שמעון בעסק ביש. הוא — המתון, מתון מאד, נפתה להלוות לאציל אחד קל־הדעת שלשים אלפים רו"כ, בלי יסוד קיים. אחרי המעשה התחרט מיד; אבל לא יכול לתקן עוד את אשר

בֵּית־קוֹרֶש

בקצה הרחוב התיכון בקיטוב העיר, לא רחוק מהשער, בו מתחלת דרך־המלך, התנוסס בית־חומה לתפארה, ושם משכן בית־קורש או אבי משפחת קורש. הונו של ראש המשפחה עלה עד חצי רבבה, והרי זה עושר מופלג. בית־קורש היה כגבעה נשׂאָה בארץ־מישור, וכל עובר ושב סובב את הגבעה, אבל לא יעלה עליה.

שמעון קורש היה נצר מבני אמידים ואנשים ידועים בעמם. הוא לא עסק במסחר וקנין, גם לא הִרבה לעשות צדקה וחסד ולא התערב בעניני הקהלה; אבל הוא היה פלא העיר או מאור העיר. יש עושר רב שמור בין חומות קיטוב והוד נסתר בוקע אל הלבבות מן הגבעה. הנך שוכב במטה צרה, ובחזון נִשָּׂא אתה על כנפים. הלא נתקיים בו בשמעון ,תורה וגדולה במקום אחד'. הגביר דמתא היה גם מלמדני העיר ומן היראים והשלמים. בשחרית היה שמעון מתפלל לבדו ועושה את החשבון האָרוך של תהלות, זמירות ושיחות־הבקר עם רבונו ביחידות. אך בערוב היום היה קם ובא לבית־המדרש. וקהל רב מבני־ישראל, שאינם נגידים ואף לא בני נגידים, נעשים שותפים בתפלה לשמים עם גביר עצום. רק מתי־מספר מיושבי העיר באים לפרקים לביתו. מי זה ירהיב עוז בנפשו לעלות במעלות המובילות לבית החומה הלבנה? ופה, בבית־אלהים, אך שעל אחד הנך רחוק מבעל־הרבבה. גם עיני רש מביטות נכחו במי שנפלג ממנו. — דומיה בבית־התפלה עת שמעון יתלונן בו; איש־איש סדורו לפניו, או הוא מתפלל מתוך זכרונו... אלהים בנה את עולמו משכיות־משכיות, אראלים למעלה וגבירים למטה. כל כתונת אשר כֻּבסה היטב במים ושֻׁפשפה בבורית מלבינה תהפוך את לב איש ישראל, בעת ישימֶה עליו בערב שבת, ומעבד־עבדים יהיה לבן־חורין. מדרגת עשיר היא עוד יותר גבוהה. אשרי מי שזוכה לאכול תמיד על שלחן המלך!

במרחבי עיר

אני: ולמה ידונו עוד את הנפש אחר המות?

הוא: כבר נלאיתי משאלות כבודו·

אני עוד הפעם: ואולי תחזירני בדבריך למוטב?

הוא: לו היה אדוני איש כשר, כי אז לא היה שואל הרבה···

אני: אתן לך מתנה בעד תשובתך·

הוא: אין לי צורך בכסף·

אני: תוכל לתת אותו צדקה לעניים·

הוא: עוד יש לי שהות לתת צדקה·

אני: (חפץ להשיב, המסע בא לתחנת־פרשת־דרכים ועמד· הנער מהר לצאת וקרא לי: „בעולם־הבא לא יהיה אדוני פקח כל־כך"· העם קם ונדחק לצאת, פעמון התחנה השמיע צלצול· הערבוביה גדולה)·

הוא: הלא אז לא היו לנו מים.

אני: ולמה לנו המים?

הוא: להסיר מבני־אדם את הצמאון.

אני: אם כן לא היה לו להקדוש־ברוך־הוא לברוא את הצמאון.

הוא: ואז הלא לא היתה בתורה הברכה ,שהכל נהיה בדברו׳.

אני: ומה בכך?

הוא: מה בכך, אומר האדון, והלא אז היתה התורה חסרה מצוה אחת.

אני: ואם כן, גם קרח אנוס היה לפלוג על משה, כדי שלא תהיה חסרה פרשת קרח בתורה. ולמה זה נענש?

הוא: שאלה זו כבר ידועה בשם ,ידיעה ובחירה׳.

אני: מאין זה תדע אותה?

הוא: מה,מורה׳.

אני: וכבר עיינת בה,מורה׳?

הוא: קראתי זה בספר אחד בשם ה,מורה׳.

אני: ומה דעתך בשאלת ,הידיעה והבחירה׳?

הוא: אין דרכי לשאול, רק להאמין אחפוץ.

אני: ומה תעשה, אם לבך ישאל בקרבך.

הוא: אז אצוהו להאמין.

אני: אתה מצוה את לבך — שמע מינה, שאתה הנך עצם לחוד ושלבך הוא שוב דבר אחר.

הוא: בודאי, אני דבר אחד ולבי דבר אחד.

אני: מי אתה חוץ מלבך.

הוא: מהותי.

אני: ידיך? רגליך? פיך? ראשך? האם לא אלה חלק ממהותך?

הוא: לא, מהותי היא אך נפשי.

אני: והלב אינו הנפש?

הוא: אינם כן, הלב ישאר בגוף המת, והנפש עולה למעלה.

אני: ומי זה אומר שהנפש עולה למעלה?

הוא: עומדת היא לדין.

אני: ובחיים אין אדם נדון?

הוא: אמנם כן, בראש־השנה, ביום הכפורים; אדם נדון גם בכל יום.

הוא: הלא ישנן תפילין של רש״י ותפילין של רבנו תם.

אני: גם על התפילין אני שואל זאת, למה לנו שנים?

הוא: מר כדאית ליה ומר כדאית ליה.

אני: ואם כן, התורה היא כשתי תורות.

הוא: הלא גם החכמים חולקים, הלל ושמאי, והכל נִתן מרועה אחד.

אני: אם נִתן הכל מרועה אחד, למה זה חולקים?

הוא: לולא היו המחלקות לא היו לנו פלפולי דאורייתא.

אני: ולמה לנו הפלפול?

הוא: עונג־תורה הוא זה.

אני: והתענוג, כלום דבר טוב הוא?

הוא: עונג רוחני מותר.

אני: שמע מינה, דאיכא עונג גשמי.

הוא: בודאי איכא, וזה מעשה היצר־הרע.

אני: מה הוא לפי דעתך עונג גשמי?

הוא: לנסוע בסוסים טובים, במרכבה טובה, לשבת בארמון יפה ולשתות יין, וכן שאר תענוגות בני־אדם.

אני: הלא גם ה,רבי׳ יושב בארמון טוב ונוסע בסוסים דוהרים.

הוא: אבל ה,רבי׳ אינו שותה יין ואינו מתענג.

אני: ולמה לו הארמון הטוב והסוסים הטובים?

הוא: כדי לתַקֵן את העולם.

אני: ומי קלקל את העולם?

הוא: היצר־הרע...

אני: הקדוש־ברוך־הוא יצר את העולם וברא את היצר־הרע לקלקלו ושלח את ה,רבי׳ לתקנו, — לא יברא את המקלקל ולא יהיה צריך לברוא את המתקן.

הוא: אלמלא יצר־הרע, כי אז היה כל העולם כלו צדיקים, ואי־אפשר היה לבני־אדם להיות רשעים, וזה אינו שוה לעולם.

אני: ומדוע אין זה שוה לעולם?

הוא: אמשול לכבודו משל: אדם עובר את הים ואדם עובר את היבשה. מי גדול ממי — הלא זה שעבר את הים.

אני: גם זוהי שאלה בעיני, למה ברא הקדוש־ברוך־הוא את הים והיבשה, ולא עשה הכל אחד?

הוא: איני חפץ להשיב לאדוני.

אני: מדוע?

הוא: לכל האפיקורסים ישנן ראיות ושאלות מן המקרא ומן התלמוד.

אני: אם תשיבני, שמא תחזירני למוטב.

הוא: כל באיה לא ישובון...

אני: מי אמר את המקרא הזה?

הוא: שלמה המלך.

אני: וקודם שלמה לא נאמר עוד המקרא הזה?

הוא: היה כתוב בתורה.

אני: ולמה אמרו שלמה?

הוא: אדוני חפץ להביאני בין המְצָרים, הלא התורה נִתנה על־ידי משה והיא קדמה אלפים שנה לבריאת העולם.

אני: מאין תדע זאת?

הוא: כך כתוב ברש״י.

אני: מי היה רש״י?

הוא: מצחק אדוני.

אני: ולמה אצחק בך?

הוא: כן דרך האפיקורסים לצחק.

אני: מאין תדע את דרך האפיקורסים?

הוא: כשבן־אדם לומד תורה הוא יודע הכל.

אני: בעיניך אתה איש יודע! האין בזה גאוה?

הוא: לתלמיד־חכם הותרה מהגאוה שמינית שבשמינית.

אני: גם זו גֵאות.

הוא: אורייתא דקא מרתחא בי.

אני: איני יודע מה זה אורייתא.

הוא: בגמרא קוראים לתורה ,אורייתא׳.

אני: ולמה ישַנו את הכתוב ולא יכנו את התורה ,תורה׳?

הוא: התלמוד כתוב בלשון־תרגום.

אני: ולמה צריכה לשון־הקודש לתרגום?

הוא: גם תרגום לשון־הקודש הוא.

אני: ולמה לנו שתי לשונות קדושות?

הרבנות ואומר לי: אהוב את המלאכה; גם אנכי איני חפץ להשתמש בתגא; לבי נתון אל התורה לשמה·

אני: ומה מגמתך לעשות בבא?

הוא: איני חושב מאומה על עתידותי ואשים באל מבטחי·

אני: ובכל־זאת, הלא עליך לחשוב לאחריתך·

הוא: אין לי צורך לחשוב· אלמוד תורה·

אני: ומה תתן לאלהים בתורתך?

הוא (כמשתומם): כבודו שואל, מה אתן לאלהים? האֵל צוה אותנו לעסוק בתורה· —

אני: ומה כתוב בתורה?

הוא: אדוני הלא אינו ,עם־הארץ', ולמה זה ישאל אותי?

אני: ומאין תדע, כי איני עם־הארץ?

הוא: זאת אני רואה בפני כבודו·

אני: מה אתה רואה?

הוא: אני רואה, שהאדון הוא מהאשכנזים האפיקורסים·

אני: מה זה אפיקורס?

הוא: זאת יודע כבודו בעצמו·

אני: והנך יודע מה זה אפיקורס?

הוא: בודאי אדע· אפיקורס הוא זה, שכופר בתורה, אינו שומר את המִצות ולועג לדברי־חכמים·

אני: ולמה עושה האפיקורס כדבר הזה? האם מרוע־לב?

הוא: כל זה עושה ,יצר־הרע' בו, הוא השטן, הוא המסית · · ·

אני: ומי ברא את ,יצר הרע'?

הוא (חושב מעט): האלהים ברא אותו, כדי לנסות בו את בני־האדם· —

אני: ולמה זה ינסה אותם?

הוא: כדי להרבות להם שכר, אם לא ישמעו בקולו, ולענשם — אם יטו אחריו·

אני: מקרא כתוב: ולפני עִוֵּר לא תתן מכשל · · ·

הוא: אמנם כן, במשפטים · · ·

אני: ואם אדם אינו תַקִיף בדעתו להתגַבר על היצר, נמצא הקדוש־ברוך־הוא מכשילו · · ·

וכבדוהו מאד; והיו באים אליו ביום השבת בצהרים לבקרו, שאז כל חדרי בית־ישראל סגורים הם ומסוגרים. זה היה יחס אחר מזה שבין שאר תלמידים למורם; ואפילו מתנגדיו, שעברו על ביתו וראו מבעד החלונות את אורחיו הצעירים, לא יכלו לומר, שזה רע מוחלט.

אבל הנה ביום אחד יצא הקול פתאם בעיר, שזה המורה הזר הוא משומד ומסית. ויהי רעש גדול בעיר, ולא ידע איש מהם, מי הוציא את השמועה, ויהי כאשר עלתה חמת ההמון על המסית והמדיח; וכלם כבר האמינו באמונה שלמה, שאמנם כן הדבר, ואמרו להתנפל עליו בביתו ולעשות בו שפטים — מצאו את הקן של הליטאי ריק...

בלילה שלפניו לקח המורה את רעיתו אתו ויברח. לא נודעו עקבותיו עד היום הזה!

בעגלת־הברזל

(במסע מסלת־הברזל שבין שתי ערים גדולות במחלקה השלישית. יום סגריר בין ערבים. עששית המחלקה מאירה בתוך עשן הקיטור. יהודים יושבים זה בצד זה על הספסלים ומדַברים. אנכי יושב בפנה סמוך אל החלון, שני סוחרים מתיעצים בעניני מסחר־יער. לְעמתי יושב איש זקן כשהוא ישן ורגליו תלויות וסרוחות על גבי קרקע. נער כבן ארבע־עשרה, דל־פנים ובעל עינים חרוצות, עומד אצלי ומסַלסל בפאה אחת, בלי הרף. ציציות טליתו הקטן מלוכלכות וסרוחות על מכנסיו, ובהן אני מכיר חוט של תכלת.)

אני: מאין אתה נוסע, עלם?

הוא: אני בורח.

אני: מפני מי אתה בורח?

הוא: אחרי שנעשיתי בר־מצוה מסרני אבי לעבוד אצל סוחר. עשיתי אצלו שני ירחים וברחתי.

אני: מדוע ברחת מנו?

הוא: נפשי חשקה בתורה.

אני: ולפני זה מה עשית?

הוא: למדתי כל הימים גמרא, פוסקים וספרי־יראים. אבי שונא את

והמשטר. על כל שלחן היתה פרושה מפה, כל כסא עטוף לבנים, וילאות מכסים את החלונות וקדרות של נחשת קלל עומדות על תנור החורף. חִבה יתרה היתה לאנשים האלה לבני־הנעורים, וידברו אתם רכות ויאמרו לטעת בקרבם רגשי נֹעם.

המורה הליטאי הזה היה לפנים — לפי אשר אמרו הבריות — איש סוחר וגונב את מכס הגבול, ויורו המורים אחריו, וכפשע היה בינו ובין המות. ואז בקשה והתחננה לפניו רעיתו, שיחדל מעבודה מסוכנה זו; והוא שמע בקולה, ויעזוב מלאכת המסחר ויחל לעסוק במלאכת־שמים. הוא כבר ידע את הרד"ק וספר מכלול ישן היה עוסק בו כל ימיו; ואם גם לא היה מתלהב מדברי החוזים, אבל הוא היה מכבד אותם מאד, והיה אוהב יותר לשון־נבואה מלשון־תורה. —

ואל תחשבו, כי לא צררו אותו בעיר קיטוב ושלא דברו בו ובמלאכתו, מלאכת לִמוד הפסוק. — החסידים ואנשי־מעשה לא אָבו גם להסתכל בפניו, ויאמרו כי „צלם" חָרות במוח כל בן־וילנה ואגפיה. לבעלי המלאכה והמון העם היה האיש מוזר — ידעו, כי יודע זה בתורה, אבל אינו תלמיד־חכם רגיל... אמנם האנשים האלה, שמעמדם נכון בחיים, וכבר דאגו מעט לחנוך הבנים, החזיקו בידו וישלחו לחדרו את בניהם, למרות הרִנון וגם הקטרוג של נשותיהם, כי תאמרנה בנות חוה לבעליהן: אם כבר מְשַׁלֵּם אתה שכר למוד הגון, למד את הבן תורה הגונה של גמרא ותוספות, ולא אך מיני מתיקה של נ"ך וכדומה... ולאידך, עשה למוד הפסוק על הנערים רושם אחר מלמוד התלמוד. תלמידי התלמוד ונושאי כליו מורידים את ראשיהם לשחות בו ומתרגלים לְהַטות את הראש כלפי מטה, ותלמידי התנ"ך הולכים בקומה זקופה! הם גם משגיחים על מלבושיהם יותר מחבריהם בני־התלמוד. וכה התפלגו נערי העיר לשני שבטים, לשבט חניכי־התלמוד ולשבט חניכי־התנ"ך. ונתקנאו בני־התלמוד בבני־התנ"ך, כי ידעו אלה להתכבד על הבריות ולְהֵחשב לאנשים מנומסים, שיודעים כבר מעט בתהלוכות־העולם. ובני היראים האמתים, שנאסר להם מאביהם גם לדרוך על מפתן בית הליטאי, התגעגעו אחרי אויר הבית הנקי הזה, ויראו בו אור נמנע מהם. — —

חמש שנים רצופות ישב המְלַמד המוזר הזה בעיר החסידה, ויזרע נטעי השפה ועיון בשכל ישר בלב בני־הנעורים. תלמידיו אהבו אותו כאב

בדוחק גדול, ואכל אצלה מה שהכינה בעבורו בעמל; ולא חשב מעולם, איך איש גבור־כח כמהו מתפרנס מידי זאת האשה החלשה...

בצהרים שוב הלך לבית הרב, לעשות מלאכתו שם בספרים, ואז כבר באו לפני הרב ,דין תורות', עסקי־עיר. אהרן נפנה גם לשיחות־בטלות עם סוחרים סתם או שדכנים... כה תבוא עת תפלת־מנחה; ואחריה תפלת־מעריב, שתי תפלות זו בצד זו, ,שמונה עשרה' אחת תכופה ל,שמונה עשרה' שניה. אחרי היריקה ב,עלינו' ישוב לבית אמו, יאכל פת קֵבר במלח או גם עם חתיכת דג מלוח, ואחר־כך שינה ארוכה, שינה בלי טעם ואף בלי חזון. מה יחלום איש כזה והן מוחו הוא כארץ מישור, בלי אילנות, ואף בלי כל עשב ובלי כל צמח.

תאמרו: מה צורך באדם כזה בעולמה של קיטוב העיר? תטעו, אהרן הוא בריה הגונה בקהלה, והוא אחד מאבריה. אהרן שייך לקיטוב, בשביל שישנו בה, בשביל שהכל יודעים, שאהרן לומד בבית הרב; ובשביל שמנהג הוא, שבבית הרב ילמוד תמיד איזה בחור. איך שיהיה — אהרן הוא אהרן, חריף ובקי ובעל שכל וראוי להיות רב.

אל תוציאו לעז על אהרן!

הליטאי

גם להאיש הזה עלי לעשות זכרון, והוא היה מורה בני־הנעורים לתורה ולתעודה ויפתח להם לב...

ולא משכיל היה האיש הזה ולא בן משכיל. מארץ הגאון, המתנגד הגדול, באֹ, מקום טומאת העמים לגבי החסידים, ובתלמוד לא היה בקי, ומתנגד להכעיס גם כן לא היה; אדרבה, איש מתון וחושב מעט היה, איש לא מהר בלכתו, מדַבר לאט, ומונה כל מִלה בשיחותיו, ויודע להַטיל כבוד על אחרים. הלא לכאורה מלַמד היה, מלַמד לאיזה בני בעלי־בתים הגונים תנ"ך עם ,מצודות'; אבל כבר באותו דבר, שלִמד את התורה הכתובה, ולא את המסורה, ושידע לקרוא בספרי הנביאים ובספרו של המחוקק בניקוד ובטעמים ולבַטֵא את הפסוקים כצורתם, לא התיחס כבר לגזע הלומדים הרגילים, וגם לא היה שייך להם כלל. בביתו היתה שוררת איזו נקיות; ואשתו היחידה בבית — בנים לא הביאו אתם — השגיחה ברב על הסדר

ידע כלל. התפלה היתה לו ענין יבש, דבר בלי שכל, והחיים בעצמם הנם מין ריקנות רבה, שאין למלאם אלא בשיחות בטלות או בלמודי הפלפול וההוראה. זה אומר כך וזה אומר כך ואחר אומר דבר אחר לגמרי... לזה שיטתו ולזה שיטתו, ולזה מין דרך שונה משניהם. יש צדדים נוטים לזה ויש צדדים לזה; אפשר לחייב ולזכות דבר כאחד, לטמא ולטהר, להחריב ולבנות, ואותו הסִבוב והעקום, הביאורים והסבובים וכל כגון דא, המה כבר ענינים נותנים לאדם מה ומעסיקים את מוחו – מקרה הוא, שדבר זה הוא טוב ושזה הוא רע, שזה כשר וזה טרפה, שזה פגול וזה ירָצה. הקדוש־ברוך־הוא רוצה, שיהיו יהודים כשרים בעולם, ושתהיה להם גמרא, ושיהיו להם שלחן־ערוך ודינים, ואפילו סעיפים ולקוטי דינים, ואנו הלא אנו הלומדים והעוסקים באלה... תאמר, שיש לקיים המצות ולשמור את הדינים ושלא למלא רצונו של היצר־הרע, אבל דבר זה כבר טפל הוא ואינו עיקר, והא ראיה, אם גם תשמע אל עצת היצר־הרע ועברת על איזה דין, תוכל עוד לעיין בנושא הענין בטור ובפוסקים, ותוכל עוד לדון עליו...

באות להרב נשים לשאול שאלות שונות בדיני מאכלות וטהרות ולפעמים גם צעירות הן וגם יפות. החטא באשת־איש בודאי זה עון חמור, ואפילו הרהור אסרו החכמים. מה שייך? מדוע לא יאסרו כל נטיה שבאדם? הלא חכמים היו, הלא ישבו מסביב לריש מתיבתא כחצי גורן עגולה, דָנו ואסרו, ופסקו הלכה, לפעמים כדעת הרבים, ולפעמים כדעת היחיד, אך בסתם. מכל זה נתחברה הגמרא; והיא נמסרה למשה בסיני, בעת למד הכל מפי הגבורה. משה לא היה פוסק סתם, כי־אם איש אלהים; אבל הוא כבר ידע אז את אמרות הש״ך ואת דברי ה,כרתי ופלתי׳ ואת ה,נודע ביהודה׳, וכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש...

כה היה אהרן לבן עשרים ושלש שנה. בבקר השכים, רחץ את ידיו, הלך לבית הרב, לקח את הגמרא או את הפוסק או את המפרש וישב אל השלחן ולמד בשפה־רפה, נשך את צפרניו או חתך בסכינו בשלחן. וכשהתחיל הרב לומר דברי לשון־הרע על השובי״ם או על החזן דמתא, או אפילו על נגיד פלוני ופלוני, היה אהרן נהנה מעט מזה, לפי מדתו. לפני הצהרים הלך לקלויז ל,חטוף את התפלה׳, לשיח ולדבר עם בחורים אחרים, להתלוצץ או לשבת בשעמום. אחרי־כך הלך לבית אמו, שטותה פזמקאות והתפרנסה

4*

נפלא אחרי ישעיהו הנביא. כל זה אמר בחשאי ולא בגלוי, כי לא אהב לריב את היראים. אדרבה, שמר את מצותם ועשה את פקודתם. אולם רק בעניני דקדוק ומליצה מרד בה׳... הלא התורה אינה מצרפת עניני מחשבה למעשה...

ליעקב־יצחק הבכור היתה אשה גבנת, מכוערה בת מכוערה, ולאלחנן־דוב גם כן אשה לא יפה כלל, ואפילו בימי־שבתות אין המטפחת שעל ראשה נקיה כלל. בכלל, נקיות מרובה לא תמצאו בשני האגפים, הן מצד ימין והן מצד שמאל, ובגב הבית, מקום מושב הזקן, אלמן מאשתו זה כמה שנים, שם רובץ האבק מפסח לפסח; וברוך אדיר ישראל, שצוה לנקות אז את החדרים במטאטא ממש ולהעביר מעל הדפנות את החמץ הנוקשה...

יעקב־יצחק מתקוטט תמיד באחיו אלחנן־דוב, וגם נשותיהם מתקוטטות זו בזו. מצד ימין נולדו ארבעה ילדים זכרים ונקבות; ומצד שמאל נולדו זכר אחד ונקבות שתים. ויהיו שבעת הילדים, בשחקם יחד או בריבם יחד, כעדר לא נקי מתגולל בדומן שלפני הבית, וקולם צורם אזנים.

ותמת פעם אשתו של יעקב־יצחק ונעשה אלמן כאביו. אז החל ללמוד תורה לשמה, סלסל בשערו מעט והחל לרדוף את המשכילים בעירו וגם את אחיו. ותתקנא אשת אלחנן־דוב בגיסתה, ותלך גם היא לעולם האמת, כי התקררה ומחלת־השעול תקפתה ותחנק. ונעשה גם אלחנן־דוב לאלמן פשוט ויבין את מליצת המליץ, ,כי אור השמש חדל׳, והאור לא האיר לו מימיו...

את חיי שתי המשפחות הללו מימין ומשמאל, הצוררות אשה לרעותה כל הימים, ומהלך הדברים, איך התגלגלו, אחרי ששוב נשים שתים אחרות באו לרשת את מקום המתות מעבר מזה ומעבר מזה, שוב לא אספר. —

פועל בטל

בן אשה אלמנה היה אהרן, בחור חסון כאלון ומשכמו ומעלה גבוה מכל העם. הוא היה לומד תלמוד ופוסקים אצל הרב דמתא, והיה גדול מהרב פי שנים במדתו וגם בתורתו. שכלו חריף, גם בעל חשבון הוא ויודע היטב חכמת־התשבורת, אבל בלבו אין מעין חי, חמדות ורגשות־נפש לא

כלל, כי הן בעלה לא הרויח כמעט מאומה. ושום איש לא ידע, איך יכלכלו את ביתם. פלאי פלאים, ההשגחה גם כאן תמצא לה מקום!

האח השלישי, שמו היה בֶּריל, והוא היה איש לא ידע ספר כלל, אבל איש צעקן ונמהר. הוא היה עוסק בדברים שונים בבת־אחת. הוא מכר וקנה, קנה ומכר, וכמעט לא ידע, אם מרויח הוא או מפסיד. הוא היה דוקא שומר את המצות והחוקים, וביום השבת, כשהחליף את מלבושיו המגואלים באחרים, התרומם רוחו. גם הוא נשוא היה, אבל לאשה מכוערה, והוא לא שם לבו לזה. מה שייך? כל הנשים שוות, אם אך אופות הן ומבשלות ומנקות את הבית.

וציירו לכם, האח הרביעי, גדליה, והוא הצעיר, היה איש פרא. הוא לא קרא ולא שנה וגם לא עשה עבודה כלל. כפועל־בטל רץ כל היום בחוצות וברחובות, אָרח את חברים רעים. ולפעמים גם גנב מעט, כלומר, לקח צרור תפוחים מאיזו עגלה טעונה ויאכלם בפני בעליו. ואם זה הוכיח אותו, שחק והושיט לו לשונו. — כי לא שמע בקול אחיו ואמו, אין אני צריך לומר; כי לא קבל עליו כל עול, תדעו מעצמכם.

כה חיו ארבעת האחים האלה, השונים ומשונים בארחם ורבעם, מה מְשׁונים! והם מרחם אחד יצאו ואב אחד יצרם.

מזה ומזה

ביתו של יהודה־נחמן, שהיה מזקני החסידים לכת ברסלב, היה ארוך מאד, ושני אגפים מימינו ומשמאלו. באחד גר בנו הבכור יעקב־יצחק, ובשני גר בנו הצעיר אלחנן־דוב.

יהודה־נחמן היה איש חשוב בין אנשי הכתה האמורה. הוא היה מתפלל ולומד כל ימיו, ולא מש מעבודת הבורא לפי דרכו. אולם יעקב־יצחק בנו לא היה ירא־אלהים כל־כך; הוא לא למד את התורה באמת ובתמים ולא התפלל בכונה כלל, אם כי הוא האריך לשבת בטליתו בבית־המדרש ורץ ממקום למקום לשיח ולהתוכח. ואמנם אלחנן־דוב אחיו הצעיר היה לומד הרבה והיה הוגה בספרים, אבל שוב לא בספרי תורה שבעל־פה או בספרי הפוסקים ועניני מוסר וחסידות, כי־אם בספרי דקדוק ומליצה; ואפילו את קלמן שולמן כבר ידע וקרא בספריו ואמר עליו, כי הוא המֵליץ היותר

קרוא אל איזו „שמחה" היה מתנהג כגרגרן, היה זולל וסובא, ואחר־כך התקוטט את יתר הקרואים וירק בפניהם, אם הזידו לעמוד על דעתם נגדו. יחיד היה בעיר, אחד ומיוחד, ונקטה נפשו להתרועע עם אלה, אשר לא יבינו „שיחת־חולין" שלו. ובכל־זה הוא נצרך להם. — הוא ידע את התלמוד ומפרשיו, ולא התלהב ממנו; היה גם מדקדק מעט ויודע בתנ"ך, ולא היה מליץ כלל, וגם הכתיבה קשה עליו. הוא היה מלמד בבתי נגידים, סוחר, פקיד, משולח והולך־בטל. בבית־המדרש היה שח תמיד, בימי צום לא ענה את נפשו ברב והיה „קל" במצות מאד... הוא גם היה חושב ומונה במספרים ושיעורים. את בניו יִסר קשה, אם לא צייתו לו; אבל לעתים גם היה „סוגר את עיניו" ולא מחה בהם מאומה. בעיר מושבו סִפרו נפלאות על שכלו וידיעותיו, ואף על פי כן שום איש לא כבדהו. כה חי ימים הרבה, מבלי השתלם ומבלי שנות צורתו במה. פעם אחת חלה מאד ואמר מפורש, כי אינו מאמין בתחית המתים... ואפילו אם יש שכר ועונש אינו מתירא מזה כלל. פעם בִקרהו שכן אחד ומצאהו יושב על ספר „ברית חדשה"... אדם משונה היה ופורץ גדר, בזה הודו כולי עלמא; טוב כי לא רבים כמותו וישוב העולם יכול להתקיים.

אחיו השני יהונתן שמו. הוא היה גבה־הקומה ודק־בשר: זקנו קצר וחד, ומתון הוא בדברו. גם הוא קרא הרבה, אבל לא בענינים קשים וכבדים, כי־אם — שמעו והשתוממו — בספורים ובמעשיות יהודיות... הוא איש ואינו אשה, והוא בקי עם כל זה בספרות ספורית זו ויודע כל הקונטרסים וכל השיחות הקלות הללו בעל פה. אומרים, כי גם הוא בעצמו כותב „מעשיות" או רוצה לכתוב כגון דא. הוא לא היה משכיל לכאורה, כי לא קרא בספרי מליצה, לא היה לומד תנ"ך ולא היה תורני כלל. הוא לא היה גם סוחר וסרסור. לכאורה לא היה לו מקום כלל בנתיבות עירו, ובכל־זה הוא חי, חי ויודע לשיח בדברים קלים להבין. אחיו העיוני לא כבדהו, וגם הוא לא כבד ברב את אחיו. שני עולמות! עולם של ספרים כבדים, רַבֵּי השכל, ועולם של ספורי מעשיות־קלות, תכנם חיי נער כי יאהב נערה או להפך ועמדו אחר זה מעצורים על דרכם... מהרש"א קשה ו„אבן עזרא" עיוני אין בדברים כאלה. — —

והיה יהונתן נשוא לאשה אחת, ושמה בילה. והיא היתה באמת יפת־תואר ויפת־מראה, לחנה אין ערוך; והיא לא ראתה עמו חיים טובים

לבלי לאכול ביום הכפורים, שם בחשאי בכיסו חתיכה מ,כפרה׳ צלויה; ובכל עת שעמד אל הקיר וטליתו על ראשו נעץ שִׁניו ביותרת זו — ואכל.

מיום הוסדה הארץ לא היה כדבר הזה בעיר יהודית ואצל אנשים ישראלים, כי ימרו את פי ה׳ אתו בביתו. — חלול־השם נורא! הרעש בבית־התפלה ובושת הנעלב תשערו בעצמכם. ולולי פקידי המלך, שהיו שם, כי אז ,שבר העם את עצמותיו׳ של ישעיה־אריה ולא השאירו בגופו מתום.

את אחריתו של החוטא הזה בטבולה, שעזב אותה עוד במוצאי־החג ולא שב אליה לעולם, לא אדע. — —

ארבעה האחים

אביהם היה זקן וידוע־חולי, מקובל ושתקן ויושב בחדרו כל הימים כנזוף, בעניני הבית לא יתערב, וכמעט נחשב כמת; ואמם מילדת חרוצה, רק לעתים רחוקות לנתה בביתה, ויצאה לבתי בעלי־הבתים האמידים לקבל את היצורים החדשים על האבנַים בזכר ובנקבה, וה׳ היה עמה, ולא באו מכשולים רבים במעשיה.

הבכור וגדול האחים שמו יונה־חיים, והוא איש חרוץ וחוקר, יודע חשבון ותוכן. אמרו עליו, כי לא היה ספר בישראל, שלא קראו ולא עמד על תכנו והוא לא היה אדם מוסרי כלל. הוא לא למד להשכיל ולהאיר את רוחו, כי אם לדעת ולראות, איך כל מחשבה ותורה בנויה ביסודה על קורי־עכביש... שכלו היה תופס כל עיון במהרה, ובנקל הרס כל בנין, התיר כל קשר. בעיר קטנה זו, שכל לומדיה, חסידיה ורוכליה אך אנשים בינונים המה, מבלי איזה יתרון בנפשם, היה באמת ענק ברוחו; גם את הרב דמתא וגם את המשכילים המעטים דמתא בטל כעפרא דארעא; אבל בתכונתו היה נופל מהם. הוא היה בעל לאשה טובת־לב ואב לבנים שלשה, אבל אינו מסור לביתו ורננו אבתריה... אם הבטיח לאדם דבר, לא קיים מוצא שפתו; אם לוה כסף לא שִׁלֵּם בנפש חפצה. ובכלל היה איש לא אמון בו. — לעבודה ולמעשה לא היה לו כל חשק ואת הצמצום לא ידע. הוא שתה הרבה גם בימות־החול; וכשהיה

המחוז· באותה העת התרבתה גם הפצת שטרות מזויפים בכל הככר ההיא׳ והרי פעולה ופועל וקשור דברים··· בקצרה׳ נגמר הדבר לעשות בדיקה פתאומית בבית ישעיה־אריה ולחַפש שמה אחרי המטמוניות האלה· לשלשה פקידים נמסר דבר הבדיקה׳ לבוא לטבולה חרש; ובואם לעיר היה ביום קדוש לעברים — ביום כפורים שחל להיות בשבת·

חרדת החג בטבולה· כל העם למקטן ועד גדול׳ מאיש ועד אשה׳ מזקן עד נער׳ נתכנשו בבתי־התפלה; יושבים צפופים ומתפללים לאל הרחמן מתוך המחזורים הישנים· פיוט יצטרף לפיוט׳ ודוי לודוי ואמירה לאמירה· הש"ץ מזמר והקהל עונה׳ הכל במשטר וסדר בנוסח הדורות· עיפות בכל׳ עיפות באויר׳ עיפות בנרות׳ הדולקים ושופכים את שעוָתם לכאן ולכאן· אין לשאוף רוח עוד; והעשב הפרוש על קרקע הבתים נרמס ונסבך בפוזמקאות· בני־אדם תולים על־פי הרגל ודוחק גם יחד את עיניהם למרום; ושם חותמים וחותמים כל הספרים וכל המזלות וגורל השנה הבאה לאיש איש כפעלו וכמעשהו — אף נפש אחת בארץ לא תחסר· מה רבה העבודה שם!

ובעוד שהעם יושבים על ספסליהם לפני בית־דין של מעלה׳ באו שליחי בית־דין של מטה מטעם המלך לבדוק בכיסי ישעיה־אריה אחרי שטרות· לביתו כבר חדרו· פתחו את כל הארגזים ואת הארונות — בקשו ולא מצאו — ואמרו׳ אולי שמורים שטרות אצל המפיץ עצמו· וישעיה־אריה עומד על מקומו במזרח בית־התפלה בפנה׳ טליתו על ראשו ופניו לקיר ולא יפנה ימין ושמאל· אימת־מות נפלה על כל המתפללים׳ בנשאם עיניהם וראו את גזברי המלך עומדים בקהל׳ וכמעט לא יכלו לנוע ממקומם מרוב פחד· וישעיה גופו· בגשת הפקידים אליו ובשימם ידיהם על שכמו׳ ויצווהו לפתוח את צלחתו׳ התרגש מאד וימאן לשמוע בקולם· ויאחז בשתי ידיו בשולי הטלית׳ ולא הניחם לנגוע בו··· וככל אשר התאמצו לחפש בבגדיו׳ רקע ברגליו ודחפם בכל כחו מעליו ויתגעש כמשוגע· אין לך אות גדול מזה׳ כי אמנם צרור שטרות אצלו···

סוף דבר היה׳ כי גברו שלשה הפקידים על האחד׳ השליכו אותו על הקרקע׳ האחד ישב על ראשו והשני על רגליו׳ והשלישי פתח את בגדו ויושט ידו לצלחתו· והנה אמנם דבר טמון בה — אך לא צרור יבש׳ כי־אם שמן מעט· שמעו והשתוממו! הרעבתן הזה׳ שלא יכול לעצור ברוחו

בסדור בלי שום כונים ונענועי הגוף· לא הקדים לבוא ולא אחר לצאת, למען התערב בעניני שיחה; ואם אחד שאלו דבר, ענה הן הן או לאו לאו, ולא נעץ ראשו בענין· צדקה היה נותן במדה; לעשות ,גמילות חסד' לא מאן· בכלל אי־אפשר להגיד עליו שום דבר רע; אבל הזרות שבמעמדו העסיק את הבריות וישיחו בו רבים· צאו ולמדו, אדם קונה לו בית־חומה בשוק, דר כעשיר וחי כעשיר ונוסע כעשיר, ואין איש יודע מאין ירויח את כל הכסף ומה היא תכלית נסיעותיו הנה והנה· —

אמרו עליו איזה אנשים, כי מרגל הוא, כי הוא עוסק בגנבת המס מסחורות באות מחו״ל ועוברות גבול הארץ· אין דִבָּה שלא הוציאו עליו ואין חשד שלא חשדו אותו בו· והוא, ישעיה־אריה, אינו פונה ימין ושמאל, ולא יטה אזנו למה שמדברים עליו; הוא רק עושה את שלו ושם לבו למה שלפניו· גר הוא באותה העיר, ולו גם אין רעים, אין אנשים באים אליו לשתות חמין או לשאר דברים· עם הרב דמתא אינו בא בשום קשור, רק שולח לו שלש פעמים בשנה את ,דמי הרגל' כחוק, וגם עם השובי״ם אין לו כל עסק· — הוא גם אינו דורש, שיבואו אליו בליל שלפני ערב יום הכפורים, לשחוט בביתו את תרנגולי ה,כפרות', והוא שולחן אל ביתם ביד האמה או השפחה· הוא אינו בכלל עשיר מתיהר ואינו רודף אחרי עליות ואחרי כבוד מדומה; את אשר צריך לנדב לצרכי הקהלה הוא נותן, ובעניני גבאות וגזברות לא יתערב···

ויהי היום ותחל השמועה להתפשט בעיר, כי ישעיה־אריה סוחר בשטרות מזויפים ושמפיצם בעירות רחוקות, וזוהי סבת עשרו ונסיעותיו התכופות· מי המציא בדיה זו? ועל לב מי עלה הרעיון הזה בראשונה? לא נדע· אך כיון שנזרק הדבר מפי אדם אחד, שוב חזר עליו שני שלישי ורביעי, עד כי היה זה כבר מאומת, בדוק ומנוסה בטבולה, כי בזייפן של ממון־המדינה עסקינן· והתחילו לבדוק אחריו, אחרי ישעיה־אריה, בשבע עינים· בדקו את כל שטר שהוציא מידו, ואת כל כסף שהיו משלם ונותן· אמנם לא מצאו כלום, לא מצאו כל הבדל בין שטרותיו לשטרות אחרים· אבל בקשו וחשבו, כי רק בערמומיות הוא עושה את הדבר, לשמש במקומו בשטרות אמתיים, ושלא במקומו במזויפים· הלא כן דרך המזייפים, להיות זהירים במעשיהם ומתונים בתחבולותיהם·

והשמועה הלכה, הלכה והתפשטה, עד כי הגיעה לאזני הרָשות של

ובית הרב מלא אנשים מכל מיני התושבים. כל מי שאך לו פנאי, מיד רץ שמה לשמוע אחרית ה,דין־תורה', שירעיש זה כמה את כל מלוא העיר. עומדים צפופים נגידים על־יד בעלי־בתים, חייטים על־יד סרסורים. שו"ב ל,דקות' יושב מזה ושו"ב ל,גסות' יושב מזה. המוהל! מסתכלים נערים מבעד החלונות, והשמש מגרש אותם בכל פעם. הרבנית דבוסי עומדת על הפתח, מטפחת־הראש יורדת על מצחה, ומדברת בלחש את העומדים קרוב לה. שני ה,צדדים' עומדים על יד השלחן. גם הנגיד עומד משום ,לא תשא'. עוני הרב וסערת נפשו באותה שעה תשערו!

והרב, כי כלתה הרעה ואין מנוס, מסר נפשו לאלהי התורה, ויתן את פאת מטפחתו לשני הצדדים ל,קבלת קנין', ואחר־כך פתח את פיו ויפסוק את הדין, את הדין המפורש במשנה... ולא האמינו האנשים לשמע אזנם, כי כך וכך דִבֵּר הפסק, ופני הכהן חפו. רגע עמד בכעס עצור, ואחר־כך חטף את ה,שלחן־ערוך' מיד הרב וישליכהו בשתי ידיו על השלחן. ויחזיקו בו מכיריו, כי יראו, פן גם ירים ידו על הפוסק בעצמו, והובילוהו החוצה. ההלו הכתות לצאת אחת אחת. בושה העיר לשמוע, איך דין התורה יָקֵל, גם במקום שהנענש מחמיר על עצמו. אך מי ידין עם הכתוב והנאמר; והרב הלא בודאי יודע את דברי התורה. — רק אחת גזרו על עצמם אנשי העיר בחשאי, שמהיום והלאה, כי ילכו לדון אצל הרב, יבַכּרו תמיד את הפשרה ודברי משקל השכל על העיון בסעיפים. ותהי זאת לחוקה ברדיה — פשרה ולא דין־תורה!

הצלי בהיכל

ואת המעשה הזה, אשר אספר לכם היום, בעיני לא ראיתי, רק באזני שמעתי מפי איש נאמן, עוסק במלאכתי גם הוא. ואם בכל־זאת לא נָכון הוא, לא עלי תפול אשמת הבדוי; ואמנם פליאה היא מעט.

איש היה בעיר טבולה, ושמו ישעיה־אריה, והיה סוחר וגם עשיר, אבל מאותו המין, שנקרא אצל הסוחרים: נהבא אל הכלים... הוא יצא פעם בפעם ממקומו; עשה ועבד ושב לביתו לאיזה ימים ואחר־כך שוב נסע, פעם למרחקים, פעם לעיר קרובה. ובעיקר, לא ידע שום אדם, במה הוא עוסק ובמה יסחר. בבית־התפלה ישב ביום השבת ויעש את מלאכתו

עדי יבקש סליחה מהמוכה· והמכה בעצמו נפל לבו עליו; הוא כבר בקש לקנוס את עצמו במתת הגונה לטובת בית־התפלה או לבית־המרחץ· אנשים רצים ממנו להכהן ולבני משפחתו להרגיע את רוחם; והם באחת: נקם ינקמו את החרפה מהגביר וישימו אותו ואת ביתו לתל עולם·

ולאפרים־ראובן מודע׳ כתבָן מעט בשפת הארץ׳ והוא בא בהצעה מוחלטה׳ להגיש את הדבר בערכאות׳ ונשבע ואמר׳ כי הנגיד ישולח לארץ גזרה לחמש שנים וכל נחלתו תפול לנכסי המלך בעון בגידתו· ולאידך׳ אמר הכהן לעצמו: כל המוסר דינו לערכאות שלהם גם כן נקרא רשע׳ וחס ליהודי לעשות ככה· ויהי כעבור שבוע ימים׳ והוא כבר נלאה לשמוע כל העצות והתחבולות׳ איך ובמה יענוש את מעליבו׳ השכים בבקר ונפל דבר לתוך פיו: דין תורה! הוא יגיש עצומותיו עם הנגיד לפני הרב דמתא׳ וידון הלז ביניהם; אך לא בפשרה׳ בבצוע ידין׳ אך על־פי הדין גופא יביע אמרו׳ על־פי דיני התורה גופא יקוב הפְסָק את ההר!

כה התגלגלו דברי הריב והמצה מרחובות קריה׳ מבתי־התפלה ומפנות השוק והחנויות לבית הרב של רדיה׳ רבי גדליה· ורבי גדליה בקי בתורה ובפוסקים ויודע׳ כי התוקע לחברו נותן לו סלע — או גם מנה לדברי תנא אחד ואין הלכה כמותו· בסלעים דמאז לא בקיאים אנו היום היטב׳ והרי הם בערך שקלי מדינה׳ והרי לכל היותר רוכי״ם מעטים קנס במזומנים· — והנגיד בעצמו כבר אמר לקנוס את עצמו בחמשים רו״כ וכמעט במאה׳ אם אך ישקוט הריב·

ורבי גדליה הוא גם כן איש ישר׳ אך גם בעל לב רך מעט· מצד הדין הן אסור לו לרמז לאחד מן ה,צדדים׳׳ שטוב בעדו פשרה מדין־תורה גופא; ומצד היושר׳ הרי זה כמעט בגדר לפני עור לא תתן מכשול· הלז רוצה לתת כופר גמור׳ ולדינא מקבל המוכה רק סלע· וכל זה היה לפנים בארץ־ישראל או בבבל׳ בחו״ל לא דנים היום לכאורה דיני קנסות כלל···

ויַכּר הכהן בפני הרב׳ שרוחו אינה נוחה בדין־תורה׳ וחשדו בלבו׳ שנושא הוא בזה את פני העשיר׳ וצעק בקול גדול׳ ויַך בידו על השלחן ויקרא לאמר: דין־תורה! דין־תורה אמתי תדונו בינינו! — לא אחפוץ בפשרה: אך התורה תגזור בינינו ויקם! והרב מתחכך בראשו׳ לוקח מאוצר ספריו ספר גדול אחרי ספר׳ אולי ימצא מבוא להגדיל את הקנס ואינו יכול· —

הימנית של המכה על הלחי השמאלית של המוכה. והדבר היה לעין כל בבית התפלה של צבור ולעין הצבור כלו! משה־אברהם הוא נגיד ותקיף, מְדַבֵּר בקול רם וּמֵטיל אימה על העומדים מסביבו; ואפרים־ראובן לא היה תקיף ולא היה נגיד כלל, אבל איש כהן הוא ודמו רותח, ואינו יכול לראות אי־יושר, בין באנשים היושבים על ספסלי המזרח, בין באנשים היושבים במקומות הנמוכים. הנגיד אוהב לפקד ולצוות, לפקד גם על הגבאי, ואפילו על הרב והשובי״ם. מה שייך? מי יַמרה את רצונו, ומי יאמר דבר נגדו? והכהן עונה ומשיב על הן הן ממש ועל לאו לאו ממש, בין בעניני מסחר, בין בעניני הקהלה, ואפילו בעניני תורה ומלחמות. וכשלָחם עַם הרוסים את עם התוגרים ויהי המצור על פליבנה, עמד הוא ליד חיל הקיסר, שעליו אנו מברכים בכל ימי־שבתות במאמר ,הנותן תשועה'. הישמעאלים אפילו עכו״ם אינם ... לאידך, נטה הנגיד ומתי סודו לצד הטורקים: אנשי מחמד אינם גוזרים גזרות רעות כל־כך על ישראל, כבעלי הדת היונית. כה התפרץ ריב פליבנה גם בבית־התפלה ליהודי רדיה; על צד בעלי ,חצי לבנה' עמד, כאמור, עשיר העיר, ועמו גם היראים והשלמים ומקצת מהמון העם; ועל צד ,נושאי הצלב' עמדה הכהונה, בעלי־המלאכה ואף הקצבים. ויהי ריב ופולמוס מדיני בכל בית ובית ובכל רחוב. הפסיקו בתפלה ודנו וחשבו תמיד, למי ומי יהיה הנצחון? ויהי כאשר העיז אפרים־ראובן לקלל את הטורקים בשם ה' ולבקש העוז והנצחון לרוסים, קפץ עליו משה־אברהם הנגיד בחמתו, ויכהו על לחיו ויעליב את בית ה'; ומכה זו לא היתה רצויה גם לאוהבי הנגיד עצמם. מה שייך? כל המֵרים ידו על רעהו נקרא רשע. והכאת איש יהודי, ועוד איש כהן, ועוד בבית שבני־אדם מתפללים, זה בודאי דבר מכוער, ולא היה כזה בין אנשים מכובדים למן היום שנוסדה רדיה על פני האדמה!

ותרעש כל העיר לדבר ההכאה, חדלו כל עסקים ודברים ודנו והתפלפלו שוב אך באותו מאורע; והכל מחליט ואומר, כי הנגיד התקיף ענש יעָנש ונשא את עונו.

והנעלב אמר בחמתו להַצית את בית איש ריבו עליו; בניו וגואליו אמרו לחתוך זנבות סוסיו של משה־אברהם ולעשותם לקלון ולשמצה; וכת אחת אמרה להחרים חרם את המכה, שיבָּדל מכלל ישראל שלשים יום,

באים בכל הרחובות ובתי־ישראל הצרים. הלא בקיטוב הרבה משפחות עניות היות ,מן האויר' בימות־הקיץ ובאות בדחק ובמיצר בימות־החורף. לבעלי חולי הריאה בודאי מועדים כאלה לא נכונים, ואיה היד המלאה להיטיב לכל אלה?

באחד מן הימים האלה, כאשר הגיעה אליו, אל שמואל־יוסף, זעקת אשה אלמנה ואם לילדים חמשה מרעב ומקור, נהפך לבו עליו ויהי לבעל־תשובה, לבעל תשובה ממש. חדל מאז להתלוצץ, חדל להתלוצץ לגמרי, ויָחֶל לסובב בשוקים וברחובות ושק על כתפו, לאסוף בכל בית ובית מכל אשר יתנו לו, אם בעצים, אם במיני מאכל. בבקר השכים למלאכתו זו, מלאכת פרנסת־עניים, ובערב שכב על מטתו בבגדיו לנוח מעט ולקום עוד הפעם לתפקידו. ולא לבד למילי־דעלמא שם עיניו, כי־אם גם למילי־דשמיא. מהימים האלה ואילך החל לסובב בערבי שבתות עם חשכה ולזרז את כל החנונים, כי יסגרו את חנויותיהם ולא יחללו את היום הקדוש הממשמש ובא. כי התלחשו אנשים בקלויז, בעת התפלה, ואם גם מכובדים היו בני־מכובדים, סר תיכף אליהם להוכיחם על פניהם. הוא שם לבו לכל עול ולכל חטא שקרה בעיר, בין חטא לשמים או לבריות. חדל שמואל־יוסף לקבל שכר בעד השֵׁרות אשר עשה, ויצו לאשתו, כי תסגור את הצלחות אשר בבגדיו, לא ידבק אליו אף גרה.

וכשהגיעו ימי הקיץ, החל לטבול את בשרו בכל יום כירא־שמים ממש. חלקת שפתו אבדה ורוח הלצון כמו מת בקרבו. הוא גם נעשה לקובר־מתים בחנם. נתפס איש חסיד בעון למלכות, ויגזרו עליו לשבת בבית־אסורים ירחים שלשה, ויקם הוא וישב במקומו ויקבל את דינו של אחר עליו...

כה חי שמואל־יוסף עוד עשרים שנה רצופות בתשובה ובמירוק־העון ובמעשים טובים. וימת, ותעל רוחו המזדככת למרומים!

דין תורה

שערוריה רבה נעשתה בעיר רדיה. הנגיד משה־אברהם בן אשר־שלמה, מחזיק הריחים בעיר וגם בית־מרוץ הסוסים לפקידים, הכה את אפרים־ראובן לבית נחמן, והמכה היתה מכה פשוטה ביד, ביד

שמואל־יוסף דילן? ומי יקום וישלים בין אחים, כי יריבו ריב משפחה או בדיני־ירושה, אם לא הוא? אל תבקשו אצל שמואל־יוסף תכונה שלמה, איזו דעה ברורה בחיים, אף איזו נטיה. הוא שותה מכוסך, בין בימות־הגשמים, בין בימות־החמה, והוא יושב ואוכל על שלחנך, גם אם לא תקרא אותו מפורש. מה שייך? אשה פלונית בת פלונית טגנה היום קמח בגבינה וחמאה, ו,הטעם' הוא טעם גם־עדן ממש — ואת שמואל־יוסף לא תקרא? לפלוני ברחה העז מביתו ותלך לרעות בשדות הגוים ונשבתה — והוא ה,חכם מחוכם' לא יפדה אותה? הנה התפרצו ,הכאות' בין היהודים בעיר בימי החגים, מי זה ישלים אחר־כך בין המריבים, אם לא שמואל־יוסף? פרצה שרפה גדולה בעיר, באו דינים ומשפטים בערכאות עם בעלי־הקרקעות ותובעי המסים והארנוניות, בכֹּל בכֹּל ידי שמואל־יוסף מתערבות. והוא בודאי עושה הכל, לא לשם עצמו ולא לשם אחרים, כי־אם לשם עשיה גופא. מה שייך? בן־אדם כזה, עם גוף כברזל עשת, עם רגלים ממהרות ועם ידים חזקות כמטילים, הוא ישב על מקומו וינוח? —

שמואל־יוסף כבר הגיע למעלה מארבעים שנה. מעין שיבה בזקנו הקצר, על צוארו מטפחת אדומה נכרית, לא תסור ממנו כל הימים, ועל מכנסיו אבנט ירוק מהודק היטב לבשרו, עד כי קשה לו לשאף רוח. ובאבנט זה עצור כחו... בעקבי מנעליו מסמרים, וכשהוא דורך על גבי קרקע, אז תדע גם הארץ כי הוא דורך עליה...

גם הוא היה, כשנולד, תינוק ומוטל בעריסה ויונק משדי אמו, ועתה הנה הוא אדם חזק מאד. איך תעצרו בו ואיך תאמרו לו: שמואל־יוסף אחינו, עד כאן ותו לא!

ושערו בנפשכם: באחד מן הימים, הימים היו אחרי שבת בראשית, ימי סגריר וזעם הסתיו. גשמים רטובים וקרים יורדים מן השמים בלי הרף, יורדים וחודרים לכל בית נטוי, לכל מבוא ולכל פרוזדור. ימים נזעמים באים לכל זרע היהודים והרי הם צריכים עצים להסקה, הרי צריכים בגדים חמים והרי דרושות נעלים שלמות להני ספיחים ההולכים אל החדר ולגדולים העובדים קשה במרחבי השוק; ובקיעים כלכליים

השב

שמואל־יוסף היה נקרא קודם החטא, ובעיקר לא היה חוטא גמור מימיו. הוא היה נושא־מכתבים בישראל, בשעה שבית־הדואר עבד את מלאכתו רק בסירוגין, והכל בעבודת־עראי ולא קבע. גם הוא היה מקצת משמש בבית־תפלה לאומנים ולבעלי־מלאכה, הנקרא בשם „שומר לבקר". הוא היה מקצת אופה מצות לימי הפסח, מקצת לץ ומקצת פועל־בטל, בא ויוצא בכל בתי העיר, יושב תמיד אצל הרב דמתא ונותן לו עֵצות בצרכי המקום. בכל ריב ומצה היה הוא המחרחר ריב, בכל סעודת־מצוה היה הוא הקורא ומזמין את הקרואים, משמח את החתן ואת הכלה בעת נשואין, מדבר נבול־פה עם השפחות והאמהות, ובכלל ביישן לא היה שמואל־יוסף מימיו — זאת אוכל להעיד עליו.

בימי החורף, בעת קריאת הצעירים לצבא, היה טרוד ורץ מהפקידים להאבות. כי גנבו באחד מבתי קיטוב, מי חפש וחקר אחרי הגנב? — שמואל־יוסף; וכשבעל־הבית הגון מת ופשט את הרגל, מי תִוֵך בין הנושים ובין היורשים, אם לא הוא? שמואל־יוסף לא היה אדם בן מעמד מיוחד, ולכאורה מי שהוא בבחינת שמש הלא אינו מחבורת בעלי־הבתים. אבל נפש בת הרבה גונים כמו זו של שמואל־יוסף לא ידעה מעצור, ובפניה אין נעילת־שערים בחברה. וכשמגיעים ימי חג המצות, והוא אופה אותן העוגות הדקות, שאכלו אבותינו במהרם לעזוב את מצרים, ושאנו אוכלים עד היום לזכרון, אופה מצות לנגידים ולבעלי בתים, גונב מן הקמח ומן העיסה ומן המצות גופן ושם בכליו, והוא מודה על זה בפרהסיה ומתלוצץ על מעשהו, הלא אין בזה עון לכל הדעות. מי מתרגם לגוי הקונה את החמץ של בני העיר מלשון העברים ללשונו, כי כל החמצות והקמחים של קיטוב ובנותיה נמכרים לו, לנכרי, לצמיתות בשכר חצי רבבה שקל, ושהכל קם לו, והרי הוא ברשותו לעשות בהם כאדם בשלו, והכל שריר וקיים, אם לא שמואל־יוסף? ומי זה חוזר וקונה אצל אותו הערל, בצאת החג, כל קניה רבתי זו בשכר עשר פרוטות וכוס של יי״ש במזומנים, אם לא הוא, אף הוא? איש כי יקנא באשתו והתגלע הריב ביניהם וקם וכתב לה ספר כריתות, כאשר כתוב בתורת אלהים, מי זה יוסיף עצים על המדורה ויקום ויסית את שני הצדדים לעמוד בשלהם ולא להשלים, אם לא

בפנותה ללכת, נפגשה בו ותרחמהו. היא העבירה ידה על לחיו ותַחלק אותה מעט, והוא הושיט את פיו ונגע בפיה, ולא געלה בו.

כאמור, הדבר היה באמצע הקיץ, השמש כבר היתה ללהט ותבער מבעד החלונות ומבעד הגג. ובית־האל ראה על סִפו מגע אשה בבן־השַמש, וזה הלא היה אך לכאורה.

ותהום קיטוב בהודע לה הדבר הזה, ויהי „חלול־השם" באמת. חיה חדלה לבוא להתפלל בימות־החול וירח ימים רצופים התביישה לצאת החוצה ודוב־אליהו נתפטר ממשמרתו. זאת הגידו לו הרבה פעמים מפורש, והוא כמעט לא הבין את קשור הדברים. — —

ובשביל שקשה היה עליו רוב הבטלה, ולא ידע איך לחיות הלאה בלי עבודה כלל, ונפשו, מין נפשו, חשקה במתפללת באמת, ועקבותיה לא נודעו עוד, לקח את האבנט הקרוע והפסול של אביו השכור, עלה על גג בית־המדרש ויתלה את עצמו בו מפורש. ותעל רוחו, והוא אינו חי עוד, וגם זה נעשה אך לכאורה.

הדבר היה בערב־שבת. גופו של בן־השמש עוד היה חם, ובשביל שהעת היתה קצרה, לא עשו שהיות בטהרת־הגוף, תחבוהו בתכריכים ומהרו לשום אותו בבור, אשר חפרו בבית־המועד. הנה אך שמו אותו שם, ויקם הנקבר ויתעורר, קפץ מהמערה וירץ בתכריכיו אלה לבית־המדרש. מיום שנוסדה הארץ לא נשמע עוד דבר כזה, כי יקום מת לתחיה ממש. יומו של משיח קרוב לבוא!

ובעוד ימים שבעה מת דוב־אליהו ממש. המים הקרים, שבהם טהרו אותו, הזיקו ללבו, והוא בלאו הכי כבר נשבר בקרבו. אמנם אז כבר החלו לכבדו בגלל מעשה תחיתו, ואחדים חשבוהו לנסתר, ויקברו אותו אנשי קיטוב לא בקברו הראשון, על יד הגדר, כי־אם במיטב קברותיהם. ויציבו לאחרית שנה ציון לנפשו.

רק דא עקא. בקשו וחפשו באמתחת המת אחרי־כן, אולי הניח אחריו איזה כתבים־סודיים, כדרכי כל נסתר אשר בעולם יתהלך ומניח ברכתו לבאים אחריו, בקשו — ולא מצאו...

וימי תהו ובהו, וסופו להיות גם כי יחרב העולם ושב הכל אל המים, הוא יושב בכל שלש פעמים הללו על כסאו, משרתיו מימינו, משרתיו משמאלו, והוא יקשיב באזניו ממש, איך מיחדים אותו בני קיטוב מטה, הם ואחיהם ושאר בית־ישראל בכל מקומות הגוים!

כי האשה מרת חיה, נקראה חיה ה,מתפללת', תקום גם היא בקיטוב בבקר, תבוא אל עזרת־הנשים הריקה ותכַוֵּן להיות שם, בעת התאסף העם מעבר מזה לתפלה בצבור, – בודאי זה דבר לא ריק הוא... חיה היתה אלמנה עניה, שלא הגיעה עוד לארבעים, והיא היתה טוה פוזמקאות ומתפרנסת במעט. ולה מין יצר־הרע להתפלל בכל יום בבי־כנישתא, והיא היתה נהנית מזה מאד. בנים לא היו לה, הוצאותיה לא היו רבות, ואף־על־פי שתמיד זלגו עיניה דמעות, בשעה שהזכירה את שם בעלה יחיאל, בהיותה אצל שכנותיה, לבבה לא היה קשור בו כל־כך, בעת שחי עלי אדמות. היא היתה פוקדת מעט גם מעשי העיר, מדברת לשון־הרע ורכילות, והכל נעשה במסוה של יראת־שמים. בחדרה, שישבה בו בירכתי העיר, ובו הכלים עומדים על מעמדם, ורק הצמר והפשתן פרושים על השלחן, והיא טוה וטוה, התעוררו תמיד אצלה מיני געגועים. – הלב הוא לב, ואפילו אם הוא טמון אחורי חזה קמוט מעט...

ודוב־אליהו החל להרגיש מה, בשעה שגם בעזרת־הנשים שפתים של חיה דובבות היו בתפלה. במקום הריק, שבו פרוש חול על פני הקרקע ותקרה עוד אין, ויֵרָאה הגג מפנימיותו, יושבת נפש בשמלת אשה והיא מרכינה ראשה, כי הביא לה דוב־אליהו לפעמים מעט מים בדוד, למען תרחץ את הידים; חיה רוחצת את ידיה לפני התפלה ומנגבת אותן במטפחת. ודוב־אליהו לא ישאיר את המטפחת בעזרת הנשים תלויה על הקיר, עד שישחר תארה, כי־אם יכבס וינקה אותה. הוא משגיח על נקיון עזרת־הנשים, כמו בבית־התפלה העיקרי. הוא בא מדי פעם בפעם, בעת תשב המתפללת אל הכותל, ובלבבו מתעורר מה. האדם הוא אדם בכל גוף ולבוש לרוחו.

ויהי אחד מן הימים באמצע הקיץ. השמש כבר היתה ללהט ותבער על פני האדמה, חיה באה ביום ההוא להתפלל, כשהיא מלובשה בגד ירוק, ומקבלת הנאה מעצמה, כי הסתכלה בבתי־ידיה ובכפתורים הקטנים. ודוב־אליהו עמד כל שעת תפלתה שפי ויסתכל בה בלי הרף... ויהי

הקברות ומדלג על המצבות; והוא הוא שד הלילה, כאשר קַרְנָיו מנקשות במצבות עץ או אבן.

תתפלאו קוראַי, אם אומר לכם, כי לדוב־אליהו היה סוף כל סוף איזה יחס למין הנשים. זאת אני יודע מהרחבת־הדעת, שהיתה לו בעת נקה עזרת־הנשים. רק קיר עשוי עץ מבדיל בין בית לבית. פה עומדים אנשים עטופים בטליותיהם ומתפללים לאלהי האבות, שמקשיב הוא לתפלותיהם ממש ועונה להם על שיח־לחשם ממש, ופה — מעבר מזה עומד החצי השני של מין האדם, מין הנשים. על ראשן פרושה מטפחת אדומה או לבנה, על שכמן שמלה, והסדור לפניהן, רק מחציתו הראשונה בלשון־התפלה, ומחציתו השניה הוא כלו טייטש... אל תאמרו, שתפלתן של אלה היא כמו של הגברים, ושהאלהים מתענין הרבה בנשים וקטנים. דַיָן, שאמות של אלה מצילות אבות של אלה מן החטא, והשאר – הלא יש בהן צורך בבית־הבשול ובהכנת הבית. אשרי למי, שהוא שייך למשפחת הגברים, והריהו מבניו של שוכן־מעלה, ואוי לו למי שירד לעולם השפל אך בבחינת נקבה. ואשה, גם אם כשרה היא, מה היא יותר מאָמה לבעלה? אל תשאלו את אלהים לפרשת דרכיו; הוא חפץ בכך, ועל כן כל ימי העולם ינהג העולם בכך. הנני שב אל עצם ספורי.

עזרות־הנשים בבתי־האל אשר בקיטוב היו מלאות נשים מתפללות אך בימי שבתות ובימים טובים, ולא מיבעי בימים הנוראים, שבהם יפקוד בורא הכל את כל יצורי מטה באין הבדל, וגם הדגים שבנהר, העופות שתחת השמים, כל הנשמה תשָׁפט אז במרומים, ועל אחת כמה בן־האדם, אם איש או אשה. — הדא תימא בימים כאלה, אבל בימות־החול, בימי הגלות ממש והעבודה ללחם ממש, עמך ישראל מתפלל שלש בכל יום, ודוקא בהקדמות הרבה לפני התפלות ובסיומים, דוקא בהבלעת מזמורי־תהלים בינתים ובתפלות מאוחרות על אלה שקבעו לנו חכמים, דוקא בכונה מעט ובהנחת טלית ותפילין; איש איש עושה ככל הכתוב בסדור, ובזה אין הבדל בין עשיר ורש, בין חסיד לאיש־מעשה. מצות אמירת „שמונה עשרה" וכל הסדרה שבשורת התפלות חלה על כל זרע היהודים, ואפילו קטן מחנכים אותו עד „הודו", עד „קריאת שמע". — הַסו, בני אדם, הַסו! אלהים, שהיה קיים עוד לפני בראשית, בימי האפס

מקומו, הוא קם ושם על שלחן קריאת־התורה מַפה חדשה, ובמנורות העמוד של „בעל־התפלה" הוא נועץ נרות חדשים. זוהי הכנה שבקדושה, ומה שעשו לפנים שִׁירַת פרחי־הכהונה בחצר ה' בירושלים, עושה עתה דוב־אליהו בקיטוב, אשר בארץ הגולה...

ואוי לו, למי שמפריע כהן־הדיוט דנן בשעת עבודת־הנקיון שלו. אוי לו, למי שיזיד לצעוד על סף בית־התפלה בטרם נִגבתה הרצפה ובטרם סר האבק כלו; אז יכול האדם הזה לשפוך לו הין מים בפניו. אין רחמים אז לפני בן השמש, ואין שנוי במעשיו. גם אם תפול בעֵרה בעיר, או כי עלה יעלה נהר פתאום על גבולו וישטוף כל מלאכת אלהים באדם ובבהמה, לא יזוז ממקומו.

אבל בשאר ימות השנה גבור דנן הוא אדם חלש מאד. בעת אמרו לו הלומדים בבית־המדרש: „דוב־אליהו, לך ופשוט עצמך על השלחן" — ציית לזה תיכף. ידיו ורגליו נסרחות מעל השלחן, פניו למטה והגוף הערום למעלה. ואלה העומדים מסביב לו, מפשילים את שולי בגדו הסרוח ומתחילים להכות על אחוריו בצחוק פרוע. והוא אינו צועק כלל, לא יניע באבריו. הוא שוכב כבול־עץ, עד שיכלו השחצנים את מלאכתם בו; ואז הוא קם ויורד ויושב על הספסל הארוך, העומד על־יד תנור־החורף. את פני בן־אדם בצלם שדי בודאי לא הלבינו. דוב־אליהו יושב ומנמנם ורירו יוצא מפיו. הראיתם בר־נש מאוס כזה; והוא לא נברא מן האדמה ולא מן המים משהו האל, כי אם מאיזה רקק באו. על כן גם ל„מנין" בצבור לא יצרפוהו, אפילו בשעת הדחק, וברכתו לאו ברכה...

ולפי שבכלל פניו מכוערים מאד, שערותיו לא סרוקות והן בלי כל צבע וזקנו פרוע תמיד, מוחזק הוא בכל מלוא העיר קיטוב למין טומטום או אנדרוגינוס. אדם כזה אינו נושא אשה, ואפילו יתומה מוכת־אלהים לא תפול בחלקו. אולם על חתונות של אחרים ועל „שמחות" בעיר הוא מצוי; הלא הוא עובד ומשרת לכל, הלא הוא מטלטל את השלחנות הגדולים מבתי־האל אל אולם האורחים העשוי עץ ומגרר את הספסלים הארוכים לישיבת בני־אדם בליל המחול והסעודה. איזו מלאכה צריכה בעיר לשם מצוה ולשם חדוה, ולא תֵעשה על־ידי הגוף המתנועע הזה, ולו, כאמור, אין מתן שכר כלל. — דוב־אליהו הוא קנינו של הצבור בקיטוב, עוד יותר מבכור העיר, שעדיין לא נפסל ורועה הוא בבית־

הס. הוא הבין, שבן־אדם יכסה את עצמו בימות־החורף בשמיכה עבה; אבל שוב לא הבין, איך יַקמץ אדם מעותיו בשביל זה עוד בימות־הקיץ. — הוא השיג טיב הדלתות לבתים, גם טיב המעלות לעליות; אבל לא השיג, מדוע יעשו לבתים גגות משופעים, ומדוע ארובות־העשן נשקפות למעלה?

בעצם היה רואה כל המחזות לפניו, אבל לא הבין קשור הדברים... הוא אוכל ושותה בצִמצום ועובד תמיד כל הימים, וכל העתות בשנה שוות בעיניו. כי בעת כזו קור ובעת כזו חום, בעת כזו יֵרד הגשם ובעת כזו השמים נחשת, למה לו לשים לב לדברים כאלה? והרגלים שלו הנה תמיד הן עמלות. לשבת במקום אחד בודאי טוב מללכת ולרוץ ברחובות. — והנה הוא קם והולך, קם והולך, אם אך שולחים אותו בשליחות מה, ואינו קובל על זה, גם אם לא יתנו לו כל שכר בלכתו. ומה זה מין הדבר, שקורין ממון? המטבעות מצלצלות בצלחת; וכאשר הן נלקחות וממושמשות ביד הנה רק נחשת לא קלל הן. הנה תפוחי־אדמה ממולחים טובים יותר מכפתורים הללו, ודג מלוח הוא מאכל מלכים...

אביו היה איש שותה שכור, בכלל אדם נבזה, ששפמו וזקנו נתאחדו זה בזה, עד כי כמעט פלא היה איך יכול לפתוח פיו; והוא הכה תמיד את אשתו — והיא בריה קטנה וצנומה היתה ואך עור של קלף לעצמותיה החלשות. לבשל ולאפות פטורה היא, כי לרוב הבית ריק באין מה. ואפילו נקוי־הבית, שפיכת השופכין וגומר, הכל עושה בנה דוב־אליהו. ושאר הבנים, האחים והאחיות, הולכים יחפים ברחוב, כתנתם ולבושם קרועים ובלואים, וחיים המה כבהמות עניות, שאפס להן מרעה. רק בימי־ההכנות ליומי־דפגרא ובערבי־שבתות עוזרים היו מעט לאחיהם דוב־אליהו, שהוא היה אז המנצח על המלאכה בבית־הקודש.

בכלל, בימים כאלה הרגיש מין אדם זה מעין נשמה יתרה. הקלויז מתרוקן אז מבני־אדם; ואפילו הבחורים הבטלים, המרננים בגמרות מארץ בבל הגדולה, אינם יושבים עתה על מושבם, ואיש איש הוא עתה בבית אבותיו או בבית־המרחץ; והוא, דוב־אליהו, מנקה את הרצפה ומעלה אבק. הוא שופך מים על קרקעית בית־האל, מתחיל להסיר את האבק ולהיטיב את המנורות. נפתחים כל החלונות להכניס מבחוץ אויר חי. וכשרוח חדש בא במסגרת אלהים, וכל „עמוד" כבר עומד בשורה, כל ספסל על

והנה פגישה מסותרה זו, אשר עין לא ראתה, נתפרסמה בעיר. עוף השמים יגלה כל נעלם. ויהי רעש ו,חלול־השם'. מי ראה ושמע בבית־ישראל, כי חתן ידבר בסתר את כלתו לפני יום מתן הכתובה וקיום מצות הקדושין! שמע אבי אברהם ויתעבר ויקרע את התנאים. וגם אבי שרה בוש מהיות רָב עם רעהו על־אודות זה בשער.

כה נפרדו הנצמדים זה מזה והדבוקים עוד מבטן אמם. —

הנסתר

לכאורה אך דבר פשוט קרה בקיטוב העיר: דוב־אליהו בן השמש מת באחד הימים.

דוב אליהו היה בנו הבכור של זכריה השמש הזקן בקלויז של חסידי לוטין, אשר בקיטוב העיר. וקיטוב חציה עיר וחציה כפר. ממורדה ולמטה עד חוף הנהר היא מקום מושב לעֲרֵלים ולכפריים עובדי האדמה הברוכה, ובמעלה תגורנה משפחות בני־ישראל, אשר גלו מארצם וישבו שם להתאחז ולעשות רצון בורא־עולם. ודוקא בעיר הקטנה הזאת היו בתי־מדרשות הרבה; הנה דוקא בשבטי עובדי אֵל אחד כתות הרבה ודרכים רבים לעבודת השי"ת. מה שייך? יושב בשמים הוא אֵל רוכב בערבות, ובניו של מקום מבקשים להם בארץ רוב נתיבות...

אבל דוב אליהו גבור דנן לא ידע מה ממרומים. הוא רק ידע, שהגשם יבוא ממעל, — וזאת היתה השגתו האחת המופשטת; הוא ידע שהעינים לפעמים נפתחות ולפעמים הן נסגרות; ידע, שאוזן לאדם ופה לאדם; כי מטרת הרגלים ללכת והידים למשש בהן, הראשונות הן כרגלים לכסא ושלחן והשניות כצבת בידי הנפח. בקיטוב היה ידוע ל,שוטה העיר'; ודרכו היה להיות כל ימיו מין אסקופה נדרסת לכל. כל אדם בקיטוב היה משתמש בו לצרכיו, וכל נער פוחז היה מושך באזניו והיה משחק בו לתיאבון.

ודוב אליהו לא שם לבו לאלה. הוא כמעט לא חשב כלום ודבורו היה אך מעט, וגם זה עשה בלי־חפץ. הוא הבין, שבעיר צריכים איזה אנשים להיות חנונים, מוכרים גפרית ונופת ושאר כל צרכים; הבין, שמעט אנשים המה חייטים, אחדים המה סנדלרים ואחדים אפילו נַגרים

היער הזה היה שייך לאציל פולני, שמת בלא בנים, ועניני הירושה היו מסובכים ברב; על כן לא היה למפלת הגרזן, כדרך שאר היערות, שהולכים וגדלים דורות הרבה, וסופם אָכוּל בידי חרב המסחר. — ובעיקר, למה נבראו היערות בעולם, אם לא שֶׁיַפילו בני־אדם את עציהם לבנין או להסקה? ולמה כל חיינו עלי אדמות, אם לא לשם משא־ומתן בעצים ובשאר דברים והרָוחת ממון על־ידי אלה? אולם היער ההוא היה זה ימים רבים מפני הטעם האמור בבחינת „פועל־בטל"; גנבים וגזלנים, שזה דרכם ללסטם עוברי־דרכים ולבקש חסות ביער מֵצל, לא היו שכיחים במחוז ההוא, וכה השתרע לפני שערי העיר, מבלי שידע איש למה הוא חי וגדל ומה יש צורך בו. —

דור הולך ודור בא, וקם דור חדש בישראל, דור שהתחיל לטייל בימי שבתות בגבולות העיר. ובבוא ימי הקיץ הגדול, והחמה יצאה לְלַהט עולם ויושביו, החלו זאטוטי ישראל לְפַלס להם נתיב ביער הלז; לא השגיחו על זה, אם דרסו את העשבים וספיחי האדמה בשַׁבת ועברו על עברות שבתורה, אדרבה, נפשם שבעה רצון מצללי האילנות. לפעמים גם נפגשו שם נער ונערה, כי הן גם לבנות ישראל היה הטיול ביער לְדָבר נעים, אם אך הענפים העקומים לא קרעו את מלבושיהן. התחילו לְדַבֵּר בבתי־התפלה על הפרצה, שפרץ ה' בבית יעקב; ויראי־העיר חשבו גם מחשבות, לְהַחרים בחרם ממש את כל המטיילים ביער בימי שבתות. ואז קם נגדם שוע ואיש חסיד באמת, רבי שמואל לבית נחמן שמו, ויזהירם מעשות כדבר הזה בזמננו. „מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים — אמר הוא לפני הקהל המתלהב — והלואי שישמרו בנינו ובנותינו את הכתוב בתורה ממש"...

וציירו לכם את אשר קרה ואתא אחר זה. החתן אברהם והכלה שרה, אשר כבר ידעתם אותם בשמותיהם, נפגשו פעם ביער ביום שבת אחד אחרי הצהרים, ויתאדם המיועד... ותתאדם המיועדת... בתחלה חשבו לברוח אחד מהשני, אבל יחד עם חפץ הבריחה, התעורר בם גם איזה כח־המושך. אברהם היה לבוש כבן עשיר, גם שרה לבושה מלבושים נקיים ומַראָהָ נעים. למה יסגו אחור והם הלא מיועדים המה משכבר הימים. כה עמדו זה על יד זה, ולבם מפכה... צֵל האילנות כמו חופה על ראשיהם. לוּ החזיק אברהם בידה ויאמר: הרי את שלי... כי אז התאדמה עוד יותר.

הוא העשיר ורואה ברכה במעשי ידיו. אבל ראובן רֵעו אינו מרויח כלל; הוא מפסיד את הנֶדה קימעא קימעא ומצבו יחל להתרועע. — הראשון הוא בר מזל והוא מוצלח בכֹּל, ולשני לא ישחק המזל ואינו מוצלח כלל. שאלו את המזל לפתרון מעשהו!

לא ארבה בדברים. שמעיה נעשה עשיר גדול, וראובן מחותנו רחוק מאד מהיות עשיר. הנני אומר מחותנו, והלא מהברית הקדומה ביניהם שמעתם כמוני; גם אברהם גם שרה נקראו תמיד בשם חתן וכלה, ועוד בהיותם כבני שלש התביישו לשיח יחד... אמנם נסו להזכיר את דבר הברית בפני שמעיה, ותבינו מיד, כי זה לא ניחא ליה כלל. — לו היה ה,צד השני' באותו דרגא כמוהו, כי אז היה מוצא את הקשור לנכון, — אבל ראובן הוא בבחינת יורד, ואיך יתן את בנו לבתו של זה? הגידו בעצמכם, לו ידע בימי אברכותו את אשר יהיה עם רעהו, כי אז לא הקדים להתקשר עמו. האם אפשר היה, כי יבוא אדם ויעיז להציע לו עתה מין נכבדות כאלה? — ולאידך, שאלו לראובן והוא טוען ,מה דהוה הוה!' ברית־אירוסין אסור לְהָפֵר, ואם מצבו עתה אינו בכי טוב, בתו מה חטאה? והן בחִנה ובטוב לבה נאה לה להיות גם בת־עשירים וכל כתר הולמה. כה בא פירוד־הדעות בין הקרובים ושמעיה גם הוא היה ירא להתיר ברית... לו וִתֵּר ראובן רעהו על זה הדבר בעצמו ומחל לו בפצוי ובכסף קנס, כי אז לקח עליו את הדבר, אבל ראובן אינו רוצה לוַתֵּר ולמחול; ואשת שמעיה מתיראה מהתרת הקשר, לו גם יְוַתֵּר הצד השני. —

אברהם ושרה המה כבר בני שמונה־עשרה, הגיעו לעשרים, שניהם גדלו בטוב והיו אהובי־הוריהם. מצד הדין ומצד תכונתם לא היו כל־כך רחוקים זה מזה, אדרבה, איזו קִרבה היתה ביניהם. הלב לפעמים יעקל דרכו ולפעמים יישר דרכו. — והנה המצב של אבותיהם מפריד ביניהם... שמעיה היה אז כבר עשיר מופלג, וראובן — ראובן הוא איש עני. מה תאמרו למערכת החיים ולסדריהם?!

כה היה הדבר הולך ונמשך, עד שגרם החטא. ומעשה שהיה כך היה. לא הרחק מהעיר ההיא, שבה גרו שני המחותנים, העולה והיורד, היה יער גדול, שבו עצים רעננים עומדים צפופים ודוחקים בענפיהם איש את רעהו.

לשניהם מבלי לזַכות את בית חותנם בברית־מילה, ואפילו תימא בולד נקבה, שרק קורין את שמה בשבת הראשונה להוָלדה ושמחה יתרה לא איתא בזה.

ותחלנה אמהות הכַּלות להתלחש עם בנותיהן ולחקור אותן על יחסיהן לבעליהן. — התחיל העולם, בעבור השנה השלישית ולא ילדו, לרַנֵּן אחריהן, פן עקרות הן. מה שייך? צעיר מישראל יושב אצל חותנו ואשה לו בבית ובנים אין! עושים צדקה, משתמשים בכל מיני סגולות, נוסעים לרבי עתה במלאכות זו. הלא הוא אבי חסידיו ולא יזנח אותם זנוח.

ושערו בנפשכם את הרושם בעיר, בבוא השנה החמישית אחרי נשואיהן פקד ה׳ את שתיהן, את פסי ואת ריבה ביחד, והרו ללדת. היתה חדותא דלבא ושתית יי״ש במסבת החברים. ולא עוד אלא שקפץ שמעיה־נתן ונשבע, שאם תלד אשתו זכר וילדה אשת חברו נקבה, או להפך, אשתו תלד נקבה ואשת חברו תלד זכר, והיו שניהם מאורשים מיום הוָלדם בקנין ובחצי קנס... נענה ראובן ואמר: חפצך חפצי ומאויך מאויי. ויתקעו כפם איש לרעהו, השליכו את הצלוחית והכוסות לקרקע לקיום הברית. — — —

וכן היה. אשת שמעיה־נתן ילדה את הזכר בימי מלואה, ובת־זוגו, היא הכלה, יצאה לאויר העולם אחרי שלשה ימים בבית ראובן; ותהי שמחה כפולה בשני הבתים. ביום השמיני, כאשר הכניסו את החתן בבריתו של איתן האזרחי, באה המיועדה הרַכה מונחה בכָרה לראות במחזה; ונתנו גם בפיה הקטן מעט מכוס של ברכה... נקרא שמם בישראל: אברהם ושרה. גַדלו אותם לחופה ולמעשים טובים; ישמחו האבות ביוצאי חלציהם!

עברו ימי הַיַלדות להורים והתחילו עניני החיים ומלחמת החיים... גם בימים ההם צריכים היו בני־ישראל לכסף והון וליסוד ביתם במסחר הגון. ואהבת העושר וקיום הממון אז לא פחותים היו מאשר היום. בתחלה, כאשר התחילו להסיח דעתם מן הרוחניות מעט, נקטו עוד את הכלל של „חציו לה׳ וחציו לכם", ואחר־כך באו למעמד נפשי, שבו רוב המעשים והמחשבות שבמוח נדחפים אך לחיים ממש ולצרכים ממש בהאי עלמא... לאו מילתא זוטרתא הוא הדבר, לבנות בית ביהודה, להיות „בעל הצטרכות" הרבה ולהרויח כל הנחוץ לכל איש אמיד. שמעיה בודאי מרויח הרבה,

בבטן אמם

שמעיה־נתן וראובן בן מנחם היו שני חסידים צעירים, ולא מן התורניים ויראים ממש, כי־אם מן הנוסעים התמידיים אל הרבי והמבלים שמה, ב„חצר־המלך", שבועות רבים וגם חדשים שלמים. הימים, שעליהם אני מסַפר, לא כאלה שאנו חיים בהם היום. עתה עול כבד על כל איש ואיש, באשר הוא שם, ואף על עולי־החיים; וגם מי שנוסע עוד לצדיק, יעשה זה „בקיצור", ולעתים רחוקות, כשיבוא בין־המצרים במעמדו, ואין להימין ואין להשמאיל. — אבל אז היו נוסעים כולי עלמא אל הרביים, לשם נסיעה גופא... בבית ישבה האשה הצעירה, ואכלה היא וילדיה על שלחן ההורים ימים הרבה; ושם, בעיר של הרבי, היו מטיילים הבעלים ועוסקים בשיחות בטלות, בלחוך פינכא וכיוצא באלה ולא חשבו כלל על־אודות אלה שבבית. — ולא עוד, גם החותנים בעצמם, אנשים באים בימים ויודעים היטב טעם הממון והרוחת הממון, עזבו לעתים את ביתם ועֵסקיהם, העמיסו הכל על שכם ה„אשת חיל", וילכו לזמן לא קצר, לרעות את נפשם בצֵל קדושים. העולם אז היה אחר מעתה!

שמעיה וראובן היו חתנים אמידים וגם בני בעלי־בתים אמידים. את הנְדה השלישו ברבית לא גדולה בידי איש אמיד אחד, ובעליהם גם לא ידעו את מספרו. לחמם ומימם היה בהרחב. חדרם מְרֻוָח, מלבושיהם כהוגן ובקלויז נמנו על החבורה הראשונה. שמה היו עושים כשני שלישי היום, מקדימים לבוא ומאחרים לצאת ומתפללים לא בעומק; וחלק מן השנה היו מבלים, כאמור, אצל הרבי שלהם, אצל הרב מטַלנה. והוא איש־נבון היה, אוהב שיחות ורֵעות, ומעולם לא הכביד על חסידיו. —

נשותיהם של אברכים אלה, שֵם האחת פסי ושם השנית ריבה או ריבה׳לה, ושתיהן מעט יפות ותַמות ולא ידעו אחרת, כי אם לכַבד את בעליהן ולהיות שומעות להם. פסי היתה אשת שמעיה וריבה׳לה אשת ראובן, ואם לחשך אדם לומר, שרק מקרה סתם הוא הדבר, ולוּ שֵׂכל שדכן אחר את מעשהו ברצון אחר, כי אז נשא ראובן את פסי וריבה׳לה היתה נשאת לשמעיה, לא אוכל להתנַגד לזה, אם גם אדע, כי יש זווגים במרומים...

ובואו וראו: בשבת אחת אחרי שבועות חגגו בקלונה שתי החתונות של פסי וריבה, אברך ואברך נוספו על זאטוטי העיר; אבל שנה אחר שנה עברה

בטבע הנוסע ל,ימי־השוקים׳ להיות לבוש מלבוש עב ומנעלים עבים׳ ודרכו שלא לאכול כל אותו יום׳ אחרי שהאכילה היא הוצאה ודאית וההכנסה עודנה מוטלת בספק··· הנה במוצאי־שבת עושים את ההכנות לנסיעה׳ — בבין הערבים׳ בתפלת ערבית׳ מתחילים לשכור בבית־המדרש גופו פִנה בעגלה נוסעת ליום השוק ממחרת׳ מחיר הנסיעה הוא עשרים פרוטות; והיה אם יתעקש בעל־העגלה ויחפוץ עשרים וחמש׳ אז אין שוכרים מקום כלל וסומכים על הנס׳ ללכת פרסה או שתים רגלי ולנסוע אחר־כך בעגלת איזה נכרי בחמש פרוטות׳ אחרי ההבדלה מתחילים ללכת משכן אל שכן ללוות איזה רו״כ ב,גמילות הסד׳׳ האשה תתקן בינתים את השקים׳ או את הבגד העליון לנסיעה׳ הבקר אור! העגלה נוסעת ובה יושבים צפופים יהודים עשרה או שנים־עשר׳ אמנם המהדרים מתעקשים ואינם חפצים לנסוע עם נשים יחד; אבל בשעת הדחק אין בודקים׳ ובבוא העגלה בתחתית ההר שבדרך או עומדת לפני גבעה הרי הנסיעה מסירת־נפש והעגלה מפרקת עצמות··· בא גד! כבר הגיעו הנוסעים אל העיר׳ שבה יום־השוק׳ מתחילים הם הבאים לרוץ ולהתנגש׳ לקנות או לסרסר לאחרים; והכל נעשה במין עומקא דלבא׳ בכל כח המחשבה והעיון׳ בחריפות המוח והמצאותיו׳ ובערב — הנה סופרים ומונים ונמצא שהרויחו בסך־הכל חצי רו״כ במזומן׳ גם זו לטובה! פלוני הפסיד עוד את הוצאותיו׳ לשמעיה בן גדליה נגנב שק׳ טוביה־ראובן קבל מכת־לחי מנפתלי על אשר נכנס לגבולו׳ סיעתא דשמיא לבוא אחרי יום בו עמל ויגיעת־נפש בשלום הביתה׳ — העגלות הן טעונות כפלים או ארבעתים והנסיעה בחזרה היא אחר חצות־לילה···

במטותא מכם׳ הגידו נא לי מה רוצה השי״ת מבריותיו? מדוע יוריד דוקא עתה׳ בשעה שנוסעים הביתה׳ גשמים ולא בעת אחרת?

רטובים ויגעים באים מן הדרך׳ המנעל נקרע׳ ציצית אחת נפסקה או נאבדה׳ זה מונה את המעות והנה טעה בחשבון׳ האשה חכתה לבעלה עד אחרי חצות־הליל ותישן׳ כשהיא נשענת על השלחן׳ — תפוחי־האדמה׳ שנתבשלו ושמו אותם בקערה׳ נתקררו··· וכשתקיץ הישֵׁנה לבוא בעלה׳ תשפוך לפניו את לבה המר על כל אשר עבר עליה ביום׳ החנוני לא רצה לתת עוד בהקפה׳ יוקלי הקטן הכה את רחל אחותו ויעש לה פצע במצחה׳ החלון נשבר ובא הגשם הביתה׳ אלהים שבשמים! הכח יחדל׳ יחדל···

אצלו במוצאי־שבת הוא עושה זאת במין ידיעה־עצמית ורגש של גאוה· טוחן גדול כזה עושה שדוכים נכבדים ונותן נדן כהוגן׳ — לוה אחר־כך אצל הבנים אותו הנדן׳ כלומר׳ שם אותו במסהריו׳ לוה ונותן׳ חותם שמו על שטרות סובבים והולכים מיד ליד; ואחרי שנות מספר של חיים כאלה׳ בהרחבה ובהרבה מצוק־הראש׳ תבוא פשיטת־הרגל׳ בראש וראשון לאותו הגביר בעצמו׳ שכבר הרויח אצל הטוחן כפלים מאלה׳ וחלק רב מזה גם לשאר אנשים· הרי מעט חלול־השם ואיזו בושה; הרי טענות ו,דיני־תורה׳׳ תביעות׳ בוררים והשואות· — אחד מראשי הטוחנים ירד במעלה השנית של סוחרי העיר׳ כלומר׳ הוא נעשה לסוחר בתבואה · · · לא עליכם׳ קוראי!

מקום סוחרי־תבואה סתם בבית־הכנסת הוא רק בספסל השני· אמנם גם הם עולים לתורה׳ אבל אינם נקראים עוד לששי ולמפטיר · · · את התבואה המה מאספים בכל ימי־השוק׳ ובוש לא יבושו לשאת מעתה גם שק מלא על כתפם; ואותה הם ממציאים לבעלי בתי־משרפות היי״ש· — ויחס הסוחר בתבואה לבעל מחזיק בית־משרפות היי״ש הוא שונה לגמרי מאותו היחס׳ שבין הטוחן ובין בעל־הריחים· בעל הריחים הוא לטוחניו כאב המשפחה; כשהוא פוגש אחד מאלה בשוק או בבית־הכנסת׳ ילך עמו מעט וידבר עמו · · · תחת שסוחר־תבואה הוא נכנע לבעל בית־משרפות היי״ש׳ עומד ואיננו יושב אצלו; וכשרוצה הוא כסף במוקדם על התבואה׳ ישיבהו התשובה הרגילה: ,הֶרשיל׳ איני מאמין בך!׳

ואחרי שנות מספר׳ ה׳ יודע איך בא הדבר׳ יחדל אצל אנשים הללו גם המסחר בתבואה׳ ומי שנחשב לפנים בין הטוחנים הוא עתה במדרגה השלישית במעמד אנשי העיר; הוא מתפלל מעתה אחורי הבימה· ובשוק הוא יהודי פשוט׳ בלי מעמד קיים כלל; הוא מעט סרסור׳ מעט שדכן׳ מעט בורר ועני לפרקים · · · בושה גדולה לאנשים כאלה להיות עניים מן המנין׳ והם ,תופרים את הקרעים׳ האלה בכל מיני תחבולות· שפיכת־דמים ממש הוא לאנשים כאלה לקנות בשר׳ לחם׳ נופת בהקפה או שלא לשלם שכר־למוד· אדם כזה הוא יורד גמור׳ יורד · · ·

ולפעמים עוד יחגור האיש שארית כחו׳ יחל לנסוע לימי השוקים׳ להרויח בזה את לחמו·

וכמה קשה היא הבאת לחם זה!

במזומנים ומתנות לחתן... לאחר שנתים ימים עשו את ה,חתונה' בהרחב ובפאר. שמעון, לא לבד כי אינו רוצה להיות נופל מאחרים, הוא חפץ להיות עוד עולה על אחרים. יכירו וידעו בני העיר גורלה את יכלתו; ידע כל העולם, כי יכול הוא להוציא אף מאה רו"כ בפעם אחת, ואין זה אצלו כמו קריעת בשר מגוף החי...

ומדה כנגד מדה! לפני עשרים שנה היה שמעון פועל־בטל, אוכל על שלחן חותנו, והכל על חשבון חותנו. ועתה אוכל אצלו זה ימים רבים מין אברך חשוב כזה, גם הוא לא ידע לספור ולחשוב בכסף, גם הוא מעשהו בכל יום, בכל שבוע ובכל חדש, שנה אחרי שנה במדה אשר תדעו. אבל לאחריתו אל תדאגו: הוא יקיץ פעם מתרדמת בטלה זו, גם הוא — יקיץ לחיים!

שלש מדרגות

אחרי הגביר רבי זַנביל משולם, בניו, חתניו לוקחי בנותיו ושאר הנגידים, העומדים במזרחו של בית־הכנסת בגלונה, יבואו בשורה ראשונה, בתור אבות מרכּלת העיר וסחרה, ,בעלי־בתים' החשובים, והם ה,טוחנים הגדולים'.

,טוחנים גדולים' נקראים אלה האנשים בין שלשים וחמש ובין חמשים שנה בחייהם, שיש להם בטן רחבה מעט, זקן שעבר עליו מסרק וכובע של סַמֶּט ביום השבת לראשם. דרכם לאסוף עשרים וחמש מדות חטים, שהם קונים אותן י ש ר מן האכרים, חורשי האדמה, או מן ,היהודים הקטנים', כלומר, הסרסורים והממצעים, וטוחנים אותן בריחים של מים, אשר לַגביר דמתא. הקמח יושם בשקים, והשקים נטענים על עגלות, רתומות לסוסים או לשורים, המובילים אותם לנפות רוסיה הדרומית. משם באים שוברות על כסף או גם מזומן ממש, אשר בהם קונים עוד הפעם חטים לטחינה. בהכפל הדבר הרבה פעמים בזה אחר זה, וכ"ה המדות, המדה היותר מעטה לטחינה, תהיינה למאות, הרי אותו האיש נחשב לטוחן גדול בעיר, כלומר, הוא כבר לוה כסף על חטיו ועל קמחו אצל בעל־הריחים, והרי הוא נמנה על נגידי העיר ברב או במעט; דעתו בעניני־הקהל נשמעת, כלומר, הוא עומד תמיד בדבר העיר על ,צדי הגביר', וכשהוא שותה את החמין

אניתו של שמעון באה אל החוף. חמשת האלפים העיקריים וענפיהם וענפי ענפיהם המה כבר נשמעים לו, והוא אדונם ··· יסוד קיים הונח, והוא עומד על רגליו. מפחד ,דוחק בחיים, לא יירא עוד. הוא קם בבקר יום אחד, הוא משפשף את עיניו והוא רואה פתאום, כי הילדה הקטנה שלו, שעוד לפני זמן לא כביר היתה מנקרת באשפה ולא השגיחו בה כלום והיתה לבת עשר, לבת י״ב, הִנֵה עתה בת ט״ו שנה, ובמהרה תגיע לפרקה ··· אם יבוא שדכן עתה ויחל להציע לפניו נכבדות בעדה, לא יוכל לשחוק לו עוד בפניו ··· ולשַדֵך בת הנה צריך אתה מעט לשים לב לדעת אחרים ולמשפט אחרים על־אודותיך. את הבית שבו ידור לא תקן זה כמה, עד שבזיון הוא לקבל בו פני אורח. הנך הולך בחוץ מלובש בלבושים, שלא לכבוד הם כלל לאיש במעמדך, ובכלל, מי יכבדך בעיר? מי נשמע לך? כל הענינים שבגורֵלה נחתכים לא על פיך, כאילו אתה אינך בן העיר הזאת כלל ···

ולאט לאט יָחֵל שמעון לשַנות דרכו; קורא הוא לעושה־בחמר, לנַגר, למזגג ומתקן את בקעי ביתו. הוא כבר בא ביחס גם את החייט ואת הסנדלר שבשכונתו. את הנערה עצמה יחל להלביש כדרך הנגידים; מתחיל לתת גם איזו נדבה ··· בעת התפלה שוהה שמעון מעט ושומע חדשות ומילי דעלמא. — העולם נשתנה ··· מדַברים על־דבר פרעות ביהודים, על־דבר גזרות, מדַברים גם על־דבר ארץ־ישראל, וארץ זו עוד ישנה עתה בעולם אחרי חתימת הגמרא והספרים העתיקים ··· הוא היה ישן איזו שנים רצופות ומתבייש מפני עצמו. מה שייך? כל אדם הוא בן־אדם, וצריך לדעת מה מהנעשה בעולם ומהנשמע בו ··· ואשתו, אסתר׳ל, הלא כבר היא אמידה במקצת ומעט נגידה, ומדוע כל רעותיה במעמדה תתיחסנה אליה כאילו אינה שייכת להן? —

לא אאריך, לא עברו ימים ושמעון פשט את צורתו הקודמת והתרגל לצורה חדשה. הנה נפתח הכיס הסגור בשבעה מסגרים ומתחילים לקחת ממנו ולקחת ··· שמעון כבר אוכל כבן־אדם, מתלַבש הוא וביתו כבני־אדם. הוא דר כבן־אדם ונותן לכל צרכי העיר כבן־אדם במעמדו. וגם מתחיל הוא להתערב עתה בעניני העיר; הוא מַראה לכל, כי שוב התעורר ואינו עוד ישן ···

את בתו כבר שִדך שמעון את בן נגיד אחד חָשוב ונתן אלף רו״כ נדה

יום יום, מעֲלות השחר עד בוא הלילה, הוא עומד בשוק על מִשמרתו, אורב לכל אשר יבוא עמו במשא ומתן, ומתחיל למצוץ כעלוקה את כל החלשים בחיים. חֹדש חֹדש ושנה שנה הוא עובד ועושה, נוסע ונודד, מוכר וקונה, מרויח ומפסיד, עולה ויורד. מתאזר ולוחם בחזקה מלחמת־החיים; לא ינוח ולא יישן, לא ישים לב לבריאותו ולא ידאג לרוחו. הוא, האוהב־ספר במקצת, לא יפתח במשך עשר שנים רצופות אף שער של ספר. הוא, האוהב־בטלה, הנה הוא כשור לעבודה תמיד, יום השבת לאו שבת אצלו, חברת האדם לא נעימה לו. הוא אף אינו רודף אחרי עליות בבית־המדרש; אינו שם לבו למחלקת בעיר או למלחמות כי תקרינה בארץ או גם למהפכת מדינה. — ואסתר'ל רעיתו, המעונגה מעט, היא, אשר לא ידעה בנעוריה גם שִמוש מטבע, היא עתה עזר כנגדו בעסקי החנות או בשאר עסקים, עזר ממש... וכשלוה איש ואינו משלם, היא, שהתבישה לדַבּר בקול, כמעט תנקר את עיניו של הלוה ותעורר רעש בראש כל חוצות. היא גם תספר פרוטה לפרוטה וחושבת רו"כ לרו"כ. וכשמגיע ההון העצמי של אלה לאלף הראשון, מתחילים לקַמץ... וכשמגיע לאלף השני יקמצו עוד יותר... ואין רחמים בלב האנשים ההם. לעני לא יפרשו מלחמם, ענין גמילות חסד, זר להם. וכשהגלגל חוזר, והחותן או האב, שהיה נותן שנים רבות וחוזר ונותן, צריך בעצמו להלואה, אז תת לא יוכלו לו. — עשר או חמש־עשרה שנה ימשכו ,ימי כנוס, הללו אצל המתעוררים האלה ללא שינה וללא אכילה לשובע. הולכים בחוץ בבגדים, שכמעט בושה היא ללבשם. הבריות מראים באצבע ותוהים עליהם, והם אינם משגיחים בזה... תעמוד כל העיר גורָלה על ראשה, יחרב כל העולם או יבוא אלכסנדר מוקדון שני לכבוש את העולם; יופיע גם המשיח — שמעון אינו מחכה לגאולה, לו אין זה עוד נוגע... הוא רק צריך לאסוף בידו ממון, שמפוזר ומפורד ונחלק למאה חלקים אצל בני־אדם שונים. יש לו צורך לחמשת אלפים רו"כ במזומנים ודוקא במזומנים; ודוקא חמשת אלפים כאלה, שמימינם ומשמאלם מסובבים בהם עוד איזה אלפים רפויים: הלואות, פקדונות, שטרי־חוב, מטלטלים וכו'. מה שייך? צריך לשמעון וביתו היסוד הראשי של בן־אדם בחיים!

בעלה, מהיותרת שבבית לבית החדש. מתגלגלים ממקום ה„יניקה" אל המעון החדש תפוחי אדמה, בצלים, מלח, נרות, לפעמים גם תרנגולת, שלא כָלו לה עוד חדשיה, או מזמינים את ה„בנים" לשבת או ליו"ט. „צער בעלי חיים" הדבר לראות את האשה הצעירה, לא למדה לאפות ולבַשֵׁל, עומדת בפנים משולקים לפני התנור והכירים, והזֵעה נוזלת הימנה באפס אונים. בא הבעל הצעיר מן השוק או מן המקום הריק, שקוראים לו שוק, ומדַבּר את בת־זוגו, כאיש שכהו חושיו פתאום. איך ישחה איש שאין לו סנפיר וקשקשת בים הגדול, אלה החיים? ריחים בצוארך, ממש אלה הריחים, שדברו עליהם החכמים, והנך קם בבקר ממטתך, ואינך יודע, אם בא היום או היום הלך.

כה מתחיל אצל אותו צעיר כעין חורף בחיים. גשמי־נדבה של החותן חדלו לטפטף, ועליו להרויח כל צרכי הבית מהחל ועד כלה. קרי: מהחל ועד כלה...

בשנה ראשונה להכנסה ולהוצאה עצמית מדרך הנדן להתמעט עד מחציתו — השותפים מְרַמים... המלוים אינם משלמים... כל דבר שחשבת עליו, שיביא לך שכר גדול, מביא לך עוד הפסד. אסון בא אחרי אסון; ושמעון הוא בסכנה לאַבֵּד כל ממונו ולהיות תלוי, הוא וטפלי ביה, באויר... וכיון שהחי — קוראים לו בלשוננו „בשר ודם", ובו סוף כל סוף איזה דבר נוסף על הבשר והדם גרידא — מרגיש זה, מרגיש הרת הדבר המרחף על ראשו — הוא מתאמץ בשארית כחו לעמוד על רגליו ונפשו עושה את הקפיצה הראשונה מבן־אדם משועמם לחי ממש. לפתע הרוח הפנימי מתנער, צפרני הרגלים אוחזים בקרקע ועורקי הידים כמו מתעבים. יושבים הוא ואשתו אל השלחן ולועסים את פרורי ארוחת־הצהרים בלי חמדה; ברכת־המזון יוצאת מן הפה כתותה ומשוברה ואין במלים מתום, ולפתע קם האדם הצעיר הזה מספסלו ורוחו נהפך בקרבו... בצעדים מהירים הוא יוצא החוצה, מבלי דַבֵּר דָבר לאם התינוקת. לא ישים ההולך עתה לבו לימין ולשמאל... יחזקאל, יונתן ונחמן, הפוגשים אותו, קוראים לו והוא לא יענה להם; ובעוד איזה רגעים הוא עומד מזוין בכל מיני הערמות שבשוק, ומי יוכל לו מעתה עוד? כארי לטרף מתנפל שמעון באיזו פראות על אחד מענפי המסחרים והעבודות. הוא, הנרדף זה שנה תמימה ומעונה מכל נוכל ורמאי, יתהפך פתאום לרודף. לא ישמור עוד את דבריו, לא יְרַחֵם על אחרים ולא יחשוב עוד כלל על־אודות אחרים. —

מעמדה בחיים? צאו ושאלו לאדם כזה, אם ירגיש גם מעט באחריות המוטלת עליו, ואם הוא יודע אף מקצת, שבָּנה לו בית ושצריך להעמיד את ביתו על איזה יסודות. פועלים בטלים! בני־אדם הולכים בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא בלי מעשה ובלי מטרה ודעת עד עשרים וחמש שנה...

והנה לפתע פתאום מתחילים החיים להראות את פניהם. ביום אחד יהיה הדבר. במוצאי יו״ט, כאשר יכלו „ימי המן", יקרא החותן את החתן לחדרו ויאמר לו: „שמעון! הגיעה השעה, שתשכרו לכם חדר לדירה, הגיעה העת, שתתחיל לעסוק באיזה מסחר". ופני שמעון מתכרכמים... מה מדַבר החותן עתה עמדו? הפני האדם הזה הם, שישב עמו כל אותן השנים על שלחן אחד? הנה צריך לשכור מָעון אצל אחרים, וכאן יש מעון, יש מטה מוצעת ושלחן וכֵלים. לדור בחדר מיוחד בשכונה נצרכים כלים מיוחדים; צריך כסף לשַלם „שכר־דירה", צריך כסף לנהל את הבית ולכל שאר ההוצאות, ובכלל, מה ענין עבודה ומסחר לאדם, שלא נסה באלה? איך יפלס לו נתיב בחיים, והוא לא ידע כלל מטיב כל קנין ומרכֹלת. ואף־על־פי שהחותן בעצמו קונה שקים ומוכרם, סוחר ביערות או בעורות, „מחזיק" חנות בטבור העיר או לו בית־אוסם, הרי זה דבר רחוק מנו...

ועל יד השאלה הזאת לצעיר דנן, במה לבחור בעולם ובאיזה עסק מפורש ישלח ידו, הנה עוד שאלת־הבית: איה ישכר לו מעון? האם אצל ראובן, אצל יהודה, אצל לוי או אצל פינחס? נשיהם של ראובן ויהודה לא מכובדות הן בגורֶלה, לוי הוא פטפטן ושקרן ושכנותו לא טובה היא לאדם; ופינחס הוא איש לא אמון בו לכל הדעות, ורמה ירמה כל הקרֵב אליו. — ואפילו בבית־התפלה, שלכולי עלמא הרי זו רשותו של אֵל עלילות, שוכן מרומים, מתחלת תנועה מעט, לרגלי אותו הדִבור בין החותן ובין חתנו. לפני הפתיחה של „אשרי יושבי ביתך" ואחרי „שמונה־עשרה" הנך רואה סרסורים בעלי זקן פרוע ובעלי זקן ממורט הולכים וסובבים את הצעיר הלז ומדַברים עמו ומריבים עמו על אשר לא ישמע בקולם. כל אחד ואחד שבועתו על שפתיו, שרק הוא יודע את הדרך להצלחה נכונה, ואיש איש דוחף את רעהו ומדַבֵּר סרה ברעהו.

ה„פועל הבטל" כבר יצא בינתים לרשות עצמו, ואם אין זו רשות, קראו לזו כרמלית. אמנם בשבועות הראשונים נותנת החותנת, שלא מדעת

הישֵׁנים והעֵרים

אם מדרך העולם, שימי־נֹעַר לאדם המה ימי־הכנה ללחם וימי למוד מעשה וחכמה המחַיה את בעליה, אצל בני יושבה גורלה, כבכל עירות בית־ישראל מסביב לה, הדבר להפך. עד השנה השמונה־עשרה בני „בעלי־הבתים" אינם חושבים כלל בדבר „ישוב העולם". עוסקים הם בלִמוד הגמרא שלא לתיאבון ולא בחפץ, רק משום עמא דבר; מעט פסוק ומעט כתיבה וחשבון ושיחות בטלות ממלאים כל ימי הנֹער. ואם יודע אחד לכתוב כתובת על גבי מכתב בשפת־הארץ, או לסַפֵּר דבר שנאמר ב„גאזעטען", הרי הוא כבר אדם „מושלם" בכל המעלות והמדות, וראוי להיות חתן בכל תפוצות ישראל לשם ולתפארת. מבן שמונה־עשרה ואילך הרי צעיר כגון זה כבר נכנס לחופה, ואחר־כך תתחיל הישיבה על שלחן חותנו, ישיבת קבע בת איזו שנים רצופות, מבלי עשות כל עבודה; הולכים אז במקל־תפארה לבית־המדרש, מבַלים שם כמה שעות, מתרועעים עם רעים, ובתוך כך הנך אב לבנים שנים או שלשה. והכל – כמובן על חשבון החותן, בלי שום רחמים על מאכיליו בחנם, ובלי שום מחשבה שבלב... ובשעה שאבי האשה עובד קשה יומם ולילה במוחו, לוקח וחוזר ולוקח, לוה וחוזר ולוה, והוא משתמש בכל מיני תחבולות ומתענה בענויים נפשיים, כדי לנהל את הבית מתוך הרחבה – יושב בן־אדם הלז בחדרו הפנוי לו, מצחק את רעיתו, או חותך במספרַיִם צעצועי־ניר – משעמום ומחוסר מעשה... ובימים כאלה, שהגָדה מושלש אצל „איש בטוח" ברבית מעטה והפרוטות „לצרכי היום" נלקחות מאמתחת החותנת, מובן, שאין כל חשבון לכסף. במקום שנותנים נדבה פרוטה, נותן אברך חשוב כזה חמש פרוטות; ובמקום חמש, נותן עשר או גם עשרים או גם חצי רו"כ. בקצרה, אין ערך בעיניו של זה לממון האדם, לממון החותן...

והבגדים של האברך דוקא טובים הם, דוקא מגוהצים בכל יום. יש פנאי מרובה לבן־אדם כזה לסַלְסֵל בשערו, לקמט בפאות ולמרט בכל פעם את הזקן הצומח ולחשוב מחשבות, איך למצֹא חן ואיך להופיע בקלויז בתור רואה ונראה. ככה יהיה צעיר כזה לבן כ"ג שנה ויותֵר, והוא בריה אוכלת משל אחרים, חיה על חשבון אחרים ופרה ורבה לפי משפטה. צאו ושאלו בריה כזו, אם יש לה צורך־נפשי לעמוד על עתידתה ולחשוב על

הַשְׁכֵּם; השינה על המטה עוד בעלות השמש היא תענוג להם וגם אין בה הפסד. בקלויז הם משהים לשבת, ואינם ממהרים להבליע את התפלה, אם כי בעיקר לבם קר ואינם מתלהבים כלל בעבודת ה׳. וגם על השלחן הם מאריכים לשבת ולסעוד. לאנשים כאלה יש שהות להשגיח על חנוך־בנים, לשים לב לבדקי־הבית ולכל הצרכים הפעוטים של ביתם. וכשהם יוצאים בצהרים לשוק, כדי לצאת ידי־שמים ובריות, המה לא ישכחו לשים אבק הטַבק בצלחתם, לקחת את המקל בידם ולשים את המטפחת על צוארם. למה ימהרו לכת והם ישובו ריקם לביתם, כמו שהלכו ריקם...

ואם תאמרו: מאין מין אנשים כאלה ימצאו לחם, הם וביתם? והלא גם להם קיבה וצרכים מפורשים בחיים, ללבוש ולאכול. אף אני אענה: האֵל הזן ומפרנס את כל העולם כלו לא יעזוב גם מין יצורים כאלה. פותחת אשתו של בעל כזה מין חנות קטנה למרכולת, או תופרת לבנים היא, או מטלאת שקים... יש לאנשים כאלה קרובים עשירים התומכים לפעמים בידם. ובעיר יהודיה, הלא אפשר להשתתף פעם גם לענין „בוררות‟; מזדמן גם דבר שדכנות הגונה. — יקרה הדבר, כי פלוני ואלמוני מרחוב פלוני מוכר את ביתו שוב לאלמוני, ואדם „עומד‟ כזה הוא הסרסור ביניהם... לפעמים יקרה, שכל קהלת העיר תדון את האציל בעל־האחוזה בעניני מסים וארנוניות, ואיש כזה, שבקי הוא בעניני דעלמא ופנוי לנפשו תמיד, נוסע לעיר המחוז, ואפילו לעיר הפלך, לעסוק בדין עמו. רבי בא לעיר ל„צוד ציד‟ ואדם כזה הוא לו לעינים, עשיר מעשירי העיר מת והלז מתַוֵּך בין היורשים ומתרצה לשני הצדדים... בקצרה, לנדחי־ישראל יש אמצעים להרויח, לפרקים אפילו בלי מסחר ובלי עבודה ויגיעה שלֵמה.

ובבואך לָעיר והנך עוד גֵר בה ולא ידעת את שמות יושביה ומעשיהם ותהלוכותיהם אחד אחד, כבר תדע להבדיל בסקירה ראשונה בין המהלכים והעומדים. הראשונים רצים ברחובות, עיניהם כמעט יוצאות מחוריהן והזקן לא מסורק; והאחרונים הולכים לאט כמו מטיילים, צועדים עקב בצד אגודל. ובכלל, כרסנים המה אנשים כאלה ואינם כחושים ובעלי־פנים צנומים כהולכים והעושים. ובעיקר, גם חלקם עדיף בהאי עלמא: מנוחה להם ואי־יגיעה.

עומד מול זאב טורף, אריה מול אריה ונחש זוחל על נחש... כאן אין לוחמים בכלי־זיין ממיתים ואין שופכים דם נראה לעין, ובכל־זה – נשפך דם רב. חיים שלמים נטרפים ואין מרחם. ברגשי רחמים, ואפילו במשהו מהרהורים כמו אלה, אי־אפשר לחיות ולעסוק בעולם־הזה. כה הנך עובד יום יום, שבוע שבוע, חֹדש חֹדש, שנה שנה; בזקנך עלה הלבן, שערות ראשך ופאותיך גם כן לבנות הֵנה, ובכל־זאת עוד לא למדת אף מחצית מכל התחבולות והרמאות והשקר והכזב והסבוב במעגל־הקסם, הנקראים מסחר. זה עולם על גבי עולם, ועולם בתוך עולם, וחצי־עולם של העולם. איש לעברו, איש לכיסו ורק בעד כיסו; ויש קשר בין כֹּל ואפילו סדר. הכל משמש בערבוביה, הכל מקרה הוא ויש גם תכלית... וכי מַתָּ והנחת אחרי עמל ושֶׁפֶך־דם הרבה ירושה לבניך אחריך, תיכף יפלו עליהם, על הבלתי מלומדים בחיים ובמסחר, אנשים מזוינים וימוצו מהם כל הדבש, ויקחו מהם את הכסף במזומן ושלא במזומן. ולאידך, כי נפלת חלל על שדה המלחמה ומתָּ ונקברת בתכריכים שאינם שלך, תוכל להיות בטוח, כי גם אלה, המלוים אותך באנחות לבית מועד לכל חי, גורלם יהיה כמוך. המסחר הוא הגיהנום של ישראל בהאי עלמא; ודא עקא, כי באותו גיהנום אף מרויחים, מרויחים ממון. וממון נחוץ ל,חיים' ולגדול־בנים ולהעמדת דור שלם, שיהיה חי בגיהנום כמוך ונדון בחייו כמוך.

הדא תימר בַּחלק מיושבי העירה, שהם בבחינת מהלכים, כלומר: אנשים שחיים ושחים כל ימיהם בים־המסחר. היום הם עולים ולמחר הם יורדים, היום המה באים כמעט עד ככר לחם, ולמחר קרה נס והרויחו מה שהרויחו. אין מנוחה ואין מרגוע, הולכים ונעים ועובדים ועמלים כל הימים, לרבות גם הלילות, וקמים בבקר – שוב לעבודה וליגיעה, וכה החיים חוזרים חלילה והכל כמכונה מתנועעת תמיד בלי הרף ובלי הפסק. אולם חלק מיושבי העיר, שהם בבחינת עומדים, חי באופן אחר לגמרי. העומדים האלה הם שבט אנשים, שמכונת התנועה שלהם נתבקעה פעם בימי חייהם ועמדה מלכת... אמנם חיים הם באיזו מדה כבני־אדם, אוכלים כבני־אדם, פרים ורבים כבני־אדם, משיחים ומתפללים כבני־אדם. אך – לָעומדים נחשבים ולא לַנּעים. הם אינם רצים לדבַר־מסחר עוד, ואינם אָצים עוד. במה גם יעמלו ויעשו? במה יעסקו ויסחרו בחייהם? והנה אין תועלת עוד, אין פרי. אנשים כאלה אינם משכימים שוב בבקר

לנחל — האדמה תתן פריה, ושם תוציא בר וחטה וכל שבעת המינים, חלב ודבש תמצא, ביצים וירקות, וכל מה שנפשו של אדם נהנית ממנו ביומא דפגרא. הנחל גם יוציא דגים, והדגים שוב הם חלק הערלים ובני העכו"ם, שיודעים לצוד אותם חמרים חמרים, ממש כשלָו במדבר. בקצרה, כמעט מכל מעשה יום יום בימי בריאת העולם תמצא שם במחנה שלא מבני־ברית. ולמחנה של בני־ברית נשארה אך הדאגה — הדאגה ללחם ולכל פרי יגיעת הפרנסה. לַפרנסה, לפרנסת היחיד, לא יועילו גם גשמי ברכה, גם פתיחת ידו הרחבה של האלהים. אלפי אלפים ככרות תבואה מובלים בקרָנות על מנת להביאם לאודיסה סחַר עמים, קריה יושבת על שפת הים השחור, וכאן יהודים מטיילים מבית־הכנסת לביתם, משם הולכים שוב לשוק ומהשוק שבים שוב לביתם, והכל בלי מעמד קיים, ואפילו בלי לחם ... להיות אדם בעל־פרנסה צריך להרויח, והרֶוח לא דבר קל הוא, ולאו בכל יום ויום שעתו. חושב אתה להרויח פעם, והנך עמל בדבר איזה ימים, או גם שבועות, ולבסוף, אחרי שנלאו כל עצמותיך מעבודת־פרך, קמת ולא אכלת, שבת הביתה ולא אכלת, לא לבד שלא הרוַחת, אלא עוד הפסדת, הפסדת ממון שלך ושל אחרים ...

אתם אינכם יודעים את הקושי ואת העמל שבמסחר, ולאידך — את הנפלאות שבמסחר. כי לפעמים לא יגעת הרבה ומצאת. הדבר טמון ממש, כמו בחיק הגורל; ואף־על־פי־כן עליך לעבוד, לעבוד בזעת אפים, לעבוד בכל הגוף ובכל אברי הגוף, ואין צריך לומר, שעליך להתעמל במוחך ולהתעצם בכל פעלי השכל ... השכל, להיות בעל־שכל בעבודה ובמסחר, לאו מילתא זוטרתא הוא. והלא כל העולם מלא מרמה, והלא אנשי כל העולם משקרים ומכזבים, והלא כל איש ואיש חפץ אך להוציא מה שהוא שייך לאחרים ולהכניסו לרשותו. והלא אך גזלנים וגנבים המה כל אנשי המסחר והעבודה, ויושר אין. — העבודה והמסחר המה מלחמת־תגרא ומלחמת־מגן גם יחד ... עליך לנצח את אחרים, לרַמות אותם ולהוציא מהם סכומים גדולים, ויחד עם זה — עליך להִשמר באלפי שמירות, שאתה המרַמה לא תהיה גם מרומה ושכיסך גם הוא לא יתרוקן. על־יד שכלך החריף והבקי בכל תנועות המסחר והתאים הנסתרים שבמסחר עובדים עוד אלפי שכלים כמו אלה, וגם כן בחריצות, גם כן בעיון עמוק. אין לפנינו קבוץ של זאבים וכבשים בשוק, כי־אם זאב טורף

ויחד עם זה אף עול דרך־ארץ; גוערת האשה בבתה, שהעמידה את הקדרה או הכד על הקרקע ולא על הספסל. גם חתול הבית נגרש ממקום למקום. עוני ופזור הנפש באדם ובחי. ואל תשכחו את העניים סתם, הסובבים עתה עוד על הפתחים. ואל תשכחו את כל הדאגות הקשות של אלה הנמושות בחיים, שעוד בתוך המון ההכנות גופא צפוים הם אל הלואה של פרוטות וגרות, או גם להרויחן ולִנסים מן השמים ... נסים כאלה נקרים עוד גם אחרי הצהרים, ועוד שעה ושתים לפני נעילת שער החול. לפלוני לא היו נרות לשבת, כָּלו כל הקצין וכל התִּקות, ובכל זה דולקים נרות על השלחן עם חשכה.

ויהי אור! אור במחנה היהודים ובניו של מקום. ערוכים השלחנות, לבושים משי או אטון כל הגופים. בקלויזים ובבתי־המדרשות כבר מאיר זיו השכינה. תפלה ורנה נשמעים, ורגשי סליחה והרמת־הרוח ממלאים את הכל. מי יקנא עוד בחברו? מי שומר עוד איבה לחברו? מי עוד גם חייב לחברו? וחגר כל איש עברי את מתניו באבנט, ועומד על יד עמודו וסדור בידו. והלא הסדור הוא ירושה לנו מאנשי כנסת הגדולה... שבת לה׳ ולעם בריתו! אנו זרע אברהם אוהבו, והוא חסותו עלינו תמיד. האלהים קִדש את יום השביעי לדור דור, ונמסו הצללים, סרו כל דאגות יום החול, ופרחה באויר כל מלחמת־הקיום של עם ישראל. יום קדוש ומנוחה! מנוחה ליהודים מעול הקשה של הפרנסה. ערוך השלחן לַכֹּל. אִכלו משמַני ושתו ממתקַי. אכלו ושתו וברכתם את יום הגאולה!

המהלכים והעומדים

העיר מישור כשמה לא כן היא; אדרבה, משופעה היא ממעלה למטה; ובבואך משער העיר הנך מטפס ויורד, מטפס ויורד, עד בואך אל עצם העיר התחתונה־הישנה, שעל שפת נחל היא יושבת. בגשר רעוע נעבור את הנחל ההוא, ומשם מתחיל ישוב האכרים עובדי־האדמה ורועי בקר וצאן, ושם גם עולם אחר לגמרי מזה שבעיר היהודיה. שם, מחוץ לעיר, עובדים את אלהים בצלמים, בדגלים ובפעמונים והכהנים לובשים לבושי שרד, תפורי חשן ואפוד וכל מעשה־צעצועים; ובָעיר עצמה עובדים את אלהי יעקב, אֵל נוטר איבה לעשו ולאדום ולכל אנשי הסטרא אחרא... מעבר

כל עדת בני ישראל, ואפילו דברי ה׳ אליו ואל אהרן, אינם קשים כדברי רבי ישמעאל ורבי עקיבא; והנך מבין בספר החומש כל מלה, ולרוב אפילו בלי עזרת רש״י ובעל שפתי־חכמים. מה שייך? קושיות חמורות אין בתורה; ואם בפרשה זו נאמר כך ובפרשה זו נאמר כך, הלא אין מוקדם ומאוחר, והרי כלל ופרט וגזרה־שוה. כה יושבים וקוראים בחומש במנוחת הלב, והרבנית באה בכל פעם, מתקרבת אל השלחן למקום מושב בעלה ותובעת ממון לצרכי השבת בריש גלי. צרכי־השבת עולים גם על דבר החומש, והרי זה כבר מין נשואין קטנים או אירוסין בבית. ובעיקר, היחס שבין הקדוש־ברוך־הוא וישראל הוא כיחס שבין חתן וכלה. אלהים קנה את עמו והוא קנוי לו, ויום השבת — הוא נתינת הטבעת. לא במשלים אדבר, כי־אם דבר אמת לאמִתּו הוא.

ובלילה ההוא, בלילה שבין יום החמישי ליום הששי, שוב לא תראינה שינה גם הנשים. הללו מְאַחרות עד אחרי חצות הלילה, להכין הקמח לעיסה ולראות פעלי השאור בעיסה, והללו חושבות, איך לסדר ולעשות מלאכת מחר, באֹפן שהכל יהיה מוכן ומתוקן. הדא איתמר בבתים שכבר יש להם די־ספוק ,הוצאת השבת׳, אבל בבתים הרבה עוד חסר הרבה ועלו הדאגות הכבדות על המטות, וזוחלות על הגופים ועל הראשים ומנקרות כתולעים ממש ... הדבר לא פשוט כלל! יום המחרת הוא ערב־שבת, ועדיין אין בידך כל צרכי השבת. ממי תקח ממון? איפה תלוה את הנחוץ לך? ומה עוד תעבוט מכליך אשר בבית?

האתאר את ערב־השבת גופו? — יום הומה ומתגעש אצל כל זרע היהודים, בין אצל אנשי המזרח בין אצל אנשי המערב, בין בצפון בין בדרום; וכל מעשה טרדתו והטרדתו מהחל ועד כלה, כבר הוא כתוב בספרי־הזכרונות השיריים אשר לנו. ביום הזה אופים ומבשלים, מתַקנים דגים ועופות, מוצצים צמוקים ומשחיזים סכינים, חותכים צפרנים; טובלים בני־אדם באמבטאות חמות ומרתיחות את גופם העכור, ששבעה ימים רצופים לא ראה גם טִפת מים עליו, — והנה נוסף לזה טרדת נקיון־הבתים, שפשוף החלונות, רחיצת השלחנות, הספסלים, הטחת הכתלים והרצפות. פשוט, הכנה רבה אל ביאת מלך מלכי המלכים! והנה לכל אלה המלאכות צירוף של קללות ותוכחות, בין אשה לבעלה, בין אם לבתה, בין כלה לחמותה. גוער האב בבניו, שפרקו עול החדר מעליהם,

נכָּרים בבני־אדם סימני עיפות והתרשלות. — נחלש הרעש בשוקים ובחנויות ואפילו בחדרים. יודעים כבר כל התלמידים ה,טובים' את ה,שעור' ישר והפוך; והבורים — מה יועיל להם, אם גם יוסיפו ,לשַבֵּר ראשם' בתלמוד. ביום הזה מבשלים ברוב בתי ישראל תפוחי־אדמה מטוגנים בשמן, בצלים מחותכים וממולחים נאכלים מלפניהם ואורז מתוק מלאחריהם. זהו כבר סימן שביעה ואיזו נחת־רוח למרויחים; והבלתי־מרויחים, כלומר, אלה שעוד לא הרויחו פרנסת השבוע, גם הם צריכים לחזוק הגוף והנפש. שינה ראויה לא ראו בין אלה ובין אלה כל ימות השבוע. הללו שוכבים על מטותיהם ומכוסים בשמיכה וחושבים ומונים שקל לשקל, מה שיש להם במזומנים ושעוד יכניסו בקרוב לפי שיעורם; והללו שוכבים ומונים סכום הממון החסר להם, ובודקים באֹפל הליל כל החורין והסדקין בכיסיהם. ענין הפרנסה מנסר ברקיע שלהם גם באשמורה שניה.

וכי קמת ביום החמישי בבקר ופקחת את עיניך ורחצת את ידיך, חודרים מבעד החלונות הדאגות לצרכי השבת. דבר צרכי השבת וענין ההכנות לצרכי השבת תופסים עתה מקום בכל הבתים ובכל הנפשות. השבת היא לא יום עבודה ורֶוח כלל, אדרבה, ה' צוה לנוח בו ולשבות בו מכל מלאכה, והוא יום־הוצאה, הוצאה רבה. הרי צורך ללחם־לבן, והרי צורך בדגים ובבשר; הרי נחוץ יין לקדוש; הרי דרושים מספר כך וכך ביצים, כך וכך מיני קמחים, ואפילו פירות ומיץ תפוחים מתוקים לעֹנג־שבת. לא יפלא בעינינו, כי ביום החמישי שוב תתנער העבודה והעמל לרֶוח; וזו כבר לא התעמלות, התעמלות באמצעים ישרים ותכליתיים, כי אם מין חטיפה היא מיד ליד. ואם לא תתבייש מבני־אדם כבר תגזל ב,ראש כל חוצות', תפיל את חברך ברחובות־קריה ותקח ממנו את כספו מצלחתו. מה שייך? בידו של זה מטבעות רבות מקשקשות ובידך אין מאומה עוד לצרכי השבת. ביום כזה אין עוד כל תירוץ וכל אמתלא של ,ה' ירחם', אם לא היום — למחר. ביום הזה עליך כבר לקנות על כל פנים מחצית מצרכי השבת; והנשים, אפילו הרחמניות והרכות שבהן, שאינן מצירות לבעליהן, לא תדענה רחם היום.

וב,חדרים' כבר מסירים עתה את הגמרות הכבדות והרטובות מזעה מעל השלחנות, ומסדרים עליהם את החומשים עם רש"י... דברי משה אל

הכל בחריפות המוח ובשעבוד לנמוקי המהר"ם ומהרש"א, העיון לא יחסר. ובחוץ – העולם כבר סוחר ומוכר, הכל מוכר וקונה, מְמַצֵע, מציע, זה רודף את זה וזה מרצה לזה. התנער דְבַר הקנין בעיר, התעוררו גם בעלי־המלאכה העצלים למלאכתם. אין חנות שלא תצפה לקונים ממש ואין פנה בשוק ובעיר שלא תסובב מרוכלים, מסרסורים, משדכנים, ממלחכי־פינכא. כל פה מְדַבֵּר, כל יד מתנועעת, כל אצבע עושה עגולים באויר, מלמדת ומורה ומטעימה לאחרים. הרוָחת־שקל היא ענין נכבד מאד, גם חצי שקל או רבע לא ימָאס כלל ואפילו בפרוטות יש תועלת. הכל מצטרף לדבר־מה; כל דבר שנלקח מאחר ובא לכיסו של הלוקח הוא נחוץ ומועיל, וכל רמאות ופתוי בדברי־מסחר, אם ברב או במעט, מרחיב את הלב ומאמץ אותו.

לכם עשירים או בני עשירים, השוכבים סרוחים על המרבדים ואוכלים פת משוחה בחמאה, קלים החיים; אבל לאלה העובדים בזעת־אפים, ואינם יודעים גם מה יעשו ובאיזה אֹפן ירויחו לחם חֻקם, הרי זה דבר אחר לגמרי.

וביום השלישי לשבוע כל ענפי המסחר והעבודה בעיר כבר נתפסים ונמשכים מכל צד. כל אדם רוכב אכתפיה דחברו, מטפס על ראשו או יושב בבני־מעיו ומוצץ דם מכבֵדו. יד איש ברעהו ובלחם רעהו. אין דובר אמת! אין אמון גם במשהו; וכי ישבע אדם בחייו ובחיי בני ביתו ובניו, בזקנו ובכל הקדוש לו, הרי אין שום ספק, שישַקר ויכזב בכל. ואין כאן מרמה בכדי, כי־אם דבר נעשה בשביל הפרנסה, לשם הרֶוח, לשם ממון נחוץ מאד באותה שעה ואינו מוּתָר כלל... והנה בחדרים ובקלויזים הפלפול עומד עתה במרום שיאו, עיון נסחב לעיון ודבר נשוה לדבר. השכל יתעקם, המוח יתלהב והשקלא־וטריא היא כל כך סבוכה ומסובכת, עד שהלומדים לא ימצאו בה שוב את ידיהם ואת רגליהם. מה שייך, התורה היא עמוקה, והתלמוד הוא ,עמוק שבעמוקי, והמפרשים עוקרים הרים; והכל יעָשה לשֵם הלמוד ולשם חדוד השכל ולשם בלוי הזמן, הבא והולך וזורם בלי הרף...

והנה מתחיל יום הרביעי למשמש ולבוא. ה,מוצלחים' ובעלי־המזל כבר חטפו את חלקם ברֶוח ממלכות השבוע, וה,בלתי מוצלחים' ובעלי מזל־רע המה הלא לא יוָשעו עוד, אם גם יוסיפו לעבוד ולהתעמל. ביום הזה כבר

משעבוד לגאולה

ביום הראשון בשבוע יֵצא איש ישראל לעבודתו ולפעלו. עם ה׳ צריך ללחם ולמחיה, והפרנסה היא ענין קשה, אשר נתן אלהים לבני־אדם להֵעָנות בו. ואכלת, וכל חתיכה בגרון מחניקה אותך, כי לא שלמת עוד לבעל־הקמח ול,מחזיק החנות׳; ולבשת בגדים על גופך ומנעלים תשים ברגליך, והחייט והסנדלר שניהם תובעים תשלומים... הלואות ומעין הלואות נעשות והעסקים דחוקים, דחוקים מאד. איפה אפשר עוד להרויח ממון בזמן הזה? והחזיקו שבעה אנשים במסחר אחד; ובמקום שאך תדרוך בו כף רגלך לחַפֵּש רֶוח ולבקש מה, שוב הולכים שנים בעקבותיך, והמה סופרים צעדיך... מה לעשות? העולם הוא רחב, ולכאורה הוא מלא, וצרכי החיים לא לכל הם נִתָּנים. כל השגת פרוסה ביגיע־כפים הוא כבר ענין בר מלחמה; ובמלחמה עם הלחם, דוקא אין מנצחים לרוב. כן היה וכן יהיה בעולם, כל עוד יהיו יהודים על פני האדמה, ויושב בערבות לא יתן להם רוָחה, כי חטאו לו, ועברו על מצותיו...

כה הולך ועובר יום הראשון בשבוע בחפוש רוָחים ובהכנה למעשים, בחפוש אחרי הלואות או ,גמילות חסדים׳. השערים עוד לא ננעלו, אדרבה, הלא המה זה עתה נפתחים. — מעט לחם לבן עוד נשאר מיום השבת. תפלת החול עם ,שמונה־עשרה׳ שוב חדשה היא, הנקיות עוד שוררת בבתים, וגם ב,חדרים׳ אין הלמוד קשה עוד. יושבים להם המלמדים ומתחככים בראשיהם ואינם יודעים באיזו שורה של הסוגיה סיימו בשבוע הקודם והתלמידים מטים ראשם, ומסתכלים בלי־חֵשק בגמרות המונחות לפניהם, ורש״י מזה ותוספות מזה מבארים ומפלפלים עוד היום.

והנה יבוא יום שני בשבוע. מתנער הלמוד בחזקה בפרק ,המפקיד׳ ובדיני ממונות ושבועה או לאידך — בטרפות־עצמות ובענין גיד־הנשה,

בתחומה של עיר

תוכן

בין החומות

ספורים

חלק ראשון

בין החומות

ליפסיה תרפ"ג

ס פ ו ר י ם

מ א ת

מ י כ ה י ו ס ף בִּ ן ג ר י ו ן

מ ע ר כ ה א

ה ו צ א ת א ב ר ה ם י ו ס ף ש ט י ב ל

כתבי

מיכה יוסף בּן גריון

חדשים גם ישנים

ספורים

*

ה ש